

ओं नमः परमात्मने ।

भैषज्यरत्नावली ।

सच्चिदानन्दमव्यक्तं विश्वेशं पुरुषोत्तमम् ।
वन्दे सिद्धिप्रदं भक्त्या प्रत्यूहानां प्रशान्तये ॥
गोविन्ददासं भिषजां मुख्यं विद्वत्कुलोत्तमम् ।
नत्वा तेन कृतं ग्रन्थमवलम्ब्य विशेषतः ॥
अन्यान्यपि च तन्त्राणि पूर्वाचार्य्यैः कृतानि च ।
सारं तेभ्यः समाकृष्य संग्रहोऽयं निबध्यते ॥
परम्परोदितानाञ्च बहुशो दृष्टकर्म्मणाम् ।
आविष्कृतानाञ्चास्माभिः प्रत्यक्ष फलदायिनाम् ॥
प्रयोगोऽगदसंघानां कीर्त्तितोऽस्मिन् निबन्धने ॥

आयुर्वेदस्य लक्षणं निरुक्तिश्च ।

आयुर्हिताहितं व्याधेर्निदानं शमनं तथा ।
विद्यते यत्र विद्वद्भिः स आयुर्वेद उच्यते ॥
अनेन पुरुषो यस्मादायुर्विन्दति वेत्ति च ।
तस्मान्मुनिवरैरेष आयुर्वेद इति स्मृतः ॥

आयुर्वेदोत्पत्तिः।

ब्रह्मा स्मृत्वायुषो वेदं प्रजापतिमजिग्रहत्।
स दस्रौ तौ सहस्राक्षं सोऽत्रिजं समुपादिशत्॥
सोऽग्निवेशञ्च भेडञ्च जातुकर्णं पराशरम्।
क्षारपाणिञ्च हारीतमायुर्वेदमपाठयत्॥
ब्रह्मा प्रजापतिर्दस्रौ देवराडत्रिजस्तथा।
स्वनाम्ना संहितां चक्रे पृथक् कल्याणहेतवे॥
तन्त्रस्य कर्त्ता प्रथममग्निवेशोऽभवत् पुरा।
ततो भेडादयः सर्वे पृथक् तन्त्राणि ते निरे॥
धर्मार्थकाममोक्षाणामारोग्यं मूलमुत्तमम्।
रोगास्तस्यापहर्त्तारः श्रेयसो जीवितस्य च॥
व्याधयो द्विविधाः प्रोक्ताः शारीरा मानसास्तथा।
शारीरा ज्वरकुष्ठाद्या उन्मादाद्या मनोभवाः॥
दोषाणां साम्यमारोग्यं वैषम्यं व्याधिरुच्यते।
सुखसंज्ञकमारोग्यं विकारो दुःखमेव च॥
साध्योऽसाध्य इति व्याधिर्द्विधातोऽपि पुनर्द्विधा।
सुखसाध्यः कृच्छ्रसाध्यो याप्यो यथाप्रतिक्रियः॥
याप्यत्वं याति साध्यस्तु याप्यो गच्छत्यसाध्यताम्।
जीवितं हन्त्यसाध्यस्तु नरस्याप्रतिकारिणः॥
याप्यत्वमसाध्यत्वञ्च द्विधा ज्ञेयं प्रकृतित उपेक्षणाच्च।

तथाच सारचन्द्रिकायाम्।

याप्याः केचित् प्रकृत्यैव केचिद्याप्या उपेक्षया।
प्रकृत्या व्याधयोऽसाध्याः केचित् केचिदुपेक्षया॥
एकोत्तरं मृत्युशतमस्मिन् देहे प्रतिष्ठितम्।

स एवातिप्रवृद्धस्तु छिद्यतेऽतिप्रयत्नतः ॥
ग्रहेषु प्रतिकूलेषु नानुकूलं हि भेषजम् ।
ते भेषजानां वीर्य्याणि हरन्ति बलवन्त्यपि ॥
प्रतिकृत्य ग्रहानादौ पश्चात् कुर्य्याच्चिकित्सितम् ।
आसुरी मानुषी दैवी चिकित्सा त्रिविधा मता ।
शस्त्रैः कषायैर्होमाद्यैः क्रमेणान्त्या सुपूजिता ॥
याभिः क्रियाभिर्जायन्ते शरीरे धातवः समाः ।
सा चिकित्सा विकाराणां कर्म्म तद्भिषजां मतम् ॥
क्वचिद्धर्म्मः क्वचिन्मैत्री क्वचिदर्थः क्वचिद्यशः ।
कर्म्माभ्यासः क्वचिच्चापि चिकित्सा नास्ति निष्फला ॥
भिषग्द्रव्यमुपस्थाता रोगी पादचतुष्टयम् ।
गुणवत् कारणं ज्ञेयं विकारस्योपशान्तये ॥
श्रुते पर्य्यवदातत्वं बहुशो दृष्टकर्म्मता ।
दाक्ष्यं शौचमिति ज्ञेयं वैद्ये गुणचतुष्टयम् ॥
प्रशस्तदेशसम्भूतं प्रशस्तेऽहनि चोद्धृतम् ।
अल्पमात्रं महावीर्य्यं गन्धवर्णरसान्वितम् ॥
उद्भिज्जमपरिक्लुष्टं शुद्धं धात्वादिकं तथा ।
समीक्ष्य काले दत्तञ्च प्राहुः परममौषधम् ॥
उपचारज्ञता दाक्ष्यमनुरागश्च भर्त्तरि ।
शौचञ्चेति चतुर्थोऽयं गुणः परिचरे जने ॥
स्मृतिर्निर्देशकारित्वमभीरुत्वमथापि च ।
ज्ञापकत्वञ्च रोगाणामातुरस्य गुणा मताः ॥
मृद्दण्डचक्रसूत्राद्याः कुम्भकारादृते यथा ।
नावहन्ति गुणं वैद्यादृते पादत्रयं तथा ॥

यस्तु रोगमविज्ञाय कर्माण्यारभते भिषक् ।
अप्यौषधविधानज्ञस्तस्य सिद्धि यदृच्छया ॥
यस्तु रोगविशेषज्ञः सर्वभैषज्य कोविदः ।
साध्यासाध्यविधानज्ञस्तस्य सिद्धिः करे स्थिता ॥
दृष्टकर्मा च शास्त्रज्ञो वैद्यः स्यात् सिद्धिभागसौ ।
एकाङ्गहीनो न स्लाघ्य एकपक्ष इव द्विजः ॥
शास्त्रं गुरुमुखोदीर्णमादायोपास्य चासकृत् ।
यः कर्म्म कुरुते वैद्यः स वैद्योऽन्ये तु तस्कराः ॥
नाभिज्ञाय तु शास्त्राणि भेषजं कुरुते भिषक् ।
यम एव सविज्ञेयो मर्त्यानां मर्त्तरूपधृक् ॥
कुचेलः कर्कशः स्तब्धः कुग्रामी स्वयमागतः ।
पञ्च वैद्या न पूज्यन्ते धन्वन्तरिसमा यदि ।
नाड़ीजिह्वास्यमूत्राणां कोष्ठादीनाञ्च सर्वथा ।
परीक्षां यो न जानाति स वैद्यो यम एव हि ॥
अप्येकं नीरुजं कृत्वा जन्तुं यादृश तादृशम् ।
आयुर्वेदप्रसादेन किं न दत्तं भवेद्भुवि ॥
कपिला कोटीदानाद्धि यत् फलं परिकीर्त्तितम् ।
फलं तत्कोटिगुणितमेकातुरचिकित्सया ॥

नन्दिपुराणे

अप्येकंनीरुजीकृत्य व्याधितं भेषजैनर ।
धर्मार्थकाममोक्षाणामारोग्यं कारणं यतः ।
तस्मादारोग्यदानेन नरो भवति सर्वदः ॥
प्रयाति ब्रह्मसदनं कुलसप्तकसंयुतः ॥
चिकित्सितशरीरं यो न निष्क्रीणाति दुर्म्मतिः ।

स यत् करोति सुकृतं तत्सर्वं भिषगश्नुते ॥
दर्शनस्पर्शनप्रश्नैर्वीक्षिज्ञानं त्रिधामतम्।
दर्शनान्मूत्र जिह्वादेः स्पर्शनान्नाडिकादिभिः ॥
प्रश्नैर्दूतादिवचनादिति त्रिधा समुच्यते।
रोगमादौ परीक्षेत ततोऽनन्तरमौषधम्।
ततः कर्म्म भिषक् पश्चात् ज्ञानपूर्वं समाचरेत् ॥
यथाविषं यथाशस्त्रं यथाग्निरशनिर्यथा।
तथौषधमविज्ञातं विज्ञातममृतं यथा ॥

अथ ज्वरचिकित्सा।

पूर्वरूपे प्रयुञ्जीत ज्वरस्य लघुभोजनम्।
लङ्घनञ्च यथादोषं विरेकं वातिके पुनः ॥
पाययेत् सर्पिरेवाच्छं पैत्तिके तु विरेचनम्।
मृदुप्रच्छर्दनं तद्वत् कफजे तु विधीयते ॥
द्वन्द्वजेषु द्वयं कार्य्यादबुद्धा सर्वन्तु सर्वजे।
नवज्वरे दिवास्वप्नस्नानाभ्यङ्गान्नमैथुनम्।
क्रोधप्रवातव्यायामकषायांश्च विवर्जयेत् ॥
कषायं यः प्रयुञ्जीत नराणां तरुणज्वरे।
सुसुप्तं कृष्णसर्पन्तु कराग्रेण परामृषेत् ॥
न कषायं प्रयुञ्जीत नराणां तरुणे ज्वरे।
कषायेणाकुलीभूता दोषा जेतुं सुदुष्कराः ॥
चतुर्भागावशिष्टन्तु यः षोड़शगुणाम्भसा।
स कषायः कषायः स्यात् स वर्ज्यस्तरुणज्वरे ॥
फाण्टादीनां प्रयोगस्तु न निषिद्धः कदाचन।
न छिरद्यात् पूर्वाह्ने नाभिष्यन्दि कदाचन।

न नक्तं न गुरुप्रायं भुञ्जीत तरुणज्वरी ॥
परिषेकान् प्रदेहांश्च स्नानं संशोधनानि च ।
दिवा स्वप्नं व्यवायञ्च व्यायामं शिशिरं जलम् ॥
क्रोधप्रवातभोज्यानि वर्जयेत्तरुणज्वरी ।
शोषच्छर्दि मदं मूर्च्छां भ्रम तृष्णाद्यरोचकान् ॥
प्राप्नोत्युपद्रवानेतान् परिषेकादिसेवनात् ।
ज्वरे लङ्घनमेवादावुपदिष्टमृते ज्वरात् ।
क्षयानिलभयक्रोधकामशोकश्रमोद्भवात् ॥
आमाशयस्थो हत्वाग्निं सामो मार्गान् पिधापयन् ।
विदधाति ज्वरं दोषस्तस्माल्लङ्घनमाचरेत् ॥
अनवस्थितदोषाग्नेर्लङ्घनं दोषपाचनम् ।
ज्वरघ्नं दीपनं काङ्क्षा रुचिलाघवकारकम् ॥
प्राणा विरोधिना चैनं लङ्घनेनोपपादयेत् ।
बलाधिष्ठानमारोग्यं यदर्थोऽयं क्रियाक्रमः ॥
तत्तु मारुतक्षुत्तृष्णा मुखशोषभ्रमान्विते ।
कार्य्यं न बाले नो वृद्धे न गर्भिण्यां न दुर्बले ॥
वातमूत्रपुरीषाणां विसर्गे गात्रलाघवे ।
हृदयोद्गारकण्ठास्यशुद्धौ तन्द्राक्लमे गते ॥
स्वेदे जाते रुचौ चापि क्षुत्पिपासा सहोदये ।
कृतं लङ्घनमादेश्यं निर्व्यथे चान्तरात्मनि ॥
पर्वभेदोऽङ्गमर्दश्च कासः शोषो मुखस्य च ।
क्षुत्प्रणाशोऽरुचिस्तृष्णा दौर्बल्यं श्रोत्रनेत्रयोः ॥
मनसः सम्भ्रमोऽभीक्ष्णमूर्द्ध्ववातस्तमो हृदि ।
देहाग्निबलहानिश्च लङ्घनेऽतिकृते भवेत् ॥

स यत् करोति सुकृतं तत्सर्वं भिषगश्नुते ॥
दर्शनस्पर्शनप्रश्नैर्व्याधेर्ज्ञानं त्रिधामतम्।
दर्शनान्मूत्र जिह्वादेः स्पर्शनान्नाड़िकादिभिः ॥
प्रश्नैर्दूतादिवचनादिति त्रिधा समुच्यते।
रोगमादौ परीक्षेत ततोऽनन्तरमौषधम्।
ततः कर्म्म भिषक् पश्चात् ज्ञानपूर्वं समाचरेत् ॥
यथाविषं यथाशस्त्रं यथाग्निरशनिर्यथा।
तथौषधमविज्ञातं विज्ञातममृतं यथा ॥

अथ ज्वरचिकित्सा।

पूर्वरूपे प्रयुञ्जीत ज्वरस्य लघुभोजनम्।
लङ्घनञ्च यथादोषं विरेकं वातिके पुनः ॥
पाययेत् सर्पिरेवाच्छं पैत्तिके तु विरेचनम्।
मृदुप्रच्छर्द्दनं तद्वत् कफजे तु विधीयते ॥
द्वन्द्वजेषु द्वयं कार्य्यं बुद्धा सर्वन्तु सर्वजे।
नवज्वरे दिवास्वप्नस्नानाभ्यङ्गान्नमैथुनम्।
क्रोधप्रवातव्यायामकषायांश्च विवर्ज्जयेत् ॥
कषायं यः प्रयुञ्जीत नराणां तरुणज्वरे।
सुप्तं कृष्णसर्पन्तु कराग्रेण परामृशेत् ॥
न कषायं प्रयुञ्जीत नराणां तरुणे ज्वरे।
कषायेणाकुलीभूता दोषा जेतुं सुदुष्कराः ॥
चतुर्भागावशिष्टन्तु यः षोड़शगुणाम्भसा।
स कषायः कषायः स्यात् स वर्ज्यस्तरुणज्वरे ॥
फाण्टादीनां प्रयोगस्तु न निषिद्धः कदाचन।
न छिन्द्यान्न पूर्वाह्णे नाभिष्यन्दि कदाचन।

न नक्तं न गुरुप्रायं भुञ्जीत तरुणज्वरी ॥
परिषेकान् प्रदेहांश्च स्नानं संशोधनानि च ।
दिवा स्वप्नं व्यवायञ्च व्यायामं शिशिरं जलम् ॥
क्रोधप्रवातभोज्यानि वर्जयेत्तरुणज्वरी ।
शोषच्छर्दि मदं मूर्च्छां भ्रम तृष्णाद्यरोचकान् ॥
प्राप्नोत्युपद्रवानेतान् परिषेकादिसेवनात् ।
ज्वरे लङ्घनदेवादावुपदिष्टमृते ज्वरात् ।
क्षयानिलभयक्रोधकामशोकश्रमोद्भवात् ॥
आमाशयस्थो हत्वाग्निं सामो मार्गान् पिधापयन् ।
विदधाति ज्वरं दोषस्तस्माल्लङ्घनमाचरेत् ॥
अनवस्थितदोषाग्नेर्लङ्घनं दोषपाचनम् ।
ज्वरघ्नं दीपनं काङ्क्षा रुचिलाघवकारकम् ॥
प्राणा विरोधिना चैनं लङ्घनेनोपपादयेत् ।
बलाधिष्ठानमारोग्यं यदर्थोऽयं क्रियाक्रमः ॥
तत्तु मारुतक्षुत्तृष्णा मुखशोषभ्रमान्विते ।
कार्यं न बाले नो वृद्धे न गर्भिण्यां न दुर्बले ॥
वातमूत्रपुरीषाणां विसर्गे गात्रलाघवे ।
हृदयोद्गारकण्ठास्यशुद्धौ तन्द्राक्लमे गते ॥
स्वेदे जाते रुचौ चापि क्षुत्पिपासा सहोदये ।
कृतं लङ्घनमादेश्यं निर्व्यथे चान्तरात्मनि ॥
पर्वभेदोऽङ्गमर्दश्च कासः शोषो मुखस्य च ।
क्षुत्प्रणाशोऽरुचिस्तृष्णा दौर्बल्यं श्रोत्रनेत्रयोः ॥
मनसः सम्भ्रमोऽभीक्ष्णमूर्द्ध्ववातस्तमो हृदि ।
देहाग्निबलहानिश्च लङ्घनेऽतिकृते भवेत् ॥

सद्यो भुक्तस्य वा जाते ज्वरे सन्तर्पणोत्थिते ।
वमनं वमनार्हस्य शस्तमित्याह वाभटः ॥
कफप्रधानानुत्क्लिष्टान् दोषा नामाशयोत्थितान् ।
बुद्धा ज्वरकरान् काले वम्यानां वमनैर्हरेत् ॥
अनुपस्थितदोषाणां वमनं तरुणज्वरे ।
हृद्रोगं श्वासमानाहं मोहञ्च कुरुते भृशम् ॥
तृष्यते सलिलं चोष्णं दद्याद्वातकफज्वरे ।
मद्योत्थे पैत्तिके वाथ शीतलं तिक्तकैः शृतम् ॥
दीपनं पाचनञ्चैव ज्वरघ्नमुभयञ्च तत् ।
स्रोतसां शोधनं बल्यं रुचिस्वेदप्रदं शिवम् ॥

षडङ्गपानीयम् ।

मुस्तपर्पटकोशीरचन्दनोदीच्यनागरैः ।
शृतशीतं जलं देयं पिपासाज्वरशान्तये ॥
मुख्यभेषजसम्बन्धो निषिद्धस्तरुणे ज्वरे ।
तोयपेयादिसंस्कारैर्निर्दोषं तेन भेषजम् ॥

षडङ्गादिसाधनम् ।

यदप्सु शृतशीतासु षड़ङ्गादिप्रयुज्यते ।
कर्षमात्रं ततो द्रव्यं साधयेत् प्रास्थिकेऽम्भसि ॥
अर्द्धशृतं प्रयोक्तव्यं पाने पेयादि सन्निधौ ।
लाजपेयां सुखज्वरो पिप्पली नागरैः शृताम् ॥
पिवेज्ज्वरी ज्वरहरां क्षुद्वानल्पाग्निरादितः ।
पेयां वा रक्तशालीनां पार्श्ववस्ति शिरोरुजि ॥
श्वदंष्ट्रा कण्टकारीभ्यां सिद्धां ज्वरहरीं पिवेत् ।
षड़ङ्गपरिभाषैव प्रायः पेयादि सम्मता ॥

यवागूपानमात्रा।

यवागूमुचिताद् भक्ताच्चतुर्भागकृतां वदेत्।

मण्डादिलक्षणम्।

सिक्थकै रहितो मण्डः पेया सिक्थ समन्विता।
यवागूर्बहुसिक्था स्याद्विलेपी विरलद्रवा॥

अन्नादिसाधनम्।

अन्नं पञ्चगुणे साध्यं विलेपी च चतुर्गुणे।
मण्डश्चतुर्दश गुणे यवागूः षड्गुणेऽम्भसि॥
अष्टादशगुणे तोये यूषः शार्ङ्गधरेरितः।
श्रमोपवासानिलजे हितो नित्यं रसौदनः॥
मुद्गयूषौदनश्चापि देयः कफसमन्विते॥
स एव सितया युक्तः शीतः पित्तज्वरे हितः।
रक्तशाल्यादयः शस्ताः पुराणाः षष्टिकैः सह॥
यवाग्वोदनलाजार्थं ज्वरितानां ज्वरापहाः।
मुद्गान् मसूरांश्चणकान् कुलत्थान् समकुष्ठकान्॥
आहारकाले यूषार्थं ज्वरिताय प्रदापयेत्।
पटोलपत्रं वार्त्ताकुं कुलकं कारवेल्लकम्॥
कर्कोटकं पर्पटकं गोजिह्वां वालमूलकम्।
पत्रं गुडूच्याः शाकार्थे ज्वरिताय प्रदापयेत्॥
ज्वरितो हितमश्नीयाद् यद्यप्यस्यारुचिर्भवेत्।
अन्नकाले ह्यभुञ्जानः क्षीयते म्रियतेऽपि वा॥
सात्म्यात् स्वादुभावाद्वा पथ्यं द्वेष्यत्वमागतम्।
कल्पनाविधिभिस्तैस्तैः प्रियत्वं गमयेत् पुनः॥
ज्वरितं ज्वरमुक्तं वा दिनान्ते भोजयेल्लघु।

श्लेष्मक्षये विवृद्धोष्मा बलवाननलस्तदा ॥
गुर्वभिष्यन्दकाले च ज्वरी नाद्यात् कथञ्चन ।
न हि तस्याहितं भुक्तमायुषे वा सुखाय वा ॥
लङ्घनं स्वेदनं कालो यवागूस्तिक्तको रसः ।
पाचनान्यविपक्वानां दोषाणां तरुणे ज्वरे ॥
आसप्तरात्रं तरुणं ज्वरमाहुर्मनीषिणः ।
मध्यं द्वादशरात्रन्तु पुराणमत उत्तरम् ॥

यत्तु ।

त्रिसप्ताहव्यतीतस्तु ज्वरो यस्तनुतां गतः ।
प्लीहाग्निसादं कुरुते स जीर्णज्वर उच्यते ॥
ज्वरितं षडहेऽतीते लघ्वन्नं प्रतिभोजितम् ॥
पाचनं शमनीयं वा कषायं पाययेत्तु तम् ।
सप्ताहात् परतोऽस्तब्धे सामे स्यात् पाचनं ज्वरे ।
निरामे शमनं स्तब्धे सामे नौषधमाचरेत् ॥

षडहेऽतीते इति ज्वरोत्पाददिनमारभ्य षडहेऽतिक्रान्ते सप्तमेऽहनि लघ्वन्नं प्रतिभोजितं, अथाष्टमेऽहनि। पाचनं शमनीयं वा इति विकल्पद्वयं योग्यतया यथाक्रमं आमदोष पक्वदोष विषयं ज्ञेयम्। पाचनं शमनीयं वा कषायं पाययेदिति योजना, यत उपवास परदिने भेषजनिषेधः यदुक्तं पीताम्बुर्लङ्घित इत्यादिना। अन्ये पुनरमुमेवार्थं प्रकारान्तरेणेच्छन्ति षडहेऽतीते इति ज्वरोत्पाददिनं परित्यज्य गणना कार्य्या, आरम्भदिनपरिहारेण परिहारकाल गणनावत् तेन षडहे अतीते इत्यर्थो भवति।

इदानीं सप्ताहानन्तरमपि यस्यामवस्थायां पाचनं

शमनञ्च देयं यस्याञ्च न देयं तदाह सप्ताहात् परत इत्यादिना सामे ज्वरे सप्ताहोपरि पाचनं किम्भूते अस्तब्धे प्रवर्त्तमानमूत्रपुरीषे, निरामे शमनं शमनयोग्यं, स्तब्धे सामे नौषधमाचरेदिति न सर्वथैव औषधं पिबेदित्यर्थः। ननु सप्ताहानन्तरं ज्वरस्य निरामत्वात् किमर्थं पाचनं यदुक्तं अष्टाहो निरामज्वरलक्षणमिति। उच्यते द्विधा हि सामता एका दोषसामता प्रथमा दोषदुष्टिरूपा, प्रथमां दोषदुष्टिञ्च कैचिदामं प्रचक्षते। सा सप्ताहेनापैति, सप्ताहेनैव पच्यन्ते सप्तधातुगता मलाः। निरामश्चाप्यतः प्रोक्तो ज्वरः प्रायोऽष्टमेऽहनि॥ इति चरकः। तस्यां दोष-सामतायं पाचननिषेधः अपरा रससामता सप्ताहात् परतोऽप्यनुवर्त्तते तस्यामप्रबलायां पाचनं देयं सुश्रुत सम्वा-दात्। तेन सप्ताहादर्वाक् तरुणे, सप्ताहानन्तरमपि स्तब्धे सामे प्रबलरससामतायां मुख्यभेषजं न देयमिति पर्य्यवसितोऽर्थः। पाचनमामपाचनं शमनं दोषशमन-मिति।

रससामतालक्षणमाह।

लालाप्रसेको हृल्लासहृदयाशुद्ध्यरोचकाः।
तन्द्रालस्या विपाकास्य वैरस्यं गुरुगात्रता॥
क्षुन्नाशो बहुमूत्रत्वं स्तब्धता बलवान् ज्वरः।
आमज्वरस्य लिङ्गानि न दद्यात्तत्र भेषजम्॥
भेषजं ह्यामदोषस्य भूयो ज्वलयति ज्वरम्।
मृदौ ज्वरे लघौ देहे प्रचलेषु मलेषु च।
पक्वं दोषं विजानीयात् ज्वरे देयं तदौषधम्॥

शीताम्बुलङ्घितः क्षीणोऽजीर्णी भुक्तः पिपासितः ।
न पिबेदौषधं जन्तुः संशोधनमथेतरत् ॥

वीर्य्याधिकं भवति भेषजमन्नहीनं
हन्यात्तदामयमसंशयमाशु चैव ।
तद्बालवृद्धयुवतीमृदुभिश्च पीतं
ग्लानिं परां नयति चाशु बलक्षयञ्च ॥

अनुलोमोऽनिलः स्वास्थ्यं क्षुत्तृष्णा सुमनस्कता ।
लघुत्वमिन्द्रियोद्गार शुद्धि जीर्णौषधाकृतिः ॥
औषधशेषे भुक्तं पीतं तदौषधं समशेषेऽन्ने ।
न करोति गदोपशमं प्रकोपयत्यन्यरोगांश्च ॥
क्लमो दाहोऽङ्गसदनं भ्रमो मूर्च्छा शिरोरुजा ।
अरतिर्बलहानिश्च सावशेषौषधाकृतिः ॥

शीघ्रं विपाकमुपयाति बलं न हिंस्या-
दन्नावृतं न च मुहुर्वदनान्निरेति ।
प्राग्भुक्तसेवितमथौषधमेतदेव
दद्याच्च वृद्धशिशुभीरुवराङ्गनाभ्यः ॥

मात्राया नास्त्यवस्थानं दोषमग्निं बलं वयः ।
व्याधिं द्रव्यञ्च कोष्ठञ्च वीक्ष्यमात्रां प्रयोजयेत् ॥

सर्वज्वरस्य साधारणं कषायमाह ।

भाव्यपटोलम् ।

दीपनं कफविच्छेदि वातपित्तानुलोमनम् ।
ज्वरघ्नं पाचनं भेदि शृतं भाव्यपटोलयोः ॥

अथ वातिकज्वरे।

किरातादिः क्वाथः।

किराताब्दामृतोदीच्य बृहतीद्वयगोक्षुरैः।
सस्थिरा कलसीविश्वैः क्वाथो वातज्वरापहः।

अथ पित्तज्वरे।

यवपटोलम्।

पटोलयवनिःक्वाथो मधुना मधुरीकृतः।
तीव्रपित्तज्वरामर्दी पानात्तृड् दाहनाशनः।
(यावता माधुर्य्यं स्यात् तावत् प्रमाणं मधुदेयम्।)

पर्पटकादिः क्वाथः।

एकः पर्पटकः श्रेष्ठः पित्तज्वर विनाशनः।
किं पुनर्यदि युज्येत चन्दनोदीच्यनागरैः॥

धान्यशर्करा।

व्युषितं धन्याकजलं प्रातःपीतं सशर्करं पुंसाम्
अन्तर्दाहं शमयत्यचिराद्दूरप्ररूढ़मपि॥
पित्तज्वरेण तप्तस्य क्रियां शीतां समाचरेत्।
उत्तानसुप्तस्य गभीरताम्र-
कांस्यादि पात्रं विनिधाय नाभौ।
तत्राम्बुधारा बहुला पतन्ती
निहन्ति दाहं त्वरितं सुशीता।
अम्लपिष्टैः सुशीतैर्वा पलाशतरुजैर्दिहेत्।
बदरी पल्लवोत्थेन फेनेनारिष्टकस्य वा॥

अथ कफज्वरे।

निम्बादिः क्वाथः।

निम्बविश्वामृतादारु शटि भूनिम्बपौष्करम्।

पिप्पल्यौ बृहती चेति क्वाथो हन्ति कफज्वरम् ।

सिन्धुवार क्वाथः ।

सिन्धुवारदलक्वाथं सोषणं कफजे ज्वरे ।
जङ्घायाश्च बले क्षीणे कर्णे वापिहितं पिबेत् ॥

चातुर्भद्रावलेहिका ।

कट्फलं पौष्करं शृङ्गी कृष्णा च मधुना सह ।
श्वासकासज्वरहरः श्रेष्ठो लेहः कफान्तकृत् ।
ऊर्द्धजत्रुजरोगघ्नी सायं स्यादवलेहिका ।
अधोरोगहरी या तु सा पूर्वं भोजनात् मता ॥

मधुपिप्पली ।

क्षौद्रोपकुल्या संयोगः श्वासकास ज्वरापहः ।
प्लीहानं हन्ति हिक्काञ्च बालानाञ्चापि शस्यते ॥

अथ वातपैत्तिकज्वरे ।

नवाङ्गः क्वाथः ।

विश्वामृताब्दभूनिम्बैः पञ्चमूलीसमन्वितैः ।
कृतः कषायो हन्त्याशु वातपित्तोद्भवं ज्वरम् ॥

गुडूच्यादिः क्वाथः ।

गुडूचीनिम्बधन्याकं पद्मकं रक्तचन्दनम् ।
एष सर्वान् ज्वरान् हन्ति गुडूच्यादिस्तु दीपनः ॥
हृल्लासारोचकच्छर्दिपिपासादाहनाशनः ।

वृहद् गुडूच्यादि ।

गुडूची चन्दनं पद्मनागरेन्द्रयवासकम् ।
अभयारग्वधोदीच्य पाठा धान्याब्दरोहिणी ॥
कषायं पाययेदेतं पिप्पलीचूर्णसंयुतम् ।

कासश्वास ज्वरान् हन्ति पिपासादाहनाशनः ॥
विबन्धानिलविष्टम्भे त्रिदोषप्रभवेऽपि च ॥

घनचन्दनादिः ।

घनचन्दनपर्पटकं कटुकं त्वमृणालपटोलदलं जलम् ।
शृतशीत सितायुतं पित्तहरं ज्वरच्छर्दितृषारुचि दाहहरम् ॥

मुस्तादिः ।

मुस्तपर्पटकोत्पलकिराताशीरचन्दनात् कर्षः ।
शर्करया च क्रियते वातपित्तज्वरे बहुधा दृष्टफलः ॥

अथ पित्तश्लेष्मज्वरे ।

अमृताष्टकः ।

अमृतेन्द्रयवारिष्टपटोलं कटुरोहिणी ।
नागरं चन्दनं मुस्तं पिप्पलीचूर्णसंयुतम् ।
अमृताष्टक इत्येष पित्तश्लेष्म ज्वरापहः ।
हृल्लासारोचकच्छर्दिपिपासादाहनाशनः ॥

कण्टकार्य्यादिः ।

कण्टकार्य्यमृताभार्गी नागरेन्द्रयवासकम् ।
भूनिम्बं चन्दनं मुस्तं पटोलं कटुरोहिणी ॥
कषायं पाययेदेतं पित्तश्लेष्म ज्वरापहम् ।
दाहतृष्णारुचिच्छर्दिकासहृत् पार्श्वशूलनुत् ॥

अथ वातश्लेष्मज्वरे ।

कफवातज्वरे स्वेदान् कारयेद्रूक्षनिर्म्मितान् ।
स्रोतसां मार्दवं कृत्वा नीत्वा पावकमाशयम् ॥
हत्वा वातकफस्तम्भं स्वेदो ज्वरमपोहति ।
खर्परभृष्टस्थितकाञ्जिकसिक्तो हि वालुकास्वेदः ॥

शमयति वातकफामयमस्तकशूलाङ्गभङ्गादीन्।
वीक्ष्य स्वेदविधिं कुर्य्यात् स्वेदनं वालुकादिभिः॥
सर्वाङ्गे यदि वा यत्र वेदना संप्रजायते॥
शीतशूल व्युपरमे स्तम्भगौरवनिग्रहे।
संजातमार्दवे स्वेदे स्वेदनाद्विरतिर्मता॥

आमज्वरे वातबलासजे वा
कफोत्थिते मारुतसम्भवे वा।
त्रिदोषजे स्वेदमुदाहरन्ति
स्तम्भप्रमोहाङ्गरुजाप्रशान्त्यै॥

पञ्चकोलः।

पिप्पली पिप्पलीमूल चव्यचित्रक नागरैः।
दीपनीयः स्मृतो वर्गः कफानिलगदापहः॥
पिप्पलीभिः शृतं तोयमनभिष्यन्दि दीपनम।
वातश्लेषविकारघ्नं प्लीहज्वरविनाशनम्॥

आरग्वधादिः।

आरग्वधग्रन्थिकमुस्ततिक्त-
हरीतकीभिः क्वथितः कषायः।
सामे सशूले कफवातयुक्ते
ज्वरे हितो दीपनपाचनश्च॥

क्षुद्रादिः।

क्षुद्रामृता नागरपुष्कराह्वयैः
कृतः कषायः कफमारुतोत्तरे।
सश्वासकासारुचिपार्श्वरुग्ज्वरे
ज्वरे त्रिदोषप्रभवेऽपि शस्यते॥

दशमूलीक्वाथः।

दशमूलरसः पेयः कणायुक्तः कफानिले॥
अविपाकेऽतितन्द्रायां पार्श्वरुक् श्वासकासके॥

अथ सन्निपातज्वरे।

लङ्घनं वालुकास्वेदो नस्यं निष्ठीवनं तथा।
अवलेहोऽञ्जनं चैव प्राक् प्रयोज्यं त्रिदोषजे॥
सन्निपातज्वरे पूर्वं कुर्य्यादामकफापहम्।
पश्चात् श्लेष्मणि संक्षीणे शमयेत् पित्तमारुतौ॥

अथ लङ्घनम्।

त्रिरात्रं पञ्चरात्रं वा दशरात्रमथापि वा।
लङ्घनं सन्निपातेषु कुर्य्यादारोग्यदर्शनात्॥
दोषाणामेव सा शक्तिर्लङ्घने या सहिष्णुता।
न हि दोषक्षये कश्चित् सहते लङ्घनादिकम्॥

अथ स्वेदः।

न स्वेदव्यतिरेकेण सन्निपातः प्रशाम्यति।
तस्मान्मुहुर्मुहुः कार्य्यं स्वेदनं सन्निपातिनाम्॥
सन्निपाते जलमयो नराणां विग्रहो भवेत्।
विना वह्न्युपचारेण कस्तं शोषयितुं क्षमः॥
प्रयोगा बहवः सन्ति सविषा निर्विषा अपि।
वह्न्युष्माणं विना प्रायो न वीर्य्यं दर्शयन्ति ते॥
प्रतिक्रियाविधावेवं यस्य संज्ञा न जायते।
पादतले ललाटे वा दहेल्लौहशलाकया॥
लौहित्ये नेत्रयोर्भ्रान्तौ प्रलापे भ्रूविचालने।
न स्वेदः शुभदो ज्ञेयस्तत्र शीतक्रिया हिता।

अथ नस्यम् ।

सैन्धवं श्वेतमरिचं सर्षपं कुष्ठमेव च ।
वस्तमूत्रेण संपिष्य नस्यं तन्द्राविनाशनम् ॥

मधूकसारसिन्धूत्थ वचोपणकणाः समाः ।
श्लक्ष्णं पिष्ट्वाम्भसा नस्यं कुर्य्यात् संज्ञा प्रबोधनम् ॥

षड्ग्रन्थि सैन्धवकणाः समधूकसाराः
पिष्टाः समेन मरिचेन जलैः कदूष्णैः ।
नस्यं निवारयति शीघ्रमचेतनत्वं
तन्द्राप्रलापसहितं शिरसो गुरुत्वम् ॥

लशुनं मरिचं पिष्टं नस्यं स्यात् श्लेष्मनाशनम् ॥

सितिकुक्कुटिकाण्डजजलं पानात् नस्यादप्यञ्जनाच्च ।
दुःसाधनसन्निपातः प्रबलोऽप्याश्वेव शममेति ॥

अथ निष्ठीवनम् ।

आर्द्रकस्वरसोपेतं सैन्धवं स कटुत्रयम् ।
आकण्ठं धारयेदास्ये निष्ठीवेच्च पुनः पुनः ॥
तेनास्य हृदयात् श्लेष्मा मन्यापार्श्वशिरोगलात् ।
लीनोऽप्याकृष्यते शुष्को लाघवञ्चास्य जायते ॥
पर्वभेदो ज्वरो मूर्च्छा निद्राकास गलामयाः ।
मुखाक्षिगौरवं जाड्यमुत्क्लेदश्चोपशाम्यति ॥
सकृद्द्विस्त्रिश्चतुः कुर्य्याद्दृष्ट्वा दोष बलाबलम् ।
एतद्धि परमं प्राहुर्भेषजं सन्निपातिनाम् ॥

अथावलेहः ।

अष्टाङ्गावलेहिका ।

कट्फलं पौष्करं शृङ्गी व्योषं यासश्च कारवी ।

श्लक्ष्णचूर्णीकृतं चैतन्मधुना सह लेहयेत् ॥
एषावलेहिका हन्ति सन्निपातं सुदारुणम्।
हिक्कां श्वासञ्च कासञ्च कण्ठरोधं नियच्छति ॥
ऊर्द्धगश्लेष्महरणे उष्णे स्वेदादिकर्म्मणि।
विरोध्युष्णे मधु त्यक्ता कार्य्यैषार्द्रकजै रसैः ॥

अथाञ्जनम्।

शिरीषवीजगोमूत्र कृष्णा मरिचसैन्धवैः।
अञ्जनं स्यात् प्रबोधाय सरसोन शिलावचैः।
असुराह्वपतङ्गस्य विट्चूर्णं मधुसंयुतम्।
अञ्जनाद्बोधयेन्मुग्धं तन्द्रितं सन्निपातिनम्।

दशमूलम्।

विल्वश्योनाक गाम्भारी पाटला गणिकारिका।
दीपनं कफवातघ्नं पञ्चमूलमिदं महत्॥
शालपर्णी पृश्निपर्णी वृहतीद्वयगोक्षुरम्।
वातपित्तापहं वृष्यं कनीयः पञ्चमूलकम्॥
उभयं दशमूलं हि सन्निपातज्वरापहम्।
कासे श्वासे च तन्द्रायां पार्श्वशूले च शस्यते ॥
पिप्पलीचूर्णसंयुक्तं कण्ठहृद्ग्रहनाशनम्।

चतुर्दशाङ्गः क्वाथः।

चिरज्वरे वातकफोल्बणे वा
त्रिदोषजे वा दशमूलमिश्रः।
किराततिक्तादिगणः प्रयोज्यः
शुद्धार्थिने वा त्रिवृतादिमिश्रः॥

भूनिम्बाद्यष्टादशाङ्गः ।

भूनिम्बदारुदशमूलमहौषधाब्द-
तिक्तेन्द्रबीजधनिकेभकणा कषायः ।
तन्द्राप्रलापकसनारुचिदाहमोह-
श्वासादियुक्तमखिलं ज्वरमाशु हन्ति ॥

वृहत् कट्फलादिः ।

कट्फलाब्दवचापाठा पुष्करा जाजिपर्पटैः ।
शृङ्गी कलिङ्ग धन्याकं शटीभृङ्ग कणाद्वयम् ॥
तिक्ताभयाम्बुकैरातं भार्गीरामठकं बला ।
दशमूली कणामूलं निक्वाथ्य क्वाथमुत्तमम् ।
हिङ्ग्वार्द्रकरसोपेतं सन्निपातविनाशनम् ।
गलगण्डं गण्डमालां स्वरभेदं गलामयान् ॥
कर्णमूलोद्भवं शोथं हन्याद्दन्तमुखामयान् ।
कफवातज्वरं कासं तथा हन्ति शिरोगदान् ॥
शिरोगुरुत्वं व्याधिश्च निहन्ति कफवातिकम् ।

कारव्यादिः ।

कारवी पुष्करैरण्डत्रायन्तीनागरामृताः ।
दशमूली शठी शृङ्गी यासभार्गी पुनर्नवाः ॥
तुल्या मूत्रेण निःक्वाथ्य पीताः स्रोतो विशोधनाः ।
अभिन्यासज्वरं घोरमाशुघ्नन्ति समुद्धतम् ॥
निद्रोपेतमभिन्यासक्षीणं विद्याद्धतौजसम् ।
सन्निपाते प्रकम्पन्तं प्रलपन्तं न लङ्घयेत् ॥
तृष्णा दाहाभिभूतेषु न दद्याच्छीतलं जलम् ।
वातपित्तोल्बणे चैव घृतं योज्यं पुरातनम् ॥

अभ्यङ्गात् शमयत्याशु सन्निपातं सुदारुणम्।
स्वेदोद्गमे ज्वरे देयश्चूर्णो भृष्टकुलत्थजः।
सन्निपातज्वरस्यान्ते कर्णमूले सुदारुणः॥
शोथः संजायते तेन कश्चिदेव प्रमुच्यते।

ज्वरादितो वा ज्वरमध्यतो वा
ज्वरान्ततो वा श्रुतिमूलशोथः।
क्रमेण साध्यः खलु कृच्छ्रसाध-
स्ततस्त्वसाध्यः कथितो भिषग्भिः॥

रक्तावसेचनैः पूर्वं सर्पिः पानैश्च तं जयेत्।
प्रदेहैः कफवातघ्नैर्वमनैः कवडग्रहैः॥
कुलत्थकट्फले शुण्ठी कारवी च समांशिकैः।
सुखोष्णैर्लेपनं दद्यात् कर्णमूले मुहुर्मुहुः॥
गैरिकं पांशुजं शुण्ठी वचा कट्फलकाञ्जिकैः।
कर्णशोथहरो लेपः सन्निपातज्वरे नृणाम्॥
सुखोष्णदशमूलेन प्रलेपोऽपि महाफलः।
बीजपूरकमूलानि अग्निमन्थं तथैव च॥
सनागरं देवदारु चव्यचित्रकपेषितम्।
प्रलेपनमिदं श्रेष्ठं गलेश्वयथुनाशनम्॥

अथ जीर्णज्वरादौ।

निदिग्धिकादिः।

निदिग्धिका नागरकामृतानां
क्वाथं पिबेन् मिश्रितपिप्पलीकम्।
जीर्णज्वरारोचककासशूल-
श्वासाग्निमान्द्यार्दितपीनसेषु॥

हन्त्यूर्द्ध्वगामयं प्रायः सायं तेनोपयुज्यते।

इति चक्रः।

एतद्दाविज्वरे सायमन्यथा प्रातरिष्यते।
पित्तानुबन्धे संत्यज्य पिप्पलीं प्रक्षिपेन्मधु॥

इति वृन्दः॥

पिप्पलीचूर्णसंयुक्तः क्वाथश्छिन्नरुहोद्भवः।
जीर्णज्वरकफध्वंसी पञ्चमूलीकृतोऽथ वा॥
पिप्पली मधुसंमिश्रं गुडूची स्वरसं पिबेत्।
जीर्णज्वरकफप्लीहकासारोचकनाशनम्॥

अथ प्लीहज्वरे निदिग्धिकादिः।

निदिग्धिकागणः पथ्या तथा रोहीतको मतः।
क्वाथं कृत्वा पिबेत्तत्र यवक्षारं कणायुतम्॥
एतस्य पानमात्रेण प्लीहज्वरविनाशनम्।
निदिग्धिकागणः स्वल्पपञ्चमूलम्॥

अश्मिककर्कटपञ्चाङ्गं शुण्ठ्या विरज्वरप्रणुत्।
अस्थिककर्कटस्य मूलवल्कलपत्रपुष्पफलं संक्षुद्य पोट्टलीं
बद्ध्वा दग्ध्वा रसं गृह्णीयात्: २ तो, शुण्ठ्या पेनम्।
गुडूची पर्पटं भेकपर्णी च छिन्नमोचिका।
पटोलं पुटपाकेन रस एषां मधुप्लुतः॥
वातपित्तज्वरं हन्ति विरोल्यमपि दारुणम्।
मधुना सर्वज्वरनुत् शेफालीदलजो रसः।
अजाजीगुडसंयुक्ता विषमज्वरनाशिनी।
अग्निसादं जयेत् सम्यक् वातरोगांश्च नाशयेत्॥

रसोन कल्कं तिलतैलमिश्रं
योऽश्नाति नित्यं विषमज्वरार्त्तः ।
विमुच्यते सोऽप्यचिराज्ज्वरेण
वातामयैश्चापि सुघोररूपैः ॥
गुड़प्रगाढ़ां त्रिफलां पिबेद्वा विषमार्द्दितः ।

महौषधादिः क्वाथः ।

महौषधामृतामुस्तचन्दनोशीरधान्यकैः ।
क्वाथस्तृतीयकं हन्ति शर्करा मधुयोजितः ॥
तृतीयके अत्यन्तसिद्धफलः ।

उशीरादिः ।

उशीरं चन्दनं मुस्तं गुडूची धान्यनागरम् ।
अम्भसा क्वथितं पेयं शर्करा मधुयोजितम् ॥
ज्वरे तृतीयके देयं तृष्णादाहसमन्विते ।

पटोलादिः ।

पटोलारिष्टमृद्वीका श्यामाकं त्रिफला वृषम् ।
क्वाथ ऐकाहिकं हन्ति शर्करा मधुयोजितः ॥
कषायोऽयं तृतीयके ॥

चातुर्थके वासादिः ।

वासाधात्रीस्थिरादारुपथ्यानागरसाधितः ।
सितामधुयुतः क्वाथश्चातुर्थकविनाशनः ॥

महाबलादिः ।

महाबलामूलमहौषधाभ्यां
क्वाथो निहन्याद्‌ विषमज्वरञ्च ।

शीतं सकम्पं परिदाहयुक्तं
विनाशयेद् द्वित्रिदिनप्रयुक्तः ॥

अथ रात्रिज्वरे गुडूच्यादिः ।

गुडूचीमुस्तभूनिम्बं धात्री क्षुद्रा च नागरम् ।
विल्वादिपञ्चमूलञ्च कटुकेन्द्रयवासकम् ॥
निशाभवं ज्वरं वातकफपित्तसमुद्भवम् ।
चिरोत्थं द्वन्द्वजं हन्ति सकणं मधुसंयुतम् ॥

मुस्तादिः ।

मुस्तामलकगुडूचीविश्वौषधकण्टकारिकाक्वाथः ।
पीतः सकणाचूर्णः समधुर्विषमज्वरं हन्ति ॥

मधुकादिः ।

मधुकं चन्दनं मुस्तं धात्री धान्यमुशीरकम् ।
छिन्नोद्भवं पटोलञ्च क्वाथः समधुशर्करः ॥
ज्वरमष्टविधं हन्ति सन्तताद्यं सुदारुणम् ।
वातिकं पैत्तिकं चैव श्लैष्मिकं सान्निपातिकम् ॥

स्वल्पभार्ग्यादिः ।

भार्ग्यब्दपर्पटकधान्ययवासविश्व-
भूनिम्बकुष्ठकणासिंह्यमृताकषायः ।
जीर्णज्वरं सततसन्ततकं निहन्या-
दन्येद्युष्कं सतृतीयकचतुर्थकञ्च ॥

भार्ग्यादिः ।

भार्ग्यब्दपर्पटकपुष्करशृङ्गवेर-
पथ्याकणाह्व दशमूलिकृतः कषायः ।

सद्यो निहन्ति विषमज्वर सन्निपात-
जीर्णज्वर श्वयथु शीतक वह्निसादान् ॥

बृहद्भार्ग्यादिः ।

भार्गी पथ्या कटुः कुष्ठं पर्पटं मुस्तकं कणा ।
अमृता दशमूलञ्च नागरं क्वाथयेद् भिषक् ॥
हन्ति धातुगतं सर्वं वहिःस्थं शीतसंयुतम् ।
सतताद्यं ज्वरं घोरं मन्दाग्नित्वमरोचकम् ॥
प्लीहानं यकृतं गुल्मं श्वयथुञ्च विनाशयेत् ।
एष भार्ग्यादिको नाम सर्वज्वहरः परः ॥

दार्व्यादिः ।

दार्वीदारुकलिङ्ग लोहितलता श्यामाक पाठाशठी-
शुण्ठोशीर किरात कुञ्जरकणा त्रायन्तिकापद्मकैः ।
वल्लीधान्यक नागराब्दसरलैः शिग्रुस्त्रुसिंहीशिवा-
व्याघ्रीपर्पटदर्भमूलकटुकानन्तामृता पुष्करैः ॥
धातुस्थं विषमं त्रिदोषजनितं चैकाहिकं द्व्याहिकं
कामैः शोक समुद्भवञ्चविविधं यं छर्दियुक्तं नृणाम् ।
पित्ती हन्ति त्रयोद्भवं सततकं चातुर्थकं भूतजं
योगोऽयं मुनिभिः पुरा निगदितो जीर्णज्वरे दुस्तरे ॥

दार्व्यादिः ।

दार्वीकलिङ्गमञ्जिष्ठा व्याघ्रीदारुगुडूचीकाः ।
भूधात्री पर्पटं श्यामा तगरं करिपिप्पली ॥
क्षुद्रानिम्बं घनं व्याधिर्नागरं पद्मकं शटी ।
रास्नाटरुषः सरलं त्रायमाणास्थिसन्धिकम् ॥
भूनिम्बारुष्करं पाठा कुशकटुकरोहिणी ।

मागधी धान्यकं चेति क्वाथं मधुयुतं पिबेत् ॥
वातिकं पैत्तिकं चापि श्लैष्मिकं सान्निपातिकम्।
द्वन्द्वजं विषमं घोरं सततादं सुदारुणम् ॥
अन्तःस्थञ्च वहिःस्थञ्च धातुस्थञ्च विशेषतः।
सर्वज्वरं निहन्त्याशु तथाच द्वैधरात्रिकम् ॥
शीतं कम्पं भ्रमं दाहं कार्श्यं घर्मस्रुतिं वमिम्।
ग्रहणीमतिसारञ्च कासं श्वासं सकामलम् ॥
शोषं हन्यात्तथा शोथं मन्दाग्नित्वमरोचकम्।
शूलमष्टविधं हन्ति प्रमेहानपि विंशतिम् ॥
प्लीहानमग्रमांसञ्च यकृतञ्च हलीमकम्।
पृथगदोषांश्च विविधान् समस्तान् विषमज्वरान् ॥
तान् सर्वान् नाशयत्याशु वृत्तमिन्द्राशनिर्यथा।

अथ मूलिकाधारणादयः प्रयोगाः।

काकजङ्घा वला श्यामा ब्रह्मदण्डी कृताञ्जलि।
पृश्निपर्ण्यपामार्गस्तथा भृङ्गरजोऽष्टमः ॥
एषामन्यतमंमूलं पुष्येणोद्धृत्ययत्नतः।
रक्तसूत्रेण संवेष्ट्य वद्धमैकाहिकं जयेत् ॥
अपामार्गजटा कट्यां लोहितैः सप्ततन्तुभिः।
वद्धा वारे रवेस्तूर्णं ज्वरं हन्ति तृतीयकम् ॥
उलुकस्यदक्षिणं पक्षं सितसूत्रेण वेष्टयेत्।
वद्धयेद् वामकर्णे तु हरत्यैकाहिकं ज्वरम्।
कर्कटस्य विलोद्भूत मृदा तत्तिलकं कृतम्।
ऐकाहिं ज्वरं हन्ति नात्र कार्य्या विचारणा ॥
कर्णस्य मलजालेन वर्त्तिं कृत्वा प्रयत्नतः।

ज्वालयेत्तिलतैलेन कज्जलं ग्राहयेच्छनैः॥
अञ्जयेन्नेत्रयुगलं त्र्याहिकज्वरशान्तये।
गङ्गाया उत्तरे तीरे अपुत्रस्तापसो मृतः।
तस्मै तिलोदकं दद्यात् मुञ्चत्वैकाहिको ज्वरः॥
एतन्मन्त्रेण अश्वत्थपत्रहस्तः प्रतर्पयेत्।
ओं बाणयुद्धे महाघोरे द्वादशार्कसमप्रभे॥
जातोऽसौ सुमहावीर्य्यो मुञ्चत्वैकाहिकोज्वरः।
लिखित्वाश्वत्थपत्रे तु बाहौ मन्त्रं प्रधापयेत्॥
समुद्रस्योत्तरे तीरे द्विविदो नाम वानरः।
ऐकाहिकं ज्वरं हन्ति लिखितं यस्तु पश्यति॥
श्वेतार्ककरवीरञ्च अश्विन्यां मूलमुद्धरेत्।
तण्डुलोदकपानेन पृथक् चातुर्थनाशनम्॥

शैलूषमण्डलरजः पुरुषानुरूपं
शुक्लाङ्गवत्ससुरभी पयसा निपीतम्।
आदित्यवार भवपालिदिने नराणां
चातुर्थकं हरति कष्टमपि क्षणेन॥

अथ धूपप्रयोगः।

कष्टाश्वरद्दढ़ावज्रमग्गुलूलूकपुच्छजः।
धूपश्चातुर्थकं हन्ति तमः सूर्य्य इवोदितः॥
भृङ्गराजादि कष्टीकृत वस्त्रद्दढ़ वद्ध।

अथ नस्यम्।

शिरीषपुष्पस्वरसो रजनीद्वयसंयुतः।
नस्यं सर्पिः समायोगाज्ज्वरं चातुर्थकं जयेत्॥
नस्यं चातुर्थकं हन्ति रसो वागस्त्यपत्रजः।

अस्फोटजसहस्रेण दलेन सुक्षतां पिवेत् ।
पेयां घृतप्लुतां जन्तुर्यातुर्थकहरीं त्र्यहम् ॥
कर्म्म साधारणं जह्यां तृतीयकचतुर्थकौ ॥
आगन्तुरनुवन्धो हि प्रायशो विषमज्वरे ॥

भूतानुवन्धिनोस्तृतीयकचतुर्थकयोश्चिकित्सामाह कर्मे- त्यादि। दैवव्यपाश्रयं वलिमङ्गलहोमादि। युक्तिव्यपाश्रयं कषायादि। एतदुभयमपि चिकित्सितं साधारणशब्दे- नोच्यते जह्यादिति अन्तर्भूतण्यर्थमिदं तेन साधारणं कर्म्म चिकित्सितंकर्त्तृ। तृतीयकचतुर्थकौ कर्म्मरूपौ जह्यात् त्याज- येत् निराकुर्य्यादित्यर्थः। कथमित्याह आगन्तुर्भूतादिः। अत्र विषमज्वरशब्देन तृतीयक चतुर्थकावेव अभिमतौ तृती- यकचतुर्थकशब्देनात्र तद्विपर्य्ययस्यापि ग्रहणम्। अन्ये तु आगन्तु रनुवन्धोहीत्यादि वचनात् विषमज्वरमात्र एव दैवव्यपाश्रयं कर्म्म कर्त्तव्य मित्याहुः तथापि तृतीयकचतु- र्थकाविति यदुक्तं तद्विशेषार्थं तेन तृतीयक चतुर्थकयोः प्रायेण भूतानुवन्ध जन्यत्वात् तयोरेव विशेषेण दैवव्यपा- श्रयं कर्त्तव्यमिति शिवदासः। तृतीयक चतुर्थकौ प्रायोभू- ताभिसङ्गजौ भवतः तस्मात् साधारणं दैवयुक्ति व्यापाश्रयं कर्म्म कर्त्तृभूतं द्वौ ज्वरौ जह्यात् हन्यादित्यर्थः दैवं वलि- मङ्गलहोमादि। युक्तिः कषायादिः इति गोपालदासः।

मूलं जयन्त्याः शिरसि धृतं सर्वज्वरापहम् ।
मूलकं केशराजस्य कृत्वा तत् सप्तखण्डकम् ।
आर्द्रकैः सह भुञ्जीत सर्वज्वरविनाशनम् ॥
काकमाचीभवं मूलं कर्णधृत्यं निशाज्वरम् ।

निहन्ति नात्र सन्देहो यथा सूर्य्योदयेस्तमः ॥

ओं नमो भगवते छिन्धि छिन्धि अमुकस्य ज्वरस्य शिरः प्रज्वलितपरशुपाणये पुरुषाय फट् । एतन्मन्त्रस्य धारणात् ज्वरः सर्वो विनश्यति ।

ओं विद्युदानन क्रूं फट् स्वाहा । एतन्मन्त्रं ताम्बूलीपत्रे चूर्णलिप्ते लिखित्वा तत्पत्रं संचर्व्य भक्षयित्वा दिनत्रयाभ्यन्तरे ज्वरशान्तिर्भवति ।

सोमं सानुचरं देवं समातृगणमीश्वरम् ।
पूजयन् प्रयतः शीघ्रं मुच्यते विषमज्वरात् ॥
विष्णुं सहस्रमूर्द्धानं चराचरपतिं विभुम् ।
स्तुवन् नाम सहस्रेण ज्वरान् सर्वान् व्यपोहति ॥
ब्रह्माणमश्विनाविन्द्रं हुतभक्ष्यं हिमाचलम् ।
गङ्गां मरुद्गणांश्चेष्टान् पूजयन् जयति ज्वरम् ॥
भक्त्या मातुः पितुश्चैव गुरूणां पूजनेन च ।
ब्रह्मचर्य्येण तपसा पुराणश्रवणेन च ॥
जपहोम प्रदानेन सत्येन नियमेन च ।
ज्वराद्विमुच्यते शीघ्रं साधूनां दर्शनेन च ॥

अथ धूपः ।

अष्टाङ्गधूपः ।

पलङ्कषा निम्बपत्रं वचा कुष्ठं हरीतकी ।
सयवाः सर्षपाः सर्पिर्धूपनं ज्वरनाशनम् ॥

अपराजितधूपः ।

पुरध्यामवचासर्जनिम्बार्कागुरुदारुभिः ।
सर्वज्वरहरो धूपः कार्य्योऽयमपराजितः ॥

माहेश्वरधूपः।

हिङ्गुलं देवकाष्ठञ्च यवेष्टं घृतमेव च।
गव्यास्थीनि तथा ध्यामं निर्म्माल्यं कटुरोहिणी॥
सर्षपं निम्बपत्राणि पिञ्छाहिकञ्चुकं तथा।
मार्जारविष्ठा गोशृङ्गं मदनस्य फलानि च॥
द्वि वृहतीवचा चैव कार्पासास्थि तुषास्तथा।
छागगोमायुविट् चैव हस्तिदन्तस्तथैव च।
एतत् सर्वं समाहृत्य छागमूत्रेण भावयेत्।
उदूखले तु संकुट्य स्थापयेन्मृण्मये शुभे॥
घ्राणमात्रेण धूमोऽयं दीयते यत्र वेश्मनि।
न तत्र सर्पास्तिष्ठन्ति न पिशाचा न राक्षसाः॥
एष माहेश्वरो धूपः सर्वज्वरविनाशनः।
ऐकाहिकं द्व्याहिकञ्च त्र्याहिकञ्च चतुर्थकम्॥
एवमादीन् ज्वरान् सर्वान् नाशयेन्नात्र संशयः।
ओँ नमो भगवते रुद्राय उमापतये सम्पन्नाय।
नन्दिकेश्वराय। इति मन्त्रेणाभिमन्त्रयेत्॥

ज्वरे घृतादि पान विधिः।

ज्वराः कषायैर्वमनैर्लङ्घनैर्लघुभोजनैः।
रूक्षस्य ये न शाम्यन्ति सर्पिस्तेषां भिषग्जितम्॥
निर्दशाहमपि ज्ञात्वा कफोत्तरमलङ्घितम्।
न सर्पिः पाययेत् प्राज्ञः शमनैस्तमुपाचरेत्॥
यावल्लघुत्वमशनं दद्यान्मांसरसेन तु।
बलं ह्यलं निग्रहाय दोषाणां बलकृच्च तत्॥
मांसार्थमेणलावादीन् युक्त्या दद्याद्विचक्षणः।

कुक्कुटांश्च मयुरांश्च तित्तिरिक्रौञ्चवर्त्तकान् ॥
गुरुष्णत्वान्न शंसन्ति ज्वरे केचिच्चिकित्सकाः ।
लङ्घनेनानिलबलं ज्वरे यद्यधिकं भवेत् ॥
भिषङ्मात्राविकल्पज्ञो दद्यात्तानपि कालवित् ।

अथ स्नेहपाकस्य साधारणो विधिः ।

तत्र तैलमूर्च्छाविधिः ।

तत्रादौ तिलतैलमूर्च्छा ।

कृत्वा तैलं कटाहे दृढ़तरविमले मन्दमन्दानलैस्तत् ।
तैलं निष्फेन भावं गतमिह यदा शैत्ययुक्तं तदैव ।
मञ्जिष्ठा रात्रिलोध्रैर्जलधरनलिकैः सामलैः साब्दपथ्यैः
सूचीपत्राङ्घ्रिनीरैरुपहितमथितैर्गन्धयोगं जहाति ॥
तैलस्येन्दुकलांशिकैकविकसाभागोऽपि मूर्च्छाविधौ ।
ये चान्ये त्रिफला पयोदरजनीह्रीवेरलोध्रान्विताः ।
सूचीपुष्पवटावरोह नलिकास्तस्याश्च पादांशिकाः ॥
दुर्गन्धं विनिहन्ति तैलमतुलं सौरभ्यमाकुर्वते ॥

कटुतैलमूर्च्छा ।

वयःस्था रजनीमुस्त विल्व दाड़िम केशरैः ।
कृष्णजीरक ह्रीवेर नलिकैः सविभीतकैः ॥
एतैः समांशैः प्रस्थे च कर्षमात्रं प्रयोजयेत् ।
अरुणादिपलं तत्र तोयञ्चाढ़कसंमितम् ॥
कटुतैलं पचेत्तेन आमादोषहरं परम् ।

एरण्डतैलमूर्च्छा ।

विकसा मुस्तकं धान्यं त्रिफला वैजयन्तिका ।
ह्रीवेर वनखर्जूर वटशृङ्गा-निशायुगम् ॥
नलिका भेषजं देयं केतकी च समं समम् ।

प्रस्थे देयं शाणमितं मूर्च्छने दधिकाञ्जिकम् ॥

अथ घृत मूर्च्छा विधिः।

पथ्याधात्रीबिभीतैर्जलधर रजनीमातुलुङ्गद्रवैश्च

द्रव्यैरेतैः समस्तैः पलक परिमितैर्मन्दमन्दानलेन।

आज्यप्रस्थं विफेनं परिचपलगतं मूर्च्छयेद् वैद्यराज-

स्तस्मादामोपदोषं हरति च सकलं वीर्यवत् सौख्यदायि ॥

क्वाथ्याच्चतुर्गुणं वारि पादस्थं स्याच्चतुर्गुणम्।

स्नेहात् स्नेहसमं क्षीरं कल्कस्तु स्नेहपादिकः ॥

चतुर्गुणं त्वष्टगुणं द्रव्य द्वैगुण्यतो भवेत्।

पञ्चप्रभृति यत्र स्युर्द्रवाणि स्नेहसंविधौ ॥

तत्र स्नेहसमान्याहुरर्वाक् च स्याच्चतुर्गुणम्।

पिप्पल्याद्यं घृतम्।

पिप्पल्यश्चन्दनं मुस्तमुशीरं कटुरोहिणी।

कलिङ्गकास्तामलकी शारिवातिविषा स्थिरा ॥

द्राक्षामलकबिल्वानि त्रायमाणा निदिग्धिका।

सिद्धमेतद्घृतं सद्यो ज्वरं जीर्णमपोहति ॥

क्षयं श्वासञ्च हिक्काञ्च शिरःशूलमरोचकम्।

अङ्गाभितापमग्निञ्च विषमं संनियच्छति ॥

पिप्पल्याद्यमिदं क्वापि तन्त्रे क्षीरेण पच्यते।

यत्राधिकरणेनोक्तिर्गणे स्यात् स्नेहसंविधौ ॥

तत्रैव कल्कान्निर्यूहानिष्यते स्नेहवेदिना।

एतद्वाक्यबलेनैव कल्कसाध्यपरं घृतम् ॥

जलस्नेहौषधानाञ्च प्रमाणं यत्र नेरितम्।

तत्र स्यादौषधात् स्नेहः स्नेहात्तोयं चतुर्गुणम् ॥

द्रवकार्य्येऽप्यनुक्ते च सर्वत्र सलिलं मतम् ।
घृततैलगुड़ादींश्च नैकाहादवतारयेत् ।
व्युषितास्तु प्रकुर्वन्ति विशेषेण गुणान् यतः ॥
स्नेहकल्को यदाङ्गुल्या वर्त्तितो वर्त्तिवद्भवेत् ।
वह्नौ चिप्ते च नो शब्दस्तदा सिद्धिं विनिर्द्दिशेत् ॥
शब्दव्युपरमे जाते फेनस्योपरमे तथा ।
गन्धवर्णरसादीनां सम्पत्तौ सिद्धिमादिशेत् ॥

चीरषट् पलकं घृतम् ।

पञ्चकोलैः ससिन्धूत्थैः पलिकैः पयसा समम् ।
सर्पिःप्रस्थं शृतं प्लीहविषमज्वरगुल्मनुत् ॥
अत्र द्रवान्तरेऽनुक्ते चीरमेव चतुर्गुणम् ।
द्रवान्तरेण योगे हि चीरं स्नेहसमं भवेत् ॥

दशमूलषट्पलकं घृतम् ।

दशमूलीरसे सर्पिः सचीरे पञ्चकोलकैः ।
सचारैर्हन्ति तत्सिद्धं ज्वरकासाग्निमन्दताः ॥
वातपित्तकफव्याधीन् प्लीहानञ्चापि पाण्डुताम् ।
ज्वरे पेयाःकषायाश्च सर्पिः चीरं विरेचनम् ।
षड़हे षड़हे देयं कालं वीच्यामयस्य च ॥
ज्वरिभ्यो बहुदोषेभ्य ऊर्द्ध्वं चाधश्च बुद्धिमान् ।
दद्यात् संशोधनं काले कल्पे यदुपदेच्यते ॥
मदनं पिप्पलीभिर्वाकलिङ्गैर्मधुकेन वा ।
युक्तमुष्णाम्बुना पेयं वमनं ज्वरशान्तये ॥
आरग्वधं वा पयसा मृद्वीकानां रसेन वा ।
त्रिवृतां त्रायमाणां वा पयसा ज्वरितः पिबेत् ॥

ज्वरक्षीणस्य न हितं वमनं न विरेचनम्।
कामन्तु पयसा तस्य निरूहैर्वाहरेन् मलान्॥
प्रयोजयेत् ज्वरहरान् निरूहान् सानुवासनान्।
पक्वाशयगते दोषे वक्ष्यन्ते येन सिद्धिषु॥
गौरवे शिरसः शूले विवद्धेष्विन्द्रियेषु च।
जीर्णज्वरे रुचिकरं दद्याच्छीर्षविरेचनम्॥

दुग्ध प्रकरणम्।

जीर्णज्वरे कफे क्षीणे क्षीरं स्यादमृतोपमम्।
तदेव तरुणे पीतं विषवद्धन्ति मानवम्॥
चतुर्गुणेनाम्भसा च शृतं ज्वरहरं पयः।
धारोष्णं वा पयः शीतं पीतं सद्योज्वरंजयेत्॥

भेषजसिद्धमपि। यदाह

जीर्णज्वराणां सर्वेषां पयः प्रशमनं परम्।
पेयं तदुष्णं शीतं वा यथास्वमौषधैः शृतम्॥
कासात् श्वासात् शिरःशूलात् पार्श्वशूलाच्चिरज्वरात्।
मुच्यते ज्वरितः पीत्वा पञ्चमूलीशृतं पयः॥

अथ क्षीरपाक विधिः।

द्रव्यादष्टगुणं क्षीरं क्षीरात्तोयं चतुर्गुणम्।
क्षीरावशेषः कर्त्तव्यः क्षीरपाके त्वयं विधिः॥
त्रिकण्टकबलाव्याघ्री गुड़नागरसाधितम्।
वर्चोमूत्रविबन्धघ्नं शोथज्वरहरं पयः॥
वृषीरविल्ववर्षाभूपयस्तोदकमेव च।
पचेत् क्षीरावशिष्टन्तु तद्धि सर्वज्वरापहम्॥
शीतं वोष्णं ज्वरे क्षीरं यथार्हमौषधैः शृतम्।

एरण्डमूलसिद्धं वा ज्वरे सपरिकर्त्तिके ।

अथ चूर्ण प्रकरणम् ।

सुदर्शन चूर्णम् ।

कालीयकन्तु रजनी देवदारु वचा घनम् ।
अभया धन्वयासश्च शृङ्गी क्षुद्रा महौषधम् ॥
त्रायन्ती पर्पटं निम्बं ग्रन्थिकं वालकं शठी ।
पौष्करं मागधी मूर्वा कुटजं मधुयष्टिका ॥
शिग्रूत्पलं सेन्द्रयवं वरी दार्वी कुचन्दनम् ।
पद्मकं सरलोशीरं त्वचं सौराष्ट्रिका स्थिरा ॥
यमान्यतिविषा विल्वं मरिचं गन्धपत्रकम् ।
धात्री गुडूची कटुकं सचित्रक पटोलकम् ॥
कलसी चैव सर्वाणि समभागानि कारयेत् ।
सर्वद्रव्यस्य चार्द्धन्तु कैरातं संप्रकल्पयेत् ।
पृथग्दोषांश्च विविधान् समस्तान् विषमज्वरान् ।
प्राकृतं वैकृतञ्चैव सौम्यं तीक्ष्णमथापिवा ॥
अन्तर्गतं वहिःस्थञ्च निरामं साममेव च ।
ज्वरमष्टविधं हन्ति साध्यासाध्यमथापिवा ।
नानादेशोद्भवञ्चैव वारिदोषभवं तथा ।
विरुद्धभेषजभवं ज्वरमाशु व्यपोहति ॥
प्लीहानं यकृतं गुल्मं हन्त्यवश्यं न संशयः ।
यथा सुदर्शनं चक्रं दानवानां निसूदनम् ॥
तथा ज्वराणां सर्वेषामिदमेम निगद्यते ।

ज्वरभैरव चूर्णम् ।

नागरं त्रायमाणा च पिचुमर्दं दुरालभा ।

पथ्या मुस्तं वचा दारु व्याघ्री शृङ्गी शतावरी ॥
पर्पटं पिप्पलीमूलं विशाला पुष्करं शठी।
मूर्वा कृष्णा हरिद्रे द्वे लोध्रचन्दनमुस्तकम् ॥
कुटजस्य फलं वल्कं यष्टीमधुकचित्रकम्।
शोभाञ्जनं बला चातिविषा च कटुरोहिणी ॥
सुपत्नो पद्मकाष्ठञ्च शवानी शालपर्णिका।
मरिचं चामृता बिल्वं बालं पङ्कस्य पर्पटी ॥
तेजपत्रं त्वचं धात्री पृश्निपर्णी पटोलकम्।
गन्धकं पारदं लौहमभ्रकञ्च मनःशिला ॥
एतेषां समभागेन चूर्णमेव विनिर्दिशेत्।
तदर्द्धं प्रक्षिपेत्तत्र चूर्णं भूनिम्बसम्भवम् ॥
मात्रामस्य प्रयुञ्जीत दृष्ट्वा दोषबलाबलम्।
चूर्णं भैरवसंज्ञन्तु ज्वरान् हन्ति न संशयः ॥
पृथग्दोषांश्च विविधान् समस्तान् विषमज्वरान्।
द्वन्द्वजान् सन्निपातोत्थान् मानसानपि नाशयेत् ॥
प्राकृतं वैकृतञ्चैव सौम्यं तीक्ष्णमथापिवा।
अन्तर्गतं बहिःस्थञ्च निरामं साममेवच ॥
ज्वरमष्टविधं हन्ति साध्यासाध्यं न संशयः।
नानादेशोद्भवञ्चैव वारिदोषभवं तथा ॥
विरुद्धभेषजभवं ज्वरमाशु व्यपोहति।
अग्निमान्द्यं यकृत्प्लीहपाण्डुरोग मरोचकम् ॥
उदराद्यन्त्रवृद्धिञ्च रक्तपित्तं त्वगामयम्।
श्वयथुञ्च शिरःशूलं वातामयकजापहम् ॥
ज्वरभैरवसंज्ञन्तु भैरवेण कृतं शुभम्।

ज्वरनागमयूर चूर्णम् ।

लौहाभ्रटङ्कनं ताम्रं तालकं वङ्गमेव च ।
शुद्धसूतं गन्धकञ्च शिग्रूवीजं फलत्रिकम् ॥
चन्दनातिविषा पाठा वचा च रजनीद्वयम् ।
उशीरं चित्रकं देवकाष्ठञ्च सपटोलकम् ॥
जीवकर्षभकाजाज्यस्तालीशं वंशलोचना ।
कण्टकार्य्याः फलं मूलं शटी पत्रं कटुत्रयम् ॥
गुडूचीसत्त्वधन्याकं कटुका चैत्रपर्पटी ।
मुस्तकं वालकं विल्वं यष्टीमधु समं समम् ॥
भागाच्चतुर्गुणं देयं कृष्णजीरस्य चुर्णकम् ।
तत्समं तालपुष्पञ्च चूर्णं दग्धोत्पलाभवम् ॥
कैरातं तत्समं देयं तत्समं चपलाभवम् ।
एतच्चूर्णं समाख्यातं ज्वरनागमयूरकम् ॥
प्रतिमर्षमितं खाद्यं युक्त्या वा त्रुटिवर्द्धनम् ।
सन्ततादि ज्वरं हन्ति साध्यासाध्यं न संशयः ॥
चयोद्भवञ्च धातुस्थं कामशोकोद्भवं रज्वम् ।
भूतावेशज्वरञ्चैवमभिचारसमुद्भवम् ॥
दाहशीतज्वरं घोरं चातुर्थादिविपर्य्ययम् ।
जीर्णञ्च विषमं सर्वं प्लीहानमूदरं तथा ॥
कामलां पाण्डुरोगञ्च शोथं हन्ति न संशयः ।
भ्रमं तृष्णाञ्च कासञ्च शूलानाहौ जयंतथा ॥
यकृतं गुल्मशूलञ्च आमवातं निहन्ति च ।
त्रिकपृष्ठकटीजानुपार्श्वानां-शूलनाशनम् ॥
अनुपानं शीतजलं न देयमुष्णवारिणा ।

अथ तैल प्रकरणम्।

अभ्यङ्गांश्च प्रदेहांश्च सम्वेक्तान् सावगाहनाम्।
विभज्य शीतोष्णकृतान् तथाज्जीर्ण ज्वरे भिषक्।
तैराशु प्रशमं याति वहिर्मार्गगतो ज्वरः।
लभन्ते सुखमङ्गानि वलं वर्णश्च जायते॥

अङ्गारक तैलम्।

मूर्वा लाचा हरिद्रे द्वे मञ्जिष्ठा सेन्द्रवारुणी।
बृहती सैन्धवं कुष्ठं रास्ना मांसी शतावरी॥
आरनालाढ़केनैव तैलप्रस्थं विपाचयेत्।
तैलमङ्गारकं नाम सर्वज्वरविनाशनम्॥

बृहदङ्गारक तैलम्।

शुष्कमूलादिकस्याङ्गैरङ्गैरङ्गारकस्य च।
पक्वं तैलं ज्वरहरं शोथपाण्ड्वामयापहम्॥
बृहदङ्गारकं तैलं जलमत्र चतुर्गुणम्।
शुष्कमूलादि यथा, शुष्कमूलक वर्षाभूदारुरास्नामहौषधैः

लाचादि तैलम्।

लाचाहरिद्रामञ्जिष्ठाकल्कैस्तैलं विपाचितम्।
षड्गुणेनारनालेन दाहशीतज्वरापहम्॥

महालाचादि तैलम्।

लाचारसाढ़के प्रस्थं तैलस्य विपचेद्‌ भिषक्।
मस्त्वाढ़क समायुक्तं पिष्टा चात्र समावपेत्॥
शतपुष्पां हरिद्राञ्च मुर्वां कुष्ठं हरेणुकम्।
कटुका मधुकं रास्नामश्वगन्धाञ्च दारु च॥
मुस्तकं चन्दनञ्चैव पृथगच्च समानकैः।

द्रव्यैरेतैस्तु तत्सिद्धमभ्यङ्गान् मारुतापहम् ।
विषमाख्यान् ज्वरान् सर्वान् आश्वेव प्रशमं नयेत् ।
कासं श्वासं प्रतीश्यायं कण्डूदौर्गन्ध्य गौरवम् ॥
त्रिकपृष्ठकटीशूलं गात्राणां कुट्टनं तथा ।
पापालक्ष्मी प्रशमनं सर्वग्रह विनाशनम् ॥
अश्विभ्यां निर्मितं श्रेष्ठं तैलं लाक्षादिकं महत् ।
लाक्षायाः षड्गुणं तोयं दत्त्वैकविंशवारकम् ॥
परिस्राव्य जलं ग्राह्यं किंवा क्वाथ्यं यथोदितम् ॥

लाक्षा ३ सेर, जल १८ सेर लाक्षांकुट्टयित्वा दोलायन्त्रे ण एकविंशतिवारान् परिस्राव्य तज्जलं ग्राह्यं १६ सेर। यदवशिष्टं यत्त्याज्यमिति। यथोदित मिति

शुष्क द्रव्य मुपादाय स्वरसानामसम्भवे ।
वारिण्यष्टगुणे साध्यं ग्राह्यं पादवशेषितम् ॥

लाक्षाः शं ८ जलं शं ६४, जलं शेषः १६ ।

कट्वर तैलम् ।

सुवर्चिका नागर कुष्ठ मुर्वा-
लाक्षानिशालोहित यष्टिकाभिः ।
तैलं ज्वरे षड्गुणतक्रसिद्ध-
मभ्यञ्जनाच्छीत विदाहनुत् स्यात् ॥

दध्नः ससारकस्यात्र तक्रं कट्वरमिष्यते ।

वृहत् कट्वर तैलम् ।

शुक्तारनाल दधिमस्तुतक्रैः
कल्काम्बुभागेन संसाध्य तैलम् ।

कृष्णादि कल्कैर्मृदुवह्निसिद्ध-
मभ्यञ्जनं वातकफ ज्वराणाम् ॥
ऐकाहिक द्वित्रिचतुर्थकानां
मासार्द्ध मासद्वय मासिकानाम् ।
निवारणं तद्विषमज्वराणां
तैलन्तु षट्कट्वरकं महत् स्यात् ॥
कल्कः कृष्णादिगणो यथा
कृष्णाचित्रकपड्ग्रन्था वासकं विकसाघनम् ।
ग्रन्थिकैले चातिविषा रेणुकञ्च कटुत्रयम् ॥
यमानी गोस्तनो व्याघ्री भूनिम्बं बिल्वचन्दनम् ।
भार्गी श्यामा शिवा धात्री स्थिरा मूर्वा सजीरका ॥
सर्षपं हिङ्गुकटुकी विडङ्गञ्च समांशकम् ।
एष कृष्णादिको नाम गणो ज्वरविनाशनः ॥

बृहत् पिप्पल्याद्यं तैलम् ।

पिप्पली मुस्तकं धान्यं सैन्धवं त्रिफला वचा ।
यमानी चाजमोदा च चन्दनं पुष्कराह्वयम् ॥
शटी द्राक्षा गवाक्षी च शालपर्णी त्रिकण्टकम् ।
भूनिम्बारिष्ट पत्राणि महानिम्बं निदिग्धिका ॥
गुडूची पृश्निपर्णी च बृहती दन्तिचित्रकौ ।
दार्वी हरिद्रा वृक्षाम्लं पर्पटं गजपिप्पली ॥
एतेषां कार्षिकैः कल्कैस्तैल प्रस्थं विपाचयेत् ।
दधिकाञ्जिक तक्रैश्च मातुलुङ्गरसैस्तथा ॥
स्नेहमात्रा समैरेभिः शनैर्मृद्वग्निना पचेत् ।
सिद्धमेतत् प्रयोक्तव्यं जीर्णज्वरमपोहति ॥

ऐकजं द्वन्द्वजं चैव दोषत्रय समुद्भवम्।
सन्ततं सततान्येद्युस्तृतीयक चतुर्थकान्॥
मासजं पक्षजं चैव चिरकालानुबद्धिनम्।
सर्वांस्तान् नाशयत्याशु पिप्पल्याद्यमिदं शुभम्॥
रक्तकरवीरपुष्पं धात्रीफलं सधान्याम्लम्।
कल्कः सुखोष्णलेपा ज्वरेषु शिरसो रुजं जयति॥

अथागन्तुज्वर चिकित्सा।

अभिघात ज्वरो नश्येत् पानाभ्यङ्गेन सर्पिषः।
क्षतानां व्रणितानाञ्च क्षतव्रणचिकित्सया॥
ओषधीगन्ध विषजौ विषपित्त प्रबाधनैः।
जयेत् कषायैर्मतिमान् सर्वगन्ध कृतैस्तथा॥
अभिचाराभिशापोत्थौ ज्वरौ होमादिना जयेत्।
दानस्वस्त्ययनातिथ्यै रुत्पात ग्रहपीड़जौ॥
क्रोधजे पित्तजित् काम्या अर्थाः सद्वाक्यमेवच।
आश्वासेनेष्टलाभेन वायोः प्रशमनेन च॥
हर्षणैश्च शमं यान्ति कामशोक भयज्वराः।
कामात् क्रोधज्वरो नाशं क्रोधात् कामसमुद्भवः॥
याति ताभ्यामुभाभ्यान्तु भयशोक समुद्भवः।
भूतविद्या समुद्दिष्टैर्बन्धावेशन ताड़नैः॥
जयेद्भूताभिषङ्गोत्थं नमः स्वान्तैश्च मानसम्।
व्यायामञ्च व्यवायञ्च स्नानं चंक्रमणानि च।
ज्वरमुक्तो न सेवेत यावन्न बलवान् भवेत्॥
देहो लघुर्व्यपगत क्लममोहतापः
पाको मुखे करणसौष्ठव मव्यथत्वम्।

स्वेदः क्षवः प्रकृतिगामि मनोऽन्नलिप्सा
कण्डूश्च मूर्द्धि विगतज्वर लक्षणानि ॥

अथ नवज्वरादौ रसप्रयोगः ।

न दोषाणां न रोगाणां न पुंसाञ्च परीक्षणम् ।
न देशस्य न कालस्य कार्य्यं रस चिकित्सिते ॥
सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो न जानाति रसं यदा ।
सर्वं तस्योपहासाय धर्म्महीनो यथा बुधः ॥
संशोध्य विधिना धातूनुपधातून् विषाण्यपि ।
योजयेत् कर्म्मणि प्राज्ञो दोषः सञ्जायतेऽन्यथा ॥

शोधनोक्त्या यथातथं धात्वादीनं मारणस्यापि प्रतीतिः ।
रसोपरसानां धातूपधातुष्वन्तर्भावः ।
अपिशब्देन जयपालादीनां प्राप्तिः ॥

हिङ्गुलेश्वरः ।

तुल्यांशं मर्द्दयेत् खल्ले पिप्पली हिङ्गुलं विषम् ।
गुञ्जार्द्धं मधुना देयं वातज्वर निवृत्तये ॥
अनुपानै रसा योज्या देशकालानुसारिभिः ।
दोषघ्नैर्मधुना वापि केवलेन जलेन वा ॥

रसा इत्युपलक्षणम्, अन्यान्यपि भेषजानि योग्यानुपानैर्देयानि ।

शीतभञ्जीरसः ।

रसहिङ्गुल गन्धञ्च जैपालं मर्द्दितं त्रिभिः ।
दन्तीक्वाथेन संमर्द्य रसो ज्वरहरः परः ॥
आर्द्रकस्वरसेनाथ दापयेद्रक्तिकाद्वयम् ।
नवज्वरं महाघोरं नाशयेद् यामयानतः ॥

शीततोयं पिबेच्चानु इत्युमुद्गरसो हितः।
श्रीभभञ्जीरसो नाम्ना सर्वज्वरकुलान्तकृत्॥

तरुणज्वरारिः।

जैपाल गन्धं विषपारदञ्च
तुल्यं कुमारीस्वरसेन मर्द्यम्।
अस्य द्विगुञ्जा हि सितोदकेन
ख्यातो रसोऽयं तरुज्वरारिः॥
दातव्य एषोऽहनि पञ्चमे वा
षष्ठेऽथवा सप्तम एव वापि।
जाते विरेके विगत ज्वरः स्यात्
पटोल मुद्गान्न निषेवणेन॥

नवज्वरेभसिंहः।

शुद्ध सूतं तथा गन्धं लौहं ताम्रञ्च सीसकम्।
मरिचं पिप्पली विश्वं समभागानि कारयेत्॥
अर्द्धभागं विषं दत्त्वा मर्दयेद् वासरद्वयम्।
शृङ्गवेराम्बु पानेन दद्याद् गुञ्जाद्वयं भिषक्॥
नवज्वरे महाघोरे धातुस्थे ग्रहणीगदे।
नवज्वरेभसिंहोऽयं सर्वज्वरकुलान्तकृत्॥

त्रिपुरभैरवो रसः।

विषटङ्ग वह्निम्लेच्छ दन्तिविजं क्रमाद् वहु।
दन्त्यम्बुमर्दितं यामं रसस्त्रिपुरभैरवः॥
वल्ल व्योषेण चार्द्रस्य रसेन सितयाथवा।
दत्तो नवज्वरं हन्ति मान्द्यामानिलशोथहा॥
हन्ति शूलं सविष्टम्भ मर्शांसि क्रिमिजान् गदान्।

पथ्यं तक्रेण भोक्तव्यं रसेऽस्मिन् रोगहारिणि

ज्वरधूमकेतुः ।

भवेत्समं सूतसमुद्रफेन
हिङ्गुलगन्धं परिमर्द्य यत्नात् ।
नवज्वरे वल्लमितं त्रिवस्त्र
माद्राम्बुनायं ज्वरधूमकेतुः ॥

श्रीमृत्युञ्जयो रसः ।

विषस्यैक स्तथाभागो मरिचं पिप्पली कणः ।
गन्धकस्य तथा भागो भागःस्यात् टङ्कनस्य वै ॥
सर्वत्र सम भागःस्यात् द्विभागं हिङ्गुलं भवेत् ।
जम्बिरस्य रसेनात्र हिङ्गुलं भावयेद् भिषक ॥
रसयेत् समभागःस्यात् हिङ्गुलं नेष्यते तदा ।
गोमुत्रशोधितञ्चात्र विषं सोरविशोधितम् ॥
चुर्णयेत् खल्लमध्ये तु मुद्गमात्रं वटीं चरेत् ।
मधुना लेहनं प्रोक्तं सर्वज्वर निवृत्तये ॥
दध्युदकानुपानेन वातज्वरनिवर्हणः ।
आर्द्रकस्य रसैः पानं दारुणे सान्निपातिके ॥
जम्बिररसयोगेन अजिर्ण ज्वरनाशनः ।
अजाजीगुड़ संयुक्तो विषमज्वरनाशनः ॥
जीर्णज्वरे महाघोरे पुरुषे यौवनान्विते ।
पूर्णमात्रा प्रदातव्या पूर्णं वटिचतुष्टयम् ॥
अतिक्षीणेऽतिवृद्धे च शिशौ चाल्पवयस्यपि ।
तूर्य्यमात्रा प्रदातव्या व्यवस्थासार निश्चिता ॥
नवज्वरे प्रदाने च यामैकान्नाशयेज्ज्वरम् ।

अजीर्णे च कफाभावे दाहे च वातपैत्तिके ॥
सितां दद्यात् प्रयत्नेन नारिकेलाम्बु निर्भयम्।
अयं मृत्युञ्जयो नाम रसः सर्वज्वरापहः॥
अनुपान प्रभेदेन निहन्ति सकलान् गदान्।

श्रीरामरसः।

गन्धकं पारदं तुल्यं मरिचञ्च त्रिभिः समम्।
विजं नैकुम्भकं मर्द्यं दन्तिक्काथेन यामकम् ॥
द्विगुञ्जः शूलविष्टम्भानिलमामज्वरं जयेत्।

नवज्वराङ्कुशः।

क्रमेण वृद्धान् रसगन्ध हिङ्गुलान्
नैकुम्भवीजान्यथ दन्तिवारिणा
पिष्ट्वास्य गुञ्जाभिनवज्वरापहा
जलेन चार्द्रा सितया प्रयोजिता॥

प्रचण्डरसः।

अमृतं पारदं गन्धं मर्द्दयेत् प्रहरद्वयम्।
सिन्धुवार रसैः पश्चात् भावयेदेकविंशतिम्॥
तिल प्रमाणं दातव्यं नवज्वर विनाशनम्।
उद्दर्गे मस्तके तैलं तक्रञ्चापि प्रदापयेत्॥
अनुपानमार्द्ररसः प्रचण्ड रस संज्ञकः।

वैद्यनात वटी।

भागं गन्धमथो रसस्य च तथा कृत्वा द्वयोः कज्जलीं
तिक्ताचूर्णमथाचमेव सकलं रौद्रे त्रिधा भावयेत्।
पश्चात् तत् सुषविरसेन ननुवा क्वाथेऽमले त्रैफले
संशोष्यागुड़िका कलायसदृशी कार्य्या वुधैर्यत्नतः

ज्ञात्वा दोषवलं रसेन सुपवीपत्रस्य पर्णस्य वा
एकद्वित्रिचतुःक्रमेण वटिकां दद्यात् कटुष्टाम्बुना ॥
हन्तिशूल निचयं नवज्वरं पाण्डुतामरुचिशोथसञ्चयम्
रेचने च दधिभक्त भोजनं वैद्यनाय सुकुमाररेचनम्॥

अग्निकुमार रसः।

मरिचोग्रा कुष्ठमुस्तैः सर्वैरेव समं विषम्।
पिष्ट्वा चार्द्ररसेनैव वटिका रक्तिकामिता ॥
आमज्वरे प्रथमतः शुण्ठा च मधुपिष्टया।
आद्रकस्य रसेनापि निर्गुण्ड्याश्च कफज्वरे ॥
पीनसे च प्रतिश्याये आर्द्रकस्य च वारिणा।
अग्निमान्द्ये लवङ्गेन शोथे सदशमूलकः ॥
अहन्यां सह शुण्ठ्या च मुस्तकेनातिसारके।
सामे च धान्यशुण्ठीभ्यां पक्के च कुटजं मधु ॥
सन्निपात ज्वरारम्भे पिप्पल्यार्द्रक वारिणा।
कण्टकार्य्या रसैः कासे श्वासे तैल गुडान्वितम् ॥
पीत्वा वटीद्वयं रोगी स्वास्थ्यं समुपगच्छति।
सर्वेषामेव रोगाणा मामदोष प्रशान्तये ॥
अग्निवृद्धिकरो नाम्ना विख्यातोऽग्निकुमारकः।

रत्नगिरिरसः।

शुद्धसूतं समं गन्धं मृत ताम्राभ्रहाटकम् ॥
प्रत्येकं सूततुल्यं स्यात् सूतार्द्धं मृतलौहकम् ॥
लौहार्द्धं मृत वैक्रान्तं मर्द्दयेद्भृङ्गजद्रवैः।
पर्पटीरसवत् पाच्यं चूर्णितं भावयेत् पृथक् ॥
शिग्रु वासक निर्गुण्डी वचाग्निभृङ्गमुण्डिकैः।

क्षुद्रामृता जयन्तीभि र्मुनिब्रह्मी सुतिक्तकैः ॥
कन्यायाश्च द्रवैर्भाव्यं प्रतिवारं त्रिधा त्रिधा ।
रुद्धा लघुपुटे पाच्यं वालुका यन्त्रमध्यगम् ॥
यन्त्रं निरुध्य यत्नेन स्वाङ्गशीतं समुद्धरेत् ।
चूर्णं नवज्वरे देयं माषमात्रं रसस्य वै ॥
कृष्णाधान्य समायुक्तं मुहूर्त्तान्नाशयेज्ज्वरम् ।
अयं रत्नगिरिर्नाम रसो योगस्य वाहकः ॥

प्रताप मार्त्तण्डो रसः ।

विष हिङ्गुल जैपाल टङ्कनं क्रममर्द्दितम् ।
रसः प्रतापमार्त्तण्डः सद्योज्वर विनाशनः ॥

चण्डेश्वरो रसः ।

रसं गन्धं विषं ताम्रं मर्दयेदेकयामकम् ।
आर्द्रकस्वरसेनैव मर्द्दयेत् सप्तवारकम् ।
निर्गुण्ड्याःस्वरसे पश्चान्मर्द्दयेत् सप्तवारकम् ।
गुञ्जैकार्द्ररसेनैव दत्ता हन्ति ज्वरं क्षणात् ॥
वातजं पित्तजं श्लेष्मद्विदोषजमपि क्षणात् ।
सुशीतल जले स्नानं तृषार्थे क्षीरभोजनम् ॥
आम्रञ्च पनसं चैव चन्दनागुरुलेपनम् ।
एतत्समो रसो नास्ति वैद्यानां हृदयङ्गमः ॥
एष चन्द्रेश्वरो नाम सर्वज्वर कुलान्तकृत् ।

उदकमञ्जरी रसः ।

सूतो गन्धष्टङ्कनः शोषणः स्या-
देतैस्तुल्या शर्करा मत्स्यपित्तैः ।

भूयो भूयो भावयेच्च चिरात् ।
वल्लो देय: शृङ्गवेरस्य वारा ॥
सम्यक् तापे वारिभक्तं सतक्रं
वृन्ताकाद्यं पथ्यमत्र प्रदिष्टम् ।
भङ्गायोगं हन्ति सामं प्रभावात्
पित्ताधिक्ये मुद्गर्ध्मिवारिप्रयोग: ॥

अचिन्त्यशक्ती रस: ।

रसगन्धकयोर्याह्यं प्रत्येकं माषकद्वयम् ।
भृङ्गकेशाख्य निर्गुण्डी मण्डुकीपत्रसुन्दर: ।
श्वेतापराजिता मूलं शालिञ्च काशमारिषम् ।
सूर्य्यावर्त्त: सितश्चैषां चतुर्माषक सं मितै: ॥
प्रत्येकं स्वरसै: खल्लशिलाया मवधानत: ।
स्वर्णमाक्षिकमाषञ्च दत्त्वा मरिच माषकम् ॥
नेपालताम्रदण्डेन दृष्ट्वा तत् कज्जलद्युति ।
वटी मुद्गोपमा कार्य्याच्छाया शुष्का तु रचिता ॥
प्रथमे वटिकास्तिस्र: कृत्वा नवशरावके ।
तत: खसर्पणं सूर्य्यं पूजयित्वा प्रणम्य च ॥
वारिणा गोलयित्वा तु पातुं देयञ्च रोगिणे ।
स्वेदोपवासरचिते क्लान्ते चात्यवले तथा ॥
द्वितीयेऽह्नि वटी युग्मं वटीमेकां तृतीयके ।
यावन्तो वटका देया स्तावज्जल शरावकम् ॥
तृष्णायाञ्च रसं दद्याज्जाङ्गलानां जलं तथा ।
तुलापदधि संयुक्तं भक्तं भोज्यं यथेप्सितम् ॥
लावपक्षिरसो देय: संस्कृत: सैन्धवादिभि: ।

पथ्यमग्निवलं विच्य वारिभक्तरसं तथा ॥
शिरस्खलन शूलादौ तैलं नारायणादि च।

सान्निपातिक ज्वरादौ।

मोहान्धसूर्य्यो रसः।

गन्धशौ लशुनाम्भोभिर्मर्द्दयेद् याममात्रकम्।
तस्योदकेन संयुक्तं नस्यं तन्त् प्रतिवोधयेत्॥
मरिचेन समायुक्तं हन्ति तन्द्राप्रलापकम्।

कुलवधुः।

शुद्धसुतं मृतं नागं मृतं ताम्रं मनःशिला।
तुत्थकं तुल्यतुल्यांशं दिनमेकं विमर्द्दयेत्॥
रसेश्चोत्तरवारुण्याश्चणमात्रा वटी कृता।
सन्निपातं निहन्त्याशु नस्यमात्रेण दारुणम्॥
एषा कुलवधूर्नाम जलैर्घृष्ट्वा प्रदापयेत्।

सौभाग्य वटी।

भूयो भूयो भावयेच्च चिरात्तं ।
वल्लो देयः शृङ्गवेरस्य वारा ॥
सम्यक् तापे वारिभक्तं सतक्रं
ह्यल्लाकाख्यं पथ्यमत्र प्रदिष्टम् ।
अङ्गायोग्यं हन्ति सामं प्रभावात्
पित्ताधिक्ये मूर्द्धिवारिप्रयोगः ॥

अचिन्त्यशक्ती रसः ।

रसगन्धकयोर्ग्राह्यं प्रत्येकं माषकद्वयम् ।
भृङ्गकेशाख्य निर्गुण्डी मण्डुकोपत्रसुन्दरः ॥
श्वेतापराजिता मूलं शालिञ्च काणमारिषम् ।
सूर्य्यावर्त्तः सितश्चैषां चतुर्माषक संमितैः ॥
प्रत्येकं स्वरसैः खल्लशिलाया मवधानतः ।
स्वर्णमाक्षिकमाषञ्च दत्त्वा मरिच माषकम् ॥
नेपालताम्रदण्डेन दृष्ट्वा तत् कज्जलद्युति ।
वटी मुद्गोपमा कार्य्याच्छायाशुष्का तु रचिता ॥
प्रथमे वटिकास्तिस्रः कृत्वा नवशरावके ।
ततः खसर्पणं सूर्य्यं पूजयित्वा प्रणम्य च ॥
वारिणा गोलयित्वा तु पातुं देयञ्च रोगिणे ।
स्वेदोपवासरचिते क्लान्ते चाल्पबले तथा ॥
द्वितीयेऽह्नि वटी युग्मं वटीमेकां तृतीयके ।
यावन्तो वटका देया स्तावज्जल शरावकम् ॥
तृष्णायाञ्च रसं दद्याज्जाङ्गलानां जलं तथा ।
तुलापदधि संयुक्तं भक्तं भोज्यं यथेप्सितम् ॥
लावपक्षिरसो देयः संस्कृतः सैन्धवादिभिः ।

पथ्यमग्निबलं विद्य वारिभक्तरसं तथा ॥
शिरस्खलन शूलादौ तैलं नारायणादि च।

सान्निपातिक ज्वरादौ।

मोहान्धसूर्य्यो रसः।

गन्धेशौ लशुनाम्भोभिर्मर्द्दयेद् यामसात्रकम्।
तस्योदकेन संयुक्तं नस्यं तन्द्रं प्रतिबोधयेत्॥
मरिचेन समायुक्तं हन्ति तन्द्राप्रलापकम्।

कुलवधुः।

शुद्धसुतं मृतं नागं मृतं ताम्रं मनःशिला।
तुत्थकं तुल्यतुल्यांशं दिनमेकं विमर्द्दयेत्॥
रसेश्चोत्तरवारुण्याश्चणमात्रा वटी कृता।
सन्निपातं निहन्त्याशु नस्यमात्रेण दारुणम्॥
एषा कुलवधूर्नाम जलैर्घृष्ट्वा प्रदापयेत्।

सौभाग्य वटी।

सौभाग्य मृत जीर पञ्चलवण व्योषाभयाधामला
निसन्द्राभ्रक शुद्धगन्धकरसानेकीकृतान् भावयेत्।
निर्गुण्डीयुग भृङ्गराजक वृषापामार्गपत्रोत्थसत्
प्रत्येक स्वरसेन सिद्धवटिका हन्ति त्रिदोषोदयम्॥
येषां शीत मतीव दाह मखिलं स्वेदद्रवार्द्रीकृतं
निद्रां घोरतरां समस्तकरण व्यामोहमूढ़ं मनः।
शूलश्वास बलास कास सहितं मूर्च्छारुचिं तृड्ज्वरं
तेषां वै परिहृत्य जीवितमसौ गृह्णाति मृत्योर्मुखात्॥

श्रीवेतालो रसः।

रसं गन्धं विषञ्चैव मरिचालं समांशिकम्।
मर्दयेच्छिलया तावद् यावज्जायेत कज्जलम्॥
गुञ्जामात्रप्रमाणेन हरेद्द्वादशसंज्ञकम्।
साध्यासाध्यं निहन्त्याशु सन्निपातं सुदारुणम्॥
म्लानेषु लिप्तदेहेषु शीतग्रस्तेषु देहिषु।
दातुमर्हति वेतालो यमदूत निवारकः॥

चक्री।

रसं गन्धं विषञ्चैव धुस्तूरं मरिचं तथा।
शोधितञ्च तथा तालं माक्षिकञ्च समांशिकम्॥
दन्तीक्वाथेन संभाव्य गुञ्जामात्रा तु चक्रिका।
साध्यासाध्यान् निहन्त्याशु सन्निपातांस्त्रयोदश॥

चक्री।

शम्भोःकण्ठविभूषणं समरिचं तालं तथा पारदं
देविविजयुतं सुशोधित मितं जैपालवीजोत्तमम्।
दन्तिमूल युतं समागधिफलं सर्वं समांशं नयेत्
तत् सर्वं परिमर्द्य चार्द्रकरसैर्गुञ्जाप्रमाणंरसम्।
दद्याद्घोरतरे त्रयोदशविधे दोषे च चक्राह्वयं
तन्द्रादाह समन्विते च तृषया सम्पीड़िते मानवे॥

मल्लारभ्र रसः।

रसाभ्र गन्धकं तालं हिङ्गुलं मरिचंतथा।
टङ्कनं सैन्धवोपेतं सर्वांशममृतं तथा॥
सर्वपाद् समोपेत महिषीपित्तमर्दितम्।

अम्लरसे प्रयोक्तव्यं सन्यासज्ञानसङ्गमे ॥
सहस्र कलसैः स्नानं लेपनं चन्दनादिभिः ।
इक्षुमुद्गरसं भोज्यं तक्रभक्तं यथेप्सितम् ॥

आनन्द भैरवी वटी ।

विषं त्रिकटुकं गन्धं टङ्कनं मृतशुल्वकम् ।
धुस्तूरस्य च वीजानि हिङ्गुलं नवमं स्मृतम् ॥
एतानि समभागानि दिनैकं विजयारसैः ।
मर्द्दयेच्चणकाभा तु वटिकानन्दभैरवी ॥
भक्षयित्वा पिवेच्चानु रविमूल कषायकम् ।
सव्योषं हन्ति नो चित्रं सन्निपातं सुदारुणम् ॥

मृतोत्थापनो रसः ।

शुद्धसूतं द्विधागन्धं सिला च विषहिङ्गुलम् ।
मृतकान्ताभ्रताम्राय स्तालकं माक्षिकं समम् ॥
अम्लवेतसजम्बीर चाङ्गेरीणां रसेन च ।
निर्गुण्डी हस्तिशुण्डयोश्चद्रवैर्मर्द्यं दिनत्रयम् ॥
रुद्धा तु भूधरे पाच्यं दिनान्ते तत्समुद्धरेत् ।
चित्रकस्य कषायेण मर्द्दयेत् प्रहरद्वयम् ॥
माषमात्रं प्रदातव्यं हिङ्गुव्योषार्द्रकद्रवैः ।
सकर्पूरानुपानं स्यान्मृतस्योत्था पने रसे ॥
पीड़ितं सन्निपातेन गतं वापि यमालयम् ।
तत्क्षणाज्जीवयत्येष पथ्यं क्षीरैः प्रयोजयेत् ॥
कान्तमिति अभ्र विशेषणम् ।

मृतसञ्जीवनी रसः ।

शुद्धसूतं द्विधा गन्धं खल्ले तं कज्जलीकृतम् ।

श्रीवेतालो रसः ।

रसं गन्धं विषञ्चैव मरिचालं समांशिकम् ।
मर्दयेच्छिलया तावद् यावज्जायेत कज्जलम् ॥
गुञ्जामात्रप्रमाणेन हरेद्द्वादशसंज्ञकम् ।
साध्यासाध्यं निहन्त्याशु सन्निपातं सुदारुणम् ॥
स्नानेषु लिप्तदेहेषु श्रीहग्रस्तेषु देहिषु ।
दातुमर्हति वेतालो यमदूत निवारकः ॥

अपरो ।

रसं गन्धं विषञ्चैव धुस्तूरं मरिचं तथा ।
शोधितञ्च तथा तालं माक्षिकञ्च समांशिकम् ॥
दन्तीक्वाथेन संभाव्य गुञ्जामात्रा तु चक्रिका ।
साध्यासाध्यान् निहन्त्याशु सन्निपातां स्त्रयोदश ॥

अपरो ।

शम्भोःकण्ठविभूषणं समरिचं तालं तथा पारदं
देविविजयुतं सुशोधित मितं जैपालवीजोत्तमम् ।
दन्तिमुल युतं समागधिफलं सर्वं समांशं नयेत्
तत् सर्वं परिमर्द्य चार्द्रकरसैर्गुञ्जाप्रमाणंरसम् ।
दद्यादघोरतरे त्रयोदशविधे दोषे च चक्राह्वयं
तन्द्रादाह समन्विते च तृषया सम्पीड़िते मानवे ॥

ब्रह्मरन्ध्र रसः ।

रसाभ्र गन्धकं तालं हिङ्गुलं मरिचंतथा ।
टङ्कनं सैन्धवोपेतं सर्वांशमम्लतं तथा ॥
सर्वपादं समोपेत महिषीपित्तमर्दितम् ।

ब्रह्मरन्ध्रे प्रयोक्तव्यं सन्न्यासज्ञानसङ्गमे ॥
सहस्र कलसैः स्नानं लेपनं चन्दनादिभिः।
इक्षुमुद्गरसं भोज्यं तक्रभक्तं यथेप्सितम् ॥

आनन्द भैरवी वटी।

विषं त्रिकटुकं गन्धं टङ्कनं मृतशुल्वकम्।
धुस्तूरस्य च वीजानि हिङ्गुलं नवमं स्मृतम् ॥
एतानि समभागानि दिनैकं विजयारसैः।
मर्दयेच्चणकाभा तु वटिकानन्दभैरवी ॥
भक्षयित्वा पिवेच्चानु रविमूल कषायकम्।
सव्योषं हन्ति नो चित्रं सन्निपातं सुदारुणम् ॥

मृतोत्थापनो रसः।

शुद्धसूतं द्विधागन्धं सिला च विषहिङ्गुलम्।
मृतकान्ताभ्रताम्राय स्तालकं माक्षिकं समम् ॥
अम्लवेतसजम्बीर चाङ्गेरीणां रसेन च।
निर्गुण्डी हस्तिशुण्डीयद्रवैर्मर्द्यं दिनत्रयम् ॥
रुद्ध्वा तु भूधरे पाच्यं दिनान्ते तत्समुद्धरेत्।
चित्रकस्य कषायेण मर्दयेत् प्रहरद्वयम् ॥
माषमात्रं प्रदातव्यं हिङ्गुव्योषार्द्रकद्रवैः।
सकर्पूरानुपानं स्यान्मृतस्योत्था पने रसे ॥
पीड़ितं सन्निपातेन गतं वापि यमालयम्।
तत्क्षणाज्जीवयत्येष पथ्यं क्षीरैः प्रयोजयेत् ॥
कान्तमिति अभ्र विशेषणम्।

मृतसञ्जीवनो रसः।

शुद्धसूतं द्विधा गन्धं खल्ले तं कज्जलीकृतम्।

अभ्रलौहकयोर्भस्म ताम्रभस्म समं समम् ॥
विषताल वराटी च शिलाहिङ्गुल चित्रकम्।
हस्तिशुण्डी चातिविषा चूषणं हेममाक्षिकम् ॥
चूर्णं विमर्दयेद्द्रावैरार्द्रकस्य दिनत्रयम्।
निर्गुण्डीविजयाद्रावैस्त्रिदिनं मर्दयेत् पुनः ॥
काचकूप्यां निवेश्याथ वालुकायन्त्रके पचेत्।
द्वियामान्ते समुद्धृत्य मर्दयेदार्द्रकद्रवैः ॥
मृतसञ्जीवनी नाम रसोऽयं शङ्करोदितः।
मृतोऽपि सन्निपातार्त्तो जीवत्येव न संशयः ॥
नातः परतरः कश्चित् सन्निपातहरो रसः।

अघोरमन्त्रेण रस रक्षां पूजाञ्च कृत्वा प्रहरद्वयं ज्वाला देया अपर दिने शीतल माकृष्य पुनरार्द्रक द्रवेण संमर्द्य शोषयित्वा गुञ्जाद्वयं गुञ्जा त्रयं वा आर्द्रक रसेन देयं रसं लग्नं ज्ञात्वा अन्य रसवत् शीतोपचारं कुर्य्यात् अघोर मन्त्रो यथा ओं अघोरेभ्यश्च घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यश्च सर्वतः सर्वेभ्योनमोऽस्तुरुद्ररूपेभ्यः इति मन्त्रेण रक्षणं पूजनञ्च। अघोर मन्त्रेण अन्यत्रापि रसकार्य्यं कर्त्तव्य मन्यथा दोषोऽस्ति।

सन्निपातभैरवो रसः।

हिङ्गुलस्य विशुद्धस्य सार्द्धतोलचतुष्टयम्।
गन्धकस्य विषस्यापि प्रत्येकं तोलकद्वयम् ॥
समाषक द्वयञ्चैव कनकात्तोलकत्रयम्।
माषैकाधिक तोलैकः टङ्कनस्य तथैव च ॥
संमर्द्य जम्बीररसैर्वटीश्छाया विशोषिताः।

गुञ्जैक परिमाणास्तु कारयेत् कुशलो भिषक् ॥
एकान्तु भक्षयेत्तस्य गोलयित्वार्द्रकद्रवैः ।
घोरे त्रिदोषे दातव्यः सन्निपातकभैरवः ॥

सूचिकाभरणो रसः ।

रसगन्धक नागञ्च विषं स्थावरजङ्गमम् ।
मात्स्य वाराह मायूर च्छागं पित्तैश्च भावयेत् ॥
सूचिकाभरणो नाम भैरवेण प्रकोर्त्तितः ।
सूचिकाग्रेण दातव्यः सन्निपात कुलान्तकः ॥
मात्राया आर्द्रकरसेन पिवेत् ।

सूचिकाभरणो रसः ।

अमृतं गरलं दारु सर्वतुल्यञ्च हिङ्गुलम् ।
पञ्चपित्तेन संमर्द्य सर्षपाभां वटीं चरेत् ॥
वटिका सूचिकाग्रेण सन्निपात कुलान्तकृत् ।
तिलञ्च तिलतैलञ्च भोजनं दधिभक्तकम् ॥
सहस्रशो दृष्टफलेयं वटिका ।

वृहत् सूचिकाभरणो रसः ।

रस गन्धक नागास्रं विषं स्थावर जङ्गमम् ।
मात्स्य माहिष मायूर च्छागपित्तैर्विभावयेत् ॥
सूचिकाभरणो नाम भैरवेण प्रकोर्त्तितः ।
दातव्यः सूचिकाग्रेण पयःपेटोजलेन च ॥
त्रयोदश सन्निपाते विसूच्यामतिसारके ।
त्रिदोषजे तथा कासे दापयेत कुशलो भिषक् ॥
पयःपेटोशतं दद्यात् भोजनं दधिभक्तकम् ।

तथा सुभर्जितं मांसं लेपनं तिलचन्दनैः॥
रोगिणो यत् प्रियं द्रव्यं तस्मै तच्च प्रदापयेत्।

पानीय वटिका।

रस माषक चत्वारि इष्टकागुण्डके ग्रहः।
शोषयित्वा ततः शोध्य तोच्णपर्णी तथार्द्रके॥
स्वर्णधुस्तूरसत्त्वे च वृद्धदारद्रवे तथा।
कन्यका निजसत्त्वे च रसशोधन मुत्तमम्॥
गन्धकं रसतुल्यन्तु प्रक्षाल्य तण्डुलाम्बुना।
कृत्वा तैल समं दार्व्यां निर्वाप्य चित्रकद्रवे॥
द्वाभ्यां कज्जलिकां कृत्वा लौहचूर्णस्य माषकम्।
सुवर्णमाचिकमपि तत्र लौह समं ददेत्॥
कृत्वा कण्टक वेध्यन्तु ताम्रं कज्जल लेपितम्।
मुहूर्त्तमध्यतस्ताम्रं द्रुतं चूर्णत्वमाप्नुयात्॥
एकीकृत्य तु तत्सर्वं ततः प्रस्तरभाजने।
मर्द्दयेत्ताम्र दण्डेन दत्त्वा चैषां निजद्रवम्॥
प्रथमे केशराजश्च द्वितीये शोषसुन्दरः।
तृतीये भृङ्गराजश्च चतुर्थे भेकपर्णिका॥
पञ्चमे च निसुन्दारः षष्ठे च रसपूर्त्तिका।
सप्तमे पारिभद्रश्च अष्टमे रक्तचित्रकः॥
शक्राशनश्च नवमे दशमे काकमाचिका।
एकादशे तथा नीला द्वादशे हस्तिशुण्डिका॥
अमीषामोषधीनान्तु प्रत्येकन्तु पलद्रवम्।
मर्दयेत्तु प्रयत्नेन द्वादशाहेन साधकः॥
ततः पारद मानन्तु दत्त्वा त्रिकटुगुण्डकम्।

वटिकां राजिका तुल्यां छायाशुष्कां समाचरेत् ॥
ततः शम्बुकजे पात्रे कर्त्तव्या वटिकात्रियम्।
शरावे शङ्ख पात्रे वा कृत्वा सलिल गोलितम् ॥
अत्यन्तदोष दुष्टाय ज्ञान शून्याय रोगिणे।
ऊर्द्धयोनिं समभ्यर्च्य प्रदद्याद्वटिकाद्वयम् ॥
ढक्कयेत् तं ततः पश्चान्नरं स्थूल पटादिभिः।
मलमूत्रागमात् सद्यः स साध्यो भवति द्रुतम् ॥
दध्यन्नन्तु ततो दद्यात् पिवेद्वारि यथेच्छया।
दद्याद्वातहरं तैल मभ्यङ्गाय सदैव हि ॥
चिरज्वरे पिवेद्वारि पञ्चमूली प्रसाधितम्।
ग्रहण्यां रक्तपाते च पिवेदतिविषां गदी ॥
पिवेत् पर्पटजं वारि घोरे कम्पज्वरे तथा।
तथा ज्वरातिसारे च जीरकस्य जलं पिवेत्।
मन्दाग्नौ कामलायाञ्च संग्रहग्रहणीगदे।
कासे श्वासे सदा कार्य्या पानीयवटिका त्रियम् ॥

सिद्धफलायाः पानीय वटिकाया विधिः।

अनाथनाथो जगदेकनाथः
श्रीलोकनाथः प्रथमः प्रसन्नः।
जगाद पानीयवटीं सुपट्वीं
तामेव वक्ष्यामि गुरुप्रसादात् ॥
जयार्कस्वरसं चैव निगुण्डी वासकं तथा।
वात्यालकं करञ्जञ्च सूर्य्यावर्त्तक चित्रकौ ॥
ब्रह्मीवनसर्षपञ्च भृङ्गराजं विनिक्षिपेत्।
दन्ती च त्रिवृता चैव तथारग्वधपल्लवम् ॥

सहदेवामरं भण्डी तथा त्रिपुरभण्डिका ।
मण्डूकपर्णी पिप्पल्यौ द्रोणपुष्पका वायसी ।
गुञ्जाकिनो केशराजस्तथा योजन मल्लिका ।
आसारणीति विख्याता धुस्तूरः कनकस्तथा ।
त्रैलोक्य विजया चैव तथा श्वेतापराजिता ॥
प्रत्येकं कार्षिकञ्चैव रसमाकृष्य भाजने ।
एकैकञ्च रसं दत्त्वा मर्दयेल्लौह दण्डतः ।
चण्डातपे च संशोष्य चीरं तत्र पुनः क्षिपेत् ॥
स्नुहीक्षीरं चार्कदुग्धं वटदुग्धं तथैव च ।
प्रत्येकं कार्षिकं दत्त्वा मर्दयेच्च पुनः पुनः ॥
सुमर्दितञ्च तं ज्ञात्वा यदा पिण्डत्वमागतम् ।
द्रव्याण्येतानि सञ्चूर्ण्य वस्त्र पूतानि कारयेत् ॥
दग्धक्षीरं चातिविषां कांचिल्लामभ्रकं तथा ।
पारदं शोधितञ्चैव गन्धकं विषमाधुरम् ॥
हरितालं विशश्चैव माक्षिकञ्च मनःशिला ।
प्रत्येकञ्च चतुर्माषं सर्वं चूर्णीकृतञ्च तत्र ॥
प्रक्षिप्य मर्दयेत् सर्वं शोषयित्वा पुनः पुनः ।
सुमर्दितञ्च तं दृष्ट्वा चाङ्गेरीस्वरसेन च ॥
उत्थाप्य भेषजं दृष्ट्वा यदा पिण्डत्वमागतम् ।
तिल प्रमाणा गुड़िकाः कारयेन्मतिमान् भिषक् ॥
त्रिदोषजनितो वैद्यमुक्तोऽपि बहुसम्मतः ।
लङ्घनैर्वालुक स्वेदैः प्रक्रान्तो दीन दर्शनः ॥
संपूज्य करणाधारं प्रणम्य च खसर्पणम् ।
शरावे वारिणा घृष्ट्वा विंशति वटिकाः पिवेत् ॥

पीत तद्भेषजं पश्चाद् वस्त्रैराच्छादयेन्नरम् ।
रसलग्नं वपुर्ज्ञात्वा दद्याद् वारि सुशीतलम् ॥
शराव प्रमितं वारि पातव्यञ्च पुनः पुनः ।
सन्निपातज्वरञ्चैव दाहञ्चैव सुदारुणम् ॥
कासं श्वासञ्च हिक्काञ्च विड्ग्रहं चाश्मरीं जयेत् ।
मूत्ररोग विवन्धे तु दातव्यं क्षीरसंयुतम् ॥
पञ्चतृणकृतक्वाथं दातव्यञ्च पुनः पुनः ।
पानीय वटीका ह्येषा लोकनाथेन निर्मिता ॥
लोकानामुपकाराय सर्वसिद्धि प्रदायिनी ।

जयन्त्यादीनां श्वेतापराजिता पर्य्यन्तानां स्वरस प्रत्येकं कर्षं १ प्रस्तर भाजने लौह दण्डेन एकैकां विमर्द्य तदनुशोषयेत् । तदनु सिंहुक्षीरं अर्कक्षीरं प्रत्येकं कर्षं दत्वा पुनर्मर्दयेत् । पिण्डत्वे सति दग्ध क्षीरकादीणां प्रति माः ४ कज्जली पूर्वकं सर्वमेकीकृत्य चाङ्गेरीरसेन मर्दयित्वा उत्थाप्य पिण्डीकृत्य तिल प्रमाणा वटिकाः कार्य्याः अस्य वटिका विंशतिं हृद्य वैद्योपदेशात् आर्द्रक जलेन वारिणा वा गोलयित्वा शराविकया पाययेत् । मूत्रकृच्छे सति पञ्चतृण साधितं क्षीरं पाययेत् ।

चिन्तामणी रसः ।

सूतं गन्धकमभ्रकं समनवं सूतार्द्धभागं विषं
तत्तुल्यं जयपालमम्लमृदितं तद्गोलकं वेष्टितम् ।
पत्रैर्मञ्जुभुजङ्गवल्लिजनितैर्निःक्षिप्य खाते पुटं
दत्वा कुक्कुट संज्ञकं सहदलैः संचूर्ण्य तत्र क्षिपेत् ॥

भागार्द्धं जयपालवीजममृतं तत्तुल्यमेकीकृतं गुञ्जा
तूरवण सिन्धूचित्रक युता सर्वान् ज्वरान् नाशयेत्।
शूलं संग्रहणीगदं सजठरं दध्यन्न संसेविनां
तापि सेचन कारिणां गदवतां सूतस्य चिन्तामणिः॥
अयमेव रसो देयो मृतकल्पे गदातुरे।

रसराजेन्द्रः।

सूतस्य शुद्धस्य पलं पलं ताम्रमयो रजः।
अभ्रं नागं पलं वङ्गं पलं गन्धक तालकम्॥
पलं शुद्धविषं चूर्णं सर्वमेकत्र कारयेत्।
मर्दयेत् काकमाच्याश्च तत्र सारसेन च॥
मात्स्य वाराह मायुर च्छाग माहिष पित्तकैः।
मर्दयेद् भिन्नभिन्नञ्च निकटौरम्बुभिस्तथा॥
आर्द्रक स्वरसैः पश्चात् शतवारान मुहुर्मुहुः।
सिद्धोऽयं रसराजेन्द्रो धन्वन्तरि प्रकाशितः॥
गुञ्जामात्रं रसं दद्यात् सुरसा रससंयुतम्।
मेघधारा प्रवाहेण धारितं वारि मस्तके॥
अनिवारो यदा दाहस्तदा देया च शर्करा।
भोजनं दधिसंयुक्तं वारमेकन्तु दापयेत्॥
ईश्वरेण हतः कामः केशवेन च दानवाः।
पावकेन हतं शीतं सन्निपाते रसस्तथा॥
ये रसाः पित्तसंयुक्ताः प्रोक्ताः सर्वत्र शम्भुना।
जलसेकावगाहाद्यैर्वलिनस्ते तु नान्यथा॥
रसजनित विदाहे शीत तोयाभिषेको
मलयज घनसारालेपनं मन्दवातः।

तरुण दधि सिताढ्यं नारिकेलीफलाम्भो
मधूरं शिशिरपानं शीतमन्यच्च शस्तम् ॥

पञ्चवक्त्रो रसः ।

गन्धं शटङ्कमरिचं विषं धूस्तूरजैर्द्रवैः ।
दिनं विमर्दितं शुष्कं पञ्चवक्त्रो भवेद्रसः ॥
द्विगुञ्ज आर्द्रनीरेण त्रिदोष ज्वरहृत् परः ।

सन्निपातसूर्य्यो रसः ।

हिङ्गुलं गन्धकं ताम्रं मरिचं पिप्पली विषम् ।
शुण्ठी कनकवीजञ्च श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत् ॥
विजयापत्रतोयेन त्रिदिनं भावयेत सुधीः ।
द्विगुञ्जं पर्णखण्डेन अर्ककाथं पिवेदनु ॥
निहन्ति सन्निपातोत्थान गदान् घोरान् सुदारुणान् ।
वातिकं पैत्तिकञ्चैव श्लैष्मिकञ्च विशेषतः ॥

चिन्तामणि रसः ।

रसविषगन्धक टङ्कन ताम्र यवक्षारकं व्योषम् ।
जयपालस्य वीजञ्च क्षौद्रं दत्वा शतवारान् ।
संमर्द्यरक्तिकामिता वटिकाः कुर्य्याद्भिषक् प्राज्ञः ।
शुण्ठी पिष्टेन सममेका द्वे वाथवा तिस्रः ॥
संप्राश्य नारिकेलीजलमनुपेयं प्रयुञ्जीत ।
भेदानन्तरमेव पक्वान्वितभक्तं तक्रमपयोज्यम् ॥
शेषात् सैन्धवजीरं तक्रं भक्तं प्रयोक्तव्यम् ।
प्रशमयति सन्निपातज्वरं तथा जीर्णं विषमञ्च ॥
शोहानं चाध्मानं कासं श्वासञ्च वह्निमान्द्यम् ।

चिन्तामणीरसोऽयं किल नियतं भैरवेण निर्दिष्टः॥

अघोरनृसिंहो रसः।

भागैकं मृततास्रस्य द्विभागं मृतलौहकम्।
त्रिभागं मृतवङ्गञ्च चतुर्भागं मृताभ्रकम्॥
माक्षिकं रसगन्धौ च तथाशुद्धा मनःशिला।
चत्वार्य्येतानि तास्रस्य प्रत्येकं तुल्यमेव च॥
गरलं चाभ्रतुल्यं स्यात् त्रिकटुश्चाभ्रतुल्यकः।
एतत् सर्वसमं देयं विषमाख्यं तथैव च॥
एतत् सर्वस्य द्रव्यस्य द्विगुणं कालकूटकम्।
मात्स्यमाहिषमायूरच्छागपित्तैर्विभावयेत्॥
चित्रकस्य द्रवेणैव प्रत्येकं याममात्रकम्।
सर्षपाभा वटी कार्य्या शोषयेदातपे ततः॥
दापयेद्वटिकामेकां पयःपेटीरसेन च।
त्रयोदश सन्निपाते विसूच्यामतिसारके॥
त्रिदोषजे तथा कासे दापयेत् कुशलो भिषक्।
पयःपेटी शतं दद्यात् भोजनं दधिभक्तकम्॥
अघोरनृसिंहनामा रसानामुत्तमो रसः।

प्रतापतपनो रसः।

गन्धकं हिङ्गुलं तालं सूतकं लौह टङ्कनम्।
खर्परं साचिकाचारं माञ्जिष्ठं हिङ्गुलं समम्॥
रसेन मर्द्दितं पिण्डं निगुण्डी हस्तिशुण्डयोः।
अष्टयामं पचेत् कूप्यां निरुद्ध सिकताह्वये॥
ततः सिद्धं समादाय रक्तिकामार्द्रकेन च।

सन्निपातविनाशाय प्रतापतपनो रसः॥
दधिभक्तं तथा दुग्धं छागमांसञ्च भोजयेत्॥

प्राणेश्वरो रसः।

शुद्धसूतं तथा गन्धं मृताभ्रं विषसंयुतम्।
रसं संमर्द्दितं तालमूलीनीरैस्त्र्यहं बुधः॥
पूरयेत् कूपिकान्ते च मुद्रयित्वा च शोषयेत्।
सप्तभिर्मृत्तिका वस्त्रैर्वेष्टयित्वा च शोषयेत्॥
पुटेत् कुण्डप्रमाणेन स्वाङ्गशीतं समुद्धरेत्।
गृहीत्वा कूपिकामध्यान्मर्द्दयेच्च दिनं ततः॥
अजाजीजीरकं हिङ्गु सर्ज्जिका टङ्कनं जगत्।
गुग्गुलुः पञ्चलवणं यवक्षारो यमानिका॥
मरिचं पिप्पली चैव प्रत्येकं रसमानतः।
एषां कषायेण पुनर्भावयेत् सप्तधातपे॥
नागवल्लीदल युतं पञ्चगुञ्जं रसेश्वरम्।
दद्यान्नवज्वरे तीव्रे सोष्णं वारि पिबेदनु॥
प्राणेश्वरो रसो नाम सन्निपात प्रकोपनुत।
शीतज्वरे दाहपूर्वे गुल्मशूले त्रिदोषजे॥
वाञ्छितं भोजनं दद्यात् कुर्य्याच्चन्दनलेपनम्।
तापोद्रेकस्य शमनं वलाधिष्ठान कारकम्॥
भवेच्च नात्र सन्देहः स्वास्थ्यञ्च लभते नरः।

द्वितीय सन्निपात भैरवः।

पारदं गन्धकं तालं वत्सनाभं त्रिभिः समम्।
दारुमूषञ्च गरलं सर्वस्य संमहिङ्गुलम्॥
मुद्गप्रमाणां वटिकां कारयेत् कुशलो भिषक्।

सन्निपाते वटोमिका मार्द्र द्रावै: प्रदापयेत् ॥
रसो महाप्रभावोऽयं सन्निपातस्य भैरव:।

सन्निपातभैरव:।

रसं विषं गन्धकञ्च हरितालं फलत्रयम्।
जयपालं त्रिवृत् स्वर्णं ताम्र मौसाभ्र लौहकम् ॥
अर्कक्षीरं लाङ्गली च स्वर्णमाक्षिकमेव च।
समं कृत्वा रसेनैषां त्रिंशद्वारञ्च मर्दयेत् ॥
अर्कश्वेतालम्बुषा च सूर्य्यावर्त्तश्च कारवी।
काकजङ्घा शोणकश्च कुष्ठं व्याघ्रविकङ्कतम् ॥
सूर्य्यमणिश्चन्द्रकान्ता निर्गुण्डीरुद्रजटापि च।
धुस्तूर दन्ति पिप्पल्यो दशाष्टाङ्गमिदं शुभम् ॥
रसतुल्यं प्रदातव्यं दत्त्वा तोयं चतुर्गुणम्।
शिष्टैकगुणतोयेन भावना विधिरिष्यते ॥
भावनायां भावनायां शोषणं मुहुरिष्यते।
ततश्च वटिकां कृत्वा भैरवाय बलिं ददेत् ॥
रसोऽयं श्रीसन्निपात भैरवो ज्वरनाशन:।
सर्वोपद्रव संयुक्तं ज्वरं हन्ति न संशय: ॥
सन्निपातज्वरं हन्ति जीर्णञ्च विषमं तथा।
ऐकाहिकं द्व्याहिकञ्च चातुर्थकमपि ध्रुवम् ॥
ज्वरञ्च जलदोषत्थं सर्वदोष समाकुलम्।
भैरवस्य प्रसादेन जगादानन्दकस्सुजो ॥

सर्वचूर्णं समंकृत्वा अर्कमूलादि पिप्पली मूलान्ताना मष्टादशानां मिलित्वा रसादिसामग्रीतुल्यानां चतुर्गुण जलैक गुण शिष्ट क्वाथेन त्रिंशद्वारानातपे भा.नीयम्

प्रतिवारं यत्नेन शोषयित्वा कलाय प्रमाणा वटिकाः कृत्वा व्याध्यनुरूप मार्द्रकरसेन ज्वरिणे दद्यात् विरेकादनन्तरं शुण्ठी जीरक तोय प्रक्षालितान्नं दद्यात् अजाते विरेके पुनरपि रसं दद्यात् व्याधि निवृत्तौ कदाचित् वात पीड़ायां वात चिकित्सा कार्य्या। अत्र भैरवं रुधिरवर्णं ध्यायेत्।

मृत्युञ्जयो रसः।

सूतं गन्धक टङ्कनं शुभविषं धुस्तूरवीजं कटु
जीरं भागं तथोत्तर द्विगुणितं चोन्मत्तमूलाम्बुना।
कुर्य्यान्माषवटीं सुखाति सुखदां सर्वान् ज्वरान्नाशये-
देष योऽशिव शासनात् प्रजनितः सूतश्च मृत्युञ्जयः॥
नारिकेलसिता युक्तं वातपित्त ज्वरं जयेत्।
मधुना श्लेषपित्तोत्थं ज्वरं संनाशयेद् ध्रुवम्॥
सन्निपात ज्वरं घोरं नाशयेदार्द्रनीरतः।

श्रीसन्निपातमृत्युञ्जयो रसः।

विषं सूतक गन्धौ च पित्तं मत्स्य वराहयोः।
आज मायूर पित्ते च महिष्याश्चापि योजयेत्॥
हरितालञ्च सव्योषं वानरीवोजसंयुतम्।
अपामार्गं चित्रमूलं जयपालञ्च कल्कयेत्॥
एतत् सर्वं समांशेन अजामूत्रेन मर्दयेत्।
माषेण सदृशो कार्य्या वटिका सन्निभज्वरे॥
महाज्वरे महाशोते महाशीतज्वरेऽपि च।
मर्जगते सन्निपाते विसूच्यां विषमज्वरे॥
असाध्ये मानवे युञ्ज्यादेकाहाज्ज्वरनाशिनी।

जलोदरे शिथिलाङ्गे नासास्रावे च पीनसे ॥
अजीर्णे मूर्च्छनाभावे श्लेष्मभावेऽति दुर्जये।
शोथ कामल पाण्ड्वादि सर्वरोगापहारकः ॥
सन्निपात मृत्युञ्जयो ज्ञानज्योतिः प्रकाशितः।
भृङ्गराज रसेनायं रसराजः प्रदीयते ॥
निर्वात निर्ज्जन स्थाने बहुवस्त्र समावृते।
प्रस्वेदः क्षणमात्रेण जायते चिह्नमीदृशम् ॥
मूर्च्छितः पतितो भूमौ दह्यमानः पुनः पुनः।
एवं चिह्नं समालोक्य वदेन्नैरुज्यमातुरे ॥
पथ्यं यद् याचते रोगी तद्दातव्यं प्रयत्नतः।
दध्योदनं शीतजलं दातव्यं तद् विचक्षणैः ॥
एवं महारसः श्रेष्ठः शम्भुना प्रेरितो भुवि।
कृपया सर्वभूतानां ज्ञानज्योतिः प्रकाशितः ॥

प्रभाकरः।

रसेन गन्धं द्विगुणं कृपानु-
रसैर्विमर्द्याष्टदिनं सुघर्म्मे।
रसाष्टभागं त्वमृतञ्च दद्याद्
विपाचयेत् वह्निरसेन किञ्चित् ॥
पित्तैश्च सम्भावित एष देय-
स्त्रिदोषनीहार विनाश सूर्य्यः ॥
अत्र भैरवं रुधिरवर्णं ध्यायेत्।

कालाग्नि भैरवो रसः।

शुद्धसूतं द्विधा गन्धं-मर्द्दयेद् गोक्षुरद्रवैः।
भावितञ्च विशोष्याथ चूर्णयेद्दतिचिक्कणम् ॥

चूर्णतुल्यं मृतं ताम्रं ताम्रादष्टांशिकं विषम्।
हिङ्गुलं रसभागञ्च द्वौ भागौ कनकस्य च॥
बाणभागोऽत्र गोदन्तः बाणभागा मनःशिला।
टङ्कनं नेत्रभागञ्च ऋतुभागञ्च खर्परम्॥
ब्रह्मभागञ्च जैपालं नेत्रभागं हलाहलम्।
माक्षिकं चाग्निभागञ्च लौहं वङ्गञ्च भागकम्॥
सर्वान् खल्लोदरे क्षिप्ता क्षीरेणार्कस्य मर्दयेत्।
दशमूलकषायेण मर्दयेद् याम मात्रकम्॥
पञ्चमूल कषायेण तथैव च विमर्दयेत्।
चणमात्रां वटीं कृत्वा बलं ज्ञात्वा प्रयोजयेत्॥
सर्वं त्रिदोषजं हन्ति सन्निपातं सुदारुणम्।
पूर्ववद् दापयेत्पथ्यं जलयोगञ्च कारयेत्॥
पथ्यं शाल्योदनं ज्ञेयं दधिभक्त समन्वितम्।
कालाग्नि भैरवो नाम रसोऽयं भूरिपूजितः॥

त्रैलोक्य चिन्तामणिः।

रसभस्म त्रयो भागा द्विभागञ्च भुजङ्गमम्।
कालकूटञ्च षड्भागं भागैकं तालकं तथा॥
गोदन्तं गगनं तुत्थं शिला गन्धक टङ्कनम्।
जयपालोन्मत्त दन्ती करवीरञ्च लाङ्गली॥
पलाशमूलजैर्नीरैः सप्तधा भावितं दृढ़म्।
चित्रमूल कषायेण चार्द्रकस्य च वारिणा॥
मात्स्य माहिष मायूर च्छाग वाराह डुण्डुभम्।
प्रत्येकं दशधा मर्द्यं शिला खल्लेच संचयात्॥
धान्यद्वयां वटीं कुर्य्यात् शुद्ध वस्त्रेण धारयेत्।

दातव्यं चानुपानेन नारिकेलोदकेन च ॥
ताम्बूलञ्च ततो दद्यात् भक्ष्यं शीतोपचारकम्।
तिलतैले सदा स्नानं घृतमत्स्यादि भोजनम ॥
शीतान्नं दधि संयुक्तं पुराणान्नञ्च भक्षयेत् ॥

रसेश्वरः।

रसेन गन्धं द्विगुणं गृहीत्वा
तत्पाद गन्धं रवितालहेम।
भस्मीकृतं योजय मर्द्दयेत्तु
दिनत्रयं वह्निरसेन घर्मे ॥
विषञ्च दद्यात कलाप्रमाण
मजादिपित्तैः परिभावयेच्च।
रक्तिद्वयं चास्य ददीत वह्नि-
कटुत्रयेणार्द्र रसप्रयुक्तम् ॥
तैलेन चाभ्यक्तवपुश्च कुर्य्यात्
स्नानं जलेनैव सुशीतलेन।
यावद्भवेद् दुःसहमस्य शीतं
मूत्रं पुरीषञ्च शरीरकम्पः ॥
पथ्ये यदीच्छा परिजायतेऽस्य
मरीच खण्डं दधिभक्तकञ्च।
अल्पं ददीतार्द्रकमत्र शाकं
दिनाष्टकं स्नानमिदञ्च पथ्यम् ॥

बड़वानलः।

कान्तञ्च सूतं हरिताल गन्धं
समुद्रफेनं लवणानि पञ्च।

नीलाञ्जनं तुत्थकमेव रूप्यं
भस्म प्रवालानि वराटकाश्च ॥
वैक्रान्त शम्बूक समुद्रशुक्ति
सर्वाणि चैतानि समानि कुर्य्यात् ।
सूतं भवेद् द्वादश भागकञ्च
स्नुह्यर्कदुग्धेन विमर्द्दयेच्च ॥
दिनत्रयं वह्निरसैस्ततश्च
निवेशयेत्ताम्रज सम्पुटे तत्
मृदा च संलिप्य रसं पुटेत्त-
द्रसस्ततः स्याद् वड़वानलाख्यः ॥
तत्पाद भागेन विषं नियोज्य
कृशानुतोयेन पचेत् चणं तत् ।
वात प्रधाने च कफ प्रधाने
नियोजयेत् त्र्यूषण चित्र युक्तम् ॥
दोषत्रयोत्थे ऽपि च सन्निपाते
वाताधिकत्वादिह सूतकोक्तः ।

अर्कमूर्त्ती रसः ।

त्रिदोषदावानलो रसश्च ।

लौहाष्टकं मारितमर्कभागं
सूतं द्विभागं द्विगुणञ्च गन्धम् ।
विमर्द्दयेद् वह्निरसेन तापि
दिनत्रयं चात्र विषं कलांशम् ॥
विक्षिप्य पित्तैः परिभावितोऽयं
रसोऽर्कमूर्त्तिर्भवति त्रिदोषे ।

ताम्रस्य पात्रे तु दिनैकमात्रं
निम्बूरसेनापि च पित्तवर्गैः॥
क्षुद्रार्द्रकोत्थेन रसेन सूत-
स्त्रिदोषदावानल एष सिद्धः।
गुञ्जाद्वयं चूषणयुक्तमस्य
ददीत चित्रार्द्ररसेन वापि॥
नासापुटे चापि नियोजनीया
गुञ्जास्य शुण्ठी मरिचेन युक्ता।

यदि ताम्रपात्रे जम्बीरादि रसैः पुनरपि भावयेत् तदा त्रिदोषदावानलो भवति।

त्रिदोषदावानल कालमेघः।

तालेन वङ्गं शिलया च नागं
रसैः सुवर्णं रवि तारपत्रम्।
गन्धेन लौहं दरदेन सर्वं
पुटे सूतं योजय तुल्य भागम॥
तत्तुल्य सूतं द्विगुणञ्च गन्धं
तुल्यञ्च गन्धेन समान भागम्।
निम्बूत्थ तोयेन विमर्द्य सर्वं
गोलं प्रकृत्वाथ मृदाविलिप्य॥
पुटञ्च दत्त्वाथ विमर्द्दयेन्तं
गन्धेन तुल्येन कृशानुनीरैः।
विषञ्च दत्त्वार्थ कलाप्रमाणं
मीषत् कृशानूत्थ रसैः पचेत्तत्॥

पित्तैस्तथा भावित एष सूत-
स्त्रिदोष दावानल कालमेघः।
वल्लं ददीतास्य च पूर्वयुक्त्या
दाहोत्तरे तं मधुपिप्पलीभिः॥
मुद्गश्च शाल्यन्नमिह प्रशस्तं
पथ्यं भवेत् कोष्णमिदं दिवान्ते॥

रसेश्वरादि कालमेघान्ता रसा वातोल्वणे सन्निपाते प्रयोज्याः इति सारकौमुद्यां माधवः।

श्रीप्रतापलङ्केश्वरो रसः।

अपामार्गस्य मूलानां चूर्णं चित्रक मूलजैः।
वल्कलै मर्दयित्वाथ रसं वस्त्रेण गालयेत्॥
तेन सूतसमं गन्धमभ्रकं पारदं विषम्।
टङ्कनं तालकञ्चैव मर्दयेद्दिन सप्तकम्॥
त्रिदिनं मूषली कन्दैर्भावयेद् घर्म्मरच्छितम्।
मूषाञ्च गोस्तनाकारामापूर्य्योपरि ढक्कयेत्॥
सप्तभिर्म्मृत्तिकावस्त्रैर्वेष्टयित्वा पुटेल्लघु।
रसतुल्यं लौहभस्म मृतवङ्ग महिस्तथा॥
मधूकषार जलदं रेणुकं गुग्गुलुं शिलाम्।
चाम्पेयञ्च समांशं स्याद् भागार्द्धं शोधितं विषम्॥
तत् सर्वं मर्दयेत् खल्ले भावयेद् विषनीरतः।
आतपे सप्तधा तीव्रे मर्दयेद् घटिकाद्वयम्॥
कटुत्रयकषायेण कनकस्य रसेन च।
फलत्रय कषायेण मुनिपुष्परसेन च॥
समुद्रफेननीरेण विजयापत्र वारिणा।

चित्रकस्य कषायेण ज्वालामुख्या रसेन च ॥
प्रत्येकं सप्तधा भाव्यं तद्वत्पित्तैश्च पञ्चभिः ।
सर्वस्य समभागेन विषेण परिधूपयेत ॥
विमर्द्य स्वचयित्वा च रक्षयेत कूपिकोदरे ।
गुञ्जैकं वह्निनीरेण शृङ्गवेर रसेन वा ॥
दद्याच्च रोगिणे तीव्रमोक्ष विस्मृति शान्तये ॥
क्षुरेण तालुमाहत्य घर्षयेदार्द्र नीरत: ।
नोद्घटन्ते यदा दन्त स्तथा कुर्य्यादिमं विधिम् ॥
सेचयेन्मस्तकेविद्धेया वारां कुम्भशतेनरम् ।
भोजनेच्छा यदा तस्य जायते रोगिणः परम ॥
दध्योदनं सिता युक्तं दद्यात्तक्रं सजीरकम् ।
पाने पानं सिताजातं यदिच्छेत ददीत तत् ॥
एवं कृतेन शान्तिः स्यात् तापस्य च रुजस्य च ।
सचन्द्रं चन्दन रसा लेपनं कुरु शीतलम् ॥
यूथिका मल्लिका जाती पुन्नाग वकुलाब्जकाम् ।
विधाय शय्यां तत्रस्थं लेपनैश्चन्दनैर्मृदुः ॥
हावभावविलासाक्तैः कटाक्ष चञ्चलेक्षणैः ।
पीनोत्तुङ्ग कुचापीड़ैः कामिनी परिरम्भणैः ।
रम्यवीणा निनादाक्तै र्गायनै श्रवणामृतैः ।
पुण्यश्लोक कथाद्यैश्च सन्ताप हरणं कुरु ॥
दद्याद् वातेषु सर्वेषु सिन्धुजैः सह वह्निभिः ।
दद्यात् कणा माक्षिकाभ्यां कामलाक्षयपाण्डुषु ॥
तत्तद्रोगानुपानेन सर्वरोगेषु योजयेत् ।
अयं प्रतापलङ्केशः सन्निपात हरः परः ॥

कफकेतुः ।

टङ्गनं मागधी शङ्खं वत्सनाभं समं समम् ।
आर्द्रक स्वरसेनाथ दापयेद् भावनात्रयम् ॥
गुञ्जामात्रं प्रदातव्यमार्द्रक स्वरसैर्युतम् ।
पिनसे श्वास कासे च शिरोरोगे गलग्रहे ॥
कफ रोगान् निहन्त्याशु कफकेतुरयं रसः ।

कफकेतुः ।

दग्ध शृङ्गं त्रिकटुकं टङ्गनं समभागिकम् ।
विषञ्च पञ्चभिस्तुल्य मार्द्रतोयेण मर्दयेत् ॥
वारत्रयं रक्तिकाञ्च वटीं कुर्य्याद्विचक्षणः ।
प्रातः सायञ्च वटिकाद्वय मार्द्रक वारिणा ॥
कफकेतुः कण्ठरोगं शिरोरोगञ्च नाशयेत् ।
पीनसं कफ सङ्घातं सन्निपातं सुदारुणम् ॥

श्लेष्मकालानलो रसः ।

हिङ्गूल सम्भवं सूतं गन्धकं मृत ताम्रकम् ।
तुल्यं मनोह्वा तालञ्च कटफलं धूर्त्तबीजकम् ॥
हिङ्गु समांशिकं कुष्ठं त्रिवृद्दन्ती कटुत्रिकम् ।
व्याधिघातफलं वङ्गं टङ्गनं समभागिकम् ॥
स्नूहीक्षीरेण वटिकाः कारयेत् कुशलो भिषक् ।
विज्ञाय कोष्ठं कालञ्च योजयेद्रक्तिका क्रमात् ॥
वातश्लेष्मणि मन्देऽग्नौ पित्तश्लेष्माधिकेऽपि च ।
जीर्णज्वरे च श्वयथौ सान्निपाते कफोल्वणे ॥
वलास प्रवलं त्यक्ता धातुं वातात्मकं नयेत् ।

सेवनात् सर्वरोगघ्नः श्लेष कालानलो रसः॥

स्वल्प कस्तूरीभैरवो रसः।

हिङ्गुलञ्च विषं टङ्कं जातीकोष फलं तथा।
मरिचं पिप्पली चैव कस्तूरी च समांशिका॥
रक्तिद्वयं ततः खादेत् सन्निपाते सुदारुणे।

बृहत् कस्तूरीभैरवो रसः।

मृगमद शशिसूर्य्यौ धातकी शूकशिम्बी
रजतकनकमुक्ता विद्रुमं लौहपाठाः।
क्रिमिरिपुघनविश्वा वारितालाभ्रधात्री
रविदल रसपिष्टं कस्तूरी भैरवोऽयम्॥
कस्तूरीभैरवः ख्यातः सर्वज्वर विनाशनः।
आर्द्रकस्य रसैः पेयो विषमज्वर नाशनः॥
द्वन्द्वजान् भौतिकान् वापि ज्वरान् कामादिसम्भवान्।
अभिचार कृतांश्चैव तथा मन्त्र कृतान् पुनः॥
निहन्याद् भक्षणादेव डाकिन्यादि युतां स्तथा।
विल्वचूर्ण नीरकाभ्यां मधुना सह पानतः॥
आमातीसारं ग्रहणीं ज्वरातीसारमेव च।
अग्निदीप्तिकरः शान्तः कासरोग निकृन्तनः॥
क्षपयेद् भक्षणादेव मेहरोगं हलीमकम्।
जीर्णज्वरं नूतनं वा द्विकालीनञ्च सन्ततम्॥
प्रक्षिप्तं भौतिकं वापि हन्ति सर्वान् विशेषतः।
ऐकाहिकं द्व्याहिकं वा त्र्याहिकं चातुराहिकम्॥
पाञ्चाहिकं षष्ठसंस्थं पाक्षिकं मासिकं पुनः।
सर्वान् ज्वरान् निहन्त्याशु भक्षणादार्द्रकद्रवैः॥

श्रीकालानल रसः ।

रसं गन्धं मृताभ्रञ्च टङ्गनञ्च मनःशिला ।
हिङ्गुलं गरलं दारु विषं ताम्रञ्च तत्समम् ॥
विड़ालपदमात्रन्तु सर्वं शुद्धं विचूर्णयेत् ।
भावनाय च दातव्यं लाङ्गलीमूलकं तथा ॥
घोषामूलं तथा देयं मूलं लोहित चित्रजम् ।
अपुष्पफल भूधात्री मूलं भ्रमररुद्रकम् ॥
छागवराह मयूरा महिषी मत्स्य एव च ।
एतेषाञ्च ददेत् पित्त माद्र्दकस्य रसेन च ॥
प्रत्येकं मर्द्दितं शुष्कं कणामात्रा प्रमाणतः ।
अत्र भ्रमरः भ्रमरेष्टा भार्गीत्यर्थः ।

मृतसञ्जीवनी ।

गुड़ं द्रोणसमं ग्राह्यं वर्षादूर्द्धं पुरातनम् ।
बाबरीत्वच मादाय दापयेत् पलविंशतिम् ॥
दाड़िमी वृष मोचञ्च वराक्रान्ताऽरुणा तथा ।
अश्वगन्धा देवदारु विल्व श्योनाक पाटलाः ॥
शालपर्णी पृश्निपर्णी वृहतीद्वय गोक्षुरम् ।
वदरीन्द्रवारुणी चित्रं स्वयंगुप्ता पुनर्नवा ॥
एषां दशपलान् भागान् कुट्टयित्वा उदूखले ।
सुगभीरे च मृद्भाण्डे तोयमष्टगुणं क्षिपेत् ॥
गुड़सञ्चोलनं कृत्वा एतैः संपूरयेद्बुधः ।
मुखे शरावकं दत्त्वा रुन्धयेद्दिन विंशतिम् ॥
षोड़शाहिवसादूर्द्धं द्रव्याणीमानि दापयेत् ।

मृगप्रस्थद्वयं चात्र कुट्टयित्वा विनिक्षिपेत् ॥
धुस्तूरं देवपुष्पञ्च पद्मकोशीर चन्दनम् ।
शतपुष्पा यमानी च मरीचं जीरकद्वयम् ॥
शठी मांसी त्वगेला च सजातीफल मुस्तकम् ।
ग्रन्थिपर्णी तथा शुण्ठी मेथी मेषी च चन्दनम् ॥
एषां द्विपलिकान् भागान् कुट्टयित्वा विनिक्षिपेत् ।
मृण्मये मोचिका यन्त्रे मयूराख्येऽपि यन्त्रके ॥
यथाविधि प्रकारेण चालनं दापयेद्बुधः ।
बुद्धिमान् सीजलं कृत्वा उद्धरेद्विधिवत् सुराम् ॥
एतन्मद्यं पिवेन्नित्यं यथाधातु वयःक्रमम् ।
देहदार्ढ्यकरं पुष्टि बलवर्णाग्नि वर्द्धनम् ॥
सन्निपात ज्वरे घोरे विसूच्याञ्च मुहुर्मुहुः ।
शीतदेहे प्रयोज्येयं मृतसञ्जीवनी सुरा ॥

मृगमदासवः ।

मृतसञ्जीवनी ग्राह्या पञ्चाशत्पल संमिता ।
तदर्द्धं मधु संग्राह्यं तोयं मधुसमं तथा ॥
कस्तूरीकुडवं तत्र मरीचं देवपुष्पकम् ।
जातीफलं पिप्पलीत्वग् भागान् द्विपलिकान् क्षिपेत् ॥
भाण्डे संस्थाप्य रुद्धा च निदध्यान्मासमात्रकम् ।
विसूचिकायां हिक्कायां त्रिदोष प्रभवे ज्वरे ।
वीक्ष्य कोष्ठं बलञ्चैव भिषङ्मात्रां प्रयोजयेत् ।

अथ मध्यज्वरादौ ।

ज्वरक्षातङ्ककेशरी रसः ।

पारदं गन्धकं चैव हरितालं समाक्षिकम् ।

कटुत्रयं तथा पथ्या चारी द्वौ सैन्धवं तथा ॥
निम्बस्य विषमुष्टेश्च बीजं चित्रकमेव च।
एषां माषमितं भागं ग्राह्यं प्रति सुसंस्कृतम् ॥
द्विमाषं कानकफलं विषञ्चापि द्विमाषिकम्।
निर्गुण्डीस्वरसेनैव शोषयेत्तत् प्रयत्नतः ॥
सार्द्धरक्ति प्रमाणेन वटी कार्य्या सुशोभना।
सर्वज्वरहरी चैषा भेदिनी दोषनाशिनी ॥
आमाजीर्ण प्रशमनी कामला पाण्डुरोगहा।
वह्निदीप्ति करी चैषा जठरामयनाशनी ॥
उष्णोदकानुपानेन दातव्या हितकारिणी
भाषिती लोकनाथेन ज्वरमातङ्गकेशरी ॥

रसमङ्गलोक्तो ज्वरमुरारी रसः।

शुद्धसूतं शुद्ध गन्धं विषञ्च दरदं पृथक्।
कर्षप्रमाणं कर्षार्द्धं लवङ्गं मरिचं पलम् ॥
शुद्धं कनकबीजञ्च पलद्वयमितं तथा।
त्रिवृता कर्षमेकञ्च भावयेद्दन्तिकाद्रवैः ॥
सप्तधा च ततः कार्य्या गुड़ी गुञ्जामिता शुभा।
ज्वरमुरारि नामायं रसो ज्वरकुलान्तकः ॥
अत्यन्ताजीर्णपूर्णे च ज्वरेविष्टम्भसंयुते।
सर्वाङ्गग्रहणी गुल्मे चामवातेऽम्लपित्तके ॥
कास श्वासे यक्ष्मरोगेऽप्युदरे सर्वसम्भवे।
ऊरुस्तम्भे सन्धिमज्जस्थे वाते शोथे च दुस्तरे ॥
यकृति प्लीहरोगे च वातरोगे चिरोत्थिते।

अष्टादश कुष्ठरोगे सिद्धो गहन निर्म्मित: ॥

श्रीज्वरसुरारि: ।

हिङ्गुलञ्च विषं व्योषं टङ्कनं नागराभया ।
जयपाल समायुक्तं सर्व्वज्वर निवारणम् ॥

सर्वचूर्ण समं जयपाल चूर्णम् सर्वं पिष्ट्वा कलाय प्रमाणा वटी कार्य्या ।

ज्वरकेशरी ।

शुद्धसूतं विषं व्योषं गन्धं त्रिफल मेव च ।
जयपाल समं कृत्वा भृङ्गतोयेन मर्द्दयेत् ॥
गुञ्जामात्रा वटी कार्य्या बालानां सर्षपाकृति: ।
सितया च समं पीता पित्तज्वर विनाशिनी ॥
मरिचेन प्रयुक्ता सा सन्निपात ज्वरापहा ।
पिप्पली जीरकाभ्याञ्च दाहज्वर विनाशिनी ॥
ज्वरकेशरि नामायं रसाज्वर विनाशन: ।

ज्वरभैरवो रस: ।

त्रिकटुत्रिफला टङ्क विष गन्धक पारदम् ।
जैपालञ्च समं मर्द्यं द्रोणपुष्पी रसैर्दिनम् ॥
ताम्बुलेन समं प्रति खादेद् गुञ्जामितां वटीम् ॥
मुद्गयूषं शिखरिणी पथ्यं देयं प्रयत्नत: ॥
नवज्वरं त्रिदोषोत्थं जीर्णञ्च विषमज्वरम् ।
दिनैकेन निहन्त्याशु रसोऽयं ज्वरभैरव: ॥

विद्याधरो रस: ।

रसो गन्धस्ताम्रं त्रिकटु कटुका ठङ्कन वरा

त्रिवृद्दन्तीहेमद्युतिमणि विषमेतत् सममिदम्।
समस्तैस्तुल्यं स्याद् विमल जयपालोद्भवरजः
ततः खल्लुक्ञ्चोरेण प्रगुणमृदितं दन्ति सलिलैः॥
द्विगुञ्जास्य प्रौढ़ं जयति वटिका साममण्डलं
ज्वरं पाण्डुं गुल्मं ग्रहणीगुदकीलोद्भवरुजः।
मरुच्छुना जीर्णं प्रवलमपि शामं क्रिमिगदं
विवन्धं श्लीहानं यक्नतमपि विद्याधरो रसः॥

पञ्चाननो रसः।

शम्भोःकण्ठविभूषणं समरिचं दैत्येन्द्र रक्तं रविः
पञ्चौ सागर लोचनं शशियुगं भागोऽर्कसंख्यान्वितः।
खल्ले तत् परिमर्द्दितं रविजलैर्गुञ्जैक मात्रं ददेत्
सिन्धोऽयं ज्वरदन्ति दर्पदलनः पञ्चाननाख्यो रसः॥

पथ्यञ्च देयं दधिभक्तकञ्च
सिन्धूत्थ पथ्या मधुना समेतम्।
गन्धानुलेपो हिमतोय पानं
दुग्धञ्च देयं शुभ दाड़िमञ्च॥

चन्द्रशेखरो रसः।

शुद्ध सूतं द्विधा गन्धं मरिचं टङ्कनं तथा।
चतुस्तुल्या सिता योज्या मत्स्यपित्तेन भावयेत्॥
त्रिदिनं मर्द्दयेत्तेन रसोऽयं चन्द्रशेखरः।
द्विगुञ्ज मार्द्रक द्रावैर्देयं शीतोदकं त्वनु॥
तक्रभक्तञ्च वृन्ताकं पथ्यं तत्र प्रदापयेत्।
त्रिदिनात् श्लेष पित्तोत्थ मत्युग्रं नाशयेज्ज्वरम्॥

अर्द्धनारीश्वरो रसः।

रस गन्धामृतञ्चैव समं शुद्धञ्च टङ्कनम्।
मर्द्दयेत् खल्लमध्ये तु यावत् स्यात् कज्जलप्रभम्॥
नकुलारि मुखे चिप्ता मृदा संवेष्टयेद्वहिः।
स्थापयेन्मृण्मये पात्रे ऊर्द्धाधो लवणं क्षिपेत्॥
भाण्डवक्त्रं निरुध्याथ चतुर्यामं हठाग्निना।
स्वाङ्गशैत्यं समुद्धृत्य खल्ले कृत्वा तु कज्जलीम्॥
गुञ्जामात्रं प्रदातव्यं नस्यकर्म्मणि योजयेत्।
वामभागे ज्वरं हन्ति तत्‌क्षणाल्लोककौतुकम्॥
कुर्य्याद्दक्षिणभागेन चारोग्यं निश्चितं भवेत्।
गोप्याद्गोप्यतमं प्रोक्तं गोपनीयं प्रयत्नतः॥
अर्द्धनारीश्वरो नाम रसोऽयं कथितो भुवि।

मृतसञ्जीवनो रसः।

हिङ्गुल भागाश्चत्वारो जैपालस्य त्रयो मताः।
द्वौ भागौ टङ्कनस्यापि भागैकममृतस्य च॥
तत् सर्वं मर्द्दयेत् खल्ले शुष्कं यामं भिषग्वरः।
शृङ्गवेराम्बुना मर्द्यं व्योष चित्रक सैन्धवैः॥
यामद्वयमितस्तापं हरत्येष न संशयः।
घनसार समारेण चन्दनेन विलेपनम्॥
विदध्यात् कांस्यपात्रेण वीजयेद्रोगिणं भिषक्।
शाल्यन्नं तक्र सहितं भोजयेदिन्दु संयुतम्॥
सन्निपाते महाघोरे त्रिदोषे विषमज्वरे।
आमवाते वात गुल्मे शूले प्लीह्नि जलोदरे।

शीत पूर्वे दाह पूर्वे विषमे सन्ततज्वरे।
अग्निमान्द्ये च वाते च प्रयोज्योऽयं रसोत्तमः॥
मृतसञ्जीवनो नाम विख्यातो रससागरे।

शीरसराजः।

भागैकं रसराजस्य भागश्च हेममाचिकात्।
भागद्वयं शिलायाश्च गन्धकस्य त्रयो मताः॥
तालकाष्टा दशभागाः शुल्वं स्याद् भागपञ्चकम्।
भल्लातकात् त्रयो भागाः सर्वमेकत्र चूर्णयेत्॥
वज्रीचीर सुतं कृत्वा दृढे मृण्मयभाजने।
विधाय सुदृढ़ां मुद्रां पचेद् याम चतुष्टयम्॥
स्वाङ्गशीतं समुद्धृत्य खल्लयेत् सुदृढं पुनः।
गुञ्जा चतुष्टयं चास्य पर्णखण्डेन दापयेत्॥
रसराजः प्रसिद्धोऽयं ज्वरमष्टविधं जयेत्।

मुद्राघोटको रसः।

पारदो गन्धकश्चैव त्रिचारं लवणत्रयम्।
गुग्गुलुर्वत्सनाभञ्च प्रत्येकन्तु द्विमाषिकम्॥
कृष्णोन्मत्तजटानीरैर्भावयेत् सप्तवारकम्।
गोचुरेन्द्रकुमारीष करञ्ज श्वेत तेजिका॥
भूकुरुदक लताभिश्च त्रिफला बृहतीरसैः॥
मर्दिता वटिका कार्य्या कुष्टलाफल सन्निभा॥
ततो वटीद्वयं दत्त्वा यत्नैः पाद्यादिभिर्नरः।
रसः सर्वज्वरं हन्ति क्षणमात्रान्न संशयः॥

शीतारि रसः।

पारदं गन्धकं टङ्गं शुल्वं चूर्णं समं समम्।
पारदाद् द्विगुणं देयं जैपालं तुषवर्ज्जितम्॥
सैन्धवं मरिचं चिञ्चा त्वग्भस्म शर्करापि च।
प्रत्येकं सूततुल्यं स्याज्जम्बीरैर्मर्द्दयेद्दिनम्॥
द्विगुञ्जं तप्ततोयेन वातश्लेष्मज्वरापहः।
रसः शीतारिनामायं शीतज्वरहरः परः॥

पर्णखण्डेश्वरः।

समांशं मर्द्दयेत् खल्ले रसं गन्धं शिला विषम्।
निर्गुण्डीस्वरसैर्भाव्यं त्रिवारं चार्द्रकद्रवैः॥
गुञ्जैकं भक्षयेत् पर्णे ज्वरं हन्ति महाद्भुतम्॥

शीतभञ्जी रसः।

पारदं रसकं तालं तुत्थं टङ्गन गन्धकम्।
सर्वमेतत् समं शुद्धं कारवेल्ल्या रसे दिनम्॥
मर्द्दयेत्तेन कल्केन ताम्रपात्रोदरं लिपेत्।
अङ्गुलार्द्धप्रमानेन तं पचेत् सिकताह्वये।
यन्त्रे यावत् स्फुटन्त्येव व्रीहयस्तस्य पृष्ठतः।
ताम्रपात्रं समुद्धृत्य चूर्णयेन्मरिचैः समम्॥
शीतभञ्जी रसो नाम द्विगुञ्जो वातिके ज्वरे।
दातव्यः पर्णखण्डेन मूहूर्त्ताच्छमयेज्ज्वरम्॥

अत्र रसकं खर्परम्। शुद्धताम्रं षट्तोलकं तेन निर्म्मितं ताम्रखल्लं प्रत्येकं तोलकमितेन पारदादि षड्-

द्रव्येण लिप्तं अधोमुखं कृत्वा स्थाल्यां संस्थाप्य पात्रान्तरे-णाच्छाद्य उपरिवालुकाभिः स्थालीं परिपूर्य्य तदुपरि व्रीहिन् दत्त्वा चूल्ल्यां निवेश्य तावदग्निज्वाला दातव्या यावद् व्रीहयो न स्फुटन्ति स्फुटितेषु तेषु व्रीहिषु रसः सिद्धो भवति।

पश्चात् मरिच चूर्णं षट्तोलकं सर्वमेकीकृत्य चूर्ण-यित्वा अस्य द्विगुञ्जं पर्णखण्डेन सह भक्षयेदित्युपदेशः।

स्वल्प ज्वराङ्कुशो रसः।

शुद्धसूतं विषं गन्धं धूर्त्तवीजं त्रिभिः समम्।
चतुर्णां द्विगुणं व्योषं चूर्णं गुञ्जाद्वयं हितम्॥
जम्बीरस्य च मज्जाभिरार्द्रकस्य रसैर्युतम्।
ज्वराङ्कुशो रसो नाम्ना ज्वरान् सर्वान् प्रणाशयेत्॥
व्योषं मिलित्वा द्विगुणम्।

मध्यम ज्वराङ्कुशो रसः।

शुद्धसूतं तथा गन्धं कर्षमानं नयेद्बुधः।
महौषधं टङ्कनञ्च हरितालं तथा विषम्॥
रसार्द्धं मर्द्दयेत् खल्ले भृङ्गराज रसेन तु।
त्रिदिनं भावनां दत्त्वा चतुर्थे वटिकां ततः॥
कुर्य्याच्चणक मानाञ्च पिप्पली मधु संयुतः।
एव ज्वराङ्कुशो नाम विषमज्वरनाशनः॥
महौषधादीनां चतुर्णां प्रत्येकं रसार्द्धम्।

सर्वज्वराङ्कुश वटी।

शुद्ध सूतं तथा गन्धं मरिचं नागरं कणा।

त्वच' जैपालकं कुष्ठ' भूनिम्ब' मुस्तकं पृथक् ॥
चूर्णयित्वा समांशन्तु कज्जल्या सह मेलयेत् ।
निर्गुण्ड्याः स्वरसे चापि आर्द्रकस्य रसे तथा ॥
भावनां कारयित्वा तु वटीकां कारयेद्भिषक् ।
वटिकां भक्षयित्वा तु वस्त्रवेष्टश्च कारयेत् ॥
एषा ज्वराङ्कुशवटी सर्व्वज्वर विनाशिनी ।
पृथक् दोषांश्च विविधान् समस्तान् विषमज्वरान्
प्राकृतं वैकृतं वापि वातश्लेष्म कृतञ्च यम् ।
अन्तर्गतं वहिःस्थञ्च निरामं साममेव वा ॥
ज्वरमष्ट विधं हन्ति वृत्रमिन्द्राशनिर्यथा ।

वृहज्ज्वराङ्कुशः ।

पारदं गन्धकं ताम्र' हिङ्गुलं तालमेव च ।
लौहं वङ्गं माक्षिकञ्च खर्परञ्च मनःशिला ॥
स्वर्णमभ्र' गैरिकञ्च टङ्कनं रूप्यमेव च ।
सर्वाण्येतानि तुल्यानि चूर्णयित्वा विभावयेत् ॥
जम्बीर तुलसी चित्र विजया तिन्तिड़ी रसैः ।
* एभिर्दिनत्रयं रौद्रे निर्ज्जने खल्ल गह्वरे ॥
चणमात्रां वटीं कृत्वा छायाशुष्कान्तु कारयेत् ।
महाग्निजननी चैषा सर्व्वज्वरविनाशिनी ॥
एकजं द्वन्दजञ्चैव चिरकाल समुद्भवम् ।
ऐकाहिकं द्व्याहिकञ्च त्रिदोष प्रभवं ज्वरम् ॥
चातुर्थकं तथात्युग्रं जलदोष समुद्भवम् ।

---

* प्रत्येकं दिनत्रयमितिकण्ठहारः ।

सर्वान् ज्वरान् निहन्त्याशु भास्करस्तिमिरं यथा ॥
नातः परतरं किञ्चिज्ज्वरनाशाय भेषजम् ।
महाज्वराङ्कुशो नाम रसोऽयं मुनिभाषितः ॥

ज्वराङ्कुशः।

शुद्धसूतं तथा गन्धं वीजं कनकसम्भवम् ।
महौषधं टङ्कनञ्च हरितालं तथा विषम् ॥
भृङ्गराजाम्भसा सर्वं मर्दयित्वा वटीं चरेत् ।
गुञ्जाप्रमाणां खादेत् तां यथा दोषानुपानतः ॥
एष ज्वराङ्कुशो नाम्ना विषमज्वरनाशनः ।
ज्वरातिसारं मन्दाग्निं नाशयेच्चाविकल्पतः ॥

चिन्तामणिरसः।

रसं गन्धं मृतं ताम्रं मृतमभ्रं फलत्रिकम् ।
त्र्यूषणं दन्तिवीजञ्च समं खल्ले विमर्दयेत् ॥
द्रोणपुष्पोरसैर्भाव्यं शुष्कं तदुपपालितम् ।
चिन्तामणि रसो ह्येष त्वजीर्णे शस्यते सदा ॥
ज्वरमष्टविधं हन्ति सर्वशूल निसूदनः ।
गुञ्जैकं वा द्विगुञ्जं वा देयमार्द्रकवारिणा ॥

त्र्याह्निकारी रसः।

रसगन्धशिलातालं सर्वैरतिविषा समा ।
रसस्य द्विगुणं लौहं रौप्यं लौहाद्धि सम्मितम् ॥
पिचुमर्दरसेनापि विष्णुक्रान्तारसेन च ।
सर्वं संमर्द्य वटिकाः कुर्य्याद् गुञ्जात्रयोन्मिताः ॥
हन्यादतिविषा क्वाथ संयुतोऽयं रसोत्तमः ।
त्र्याह्निकादीन् ज्वरान् सर्वान् रक्षांसीव रघूद्वहः ॥

चातुर्थकारी रसः।

रसगन्धक लौहाभ्र हरितालं समांशिकम्।
रसार्द्ध प्रमितं हेम सर्वं खल्लोदरे चिपेत्॥
कृष्णधुस्तूर पयसा मुनिपुष्प रसेन च।
भावयित्वा वटी कार्य्या द्विगुञ्जाफलमानतः॥
चम्पक द्रव योगेन सेवितोऽयं रसेश्वरः।
चातुर्थकादीन् निखिलानपि हन्या द्विमज्वरान्॥

त्राहिकारिचातुर्थकारिच रसौ ज्वरविरतौ प्रयोज्य इति वृद्ध वैद्याः।

विश्वेश्वरो रसः।

पारदं रसकं गन्धं तुल्यांशं मर्दयेद्रसे।
अश्वत्थजे त्र्यहं पश्चाद्रसे कोलक मूलजे॥
निदिग्धिका रसे काकमाचिकाया रसे तथा।
द्विगुञ्जां वा त्रिगुञ्जां वा गोक्षीरेण प्रदापयेत्॥
रात्रि ज्वरं निहन्त्याशु नाम्ना विश्वेश्वरो रसः।
रात्रिज्वरे प्रशस्तोऽयं रसः।

विक्रमकेशरी रसः।

शुल्वमेकं द्विधा तारं मर्दयेद्विधिवद्भिषक्।
पश्चाद् विषं रसं गन्धं मेलयित्वा तु भावयेत्॥
एकविंशति वारांश्च त्रिम्पाकवल्कलद्रवैः।
रसः सिद्धः प्रदातव्यः गुञ्जामात्रो ज्वरान्तकृत्॥
सर्वज्वरहरः ख्यातो रसो विक्रमकेशरी।

ज्वरकालकेतु रसः ।

रसं विषं गन्धक ताम्रकञ्च ।
मनःशिलारुष्कर तालकञ्च ।
विमर्द्य वज्रीपयसा समांशं
गजाह्वयं तत्र पुटं विदध्यात् ॥
द्विगुञ्जमस्यैव मधुप्रयुक्तं
ज्वरं निहन्त्यष्टविधं महोग्रम्
पुरा भवान्यै कथितो भवेन
नृणां हिताय ज्वरकालकेतुः ॥

त्रिपुरारी रसः ।

हुताशमुखसंशुद्धं रसं ताम्रञ्च गन्धकम् ।
लोहमभ्रं विषञ्चैव सर्वं कुर्य्यात् समांशकम् ॥
रसार्द्धं मृतरूप्यञ्च शृङ्गवेराम्बुमर्दितम् ।
द्विगुञ्जं मधुना देयं सितयार्द्ररसेन वा ॥
ज्वरमष्टविधं हन्ति वारिदोषभवं तथा ।
प्लीहानमुदरं शोथमतीसारं विनाशयेत् ॥
रोगानेतान्निहन्त्याशु शङ्करस्त्रिपुरं यथा ।

मेघनादो रसः ।

तारं कांस्यं मृतं ताम्रं त्रिभिस्तुल्यञ्च गन्धकम्
क्वाथेन मेघनादस्य पिष्ट्वा रुद्ध्वा पुटेपचेत् ॥
षड्भिः पुटैर्भवेत् सिद्धो मेघनादो ज्वरापहः ।
भक्षयेत् पर्णखण्डेन विषमज्वरनाशनम् ॥
अस्यमात्रा द्विगुञ्जा स्यात् पथ्यं दुग्धौदनं हितम् ।

नागराति विषा मुस्त भूनिम्बामृत वत्सकैः ॥
सर्वज्वरातिसारघ्नं क्वाथ मस्यानुपाययेत्।
तरुणं वा ज्वरं जीर्णं तृष्णां दाहञ्च नाशयेत्॥

शीतारी रसः।

तालकं दरदोद्भूतः पारदो गन्धकः शिला।
क्रमाद्भागार्द्ध रहितं कारवेल्लाम्बुमर्दितम्॥
द्रव्यमस्य प्रमाणेन ताम्रपात्रीं प्रलेपयेत्।
अधोमुखीं दृढ़भाण्डे तां निरुत्थाय पूरयेत्॥
चूल्ल्यां वालुकया घस्त्रमेकं प्रज्वालयेद्दृढ़म्।
शीते संचूर्ण्य गुञ्जास्य नागवल्लीदले स्थिता॥
भक्षिता मरिचैः सार्द्धं समस्तान् विषमज्वरान्
दाहशीतादिकं हन्यात् पथ्यं शाल्योदनं पयः॥

स्वच्छन्दभैरवो रसः।

समभागांश्च संगृह्य पारदामृतगन्धकान्।
जातीफलस्य भागार्द्धं दत्त्वा कुर्य्याच्च कज्जलीम्॥
सर्वार्द्धं पिप्पलीचूर्णं खल्लयित्वा निधापयेत्।
गुञ्जैकं वा द्विगुञ्जं वा नागवल्लीदलैः सह॥
आर्द्रकस्य रसेनापि द्रोणपुष्पीरसेन वा॥
शीतज्वरे सन्निपाते विसूच्यां विषमज्वरे॥
पीनसे च प्रतिश्याये ज्वरेऽजीर्णे तथैव च।
मन्देऽग्नौ वमने चैव शिरोरोगे च दारुणे॥
प्रयोज्यो भिषजा सम्यग् रसः स्वच्छन्दभैरवः।

पथ्यं दध्योदनं दद्याद्दोच्यदोषबलाबलम् ॥

ज्वरारी रसः।

दरदबलिरसानां शुल्वनागाभ्रकाणां
शुभगविटशिलानां सर्वमेकत्र योज्यम्।
विपिनतृपदलोत्थैर्भावितं शोषयेच्च
दिवस दश समाप्तौ रक्तिकैकाञ्च कुर्य्यात् ॥
एकैकां भक्षयेदस्य चार्द्रकस्य रसैर्युताम्।
दत्तमात्रं ज्वरं हन्ति ज्वरारिः स निगद्यते ॥
सर्वशूल विनाशी च कफपित्तविनाशनः।
सर्वमारग्वध पत्र रसेन दशदिनं भावयित्वा गुञ्जा
प्रमाणमार्द्रकरसेन देयम्।

ज्वराशनी रसः।

रसं गन्धं सैन्धवञ्च विषं ताम्रं समं भवेत्।
सर्वचूर्णं समं लौहं तत्समं चूर्णमभ्रकम्।
लौहे च लौहदण्डे च निर्गुण्ड्याः स्वरसेन च।
मर्दयेद् यत्नतः पश्चान्मरिचं सूत तुल्यकम् ॥
पर्णेन सह दातव्यो रसो रक्तिकसम्मितः।
कासं श्वासं महाघोरं विषमाख्यं ज्वरं वमिम् ॥
धातुस्थं प्रबलं दाहं ज्वरदोषं चिरोद्भवम्।
यकृद्गुल्मोदरप्लीहश्वयथुञ्च विनाशयेत् ॥

ज्वरान्तको रसः।

भास्करो गन्धकः सर्वो द्वैौ विहङ्ग तीक्ष्णकम्।

मेदोगतं मांस गत मस्थिमज्जगतं तथा।
अन्तर्गतं महाघोरं वहिःस्थञ्च विशेषतः॥
नानादोषोद्भवञ्चैव ज्वरं शुक्रगतं तथा।
निखिलं ज्वरनामानं हन्ति शीघ्रविशासनात्॥
जयमङ्गल नामायं रसः श्रीशिवनिर्मितः।
बलपुष्टि करश्चैव सर्वरोग निवर्हणः॥

ज्वरकुञ्जरपारीन्द्र रसः।

मूर्च्छितं रस कर्षैकं बद्धं जारिताभ्रकम्।
नारं ताप्यञ्च रसजं रसकं ताम्रकं तथा॥
मौक्तिकं विद्रुमं लौहं गिरिजं गैरिकं शिला।
गन्धकं हेमसारञ्च पलार्द्धञ्च पृथक् पृथक्॥
क्षीरारी सुरवल्ली च शोथघ्नी गणिकारिका।
झाटामला ज्योतिष्मती च सतिक्ता तु सुदर्शना॥
अग्निजिह्वा पूतितैला शूर्पपर्णी प्रसारिणी।
प्रत्येक स्वरसं दत्त्वा मर्दयेत् त्रिदिनावधि॥
भक्षयेत् पर्णखण्डेन चतुर्गुञ्जा प्रमाणतः।
महाग्निकारको रोगसङ्करघ्नः प्रयोगराट्॥
सन्ततं सततान्येद्युस्तृतीयक चतुर्थकान्।
ज्वरान् सर्वान् निहन्त्याशु भास्करस्तिमिरं यथा॥
कासं श्वासं प्रमेहञ्च सशोथां पाण्डुकामलाम्।
ग्रहणीं क्षयरोगञ्च सर्वोपद्रव संयुतम्॥
ज्वरकुञ्जरपारीन्द्रः प्रथितः पृथिवीतले।

विद्यावल्लभो रसः।

रस लिङ्ग शिला तालायन्द्रवगन्ध्यर्कभागिकाः।

पिष्ट्वा तान् सुषवीतोयैस्ताम्र पात्रोदरे क्षिपेत् ॥
न्यस्तं शरावे संरुध्य वालुका यन्त्रगं पचेत् ।
स्फुटन्ति व्रीहयो यावत्तच्छिरःस्थाः शनैःशनैः ॥
संचुर्ण्य शर्करा युक्तं त्रिवल्लं भक्षयेत्ततः ।
विषमाख्यान् ज्वरान् हन्ति तैलाम्लादि विवर्ज्जयेत् ॥

शीतारि रसः ।

कुष्माण्डक्षारचूर्णोदकतिलज पृथक् पाचितं शुद्धताल्
तुल्यं सूतेन पिष्ट्वा त्रिदिवस मसकृत् कारवेल्लद्रवेण ।
क्षिप्त्वा तत् खर्परान्त र्दिनपति पिहितं रन्ध्र मप्यन्ध्ययेत
नीरन्ध्रं चर्ण पथ्यागुड़लवणखटी मृद्भिरप्यन्तरालम् ॥

तद्वालुका पूर्णघटे विदध्या-
च्छनैः पचेत्तावदुपर्य्यमुष्य ।
व्रीहिर्विवर्णत्वमुपैति यावत्
ततस्तु शीतं विदधीत चूर्णम् ॥

सिद्धं तच्च समाददीत तुलसीतोयेन वल्लान्वितं
पश्चात् क्षौद्रकणा सिताज्य पयसा कृत्वानुपानं गदी ।
भुञ्जीताथ पयोऽन्नमुद्ग सहितं साज्यञ्च हन्यान्नृणां
तापं कालवशेन सञ्चितमयं शीतारिनामा रसः ॥

ज्वरम्मूलहरो रसः ।

रस गन्धकयोः कृत्वा कज्जलीं भाण्ड मध्यगाम् ।
तत्राधोवदनां ताम्रपात्रीं संरुध्य शोषयेत् ॥
पादाङ्गुष्ठ प्रमाणेन चुल्ल्यां ज्वालेन तां दहेत् ।

माषद्वयं ततस्तत्स्थं रसपालं समाहरेत् ॥
चूर्णयेद्रक्तियुगलं तृतीयं वा विचक्षणः।
ताम्बूलीदलयोगेन दद्यात् सर्वज्वरेष्वमुम् ॥
जीरसैन्धव संलिप्त वक्त्राय ज्वरिणे हितम्।
स्वेदोद्गमो भवत्येव देवि सर्वेषु पाप्मसु ॥
चातुर्थकादीन् विषमान्नवमागामिनं ज्वरम्।
साधारणं सन्निपातं जयत्येष न संशयः ॥

षड़ाननो रसः।

आरं कांस्यं मृतं ताम्रं दरदं पिप्पली विषम्।
तुल्यांशं मर्दयेत् खल्ले यामञ्च गुडूची रसैः ॥
गुञ्जामात्रं रसं देयं गुञ्जामात्रं लिहेत्सदा।
ज्वरे मन्दानले चैव वातपित्त ज्वरेषु च ॥
ज्वरे वैषम्य तरुणे ज्वरेजीर्णे विशेषतः।
मुद्गान्नं मुद्गयुषं वा तक्रभक्तञ्च केवलम् ॥
नारिकेलोदकं देयं मुद्गपथ्यं विशेषतः।
षड़ाननो रसो नाम सर्वज्वर कुलान्तकृत् ॥

कल्पतरु रसः।

रसं गन्धं विषं ताम्रं समभागं विचूर्णयेत्।
भावयेत् पञ्चभिः पित्तैः क्रमशः पञ्चवासरम् ॥
निर्गुण्डी-स्वरसेनैव मर्दयेत् सप्तवासरम्।
आर्द्रकस्य रसेनैव भावयेच्च त्रिधा पुनः ॥
सर्षपाभा वटी कार्य्या च्छायया परिशोषिता।
ततः सप्तवटीयोज्या यावन्न त्रिगुणा भवेत् ॥

वयोऽग्नि दोषकं बुद्धा प्रयोज्या भिषजां वरैः।
अनुपानं चोष्णजलं कज्जली पिप्पली युतम्॥
पानावशेषे प्रस्वाप्य वस्त्रैराच्छादयेन्नरम्।
घर्म्माभ्यागमनं यावत्ततो रोगात् प्रमुच्यते॥
रोगिणं स्नापयित्वा तु भोजयेत् ससितं दधि।
एष कल्पतरुर्नाम रसः परम दुर्लभः॥
असाध्यं चिरकालोत्थं जीर्णञ्च विषमं ज्वरम्।
हन्ति ज्वरातिसारौ च ग्रहणीं पाण्डुकामलाम्॥
न देयः श्वासकासे च शूलयुक्ते नरे तथा।
गोपनीयः प्रयत्नेन न देयो यस्य कस्य चित्॥

तालाङ्को रसः।

तालकस्य च भागौ द्वौ भागं तुत्थस्य शुक्तिका।
चूर्णकानां चतुर्भागं मर्दयेत् कन्यकाद्रवैः॥
यामैकेन ततः पश्चात् रुद्धा गजपुटे पचेत्।
अस्य गुञ्जाद्वयं हन्ति वातिकं पैत्तिकं तथा॥
शीतज्वरं विशेषेण तृतीयक चतुर्थकौ।

ज्वरार्य्यभ्रम्।

अभ्रं ताम्रं रसं गन्धं विषञ्चेति समं समम्।
द्विगुणं धूर्त्त वीजञ्च व्योषं पञ्चगुणं मतम्॥
जलेन वटिकां कुर्य्याद् यथा दोषानुपानतः।
अभ्रं ज्वरारि नामाद्यं सर्वज्वरविनाशनम्॥
वातिकान् पैत्तिकांश्चैव श्लैष्मिकान् सान्निपातिकान्।
विषमाख्यान् द्वन्द्वजांश्च धातुस्थान् विषमज्वरान्॥

नाशयेन्नात्र सन्देहो वृत्तमिन्द्राशनिर्यथा।
प्लीहानं यकृतं गुल्ममग्निमान्द्यं सशोथकम्॥
कासं श्वासं तृषां कम्पं दाहं शीतं वमिं भ्रमिम्॥

जीवनानन्दाभ्रम्।

वज्राभ्रं मारितं कृत्वा कर्षयुग्मं विचूर्णितम्।
जीरं कनकवीजञ्च कर्षं वासारसेन च॥
कण्टकारी रसेनैव धात्रीमुस्त रसेन च।
गुड़ूच्याः स्वरसेनैव पलांशेन पृथक् पृथक्॥
मर्द्दयित्वा वटी कार्य्या गुञ्जामात्रा प्रयोजिता।
विषमाख्यान् ज्वरान् सर्वान् प्लीहानं यकृतं वमिम्॥
रक्तपित्तं वातरक्तं ग्रहणीं श्वासकासकौ।
अरुचिं शूलहृल्लासावर्शांसि च विनाशयेत्॥
जीवनानन्द नामेदमभ्रं वृष्यं बलप्रदम्।
रसायनमिदं श्रेष्ठमग्निसन्दीपनं परम्॥

चन्दनादि लौहम्।

रक्तचन्दन ह्रीवेर पाठोशीर कणा शिवा।
नागरोत्पलधात्रीभि स्त्रिमदेन समन्वितः॥
लौहो निहन्ति विविधान् समस्तान् विषमज्वरान्।
त्रिमदं मुस्तक चित्रक विड़ङ्गम्। सर्वसमं लौहम्।
ओं अमृतोद्भवाय स्वाहा इति मन्त्रेण मर्दनम्।
ओं अमृते हुम् इति मन्त्रेण भक्षणम्॥
द्वादश द्रव्य समं लौहम्। रत्तिद्वयं मधुना लिहेत्
पश्चात् मुस्तकानुचर्वणं कर्त्तव्यं वृद्धोपदेशात्।

वयोऽग्नि दोषकं बुद्धा प्रयोज्या भिषजां वरैः।
अनुपानं चोष्णजलं कज्जली पिप्पली युतम्॥
पानावशेषे प्रस्वाप्य वस्त्रैराच्छादयेन्नरम्।
घर्म्माम्बागमनं यावत्ततो रोगात् प्रमुच्यते॥
रोगिणं स्नापयित्वा तु भोजयेत् ससितं दधि।
एष कल्पतरुर्नाम रसः परम दुर्लभः॥
असाध्यं चिरकालोत्थं जीर्णञ्च विषमं ज्वरम्।
हन्ति ज्वरातिसारौ च ग्रहणीं पाण्डुकामलाम्॥
न देयः श्वासकासे च शूलयुक्ते नरे तथा।
गोपनीयः प्रयत्नेन न देयो यस्य कस्य चित्॥

तालाङ्को रसः।

तालकस्य च भागौ द्वौ भागं तुत्थस्य शुक्तिका।
चूर्णकानां चतुर्भागं मर्दयेत् कन्यकाद्रवैः॥
यामैकेन ततः पश्चात् रुद्धा गजपुटे पचेत्।
अस्य गुञ्जाद्वयं हन्ति वातिकं पैत्तिकं तथा॥
शीतज्वरं विशेषेण तृतीयक चतुर्थकौ।

ज्वरार्य्यभ्रम्।

अभ्रं ताम्रं रसं गन्धं विषञ्चेति समं समम्।
द्विगुणं धूर्त्तं बीजञ्च व्योषं पञ्चगुणं मतम्॥
जलेन वटिकां कुर्य्याद् यथा दोषानुपानतः।
अभ्रं ज्वरारि नामादौ सर्वज्वरविनाशनम्॥
वातिकान् पैत्तिकांश्चैव श्लैष्मिकान् सान्निपातिकान्।
विषमाख्यान् द्वन्द्वजांश्च धातुस्थान् विषमज्वरान्॥

नाशयेन्नात्र सन्देहो वृत्रमिन्द्राशनिर्यथा।
प्लीहानं यकृतं गुल्ममग्निमान्द्यं सशोथकम्॥
कासं श्वासं तृषां कम्पं दाहं शीतं वमिं भ्रमिम्॥

जीवनानन्दाभ्रम्।

वज्राभ्रं मारितं कृत्वा कर्षयुग्मं विचूर्णितम्।
जीरं कनकवीजञ्च कर्षं वासारसेन च॥
कण्टकारी रसेनैव धात्रीमुस्त रसेन च।
गुड़ूच्याः स्वरसेनैव पलांशेन पृथक् पृथक्॥
मर्द्दयित्वा वटी कार्य्या गुञ्जामात्रा प्रयोजिता।
विषमाख्यान् ज्वरान् सर्वान् प्लीहानं यकृतं वमिम्॥
रक्तपित्तं वातरक्तं ग्रहणीं श्वासकासकौ।
अरुचिं शूलहृल्लासावर्शांसि च विनाशयेत्॥
जीवनानन्द नामेदमभ्रं वृष्यं बलप्रदम्।
रसायनमिदं श्रेष्ठमग्निसन्दीपनं परम्॥

चन्दनादि लौहम्।

रक्तचन्दन ह्रीवेर पाठोशीर कणा शिवा।
नागरोत्पलधात्रीभि स्त्रिमदेन समन्वितः॥
लौहो निहन्ति विविधान् समस्तान् विषमज्वरान्।
त्रिमदं मुस्तक चित्रक विड़ङ्गम्। सर्वसमं लौहम्।
ओँ अमृतोद्भवाय स्वाहा इति मन्त्रेण मर्दनम्।
ओँ अमृते हुम् इति मन्त्रेण भक्षणम्॥
द्वादश द्रव्य समं लौहम्। रक्तिद्वयं मधुना लिह्येत्
पश्चात् मुस्तकानुचर्वणं कर्त्तव्यं वृद्धोपदेशात्।

वसन्तमालती रसः ।

सुवर्णं मुक्ता दरद मरिचं भागवृद्धया प्रदिष्टम् ।
खर्पराष्टौ प्रथममखिलं मर्दयेत् म्रक्षणेन ॥
यावत् स्नेहो व्रजति विलयं निम्बूनीरेण तावत् ।
गुञ्जाद्वन्द्वं मधुचपलया मालती प्राग्वसन्तः ॥
सेवितेयं हरेत्तूर्णं जीर्णञ्च विषमज्वरम् ।
व्याधीनन्यांश्च कासादीन् प्रदीप्तं कुरुतेऽनलम् ॥

श्लेष्मशैलेन्द्र रसः ।

गन्धकं पारदं चाभ्रं त्र्यूषणं जीरकद्वयम् ।
शटी शृङ्गी यमानी च पुष्करं रामठं तथा ॥
सैन्धवं यावशूकञ्च टङ्कनं गजपिप्पली ।
जातीकोषाजमोदा च लौहं चासलवङ्गकम् ॥
धुस्तूरबीजं जैपालं कट्फलं चित्रकं तथा ।
प्रत्येकं कार्षिकञ्चैषां श्लक्ष्णचूर्णं प्रकल्पयेत् ॥
पाषाणे विमले पात्रे घृष्टं पाषाण मुद्गरैः ।
बिल्वमूलरसं दत्त्वा चार्कचित्रक दन्तिका ॥
शिखरी काञ्जिका वासा निर्गुण्डी गणिकारिका ।
धुस्तूर कृष्णजीरञ्च पारिभद्रक पिप्पली ॥
कण्टकार्य्यार्द्रयोश्चैव मूलान्येतानि दापयेत् ।
एषां मूलरसं दत्त्वा घृष्ट मातपशोषितम् ॥
गुञ्जाप्रमाणां वटिकां कारयेत् कुशलो भिषक् ।
चतुर्विधवटीं खादेन्नित्यमार्द्रकवारिणा ॥
उष्णतोयानुपानेन श्लेष्मव्याधिं व्यपोहति ।

विंशतिं श्लैष्मिकांश्चैव शिरोरोगांश्च दारुणान् ॥
प्रमेहान् विंशतिञ्चैव पञ्चगुल्मनिसूदनम् ।
उदराण्यन्त्रवृद्धिञ्चाप्यामवात विनाशनम् ॥
पञ्चपाण्डामयान् हन्ति क्रिमिस्थौल्यामयापहम् ।
सोदावर्त्तं ज्वरं कुष्ठं गात्रकण्डामयापहम् ॥
यथाशुष्के न्धने वह्निस्तथा वह्निविवर्द्धनः ।
श्लेष्मामयि कृपाहेतो रसेन्द्रो मुनिभाषितः ॥
श्लेष्मशैलेन्द्रकोनाम रसेन्द्रगुड़िका स्मृता ।

लक्ष्मीविलासो रसः ।

पलं कृष्णाभ्रचूर्णस्य तदार्द्धौ रसगन्धकौ ।
तदर्द्धं चन्द्रसंज्ञस्य जातीकोषफले तथा ॥
वृद्धदारक वीजञ्च वीजं धुस्तूरकस्य च ।
त्रैलोक्यविजयावीजं विदारीमूलमेवच ॥
नारायणी तथा नागबला चातिबला तथा ।
वीजं गोक्षुरकस्यापि नैचुलं वीजमेव च ॥
एतेषां कार्षिकं चूर्णं पर्णपत्ररसैः पुनः ।
निष्पिष्य वटिका कार्य्या त्रिगुञ्जाफलमानतः ॥
निहन्ति सन्निपातोत्थान् गदान् घोरांश्चतुर्विधान् ।
वातोत्थान् पैत्तिकांश्चैव नास्यत्र नियमः क्वचित् ॥
कुष्ठमष्टादशाख्यञ्च प्रमेहान् विंशतिं तथा ।
नाड़ीव्रणं व्रणं घोरं गुदामयभगन्दरम् ॥
श्लीपदं कफवातोत्थं रक्तमांसाश्रितञ्च यत् ।
मेदोगतं धातुगत चिरजं कुलसम्भवम् ॥

गलशोथमन्त्रवृद्धिमतीसारं सुदारुणम् ।
आमवातं सर्वरूपं जिह्वास्तम्भं गलग्रहम् ॥
उदरं कर्णनासाक्षि मुखवैकृतमेव च ।
कासपीनस यक्ष्मार्शः स्थौल्यदौर्गन्ध्यनाशनः ॥
सर्वशूलं शिरःशूलं स्त्रीणां गदनिसूदनम् ।
वटिकां प्रातरेकैकां खादेन्नित्यं यथाबलम् ॥
अनुपानमिह प्रोक्तं मांसपिष्टं पयोदधि ।
वारिभक्त सुरासीधु सेवनात् कामरूपधृक् ॥
वृद्धोऽपि तरुणस्पर्द्धी न च शुक्रस्य संक्षयः ।
न च लिङ्गस्य शैथिल्यं न केशायान्ति पक्कताम् ॥
नित्यं स्त्रीणां शतं गच्छन्मत्तवारण विक्रमः ।
द्विलक्षयोजनीदृष्टिर्जायते पौष्टिकः परः ॥
प्रोक्तः प्रयोग राजोऽयं नारदेन महात्मना ।
रसो लक्ष्मीविलासस्तु वासुदेवे जगत्पतौ ॥
अभ्यासादस्य भगवान् लक्ष्मनारीषु वल्लभः ।

रसगन्धककर्पूरजातीकोष जातीफलानां पलानां प्रत्येकं पलार्द्धं वृद्धदारकवीजादीनां नव द्रव्याणां प्रत्येकं कर्ष इति भट्टादिव्यवहारः। राढ़ीयास्तु रस गन्धकयो-र्मिलित्वा पलार्द्धं कर्पूरस्य रसगन्धकार्द्धं कर्षः जातीकोष-फलयोर्मिलित्वा कर्षः वृद्धदारक वीजादि नव द्रव्याण मिलित्वा कर्ष इत्याहुः ।

विषमज्वरान्तक लौहः ।

पारदं गन्धकं तुल्यं सूतार्द्धं जीर्णताम्रकम् ।

ताम्रतुल्यं माक्षिकञ्च लौहं सर्वसमं नयेत् ॥
जयन्त्याः स्वरसेनैव कोकिलाक्षरसेन च।
वासकार्द्रपर्णरसैः पञ्चधा च विमर्द्दयेत् ॥
पृथक्कलायमानान्तु वटिकां कारयेद्भिषक्।
विषमज्वरान्तनामायं विषमज्वरनाशनः ॥
वह्निदीप्तिकरो हृद्यः प्लीहगुल्मविनाशनः।
चक्षुष्यो बृंहणो वृष्यः श्रेष्ठः सर्वरुजापहः ॥

विषमज्वरान्तक लौहः।

पुटपक्वः।

हिङ्गुलसम्भवं सूतं गन्धकेन सुकज्जलम्।
पर्पटीरसवत्पाच्यं सूताङ्घ्रि हेमभस्मकम् ॥
लौहं ताम्रमभ्रकञ्च रसस्य द्विगुणं तथा।
वङ्गकं गैरिकञ्चैव प्रवालञ्च रसार्द्धकम् ॥
मुक्ता शङ्खं शुक्तिभस्म प्रदेयं रसपादिकम्।
मुक्तागर्भे च संस्थाप्य पुटपाकेनसाधयेत् ॥
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय द्विगुञ्जाफलमानतः।
अनुपानं प्रयोक्तव्यं कणा हिङ्गु ससैन्धवम् ॥
ज्वरमष्टविधं हन्ति वातपित्तकफोद्भवम्।
प्लीहानं यकृतं गुल्मं साध्यासाध्यमथापि वा ॥
सन्ततं सततारव्यञ्च विषमज्वर नाशनम्।
कामलां पाण्डुरोगञ्च शोथं मेहमरोचकम् ॥
ग्रहणीमामदोषञ्च कासं श्वासञ्च तत्र तत्।
मूत्रकृच्छ्रातिसारञ्च नाशयेदविकल्पतः ॥

अग्निञ्च कुरुते दीप्तं बलवर्ण प्रसादनः।
विषमज्वरान्तको नाम्ना धन्वन्तरि प्रकाशितः॥

सर्वज्वरहरलौहम्।

चित्रकं त्रिफला व्योषं विड़ङ्गं मुस्तकं तथा।
श्रेयसी पिप्पलीमूलमुशीरं देवदारु च॥
किराततिक्तकं वालं कटुकी कण्टकारिका।
शोभाञ्जनस्य वीजञ्च मधुकं वत्सकं समम्॥
लोहतुल्यं गृहीत्वा तु वटिकां कारयेद्भिषक्।
सर्वज्वरहरो लोहः सर्वज्वरकुलान्तकृत्॥
वातिकं पैत्तिकं श्लेष्मद्वन्द्वजं सान्निपातिकम्।
जीर्णज्वरञ्च विषमं रोगसङ्करमेव च।
प्लीहानमग्रमांसञ्च यकृतञ्च विनाशयेत्।

वृहत् सर्वज्वरहरलौहम्।

द्विपलं जारितं लौहं रसं गन्धं द्वितोलकम्।
तोलकं त्रिफला व्योषं विडङ्गं मुस्तकं तथा॥
श्रेयसी पिप्पलीमूलं हरिद्रे द्वे च चित्रकम्।
आर्द्रकस्य रसेनैव वटिकां कारयेद्भिषक्॥
गुञ्जाद्वयं वटीं कृत्वा भक्षयेदार्द्रकद्रवैः।
सर्वज्वरहरं लौहं सर्वज्वरविनाशनम्॥
वातिकं पैत्तिकञ्चैव श्लैष्मिकं सान्निपातिकम्।
विषमज्वरभूतोत्थ ज्वरं प्लीहानमेव च॥
मासजं पक्षजञ्चैव तथा सम्वत्सरोत्थितम्।

सर्व्वान् ज्वरान्निहन्त्याशु भास्करस्तिमिरं यथा॥

बृहत् सर्वज्वरहर लौहम्।

पारदं गन्धकं शुद्धं ताम्रमभ्रञ्च माक्षिकम्।
हिरण्यं तारतालञ्च कर्षमेकं पृथक् पृथक्॥
मृत कान्तं पलं देयं सर्वमेकीकृतं शुभम्।
वक्ष्यमाणौषधैर्भाव्यं प्रत्येकं दिन सप्तकम्॥
कारवेल्ल रसेनापि दशमूल रसेन च।
पर्पटस्य कषायेण क्वाथेन त्रैफलेन च॥
गुडूच्याः स्वरसेनापि नागवल्लीरसेन च।
काकमाचीरसेनैव निर्गुण्ड्याः स्वरसेन च॥
पुनर्नवार्द्रकाभ्याञ्च भावनां परिकल्पय च।
रक्तिकाद्वि क्रमेनैव वटिकां कारयेद्भिषक्॥
पिप्पलीगुड़संयुक्ता वटिका वीर्य्यवर्द्धिनी।
ज्वरमष्टविधं हन्ति चिरकालसमुद्भवम्॥
विविधं वारिदोषोत्थं नानादोषोद्भवं तथा।
सततादि ज्वरं हन्ति साध्यासाध्यमथापि वा॥
क्षयोद्भवञ्च धातुस्थं कामशोकभवं तथा।
भूतावेश ज्वरञ्चैव कृचदोषभवं तथा॥
अभिघात ज्वरञ्चैवमभिचार समुद्भवम्।
अभिन्यासं महाघोरं विषमञ्च त्रिदोषजम्
शीतपूर्वं दाहपूर्वं विषमं शीतलं ज्वरम्।
अलेपकज्वरं घोरमर्द्धनारीश्वरं तथा॥
प्लीहज्वरं तथा कासं चातुर्थक विपर्य्ययम्।

पाण्डुरोगगणान् सर्वानग्निमान्द्य महागदम् ॥
एतान् सर्वान्निहन्त्याशु पथ्याद्येनात्र संशयः ।
शाल्यन्नं तक्रसहितं भोजयेद्दिज संयुतम् ॥
ककारपूर्वकं सर्वं वर्जनीयं विशेषतः ।
मैथुनं वर्जयेत्तावद्यावन्न बलवान् भवेत् ॥
सर्वज्वरहरं श्रेष्ठमनुपानं प्रकल्पयेत् ।

गन्धककज्जली विधिः ।

कण्टकारी सिन्धुवारस्तथा पूतिकरञ्जकम् ।
एतेषां रसमादाय कृत्वा खर्परखण्डके ॥
अक्षेप्यं गन्धकं तत्र ज्वालं मृद्वग्निना दहेत् ।
गन्धके स्नेहतापन्ने तत्समं पारदं क्षिपेत् ॥
मिश्रीकृत्य ततो द्वाभ्यां द्रुतं तमवतारयेत् ।
आमर्दयेत्तथा तत्तु यथा स्यात् कज्जलप्रभम् ॥
ततस्तु रक्तिकामस्य माषकं जीरकस्य च ।
माषैकं लवणस्यापि पर्णे कृत्वा निधापयेत् ॥
ज्वरे त्रिदोषजे घोरे जलमुष्णं पिबेदनु ।
छर्द्यां शर्करया दद्यात्कामे दद्यात्तथा गुडम् ॥
क्षये च्छागभवं क्षीरं प्रदद्यादनुपानकम् ।
रक्तातिसारे कुटजमूलवल्कलजं रसम् ॥
रक्तवान्तौ तथा दद्यादुडुम्बर भवं जलम् ।
सर्वव्याधिहरश्चायं गन्धक कज्जलीकृतः ॥
आयुर्वृद्धिकरश्चैव मृतञ्चापि प्रबोधयेत् ।

कण्टकारी रसं सिन्धुवार रसं नाटाकरञ्जरसं

खर्परे कृत्वा गन्धकं तत्र निक्षिप्य मृदुज्वालां दद्यात् गन्धके द्रवीभूते तत्तुल्यं शोधितरसं दत्त्वा द्वयं मिश्रीकृतमालोक्य शीघ्रमवतारयेत्। ततो लौहदण्डेन मर्दयित्वा कज्जलप्रभं कृत्वा जम्बूयोनिं संपुज्य वलिं दत्त्वा पर्णखण्डे रक्तिकां जीरकचूर्णमाषकं सैन्धव माषकमेकीकृत्य भक्षयित्वा ज्वरे उष्णजलम्। छर्द्दौ शर्कराजलम्। सामे पुरातनगुड़कर्षं जल पलम्। क्षये छागदुग्ध पलम्। रक्तातिसारे कूटज क्वाथपलम्। रक्त-वान्तौ पक्कोड़ुम्बुररस पलम् अनुपिवेत्।

मकरध्वजः

स्वर्णदलं पलञ्चैव रसेन्द्रञ्च पलाष्टकम्।
रसस्य द्विगुणं गन्धं तेनैव कज्जलीकृतम्॥
कुमारिकारसैर्भाव्यं काचपात्रे निधापयेत्।
वालुयन्त्रे च संस्थाप्य क्रमाद्दिनत्रयं पचेत्॥
स्वाङ्गशीतं समादाय पुष्पारुणरजः समम्।
यवमात्रं प्रदातव्यं मद्विवल्लीदलेन च॥
एतदभ्यासतश्चैव जरामरणनाशनम्।
अनुपान विशेषेण करोति विविधान् गुणान्॥
ज्वरं त्रिदोषजं घोरं मन्दाग्नित्वमरोचकम्।
अन्यांश्च विविधान् रोगान्नाशयेन्नात्र संशयः॥

लौहासवः।

लौहचूर्णं त्रिकटुकं त्रिफलञ्च यमानिका।

विड़ङ्गं मुस्तकं चित्रं चतुःसंख्यपलं क्षिपेत् ॥
चूर्णीकृत्य ततः क्षौद्रं चतुःषष्टिपलं पृथक् ।
दद्याद्गुड़तुलां तत्र जलद्रोणद्वयं तथा ॥
घृतभाण्डे विनिक्षिप्य निदध्यान्मासमात्रकम् ।
लौहासवममुं मर्त्त्यः पिवेद्वह्निकरं परम् ॥
पाण्डुश्वयथुगुल्मानि जठराण्यर्शसां रुजम् ।
प्लीहामयं ज्वरं जीर्णं कासं श्वासं भगन्दरम् ॥
अरोचकञ्च ग्रहणीं हृद्रोगञ्च विनाशयेत् ।

अमृतारिष्टः ।

अमृतायाः पलशतं दशमूलीशतं तथा ॥
चतुर्द्रोणे जले पक्त्वा कुर्य्यात्पादावशेषितम् ॥
शीते तस्मिन् रसे पूते गुड़स्य त्रितुलाः क्षिपेत् ।
अजाजीषोड़शपलं पर्पटस्य पलद्वयम् ॥
सप्तपर्णं त्रिकटुकं मुस्तकं नागकेशरम् ।
कटुकातिविषे चेन्द्रयवञ्च पलसम्मितम् ॥
एकीकृत्य क्षिपेद्भाण्डे निदध्यान्मासमात्रकम् ।
अमृतारिष्ट इत्येष सर्वज्वरकुलान्तकृत् ॥

किरातादि तैलम् ।

मूर्वा लाक्षा दरिद्रे द्वे मञ्जिष्ठा सेन्द्रवारुणी ।
क्षीरेवं पुष्करं रास्ना कपिवल्ली कटुत्रयम् ॥
पाठाचेन्द्र यवश्चैव लवणत्रयसंयुतम् ।
वासकाकश्यामदारुमहाकालफलं तथा ॥

दधिमस्त्वारनालेन कैरातेन च संपचेत्।
प्रस्थं प्रस्थं समादाय तैलप्रस्थे विपाचयेत्॥
जीर्णभुक्तज्वरञ्चैव सन्ततं सततं तथा।
धातुस्थमस्थिमज्जस्थं ज्वरं सर्वं व्यपोहति॥
कामलां ग्रहणीञ्चैव अतिसारं हलीमकम्।
प्लीहपाण्डुश्वयथुञ्च नाशयेन्नात्र संशयः॥
नास्ति तैलं वरञ्चास्मात् ज्वरदर्पकुलान्तकम्।

बृहत् किरातादि तैलम्।

कैरातस्य तुलामानं जलद्रोणे विपाचयेत्।
कटुतैलस्य पाचार्द्धं तेनैव साधयेद्भिषक्॥
मूर्वा लाक्षा द्वयोः क्वाथौ काञ्जिकं दधिमस्तु च।
एतानि तैलतुल्यानि कल्कानेतांश्च सम्पचेत्॥
भूनिम्बः श्रेयसी रास्ना कुष्ठं लाक्षेन्द्रवारुणी।
मञ्जिष्ठा च हरिद्रे द्वे मूर्वा मधुकमुस्तकम्॥
वर्षाभू सैन्धवं मांसी बृहती च तथा विड़म्।
ह्रीवेरं शतमूली च चन्दनं कटुरोहिणी॥
हयगन्धा शताह्वा च रेणुका सुरदारु च।
उशीरं पद्मकं धान्यं पिप्पली च वचा शठी॥
फलत्रिकं यमान्यौ द्वे शृङ्गी गोक्षुर एव च।
पर्ण्यौ द्वे तरुणीमूलं विड़ङ्गं जीरकद्वयम्॥
महानिम्बस्य त्वचा यवक्षारी महौषधम्।
एषां कर्षद्वयं क्षिप्त्वा साधयेन्मृदुवह्निना॥
यथाहि वर्गं विनिहन्ति तार्क्ष्यो
यथा च भास्वां स्तिमिरस्य सङ्घम्।

तथैव सर्वं ज्वरवर्गमेत-
दभ्यङ्गमात्रेण निहन्ति तैलम्॥
सन्ततं सतताद्यांश्च निखिलान् विषमज्वरान्।
प्लीहाश्रितान् सशोथान् वा प्रमेहज्वरमेव च॥
अग्निञ्च कुरुते दीप्तं बलवर्णकरं परम्।
पाण्ड्वादीन् हन्ति रोगांश्च किराताद्यमिदं बृहत्॥

अथ ज्वर बलिः।

ज्वरामय गृहीतस्य मुष्टिभिर्नवभिः कृतम्।
तण्डुलैरोदनं तेन कुर्य्यात् पुत्तलकं शुभम्॥
तं हरिद्राविलिप्ताङ्गं चतुःपीत ध्वजान्वितम्।
हरिद्रा रसपूर्णाभिः पुटिकाभिश्चतसृभिः॥
मण्डितं गन्धपुष्पाद्यैरवकीर्य्य विसर्ज्जयेत।
एवं दिनत्रयं कुर्य्यात् ज्वररोगोपशान्तये॥

ओदनेन पुत्तलं निर्म्माय वीरणचाचिकायां संस्थाप्य हरिद्राभिरवलिप्य चतुःपीतपताकाभिरलङ्कृत्य गन्धपुष्पाद्यैरवकीर्य्य हरिद्रारस पूर्णाश्चतस्रः पुटिकाश्चतुः-कोणे संस्थाप्य। पुटिका अश्वत्थ पत्ररचित ठोङ्गा।

विष्णुर्नमोऽद्येत्यादिना संकल्प्य ज्वरं ध्यात्वा समावाह्य नव कपर्द्दक क्रोड़ गन्ध पुष्प धूप दीपादिभिः सम्पूज्य सन्ध्यासमये ज्वरितं निर्मञ्छ्य मन्त्रमिमं पठित्वा दिनत्रयं बलिं दद्यात्। मन्त्रो यथा—ओं नमो भगवते गरुड़ासनाय त्र्यम्बकाय स्वस्त्यस्तु स्वस्तुतः स्वाहा ओं कं टं पं

ग्रं वैनतेयाय नमः ओँ ह्रीँ चः चेत्रपालाय नमः ओँ ह्रीँ ठठ भोभो ज्वर शृणु शृणु हल हल गर्ज गर्ज ऐकाहिकं द्वग्राहिकं त्र्याहिकं चातुर्थकं अर्द्धमासिकं मासिकं नैमेषिकं मौहूर्त्तिकं फट् फट् ह्रीँ फट् फट् हल हल हल मुञ्च मुञ्च भूम्यां गच्छ स्वाहा इति पठित्वा एकवृत्ते श्मशाने चतुष्पथे वा विसर्जयेत्। एतत् कर्म्म वास्तुशुचि-दक्षिणप्रदेशे कुर्य्यात्।

अथ नक्षत्ररोगजन्म फलम्।

कृत्तिकायां यदा व्याधिरुत्पन्नो भवति स्वयम्।
नवरात्रं भवेत् पीड़ा त्रिरात्रं रोहिणीषु च॥
मृगशीर्षे पञ्चरात्र मार्द्रायां मुच्यतेऽसुभिः।
पुनर्वसौ तथा पुष्ये सप्तरात्रेण मोचनम्॥
नवरात्रं तथा श्लेषे श्मशानान्तं मघासु च।
द्वौ मासौ पूर्वफल्गुण्यामुत्तरासु त्रिपञ्चकम्॥
हस्ते च सप्तमे माच्चित्रायामर्द्धमासकम्।
मासद्वयं तथा स्वात्यां विशाखे दिनविंशतिः॥
मित्रे चैव दशाहानि ज्येष्ठायामर्द्धमासकम्।
मूलेन जायते मोक्षः पूर्वाषाढ़े त्रिपञ्चकम्॥
उत्तरे दिनविंशत्या द्वौ मासौ श्रवणे तथा।
धनिष्ठायामर्द्धमासो वारुणे च दशाहकम्॥
पूर्वभाद्रपदे देवि ऊनविंशति वासरम्।
त्रिपञ्चाहिर्बुध्ने च रेवत्यां दशरात्रकम्॥
अहोरात्रं तथाश्विन्यां भरण्यान्तु गतायुषः।

एवं क्रमेण जानीयान्नचत्रेषु यथोचितम् ॥

इति गौरीकञ्चुनिकायाम्।

अथ सूर्य्यार्घ्यदान विधिः।

हंसो भानुः सहस्रांशु स्तपनस्तापनो रविः।
विकर्त्तनो विवस्वांश्च विश्वकर्म्मा विभावसुः ॥
विश्वरूपो विश्वकर्त्ता मार्त्तण्डो मिहिरोऽंशुमान्।
आदित्यश्चोष्णगुः सूर्य्योऽर्य्यमा ब्रध्नो दिवाकरः ॥
द्वादशात्मा सप्तहयो भास्करोऽहस्करः खगः।
सुरः प्रभाकरः श्रीमान् लोकचक्षुर्ग्रहेश्वरः ॥
लोकेशो लोकसाक्षी च तमोऽरिः शाश्वतः शुचिः।
गभस्तिहस्त स्तीव्रांशु स्तरणिः सुमहोरणिः ॥
द्युमणिर्हरिदश्वोऽर्को भानुमान् भयनाशनः।
छन्दोऽश्वो वेदवेद्यश्च भास्वान् पूषा वृषाकपिः ॥
एकचक्ररथो मित्रो मन्देहारि स्तमिस्रहा।
दैत्यहा पापहर्त्ता च धर्म्मोऽधर्म्म प्रकाशकः ॥
हेलिकश्चित्रभानुश्च कलिघ्नस्तार्चवाहनः।
दिक्पतिः पद्मिनीनाथः कुशेशयकरो हरि ॥
धर्म्मरश्मिर्दुर्निरीक्ष्यश्चण्डांशुः कश्यपात्मजः।
एभिः सप्ततिसंख्याकैः पुण्यैः सूर्य्यस्य नामभिः ॥
प्रणवादिचतुर्थ्यन्तैर्नमस्कार समायुतैः।
प्रत्येकमुच्चरन्नाम दृष्ट्वा दृष्ट्वा दिवाकरम् ॥
विगृह्य पाणियुग्मेन ताम्रपात्रं सुनिर्म्मलम्।
जानुभ्यामवनीं गत्वा परिपूर्य्य जलेन च ॥
करवीरादि कुसुमै रक्तचन्दनमिश्रितैः।

दूर्वाङ्कुरैरक्षतैश्च निक्षिप्तैः पात्रमध्यतः॥
दद्यादर्घ्यमनर्वाय सवित्रे ध्यानपूर्वकम्।
उपमौलि समानीय तत्पात्रं नान्यदिङ्मनाः॥
प्रतिमन्त्रं नमस्कुर्य्यादुदयास्तमिते रवौ।
अनया नामसप्तत्या महामन्त्ररहस्यया॥
एवं कुर्वन् नरो याति न दारिद्र्यं न शोकभाक्।
व्याधिभिर्मुच्यते घोरैरपि जन्मान्तरार्ज्जितैः॥
विनौषधैर्विना वैद्यैर्विना पथ्यपरिग्रहैः।
कालेन निधनं प्राप्य सूर्य्यलोके महीयते॥

अथ प्रयोगः। अद्येत्यादि वाक्यान्ते अमुकस्य झटिति ज्वरादिरोगप्रशमन कामनया हंसादिसप्ततिनामभिः श्रीसूर्य्याय सप्तत्यर्घ्यं दानमहं करिष्यामि इति सङ्कल्प्य भूतशुद्धिमङ्गन्यासादिकं कृत्वा सामान्यार्घ्यं कल्पयित्वा ध्यात्वा समावाह्य पाद्यादिभिः सम्पूज्य प्रणमेत्। ततो यथोक्तविधिना प्रत्येक नाम्ना अर्घ्यं दद्यात् शालग्रामे घटे जले वा। इति सूर्य्यार्घ्यदान विधिः।

माहेश्वर कवचम्।

ओं नमो भगवते रुद्राय। राजोवाच।
अङ्गन्यासं यदुक्तं भो महेशाक्षरसंयुतम्।
विधानं कीदृशं तस्य कर्त्तव्यं केन हेतुना॥
तद्वदस्व महाभाग विस्तरेण ममाग्रतः।
तपोधन इति पाठान्तरम्। भृगुरुवाच।
कवचं माहेश्वरं राजन् देवैरपि सुदुर्लभम्॥

यः करोति स्वगात्रेषु पूतात्मा स भवेन्नरः ।
कृत्वा न्यासमिमं यस्तु संग्रामं प्रविशेन्नरः ॥
न शरास्तोमरास्तस्य खड्गशक्तिपरश्वधाः ।
प्रभवन्ति रिपोः क्वापि भवेच्छिवपराक्रमः ॥
व्याधिग्रस्तस्तु यः कश्चित् कारयेच्चैव मार्ज्जनम् ।
एकादशकुशैः साग्रैर्मुक्तो भवति नान्यथा ॥
न भूता न पिशाचाश्च कुष्माण्डा न विनायकाः ।
शिवस्मरणमात्रेण न विशन्ति कलेवरं ॥

ओं नमः पञ्चवक्त्राय शशिसोमाग्निनेत्राय भयार्त्तानामभयाय मम सर्वगात्ररक्षार्थे विनियोगः । ओं ह्रीं ह्रां ह्रं । मन्त्रेणानेन वृषगोमयभस्मनाम् आमन्त्र्य ललाटे तिलकमादाय पठेत् ॥

त्राहि मां देव दुष्प्रेक्ष्य शत्रूणां भयवर्द्धन ।
ओं स्वच्छन्दभैरवः प्राच्यामाग्नेय्यां शिखिलोचनः ॥
भूतेशोः दक्षिणे भागे नैरृत्यां भीमदर्शनः ।
वारुणे वृषकेतुश्च वायौ रक्षतु शङ्करः ॥
दिग्वासाः सौम्यतो नित्यमैशान्यां मदनान्तकः ।
वामदेव ऊर्द्ध्वतो रक्षेदधो रक्षेत् त्रिलोचनः ॥
पुरारिः पुरतः पातु कपर्द्दी पातु पृष्ठतः ।
विश्वेशो दक्षिणे भागे वामे कालीपतिः सदा ॥
महेश्वरः शिरोभागे भवो भाले सदैव तु ।
भ्रुवोर्मध्ये महातेजास्त्रिनेत्रो नेत्रयोर्द्वयोः ॥
पिनाकी नासिकादेशे कर्णयोर्गिरिजापतिः ।
उग्रः कपोलतो रक्षेन्मुखदेशे महाभुजः ॥

जिह्वायामन्धकध्वंसी दन्तान् रक्षतु मृत्युजित् ॥
नीलकण्ठः सदा कण्ठे पृष्ठे कामाङ्गनाशनः ॥
त्रिपुरारिः स्कन्धदेशे बाह्वोश्च चन्द्रशेखरः।
हस्तिचर्म्मधरो हस्ते नखाङ्गुलिषु शूलभृत् ॥
भवानीशः पातु हृदयं पातूदरं कटीस्तटः।
गुदे लिङ्गे च मेढ्रे च नाभौ च प्रमथाधिपः ॥
जङ्घोरुचरणे भीम सर्वाङ्गे केशवप्रियः।
रोमकूपे विरूपाक्षः शब्दस्पर्शे च योगवित् ॥
रक्तमज्जवसामांसशुक्रे वसुगणार्चितः।
प्राणापानसमानेषूदानव्यानेषु धूर्ज्जटिः ॥
रक्षाहीनन्तु यत् स्थानं वर्जितं कवचेन यत् ॥
तत् सर्वं रक्ष मे देव व्याधि दुर्गं ज्वरादितः ॥
कार्य्यं कर्म्मविदं प्राज्ञैर्दीपं प्रज्वाल्य सर्पिषा।
निवेद्य शिखिनेताय वारयेच्चोत्तरं मुखम् ॥
ज्वरदाहपरिक्रान्तं तथान्यव्याधि संयुतम्।
कुशैः संमार्ज्य संमार्ज्य क्षिपेद्दीपशिखे ज्वरम् ॥
ऐकाहिकं द्व्याहिकं वा तृतीयकं चतुर्थकम्।
वातपित्त कफोद्भूतं सन्निपातोग्रतेजसम् ॥
अन्यं दुःखदुराधर्षं कर्म्मजञ्चाभिचारिकम्।
धातुस्थं कफसंमिश्रं विषमं कामसम्भवम् ॥
भूताभिषङ्गसंसर्गं भूतचेष्टादि संस्थितम्।
शिवाज्ञां घोर मन्त्रेण पूर्ववृत्तं स्वयं स्मर ॥
जहि देहं मनुष्यस्य दीपं गच्छ महाज्वर।
ज्ञात्वा तु कवचं दिव्यं सर्वव्याधि भयार्द्दनम् ॥

न बाधन्ते व्याधयस्तं बालग्रहभयाय ये।
लूता विस्फोटकं घोरं शिरोर्त्तिच्छर्द्दि विग्रहम् ॥
कामलां क्षयकासञ्च गुल्माश्मरीभगन्दरान्।
शूलोन्मादञ्च हृद्रोगं यकृतं पाण्डुविद्रधिम् ॥
अतीसारादयो रोगा डाकिनीग्रहपीड़ितान्।
पामा विचर्चिका दद्रु कुष्ठव्याधि विषार्दनम् ॥
स्मरणान्नाशयत्याशु कवचं शूलपाणिनः।
यस्तु स्मरति नित्यं वै यस्तु धारयते नरः ॥
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो वसेच्छिव पुरे चिरम्।
संख्या व्रतस्य दानस्य यज्ञस्यास्तीह शास्त्रतः।
न संख्या विद्यते शम्भोः कवच स्मरणाद्यतः ॥
तस्मात् सम्यगिदं सर्वैः सर्वकामफलप्रदम् ॥
श्रोतव्यं सततं भक्त्या कवचं सर्वकामिकम् ॥
लिखितं तिष्ठते यस्य गृहे सम्यगनुत्तमम्।
न तत्र कलहोद्वेगं नाकाल मरणं भवेत् ॥
नाल्पप्रजाः स्त्रियस्तत्र न दौर्भाग्यसमाश्रिताः।
तस्मान्माहेश्वरं नाम कवचं सुरगणार्चितम् ॥
श्रोतव्यं पठितव्यञ्च मन्तव्यं भावुकप्रदम्।
इति श्रीमाहेश्वरकवचं सर्वव्याधिनिसूदनम्।
यः पठेत्त नरो नित्यं स व्रजेच्छाङ्करं पुरम्।
इति श्रीमाहेश्वरकवचं समाप्तम्। श्रीं तत्सत् ॥

ज्वर मुक्तस्य लक्षणम्।

स्वेदोलघुत्वं शिरसः कण्डुः पाको मुखस्य च।

क्षवथुश्चान्नलिप्सा च ज्वरमुक्तस्य लक्षणम्॥
देहोलघु व्यपगतक्लम मोहतापः
पाको मुखे करणसौष्ठवमव्यथत्वम्॥
स्वेदः क्षवः प्रकृतिगामिमनोऽन्नलिप्सा
कण्डूश्च मूर्ध्नि विगतज्वर लक्षणानि॥
व्यायामश्च व्यवयाश्च स्नानं चंक्रमणानि च।
ज्वरमुक्तो न सेवेत यावन्न बलवान् भवेत्॥

आरोग्यस्नान विधिः।

धनिष्ठा श्रवणा स्वाती ज्येष्ठा शतभिषा तथा।
रविमन्दभौमवाराश्चन्द्रोऽशुभविवर्जितः॥
केन्द्रस्थाश्चाशुभाः शस्ता व्यतीपातादि वासराः।
तिथिर्नशस्ता प्रतिपत्तृतीया नवमी तथा॥
स्नानाय रोगमुक्तानां दशमी च त्रयोदशी।
बुधेन्दु गुरु शुक्राणां वाराः स्नानेन शोभनाः॥
रोगान्मुक्तस्य नाम्ने षा रोहिणी भद्रदायिनी।

इति भैषज्यरत्नावल्यां ज्वरचिकित्सा समाप्ता।

ज्वरातीसाराधिकारः ।

पित्तज्वरे पित्तभवोऽतिसार-

स्तथातिसारे यदि वा ज्वरः स्यात् ।

दोषस्य दूष्यस्य समानभावा-

ज्ज्वरातिसारः कथितो भिषग्भिः ॥

ज्वरातिसारयोरुक्त मन्योन्यं भेषजं पृथक् ।

एतन्मिलितयोः कुर्य्यादन्योन्यं वर्द्धयेद्यतः ॥

प्रायोज्वरहरं भेदि स्तम्भनन्त्वतिसारनुत् ।

अतोऽन्योन्य विरुद्धत्वाद्वर्द्धनं तत्परस्परम् ॥

ज्वरातीसारिणामादौ कुर्य्याल्लङ्घन पाचने ।

प्रायस्तावाम सम्बद्धं विना न भवतो यतः ॥

ज्वरातिसारे पेयादिक्रमः स्याल्लङ्घते हितः ।

ज्वरातिसारी पेयां वा पिबेत्साम्लांश्टतां नरः ॥

ह्रीवेरादिः ।

ह्रीवेरातिविषा मुस्त विल्वनागर धान्यकैः ।

पिबेत् पिच्छा विबद्धघ्नं शूलदोषामपाचनम् ॥

सरक्तं हन्त्यतीसारं सज्वरं वाथ विज्वरम् ।

उशीरादिः ।

उशीरं वालकं मुस्तं धन्याकं विश्वभेषजम् ।

समङ्गा धातकी लोध्रं विल्वं दीपन पाचनम् ॥

हन्त्यरोचक पिच्छाम विबद्धं सातिवेदनम् ।
सशोणितमतीसारं सज्वरं वाथ विज्वरम् ॥

गुडूच्यादिः ।

गुडूच्यतिविषा धान्य शुण्ठी विल्वाब्द वालकैः ।
पाठा भूनिम्ब कुटज चन्दनोशीर पद्मकैः ॥
कषायः शीतलः पेयो ज्वरातीसार शान्तये ।
हल्लासारोचक च्छर्दि पिपासा दाह शान्ति कृत् ॥

पञ्चमूल्यादिः ।

पञ्चमूली वला विल्व गुडूची मुस्त नागरैः ।
पाठा भूनिम्ब ह्रीवेर कुटजत्वक् फलैः शृतम् ॥
हन्ति सर्वान तीसारान् ज्वरदोषं वमिं तथा ।
सशूलोपद्रवं कासं श्वासं हन्यात्सुदारुणम् ॥
पञ्चमूली तु सामान्या योज्या पैत्ते कनीयसी ।
महती पञ्चमूली तु वातश्लेष्मातुरे हिता ॥

वृहत्पञ्चमूल्यादिः ।

पञ्चमूली शृङ्गवेर शृङ्गाटकवटं घनम् ।
जम्बूदाड़िमपत्रञ्च वलावालं गुड़ूचिका ॥
पाठा विल्वं समङ्गा च कुटजत्वट् फलं तथा ।
धान्यकं धातकी क्वाथं विषाजीरक संयुतम् ॥
पिवेत् ज्वरातिसारे च सरक्ते वाप्यरक्तके ।
अपि योगशतैस्त्यक्ते चासाध्ये सर्वरूपके ॥

धान्यशुण्ठी।

धन्याकं विश्वसंयुक्तमामघ्नं वह्निदीपनम्।
वातश्लेषज्वरहरं शूलातीसारनाशनम्॥
प्रथमतो धान्यशुण्ठी देया

विल्वपञ्चकम्।

शालपर्णी पृश्निपर्णी वला विल्वं सदाडिमम्।
विल्वपञ्चकमित्येतत् क्वाथं कृत्वा प्रदापयेत्॥
अतीसारे ज्वरे छर्द्यां शस्यते पिल्वपञ्चकम्।

कलिङ्गादि गुडिका।

कलिङ्गविल्व निम्बाम्र कपित्थं सरसाञ्जनम्।
लाक्षां दरिद्रे ह्रीवेरं कट्फलं शुकनासिकाम्॥
लोध्रं मोचरसं शङ्खं धातकीं वटशुङ्गकम्।
पिष्ट्वा तण्डुलतोयेन वटकानक्षसम्मितान्॥
छायाशुष्कान् पिवेत् चिप्रं ज्वरातीसारशान्तये।
रक्तप्रसाधना ह्येते शूलातीसार नाशनाः॥

व्योषादि चूर्णम्।

व्योषं वत्सककोजञ्च निम्बभूनिम्बमार्कवम्।
चित्रकं रोहिणीं पाठां दार्वीमतिविषां समाम्॥
श्लक्ष्णचूर्णीकृतं सर्वं तत्तुल्या वत्सकत्वचः।
सर्वमेकत्र संयुज्य पिवेत्तण्डुलवारिणा॥
सक्षौद्रं वा लिहेदेतत्पाचनं ग्राहि भेषजम्।

तृष्णारुचिप्रशमनं ज्वरातीसारनाशनम् ॥
प्रमेहं ग्रहणीदोषं गुल्मं प्लीहानमेव च।
कामलां पाण्डुरोगञ्च श्वयथुञ्च विनाशयेत् ॥

सर्वचूर्णसमं कुटजमूलवल्कल चूर्णं मिलित चूर्णम् अनुरूपं चतुर्गुणेन तण्डुलजलेन पिवेत्। अथवा द्विगुणेन मधुना लिह्येत्।

बृहत् कुटजावलेहः ॥

कुटजत्वक् पलशतं जलद्रोणे विपाचयेत्।
तेन पादावशेषेण शर्करापलविंशतिम् ॥
दत्वा पक्वा लेहपाके चूर्णानीमानि निक्षिपेत्।
पाठा समङ्गा विल्वञ्च धातकी मुस्तकं तथा ॥
दाड़िमातिविषालोध्रं शाल्मलीवेष्टसंज्ञकम्।
रसाञ्जनं धान्यकञ्च उशीरं वालकं तथा ॥
प्रत्येकमेषां कर्षांशं निक्षिपेत् पाकविद्भिषक्।
शीते च मधुनस्तत्र कुड़वार्द्धं विनिक्षिपेत्।
सर्वरूपमतीसारं ग्रहणीं सर्वरूपिणीम् ॥
रक्तस्रुतिं ज्वरंशोथं वमिमर्शोगदं तृषाम् ॥
अम्लपित्तं तथा शूलमग्निमान्द्यं नियच्छति।
अतीसारे ग्रहण्याञ्च दृष्टफलोऽयम् ॥

तन्त्रान्तरोक्तो बृहत् कुटजावलेहः।

कुटजत्वक्पलशतं जलद्रोणे विपाचयेत् ॥
तेन पादावशेषेण शर्कराप्रस्थकं पचेत् ॥

ततो लेहे घनीभूते चूर्णानीमानि दापयेत्।
लवङ्गं जीरकं मुस्तं धातकी विल्व वालकम्॥
एला पाठा त्वचं शृङ्गी जातीफलमधूरिका।
शक्राकातिविषाक्षारं काकोली च रसाञ्जनम्॥
शाल्मलीवेष्टकं यष्टी समङ्गा रक्तचन्दनम्।
वटशुङ्गं खादिरञ्च जम्बाम्रपल्लवं तथा॥
एषामञ्च समं चूर्णं प्रक्षिपेत् पाकविद्भिषक्।
सिद्धऽवतारिते शीते मधुनः कुड़वं न्यसेत्॥
खादयेत्कर्षमात्रन्तु अनुपानविधिं शृणु।
अनुपानं प्रदातव्यं दधिमस्तुत्वजापयः॥
चम्पककदलीमूल स्वरसं कर्षमानतः।
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय संग्रहग्रहणीं जयेत्॥
रोगं रक्तातिसारञ्च चिरकाल समुद्भवम्।
पक्वापक्वमतीसारं नानावर्णं सवेदनम्॥
शोथातीसार सहितं ज्वरमाशु व्यपोहति।

अन्यत्रायं ग्रहणीगजेन्द्रावलेहः। आमरक्तातिसारे केवले वातिसारे ग्रहण्याञ्च दृष्ट फलोऽयम्।

अथ रसप्रयोगः।

सिद्धप्राणेश्वरो रसः।

गन्धेशाभ्रं पृथग्वेद भागमन्यच्च भागिकम्।
सर्ज्जिटङ्ग यवक्षाराः पञ्चैव लवणानि च॥
वराव्योषेन्द्रबीजानि द्विजीराग्नि यमानिकाः।
सहिङ्गु बीजसारञ्च शतपुष्पा सुचूर्णिता॥

सिद्धप्राणेश्वरः सूतः प्राणिनां प्राणदायकः ।
माषैकं भक्षयेदस्य नागवल्लीदलैर्युतम् ॥
उष्णोदकानुपानञ्च दद्यात्तत्रपलत्रयम् ।
ज्वरातिसारेऽतिसृतौ केवले वा ज्वरेऽपि च ॥
घोरे त्रिदोषजे रोगे ग्रहण्यामसृगामये ।
वातरोगे च शूले च शूले च परिणामजे ॥

कनकसुन्दरो रसः ।

हिङ्गुलं मरिचं गन्धं पिप्पली टङ्कनं विषम् ।
कनकस्य च बीजानि समांशं विजयाद्रवे ॥
मर्दयेद्याम मात्रन्तु चणमात्रा वटी कृता ।
भक्षणाद् ग्रहणीं हन्ति रसः कनकसुन्दरः ॥
दग्निमान्द्यं ज्वरं तीव्रमतीसारञ्च नाशयेत् ।
पथ्यं दध्योदनं दद्यायद्वा तक्रौदनं चरेत् ॥

गगनसुन्दरो रसः ।

टङ्कनं दरदं गन्धमभ्रकञ्च समं समम् ।
दुग्धिकाया रसेनैव भावयेच्च दिनत्रयम् ॥
द्विगुञ्जं मधुना देयं श्वेतसर्जस्य वल्लकम् ।
विविधं नाशयेद्रक्तं ज्वरातीसारमुल्वणम् ॥
पथ्यं तक्रं पयश्छागमामशूलं विनाशयेत् ।
अग्निवृद्धिकरोह्येष रसो गगनसुन्दरः ॥

कनकप्रभा वटी ।

सुवर्णबीजं मरीचं मराल-
पादं कणा टङ्कनकं विषञ्च ।

गन्धं जयाद्भिर्दिवसं विमर्द्य

गुञ्जाप्रमाणां वटिकां विदध्यात् ॥

एषातिसार ग्रहणीं ज्वराग्नि

मान्द्यं निहन्यात् कनकप्रभेयम् ।

दध्योदनं पथ्यमनुष्णवारि

मांसं भजेत्तित्तिरि लावकानाम् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां ज्वरातिसाराधिकारः ।

प्लीहयकृदधिकारः ।

यमानिकादि चूर्णम् ।

यमानिकाचित्रक यावशूक

षड्ग्रन्थि दन्ती मगधोद्भवानाम् ।

प्लीहानमेतद्विनिहन्ति चूर्ण

मुष्णाम्बुना मस्तुसुरासवैर्वा ॥

तालपुष्पोद्भवः क्षारः सगुड़ः प्लीहनाशनः ।

चित्रस्य मूलकं पिष्ट्वा कृत्वा तु वटिकात्रयम् ।

कदली पक्वमध्येन भक्षणात् प्लीहनाशनम् ॥

गुड़ैश्चित्रकमूलं वा रजन्यर्कदलं तथा ।

धातकी पुष्पचूर्णं वा प्रत्येकं प्लीहनाशनम् ॥

रसेन जम्बीरफलस्य शङ्ख-
नाभीरजः पीतमशेषमेव ।
कर्षप्रमाणं शमयेत् समूलं
प्लीहामयं कूर्म्मसमानमाशु ॥

अर्कलवणम् ।

अर्कपत्रं सलवणमन्तर्धूमं दहेन्नरः ।
मस्तुना तत्पिबेत् क्षारं प्लीहगुल्मोदरापहम् ॥
प्लीहोद्दिष्टां क्रियां सर्वां यकृन्नाशाय योजयेत् ।
दध्ना भुक्तवतो वामबाहुमध्ये शिरां भिषक् ॥
विध्येत् प्लीहविनाशाय यकृन्नाशाय दक्षिणे ।
प्लीहानं मर्दयेद्गाढ़ं दुष्टरक्तं प्रवर्त्तयेत् ॥

दध्ना भुक्तवतो वाम वाहोः कुर्परसन्धौ अभ्यन्तरतः शिरां विध्येत ।

लशुनं पिप्पलीमूलमभयाञ्चैव भक्षयेत् ।
पिवेद्गोमूत्रगण्डूषं प्लीहरोग निवृत्तये ॥
प्लीहजित् शरपुङ्खायाः कल्कस्तक्रेण सेवितः ।

मानकादि गुड़िका ।

माणमार्गीमृता वासा स्थिरा सैन्धव चित्रकम् ।
नागरं तालपुष्पञ्च प्रत्येकञ्च त्रिकार्षिकम् ॥
विट सौवर्चल क्षार पिप्पल्यश्चापि कार्षिकाः ।
एतच्चूर्णीकृतं सर्वं गोमूत्रस्याढ़के पचेत् ॥

सान्द्रीभूते गुड़ीकुर्य्याद्दत्त्वा त्रिपल माक्षिकम् ।
यकृत् प्लीहोदरहरो गुल्मार्शो ग्रहणीहरः ।
योगः परिकरो नाम्ना ह्यग्निसन्दीपनः परः ।

एतत्सर्वचूर्णं प्रक्षिप्य गोमूत्राढ़के पचेत्ततो गुड़वत् पाकः शीते मधु प्रक्षिप्य गुड़िका कार्य्या । परिकरो विरेकस्तत्कारकत्वात् परिकरः सङ्के समारम्भ विवेकयोरिति ।

बृहन्माणकादि गुड़िका ।

माणमार्गस्थिरा वह्नि स्नुही नागरसैन्धवम् ।
तालखण्डं क्रिमिघ्नञ्च हवुषं चविका वचा ॥
विड़सौवर्चल क्षारपिप्पली शरपुङ्खकम् ।
जीरकं पारिभद्रञ्च प्रत्येकं कर्षकद्वयम् ॥
सार्द्धाढ़के गवां मूत्रे पचेत्सर्वं सुचूर्णितम् ।
सान्द्रीभूते क्षिपेदेषां चूर्णकं कर्षसम्मितम् ॥
अजाजी त्र्यूषणं हिङ्गु यमानी पुष्करं शटी ।
विषहन्ती विशाला च दत्त्वा त्रिपल माक्षिकम् ॥
खादेदग्निबलापेक्षी बुद्धा चानुपिबेन्नरः ।
यकृत् प्लीहोदरानाह गुल्मं पाण्डुं सकामलम् ॥
कुक्षिशूलञ्च हृच्छूलं पार्श्वशूलमरोचकम् ।
शोथञ्च श्लीपदं हन्ति जीर्णञ्च विषमज्वरम् ॥

चित्रकादि लौहम् ।

चित्रकं नागरं वासा गुड़ूची शालपर्णिका ।
तालपुष्प मपामार्गं माणकं कार्षिकत्रयम् ॥

लौहमभ्रकणा ताम्रं चारकौ लवणानि च।
पृथक्कर्षांशमेतेषां चूर्णमेकत्र चिक्कणम्॥
चतुःप्रस्थे गवांमूत्रे पचेन्मन्देन वह्निना।
सिद्धशीतं समुद्धृत्य माचिकं द्विपलं चिपेत्॥
चित्रकादिरयं लौहो गुल्मप्लीहोदरामयम्।
यकृतं ग्रहणीं हन्ति शोथं मन्दानलं ज्वरम्॥
कामलां पाण्डुरोगञ्च गुदभ्रंशं प्रवाहिकाम्।

अभयालवणम्।

पारिभद्रपलाशार्कस्नुह्यपामार्गचित्रकान्।
वरुणाग्निमन्थवसुकश्वदंष्ट्राबृहतीद्वयम्॥
पूतिकास्फोतकूटजकोषातक्यः पुनर्नवा।
समूलपत्रशाखाश्च खोदयित्वा उदूखले॥
तिलनालप्रदीप्ताग्नि सुदग्धं भस्मशीतलम्।
चारप्रस्थं गृहीत्वा तु न्यसेत्पात्रे दृढ़े नवे॥
जलद्रोणे विपक्तव्यं ग्राह्यं पादावशेषितम्।
पूर्ववत् चारकल्केन स्रावयीतविचक्षणः।
प्रस्थमेकञ्च लवणं तदर्द्धाञ्च हरीतकीम्।
तुल्याम्बुभागं गोमूत्रं साधयेन्मृदुनाग्निना॥
किञ्चित् सवास्पसान्द्रे च सम्यक् सिद्धेऽवतारिते।
अजाजीच्यूषणं हिङ्गु यमानी पौष्करं शटी॥
एतैरर्द्धपलैर्भागैश्चूर्णं कृत्वा प्रदापयेत्।
अभयालवणं नाम भक्षयेच्च यथाबलम्॥
व्याधिञ्च वीक्ष्य मतिमान् अनुपानं यथाहितम्।

ये च कोष्ठगतारोगास्तान्निहन्ति न संशयः ॥
यकृत् प्लीहोदरानाह गुल्माष्ठीलाग्निसादजित्।
हन्यार्च्छिरोऽर्त्तिं हृद्रोगं शर्कराश्मरिनाशनम् ॥

गुड़पिप्पली।

विड़ङ्गं त्र्यूषणं कुष्ठं हिङ्गुर्लवणपञ्चकम्।
त्रिक्षारं फेनकं वह्निः श्रेयसी चोपकुञ्चिका ॥
तालपुष्पोद्भवं क्षारं नाड्याः कुषाण्डकस्य च।
अपामार्गस्य चिञ्चायाश्चूर्णानि चिक्कणानि च ॥
सर्वचूर्णसमं देयं चूर्णमन्नं कणोद्भवम्।
एतस्माद्विगुणाच्चूर्णात् पुराणो द्विगुणो गुड़ः ॥
मर्दयित्वा दृढ़े पात्रे मोदकानुपकल्पयेत्।
भक्षयेदुष्णतोयेन प्लीहानं हन्ति दुस्तरम् ॥
यकृतं पञ्च गुल्मञ्च उदरं सर्वरूपकम्।
जीर्णज्वरं तथा शोथं कासं पञ्चविधं तथा ॥
अश्विभ्यां निर्म्मिता श्रेष्ठा बालानां गुड़पिप्पली।

गुड़ूच्यादिचूर्णम्।

गुड़ूच्यतिविषाशुण्ठी भूनिम्बो यवतिक्तकम्।
मुस्तञ्कणा यवक्षारः कासीसं भ्रमरातिथिः ॥
एतेषां समभागेन चूर्णमेव विनिर्द्दिशेत्।
यकृत् प्लीहपाण्डुरोगमग्निमान्द्यमरोचकम् ॥
ज्वरमष्टविधं हन्ति साध्यासाध्यमथापि वा।
नानादेशोद्भवञ्चैव वारिदोष भवं तथा ॥

विरुद्धभेषजभवं ज्वरमाशुव्यपोहति ।

पिप्पलीवर्द्धनानि ।

क्रमवृद्ध्या दशाहानि दशपिप्पलिकं दिनम् ।
वर्द्धयेत्पयसा सार्द्धं तथैवापनयेत्पुनः ॥
जीर्णेऽजीर्णे च भुञ्जीत षष्टिकं चीरसर्पिषा ।
पिप्पलीनां सहस्रस्य प्रयोगोऽयं रसायनः ॥
दशपैप्पलीकः श्रेष्ठो मध्यमः षट् प्रकीर्त्तितः ।
यस्त्रिपिप्पली पर्य्यन्तः प्रयोगः सोऽवरः स्मृतः ॥
वृंहणं वृष्यमायुष्यं प्लीहोदरविनाशनम् ।
वयसः स्थापनं मेध्यं पिप्पलीनां रसायनम् ॥
पञ्चपिप्पलिकश्चापि दृश्यते वर्द्धमानकः ।
पिष्टा च बलिभिः पेयाः शृतामध्यबलैर्नरैः ॥
शीतीकृत्य कृशबलैर्हृद्दोषामयान् प्रति ।

चित्रकपिप्पलीघृतम् ।

पिप्पली चित्रकान्मूलं पिष्टा सम्यग्विपाचयेत् ।
घृतं चतुर्गुणं चीरं यकृत् प्लीहोदरापहम् ॥

पिप्पलीघृतम् ।

पिप्पली कल्कसंयुक्तं घृतं चीरं चतुर्गुणम् ॥
पचेत् प्लीहाग्निसादादि यकृद्रोगहरं परम् ॥

चित्रकघृतम् ।

चित्रकस्य तुलाक्वाथे घृतं प्रस्थं विपाचयेत् ।

आरनालं तद्द्विगुणं दधिमण्डं चतुर्गुणम् ॥
पञ्चकोलकतालीशक्षारैर्लवणसंयुतैः ।
द्विजीरक निशायुग्मैर्मरिचं तत्र दापयेत् ॥
प्लीहगुल्मोदराध्मानपाण्डुरोगारुचिज्वरान् ।
वस्तिहृत्पार्श्वकट्यूरुशूलोदावर्त्तपीनसान् ॥
हन्यात्पीतं तदर्शोघ्नं शोथघ्नं वह्निदीपनम् ।
बलवर्णकरञ्चापि भस्मकञ्च नियच्छति ॥

रोहीतकघृतम् ।

रोहीतकत्वचः श्रेष्ठा पलानां पञ्चविंशतिः ।
कोल द्विप्रस्थसंयुक्तं कषायमुपकल्पयेत् ॥
पलिकैः पञ्चकोलैश्च तैः सर्वैश्चापितुल्यया ।
रोहीनक त्वचा पिष्टैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
प्लीहाभिवृद्धिं शमयेदेतदाशु प्रयोजितम् ।
तथा गुल्मज्वरश्वासक्रिमिपाण्डुत्वकामलाः ॥

महारोहीतकघृतम् ।

रोहितकात्पलशतं क्षोदयेद्वदराढ़कम् ।
साधयित्वा जलद्रोणे चतुर्भागावशेषितम् ॥
घृतप्रस्थं समावाप्य च्छागक्षीरं चतुर्गुणम् ॥
तस्मिन्दद्यादिमान् कल्कान् सर्वांस्तानक्षसंमितान् ।
व्योषं फलत्रिकं हिङ्गूयमानी तुम्बुरुं विड़म् ।
अजाजी कृष्टलवणं दाड़िमं देवदारु च ॥
पुनर्नवा विशाला च यवक्षारं सपौष्करम् ।

विड़ङ्गं चित्रकञ्चैव ह्यवुषा चविका वचा ॥
एभिर्घृतं विपक्वन्तु स्थापयेद्भाजने शुभे ।
पाययेत् त्रिफलां मात्रां व्याधिं बलमवेक्ष्य च ॥
रसकेनाथ यूषेण पयसा वापि भोजयेत् ।
उपयुक्ते घृते तस्मिन् व्याधीन् हन्त्यादिमान् बहून् ॥
यकृत् प्लीहोदरञ्चैव प्लीहशूलं यकृत्तथा ।
कुक्षिशूलञ्च हृच्छूलं पार्श्वशूलमरोचकम् ॥
विवद्धशूलं शमयेत् पाण्डुरोगं सकामलम् ।
छर्द्यतीसारशूलघ्नं तन्द्रीज्वरविनाशनम् ॥
महारोहीतकं नाम प्लीहानं हन्ति दारुणम् ।

अत्र वदराढ़कं त्वक्का जलद्रोणे इति ज्ञेयं तेन जल-द्रोण द्वयेन रोहीतक पलशतस्य वदरचूर्णाढ़कस्य च क्वाथोयुक्तः अन्यथा जलस्य अल्पत्वात्तथाविधः पाको न स्यात् । केचिदिह गृह्णन्ति तन्त्रान्तरसंवादात् चारद्वयं पञ्चलवणञ्च । रोहितवदराभ्यां मिलित्वा क्वाथः कर्त्तव्य इति वृद्धाः ।

प्लीहारिरसः ।

पारदं गन्धकं टङ्कं विषं व्योषं फलत्रिकम् ।
तोलकस्य समोपितं जैपालञ्च तदर्द्धकम् ॥
किंशुकस्य रसेनैव याममात्रन्तु मर्द्दयेत् ।
गुञ्जामात्रां वटीं कृत्वा छायायां शोषयेत्ततः ॥
वटिकेका प्रदातव्या शृङ्गवेर रसेन च ।
गुल्माङ्कुरे गुल्मशूले प्लीहशोथे कफात्मके ॥

उदावर्त्ते वातशूले श्वासकासज्वरेषु च।
रसः प्लीहारिनामायं कोष्ठामयविनाशनः।
आमवातगदच्छेदी श्लेष्मामयविनाशनः।
अत्र सर्व्वेषामर्द्धं जयपालम्।

वासुकिभूषणोरसः।

सूतेन वङ्गन्तु समं नियोज्य
तत्तुल्य शुल्वेन च गन्धकेन।
विमर्द्दयेदर्ककरसेन यामं
मृदा च संलिप्य पुटं ददीत॥
वासारसैस्तं परिभावयेच्च
रसो भवेद्वासुकी भूषणोऽयम्।
प्लीहस्य गुल्मस्य च शान्तयेऽस्य
वल्लञ्च दद्याद्वसुचूर्णयुक्तम्॥

वसु सैन्धवम्।

विद्याधरोरसः।

गन्धकं तालकं ताप्यं मृतं ताम्रमनःशिला।
शुद्ध सूतञ्च तुल्यांशं मर्द्दयेद्भावयेद्दिनम्॥
पिप्पल्याश्च कषायेन वज्रीक्षीरेण भावयेत्।
वल्लञ्च भक्षयेत् क्षौद्रैर्गुल्मप्लीहादिकं जयेत्॥
रसो विद्याधरो नाम गोदुग्धञ्च पिबेदनु।

रुद्रराजः।

गन्धकेन मृतं ताम्रं शुद्धगन्धकतुल्यकम्।

द्वयोः पादं शुद्धरसं मर्दयेच्छूरणद्रवैः ॥
पुटेद्गजपुटे विद्वान् स्वाङ्गशीतं समुद्धरेत् ।
गुञ्जाद्वयं लिहेत् क्षौद्रैः प्लीहगुल्मक्षयविनाशनम् ॥
यकृच्छूलं ज्वरं हन्ति कान्तिपुष्टिविवर्द्धनः ।
रसराज इति ख्यातो रोगवारणकेशरी ॥

प्लीहान्तकोरसः ।

हतशुल्वञ्च तारञ्च गगनायस मुक्तिका ।
दरदं पुष्पकं सूतं गन्धकं नवमं तथा ॥
गुग्गुलु त्रिकटु रास्ना तथा जैपालवीजकम् ।
त्रिफला कटुका दन्ती देवदारी तु सैन्धवम् ॥
त्रिवृता तु यवक्षारं वातारितैलमर्द्दितम् ।
अष्टोदराणि पाण्डुत्व मनाहं विषमज्वरम् ॥
अजीर्णमामं कफञ्च क्षयञ्च सर्वशूलकम् ।
कासं श्वासञ्च शोथञ्च सर्वमाशु व्यपोहति ॥
प्लीहान्तको रसो नाम प्लीहोदरविनाशनः ।

लोकनाथरसः ।

पारदं गन्धकञ्चैव समभागं विमर्दयेत् ।
मृताभ्रं रसतुल्यञ्च पुनस्तत्रैव मर्द्दयेत् ॥
रस त्रिगुणलौहञ्च लौहतुल्यञ्च ताम्रकम् ।
वराटिकाया भस्माथ पारदात्रिगुणं कुरु ॥
नागवल्लीरसेनैव मर्दयेद्यत्नतो भिषक् ।
पुटेद्गजपुटे विद्वान् स्वाङ्गशीतं समुद्धरेत् ॥

मधुना पिप्पलीचूर्णं सगुडां वा हरीतकीम् ।
अजाजीं वा गुड़ेनैव भक्षयेदनुपानतः ॥
यकृत्प्लीहोदरहरः शोफश्वयथुनाशनः ।
जीर्णज्वरं तथा पाण्डुं कामलाञ्च विनाशयेत् ॥
अग्निमान्द्यञ्च शमयेल्लोकनाथो रसोत्तमः ।
प्रसिद्धोऽयम् ।

लोकनाथोरसः ।

रसगन्धौ समौ कृत्वा मर्दयेद्दण्डयामकम् ।
रसतुल्यं मृतञ्चाभ्रं द्विगुणं लौहताम्रकम् ॥
ताम्रस्य द्विगुणं भस्म कपर्दकसमुद्भवम् ।
नागवल्लीरसैर्यामं मर्दयेदतिनिर्जने ॥
ततो लघुपुटं दत्त्वा सुशीतं ग्राहयेत्तथा ।
द्विगुञ्जमार्द्रकद्रावैः खादिरत्वग्रसं पिबेत् ॥
यकृत्प्लीहोदरं शोथमग्निमान्द्यादिकं जयेत् ।
लोकनाथो रसो नाम सर्वज्वरविनाशनः ॥

लौहं ताम्रञ्च प्रत्येकं रसद्विगुणम् । आर्द्रकरसेन वटीं भक्षयित्वा खदिरं जले संस्थाप्य तज्जलं पश्चात् पेयमिति वृद्धव्यवहारः ।

वृहल्लोकनाथोरसः ।

शुद्धसूतं द्विधा गन्धं खल्वे कुर्य्याच्च कज्जलम् ।
सूततुल्यं जारिताभ्रं मर्दयेत्कन्यकाम्बुना
ततो द्विगुणितं दद्यात्ताम्रं लौहं प्रयत्नतः ।

सूतान्नव गुणं देयं वराटीसम्भवं रजः ॥
वाकमाचीरसैनैव सर्वं तन्नीलकीकृतम् ।
ततो गजपुटे पश्चात् स्वाङ्गशीतं समुद्धरेत् ॥
शिवं सम्पूज्य यत्नेन द्विजातीन् परितोष्य च ।
भक्षयेदस्य चूर्णस्य द्विगुञ्जं मधुना सह ॥
प्लीहानमग्रमांसञ्च यकृतं सर्वरूपिणम् ।
जीर्णज्वरं तथा गुल्मं कामलां हन्ति दारुणाम् ॥

रोहीतकलौहम् ।

रोहीतकसमायुक्तं त्रिकत्रययुतन्त्वयः ।
प्लीहानमग्रांसञ्च शोथं हन्ति न संशयः ॥

यकृत् प्लीहारिलौहम् ।

हिङ्गुलसम्भवं सूतं गन्धकं लौहमभ्रकम् ।
तुल्यं द्विगुणताम्रन्तु शिला च रजनी तथा ॥
जयपालं टङ्कनञ्च शिलाजतु समं रसात् ।
एतत्सर्वं समाहृत्य चुर्णीकृत्य विमिश्रयेत् ॥
दन्तीत्रिवृच्चित्रकञ्च निर्गुण्डी त्र्यूषणं तथा ।
आर्द्रकं भृङ्गराजश्च रसैरेषां पृथक् पृथक् ॥
भावयित्वा वटीं कुर्य्याद्बदरास्थिमितां भिषक् ।
प्लीहानं यकृतञ्चैव चिरकालानुबन्धिनम् ॥
एकजं द्वन्द्वजञ्चैव सर्वदोषभवं तथा ।
हन्यादष्टोदराणीह ज्वरं पाण्डुञ्च कामलाम् ॥
शोथं हलीमकं हन्ति मन्दाग्नित्वमरोचकम् ।

मधुना पिप्पलीचूर्णं सगुड़ां वा हरीतकीम्।
अजाजीं वा गुड़ेनैव भक्षयेदनुपानतः॥
यकृत्प्लीहोदरहरः शोफश्वयथुनाशनः।
जीर्णज्वरं तथा पाण्डुं कामलाञ्च विनाशयेत्॥
अग्निमान्द्यञ्च शमयेल्लोकनाथो रसोत्तमः।
प्रसिद्धोऽयम्।

लोकनाथोरसः।

रसगन्धौ समौ कृत्वा मर्द्दयेद्दयामकम्।
रसतुल्यं मृतञ्चाभ्रं द्विगुणं लौहताम्रकम्॥
ताम्रस्य द्विगुणं भस्मकपर्द्दकसमुद्भवम्।
नागवल्ली रसैर्यामं मर्द्दयेदतिनिर्जने॥
ततो लघुपुटं दत्त्वा सुशीतं ग्राहयेत्ततः।
द्विगुञ्जमार्द्रकद्रावैः खादिरक्वथमं पिवेत्॥
यकृत् प्लीहोदरं शोथमग्निमान्द्यादिकं जयेत्।
लोकनाथो रसो नाम सर्व्वज्वरविनाशनः॥

लौहं ताम्रञ्च प्रत्येकं रसद्विगुणम्। आर्द्रकरसेन वटीं भक्षयित्वा खदिरं जले संस्थाप्य तज्जलं पश्चात् पेयमिति वृद्धव्यवहारः।

वृहल्लोकनाथोरसः।

शुद्धसूतं द्विधा गन्धं खल्लेकुर्य्याच्च कज्जलम्।
सूततुल्यं जारिताभ्रं मर्द्दयेत्कन्यकाम्बुना
ततो द्विगुणितं दद्यात्ताम्रं लौहं प्रयत्नतः।

सूतान्नव गुणं देयं वराटीसम्भवं रजः ॥
काकमाचीरसैनैव सर्वं तद्गोलकीकृतम् ।
ततो गजपुटे पश्चात् स्वाङ्गशीतं समुद्धरेत् ॥
शिवं सम्पूज्य यत्नेन द्विजातीन् परितोष्य च ।
भक्षयेदस्य चूर्णस्य द्विगुञ्जं मधुना सह ॥
प्लीहानमग्रमांसञ्च यकृतं सर्वरूपिणम् ।
जीर्णज्वरं तथा गुल्मं कामलां हन्ति दारुणाम् ॥

रोहीतकलौहम् ।

रोहीतकसमायुक्तं त्रिकत्रययुतन्त्वयः ।
प्लीहानमग्रांसञ्च शोथं हन्ति न संशयः ॥

यकृत् प्लीहारिलौहम् ।

हिङ्गुलसम्भवं सूतं गन्धकं लौहमभ्रकम् ।
तुल्यं द्विगुणताम्रन्तु शिला च रजनी तथा ॥
जयपालं टङ्कनञ्च शिलाजतु समं रसात् ।
एतत्सर्वं समाहृत्य चुर्णीकृत्य विमिश्रयेत् ॥
दन्तीत्रिवृच्चित्रकञ्च निर्गुण्डी त्र्यूषणं तथा ।
आर्द्रकं भृङ्गराजश्च रसैरेषां पृथक् पृथक् ॥
भावयित्वा वटीं कुर्य्याद्बदरास्थिमितां भिषक् ।
प्लीहानं यकृतञ्चैव चिरकालानुबन्धिनम् ॥
एकजं द्वन्द्वजञ्चैव सर्वदोषभवं तथा ।
हन्यादष्टोदराणीह ज्वरं पाण्डुञ्च कामलाम् ॥
शोथं हलीमकं हन्ति मन्दाग्नित्वमरोचकम् ।

यकृत् प्लीहारिनामेदं लौहं जगति दुर्लभम् ॥

यकृदरिलौहम् ।

द्विकर्षं लौहचूर्णस्य गगनस्य पलार्द्धकम् ।
कर्षं शुद्धं मृतं ताम्रं शिलाकाक्षिकत्वचः पलम् ॥
मृगाजिनभस्म पलं सर्वमेकत्र कारयेत् ।
नवगुञ्जा प्रमाणेन वटिकां कारयेद्भिषक् ॥
यकृत् प्लीहोदरञ्चैव कामलाञ्च हलीमकम् ।
कासं श्वासं ज्वरं हन्ति बलवर्णाग्निवर्द्धनम् ॥
यकृदरिनाम लौहं सर्वव्याधिनिसूदनम् ।

महामृत्युञ्जयलौहम् ।

शुद्धसूतं समं गन्धं जारिताभ्रं समं तथा ।
गन्धस्य द्विगुणं लौहं मृतताम्रं चतुर्गुणम् ॥
द्विक्षारं सैन्धवं वीटं वराटीभस्म शङ्खकम् ।
चित्रकं कुनटी तालं रामठं कटुका तथा ॥
रोहितं चित्रता चिञ्चा विशाला धवलङ्कठम् ।
अपामार्गं तालखण्डमल्लिकाच निशाद्वयम् ॥
प्रियङ्गुरिन्द्रयवं पथ्याअजमोदायमानिका ।
तुल्यकां शरपुङ्खा च यक्षमर्दीरसाञ्जनम् ।
प्रत्येकं शाणमानेन भावयेदार्द्रक द्रवैः ।
गुडूच्याः स्वरसेनापि मधुनः कुड़वार्द्धकम् ॥
वटिकां कारयेद्वैद्यो गुञ्जाषट् प्रमितां पुनः ।
अनुपानं प्रदातव्यं बुद्धादोषानुसारतः ॥

भक्षयेत्प्रातरुत्थाय सर्वरोग कुलान्तकम्।
प्लीहानं ज्वरमुग्रञ्च कासञ्च विषमज्वरम् ॥
आमवातं यकृच्छूलं श्वासमर्शः शिरोरुजम्।
गुल्मशोथोदरानाहमग्रमांसं यकृत् क्षयम् ॥
सकामलं पाण्डुरोगमुदरञ्च सुदारुणम्।
रोगानीक विनाशाय केशरीकरिणो यथा ॥
मृत्युञ्जयो महालौहः प्लीहगुल्मविनाशनः।
प्राणिनान्तु हितार्थाय शम्भुनापरिकीर्त्तितः ॥

सर्वेश्वरलौहम्।

शुद्धसूतं पलं गन्धं द्विगुणन्तु मृताभ्रकम्।
त्रिपलं मृतताम्रञ्च पलार्द्धं स्वर्णमाक्षिकम् ॥
जैपालं चित्रकं माणं शूरणं घण्टकर्णकम्।
ग्रन्थिकं त्रिफला व्योषं त्रिवृता खरमञ्जरी ॥
दण्डोत्पलावृश्चिकालीकुलिशं नागदन्तिका।
सूर्य्यावर्त्तञ्च सञ्चूर्ण्य कर्षमात्रं विमर्दयेत् ॥
आर्द्रकस्य रसेनैव चूर्णयित्वा पुनः क्षिपेत्।
त्रिपलं लौहचूर्णस्य ततः खादेत् शुभेऽहनि ॥
सम्पूज्य भास्करं विष्णुं गणनाथं द्विजोत्तमम्।
माषमात्रञ्च मधुना कृत्वा शीतजलं पिवेत् ॥
चूर्णं सर्वेश्वरं नाम सर्वरोगहरं भवेत्।
कर्णपीड़नाशाय गुल्मोदरहरं तथा ॥
कासश्वास पाण्डुमानाहं यकृत क्रिमिकृतामयाम्।
विचर्चीमम्लपित्तञ्च कण्डूं कुष्ठं विनाशयेत् ॥

यकृत् प्लीहारिनामेदं लौहं जगतिदुर्लभम् ॥

यकृदरिलौहम् ।

द्विकर्षं लौहचूर्णस्य गगनस्य पलार्द्धकम् ।
कर्षं शुद्धं मृतं ताम्रं निम्बाकाण्डत्वचः पलम् ॥
मृगाजिनभस्म पलं सर्व्वमेकत्र कारयेत् ।
नवगुञ्जा प्रमाणेन वटिकां कारयेद्भिषक् ॥
यकृत् प्लीहोदरञ्चैव कामलाञ्च हलीमकम् ।
कासं श्वासं ज्वरं हन्ति बलवर्णाग्निवर्द्धनम् ॥
यकृदरिनाम लौहं सर्व्वव्याधिनिसूदनम् ।

महामृत्युञ्जयलौहम् ।

शुद्धसूतं समं गन्धं जारिताभ्रं समं तथा ।
गन्धस्य द्विगुणं लौहं मृतताम्रं चतुर्गुणम् ॥
द्विक्षारं सैन्धवं वीटं वराटीभस्म शङ्खकम् ।
चित्रकं कुनटी तालं रामठं कटुका तथा ॥
रोहितं त्रिवृता चिञ्चा विशाला धवलङ्गठम् ।
अपामार्गं तालखण्डमश्लिकाच निशाद्वयम् ॥
प्रियङ्गुर्व्वृद्रयवं पथ्याअजमोदायमानिका ।
तुल्यकं शरपुङ्खा च यकृन्मर्द्दीरसाञ्जनम् ।
प्रत्येकं शाणमानेन भावयेदार्द्रकद्रवैः ।
गुडूच्याः स्वरसेनापि मधुनः कुड़वार्द्धकम् ॥
वटिकां कारयेद्वैद्यो गुञ्जाषट् प्रमितां पुनः ।
अनुपानं प्रदातव्यं बुद्धादोषानुसारतः ॥

भक्षयेत्प्रातरुत्थाय सर्वरोगकुलान्तकम्।
प्लीहानं ज्वरमुग्रञ्च कासञ्च विषमज्वरम्॥
आमवातं यकृच्छूलं श्वासमर्शः शिरोरुजम्।
गुल्मशोथोदरानाहमग्रमांसं यकृत् क्षयम्॥
सकामलं पाण्डुरोगमुदरञ्च सुदारुणम्।
रोगानीकविनाशाय केशरीकरिणो यथा॥
मृत्युञ्जयो महालौहः प्लीहगुल्मविनाशनः।
प्राणिनान्तु हितार्थाय शम्भुना परिकीर्त्तितः॥

सर्वेश्वरलौहम्।

शुद्धसूतं पलं गन्धं द्विगुणन्तु मृताभ्रकम्।
त्रिपलं मृतताम्रञ्च पलार्द्धं स्वर्णमाक्षिकम्॥
जैपालं चित्रकं माणं शूरणं वण्ठकर्णकम्।
ग्रन्थिकं त्रिफला व्योषं त्रिवृता खरमञ्जरी॥
दण्डोत्पलावृश्चिकालीकुलिशं नागदन्तिका।
सूर्य्यावर्त्तञ्च सञ्चूर्ण्य कर्षमात्रं विमर्दयेत्॥
आर्द्रकस्य रसेनैव चूर्णयित्वा पुनः क्षिपेत्।
त्रिपलं लौहचूर्णस्य ततः खादेत् शुभेऽहनि॥
सम[illegible] भास्करं विष्णुं गणनाथं द्विजोत्तमम्।
मा[illegible]त्रञ्च मधुना कृत्वा शीतजलं पिबेत्॥
चूर्णं सर्वेश्वरं नाम सर्वरोगहरं भवेत्।
क[illegible]प्लीहनाशाय गुल्मोदरहरं तथा॥
का[illegible]त पाण्डुमानाहं यकृत् क्रिमिवातामयान्।
विचर्चीमम्लपित्तञ्च कण्डूं कुष्ठं विनाशयेत्॥

प्लीहानमम्लपित्तञ्चाप्यग्निमान्द्यं सुदुस्तरम्।
श्रीकरं कान्तिजननं शुक्रायुबलवर्द्धनम्॥

यकृत्प्लीहारिलौहम्।

लौहार्द्धमभ्रकं शुद्धं सूतमप्यर्द्धभागिकम्।
द्विगुणामयसश्चूर्णात्त्रिफलां सामुद्रकात्तथा॥
विरष्ट वारिणोभागमष्टशिष्टन्तु कारयेत्।
तेन चाष्टावशिष्टेन समेनाज्येन यत्नतः॥
रसेन वहुपुत्राया द्विगुण क्षीर संयुतम्।
लौहपात्रे पचेद्दर्व्या लौहपात्राभिधानतः॥
अभ्रकं निहितं शुद्धं पारदश्च सुमूर्च्छितम्
अयसोऽर्द्धमितं चूर्णमादौ पाके विनिक्षिपेत्॥
कन्दं कापालिका चव्यं विड़ङ्गं स वृहद्दलम्।
शरपुङ्खा च पाठा च चित्रकं समहौषधम्॥
लवणानि च सर्वाणि सक्षारं वृद्धदारकम्।
दीप्यकञ्च तथा सौभ्रुं लौहाभ्रक समं क्षिपेत्॥
प्लीहोदर यकृद्गुल्मान् हन्ति शस्त्राग्निभिर्विना।
प्रयोज्योऽयं यथावीर्य्यो लौहो लौहविदाम्बरैः॥
प्लीहोदर विनाशाय दद्याद् द्वे द्वे पुटे पृथक्।
माणेन घण्टकर्णेन शूरणेन पृथक् पृथक्॥

यकृत्प्लीहोदरलौहम्।

लौहार्द्धमभ्रकं शुद्धं सूतमभ्रार्द्धभागिकम्।
त्रिगुणामयसश्चूर्णात्त्रिफलां मभ्रसंयुतात्॥

द्विरष्ट वारिणो भाग मष्टशेषन्तु कारयेत् ॥
तेन चाष्टावशेषेण समेनाज्येन यत्नतः॥
रसेनबहुपुत्त्राया द्विगुणक्षीर सम्मितम्।
लौहमय्या पचेद्दर्व्या पात्रे चायसिसम्भवे ॥
दिव्यौषधिहत लौहं पुटितं पुटनौषधैः।
पचेत्पाकविधिज्ञस्तु वह्निना मृदुना शनैः॥
अभ्रकं निहतं तद्वत् सूतकं विधिमूर्च्छितम्।
अयसस्त्वर्द्ध भागैस्तु अादौ पाके विनिक्षिपेत् ॥
कन्दकोपालिका चव्यं विड़ङ्ग सवृहद्दलम।
शरपुङ्खा च पाठा च चित्रकञ्च महौषधम् ॥
लवणानि च सर्वाणि सक्षारं वृद्धदारकम्।
दीप्यकञ्च तथा सिक्थं लौहा भ्रसमं क्षिपेत् ॥
प्लीहोदर यकृद्गुल्मान् हन्ति क्षाराग्निभिर्विना।
प्रयोगोऽयं महावीर्य्यो लौहो लौहविदाम्बर ॥
प्लीहोदर विनाशाय दद्याद्वै द्वे पुटे पृथक्।
माणेनघण्टकर्णेनशूरणेनाधिकं पुनः॥

रोहीतकाद्यं चूर्णम्।

रोहीतकं यवक्षारो भूनिम्बः कटुरोहिणी।
मुस्तकं नरसारञ्च वीरा विश्वं सुचूर्णितम्॥
माषमात्रं ततः खादेच्छीत तोयानुपानतः।
यकृद्रोगं निहन्त्याशु भास्करस्तिमिरं यथा॥

महाद्रावकम्।

वृषश्चिलमपामार्गं चिञ्चाकृष्माण्डनाड़िका।

प्लीहानमम्लपित्तञ्चाप्यग्निमान्द्यं सुदुस्तरम् ।
श्रीकरं कान्तिजननं शुक्रायुर्बलवर्द्धनम् ॥

यकृत्प्लीहारिलौहम् ।

लौहार्द्धमभ्रकं शुद्धं सूतमप्यर्द्धभागिकम् ।
द्विगुणामयसश्चूर्णात्त्रिफलां सामुद्रकात्तथा ॥
द्विरष्ट वारिणोभागमष्टशिष्टन्तु कारयेत् ।
तेन चाष्टावशिष्टेन समेनाज्येन यत्नतः ॥
रसेन वहुपुत्राया द्विगुण चीर संयुतम् ।
लौहपात्रे पचेद्दर्व्या लौहपात्राभिधानतः ॥
अभ्रकं निहितं शुद्धं पारदञ्च सुमूर्च्छितम्
अयसोऽर्द्धमितं चूर्णमादौ पाके विनिक्षिपेत् ॥
कन्दं कापालिका चव्यं विडङ्गं स वृहद्दलम् ।
शरपुङ्खा च पाठा च चित्रकं समहौषधम् ॥
लवणानि च सर्वाणि सक्षारं वृद्धदारकम् ।
दीप्यकञ्च तथा सोभ्रं लौहाभ्रकं समं क्षिपेत् ॥
प्लीहोदर यकृद्गुल्मान् हन्ति शस्त्राग्निभिर्विना ।
प्रयोज्योऽयं यथावीर्य्यो लौहो लौहविदाम्बरैः ॥
प्लीहोदर विनाशाय दद्याद् द्वे द्वे पुटे पृथक् ।
माणेन घण्टकर्णेन शूरणेन पृथक् पृथक् ॥

यकृत्प्लीहोदरलौहम् ।

लौहार्द्धमभ्रकं शुद्धं सूतमभ्रार्द्धभागिकम् ।
द्विगुणामयसश्चूर्णात्त्रिफलां मभ्रसंयुतात् ॥

द्विरष्ट वारिणो भाग मष्टशेषन्तु कारयेत्॥
तेन चाष्टावशेषेण समेनाज्येन यत्नतः॥
रसेनबहुपुत्त्राया द्विगुणक्षीर सम्मितम्।
लौहमय्या पचेद्दर्व्या पात्रे चायसिमृण्मये॥
दिव्यौषधिहत लौहं पुटितं पुटनौषधैः।
पचेत्पाकविधिज्ञस्तु वह्निना मृदुना शनैः॥
अभ्रकं निहतं श्लक्ष्णं सूतकं विधिमूर्च्छितम्।
अयसश्चार्द्ध भागेस्तु आदौ पाके विनिक्षिपेत्॥
कन्दकौपालिका चव्यं विड़ङ्ग सप्तहद्लम।
शरपुङ्खा च पाठा च चित्रकञ्च महौषधम्॥
लवणानि च सर्वाणि सक्षारं वृद्धदारकम्।
दीप्यकञ्च तथा सिक्थं लौहा भ्रसमं क्षिपेत्॥
प्लीहोदर यकृद्गुल्मान् हन्ति क्षाराग्निभिर्विना।
प्रयोगोऽयं महावीर्य्यो लौहो लौहविदाम्बर॥
प्लीहोदर विनाशाय दद्याद्द्वे पुटे पृथक्।
माणिनघण्टकर्णेनशूरणेनाधिकं पुनः॥

रोहीतकाद्यं चूर्णम्।

रोहीतकं यवक्षारो भूनिम्बः कटुरोहिणी।
मुस्तकं नरसारञ्च वीरा विश्वं सुचूर्णितम्॥
माषमात्रं ततः खादेच्छीत तोयानुपानतः।
यकृद्रोगं निहन्त्याशु भास्करस्तिमिरं यथा॥

महाद्रावकम्।

वृषस्त्रिलमपामार्गं चिञ्चाकुष्माण्डनाड़िका।

स्नूहीतालस्य पुष्पञ्च वर्षाभूर्वेतसं तथा ॥
एतेषां चारमाहृत्य निम्बाक स्वरसेन च।
चालयित्वा चारतोयं वस्त्रपूतञ्च कारयेत् ॥
चण्डातपेन संशोष्य ग्राह्यं तद्द्रवशोचितम्।
एतस्य द्विपलं ग्राह्यं यवचारपलद्वयम् ॥
स्फटिकारि पलञ्चैव नरसार पलस्तथा।
पलार्द्धं सैन्धवं ग्राह्यं टङ्कणं तोलकद्वयम् ॥
कासीसं तोलकञ्चैव मुद्राशङ्खञ्च तोलकम्।
दारुमोचं कर्षकञ्च तोलं समुद्रफेनकम् ॥
सर्वमेकत्र सञ्चूर्ण्य वकयन्त्रेण साधयेत्।
महाद्रावकमेतद्धि योज्यञ्च रसजारणे ॥
हन्ति गुल्मादिकान्रोगान् यकृत् प्लीहोदराणि च।

शङ्खद्रावकः।

अर्कः स्नुही तथा चिञ्चातिलारग्वधचित्रकम्।
अपामार्गं भस्मसमं वस्त्रपूतं जलं हरेत् ॥
मृद्वग्निना पचेत्तत्तु यावल्लवणतां गतम्।
लवणेन समौ ग्राह्यौ द्वौ चारौ टङ्कनं तथा ॥
समुद्रफेनगोदन्ता कासीसं सोरका तथा।
द्विगुणं पञ्चलवणं मातुलुङ्गरसेन च ॥
काचकूप्यान्तु सप्ताहं वासयेदग्नियोगतः।
शङ्खचूर्णपलं दत्त्वा वारुणीयन्त्रमुद्धरेत् ॥
सर्वधातून् हरेच्छीघ्रं वराटीशङ्खकादिकान्।
उदरादिकरोगाणां सद्यो नाशकरः परः ॥

शङ्खद्रावकोरसः ।

योगिनी भैरवाभ्याञ्च वलिमादौ प्रदापयेत् ।
पश्चाद्यन्त्रञ्च कर्त्तव्यमेवाह परमेश्वरी ॥
रसः शङ्खद्रवोनाम शम्भुदेवेन भाषितः ।
गुह्याद् गुह्यतमं गुह्यमिदानीं कथ्यते मया ॥
शङ्खचूर्णं यवक्षारं सर्जिक्षारं सटङ्कनम् ।
समञ्च पञ्चलवणं स्फटिकारि नृसादरः ॥
काचकूप्यां ततः क्षिप्त्वा वारुणीयन्त्रमुद्धरेत् ।
यामार्द्धं द्रावयत्येष शङ्खशुक्तिं वराटकान् ॥
अर्शांसि नाशयेत् षट् च मूत्रकृच्छ्राश्मरीस्तथा
उदराष्टविधं हन्ति गुल्मप्लीहोदराणि च ॥
अजीर्णं नाशयेच्छीघ्रं ग्रहणीञ्च विसूचिकाम् ।
भुक्तशेषे च भोक्तव्यो माषमात्रो रसोत्तमः ॥
क्षणमात्राद्भवेद्भस्म पुनर्भोजनमिच्छति ।
प्रत्यहं भोजनान्ते च संसेव्योऽयं रसोत्तमः ॥
न रुजायां भयं क्वापि सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ।
न देयं यस्यकस्यापि सदागोप्यञ्च कारयेत् ॥
रसः शङ्खद्रवोनाम वैद्यानामुपकारकः ।

महाद्रावकरसः ।

शुद्धं काञ्चनमाक्षिकं मृदुतरं कांस्याभिधं तत्तथा
सिन्धुत्थं विमलं रसाञ्जनवरं फेनः स्रवन्तीपतेः ।
क्षारौसर्जिक साम्भलौ सुविमलौ भागास्त्वमीषां समाः
सप्तानां सदृशन्तु टङ्कनमिहास्याद्धौ नृसारः सितः ॥

तत्तुल्या स्फटिकारिका त्रिसदृशः शुक्तौ यवस्याग्रजः
कासीसं त्रितयं यवाग्रज समं सञ्चूर्ण्य सर्वं न्यसेत्।
पात्रे काचमये मृदम्बरवृते यन्त्रे वकाख्ये भिषग्
ज्वालेन क्रमवर्द्धिनाल्यवह्नितोऽमोघां रसं पातयेत्॥
योद्राग्भस्मवराटिकां प्रकुरुते सोऽयं महाद्रावकः
को वक्तुं प्रभवेदमुष्य नितरां सम्यग्गुणान् भूतले।
एतद्वल्लचतुष्टयं सह गिलेत् शुण्ठ्या लवङ्गेन वा
तत्पश्चात्परिवासितं बहुगुणं ताम्बूलकं भक्षयेत्॥
प्रासङ्ग्यात्कथयामि तान् शृणु गुणान् अस्यैव कांश्चित्परान्
निःशेषं विनिहन्त्यसौ चिर भवान्यष्टोदराणि ध्रुवम्।
गुल्मं पाण्डुहलीमकं सुकठिनामष्ठीलिकां कामलां
मन्दाग्निं विषमाग्नितां बहुविधान् शोथांश्च शूलानपि॥
सर्वाशांसिभगन्दरान् क्रिमिगदान् पञ्चैव कासांस्तथा
हिक्काश्लीपदकोषवृद्धिमरुचि व्याधिं महादारुणम्।
नव्यं वा चिरजं ज्वरं बहुविधं छर्दिं क्रिमीन् विंशतिं
यक्ष्माणं चिरजामवातपिड़का वीसर्प विस्फोटकम्॥
उन्मादं स्वरभेदमर्वुदमपि स्वेदञ्च हत्वा गिरा
जिह्वास्तम्भगलग्रहं चिरभवं ग्रीवारुजा मुष्कगाम्।
नासाकर्णशिरोऽक्षिवक्त्रजगदान् क्षुद्रामयां श्चापरान्
हन्यादेव चिरोत्थितान् बहुविधानन्यांश्च रोगानपि॥
एकःस्यादपरो हि टङ्कनमुखैर्द्रवैः परैः सप्तकै
रन्यस्तु स्फटिकारि टङ्कन यवक्षाराग्रकाशीशकैः।
जानीयाद्द्रुतो विभागमनयोर्यत्नादिकं चापरं
निर्द्दिष्टास्त्रय एव भेषजवराः स्वल्पोमहान्मध्यमः॥

टङ्कनादि कासीसान्तैः सप्तद्रव्यैर्मध्यमः । स्फटिकादि कासीसान्त चतुर्द्रवैः स्वल्पः । स्वर्णमाक्षिकादिकासीस त्रितयान्तैर्महान् ।

महाशङ्खद्रावकः ।

चिञ्चाश्वत्थःस्नुहीह्यर्कोऽपामार्गश्च हि पञ्चमः ।
पृथग्भस्म जलं कृत्वा तुड्त्य लवणानि च ॥
टङ्कनञ्च यवक्षारं स्वर्ज्जं लवणपञ्चकम् ।
रामठं तालकञ्चैव लवङ्गं नरसादरम् ॥
जातीफलञ्च गोदन्ता ताप्यं गन्धरसं तथा ।
विषं समुद्रफेनञ्च सोहरा फटकरी तथा ॥
शङ्खचूर्णं शङ्खनाभि चूर्णं पाषाणसम्भवम् ।
मनःशिला च काशीशं समभागञ्च कारयेत् ॥
भाव्यान्ते वेतसरसैः काचकूप्यां क्षिपेत्ततः ।
अत्र द्रव्यञ्च तद्दत्त्वा उष्णस्थाने च धारयेत् ॥
वस्त्रेणाच्छादितस्तावत्यावत् स्यात्सप्तवासरम् ।
पश्चान्मन्दाग्निना देयं वारुणीयन्त्रमुद्धरेत् ॥
काचकूप्यां जलं धार्य्यं रक्षयेद्यत्नतः सुधीः ।
गुञ्जैकं पर्णखण्डेन प्रत्यहं भक्षयेन्नरः ॥
कासं श्वासं क्षयं प्लीहमजीर्णं ग्रहणीगदम् ।
रक्तपित्तं क्षतं गुल्ममर्शांसिच विनाशयेत् ॥
अश्मरीं मूत्रकृच्छ्रञ्च शूलमष्ट विधं तथा ।
आमवातं वातरक्तं खञ्जवातं धनुस्तथा ॥
उदरामयमामञ्च स्थूलतां क्रिमिकोष्ठताम् ।
वातपित्तकफान् सर्वान्नाशयेन्नात्र संशयः ॥

भुक्ताच कण्ठपर्य्यन्तं गुञ्जैकं रसं लिहेत् ।
तत्चनात्कारयेद्भस्म तृणराशिमिवानलः ॥
यामार्द्धं द्रावयेत् सर्वं शङ्खशुक्तिवराटकम् ।
पूर्व्वोक्त विधिना तत्र दद्यान्निशि चतुष्पथे ॥
योगिनीभैरवाभ्याञ्च वलिं माष तिलानथ ।
महाशङ्खद्रवोनाम्ना शम्भुदेवेन भाषितः ।
गुह्याद्गुह्यतमं गोप्यं पुत्रस्यापि न कथ्यते ।
लोकानां कौतुकात्कर्त्तुं प्रकाश्यं राजसन्निधौ ॥

रोहीतकारिष्टः ।

रोहीतक तुलामेकाञ्चतुर्द्रोणे जले पचेत् ।
पादशेषे रसे पूते शीते पलशतद्वयम् ॥
दद्याद्गुड़स्य धातक्याः पलषोड़शिका मता ।
पञ्चकोलं त्रिजातञ्च त्रिफलाञ्च विनिक्षिपेत् ॥
चूर्णयित्वा पलांशेन ततो भाण्डे निधापयेत् ।
मासादूर्द्धञ्च पिवतां सर्व्वोदरजां जयेत् ॥
प्लीहगुल्मोदराष्ठीला ग्रहण्यर्शांस कामलाम् ।
कुष्ठशोफारुचिहरो रोहीतारिष्टसंज्ञितः ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां प्लीहयकृदधिकारः समाप्तः ।

पाण्डुरोगाधिकारः।

साध्यन्तु पाण्ड्वामयिनं समीक्ष्य
स्निग्धं घृतेनोर्द्धमधश्च शुद्धम्।
सम्पादयेत् क्षौद्रघृतप्रगाढ़ै-
र्हरीतकीचूर्णमयैः प्रयोगैः॥
पिवेद्‌घृतं वा रजनीविपक्कं
यत्त्रैफलं तैल्वकमेव वापि।
विरेचनद्रव्यकृतं पिवेद्वा
योगांश्च वैरेचनिकान् घृतेन॥

विधिः स्निग्धस्तु वातोत्थे तिक्तशीतस्तु पैत्तिके।
श्लैष्मिके कटुरूक्षोष्णः कार्य्यो मिश्रस्तु मिश्रके॥
पाण्डुरोगी सदा सेव्या सगुड़ा च हरीतकी।
सप्तरात्रं गवां मूत्रे भावितं वाप्ययोरजः।
पाण्डुरोग प्रशान्त्यर्थं पयसाथ पिवेन्नरः॥
अयोमलस्तु सन्तप्तं भूयो गोमूत्रशोधितम्।
मधुसर्पिर्युतंचूर्णं सह भक्तेन योजयेत्॥
दीपनं चाग्निजननं शोथपाण्ड्वामयापहम्।
रेचनं कामलार्त्तस्य स्निग्धस्यादौ प्रयोजयेत्।
ततः प्रशमनी कार्य्या क्रिया वैद्येन जानता॥
त्रिफलाया गुड़ूच्या वा दार्व्या निम्बस्य वा रसः।

प्रातर्माचिकसंयुक्तः शीलितः कामलापहः ॥

सशर्करा कामलिनां त्रिभण्डी
हिता गवाक्षी सगुड़ा च शुण्ठी।
दग्धाक्षकाष्ठैर्मलमायसन्तु
गोमूत्रनिर्वापित मष्टवारान्।
विचूर्ण्य लीढ़ं मधुनाचिरेण
कुम्भाह्वयं पाण्डुगदं निहन्ति॥

लौहपात्रे शृतं चीरं सप्ताहं पथ्यभोजनः।
पिवेत्पाण्डामयी शोषी ग्रहणीदोषपीड़ितः॥
अञ्जनं कामलार्त्तस्य द्रोणपुष्पीरसः स्मृतः।
निशागैरिकधात्रीणां चूर्णंवा संप्रकल्पयेत्॥
नस्यं कर्कोटमूलं वा घ्रेयं वा जालिनीफलम्।
पाण्डुरोगक्रियां सर्वां योजयेच्च हलीमके।
कामलायाञ्च या दिष्टा सापि कार्य्या भिषग्वरैः॥

नवायसलौहम्।

त्र्यूषणत्रिफलामुस्त विड़ङ्गचित्रकाः समाः।
नवायोरजसो भागास्तच्चूर्णं मधुसर्पिषा॥
भक्षयेत् पाण्डुहृद्रोग कुष्ठार्शः कामलापहम्।

त्रिकत्रयाद्यं लौहम्।

पलं लौहस्य किट्टस्य पलं गव्यस्य सर्पिषः
सितायाश्च पलञ्चैकं मधुनश्च पलं तथा॥
तोलैकं कान्तलौहस्य त्रिकत्रय समन्वितम्।

ततः पात्रे विधातव्यं लौहे वा मृण्मये तथा॥
भावितं मधुसर्पिर्भ्यां रौद्रे शिशिर एव च।
भोजनादौ तथा मध्ये चान्ते चैव प्रयोजयेत्॥
कामलां पाण्डुरोगञ्च हलीमकमथापि च।
अम्लपित्तं तथा शूलं शूलञ्च परिणामजम्॥
कासं पञ्चविधञ्चैव प्लीहश्वासज्वरानपि।
अपस्मारं तथोन्मादमुदरं गुल्ममेव च॥
अग्निमान्द्यमजीर्णञ्च श्वयथुञ्च सुदारुणम्।
निहन्ति नात्र सन्देहो भास्करस्तिमिरं यथा॥

वज्रवटकमण्डूरम्।

पञ्चकोलं समरिचं देवदारु फलत्रिकम्।
विड़ङ्गमुस्त युक्ताश्च भागास्त्रिपल सम्मिताः॥
यावन्त्येतानि चूर्णानि मण्डूरं द्विगुणं ततः।
पक्का चाष्टगुणे मूत्रे घनीभूते तदुद्धरेत्॥
ततोऽक्षमात्रान् वटकान् पिबेत्तक्रेन तक्रभूक्।
पाण्डुरोगं जयत्येष मन्दाग्नित्वमरोचकम्॥
अर्शांसि ग्रहणीदोषमुरुस्तम्भ मथापि च।
क्रिमिं प्लीहानमुदरं गलरोगञ्च नाशयेत्॥
मण्डूरो वज्रनामायं रोगानीक विनाशनः।
निर्वाप्य बहुशो मूत्रे मण्डूरं ग्राह्यमिष्यते॥
ग्राहयन्त्यष्टगुणितं मूत्रं मण्डूरचूर्णतः।

पुनर्नवादिमण्डूरम्।

पूनर्नवा त्रिवृच्छुण्ठी पिप्पली मरिचानि च।

विड़ङ्गं देवकाष्ठञ्च चित्रकं पुष्कराह्वयम् ॥
त्रिफला द्वे हरिद्रे च दन्ती च चविका तथा।
कूटजस्य फलं तिक्तापिप्पलीमूलमुस्तकम् ॥
एतानि समभागानि मण्डूरं द्विगुणं ततः।
गोमूत्रेऽष्टगुणे पक्त्वा स्थापयेत् स्निग्धभाजने ॥
पाण्डुशोथोदरानाह शूलार्शः क्रिमि गुल्मनुत्।

पञ्चामृतलौहमण्डूरम्।

लौहं ताम्रं गन्धमभ्रं पारदञ्च समांशिकम्।
त्रिकटु त्रिफला मुस्तं विड़ङ्गं चित्रकं तथा ॥
किरातं देवकाष्ठञ्च हरिद्राद्वय पुष्करम्।
यमानी जीरयुग्मञ्च शटीधान्यक चव्यकम् ॥
प्रत्येकं लौहभागञ्च सूक्ष्मं चूर्णन्तु कारयेत्।
सर्वचूर्णस्य चार्द्धांशं सुशुद्धं लौहकिट्टकम् ॥
गोमूत्रे पाचयेद्वैद्यो लौहकिट्टं चतुर्गुणे।
पुनर्नवाष्टगुणितं क्वाथं तत्र प्रदापयेत् ॥
सिद्धेऽवतारिते चूर्णं मधुनः पलमात्रकम्।
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय कोकिलाक्षानुपानतः ॥
ग्रहणीं चिरजां हन्ति सशोथां पाण्डुकामलाम्।
अग्निञ्च कुरुते दीप्तं ज्वरं जीर्णं व्यपोहति ॥
प्लीहानं यकृतं गुल्ममुदरञ्च विशेषतः।
कासंश्वासं प्रतिश्यायं कान्तिपुष्टिविवर्द्धनम् ॥

अत्र सर्वचूर्णसमांशं मण्डूरचूर्णमिति वृद्धाः गोमूत्र पुनर्नवाक्वाथ मण्डूराणां पाकः चूर्णानां प्रक्षेपः शीते च मधुनः।

चन्द्रसूर्य्यात्मको रसः।

सूतकं गन्धकं लौहमभ्रकञ्च पलं पलम्।
शङ्खटङ्कवराटञ्च प्रत्येकार्द्धपलं हरेत्॥
गोक्षुरवीजचूर्णञ्च पलैकं तत्र दीयते।
सर्वमेकीकृतं चूर्णं वाप्ययन्त्रे विभावयेत्॥
पटोलं पर्पटं भार्गीं विदारी शतपुष्पिका।
कुण्डली दण्डनीवासाकाकमाचीन्द्रवारुणी॥
वर्षाभूः केशराजश्च शालिञ्ची द्रोणपुष्पिका।
प्रत्येकार्द्धपलैर्द्रावैर्भावयित्वा वटीं कुरु॥
चतुर्दश वटीः खादेच्छागीदुग्धानुपानतः।
गहनानन्दनाथोक्तश्चन्द्रसूर्य्यात्मको रसः॥
हलीमकं निहन्त्याशु पाण्डुरोगञ्च कामलाम्।
जीर्णज्वरं सविषमं रक्तपित्तमरोचकम्॥
शूलं प्लीहोदरानाहमष्ठीलागुल्मविद्रधीन्।
शोथं मन्दानलं कासं श्वासं हिक्कां वमिं भ्रमिम्॥
भगन्दरोपदंशौ च दद्रूकण्डूव्रणापचीः।
दाहं तृष्णामुरस्तम्भमामवातं कटीग्रहम्॥
युक्त्या मद्येन मण्डेन मूद्गयूषेण वारिणा।
गुडूचीत्रिफलावासाक्वाथनीरेण वा क्वचित्॥

प्राणवल्लभो रसः।

हिङ्गूलसम्भवं सूतं गन्धं काश्मीरसम्भवम्।
लौहं ताम्रं वराटीञ्च तुल्यं हिङ्गूफलत्रयम्॥
स्नुहीमूलं यवक्षारं जैपालं टङ्कनं विन्हृत्।

प्रत्येकन्तु समं भागं छागीदुग्धेन भावयेत् ॥
चतुर्गुञ्जां वटीं खादेद्धारिणा मधुना सह ।
प्राणवल्लभनामायं गहनानन्दभाषितः ॥
श्लेष्मदोषञ्च संवीक्ष्य युक्त्या वा त्रुटिवर्द्धनम् ।
निहन्ति कामलां पाण्डुमानाहं श्लीपदं तथा ॥
गलगण्डं गण्डमालां कृच्छ्राणि च हलीमकम् ।
शोथं शूलमूरुस्तम्भं संग्रह ग्रहणीं तथा ॥
हन्ति मूर्च्छां वमिं हिक्कां कासंश्वासं गलग्रहम् ।
असाध्यं सन्निपातञ्च जीर्णज्वरमरोचकम् ॥
जलदोषभवं शोथं महोग्रञ्च जलोदरम् ।
नातः परतरं श्रेष्ठं कामलार्त्ति रुजापहम् ॥

पञ्चाननवटी ।

शुद्धसूतं समं गन्धं मृतताम्राभ्रगुग्गुलु ।
जैपालवीजतुल्यञ्च घृतेन गुडकीकृतम् ॥
भक्षयेद्बदराण्डाभं शोथपाण्डुप्रशान्तये ।
पञ्चाननवटी ख्याता पाण्डुरोगकुलान्तिका ॥

अत्र सर्वसमं जैपालम् । घृतेन प्रहरं संमर्द्द्य स्निग्ध भाण्डे संस्थाप्य वदराण्डप्रमाणं भक्षयेत् । द्रोणपुष्पीरस मनुपिवेत् ।

पाण्डुसूदनोरसः ।

रसं गन्धं मृतं ताम्रं जयपालञ्च गुग्गुलु ।
समांशमाज्य संयुक्तां गुड़िकां कारयेद्भिषक् ॥

एकैकां खादयेद्वैद्यः पाण्डुशोथप्रशान्तये।
शीतलञ्च जलञ्चाम्लं वर्जयेत्पाण्डुसूदने॥

पाण्डुपञ्चानन रसः।

लौहाभ्रकञ्च ताम्रञ्च पलिकानि पृथक् पृथक्।
त्रिकटु त्रिफला दन्ती चविकं कृष्णजीरकम्॥
चित्रकञ्च निशे द्वे च त्रिवृता माणमूलकम्।
कुटजस्य फलं तिक्तादेवदारुवचाघनम्॥
प्रत्येकमेषां कर्षन्तु निक्षिपेत्पाकविद्भिषक्।
सर्वस्य द्विगुणं देयं शुद्धमण्डूरचूर्णकम्॥
गोमूत्रेऽष्टगुणे पक्त्वा सिद्धशीतं प्रदापयेत्॥
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय उष्णतोयानुपानतः॥
हलीमकं शोथपाण्डुमूरुस्तम्भञ्च नाशयेत्।
रसायनवरश्चैव बलवर्णाग्निकारकः॥
यकृतं प्लीहगुल्मञ्च सर्वरोगहरः परः॥

त्र्यूषणादि मण्डूरम्।

त्र्यूषणं त्रिफलामुस्तं विडङ्गं चव्यचित्रकौ।
दार्वीत्वङ्माक्षिकोधातुर्ग्रन्थिकं देवदारु च॥
एषां द्विपलिकान् भागान् चूर्णान् कृत्वा पृथक्पृथक्।
मण्डूरं द्विगुणं चूर्णाच्छुद्धमञ्जनसन्निभम्॥
मूत्रे चाष्टगुणे पक्त्वा तस्मिंस्तान् प्रक्षिपेत्ततः।
उदुम्बरसमान् कृत्वा वटकांस्तान् यथाग्नि तु॥
उपयुञ्जीत तक्रेण सात्म्यं जीर्णे च भोजनम्।

मण्डूरवटका ह्येते प्राणदाः पाण्डुरोगिणाम्॥
कुष्ठान्यजरकं शोथमूरुस्तम्भं कफामयान्।
अर्शांसि कामलां मेहान् प्लीहानं शमयन्ति च॥
निर्वाप्य बहुशो मूत्रे मण्डूरं ग्राह्यमिष्यते।
ग्राहयन्त्यष्ट गुणितं मूत्रं मण्डूर चूर्णतः॥

पुनर्नवातैलम्।

पुनर्नवा पलशतं जलद्रोणे विपाचयेत्।
तेन पादावशेषेण तैलप्रस्थं विपाचयेत॥
त्रिकटु त्रिफला शृङ्गी धन्याकं कट्फलं तथा।
शटीदारुप्रियङ्गुश्च देवदारुहरेणुभिः॥
कुष्ठं पुनर्नवामूलं यमानी कारवी तथा।
एलात्वचं पद्मकञ्च पत्रं नागरकेशरम्॥
एषाञ्च कार्षिकैः कल्कैः पेषयित्वाविनिक्षिपेत्।
कामलां पाण्डुरोगञ्च हलीमकमथापि वा॥
रक्तपित्तं प्रमेहांश्च कासं श्वासं भगन्दरम्।
प्लीहानमुदरञ्चैव ज्वरं जीर्णं व्यपोहति॥
कुरुते च परां कान्तिं प्रदीप्तरुचिरानलम्।
तैलं पौनर्नवं नाममलव्याधीन् नियच्छति॥

हरिद्राद्यं घृतम्।

हरिद्रा त्रिफला निम्ब बला मधुक साधितम्।
सक्षीरं माहिषं सर्पिः कामलाहरमुत्तमम्॥

मूर्वाद्यं घृतम्।

मूर्वा तिक्ता निशायास कृष्णाचन्दन पर्पटैः।

त्रायन्ती वत्सभूनिम्ब पटोलाम्बुद दारुभिः।
अक्षमात्रे घृतप्रस्थं सिद्धं क्षीरं चतुर्गुणम्।
आपाण्डुताज्वरविस्फोट शोथार्शोरक्तपित्तनुत्॥

व्योषाद्यं घृतम्।

व्योषं विल्वं द्विरजनी त्रिफलाद्विपुनर्नवम्।
मुस्ताऽन्ययोरजः पाठा विड़ङ्गं देवदारु च॥
वृश्चिकाली च भार्गी च सक्षीरैस्तैः सृतं घृतम्।
सर्वान् प्रशमयत्येतद्विकारान् मृत्तिकाकृतान्॥

आनन्दोदय रसः।

पारदं गन्धकं लौहमभ्रकं विषमेव च।
समांशं मरिचं चाष्ट टङ्कनञ्च चतुर्गुणम्॥
भृङ्गराजरसैः सप्त भावनाश्चाम्लदाड़िमैः
गुञ्जाद्वयं पर्णखण्डे खादेत्सायं निहन्ति च॥
वातश्लेष्मभवान् रोगान्मन्दाग्निं ग्रहणीं ज्वरान्।
अरुचिं पाण्डुताञ्चैव जयेद्चिरसेवनात्॥
नष्टमग्निं करोत्येष कालभास्करतेजसम्।
पर्वतोऽपि हि जीर्य्येत प्राशनादस्य देहिनः।
गुर्वन्नमम्लमाषञ्च भक्षणादेव जीर्य्यति॥

इतिभैषज्यरत्नावल्यां पाण्डुरोगाधिकारः समाप्तः।

शोथाधिकारः ।

लङ्घनं पाचनं शोथे शिरःकायविरेचनम् ।
वमनञ्च यथासन्नं यथादोषं प्रकल्पयेत् ॥
स्नेहोऽथ वातिके शोथे बद्धविट्के निरूहणम् ।
पयोघृतं पैत्तिके तु कफजे रूक्षणक्रमः ॥

अथामजं लङ्घनपाचनक्रमै-
र्विशोधनैरुल्वणदोषमादितः ।
शिरोगतं शीर्षविरेचनैरधो-
विरेचनैरूर्द्ध्वहरैस्तथोर्द्ध्वगम् ॥
उपाचरेत् स्नेहभवं विरूक्षणैः
प्रकल्पयेत् स्नेहविधिञ्च रूक्षिते ॥

दशमूलं सदा शस्तं वातशोथे विशेषतः ।
वातजे तैलमैरण्डं विड्ग्रहे पयसा पिबेत् ॥
गोमूत्रस्य प्रयोगो वा शीघ्रं श्वयथुनाशनः ।
यवागूर्माणकन्दस्य प्रायशश्चाति शोथजित् ॥

सिंहास्यादिः ।

सिंहास्यामृतभण्टाकी क्वाथं कृत्वा समाक्षिकम् ।
पीत्वा शोथं जयेज्जन्तुः श्वासं कासं ज्वरं वमिम् ॥

पुनर्नवाष्टकः।

पुनर्नवानिम्ब पटोल शुण्ठी
तिक्तामृतादार्वभया कषायः।
सर्वाङ्गशोथोदर पार्श्वशूल
श्वासान्वितं पाण्डुगदं निहन्ति॥
निम्बपत्ररसं पातुं शोषणं श्वयथौ त्रिजे।
त्रिट्सङ्गे चैव दुर्नाम्नि विदध्यात् कामलासु च॥
भूनिम्ब दारुचूर्णं जग्ध्वा पेयः पुनर्नवाक्वाथः।
अपहरति नियतमाशु शोथं सार्वाङ्गिकं नृणाम्॥
शोथनुत्कोकिलाक्षस्य भस्ममूत्रेण वाम्भसा।
स्थलपद्ममयं कल्कं पयसालोड्य पाययेत्।
श्लीहामयहरश्चैव सर्वाङ्गैकाङ्ग शोथजित्॥

मानमण्डः।

पुराणं मानकं पिष्ट्वा द्विगुणीकृततण्डुलम्।
साधितं क्षीरतोयाभ्यां मभ्यस्येत् पायसन्तु तत्॥
हन्ति वातोदरं शोथं ग्रहणीं पाण्डुतामपि।
सिद्धो भिषग्भिराख्यातः प्रयोगोऽयं निरत्ययः॥
पुनर्नवा निम्बपत्रं निष्पाव पारिभद्रके।
एतैश्च पुटस्वेदः शोथं हन्ति सुदारुणम्॥
अपामार्गः कोकिलाक्षो निर्गुण्डी विजया तथा।
एतैरपि पुटस्वेदं शोथं हन्ति सुदारुणम्॥

पुनर्नवादिचूर्णम्।

पुनर्नवादार्वभया पाठाविल्वं श्वदंष्ट्रिका।

बृहत्यौ द्वे रजन्यौ द्वे पिप्पल्यौ चित्रकं वृषः ॥
समभागानि सञ्चूर्ण्य गवां मूत्रे णवापिबेत् ।
बहुप्रकारं श्वयथुं सर्वगात्रविसारिणम् ॥
हन्ति शोथोदराख्यष्टो व्रणांश्चैवोद्धतानपि ।

विल्वस्य मूलम् ।

शोथारिचूर्णम् ।

शुष्कमूलमपामार्गस्त्रिकटु त्रिफला तथा ।
दन्ती च त्रिमदश्चैव प्रत्येकञ्च समं समम् ॥
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय विल्वपत्ररसेन च ।
पाण्डुरोगं निहन्त्याशु शोथञ्चैव सुदारुणम् ।

शोथोदरे पुनर्नवादि गुग्गुलुः ।

पुनर्नवा दार्व्वभया गुडूचीं
पिवेत्समूत्रां महिषाचयुक्ताम् ।
त्वग्दोषशोथोदरपाण्डुरोग
स्थौल्यप्रसेकोर्द्ध्व कफामयेषु ॥

सर्व्वचूर्णं समो गुग्गुलुः एरण्डतैलेन पिष्टयित्वा एकीकृत्य स्थाप्यम् । अनुरूपं गोमूत्रेण पेयम् ।

पुनर्नवादि लेहः ।

पुनर्नवामृतादारु दशमूल रसाढ़के ।
आर्द्रकस्वरसप्रस्थे गुड़स्य च तुलां पचेत् ॥
तस्मिन्‌ व्योषपत्रैला त्वक्चव्यैः कार्षिकैः पृथक् ।

चूर्णीकृतैः क्षिपेत् शीते मधुनः कुड़वं लिहेत् ॥
लेहः पौनर्नवोनाम शोथशूल निसूदनः।
कासश्वासारुचिहरो वलवर्णाग्निवर्द्धनः ॥

शोथारिमण्डूरम्।

गोमूत्र शुद्धमण्डूरं निर्गुण्डी रसभावितम्।
माणकार्द्रकक्रन्दानां रसेष्वपि च भावयेत् ॥
त्रिफला व्योषचव्यानां चूर्णं कर्षद्वयं पृथक् ॥
चूर्णाद्द्विगुण मण्डूरं गोमूत्रेऽष्टगुणे पचेत्।
सिद्धे चूर्णं क्षिपेत् शीते मधुनश्च पलद्वयम् ॥
निहन्ति सर्वजं शोथं सर्वाङ्गोत्थं न संशयः ॥

अग्निमुखमण्डूरम्।

पलद्वादश मण्डूरं गोमूत्रेऽष्टगुणे पचेत्।
पञ्चकोलं देवदारुमुस्तं व्योषं फलत्रयम् ॥
विड़ङ्गं पलमात्रन्तु पाकान्ते चूर्णितं क्षिपेत्।
पाययेदक्षमात्रन्तु तक्रेण सह बुद्धिमान् ॥
असाध्यं श्वयथुं हन्ति पाण्डुरोगं चिरोद्भवम्।
स्वयमग्निमुखं नाम सर्पिःक्षौद्रेण मर्दयेत् ॥

रसाभ्रमण्डूरम्।

गन्धकाम्बरसूतानां प्रत्येकं शुक्तिसम्मितम्।
संशोध्य चूर्णितं कृत्वा मण्डूरं मुष्टिकद्वयम् ॥
प्रस्थतञ्च हरीतक्याः पाषाणजतुनः पिचूम्।
तोलकं कान्तलौहस्य सर्वं रौद्रे विभावयेत् ॥

भृङ्गराजरसप्रस्थे केशराजरसे तथा।
निर्गुण्डीमाणकन्दानां मार्द्रकस्य रसेष्वपि॥
त्रिकटु त्रिफला चव्य मुस्तकानां पृथक् पृथक्।
कर्षं कर्षं क्षिपेच्चूर्णं मर्दयेन्मधुसर्पिषा॥
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय मात्रया युक्तितः पुमान्।
निहन्ति सर्वजं शोथं सर्वाङ्गैकाङ्ग संश्रयम्॥
कासश्वास तृषा दाह मोह च्छर्दि युतं तथा।
अम्लपित्तं निहन्त्येव शूलमष्ट विधं जयेत्॥
अग्निवृद्धिकरं वृष्यं हृद्यं वातानुलोमनम्।
कामलां पाण्डुरोगञ्च श्लेष्मकुष्ठारुचिज्वरम्॥
प्लीहगुल्मोदरं हन्ति ग्रहणीं सप्रवाहिकाम्।

निर्गुण्ड्यादीनां रसैः प्रत्येकं मण्डूरं सप्तवारमेव भावयित्वा किञ्चिदार्द्रतायां त्रिकट्वादीनां चूर्णं प्रति क १ दत्त्वा पुनः पिष्ट्वा कोलप्रमाणा वटिकाः कृत्वा एकैकां घृतमधुभ्यां मर्दयित्वा भक्षयेत् पुनर्नवा क्वाथं प्रक्षिप्त यवक्षारमनुपिबेत्।

शुष्कमूलाद्यं तैलम्।

शुष्कमूलक वर्षाभू दारुरास्ना महौषधैः।
पक्वमभ्यञ्जनात्तैलं समूलं श्वयथुं जयेत्॥

वृहत् शुष्कमूलाद्यं तैलम्।

मूलकं दशमूलञ्च कणामूलं पुनर्नवा।
प्रत्येकं प्रस्थमाहृत्य वारिण्यष्टगुणे पचेत्॥

हरिद्राद्वय पूतीक द्वयानन्तायुगैः पृथक ।
तत्साध्वसिद्धं विज्ञाय शुभे भाण्डे निधापयेत् ॥
वातश्लेषकृतं दोषं सन्निपातभवं तथा ।
निहन्ति सर्वजं सोथमुदरश्वासनाशनम् ॥
विरुद्धभैवजभवं शोथमाशु व्यपोहति ।
व्रणशोथाच्चिशूलघ्नं कामलापाण्डुनाशनम् ॥
ये चान्ये व्याधयः सन्ति श्लेषजाः सन्निपातजाः ।
तान् सर्व्वान्नाशयत्याशु सूर्य्यस्तम इवोदितः ॥

शोथशार्दूलतैलम् ।

धुस्तूरो दशमूलञ्च सिन्धुवारं जयन्तिका ।
पुनर्नवाकरञ्जश्च षट्पलानि प्रगृह्य च ॥
जलद्रोणे विपक्तव्यं ग्राह्यं पादावशेषितम् ।
प्रस्थञ्च कटुतैलस्य कल्कान्येतानि दापयेत् ॥
रास्नापुनर्नवादारुमूलकं नागरं कणा ।
सिद्धं तैलवरं ह्येतन्नाशयत्यस्य सेवनात् ॥
शोथं सुदारुणं घोरं वातपित्तकफोद्भवम् ।
असाध्यं सर्वदेहस्थं सन्निपातसमुद्भवम् ॥
श्लीपदञ्च ज्वरं पाण्डुं क्रिमिदोषं विनाशयेत् ।
क्लिन्नव्रण प्रशमनं नाड़ीदुष्टव्रणापहम् ॥
शोथशार्दूलकंतैलं बलवर्णप्रसादनम् ॥

पुनर्नवादितैलम् ।

पुनर्नवा पलशतं जलद्रोणे विपाचयेत् ।

तेन पादावशेषेण तैलप्रस्थं पचेद्भिषक् ॥
त्रिकटु त्रिफला शृङ्गी धान्यकं कट्फलं तथा ।
शटी दार्वी प्रियङ्गुश्च पद्मकाष्ठं हरेणुकम् ॥
कुष्ठं पुनर्नवा चैव यमानी कारवी तथा ।
एलात्वचं सलोध्रञ्च पत्रकं नागकेशरम् ॥
वचाग्रन्थिकमूलञ्च चव्यं चित्रकमूलकम् ।
शतपुष्पाम्बु मञ्जिष्ठा रास्नायासस्तथैव च ॥
एतेषां कार्षिकैर्भागैः पेषयित्वा विनिक्षिपेत् ।
कामलां पाण्डुरोगञ्च हलीमकमथारुचिम् ॥
रक्तपित्तं महाघोरं कासंश्वासं भगन्दरम् ।
प्लीहानमुदरञ्चैव जीर्णज्वरमपोहति ॥
कुरुते परमां कान्तिं प्रदीप्तं जठरानलम् ।
तैलं पुनर्नवाख्यातं सर्वान् व्याधीन् व्यपोहति ॥

पुनर्नवाद्यं घृतम् ।

पुनर्नवा तुलां गृह्य जलद्रोणे विपाचयेत् ।
चतुर्भागावशेषेण घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
भूनिम्ब विजया शुण्ठी शोथघ्नामरदारुभिः ।
कासंश्वासंज्वरं हन्ति शोथञ्चापि सुदारुणम् ॥

माणघृतम् ।

माणकक्वाथकल्काभ्यां घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
एकजं द्वन्द्वजं शोथं त्रिदोषजमपोहति ॥

त्रिनेत्राख्योरसः

टङ्गनं शोधितं गन्धं मृतशुल्वायसं रसम् ।

दिनैकमार्द्रकद्रावैर्मर्द्य लघुपुटे पचेत् ॥
त्रिनेत्राख्यो रसो नाम चासाध्यं श्वयथुं जयेत्।
वल्लत्रयं पिबेच्चानु एरण्डशिखरीरसम् ॥

त्रिकट्वादि लौहम्।

त्रिकटु त्रिफला दन्ती विडङ्गं कटुका तथा।
चित्रको देवकाष्ठञ्च त्रिवृद्दारु पिप्पली ॥
चूर्णान्येतानि तुल्यानि द्विगुणं स्यादयोरजः।
क्षीरेण पिष्टं शीतं वै परं श्वयथुनाशनम् ॥

शोथारि लौहम्।

अयोरजस्त्र्यूषण यावशूकं
चूर्णञ्च पीतं त्रिफला रसेन।
शोथं निहन्यात् सहसा नरस्य
यथाशनिर्वृक्षमुदग्रवेगः ॥
सर्वं समं लौहम्।

शोथभस्म लौहम्।

त्रिकटु त्रिफला द्राक्षा पौष्करं सजलं शटी।
लौहं वचा लवङ्गञ्च शृङ्गीत्वक् शतपुष्पिका ॥
विभीतकं विडङ्गञ्च धातकीपुष्पमेव च।
एतानि समभागानि श्लक्ष्ण चूर्णानि कारयेत् ॥
सर्वद्रव्य समञ्चात्र सुशुद्धं लौहकिट्टकम्।
कुटजस्य रसेनापि स्नञ्चयेत्तारयत्नतः ॥

वेष्टितं जम्बुपत्त्रेण पङ्केन परिलेपयेत् ।
ततो गजपुटे पक्का स्वाङ्गशीतं समुद्धरेत् ॥
प्रातःकाले शुचिर्भूत्वा भक्षयेत् शक्तिमानतः ।
निहन्ति सर्वजं शोथं ग्रहणीञ्च विशेषतः ॥
उदरेषु च सर्वेषु शोथेषु च विधानतः ।
विविधा व्याधयश्चान्ये सेवनाद्यान्ति साध्यताम् ॥

शोथकालानलोरसः ।

चित्रं कूटजवीजञ्च श्रेयसी सैन्धवं तथा ।
पिप्पली देवपुष्पञ्च सजातीफलटङ्कनम् ॥
लौहमभ्रं तथा गन्धं पारदेनैव मिश्रितम् ।
एतेषां कर्षमात्रेण वटीं गुञ्जामितां शुभाम् ॥
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय कोकिलाक्षरसेन तु ।
ज्वरमष्टविधं हन्ति साध्यासाध्यमथापि वा ।
कासं श्वासं तथा शोथं प्लीहानं हन्ति दुस्तरम् ।
मेहं मन्दानलं शूलं संग्रहग्रहणीं तथा ॥
अवश्यं नाशयेच्छोथं कर्द्दमं भास्करो यथा ।
शोथकालानलो नाम रोगानीकविनाशनः ॥

शोथाङ्कुशोरसः ।

रसेन्द्रगन्धं मृतलौहताम्रं
नागं तथाभ्रं समसंख्यकञ्च ।
निर्गुण्डिकास्फोतकपित्थचिञ्चा
पुनर्नवा श्रीफलकेशराजम् ॥

एषां रसैर्भावितमेकशश्च
कोलप्रमाणा वटिका विधेया।
शोथ ज्वरारोचकपाण्डुरोगं
सर्वाङ्गशोथं विनिवारयेच्च॥
पित्तान्वितान्वातभवान् कफोत्थान्।
शोथाङ्कुशो नाम निहन्ति रोगान्॥

पञ्चामृतरसः।

शुद्धसूतं समादाय गन्धकं भागतः समम्।
त्रिभागं टङ्कनं देयं विषभागत्रयं तथा॥
भागत्रयं तथा देयं मरिचस्य प्रयत्नतः।
चूर्णीकृतं जलेनापि पिष्ट्वा रक्तिमितां वटीम्॥
शृङ्गवेररसेनैव भक्षयेद्वटिकामिमाम्।
जलदोषोद्भवे शोथे घोरेऽप्युग्रे जलोदरे॥
सन्निपातेषु घोरेषु विंशतिश्लैष्मिके गदे।
ज्वरातिसारसंयुक्ते शोथे चैव गलग्रहे॥
शिरःशूलगदे घोरे नासारोगे सपीनसे।
पञ्चामृतरसो ह्येष सर्वरोगोपशान्तिकृत्॥

दुग्धवटी।

अमृतं सूर्य्यगुञ्जं स्यादहिफेनं तथैव चः।
पञ्चरत्तिकलौहञ्च षष्टिरत्तिकमभ्रकम्॥
दुग्धैर्गुञ्जाद्वयमिता वटीकार्य्या भिषग्विदा।
दुग्धानुपानं दुग्धैश्च भोजनं सर्वथा हितम्॥
शोथं नानाविधं हन्ति ग्रहणीं विषमज्वरम्।

मन्दाग्निं पाण्डुरोगञ्च नाम्ना दुग्धवटी परा ॥
वर्जयेल्लवणं वारि व्याधिनिःशेषतावधि ॥

दुग्धवटी ।

अमृतं धूर्त्तवीजञ्च हिङ्गुलञ्च समं समम् ।
धूर्त्तपत्ररसेनैव मर्द्दयेद्याममात्रकम् ॥
मुद्गोपमां वटीं कृत्वा दुग्धेन सह पाययेत् ।
दुग्धेन भोजयेदन्नं वर्जयेल्लवणं जलम् ॥
शोथं नानाविधं हन्ति पाण्डुरोगं सकामलम् ।
सेयं दुग्धवटी नाम्ना गोपनीया प्रयत्नतः ॥

ग्रहणीयुक्तशोथे ।

कल्पलतावटी ।

अमृतं हिङ्गुलं धूर्त्तवीजं द्वादशरक्तिकम् ।
प्रत्येकमहिफेनञ्च षट्त्रिंशद्रक्तिकं नयेत् ॥
पिष्ट्वा दुग्धेन गुञ्जैकां वटीं दुग्धेन पाययेत् ।
दुग्धं पाने भोजने च देयं न लवणं जलम् ॥
ग्रहणीं चिरकालीनां हन्ति शोथं सुदुर्जयम् ।
चिरज्वरं पाण्डुरोगं नाम्ना कल्पलता वटी ॥

क्षेत्रपालरसः ।

हिङ्गुलञ्च विषं ताम्रं लौहं तालकटङ्कनम् ।
जीरमाहूरफेनञ्च समभागं विमर्दयेत् ॥
यवाभां वटिका कार्य्या पथ्यं दुग्धौदनं हितम् ।

अलवण वारिहीनं दातव्यं भिषजां वरैः ॥
गुरुशोथमग्निमान्द्यं ग्रहणीमतिदुस्तराम् ।
ज्वरञ्च विषमं जीर्णं नाशयेन्नात्र संशयः ॥

वैद्यनाथवटी ।

(दधिवटी ।)

पक्वेष्टका हरिद्राभ्यामगारधूमकेन च ।
शोधितं सूतकं ग्राह्यं तोलकं तुलया धृतम् ॥
भृङ्गराजरसैः शुद्धं गन्धकं सूततुल्यकम् ।
हरितालं विषं तुल्यमेलवालुकताम्रकम् ॥
खर्परं माक्षिकं कान्तं सर्वमेकत्र कारयेत् ।
सर्वार्द्धा कज्जली ग्राह्या भावयेच्च पुनः पुनः ॥
सिन्धुवाररसे चैव ज्योतिष्मत्या रसे तथा ।
रसेऽपराजितायाश्च जयन्त्याः स्वरसे तथा ॥
रक्तचित्रकमूलोत्थे रसे च परिभावयेत् ।
वटिकां सर्षपाकारां योजयेत्कुशलो भिषक् ॥
ततः सप्तवटीर्दद्यादुष्णेण वारिणा सह ।
अनुपानञ्च कर्त्तव्यं कज्जल्याः कणया सह ॥
सन्निपातज्वरे चैव सशोथे ग्रहणीगदे ॥
पाण्डुरोगेऽग्निमान्द्ये च विविधे विषमज्वरे ॥
शुक्रमज्जगते दद्यान्नतु कासे कदाचन ।
नित्यं दध्ना च भोक्तव्यं सिता नित्यं तथैव च ॥
स्नातव्यं ह्यभयान्नित्यं वयोदोषानुसारतः ।
अलवणं वारिहीनं दधिपथ्यं सदा भवेत् ॥

वैद्यनाथवटीनाम्ना वैद्यनाथेन निर्म्मिता ॥
इयं ग्रहण्यां शोथे च प्रयुज्यते ।

सुधानिधिः ।

धान्यकं बालकं मुस्तं विश्वं सिन्धुं समांशकम्
मण्डूरं द्विगुणं दत्त्वा भावयेत्तु चतुर्दश ॥
गोमूत्रे केशराजस्य शोथघ्नीभृङ्गराजकः ।
निर्गुण्डी भेकपर्णी च रसैरेषां विभाव्य च ॥
निष्कं चूर्णं प्रयुञ्जीत तक्रेन सह बुद्धिमान् ।
केशराजरसैर्वापि भोजनं लवणं विना ॥
तक्रेन भोजयेदन्नं पाने तक्रञ्च दापयेत् ।
कामलाज्वरशोथघ्नो वह्निसन्दिपनः परः ॥
ग्रहणीपाण्डुरोगघ्नः सर्वव्याधिविनाशनः ॥

पाण्डुशोथे तक्रमण्डुरम् ।

सप्तधा गोमूत्र शुद्धस्थूलमण्डुर चूर्ण पल ४ भावनार्थं गोमूत्र पल ८ विल्वपत्ररस गणिकारीपत्ररस पुनर्नवा रस कोकिलाच रस केशराज रस भृङ्गराज रस एभिः प्रत्येकं वारत्रयं भावयेत् । अस्य दशरक्तिकं तक्रेण पिवेत् । तक्रेण भोजनं तक्रपानं लवणजलं वर्जयेत् ।

तक्रवटी ।

रसस्य माषकं ग्राह्यं गन्धकस्य च माषकम् ।
द्विमाषकं विषस्यापि ताम्रं माषचतुष्टयम् ॥

तोलकं पिप्पलीचूर्णं मण्डूरस्य च तोलकम्।
क्काथेन कृष्णजीरस्य भावयेत्सप्तवासरम्॥
वल्लप्रमाणां वटिकां तक्रेण सह पाययेत्।
तक्रेण भोजनं पानं लवणाम्भो विवर्जितम्॥
निहन्ति शोथं ग्रहणीं मन्दाग्निपाण्डुतामपि॥

कटुकाद्यं लौहम्।

कटुकं त्र्यूषणं दन्तिविडङ्गं त्रिफला तथा।
चित्रको देवदारुश्च त्रिवृद्दारुणपिप्पली॥
चूर्णान्येतानि तुल्यानि द्विगुणं स्यादयो रजः।
क्षीरेण तुल्यमेतच्च श्रेष्ठं श्वयथुनाशनम्॥
सर्वचूर्णाद्विगुणं लौहम्।

कंसहरीतकी।

द्विपञ्चमूलस्य पचेत् कषाये
कंसेऽभयानाञ्च शतं गुड़ाच्च।
लेहे सुशीते च विनीयचूर्णं
व्योषं त्रिसौगन्ध्यमुपाश्रिते च॥
किञ्चिच्च चूर्णादपि यावशूकात्
प्रस्थार्द्धमानं मधुनश्च दद्यात्।
एकाभयां प्राश्य ततश्च लेहात्
शुक्तिं निहन्ति श्वयथुं प्रवृद्धम्॥
श्वासज्वरारोचकमेहगुल्म-
प्लीहत्रिदोषोदरपाण्डुरोगान्॥

कार्श्यामवातः वस्तगल्मपित्तं
वैवर्णमूत्रानिलशुक्रदोषान् ॥

कंसे आढ़के।

चौरवटिका।

गृहीत्वा दरदात् कर्षं तदर्द्धं देवपुष्पकम्।
फणिफेनं विषं जातीफलं धुस्तूरवीजकम् ॥
संमर्द्द्य विजयाद्रावैर्मुद्गमालां वटीञ्चरेत्।
अनुपानं प्रदातव्यं शोथे चौरं भिषग्वरैः ॥
ग्रहण्यां विजया क्वाथः पथ्यं दुग्धान्नमेव हि।
जलञ्च लवणञ्चापि वर्जनीयं विशेषतः।
प्रबलायामुदन्यायां सलिलं नारिकेलजम्।
पातव्यं वटिका चैषा शोथं हन्ति न संशयः ॥
ग्रहणीमतिसारञ्च ज्वरं जीर्णं निर्हन्ति च ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां शोथाधिकारः समाप्तः।

उदराधिकारः।

सर्वमेवोदरं प्रायो दोष सङ्घातजं यतः।
अतो वातादिशमनीक्रिया सर्वत्र शस्यते ॥

उदरे दोषसम्पूर्णे कुक्षौ मन्दो यतोऽनलः।
तस्माद्भोज्यानि योज्यानि दीपनापि लघूनि च॥
रक्तशालीन् यवान्मुद्गान् जाङ्गलान् मृगपक्षिणः।
पयोमूत्रासवारिष्ट मधु सीधु च शीलयेत्॥
दोषाति मात्रोपचयात् स्रोतोमार्ग निरोधनात्।
संभवत्युदरं तस्मान्नित्यमेन विरेचयेत्॥
पाययेत्तैलमैरण्डं समूत्रं सपयोऽपि वा॥
वातोदरं बलवतः स्नेहस्वेदैरुपाचरेत्।
स्निग्धाय स्वेदिताङ्गाय दद्यात् स्निग्धं विरेचनम्॥
हृते दोषे परिम्लानं वेष्टयेद्वाससोदरम्।
यथास्यानवकाशत्वाद्वायुर्नाध्मापयेत् पुनः॥
परिम्लानं विरेचनेन नम्रीकृतम्।

विरिक्तं च यथा दोषहरैः पेया शृता हिता॥
वातोदरी पिबेत्तक्रं पिप्पली लवणान्वितम्।
शर्करा मरिचोपेतं स्वादु पित्तोदरी पिबेत्॥
यमानी सैन्धवाजाजी व्योषयुक्तं कफोदरी।
त्र्यूषणक्षारलवणैर्युक्तं त्रैदोषिकोदरी॥
शौरवारोचकार्त्तानामसृतत्वाय कल्पते॥
वातोदरे पयोऽभ्यासो निरूहो दशमूलिकः।

सामुद्राद्यं चूर्णम्।

सामुद्रसौवर्चल सैन्धवानि
क्षारं यमानीमजमोदकञ्च।

सपिप्पली चित्रक शृङ्गवेरं
हिङ्गुं विड़ञ्चेति समानि कुर्य्यात् ॥
एतानि चूर्णानि घृतप्लुतानि
भुञ्जीतपूर्वं कवलं प्रशस्तम्।
वातोदरं गुल्ममजीर्णभक्तं
वातास्रकोपं ग्रहणीं प्रदुष्टाम् ॥
अर्शांसि दुष्टानि च पाण्डुरोगं
भगन्दरं चापि निहन्ति सद्यः ॥

स्नुक् पयसा सुभाविततण्डुलचूर्णै विनिर्म्मितःपूपः।
उदर मुदारं हिंस्याद्योगोऽयं सप्तरात्रेण ॥
सक्षीरं माहिषं मूत्रं निराहारः पिवेन्नरः।
शाम्यत्यनेन जठरं सप्ताहादिति निश्चयः ॥

विन्दुघृतम्।

अर्कक्षीरपले द्वे च स्नुहीक्षीरपलानि षट्।
पथ्या कम्पिल्लकं श्यामा शम्याकं गिरिकर्णिका ॥
नीलिनी त्रिवृता दन्ती शङ्खिनी चित्रकं तथा।
एतेषां पलिकैर्भागैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
अथास्य मलिने कोष्ठे विन्दुमात्रं प्रदापयेत्।
यावतोऽस्य पिवेद्विन्दूंस्तावद्वारान् विरिच्यते ॥
कुष्ठगुल्ममुदावर्त्तं श्वयथूं सभगन्दरम्।
शमयत्युदराण्यष्टौ वृक्षमिन्द्राशनि र्यथा ॥
एतद्विन्दुघृतं नाम येनाभ्यक्तो विरिच्यते ॥
जलं चतुर्गुणं देयं पाकार्थं विन्दुसर्पिषः।

महाविन्दु घृतम्।

स्नुहीचीरपले कल्के प्रस्थार्द्धञ्चैव सर्पिषः।
कम्पिल्लकं पलञ्चैकं पलार्द्धं सैन्धवस्य च॥
त्रिवृतायाः पलञ्चैकं कुड़वं धात्रिकारसात्।
तोयप्रस्थेन विपचेच्छनैर्मृद्वग्निना भिषक्॥
कर्षप्रमाणं दातव्यं जठरे प्लीहगुल्मयोः।
तथा कच्छपरोगेषु युञ्जीत मतिमान् भिषक्॥
एतद्गुल्मान् सनिचयान् सशूलान् सपरिग्रहान्
निहन्त्येष प्रयोगो हि वायुर्जलधरानिव॥
पञ्चगुल्मवधार्थाय वज्रो मुक्तः स्वयम्भुवा।
महाविन्दुघृतं नाम सिद्धं सिद्धैश्च पूजितम्॥

नाराचघृतम्।

सूक्चीरदन्तीत्रिफलाविड़ङ्ग
सिंही त्रिवृच्चित्रककल्कयुक्तम्।
घृतं विपक्वं कुड़वप्रमाणं
तोयेन तस्याचमयार्द्धमचम्॥
पीत्वोष्णमम्भोऽनुपिवेत् विरिक्तः
पेयां सुखोष्णां प्रपिवेद्विधिज्ञः:
नाराचमेतज्जठरामयानां
युक्तोपयुक्तं शमनं प्रदिष्टम्।

वृहन्नाराचघृतम्।

लोध्रचित्रक चव्यानि विड़ङ्गं त्रिफला त्रिवृत्।

अङ्घ्रिन्यतिविषाव्योष मजमोदा निशाद्वयम् ॥
दन्ती च कार्षिकं सर्वं गोमुत्रस्य पलाष्टकम् ।
चतुःपलं स्नुहीचीरं राजवृत्तफलं तथा ॥
एतैश्चतुर्गुणैतोये घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
उदरञ्चामवातञ्च गुल्मप्लीह भगन्दरान् ॥
निहन्त्यचिरयोगेन गृध्रसीं स्तम्भमूरुजम् ।
वृहन्नाराचकं नाम घृतमेतद्यथामृतम् ॥

श्रीवैद्यनाथादेशवटिका।

त्रिकटुक पारदपथ्या समभागं कानकफलं द्विगुणम् ।
माषप्रमाणावटिका कार्य्या स्वरसेनाम्ललोणिकायाः ॥
प्रवलजलोदरगुल्मज्वरपाण्डुामयनाशिनी प्रोक्ता ।
तिमिराणि पटल विद्रधि प्रवलोदावर्त्तशूलहरी ॥
क्रिमिकोठ कुष्ठ कण्डू पिड़काश्च निहन्ति रोगचयम् ।
सिद्धगुड़ी प्रथिता भुवने श्रीवैद्यनाथपादाज्ञा ॥
अतिसरणे सति हस्तपादप्रक्षालन पूर्वकं दधि भक्तेन भोजयेत्। पथ्यं स्वल्पं देयम् ।

इच्छाभेदीरसः।

शुण्ठीमरिचसंयुक्तं रसगन्धकटङ्कनम् ।
जैपालास्त्रिगुणाः प्रोक्ताः सर्वमेकत्र पेषयेत् ॥
इच्छाभेदी द्विगुञ्जः स्यात् सितया सह पाययेत् ।
यावच्च चुल्लकं पीत्वा तावद्वेगान्विरेचयेत् ॥
तक्रौदनञ्च दातव्यमिच्छाभेदी यथेच्छया ।
चुल्लकं सितोदकगण्डूषम् ।

इच्छाभेदी रसः।

शुद्धसूतस्य माषैकं गन्धकान्माषकत्रयम्।
विभीतकस्य माषैकं धात्र्याश्चैव तु माषकम्॥
माषद्वयञ्च पिप्पल्याः शुण्ठीनां माषकत्रयम्।
जैपालवीजमज्जाया गुड़कं विंशतिं तथा॥
अम्ललोणीरसैः पिष्ट्वा वटिकां कारयेद्बुधः।
कलाय परिमाणान्तु भक्षयेद्रेचनार्थकम्॥
अम्ललोणीरसैः सार्द्धं तोयमुष्णं पिवेदनु।
तावद्विरिच्यते वेगाद्यावत् शीतं न सेवते॥

अभयावटी।

अभया मरिचं कृष्णा टङ्गनञ्च समांशिकम्।
सर्वचूर्णसमं भागं दद्यात् कानकजं फलम्॥
स्नुहीक्षीरेण संकुर्य्याद्वटीं स्विन्नकलायवत्।
वटीद्वयं शिवामेकां पिष्ट्वा तण्डुलवारिणा॥
उष्णाद्विरेचयेदेषा शीते स्वास्थ्यमुपैति च॥
जीर्णज्वरं प्लीहरोगं हन्त्यष्टावुदराणि च॥
वातोदरे प्रशस्तोऽयं सर्वाजीर्णं व्यपोहति।
कामलां पाण्डुरोगञ्च तथैव कुम्भकामलाम्॥

नाराचरसः।

सूतं टङ्गनतुल्यांशं मरिचं सूततुल्यकम्।
गन्धकं पिप्पली शुण्ठी द्वौ द्वौ भागौ विचुर्णयेत्
सर्वतुल्यं क्षिपेद्दन्तीवीजं निस्तुषमेव च।

द्विगुञ्जो रेचने सिद्धो नाराचोऽयं महारसः ॥
गुल्मप्लीहोदरं हन्ति पिवेत्तण्डुलवारिणा ।

इच्छाभेदीरसः ।

सूतं गन्धञ्च मरिचं टङ्गनं नागराभया ।
जैपालवीजसंयुक्तं क्रमोत्तरगुणं भवेत् ॥
सर्वतुल्यो गुड़ो देय इच्छाभेदी त्वयं रसः ।
द्वित्रिगुञ्जा परिमिता वटीकार्य्या विचक्षणैः ॥

चूलिकावटी ।

रसो गन्धो विषं तालं त्रिकटु त्रिफला तथा ।
टङ्गनं समभागञ्च जयपालञ्चतुर्गुणम् ॥
भृङ्गराजरसेनाथ केशराजरसेन वा ।
मधुना वटिका कार्य्या गुञ्जाद्वयमिता शुभा ॥
चूलिकाख्या वटी ख्याता शोथोदरविनाशिनी ।
कामलां पाण्डुरोगञ्च आमवातं हलीमकम् ॥
हन्याद्भगन्दरं कुष्ठं प्लीहानं गुल्ममेव च ।

भेदिनीवटी ।

त्रिकण्टकस्नुक्पयसा पिप्पल्या वटिका कृता ।
भेदिनीयं सिद्धमता महागदनिसूदनी ॥

शोथोदरारिलौहम् ।

पुनर्नवामृतावह्नि गवाक्षी-मानसोभ्मकः ।
सूर्य्यावर्त्तार्कमूलञ्च पृथगष्टपलं जले ॥

द्विगुञ्जो रेचने सिद्धो नाराचोऽयं महारसः ॥
गुल्मप्लीहोदरं हन्ति पिबेत्तखण्डुलवारिणा ।

इच्छाभेदीरसः ।

सूतं गन्धञ्च मरिचं टङ्कनं नागराभया ।
जैपालवीजसंयुक्तं क्रमोत्तरगुणं भवेत् ॥
सर्वतुल्यो गुड़ो देय इच्छाभेदो त्वयं रसः ।
द्विविगुञ्जा परिमिता वटीकार्य्याविचक्षणैः ॥

चूलिकावटी ।

रसो गन्धो विषं तालं त्रिकटु त्रिफला तथा ।
टङ्कनं समभागञ्च जयपालञ्चतुर्गुणम् ॥
भृङ्गराजरसेनाथ केशराजरसेन वा ।
मधुना वटिका कार्य्या गुञ्जाद्वयमिता शुभा ॥
चूलिकाख्या वटी ख्याता शोथोदरविनाशिनी ।
कामलां पाण्डुरोगञ्च आमवातं हलीमकम् ॥
हन्याद्भगन्दरं कुष्ठं प्लीहानं गुल्ममेव च ।

भेदिनीवटी ।

त्रिकण्टकस्नुक्पयसा पिप्पल्या वटिका कृता ।
भेदिनीयं सिद्धमता महागदनिसूदनी ॥

शोथोदरारिलौहम् ।

पुनर्नवामृतावह्नि गवाक्षी मानसोक्षकः ।
सूर्य्यावर्त्तार्कमूलञ्च पृथगष्टपलं जले ॥

इच्छाभेदी रसः।

शुद्धसूतस्य माषैकं गन्धकान्माषकत्रयम्।
विभीतकस्य माषैकं धात्र्याश्चैवतु माषकम्॥
माषद्वयञ्च पिप्पल्याः शुण्ठीनां माषकत्रयम्।
जैपालवीजमज्जाया गुड़कं विंशतिं तथा॥
अम्ललोणीरसैः पिष्ट्वा वटिकां कारयेद्बुधः।
कलाय परिमाणान्तु भक्षयेद्रेचनार्थकम्॥
अम्ललोणीरसैः सार्द्धं तोयमुष्णं पिवेन्नरः।
तावद्विरिच्यते वेगाद्यावत् शीतं न सेवते॥

अभयावटी।

अभया मरिचं कृष्णा टङ्गनञ्च समां शिकम्।
सर्वचूर्णसमं भागं दद्यात् कानकजं फलम्॥
स्नुहीक्षीरेण संकुर्य्याद्वटीं स्विन्नकलायवत्।
वटीद्वयं शिवामेकां पिष्ट्वा तण्डुलवारिणा॥
उष्णाद्विरेचयेदेषा शीते स्वास्थ्यमुपैति च॥
जीर्णज्वरं प्लीहरोगं हन्त्यष्टावुदराणि च॥
वातोदरे प्रशस्तोऽयं सर्वाजीर्णं व्यपोहति।
कामलां पाण्डुरोगञ्च तथैव कुम्भकामलाम्॥

नाराचरसः।

सूतं टङ्गनतुल्यांशं मरिचं सूततुल्यकम्।
गन्धकं पिप्पली शुण्ठी द्वौ द्वौ भागौ विचूर्णयेत्
सर्वतुल्यं क्षिपेद्दन्तीवीजं निस्तुषमेव च।

द्विगुञ्जो रेचने सिद्धो नाराचोऽयं महारसः॥
गुल्मप्लीहोदरं हन्ति पिवेत्तण्डुलवारिणा।

इच्छाभेदीरसः।

सूतं गन्धञ्च मरिचं टङ्गनं नागराभया।
जैपालवीजसंयुक्तं क्रमोत्तरगुणं भवेत्॥
सर्वतुल्यो गुड़ो देय इच्छाभेदी लयं रसः।
द्वित्रिगुञ्जा परिमिता वटीकार्य्याविचक्षणैः॥

चूलिकावटी।

रसो गन्धो विषं तालं त्रिकटु त्रिफला तथा।
टङ्गनं समभागञ्च जयपालश्चतुर्गुणम्॥
भृङ्गराजरसेनाथ केशराजरसेन वा।
मधुना वटिका कार्य्या गुञ्जाद्वयमिता शुभा॥
चूलिकाख्या वटी ख्याता शोथोदरविनाशिनी।
कामलां पाण्डुरोगञ्च आमवातं हलीमकम्॥
हन्याद्भगन्दरं कुष्ठं प्लीहानं गुल्ममेव च।

भेदिनीवटी।

त्रिकण्टकक्लृप्पयसा पिप्पल्या वटिका कृता।
भेदिनीयं सिद्धमता महागदनिसूदनी॥

शोथोदरारिलौहम्।

पुनर्नवामृतावह्नि गवाक्षी-मानसीभकः।
सूर्य्यावर्त्तार्कमूलञ्च पृथगष्टपलं जले॥

पादशेषे शृतं द्रोणे सुपूते वस्त्रगालिते।
लौहचूर्णाष्टपलकं पचेदाज्यसमं भिषक्॥
अर्कस्य द्विपलं चीरं स्नुहीचीरं चतुःपलम्।
पलद्वयं कौशिकस्य गन्धकस्य पलं तथा॥
पलार्द्धं पारदं सिद्धे वच्यमाणन्तु निक्षिपेत्।
जयपालं ताम्रमभ्रं शुद्धमत्र प्रदापयेत्॥
कङ्कुष्टवह्निकन्दानां शरख्यात् घण्टकर्णकात्।
पलाशस्य च वीजानि कञ्चुकी तालमूलिका॥
त्रिफलायाः क्रिमिरिपोस्त्रिवृद्दन्तो भवं तथा।
सूर्य्यावर्त्तगवाच्योश्च वर्षाभूर्वज्रवल्लिका॥
एषां लौहसमां मात्रांस्निग्धभाण्डे निधापयेत्।
अतोऽस्य भक्षयेन्मात्रामनुपानञ्च युक्तितः॥
हन्ति सर्वोदरं शीघ्रं नात्रकार्य्या विचारणा।
ये च शोथाः सुदुर्वाराश्चिरकालानुबन्धिनः॥
तान् सर्वान्नाशयत्याशु तमः सूर्य्योदये यथा।
नातःपरतरं किञ्चित् शोथोदरविनाशनम्॥
उदराग्नि पाण्डुरोगं कामलाञ्च हलीमकम्।
अर्शो भगन्दरं कुष्ठं ज्वरं गुल्मञ्च नाशयेत्॥

जलोदरारिरसः।

रसेन गन्धं द्विगुणं शिला च
निशा च वीजं जयपालकस्य।
फलत्रयं त्र्यूषणकञ्च चित्रं
सर्वं विचूर्ण्यापि विभावयेच्च॥

दन्तीस्नुही भृङ्गरसे पृथक् च
सम्भाव्य संशोष्य च सप्तवारान् ।
वयो बलं वीक्ष्य तथा ददीत
जाते विरेके च ददीत पथ्यम् ॥
अल्पं सतक्रं शिशिरानुयायि
जाते बले तत्पुनरेव दद्यात् ।
तक्रेण रोगः समुपैति शान्तिं
सिद्धो रसो नाम जलोदरारिः ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यामुदराधिकारः समाप्तः ।

क्लोमरोगाधिकारः ।

प्लीहयकृद्‌दान्त्रयोर्मध्यमन्नपक्‌तादि कर्मणि ।
सहायभूतमध्यास्ते क्लोमतच्च तिलाभिधम् ॥
गुर्वतिस्निग्धभोज्यैश्चाप्यभिघातादिभिस्तथा ।
वृद्धिस्तस्य मृदुत्वञ्च तत्र शोणितसञ्चयः ।
विद्रधिर्वा भवेत्तत्र व्याधयोऽन्ये च दारुणाः ।
एवं विकृतिमापन्ने तिलके वह्निसङ्क्षयः ॥
उत्क्लेशो वमनं कार्श्यं पाण्डुतासदनं भ्रमः ।
ऊर्द्ध्वोदरे व्यथा तीव्रा काठिन्यमपि चोष्णता ॥

पादशेषे शृतं द्रोणे सुपूते वस्त्रगालितं।
लौहचूर्णाष्टपलकं पचेदाज्यसमं भिषक्॥
अर्कस्य द्विपलं चीरं स्नुहीचीरं चतुःपलम्।
पलद्वयं कौशिकस्य गन्धकस्य पलं तथा॥
पलार्द्धं पारदं सिद्धे वच्यमाणन्तु निचिपेत्।
जयपालं ताम्रमभ्रं शुद्धमत्र प्रदापयेत्॥
कङ्कुष्टवह्निकन्दानां शरख्यात् घण्टकर्णकात्।
पलाशस्य च वीजानि कञ्चुकी तालमूलिका॥
त्रिफलायाः क्रिमिरिपोस्त्रिवृद्दन्ती भवं तथा।
सूर्य्यावर्त्तगवाच्योश्च वर्षाभूर्वज्रवल्लिका॥
एषां लौहसमां मात्रांस्निग्धभाण्डे निधापयेत्।
अतोऽस्य भक्षयेन्मात्रामनुपानञ्च युक्तितः॥
हन्ति सर्वोदरं शीघ्रं नात्रकार्य्या विचारणा।
ये च शोथाः सुदुर्व्वाराश्चिरकालानुबन्धिनः॥
तान् सर्व्वान्नाशयत्याशु तमः सूर्य्योदये यथा।
नातःपरतरं किञ्चित् शोथोदरविनाशनम्॥
उदराणि पाण्डुरोगं कामलाञ्च हलीमकम्।
अर्शो भगन्दरं कुष्ठं ज्वरं गुल्मञ्च नाशयेत्॥

जलोदरारिरसः।

रसेन गन्धं द्विगुणं शिला च
निशा च वीजं जयपालकस्य।
फलत्रयं त्र्यूषणकञ्च चित्रं
सर्वं विचूर्ण्यापि विभावयेच्च॥

दन्तीस्नुही भृङ्गरसे पृथक् च
सम्भाव्य संशोष्य च सप्तवारान् ।
वयो बलं वीक्ष्य तथा ददीत
जाते विरेके च ददीत पथ्यम् ॥
अल्पं सतक्रं शिशिरानुयायि
जाते बले तत्पुनरेव दद्यात् ।
तक्रेण रोगः समुपैति शान्तिं
सिद्धो रसो नाम जलोदरारिः ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यामुदराधिकारः समाप्तः ।

क्लोमरोगाधिकारः ।

प्लीहक्षुद्रान्त्रयोर्मध्यमन्नपक्वादि कर्म्मणि ।
सहायभूतमध्यास्ते क्लोमतच्च तिलाभिधम् ॥
गुर्वतिस्निग्धभोज्यैश्चाप्यभिघातादिभिस्तथा ।
वृद्धिस्तस्य मृदुत्वञ्च तत्र शोणितसञ्चयः ।
विद्रधिर्वा भवेत्तत्र व्याधयोऽन्ये च दारुणाः ।
एवं विकृतिमापन्ने तिलके वह्निसङ्क्षयः ॥
उत्क्लेशो वमनं कार्श्यं पाण्डुतासदनं भ्रमः ।
ऊर्द्धोदरे व्यथा तीव्रा काठिन्यमपि चोष्णता ॥

शूलाध्मानप्रवेकाश्च विद्रधी महती च हृट्।
शिला चाप्यश्मरीतुल्या सुकष्टाप्यत्र जायते॥

तस्य चिकित्सा।

यदग्नेर्दीपनं यच्च मारुतस्यानुलोमनम्।
अन्नपानौषधं सर्वं तत्तत् क्लोमगदातुरे हितम्॥

अभयादिक्वाथः।

अभयामलकं दारु धन्याकं विश्वभेषजम्।
द्राक्षा च शारिवेत्येषां क्वाथः क्लोमगदापहः॥

सुरेन्द्रमोदकः।

देवपुष्पारुणा श्यामाः शतपुष्पीकुशेशयम्।
यमानीं मागधीं शृङ्गीं द्राक्षां मधुरिकाभये॥
सञ्चूर्ण्य मधुना विद्वान् मोदकं परिकल्पयेत्।
तं यथाग्निबलं खादेत् क्लोमरोगनिवृत्तये॥
मोदकोऽयं सुरेन्द्राख्यः पुष्टिकृद्बलवर्द्धनः।
वह्निसन्दीपनो हृद्यो रसायनवरः स्मृतः॥

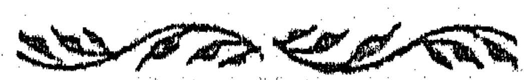
शशिशेखररसः।

रसगन्धाभ्रहेमानि मौक्तिकं विद्रुमं तथा।
कन्याद्भिर्मर्दयेद्यत्नं ततः सिद्धो भवेद्रसः॥
सर्वान् क्लोमगदान् हन्तिह्यश्नोति मारुतोद्भवान्।
पैत्तिकान्निखिलांश्चापि श्लैष्मिकानप्ययं ध्रुवम्॥

सुरेन्द्राभ्रवटी।

अभ्रं सहस्रशो दग्धं रसं दरदसम्भवम्।
केशराजाम्भसा शुद्धं गन्धकं हीरकं तथा॥
विद्रुमं मौक्तिकं हेम रौप्यं माक्षिकमेव च।
कान्तलोहञ्च सम्मर्द्य विधिना वह्निवारिणा॥
वल्लमात्रां वटीं कृत्वाच्छायायाम्परिशोषयेत्।
एकैकां योजयेत्प्राज्ञो यथादोषानुपानतः॥
क्लोमरोगविनाशाय वह्नेः सन्धुक्षणाय च।
न सोऽस्ति रोगो लोकेऽस्मिन्यमियं न विनाशयेत्॥
यो यः समाश्रयेद्व्याधिः क्लोम्नि तं तमवेक्ष्य च।
क्रियां संसाधयेद्वैद्यो यथादोषं यथाबलम्॥
अनुक्तान्यन्नपानानि क्लोमामयनिपीड़ितः।
सेवेतोक्तानि सर्वाणि यत्नतः परिवर्जयेत्॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां क्लोमरोगचिकित्सा समाप्ता।

मेदोऽधिकारः।

श्रमचिन्ताव्यवायाध्व क्षौद्रजागरणप्रियः।
हन्त्यवश्यमतिस्थौल्यं यवश्यामाकभोजनैः॥

स्थौल्यतुल्यात्माग्निमन्थरसं वापि शिलाजतु ।

अमृताद्योगुग्गुलुः ।

अमृता त्रुटिवेल्ल वत्सकं
कलिङ्गपथ्यामलकानि गुग्गुलुम् ।
क्रमवर्द्धमिदं मधुप्लुतं
पिड़का स्थौल्यभगन्दरं जयेत् ॥

नवकगुग्गुलुः ।

व्योषाग्नि त्रिफला मुस्तविड़ङ्गैर्गुग्गुलुं समम् ।
खादन् सर्वाञ्जयेद्व्याधीन्मेदः श्लेष्मामवातजान् ॥

लौहरसायनम् ।

गुग्गुलुस्तालमूली च त्रिफला खदिरं वृषम् ।
त्रिवृतालम्बुषा चैव निर्गुण्डी चित्रकं स्नुही ॥
एषां दशपलान् भागान्तोये पञ्चाढ़के पचेत् ।
पादशेषन्ततः कृत्वा कषायमवतारयेत् ॥
पलद्वादशकं देयं तीक्ष्णलौहस्य चूर्णितम् ।
पुराणसर्पिषः प्रस्थं शर्कराष्टपलानि च ॥
पचेत्ताम्रमये पात्रे सुशीते चावतारिते ।
प्रस्थार्द्धं माक्षिकन्देयं शिलाजतु पलद्वयम् ॥
एलात्वचोः पलार्द्धञ्च विड़ङ्गानि पलद्वयम् ।
मरिचञ्चाञ्जनं कृष्णा द्विपलं त्रिफलान्वितम् ॥
पलद्वयन्तु कासीसं सूक्ष्मचूर्णीकृतं बुधैः ।
चूर्णं दत्त्वाथ मथितं स्निग्धे भाण्डे निधापयेत् ।

अस्वप्नञ्च व्यवायञ्च व्यायामञ्चिन्तनानि च।
स्थौल्यमिच्छन् परित्यक्तुं क्रमेणातिप्रवर्द्धयेत् ॥
प्रातर्मधुयुतं वारिसेवितं स्थौल्यनाशनम्।
उष्णमन्नस्य मण्डं वा पिबन् कृशतनुर्भवेत् ॥
सचव्यजीरकव्योषहिङ्गुसौवर्चलानलाः।
मस्तुना शक्तवः पीता मेदोघ्ना वह्निदीपनाः ॥
समभागेन समुदितचूर्णात् षोड़शगुणाः शक्तवः।
विड़ङ्गनागरक्षारकान्तलौहरजो मधु।
यवामलकचूर्णन्तु प्रयोगः स्थौल्यनाशनः ॥

व्योषाद्यशक्तुप्रयोगः।

व्योषविड़ङ्गशिग्रूणि त्रिफलां कटुरोहिणीम्।
बृहत्यौ द्वे हरिद्रे द्वे पाठामतिविषां स्थिराम् ॥
हिङ्गुकेवुकमूलानी यमानीधान्यचित्रकम्।
सौवर्चलमजाजीञ्च हवुषाञ्चेति चूर्णयेत् ॥
चूर्णतैलघृतक्षौद्रभागाः स्युर्मानतः समाः।
शक्तूनां षोड़शगुणोभागः सन्तर्पणं पिवेत् ॥
प्रयोगात्तस्य शाम्यन्ति रोगाः सन्तर्पणोत्थिताः।
प्रमेहा मूढ़वाताश्च कुष्ठान्यर्शांसि कामलाः ॥
प्लीहा पाण्ड्वामयः शोथो मूत्रकृच्छ्रमरोचकाः।
हृद्रोगो राजयक्ष्मा च कासः श्वासो गलग्रहः ॥
क्रिमयो ग्रहणीदोषाः शैत्यं स्थौल्यमतीव च।
नराणां दीप्यते चाग्निः स्मृतिर्बुद्धिश्च वर्द्धते ॥
बदरीपत्रकल्केन पेया काञ्जिकसाधिता ॥

स्थौल्यनुत्त्वात्साग्निमन्थरसं वापि शिलाजतु ।

अमृताद्योगुग्गुलुः ।

अमृता त्रुटिवेल्ल वत्सकं
कलिङ्गपथ्यामलकानि गुग्गुलुम् ।
क्रमवर्द्धमिदं मधुप्लुतं
पिड़का स्थौल्यभगन्दरं जयेत् ॥

नवकगुग्गुलुः ।

व्योषाग्नि त्रिफला मुस्तविड़ङ्गैर्गुग्गुलुं समम् ।
खादन् सर्वाञ्जयेद्व्याधीन्मेदः श्लेषामवातजान् ॥

लौहरसायनम् ।

गुग्गुलुस्तालमूली च त्रिफला खदिरं वृषम् ।
त्रिवृतालम्बुषा चैव निर्गुण्डी चित्रकं स्नुही ॥
एषां दशपलान् भागान्तोये पञ्चाढ़के पचेत् ।
पादशेषन्ततः कृत्वा कषायमवतारयेत् ॥
पलद्वादशकं देयं तीक्ष्णलौहस्य चूर्णितम् ।
पुराणसर्पिषः प्रस्थं शर्कराष्टपलानि च ॥
पचेत्ताम्रमये पात्रे सुशीते चावतारिते ।
प्रस्थार्द्धं माक्षिकन्देयं शिलाजतु पलद्वयम् ॥
एलात्वचोः पलार्द्धञ्च विड़ङ्गानि पलद्वयम् ।
मरिचञ्चाञ्जनं कृष्णा द्विपलं त्रिफलान्वितम् ॥
पलद्वयन्तु कासीसं श्लक्ष्णं चूर्णीकृतं बुधैः ।
चूर्णं दत्त्वाथ मथितं स्निग्धे भाण्डे निधापयेत् ॥

स्थौल्यतुल्यासाग्निमन्थरसं वापि शिलाजतु ।

अमृताद्योगुग्गुलुः ।

अमृता त्रुटिवेल्ल वत्सकं
कलिङ्गपथ्यामलकानि गुग्गुलुम् ।
क्रमवृद्धमिदं मधुप्लुतं
पिड़का स्थौल्यभगन्दरं जयेत् ॥

नवकगुग्गुलुः ।

व्योषाग्नि त्रिफला मुस्तविड़ङ्गैर्गुग्गुलुं समम् ।
खादन् सर्वाञ्जयेद्व्याधीन्मेदः श्लेष्मामवातजान् ॥

लौहरसायनम् ।

गुग्गुलुस्तालमूली च त्रिफला खदिरं वृषम् ।
त्रिवृतालम्बुषा चैव निर्गुण्डी चित्रकं स्नुही ॥
एषां दशपलान् भागान्तोये पञ्चाढ़के पचेत् ।
पादशेषन्ततः कृत्वा कषायमवतारयेत् ॥
पलद्वादशकं देयं तीक्ष्णलौहस्य चूर्णितम् ।
पुराणसर्पिषः प्रस्थं शर्कराष्टपलानि च ॥
पचेत्ताम्रमये पात्रे सुशीते चावतारिते ।
प्रस्थार्द्धं माक्षिकन्देयं शिलाजतु पलद्वयम् ॥
एलात्वचोः पलार्द्धञ्च विड़ङ्गानि पलद्वयम् ।
मरिचञ्चाञ्जनं कृष्णा द्विपलं त्रिफलान्वितम् ॥
पलद्वयन्तु कासीसं श्लक्ष्णं चूर्णीकृतं बुधैः ।
चूर्णं दत्त्वाथ मथितं स्निग्धे भाण्डे निधापयेत् ॥

बिल्वपत्ररसो वापि गात्रदौर्गन्ध्यनाशनः ॥

हरीतकी लोध्रमरिष्टपत्रं
चूतत्वचो दाड़िमवल्कलञ्च ।
एषोऽङ्गरागः कथितोऽङ्गनानां
जङ्घाकषायश्च नराधिपानाम् ॥

जङ्घोद्वर्त्तनार्थं कल्कः प्रायेण हि राजादीनां गज-वाहनात् जङ्घा विवर्णता भवति तत् सवर्णं करणार्थं जङ्घासवर्णकषाय विधिः।

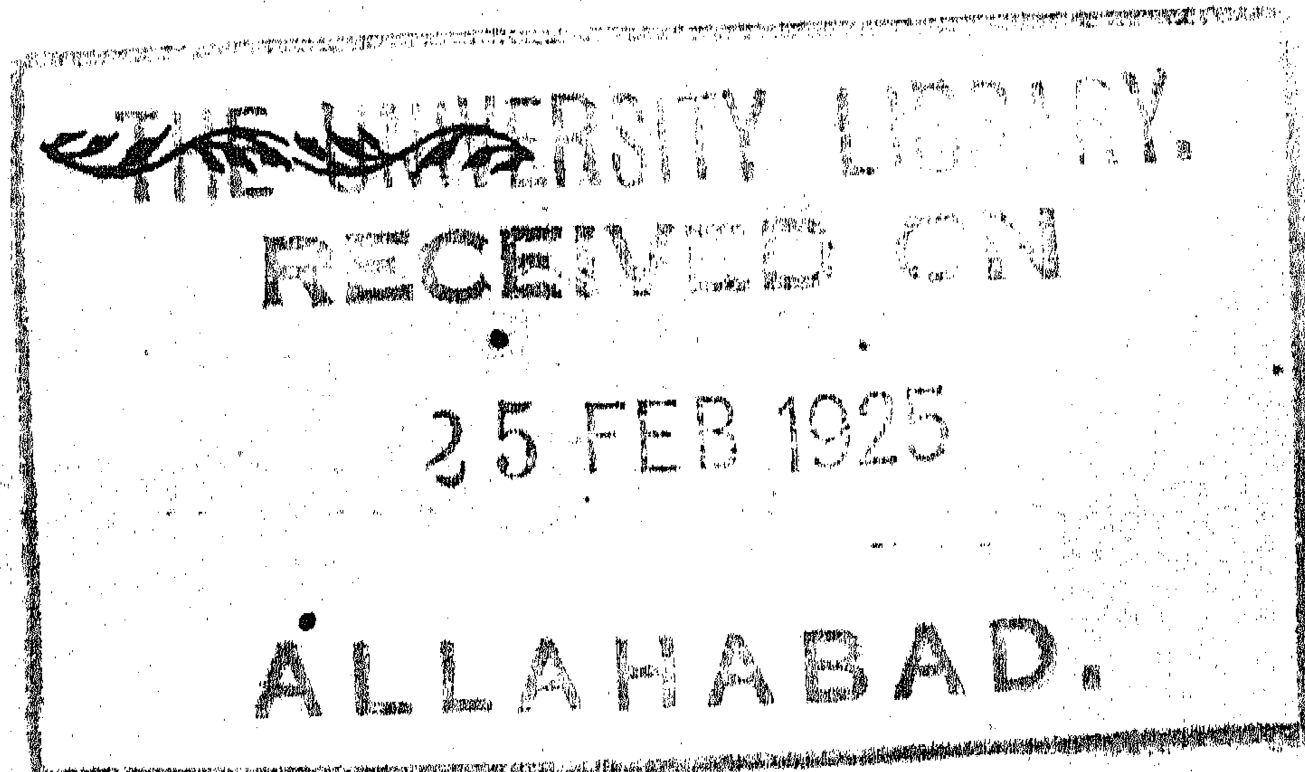
गोमूत्र पिष्टं विनिहन्ति कुष्ठं
वर्णोज्ज्वलं गोपयसा च युक्तम् ।
कचादि दौर्गन्ध्यहरं पयोभिः
शस्तं वशीकृद्रजनीद्वयेन ।

चिञ्चापत्रस्वरसस्नपित कचादि योजितं जयति ।
दुग्ध हरिद्रोद्वर्त्तन मरिचादि देहस्य दौर्गन्ध्यम् ॥

चिञ्चापत्र स्वरसेनादौ स्नपनं कार्य्यं तदनन्तरं दुग्ध हरिद्रां पिष्ट्वा उद्वर्त्तनं कार्य्यम् ।

दलजल लघु मलयाभय
विलेपो हरति देहदौर्गन्ध्यम् ।
विमलारनाल सहितं पीतमिवालम्बुषा चूर्णम् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां मेदोऽधिकारः समाप्तः ।

ततः संशुद्धदेहन्तु भक्षयेद्दक्षमात्रकम्।
अनुपानं पिबेत् क्षीरं जाङ्गलानां रसं तथा॥
वातश्लेष्महरं श्रेष्ठं कुष्ठ मेह ज्वरापहम्।
कामलां पाण्डुरोगञ्च श्वयथुं सभगन्दरम्॥
मूर्च्छामोहविषोन्मादङ्गराणि विविधानि च।
स्थूलानां कर्षणं श्रेष्ठं मेदुरे परमौषधम्॥
कर्षयेच्चातिमात्रेण कुक्षिं पातालसन्निभम्।
बल्यं रसायनं मेध्यं वाजीकरणमुत्तमम्॥
श्रीकरं पुत्रजननं बलीपलितनाशनम्।
नाश्नीयात् कदलीकन्दं काञ्जिकं करमर्द्दकम्॥
करीरङ्कारवेल्लञ्च षट्ककारादि वर्जयेत्॥

त्रिफलाद्यन्तैलम्।

त्रिफलातिविषा मूर्वा त्रिवृच्चित्रकवासकैः।
निम्बारग्वधषड्ग्रन्था सप्तपर्णनिशाद्वयैः॥
गुडूचीन्द्रसुरी कृष्णा कुष्ठसर्षपनागरैः।
तैलमेभिः समैः पक्वं सुरसादिरसाप्लुतम्॥
पानाभ्यञ्जनगण्डूष नस्यवस्तिषु योजितम्।
स्थूलतादींश्च कण्ड्वादीन् जयेत्कफकृतान् गदान्॥

शिरीषलामज्जकहेमलोध्रै-
स्त्वग्दोषसंस्वेदहरः प्रघर्षः।
पत्राम्बुलोहाभयचन्दनानि
शरीरदौर्गन्ध्यहरः प्रदेहः॥

वासादलरसो लेपाच्छङ्खचूर्णेन संयुतः।

बिल्वपत्ररसो वापि गात्रदौर्गन्ध्यनाशनः ॥

हरीतकी लोध्रमरिष्टपत्रं
चूतत्वचो दाड़िमवल्कलञ्च ।
एषोऽङ्गरागः कथितोऽङ्गनानां
जङ्घाकषायश्च नराधिपानाम् ॥

जङ्घोद्वर्त्तनार्थं कल्कः प्रायेण हि राजादीनां गज-वाहनात् जङ्घा विवर्णता भवति तत् सवर्ण करणार्थं जङ्घासवर्णकषाय विधिः।

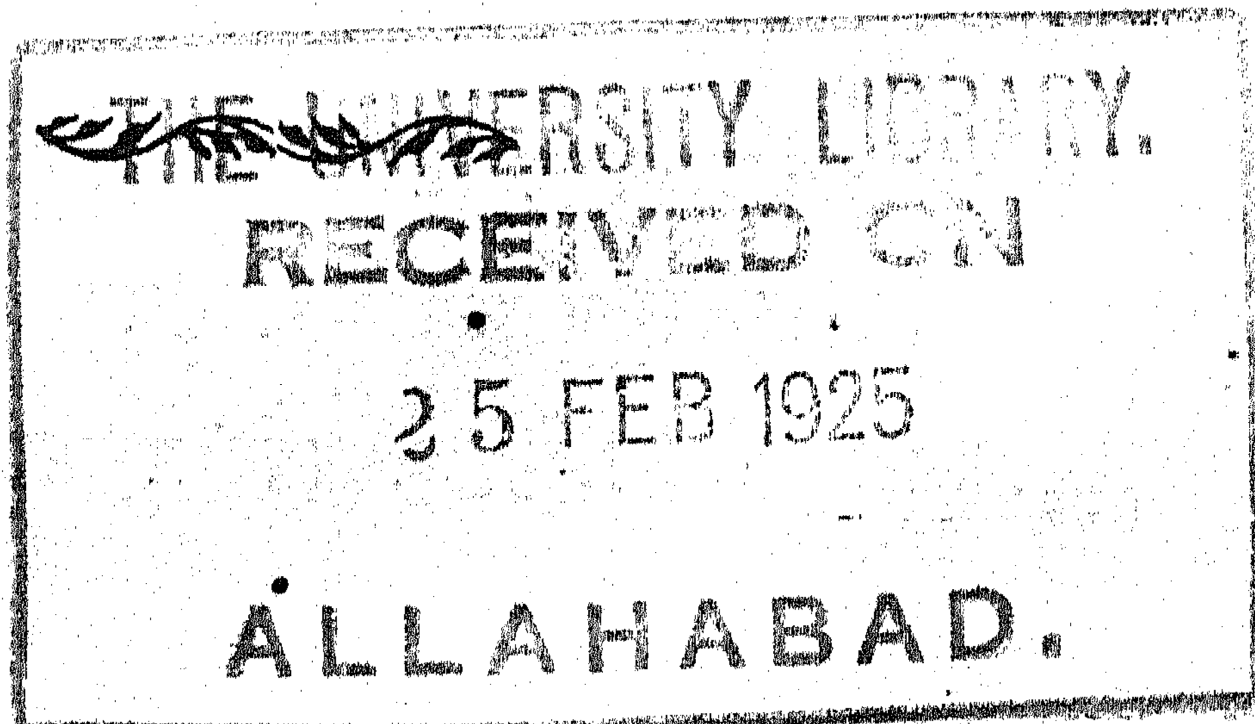
गोमूत्र पिष्टं विनिहन्ति कुष्ठं
वर्णोज्ज्वलं गोपयसा च युक्तम् ।
कक्षादि दौर्गन्ध्यहरं पयोभिः
शस्तं वशीकृद्रजनीद्वयेन ।

चिञ्चापत्रस्वरसम्रक्षित कक्षादि योजितं जयति ।
दुग्ध हरिद्रोद्वर्त्तन मरिचादि देहस्य दौर्गन्ध्यम् ॥

चिञ्चापत्र स्वरसेनादौ म्रक्षणं कार्य्यं तदनन्तरं दुग्ध हरिद्रां पिष्ट्वा उद्वर्त्तनं कार्य्यम् ।

दलजल लघु मलयाभय
विलेपो हरति देहदौर्गन्ध्यम् ।
विमलारनाल सहितं पीतमिवालम्बुषा चूर्णम् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां मेदोऽधिकारः समाप्तः ।

आमाशयरोगाधिकारः।

आमाशये बहुविधा हेतुभिर्बहुभिर्नृणाम्।
बहुलक्षणसम्पन्ना जायन्ते बहवो गदाः॥
सामान्यं लक्षणं तेषां वह्नेर्वल परिक्षयः।
प्रायश्चोत्क्लेश वमने दौर्बल्यं सदनं भ्रमः॥
शूलदाहौ विवर्णत्वं कृशत्वञ्च ज्वरोऽरुचिः।
इन्द्रियाणाञ्च शैथिल्यं भवेन्मूर्च्छा च दारुणा॥

तेषां चिकित्सा।

आमाशयिक रोगेषु हेतुदोषानुसारतः।
विदध्याद्दीपनं वह्नेः पाचनञ्चानुलोमनम्॥

पिप्पल्यादि क्वाथः।

पिप्पली शारिवा श्यामा अभयामलकं शटी।
क्वाथमेषां पिबेत्प्रातः सक्षौद्रञ्च सशर्करम्॥
आमाशयिकरोगांश्च वह्निमान्द्यं बलक्षयम्।
शूलारोचक हृल्लासान् क्षपयेदेष निश्चितम्॥

अमृतार्णवः।

अमृतं रसगन्धौ च लौहमभ्रं समांशकम्।
भावयेद्वह्निनीरेण सप्तकृत्वः पृथक्पृथक्॥
रक्तिद्वयमतो खादेद् यथादोषानुपानतः।

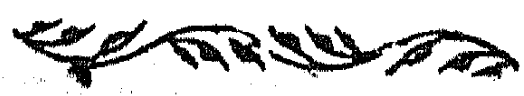
आमाशयिक रोगेषु ज्वरेषु विषमेषु च ॥

त्रिपुरसुन्दरी रसः।

सिन्दूरमभ्रन्त्वथ हेममाक्षिकं
मुक्ताफलं हेम च तुल्यभागिकम्।
कन्याम्बुना मर्दय सप्तवासरं
गुञ्जाप्रमाणां वटिकां विधेहि च ॥
रसोत्तमस्यास्य निषेवणान्नर
आमाशयोत्थामय रोग सङ्घतः।
गत्वा विमुक्तिं वलवीर्य्य संयुतो
मेधान्वितः सौम्यवपुश्च जायते ॥

अन्नपानादिकं सर्वं सुजरं यच्च पोषणम्।
आमाशयगदे सेव्यं दुर्जरञ्च विवर्जयेत् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां आमाशयरोगाधिकारः समाप्तः।

छर्द्यधिकारः।

आमाशयोत् क्लेशभवा हि सर्वा-
श्छर्द्योमता लङ्घनमेव तस्मात्।
प्राक्कारयेन्मारुतजां विमुच्य
संशोधनं वा कफपित्तहारि ॥

अत्र लङ्घनमल्पदोष विषयं संशोधनं बहुदोष विषयमिति व्यवस्था । संशोधनमत्र विरेचनम् ।

चन्दनेनाच्च मात्रेण संयोज्यामलकीरसम् ।
पिवेन्माक्षिकसंयुक्तं छर्द्दिस्तेन निवर्त्तते ॥

चन्दनमत्र श्वेतमिति भानुदासः ।

क्वाथः पर्पटजः पीतः सक्षौद्रश्छर्द्दिनाशनः ॥
हरीतकीनां चूर्णन्तु लिह्यान्माक्षिकसंयुतम् ।
अधोभागीकृते दोषे क्षिप्रं वान्तिर्निवर्त्तते ॥
कषायो भृष्टमुद्गस्य सलाज मधुशर्करः ।
छर्द्यतीसार तृड़दाह ज्वरघ्नः संप्रकाशितः ॥
जातीरसः कपित्थस्य पिप्पली मरिचान्वितः ।
क्षौद्रेण युक्तः शमयेल्लेहोऽयं छर्द्दिमुल्वणाम् ॥

अत्र जाती आमलकी ।

लाजा कपित्थ मधुमागधिकोषणानां
क्षौद्राभया त्रिकटुधान्यक जीरकाणाम् ।
पथ्यामृता मरिच माक्षिक पिप्पलीनां
लेहास्त्रयः सकल वम्यरुचि प्रशान्त्यै ॥

एलादि चूर्णम् ।

एला लवङ्ग गजकेशर कोलमज्ज
लाजप्रियङ्गु घन चन्दन पिप्पलीनाम् ।
चूर्णानि माक्षिकसिता सहितानि लीढ्वा
च्छर्द्दिं निहन्ति कफमारुतपित्तजाञ्च ॥
अश्वत्थवल्कलं शुष्कं दग्धा निर्वापितं जले
तज्जलं पानमात्रेण च्छर्द्दिमाशु व्यपोहति ॥

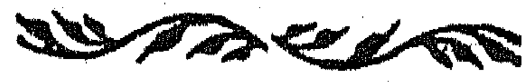
रसेन्द्रः।

अजाजी धान्यकणाभिः सचौद्राभिः कटुत्रिकैः।
एभिः सार्द्धं भस्मसूतः सेव्योवान्ति प्रशान्तये॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां छर्द्यधिकारः समाप्तः।

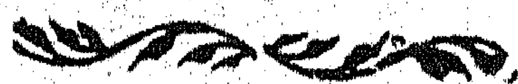

दाहाधिकारः।

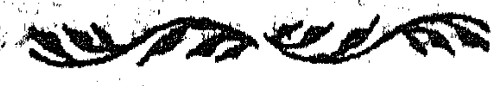

यत्पित्तज्वरदाहोक्तं दाहे तत्सर्वमिष्यते।
चन्दनाम्बुकणस्यन्दि तालवृन्तोपवीजितः॥
सुप्याद्दाहार्दितोऽम्भोज कदलीदलसंस्तरे।
परिषेकावगाहेषु व्यजनानाञ्च सेवने॥
शस्यते शिशिरं तोयं तृष्णादाहोपशान्तये।
फलिनी लोध्र सेव्याम्बु हेमपत्रं कुटन्नटम्॥
कालीयकरसोपेतं दाहे शस्तं प्रलेपनम्।
ह्रीवेर पद्मकोशीर चन्दनक्षौद वारिणा॥
संपूर्णामवगाहेत द्रोणीं दाहार्दितो नरः।
अवगाहेताम्बुपूर्णां द्रोणीं दाहार्दितो नरः॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां दाहाधिकारः समाप्तः।

तृष्णाधिकारः ।

तृष्णायां पवनोत्थायां सगुड़ं दधि शस्यते ।
रसाश्च बृं हणाः शीता गुड़ूच्या रस एव वा ॥
पित्तजायान्तु तृष्णायां पक्कोडुम्बरजोरसः ।
तत्क्वाथो वा हिमस्तद्वच्छारिवादिगणाम्बुना ॥
लाजोदकं मधुयुतं शीतं गुड़विमर्द्दितम् ।
काश्मर्य्यशर्करायुक्तं पिवेत्तृष्णार्द्दितो नरः ॥

विल्वाढ़की धातकि पञ्चकोल
दर्भेषु सिद्धं कफजां निहन्ति ।
हितं भवेच्छर्दनमेव चात्र
तप्तेन निम्बप्रसवोदकेन ॥
क्षतोत्थितां रुग्विनिवारणेन
जयेद्रसानामसृजश्च पानैः ।
क्षयोत्थितां क्षीरजलं निहन्यात्
मांसोदकं वाथ मधूदकं वा ॥
गुर्व्वन्नजामुल्लिखनैर्जयेत्तु
क्षयादृते सर्व्वकृताञ्च तृष्णाम् ॥

अलिकच दुर्व्वलानां तर्षं शमयेन्नृणामिहाम्बु पयः ।
छागो वा घृत भृष्टः शीतो मधुरो रसो हृद्यः ॥
गोस्तनेक्षु रसक्षीर यष्टीमधुमधूत्पलैः ।
नियतं नस्ततः पीतैस्तृष्णा शाम्यति दारुणा ॥

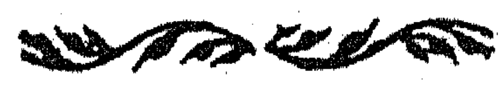
क्षीरेक्षुरसमाध्वीक क्षौद्र सीधुगुड़ोदकैः ।
वृक्षाम्लाम्लैश्च गण्डूषास्तालुशोष निवारणाः ॥
आम्र जम्बुकषायं वा पिबेन्माक्षिकसंयुतम् ।
छर्दिं सर्वां प्रणुदति तृष्णाञ्चैवापकर्षति ॥
वटशृङ्ग सिता लोध्र दाड़िमं मधुकं मधु ।
पिबेत्तण्डुलतोयेन छर्दिंतृष्णा निवारणम् ॥
केशरं मातुलुङ्गस्य सक्षौद्रं दाड़िमीयुतम् ।
क्षणमात्रेण दुर्वारां तृष्णां कवलतो जयेत् ॥
दाहतृष्णाप्रशमनं मधुगण्डूष धारणम् ॥
असञ्चार्य्या तु या मात्रा गण्डूषे सा प्रकीर्त्तिता ।
सुखं सञ्चर्य्यते या तु सा मात्रा कवले हिता ॥
वटशृङ्गामय क्षौद्र लाजनीलोत्पलैर्दृढ़ा ।
गुड़िकावदनन्यस्ता क्षिप्रं तृष्णामुदस्यति ॥
ओदनं रक्तशालीनां शीतमाक्षिकसंयुतम् ।
भोजयेत्तेन शाम्येत छर्दिस्तृष्णाचिरोत्थिता ॥
वारिशीतं मधुयुतमाकण्ठाद्वा पिपासितम् ।
पाययेद्वामयेच्चापि तेन तृष्णा प्रशाम्यति ॥
मूर्च्छाच्छर्दि तृषा दाह स्त्रीमद्य भृशकर्षिताः ।
पिबेयुः शीतलं तोयं रक्तपित्तमदात्यये ॥
पूर्वामयातुरः सन् दीनस्तृष्णार्दितो जलं याचन् ।
लभते नं चेत्तदायं मरणं प्राप्नोति दीर्घवेगं वा ॥
तृषितो मोहमायाति मोहात्प्राणान् विमुञ्चति ।
तस्मात्सर्वास्ववस्थासु न क्वचिद्वारि वार्य्यते ॥
अन्नेनापि विनाजन्तुः प्राणान् धारयते चिरम् ।

तोयाभावे पिपासार्त्तः क्षणात्प्राणैर्विमुच्यते ॥

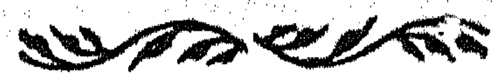
अत्यम्बुपानात्प्रभवन्ति रोगा
निरम्बुपानाच्च स एव दोषः।
तस्माद्बुधः प्राणविवर्द्धनार्थं
मुहुर्मुहुर्वारि पिबेदभूरि ॥

सक्षौद्रमाम्रजम्ब्वोत्थं पिबेत् क्वाथं रसान्वितम्।
सतृष्णो मधुना कुर्य्याद्गण्डूषान् शीतले स्थितः ॥
यत्र केवल एव रसस्तत्र भस्मसूतो बोध्यः।

इति भैषज्यरत्नावल्यां तृष्णाधिकारः समाप्तः।

रक्तपित्ताधिकारः।

नोद्रिक्तमादौ संग्राह्यं बलिनोऽप्यश्नतश्च यत्।
हृत्पाण्डुग्रहणीरोगप्लीहगुल्मज्वरादिकृत् ॥
ऊर्द्ध्वं प्रवृद्धदोषस्य पूर्वं लोहितपित्तिनः।
अक्षीणबलमांसाग्नेः कर्त्तव्यमपतर्पणम् ॥
ऊर्द्ध्वगे तर्पणं पूर्वं कर्त्तव्यञ्च विरेचनम्।
प्रागधोगमने पेया वमनञ्च यथाबलम् ॥

ऊर्द्ध्वगे प्रक्षीण-बलमांसेन जलेन तर्पणं पूर्वं प्रथ-

मतः कार्य्यम्। अतिप्रवृत्ते ऊर्द्ध्वगे रक्तपित्ते विपुलबल-मांसेन विरेचनमित्याशयः।

शालिषष्टिक नीवार कोरदूष प्रसातिकाः।
श्यामाकश्च प्रियङ्गुश्च भोजनं रक्तपित्तिनाम्॥
मसूरमुद्गचणकाः समकुष्ठाढ़कीफलाः
प्रशस्ताः सूपयूषार्थं कल्पिता रक्तपित्तिनाम्॥
शाकं पटोलवेत्राग्र तण्डुलीयादिकं हितम्।
मांसं लावकपोतादि शशैण हरिणादिजम्॥
क्षीणमांसबलं वृद्धं वालं शोषानुवर्द्धिनम्।
अवम्यमविरेच्यञ्च स्तम्भनैः समुपाचरेत्॥
वृषपत्राणि निष्पीड्य रसं समधुशर्करम्।
पिवेत्तेन शमं याति रक्तपित्तं सुदारुणम्॥

वासकपत्रं पुटेन पक्का इति वृद्धोपदेशात्।

समाक्षिकः फल्गुफलोद्भवो वा
पीतो रसः शोणितमाशु हन्ति।

अभया मधुसंयुक्ता पाचनी दीपनी मता।
श्लेष्माणं रक्तपित्तञ्च हन्ति शूलातिसारनुत्॥
वासकस्वरसे पथ्या सप्तधा परिभाविता।
कृष्णा वा मधुना लीढ़ा रक्तपित्तं द्रुतं जयेत्॥
पक्कोडुम्बर काश्मर्य्य पथ्या खर्जूरगोस्तनाः।
मधुना घ्नन्ति संलीढ़ा रक्तपित्तं पृथक् पृथक्॥

उडुम्बरादीनां पक्कानि फलानि ततः शुष्काणि ततस्तेषां श्लक्ष्णचूर्णानां मधुना लेहः। अत्र पथ्याचूर्णं मधुना लीढ़मतीव फलप्रदमिति भानुः।

खदिरस्य प्रियङ्गूनां कोविदारस्य शाल्मलेः।
पुष्पं चूर्णन्तु मधुना लिहन्नारोग्यमश्नुते॥
लाक्षाचूर्णं सुकृतं क्षौद्राज्यसमन्वितं सकृल्लीढ़म्।
शमयति सोद्गतवमनं सरक्तपित्तस्य सिद्धमिदम्॥

उशीरादिचूर्णम्।

दाहतृष्णादौ।

उशीरं तगरं शुण्ठी कक्कोलं चन्दनद्वयम्।
लवङ्गं पिप्पलीमूलं कृष्णैला नागकेशरम्॥
मुस्ता मधुककर्पूरं तुगाक्षीरी च पत्रकम्।
कृष्णागुरुसमं चूर्णं सिताचाष्टगुणा तथा॥
रक्तवान्तिश्च तापश्च नाशयेन्नात्र संशयः॥

एलादिगुड़िका।

एलापत्र त्वचोऽर्द्धाक्षाः पिप्पल्यर्द्धपलं तथा।
सितामधुकखर्जुर मृद्वीकाश्च पलोन्मिताः॥
सञ्चूर्ण्य मधुनायुक्ता गुड़िकाः कारयेद्भिषक्।
अक्षमात्रां ततश्चैकां भक्षयेच्च दिने दिने॥
श्वासं कासं ज्वरं हिक्कां छर्दिं मूर्च्छां मदंभ्रमम्।
रक्तनिष्ठीवनं तृष्णां पार्श्वशूलमरोचकम्।
शोषप्लीहामवातांश्च स्वरभेदं क्षतक्षयम्।
गुड़िका तर्पणी हृष्या रक्तपित्तं विनाशयेत्॥
घ्राणप्रवृत्ते जलमाशु देयं
सशर्करं नासिकया पयो वा।

द्राक्षारसं क्षीरघृतं पिबेद्वा
सशर्करं चेक्षुरसं हितं वा ॥

नस्यं दाड़िमपुष्पोत्थोरसो दूर्वाभवोऽथवा।
आम्रास्थिजः पलाण्डोर्वा नासिकास्रुतरक्तजित्॥
रसो दाड़िमपुष्पस्य दूर्वारससमन्वितः।
अलक्तकरसोपेतः पथ्यया वा समन्वितः॥
यजितो नस्यतः क्षिप्रं त्रिदोषमपि देहिनाम्।
नासाप्रवृत्तं रक्तन्तु हन्यादेव न संशयः॥
नासाप्रवृत्तरुधिरं घृतभृष्टं श्लक्ष्णपिष्टमामलकम्।
सेतुरिव तोयवेगं रुणद्धि मूर्द्ध्नि प्रलेपेन॥

आमलकं घृते भृष्ट्वा काञ्जिकेन पिष्ट्वा मूर्द्ध्नि लेपः इति नीलकण्ठः आमलकं श्लक्ष्णं पिष्ट्वा घृतेन वटवत् भृष्ट्वा शिरसि लेपो देयः इति भानुदासादयः।

मेढ्रेऽति प्रवृत्ते तु वस्तिरुत्तरसंज्ञितः।
शृतं क्षीरं पिबेद्वापि पञ्चमूल्या तृणाह्वया॥

कुष्माण्डखण्डः।

कुष्माण्डकात्पलशतं सुस्विन्नं निष्कुलीकृतम्।
पचेत्तस्य घृतप्रस्थे शनैस्ताम्रमये दृढ़े॥
यदा मधुनिभः पाकस्तदा खण्डशतं न्यसेत्।
पिप्पलीशृङ्गवेराभ्यां द्वे पले जीरकस्य च॥
त्वगेलापत्र मरिच धान्यकानां पलार्द्धकम्।
न्यसेच्चूर्णीकृतं तत्र दार्व्या संघट्टयेत्पुनः॥
तत्पक्वं स्थापयेद्भाण्डे दत्त्वा क्षौद्रं घृतार्द्धकम्।

तद्यथाग्नि बलं खादेद्रक्तपित्ती क्षतक्षयी ॥
कासश्वास तमश्छर्दि तृष्णाज्वर निपीड़ितः ।
वृष्यं पुनर्नवकरं बलवर्णप्रसादनम् ॥
उरः सन्धानकरणं वृंहणं स्वरबोधनम् ।
अश्विभ्यां निर्मितं श्रेष्ठं कुष्माण्डकरसायनम्
खण्डामलकमानानुसारात् कुष्माण्डकद्रवात् ।
पत्रं पाकाय दातव्यं यावानत्र रसो भवेत् ॥

वासाकुष्माण्डखण्डः ।

पञ्चाशच्च पलं ग्राह्यं कुष्माण्डात् प्रस्थमाज्यतः ।
ग्राह्यं पलशतं खण्डं वासाक्काथाढ़के पचेत् ॥
मुस्ता धात्री शुभाभार्गी त्रिसुगन्धैश्च कार्षिकैः ।
ऐलेय विश्वधन्याक मरिचैश्च पलांशिकैः ॥
पिप्पली कुड़वञ्चैव मधुमानीं प्रदापयेत् ।
कासंश्वासं क्षयं हिक्कां रक्तपित्तं हलीमकम् ॥
हृद्रोगमम्लपित्तञ्च पीनसञ्च व्यपोहति ॥

वासाखण्डः ।

तुलामादाय वासायाः पचेदष्टगुणे जले ।
तेन पादावशेषेण पाचयेदाढ़कं भिषक् ॥
चूर्णानामभयानाञ्च खण्डाच्छूद्रशतं न्यसेत् ।
द्विपलं पिप्पलीचूर्णात् सिद्धे शीते च माक्षिकात् ॥
कुड़वं पलमानन्तु चातुर्जातं सचूर्णितम् ।
क्षिप्रा विलोड़ितं खादेद्रक्तपित्ती क्षतक्षयी ॥

कासश्वास परीतश्च यक्ष्मणा च प्रपीड़ितः॥

वाशकमूलस्य शतपलमार्द्रमेवग्राह्यं जलं श १००, शेषः श २५ हरीतकी चूर्ण म्र ६४, शर्करा म्र १००, पिप्पलीचूर्ण म्र २, मधुनः कुड़वमष्टपलं, द्वैगुण्यादिति भानुदासः, चातुर्जातस्य प्रत्येकं पलम्। वासाक्काथे शर्करा पलशतं गोलयित्वा दार्व्यालोड़येत् आसन्नपाके पिप्पलीचूर्णं चातुर्जात चूर्णञ्च प्रक्षेप्य शीतीभूते मधु प्रक्षेपणीयम्।

वासाघृतम्।

वासां सशाखां सपलाशमूलां
कृत्वा कषायं कुसुमानि चास्याः।
प्रदाय कल्कं विपचेद् घृतञ्च
क्षौद्रेण पानाद्विनिहन्ति रक्तम्॥

शणस्य कोविदारस्य वृषस्य ककुभस्य च।
कल्काक्त्वात् पुष्पकल्कं प्रस्थे पलचतुष्टयम्॥

दूर्वाद्यं घृतम्।

दूर्वासोत्पल किञ्जल्का मञ्जिष्ठा सैलवालुका।
सितासितमुशीरञ्च मुस्तं चन्दन पद्मकै॥
विपचेत्कार्षिकैरेतैः सर्पिराजं सुखाग्निना।
तण्डुलाम्बु त्वजा क्षीरं दत्त्वा चैव चतुर्गुणम्॥
तत्पानं वमतो रक्तं नोवनं नासिकागते।
कर्णाभ्यां यस्य गच्छेत्तु तस्य कर्णौ प्रपूरयेत्॥

चक्षुःस्राविणि रक्ते च पूरयेत्तेन चक्षुषी।
मेढ्रपायु प्रवृत्ते तु वस्ति कर्म्मसु तद्धितम् ॥
रोमकूप प्रवृत्ते तु तदभ्यङ्गः प्रशस्यते ॥

तण्डुलोदकच्छागदुग्धयोः प्रत्येकं चातुर्गुण्यं रक्तशालितण्डुल श ४, जल श १६ संमर्द्य वस्त्रपूतं ग्राह्यम्।

समशर्करंलौहम्।

लौहाच्चतुर्गुणं चीरमाज्यं द्विगुणमुत्तमम्।
चूर्णं पादन्तु वैड़ङ्गं दद्यान्मधुसिते समे ॥
ताम्रपात्रे शुभे पक्वा स्थापयेद्घृतभाजने।
माषकादि क्रमेणैव भक्षयेद्विधिपूर्वकम् ॥
अनुपानं प्रयुञ्जीत नारिकेलजलादिकम्।
रक्तपित्तं जयेत्तीव्रमम्लपित्तं चतक्षयम् ॥
पुष्टिदं कान्तिजननमायुष्यं वृष्यमुत्तमम् ॥

मधुसिते प्रत्येकं लौहसमे मुद्रया पाके जाते लौहात्पादिकं विड़ङ्गचूर्णं प्रक्षिप्य शीते मधु देयम्।

शतमूल्यादिलौहम्।

शतमूली सिता धान्य नागकेशरचन्दनैः।
त्रिकत्रय तिलैर्युक्तं लौहं सर्वगदापहम् ॥
तृष्णादाह ज्वरच्छर्दि रक्तपित्त हरं परम् ॥

खण्डकाद्यंलौहम्।

शतावरी च्छिन्नरुहा वृषमुण्डितिकाबलाः।

तालमूली च गायत्री त्रिफलायास्त्वचस्तथा॥
भार्गी पुष्करमूलञ्च पृथक् पञ्चपलानि च।
जलद्रोणे विपक्तव्यमष्टभागावशेषितम्॥
पलद्वादशकं देयं कान्तलौहस्य चूर्णितम्।
दिव्यौषधि हतस्यापि माक्षिकस्य हतस्य वा।
खण्डतुल्यं घृतं देयं पलषोड़शिकं बुधैः।
पचेत्ताम्रमये पात्रे गुड़पाकोमते यथा॥
प्रस्थार्द्धं मधुनो देयं शुभाश्मजतुकं त्वचम्।
शृङ्गी विड़ङ्गं कृष्णा च शुण्ठी जातीफलं पलम्॥
त्रिफला धान्यकं पत्रं द्वयञ्च मरिचकेशरम्।
चूर्णं दत्त्वा समुत्थितं स्निग्धे भाण्डे निधापयेत्॥
यथाकालं प्रयुञ्जीत विड़ालपदकं ततः।
गव्यक्षीरानुपानञ्च सेव्यो मांसरसः पयः॥
गुरुवृष्यानुपानानि स्निग्ध मांसादि वृंहणम्।
रक्तपित्तं क्षयङ्कासं पक्तिशूलं विशेषतः॥
वातरक्तं प्रमेहञ्च शीतपित्तं वमिं क्लमम्।
श्वयथुं पाण्डुरोगञ्च कुष्ठं प्लीहोदरं तथा॥
आनाहं शोणितस्रावमम्लपित्तं निहन्ति च।
चक्षुष्यं वृंहणं वृष्यं माङ्गल्यं प्रीतिवर्द्धनम्॥
आरोग्यपुत्रदं श्रेष्ठं कायाग्निबलवर्द्धनम्।
श्रीकरं लाघवकरं खण्डकाद्यं प्रकीर्त्तितम्॥

रक्तपित्तान्तकलौहम्।

धात्री च पिप्पलीचूर्णं तुल्यायः सितया सह।
रक्तपित्तहरं लौहमम्लपित्तं विनाशयेत्॥

सुधानिधीरसः ।

सूतं गन्धं माक्षिकं लौहचूर्णं
सर्वं घृष्टं त्रैफलेनोदकेन ।
मूषा मध्ये भूधरे तत्पुटित्वा
दद्यात्पुञ्जां त्रैफलेनोदकेन ॥
लौहपात्रे गोपयः पाचयित्वा
रात्रौ दद्याद्रक्तपित्तप्रशान्त्यै ॥

ह्रीवेराद्यं तैलम् ।

ह्रीवेरं नलदं लोध्रं पद्मकोशीर पत्रकम् ।
नागपुष्पञ्च विल्वञ्च भद्रमुस्ता तथा शठी ॥
चन्दनञ्चैव पाठा च कुटजस्य फलत्वचम् ।
त्रिफला शृङ्गवेरञ्च भूतवासत्वचस्तथा ॥
आम्रास्थि जम्बुसारास्थि मूलं रक्तोत्पलस्य च ।
एतेषां कार्षिकै र्भागैस्तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥
लाक्षारसाढ़कञ्चैव क्षीरं स्नेहसमं भवेत् ।
रक्तपित्तञ्च त्रिविधं नाशयेदविकल्पतः ॥
कासं पञ्चविधं हन्ति तथा श्वासमुरःक्षतम् ।
ह्रीवेराद्यमिदं तैलं बलवर्णाग्निवर्द्धनम् ॥
श्रीमद्गहननाथेन निर्म्मितं विश्वसम्पदे ।

उशीरासवः ।

उशीरं वालकं पद्मं काश्मीरं नीलमुत्पलम् ।
प्रियङ्गुं पद्मकं लोध्रं मञ्जिष्ठा धन्वयासकम् ॥

पाठां किराततिक्तञ्च न्यग्रोधोडुम्बरं शठीम्।
पर्पटं पुण्डरीकञ्च पटोलं काञ्चनारकम्॥
जम्बूशाल्मलिनिर्य्यासं प्रत्येकं पल संमितम्।
सर्वं सुचूर्णितं कृत्वा द्राक्षायाः पलविंशतिम्॥
धातकीं षोड़शपलां जलद्रोणद्वये क्षिपेत्।
शर्करायास्तुलां दत्त्वा क्षौद्रस्यार्द्धतुलां तथा॥
मासं संस्थापयेद्भाण्डे मांसीमरिचधूपिते।
उशीरासव इत्येष रक्तपित्तविनाशनः॥
पाण्डुकुष्ठ प्रमेहार्शः कृमिशोथहरस्तथा।

इति भैषज्यरत्नावल्यां रक्तपित्ताधिकारः समाप्तः।

अग्निमान्द्याधिकारः।

सारमेतच्चिकित्सायाः परमग्नेश्च पालनम्।
तस्माद्यत्नेन कर्त्तव्यं वह्नेस्तु प्रतिपालनम्॥
अस्तु दोषशतं क्रुद्धं सन्तु व्याधिशतानि च।
कायाग्निमेव मतिमान् रक्षन् रक्षति जीवितम्॥
समस्य रक्षणं कार्य्यं विषमे वातनिग्रहः।
तीक्ष्णे पित्तप्रतीकारो मन्दे श्लेष्मविशोधनम्॥

सैन्धवादिचूर्णम् ।

सिन्धुत्थ पथ्या मगधोद्भव वह्निचूर्ण-
मुष्णाम्बुना पिबति यः खलु नष्टवह्निः ।
तस्यामिषेण सघृतेन वरं नवान्नं
भस्मीभवत्यशितमात्रमिह क्षणेन ॥

हिङ्ग्वष्टकं चूर्णम् ।

त्रिकटुक मजमोदा सैन्धवं जीरके द्वे
समधरण धृतानामष्टमो हिङ्गुभागः ।
प्रथम कवल भुक्तं सर्पिषा चूर्णमेत-
ज्जनयति जठराग्निं वातरोगांश्च हन्ति ॥

अजमोदात्र यमानी अग्नेरत्यन्त दीपनत्वादिति भानुदास गोपालदासौ । चूर्णं भक्तोपरिनत्त्वा घृतेन सन्धाय ग्रासत्रयं भोजनीयमितिभानुदासः ।

स्वल्पाग्निमुखचूर्णम् ।

हिङ्गुभागो भवेदेको वचा च द्विगुणा भवेत् ।
पिप्पली त्रिगुणा प्रोक्ता शृङ्गवेरं चतुर्गुणम् ॥
यमानिका पञ्चगुणा षड्गुणा च हरितकी ।
चित्रकं सप्तगुणितं कुष्ठमष्टगुणं भवेत् ॥
एतद्वातहरं चूर्णं पीतमात्रं प्रसन्नया ।
पिबेद्दध्ना मस्तुना वा सुरया कोष्णवारिणा ॥
सोदावर्त्तमजीर्णञ्च प्लीहान मुदरं तथा ।
अङ्गानि यस्य शीर्य्यन्ति विषं वा येन भक्षितम् ॥

अर्शोहरं दीपनञ्च शूलघ्नं गुल्मनाशनम्।
कासं श्वासं निहन्त्याशु तथैव क्षयनाशनम्॥
चूर्णमग्निमुखं नाम न क्वचित् प्रतिहन्यते।

बृहदग्निमुखचूर्णम्।

द्वौ क्षारौ चित्रकं पाठा करञ्जं लवणानि च।
सूक्ष्मैला पत्रकं भार्गी क्रिमिघ्नं हिङ्गुपुष्करम्॥
शटीदार्वीत्रिवृन्मुस्तं वचा चेन्द्रयवस्तथा।
धात्रीजीरकवृक्षाम्लं श्रेयसी चोपकुञ्चिका॥
अम्लवेतसमम्लीका यमानी सुरदारु च।
अभयातिविषा श्यामा हवुषारग्वधं समम्॥
तिलमुष्ककशिग्रूणां कोकिलाक्ष पलाशयोः।
क्षाराणि लौहकिट्टञ्च तप्तं गोमूत्रसेचितम्॥
समभागानि सर्वाणि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत्।
मातुलुङ्गरसेनैव भावयेच्च दिनत्रयम्॥
दिनत्रयन्तु शुक्तेन आर्द्रकस्य रसेन च।
अत्यग्निकारकं चूर्णं प्रदीप्ताग्निसमप्रभम्॥
उपयुक्तं विधानेन नाशयत्यचिराद्गदान्।
अजीर्णकमथो गुल्मान् प्लीहानं गुदजानि च॥
उदराण्यन्त्रवृद्धिञ्च अष्ठीलां वातशोणितम्।
प्रणुदत्युल्वणान् रोगान्नष्टमग्निं प्रदीपयेत्॥
समस्तव्यञ्जनोपेतं भक्तं कृत्वा सुभाजने।
दापयेदस्य चूर्णस्य बिड़ालपदमात्रकम्॥
क्षीरदोह मात्रात्तत्सर्वं द्रवीभवति सोष्मकम्।

भास्करलवणम् ।

पिप्पली पिप्पलीमूलं धान्यकं कृष्णजीरकम् ।
सैन्धवञ्च विड़ञ्चैव पत्रं तालीशकेशरम् ॥
एषां द्विपलिकान् भागान् पञ्च सौवर्चलस्य च ।
मरिचाजाजीशुण्ठीनामेकैकस्य पलं पलम् ।
त्वगेला चार्द्धभागेन सामुद्रात्कुड़वद्वयम् ।
दाड़िमात्कुड़वञ्चैव द्वे पले चाम्लवेतसात् ॥
एतच्चूर्णीकृतं श्लक्ष्णं गन्धाढ्यममृतोपमम् ।
लवणं भास्करं नाम भास्करेण विनिर्मितम् ॥
जगतस्तु हितार्थाय वातश्लेष्मामयापहम् ।
वातगुल्मं निहन्त्याशु वातशूलानियानि च ॥
तक्रमस्तु सुरासीधु तक्र काञ्जिक योजितम् ।
जाङ्गलानाञ्च मांसेन रसेन विविधेन च ।
मन्दाग्नेरश्नतो नित्यं भवेदाश्वेव पावकः ॥
अर्शांसि ग्रहणीदोषं कुष्ठामय भगन्दरान् ।
हृद्रोगमामदोषञ्च विवद्धानुदरे स्थितान् ॥
प्लीहानमश्मरीञ्चैव श्वासकासोदरक्रिमीन् ।
विशेषतः शर्करादीन् रोगान् नानाविधांस्तथा ॥
पाण्डुरोगांश्च विविधान् नाशयत्यशनिर्यथा ॥

पत्रतालीशादियोगादेवगन्धाढ्यं न पुनरपरचातुर्जातादि प्रक्षेपः ।

वचालवणतोयेन वान्तिरामे प्रशस्यते ।
अन्नं विदग्धं हिं नरस्य शीघ्रं
शीताम्बुना वै परिपाकमेति ।

तत्तस्य शैत्येन निहन्ति पित्त-
माक्लेदिभावाच्च नयत्यधस्तात्॥
हरीतकी धान्यतुषोदसिद्धा
सपिप्पली सैन्धव संप्रयुक्ता।
सोद्गार धूमं भृशमप्यजीर्णं
विभज्य सद्यो जनयेत् क्षुधाञ्च॥
विष्टब्धे स्वेदनं पथ्यं पेयञ्च लवणोदकम्।
रसशेषे दिवास्वप्नं लङ्घनं वातवर्जनम्॥
व्यायामप्रमदाध्ववाहनरतः क्लान्तानतीसारिणः
शूलश्वासवतस्तृषापरिगतान् हिक्कामरुत्पीड़ितान्।
क्षीणान् क्षीणकफान्शिशून्मदहतान् वृद्धान्रसाजीर्णिनो
रात्रौ जागरितान्नरान्निरशनान् कामं दिवास्वापयेत्॥
आलिप्य जठरं प्राज्ञो हिङ्ग्वूषण सैन्धवैः।
दिवास्वप्नं प्रकुर्वीत सर्वाजीर्णविनाशनम्॥
पथ्यापिप्पलीसंयुक्तं चूर्णं सौवर्चलं पिवेत्।
मस्तुनोष्णोदकेनाथ बुद्ध्वा दोषगतिं भिषक्॥
चतुर्विधमजीर्णञ्च मन्दानलमरोचकम्।
आध्मानं वातगुल्मञ्च शूलञ्चाशु नियच्छति॥
विसूचिकायां वमितं विरिक्तं
सुलङ्घितं वा मनुजं विदित्वा।
पेयादिभिर्दीपनपाचनैश्च
सम्यक्क्षुधार्त्तं समुपक्रमेत॥
जलपीतमपामार्गमूलं हन्ति विसूचिकाम्।
कुष्ठ सैन्धवयोः कल्कं चुक्रतैल,समन्वितम्।

विसूच्यां मर्दनं कोष्णं खल्लीशूलनिवारणम् ॥

व्योषं करञ्जस्य फलं हरिद्रां
मूलं समावाप्य च मातुलुङ्गाः।
छाया विशुष्का गुड़िकाः कृतास्ता
हन्युर्विसूचीं नयनाञ्जनेन ॥

गुड़पुष्पशिखरीतण्डुलगैरिककणिका हरिद्राभिः।
अञ्जन गुड़िका विनयति विसूचिकां त्रिकटुसंयुक्ता ॥

त्वक्पत्र रास्नागुरु शिग्रुकुष्ठै-
र्वम्लप्रपिष्टैः सवचाशताह्वैः।
उद्वर्त्तनं खल्लिविसूचिकाघ्नं
तैलं विपक्वञ्च तदर्थकारि ॥

वमनं त्वलसे पूर्वं लवणेनोष्णवारिणा।
स्वेदो वर्त्तिर्लङ्घनञ्च क्रमश्चातोऽग्निवर्द्धनः ॥

सरुक् चानद्ध मुदर मम्लपिष्टैः प्रलेपयेत्।
दारुहैमवती कुष्ठशताह्वा हिङ्गुसैन्धवैः ॥

तक्रेण युक्तं यवचूर्णमुष्णं
सक्षारमर्त्तिं जठरे निहन्यात्।
स्वेदो घटैर्वा बहुवाष्पपूर्णै-
रुष्णैस्तथान्यैरपि पाणितापैः ॥

तक्रेण सन्धीय यवचूर्णं सयवक्षारं खोलके तप्तं कृत्वा उदरे स्वेदो दातव्यः लेपो वा इति भानुः। अम्लघोल श ४ यवचूर्ण स २ यवक्षार स १ सर्वं स्थाल्यां पक्तव्यम्। अति तप्ते सति अपर घटिकायां किञ्चिद्दत्त्वा तां घटीमुदरे भ्रामयेदिति त्रिपुरारिः।

तीव्रार्त्तिरपि नाजीर्णी पिबेच्छूलघ्नमौषधम्।
दोषच्छन्नोऽनलो नालं पक्तुं देषौषधाशनम्॥

लवङ्गाद्यं मोदकम्।

लवङ्गं पिप्पली शुण्ठी मरिचं जीरकद्वयम्।
कीशरं तगरञ्चैव एला जातीफलं तुगा॥
कट्फलं तेजपत्रञ्च पद्मबीजं सचन्दनम्।
कक्कोलमगुरुश्चैव उशीरमभ्रकं तथा॥
कर्पूरं जातिकोषञ्च मुस्तं मांसी यवस्तथा।
धान्यकं शतपुष्पा च लवङ्गं सर्वतुल्यकम्॥
सर्वचूर्णं द्विगुणितां शर्करां विनियोजयेत्।
सर्वरोगं निहन्त्याशु अमृतिस्तं सुदारुणम्॥
मग्निमान्द्यमजीर्णञ्च कामलापाण्डुरोगनुत्।
वलपुष्टिकरञ्चैव विशेषात् शुक्रवर्द्धनम्॥
ग्रहणीं सर्वरूपाञ्च अतिसारं सुदुर्जयम्।
अश्विभ्यां निर्मितं हन्ति लवङ्गाद्यमिदं शुभम्॥

वाताजीर्णे सुकुमारमोदकम्।

पिप्पली पिप्पलीमूलं नागरं मरिचं शिवा।
धात्री चित्रकमभ्रञ्च गुडूची कटुरोहिणी॥
प्रत्येकमेषां कर्षांशं चूर्णं दन्त्यास्त्रिकार्षिकम्।
द्विपलं निवृताचूर्णं शर्करायाः पलत्रयम्॥
मधुना मोदकं कार्य्यं सुकुमारकमोदकम्।
वाताजीर्णं प्रशमनं विष्टम्भे परमौषधम्॥

उदावर्त्तानाहहरं सर्वाजीर्ण विनाशनम्।

वाताजीर्णे हरीतकीप्रयोगः।

हरीतक्याः शतं ग्राह्यं तक्रैः स्विन्नञ्च कारयेत्।
यत्नाद्बीजं समुद्धृत्य चूर्णानीमानि पूरयेत्॥
षड्‌षणं पञ्चपटु यमानीद्वयमेव च।
त्रिचारं हिङ्गु दिप्यञ्च कर्षद्वयमितं पृथक्॥
स्नुक्चूर्णीकृतं सर्वं चुक्राम्लेनापि भावयेत्।
लिम्पाक स्वरसेनापि भावयेच्च दिनत्रयम्॥
खादयेदभयामेकां सर्वाजीर्ण विनाशनम्।
चतुर्विधमजीर्णञ्च वह्निमान्द्यं विसूचिकाम्॥
गुल्मशूलादि रोगांश्च नाशयेदविकल्पतः।

विष्टम्भे त्रिवृतादिमोदकम्।

त्रिवृद्दन्ती कणामूलं कणावह्नि पलं पलम्।
सर्वतुल्यामृता शुण्ठी गुड़ेन सह मोदकम्॥
कर्षैकं भक्षयेन्नित्यं दीप्ताग्निं कुरुते क्षनात्।

अग्निमुख लवणम्।

चित्रकं त्रिफला दन्ती त्रिवृता पुष्करं समम्।
यावन्त्येतानि चूर्णानि तावन्मात्रन्तु सैन्धवम्॥
भावयित्वा स्नुहीक्षीरैस्तत्काण्डे निक्षिपेत्ततः।
मृदु पङ्केनानुलिप्तं प्रक्षिपेज्जातवेदसी॥
सुदग्धन्तु समुद्धृत्य संचूर्णोष्णाम्बुना पिवेत्।
एतदग्निमुखं नाम लवणं वह्निकृत्परम्॥

यकृत् प्लीहोदरानाह गुल्मार्शः पार्श्वशूलनुत् ।

सर्वं चूर्णमेकीकृत्य अस्य पञ्चरत्तिकमुष्णजलेन पिबेत् ।

विष्टम्भे शार्दूलकाञ्जिकम् ।

पिप्पली शृङ्गवेरञ्च देवदारु सचित्रकम् ।
चविकां विल्वपेशीञ्च अजमोदां हरीतकीम् ॥
महौषधं यमानीञ्च धन्याकं मरिचं तथा ।
जीरकञ्चापि हिङ्गुञ्च काञ्जिकं साधयेद्भिषक् ॥
एष शार्दूलको नाम काञ्जिकोऽग्निवलप्रदः ।
सिद्धार्थ तैल संसृष्टो हृग्ररोगान् व्यपोहति ॥
कासं श्वासमतिसारं पाण्डुरोगं सकामलम् ।
आमञ्च गुल्मरोगञ्च वातशूलं सवेदनम् ॥
अर्शांसि श्वयथञ्चैव भुक्ते पीते च सात्म्यतः ।
चीरपाक विधानेन काञ्जिकस्यापि साधनम् ॥

सर्वचूर्णापेचया अष्टगुणं काञ्जिकं चतुर्गुणजलेन पक्का काञ्जिकशेषमवतारयेत् । बुद्धामात्रया दद्यात् ।

सैन्धवाद्यं चूर्णम् ।

सैन्धवं चित्रकं पथ्या लवङ्गं मरिचं कणा ।
टङ्कन नागरं चव्यं यमानी मधुरी वचा ॥
द्रव्याणि द्वादशैतानि समभागानि चूर्णयेत् ।
भावयेन्निम्बुकद्रावैस्त्रिसप्ताहं प्रयत्नतः ॥
ततो माषद्वयं चूर्णं वारिणोष्णेन पाययेत् ।

आर्द्रकस्य रसैः पिष्ट्वा मुद्गमात्रन्तु कारयेत् ॥
स्वयमग्निरसो नाम सर्वाजीर्ण प्रशान्तये ॥
सर्वसमं विषम्।

अमृतवटी।

अमृत वराटक मरिचैर्द्विपञ्चनव भागिकैः क्रमशः।
वटिका मुद्गसमाना कफपित्ताग्निमान्द्यहारिणी ॥
इयमग्नितुण्डीनाम्ना च ख्याता।

सुधासागरो रसः।

त्रिकटु त्रिफला चैव तथा लवणपञ्चकम्।
क्षारत्रयं रसं गन्धं भागैकं पूर्ववद्विषम् ॥
गुञ्जामात्रां वटीं कुर्य्याल्लवङ्गैः पञ्चभिः सह।
सुधासागर नामायं रसः सूर्य्येण निर्म्मितः ॥

पूर्ववद्विषमित्यमृतवट्युक्त भागवत् तेनात्र विषस्य भागद्वयम्।

टङ्कणादिवटी।

टङ्कन नागर गन्धक पारद-
गरलं मरिचं समभाग युतम्।
लकुच स्वरसैश्चणक प्रतिमा
गुड़िका जनयत्यचिरादनलम् ॥

लवङ्गादिवटी।

लवङ्ग शुण्ठी मरिचानि भृष्ट-
सौभाग्य चूर्णानि समानि कृत्वा।

भाव्यान्यपामार्ग हुताश वारा
प्रभूत मांसादिक जारणाय ॥

अजीर्णकण्टको रसः।

शुद्ध सूतं विषं गन्धं समं सर्वं विचूर्णयेत्।
मरिचं सर्वतुल्यं स्यात् कण्टकार्य्याः फलद्रवैः॥
मर्दयेत् भावयेत्सर्वमेकविंशति वारकम्।
गुञ्जामात्रां वटीं खादेत् सर्वाजीर्ण प्रशान्तये॥
अजीर्ण कण्टकः सोऽयं रसो हन्ति विसूचिकाम्।

महोदधिः।

एकैकं विषसूतौ च जाती टङ्गं द्विकं द्विकम।
कृष्णात्रयं विश्वषटकं दग्धं कपर्दकं तथा॥
देवपुष्पं बाणमितं सर्वं संमर्दयेत्नतः।
महोदधिवटी नाम्ना नष्टमग्निं प्रदीपयेत्॥

अग्निकुमारो रसः।

रसेन्द्र गन्धौ सह टङ्गनेन
समं विषं योज्यमिह त्रिभागम्।
कपर्द शङ्खाविह नेत्रभागौ
मरिच सत्ताष्ट गुणं प्रदेयम्॥
सुपक्वजम्बीर रसेन घृष्टः
सिद्धो भवेदग्निकुमार एषः।
विसूचिकाजीर्ण समीरणार्त्तं
दद्याद् द्विवल्लं ग्रहणीगदे च।

अत्र सर्व्वमेकभागापेक्षया वचनान्तर सम्वादात् ।

हुताशनोरसः ।

गन्धेश टङ्गनैकैकं विषमत्र त्रिभागिकम् ।
अष्टभागन्तु मरिचं जम्बाम्भो मर्द्दितं दिनम् ॥
तद्वटीं मुद्गमानेन कृत्वार्द्रेण प्रयोजयेत् ।
शूलारोचकगुल्मेषु विसूच्यामग्निमान्द्यके ॥
अजीर्ण सन्निपातादौ शैत्येजाड्योशिरोगदे ॥

भास्करोरसः ।

विषं सूतं फलं गन्धं त्र्यूषणं टङ्गजीरकम् ॥
एकैकं द्विगुणं लौहं शङ्खमभ्रवराटकम् ॥
सर्व्वतुल्यं लवङ्गञ्च जम्बीरैर्भावयेद्भिषक् ।
सप्तवासरपर्य्यन्तं ततः स्याद्भास्करो रसः ॥
गुञ्जाद्वयप्रमाणेन वटीं कुर्य्याद्विचक्षणः ।
ताम्बुलीदलयोगेन वटीं संचर्व्य भक्षयेत् ॥
शूलरोगेषु सर्व्वेषु विसूच्यामग्निमान्द्यके ।
सद्योवह्निकरोह्येष तन्त्रनाथेन भाषितः ॥

अग्निसन्दीपनोरसः ।

षड़ूषणं पञ्चपटु त्रिक्षारं जीरकद्वयम् ।
ब्रह्मदर्भोग्रगन्धे च मधुरी हिङ्गुचित्रकम् ॥
जातीफलं तथा कुष्ठं जातीकोषं त्रिजातकम् ;
चिञ्चाशिखरिकक्षारमभ्रतं रसगन्धकौ ॥
लौहभस्मञ्च वङ्गञ्च लवङ्गञ्च हरीतकी ।

समभागानि सर्वाणि भागौ द्वावम्लवेतसात् ॥
शङ्खस्य भागाश्चत्वारः सर्वमेकत्र भावयेत् ।
क्वाथेन पञ्चकोलस्य चित्रापामार्गयोस्तथा ॥
अम्ललोणीरसेनैव प्रत्येकं भावयेत्त्रिधा ।
त्रिःसप्तकृत्वो लिम्पाकरसैः पश्चाद्विभावयेत् ॥
वदराभा वटी कार्य्या योक्तव्या सन्ध्ययोर्द्वयोः ।
अनुपानं प्रदातव्यं बुद्ध्वा दोषानुसारतः ॥
अग्निसन्दीपनो नाम रसोऽयं भुवि दुर्लभः ।
दीपयत्याशु मन्दाग्निमजीर्णञ्च विनाशयेत् ॥
अम्लपित्तं तथा शूलं गुल्ममाशु व्यपोहति ॥

शङ्खवटी । महाशङ्खवटी ।

दग्धशङ्खस्य चूर्णं हि तथा लवणपञ्चकम् ।
चिञ्चिकाक्षारकञ्चैव कटुकत्रयमेव च ॥
तथैव हिङ्गुकं ग्राह्यं विषगन्धकपारदम् ।
अपामार्गस्य वह्नेश्च क्वाथैर्लिम्पाकजै रसैः ॥
भावयेत्सर्वचूर्णं तदम्लवर्गैर्विशेषतः ।
यावत्तदम्लतां याति गुडिकामृतरूपिणी ॥
सद्यो वह्निकरी चैव भस्मकञ्च नियच्छति ।
भुक्त्वाकण्ठन्तु तस्यान्ते खादेच्च गुडिकामिमाम् ॥
तत्क्षणाज्जारयत्याशु सर्व्वाजीर्णविनाशिनी ।
ज्वरं गुल्मं पाण्डुरोगं कुष्ठं शूलं प्रमेहकम् ॥
वातरक्तं महाशोथं वातपित्तकफानपि ।
दुर्नामारिरयञ्चाशु दृष्टो वारसहस्रशः ॥

निर्मूलं दह्यते शीघ्रं तूलकं बह्निना यथा ॥
लौहवङ्गयुता सेयं महाशङ्खवटी स्मृता।
प्रभाते कोष्णतोयानुपातमेव प्रशस्यते ॥
जम्बीरं बीजपूरञ्च मातुलङ्गक चुक्रकम्।
चाङ्गेरी तिन्तिड़ी चैव वदरी करमर्द्दकम् ॥
अष्टावम्लस्य वर्गोऽयं कथितो मुनिसत्तमैः ॥
सिद्धफला।

शङ्खवटी।

चिञ्चाक्षार पलं पटुव्रजपलं निम्बूरसे कल्कितं
तस्मिन् शङ्ख पलं प्रतप्तमसकृत् संस्थाप्य शीर्णावधि।
हिङ्गुव्योषपलं रसामृतवलो निःक्षिप्य निष्कांशिकान्
बद्धा शङ्खवटी क्षय ग्रहणिकारुक्पक्तिशूलादिषु ॥

पटुव्रजपलं पञ्चलवणं मिलित्वा पलं हिङ्गुशुण्ठी पिप्पली मरिचानामपि मिलित्वा पलं रसविषगन्धकानां प्रत्येकं निष्कं माषचतुष्टयं शङ्ख गेंड़ुयां बह्नौ ध्मात्वा निम्बुरसे तप्तां निक्षिपेत् यावचूर्णीभूय तद्रसे पतति सर्व्वं चूर्णमेकीकृत्य निम्बुरसेन रौद्रे तावद्भावयेत् यावद्-युता भवति।

शङ्खवटी।

द्वौ क्षारौ रसगन्धकौ सलवणौ व्योषञ्च तुल्यं विषं
चिञ्चाभस्मचतुर्गुणं रसवरे लिम्पाक जाते कृतम्।
वारंवारमिदं सुपाकचरितं लौहं क्षिपेद्धिङ्गुकं

भृष्टं बङ्गसमं सुमर्द्दितमिदं गुञ्जाप्रमाणा भवेत् ॥
ख्याता शङ्खवटी महाग्निजननी शूलान्तकृत् पाचनी
कासश्वासविनाशिनी क्षयहरी मन्दाग्निसन्दीपनी।
वातव्याधिमहोदरादिशमनी तृष्णाक्षयोच्छेदनी
सर्व्वव्याधि विनाशिनी क्रिमिहरी दुष्टामयध्वंसिनी ॥

महाशङ्खवटी।

पटुपञ्चक हिङ्गुशङ्ख चिञ्चा-
भसित व्योष बलीश्वरा मृतानि।
शिखिशैखरिकाम्लवर्ग निम्बु-
तृशभाव्यानि यथाम्लतां व्रजन्ति ॥
महाशङ्खवटी ख्याता भोजनान्ते प्रकीर्त्तिता।
दीपनी परमा हन्ति महार्शोग्रहणीमुखान् ॥

महाशङ्ख वटी।

कणामूलं बह्निदन्ती पारदं गन्धकं कणा।
क्षारं पञ्चलवणं मरिचं नागरं विषम् ॥
अजमोदामृता हिङ्गु क्षारं तिन्तिड़िकाभवम्।
सञ्चूर्ण्य समभागन्तु द्विगुणं शङ्खभस्मकम् ॥
अम्लद्रवेण संभाव्य वटी कोलास्थिसम्मिता।
अम्लदाड़िमतोयेन लिम्पाकस्वरसेन च ॥
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय नाम्ना शङ्खवटी शुभा।
तक्रमस्तु सुरासीधु काञ्जिकोष्णोदकेन वा ॥
शशैणादि रसेनैव रसेन विविधेन च।

मन्दाग्निं दीपयत्याशु वड़वाग्निं समप्रभम् ॥
अर्शांसि ग्रहणीरोगं कुष्ठमेहभगन्दरम् ।
प्लीहानमश्मरीं श्वासङ्कासं महोदरक्रिमीन् ॥
हृद्रोगं पाण्डुरोगञ्च विबन्धानुदरे स्थितान् ।
तान् सर्वान्नाशयत्याशु भास्करस्तिमिरं यथा ॥

क्रव्यादरसः ।

पलं रसस्य द्विपलं बलेः स्या-
च्छुल्वायसी चार्द्धपलप्रमाणे ।
विचूर्ण्य सर्वं द्रुतवह्नियोगा-
देरण्डपत्रेऽथ निवेशनीयम् ॥
कृत्वाथ तां पर्पटिकां विदध्या-
ल्लौहस्य पात्रे वरपूत मस्मिन् ।
जम्बीरजं पक्वरसं पलानि
शतं नियोज्याग्निं महाल्पमाचाम् ॥
जीर्णे रसे भावितमेतदेतैः
सुपञ्चकोलोद्भववारिपूरैः ॥
सवेतसाम्लैः शतमत्र देयं
समं रजष्टङ्कनजं सुभृष्टम् ॥
विड़ं तदर्द्धं मरिचं समञ्च
तत्सप्तधार्द्रां चणकाम्लवारा
क्रव्यादनामा भवति प्रसिद्धो
रसस्तु मन्थानक भैरवोक्तः ।
माषद्वयं सैन्धव तक्रपीत-
मेतस्य धनैः खलु भोजनान्ते ॥

गुरूणि मांसानि पयांसि पिष्टी-
कृतानि सेव्यानि फलानि चैव ।
मात्रातिरिक्तान्यपि सेवितानि
यामद्वयाज्जारयति प्रसिद्ध: ॥

कार्श्यस्थौल्य निवर्हणो गरहर: सामातिनिर्नाशनो
गुल्मप्लीह जलोदरादि शमन: शूलार्त्ति मूलापह: ।
वातश्लेष्म निवर्हणो ग्रहणिकातीसार विध्वंसनो
वातग्रन्थि महोदरापहरण: क्रव्यादनामारस: ॥

रस १ पल गन्धक २ पल ताम्र ४ तोला लौह ४ तोला सर्वं चूर्णयित्वा लौहपात्रे मृदुवह्निना पर्पटीवत् कार्य्यं ततो जम्बीररस पलशतेन शनै: शनै: पक्तव्यं रसे शुष्के पुनर्भावना दातव्या पञ्चकोल क्वाथेन ५० अम्लवेतस क्वाथेन ५० तत: सर्वद्रव्यसमं भृष्टटङ्गनचूर्णं ४ पल तस्यार्द्धं विटलवणं २ पल सर्वद्रव्यसमं मरिचचूर्णं १० पल ततश्चणकक्षारेण सप्तभावना दातव्या इति कविचन्द्र प्रभृतय: ।

विश्वोद्दीपकाभ्रम् ।

अभ्रं निर्म्मलमारितं पलमितं चूर्णीकृतं यत्नत-
श्चव्यं चित्रकमिन्द्रसूर कनकं मालूर पत्रार्द्रकम् ।
मूलं पिप्पलिसम्भवं मधुरिका नीपोऽर्कमूलं पृथक्
चैषां सत्वपलै विमर्द्दितमिदं कर्षं क्षिपेट्टङ्कनम् ॥
गुञ्जासम्मितमेतदेव वलितं तत्यारिभद्रद्रवै-
र्मन्दाग्निं चिरजातगुल्मनिचयं शूलाम्लपित्तं ज्वरम् ।

छर्दिं दुष्टमसूरिका मलसकं श्वासञ्च कासं तृषां
प्लीहानं यकृतं चयं स्वरहितं कुष्ठं महारोचकम्।
दाहं मोहमशेष दोषजनितं कृच्छ्रञ्च दुर्नामका-
मामं वातविमिश्रितं नयनजं रोगं समन्मूलयेत्।
विश्वोद्दीपकनाम रोगहरणी प्रोक्तं पुराशम्भुना
सर्व्वेषां हितकारकं गदवतां सर्व्वामय ध्वंसनम्॥
पाषाणं यदि भक्षितं तदपि तं कुर्य्यात्तु जीर्णं पुन-
र्बल्यं वृष्यतरं रसायनवरं मेधाकरं कान्तिदम्।

वीरभद्राभ्रकम्।

अभ्रकं पूटसहस्र मारितं
कर्षयुग्ममतिनिर्मलीकृतम्।
वासराणि नवतिं विमर्द्दितं
चित्रक स्वरससाधुसिक्तकम्॥
शृङ्गवेररसमर्द्दिता वटी-
कारिता सकलरोगनाशिनी॥
भक्षिता भुजगवल्लिपत्रकैः
शृङ्गवेर शकलेन वा पुनः॥
वह्निमान्द्यमभिनाश्य सत्वरं
कारयेत्प्रखर पावकोत्तरम्।
श्वासकास व मशोथ कामला
प्लीह गुल्म जठरारुचिभ्रमान्॥
रक्तपित्त यकृदम्लपित्तकं
शूलकोषजगदान् विसूचिकाम्।

आमवात बहुवात शोणितं
दाहशीत वलकासकार्श्यकम् ॥
विद्रधिं ज्वरगरं शिरोगदं
नेत्ररोगमखिलं हलीमकम् ।
हन्ति वृष्यतममेतदभ्रकं
वीरभद्र मतिबल्यमुत्तमम् ॥
भक्षितं विविध भक्ष्य मागलं
काष्टसङ्घमपि भस्मतां नयेत् ।

मुस्तकारिष्टः ।

मुस्तकस्य तुलाद्वन्द्वं चतुर्द्रोणेऽम्बुनः पचेत् ।
पादशेषे रसे तस्मिन् क्षिपेद्गुड़ तुलात्रयम् ॥
धातकीं षोड़शपलां यमानीं विश्वभेषजम् ।
मरिचं देवपुष्पञ्च मेथीं वह्निञ्च जीरकम् ॥
पलयुग्ममितं क्षिप्त्वा रुद्धभाण्डे निधापयेत् ।
संस्थाप्य मासमात्रन्तु ततः संस्रावयेद्भिषक् ॥
अजीर्णमग्निमान्द्यञ्च विसूचीमपि दारुणाम् ।
ग्रहणीं विविधां हन्ति नात्र कार्य्या विचारणा ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यामग्निमान्द्याधिकारः समाप्तः ।

अरोचकाधिकारः ।

वस्तिं समीरणे पित्ते विरेकं वमनं कफे ।
कुर्य्याद्धृद्यानुकूलानि हर्षणञ्च मनोघ्नजे ॥
कुष्ठ सौवर्चलाजाजी शर्करा मरिचं विड़म् ।
धात्र्येला पद्मकोशीर पिप्पल्यश्चन्दनोत्पलम् ॥
लोध्रं तेजोवती पथ्या त्र्यूषणं सयवाग्रजम् ।
आर्द्रदाड़िम निर्य्यासश्चाजाजी शर्करा युतः ॥
सतैल माक्षिकास्त्वेते चत्वारः कवड़ग्रहाः ।
चतुरोऽरोचकान् हन्यु र्वाताद्येकज सर्वजान् ॥
त्वङ्मुस्तमेला धान्यानि मुस्तमामलकं त्वचः ।
त्वक् च दार्वी यमान्यश्च पिप्पल्यस्तेजोवत्यपि ॥
यमानी तिन्तिड़ीकञ्च पञ्चैते मुखशोधनाः ।
श्लोकपादैरभिहिताः सर्वारोचकनाशनाः ॥
अम्लिकागुड़तोयञ्च त्वगेला मरिचान्वितम् ।
अभक्तच्छन्दरोगेषु शस्तं कवड़धारणम् ॥
कारव्यजाजी मरिचं द्राक्षा वृक्षाम्ल दाड़िमम् ।
सौवर्चलं गुड़ः क्षौद्रं सर्वारोचकनाशनम् ॥
विट् चूर्णं मधुसंयुक्तो रसो दाड़िम सम्भवः ।
असाध्यामपि संहन्यादरुचिं वक्त्रधारितः ॥

यमानीषाड़वः ।

यमानी तिन्तिड़ीकञ्च नागरञ्चाम्ल वेतसम् ।

दाड़िमं वदरञ्चाम्लं कार्षिकाण्युपकल्पयेत् ॥
धान्य सौवर्चलाजाजी वराङ्गञ्चार्द्ध कार्षिकम् ।
पिप्पलीनां शतञ्चैव द्वे शते मरिचस्य च ॥
शर्करायाश्च चत्वारि पलान्येकत्र चूर्णयेत् ।
जिह्वा विशोधनं हृद्यं तच्चूर्णं भक्तरोचनम् ॥
हृत्पीड़ापार्श्वशूलघ्नं विवन्धानाह नाशनम् ।
कासश्वास हरं ग्राहि ग्रहण्यर्शोविकारनुत् ॥

कलहंस: ।

अष्टादश शिग्रुफलानि दश
मरिचानि विंशति: पिप्पलाश्च ।
आर्द्रकपलं गुड़पलं प्रस्तद्वयमारनालस्य च ॥
एतद्धिङ्लवणसहितं खजाहतं सुरभिगन्धाढ्यम् ।
व्यञ्जन सहस्र घाति ज्ञेयं कलहंसकं नाम ॥

खजाहतं मन्थानदण्ड मथितम् । सुरभिगन्धाढ्यं चातुर्जात गन्धाढ्यं चतुर्जातस्य मिलित्वा पलं, प्रत्येकमिति केचित् । कलहंसवत् स्वर कर्त्तृत्वादस्य कलहंस संज्ञा ।

तिन्तिड़ीपानकम् ।

भागास्तु पञ्चचिञ्चाया: खण्डस्यापि चतुर्गुणा: ।
धान्यकार्द्रकयोर्भागं चातुर्जातार्द्ध भागिकम् ॥
द्विगुणं जलमेतेषामेकपात्रे विलोड़ितम् ।
पिहितं तप्तदुग्धेन ततो वस्त्र परिस्रुतम् ॥

विधिना धूपिते पात्रे कृत्वा कर्पूरवासितम् ।
नृपयोग्यमिदं पानं भवेद् युक्त्या सुयोजितम् ॥

रसाला ।

अर्द्धाढ़कं सुचिरपर्य्युषितस्य दध्नः
खण्डस्य षोड़शपलानि शशिप्रभस्य ।
सर्पिः पलं मधुपलं मरिचद्विकर्षं
शुण्ठ्याः पलार्द्धमपि चार्द्धपलं चतुर्णाम् ॥
शुक्लोपले ललनया मृदुपाणि घृष्टा
कर्पूरचूर्ण सुरभीकृत भाण्डसंस्था ।
एषा वृकोदर कृता सुरसा रसाला
यास्वादिता भगवता मधुसूदनेन ॥
रसाला बृंहणी वृष्या स्निग्धा बल्या रुचिप्रदा ॥
अत्र दध्नो न द्वैगुणमिति केचित् ।

रसकेशरी ।

रसगन्धौ समौ शुद्धौ दन्तीक्वाथेन मर्द्दयेत् ।
देवपुष्पं वाणमितं रसपादं तथामृतम् ॥
माषमात्रञ्च तत्सर्वं नागरेण गुड़ेन वा ।
सर्व्वारोचक शूलार्त्तिमामवातं विनाशयेत् ॥
विसूचीमग्निमान्द्यञ्च भक्तद्वेषं सुदारुणम् ।
रसो निवारयत्येष केशरी करिणं यथा ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यामोरचकाधिकारः समाप्तः ।

ग्रहण्यधिकारः।

ग्रहणीमाश्रितं दोषमजीर्णवदुपाचरेत्।
अतीसारोक्तविधिना तस्यामञ्च विपाचयेत्॥
शरीरानुगते सामे रसे लङ्घनपाचनम्।
विशुद्धामाशयायास्मै पञ्चकोलादिभिर्युतम्॥
दद्यात्पेयादि लघ्वन्नं पुनर्योगांश्च दीपनान्।
ग्रहणीदोषिणां तक्रं दीपनं ग्राहि लाघवात्।
पथ्यं मधुरपाकित्वान्नच पित्तप्रकोपणम्॥
कषायोष्णविकाशित्वाद्रौक्ष्याच्चैव कफे हितम्।
वाते स्वाद्वम्लसान्द्रत्वात्सद्यस्कमविदाहितत्॥

चित्रकगुड़िका।

चित्रकं पिप्पलीमूलं द्वौ क्षारौ लवणानि च।
व्योषं हिङ्ग्वजमोदाञ्च चव्यञ्चैकतः चूर्णयेत्॥
गुड़िका मातुलुङ्गस्य दाड़िमस्य रसेन वा।
कृता विपाचयत्यामं दीपयत्याशु चानलम्॥
सौवर्चलं सैन्धवञ्च विटमौद्भिदमेव च।
सामुद्रेण समं पञ्चलवणान्यत्र योजयेत्॥

नागराद्यं चूर्णम्।

नागरातिविषा मुस्तं धातकी च रसाञ्जनम्।
वत्सकत्वक्फलं पाठा विल्वं कटुकरोहिणी॥
पिवेत् समांशं तच्चूर्णं सक्षौद्रं तण्डुलाम्बुना।

पैत्तिके ग्रहणीदोषे रक्तं यस्योपवेश्यते ॥
नागराद्यमिदं चूर्णं कृष्णात्रेयेण पूजितम्।
शीत कषायमानेन तण्डुलोदक कल्पना ॥
केऽप्यष्टगुणतोयेन प्राहुस्तण्डुलभावनाम्

पाटाद्यं चूर्णम्।

पाटा विल्वानल व्योष जम्बूदाड़िम धातकी।
कटुकातिषा मुस्ता दार्वीभूनिम्ब वत्सकैः॥
सर्वैरेभिः समं चूर्णं कौटजं तण्डुलाम्बुना।
सक्षौद्रेण पिबेञ्छर्दि ज्वरातिसार शूलवान् ॥
हृद्रोगग्रहणीदोषारोचकानलसादजित्।

वार्त्ताकुगुड़िका।

चतुःपलं सुहीकाण्डात्त्रिपलं लवणत्रयात्।
वार्त्ताकुकुडवश्चार्कादष्टौ द्वे चित्रकात्पले ॥
दग्धानि वार्त्ताकुरसे गुड़िका भोजनोत्तराः।
भक्तं भुक्तं पचत्याशु कासश्वासार्शसां हिताः॥
विसूचिका प्रतिश्याय हृद्रोगघ्नाश्च ता मताः॥

स्वल्पगङ्गाधरचूर्णम्।

मुस्तसैन्धव शुण्ठीभिर्धातकीलोध्रवत्सकैः।
बिल्वमोचरसाभ्याञ्च पाठेन्द्रयववालकैः॥
आम्रबीज मतिविषा लज्जा चेति सुचूर्णितम्।
क्षौद्रतण्डुलतोयाभ्यां जयेत्पीला प्रवाहिकाम्
सर्व्वातिसारशमनं सर्व्वशूल निसूदनम्।

संग्रह ग्रहणीं हन्ति सूतिकातङ्कमेव च॥
एतद्गङ्गाधरं चूर्णं सरिद्वेगावरोधनम्॥

मध्यम गङ्गाधरचूर्णम्।

बिल्वं शृङ्गाटकदलं दाड़िमं दलमेव च।
समुस्तातिविषा चैव सर्ज्जश्चेतञ्च धातकी॥
मरिचं पिप्पली शुण्ठी दार्व्वी भूनिम्बनिम्बकम्।
जम्बूरसाञ्जनञ्चैव कूटजस्य फलं तथा॥
पाठा समङ्गा ह्रीवेरं शाल्मलीवेष्टमेव च।
शक्राशनं भृङ्गराजचूर्णं देयं समं समम्॥
कुटजस्य त्वचश्चूर्णं सर्व्वचूर्णसमं मतम्।
एतद्गङ्गाधरं नाम महच्चूर्णं महागुणम्॥
नानावर्णमतीसारं चिरजं बहुरूपिणम्।
दुर्व्वारां ग्रहणीं हन्ति तृष्णां कासञ्च दुर्ज्जयम्॥
ज्वरञ्च विविधं हन्ति शोथञ्चैव सुदारुणम्।
अरुचिं पाण्डुरोगञ्च हन्यादेव न संशयः॥
छागीदुग्धेन मण्डेन मधुना वाथ लेहयेत्॥

वृहद्गङ्गाधरचूर्णम्।

बिल्वं मोचरसं पाठा धातकी धान्यमेव च।
समङ्गा नागरं मुस्तं तथैवातिविषा समम्॥
अहिफेनं लोध्रकञ्च दाड़िमं कुटजं तथा।
पारदं गन्धकञ्चैव समभागं विचूर्णयेत्॥
क्रमेण खादयेत्प्राज्ञश्चूर्णं गङ्गाधरं महत्।

ज्वरमष्टविधं हन्यादतीसारं सुदुस्तरम् ॥
ग्रहणीं विविधाञ्चैव कोष्ठव्याधिहरं परम् ॥

स्वल्पलवङ्गाद्यं चूर्णम्।

लवङ्गातिविषा मुस्तं बिल्वं पाठा च शाल्मली।
जीरकं धातकीपुष्पं लोध्रेन्द्रयव वालकम् ॥
धान्य सर्ज्जरसं शृङ्गी पिप्पली विश्वभेषजम्।
समङ्गा यावशूकञ्च सैन्धवं सरसाञ्जनम् ॥
एतानि समभागानि श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत्।
शमयेदग्निमान्द्यञ्च संग्रहग्रहणीं जयेत् ॥
नानावर्णमतीसारं सशोथां पाण्डुकामलाम्।
इदमष्ठीलिकां हन्ति कासंश्वासं ज्वरं वमिम्।
हृल्लासमम्लपित्तञ्च सशूलं सान्निपातिकम्।
सर्व्वरोगं निहन्त्याशु भास्करस्तिमिरं यथा ॥

वृहल्लवङ्गाद्यं चूर्णम्।

लवङ्गातिविषा मुस्तं पिप्पली मरिचानि च।
सैन्धवं हवुषा धान्यं कटफलं पुष्करं तथा ॥
जातीकोषफलाजाजी सौवर्व्वलरसाञ्जनम्।
धातकी मोचकं पाठा पत्रं तालीश केशरम् ॥
चित्रकञ्च विडञ्चैव तुम्बुरुर्बिल्वमेव च।
त्वगेला पिप्पलीमूलमजमोदा यमानिका ॥
समङ्गा वत्सकं शुण्ठी दाडिमं यावशूकजम्।
निम्बं सर्जरसं चारं सामुद्रं टङ्कनं तथा ॥

ह्रीवेरं कुटजञ्चैव जम्बाम्रं कटुरोहिणी ।
अभ्रकं पुटितं लौहं शुद्धगन्धकपारदम् ॥
एतानि समभागानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
मधुना वा लिहेच्चूर्णं पिवेत्तण्डुलवारिणा ॥
सर्वदोषहरञ्चैव ग्रहणीं हन्ति दुस्तराम् ।
वातिकीं पैत्तिकीञ्चैव श्लैष्मिकीं सान्निपातिकीम् ॥
पक्वापक्वमतीसारं नानावर्णं सवेदनम् ।
कृष्णारुणञ्च पीतञ्च मांसधावन सन्निभम् ॥
ज्वरारोचक मन्दाग्निं कासंश्वासं वमिं तथा ।
अम्लपित्तं तथा हिक्कां प्रमेहञ्च हलीमकम् ॥
पाण्डुरोगञ्च विष्टम्भमर्शांसि विविधानि च ।
प्लीहगुल्मोदरानाहशोथातीसार पीनसान् ॥
आमवातं तथा जीर्णं संग्रहग्रहणीं जयेत् ।
उदरं प्रदरञ्चैव लवङ्गाद्यमिदं शुभम् ॥

तन्त्रान्तरोक्तं वृहल्लवङ्गाद्यं चूर्णम् ।

लवङ्गं जीरकं कौन्ती सैन्धवं त्रिसुगन्धिकम् ।
अजमोदा यमानी च मुस्तकं सकटुत्रयम् ॥
त्रिफला शतपुष्पा च पाठा भूनिम्बगोक्षुरम् ।
जातीकोषफले दार्वी नलदं चन्दनं सुरा ॥
शटी मधुरिका मेथी टङ्कनं कृष्णजीरकम् ।
क्षारद्वयं वालकञ्च विल्वं पौष्करकं तथा ॥
चित्रकं पिप्पलीमूलं विडङ्गं सधनीयकम् ।
रसाभ्रगन्धकं लौहं समं सर्वं विचूर्णितम् ॥

उष्णोदकानुपानेन मन्दाग्ने दीपनं परम् ॥
शीततोयानुपानैर्वा बुद्ध्वा दोषगतिं भिषक्।
आमातिसारग्रहणीं चिरकालोत्थितामपि।
शूलं विष्टम्भमानाहं विसूचीं शोथकामले॥
हलीमकं पाण्डुरोगं हन्ति कासं विशेषतः।
लवङ्गाद्यं महच्चूर्णं शर्करा सहितं पिबेत्॥
आध्मानं शमयेच्छीघ्रं लवङ्गस्यानुपानतः।
अश्विभ्यां निर्म्मितं ह्येतल्लोकानुग्रहहेतवे॥

स्वल्पनायिका चूर्णम्।

त्रिशानं पञ्चलवणं प्रत्येकं त्र्यूषणं पिचु।
गन्धकान्माषकानष्टौ चत्वारो माषका रसात्॥
इन्द्राशनात्पलं शानत्रितयाधिक मिष्यते।
खादेन्मश्रीकृताच्छान मनुपेयञ्च काञ्जिकम्॥
माषकादि क्रमेणैव मनुयोज्यं रसायनम्।
अत्यन्ताग्निकरञ्चैतद्भोजनं सर्वकामिकम्॥
प्रसिद्धा योगिनी वारी तया प्रोक्तं रसायनम्।
ग्रहणीनाशनं ह्येतदग्निसन्दीपनं परम्॥

वृहन्नायिकाचूर्णम्।

चित्रकं त्रिफला व्योषं विडङ्गं रजनीद्वयम्।
भल्लातकं यमानी च हिङ्गुलवण पञ्चकम्॥
गृहधूमो वचाकुष्ठं घनमभ्रक गन्धकम्।
चारत्रयं चाजमोदा पारदो गजपिप्पली॥

अमीषां चूर्णकं यावत्तावच्छक्राशनस्य च।
अभ्यर्च्य नायिकां प्रातर्योगिनीं कामरूपिणीम्॥
विड़ालपदमात्रन्तु भक्षयेदस्य गुग्गुलकम्॥
मन्दाग्नि कास दुर्नाम प्लीहपाण्डुचिरज्वरान्॥
प्रमेहशोथविष्टम्भ संग्रह ग्रहणीं जयेत्।
सर्वातीसारहरणः सर्वशूल निसूदनः॥
आमवात गदोच्छेदी सूतिकातङ्कनाशनः।
नच ते व्याधयः सन्ति वातपित्त कफोद्भवाः॥
मान्द्यं हन्यादसौ सिद्धो गुग्गुलको नायिकाकृतः।
वार्य्यन्न माषमभ्यङ्ग स्नानं पिशित भोजनम्॥
काञ्जिकाम्लं सदा पथ्यं दग्धमीनस्तथा दधि।
काष्ठमप्युदरे तस्य भक्षणाद् याति जीर्णताम्॥
कलिङ्गातिविषा धान्यं चव्यं जातीफलं समम्। इत्यधिकः पाठः क्वचित्।

ग्रहणीशार्दूलचूर्णम्।

रसगन्धक लोहाभ्रं हिङ्गु लवण पञ्चकम्।
हरिद्रे पाकलञ्चैव वचा मुस्त विड़ङ्गकम्॥
त्रिकटु त्रिफला चित्रमजमोदा यमानिका।
गजोपकुल्या क्षाराणि तथैव गृहधूमकम्॥
एतेषां कार्षिकं चूर्णं विजया चूर्णकं समम्।
माषद्वयमिदं चूर्णं शालितण्डुल वारिणा॥
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय ग्रहणीगदनाशनम्।
अग्निञ्च कुरुते दीप्तं वड़वानल सन्निभम्॥

सर्वातीसारशमनं तृष्णाज्वरविनाशनम् ।
पक्वापक्वमतीसारं नानावर्णं सवेदनम् ॥
आमातिसारमखिलं त्रिशोषाच्छ्वयथुं जयेत् ।
असाध्यां ग्रहणीं हन्ति पाण्डुप्लीहचिरज्वरान् ॥
ग्रहणीशार्दूलचूर्णं सर्वरोगकुलान्तकम् ॥

जातीफलादिचूर्णम् ।

जातीफलं विडङ्गानि चित्रकं तगरं तथा ।
तालीशं चन्दनं शुण्ठी लवङ्गञ्चोपकुञ्चिका ॥
कर्पूरञ्चाभया धात्री मरिचं पिप्पली तुगा ॥
एषामञ्च समान् भागान् चातुर्जातकसंहितान् ।
पलानि सप्तभङ्गस्य सिता सर्वसमा तथा ।
एतच्चूर्णं जयेत्कासक्षयं श्वासमरोचकम् ॥
ग्रहणीमतिसारञ्च अग्निमान्द्यं सपीनसम् ।
वातश्लेष्मभवान् रोगान् प्रतिश्यायांश्च दुःसहान् ॥

जीरकाद्यञ्चूर्णम् ।

जीरकं टङ्गनं मुस्तं पाठा विल्वं सधान्यकम् ।
बालकं शतपुष्पा च दाड़िमं कुटजं तथा ॥
समङ्गा धातकीपुष्पं व्योषञ्चैव त्रिजातकम् ।
मोचरसः कलिङ्गञ्च व्योमगन्धकपारदौ ॥
यावन्त्येतानि चूर्णानि तावज्जातीफलानि च ।
एतत्प्राशितमात्रेण ग्रहणीं दुस्तरां जयेत् ॥
अतीसारं निहन्त्याशु सामं नानाविधं तथा ।

कामलां पाण्डुरोगञ्च मन्दाग्निञ्च विशेषतः ॥
जीरकाद्यमिदं चूर्णमगस्त्येन प्रकाशितम् ॥

मार्कण्डेयचूर्णम्।

शुद्ध सूतञ्च गन्धञ्च हिङ्गुलं टङ्कनं तथा।
व्योषं जातीफलञ्चैव लवङ्गं तेजपत्रकम् ॥
एलावीजं चित्रकञ्च मुस्तकं गजपिप्पली।
नागरं सजलञ्चाभ्रं धातक्यतिविषा तथा ॥
शिग्रुजं शाल्मलञ्चैवमहिफेनं पलांशकम्।*
एतानि समभागानि श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत् ॥
खादेदस्मात्प्रतिदिनं मासकं सितया सह।
संग्रहग्रहणीं हन्ति मन्दाग्निञ्च विनाशयेत् ॥
धातुवृद्धिं वयोवृद्धिं बलपुष्टिं करोत्यपि।
मार्कण्डेय मिदञ्चूर्णं महादेवेन निर्म्मितम् ॥

कच्चटावलेहः।

प्रस्थे पचेत् कच्चटतालमूल्योः
सिताईप्रस्थं शृत पादशेषे।
ततोऽच्चमात्राणि समानि दद्या-
च्चूर्णानि धीरो विधिवत्तदेषाम् ॥
समङ्गा धातकी पाटा बिल्वं मुस्ताथ पिप्पली।
शतुकातिविषाचार सौवर्चल रसाञ्जनम् ॥

---

* पलांशकमिति पाठे पलाशसत्वम्।

शाल्मलीवेष्टकञ्चैव सर्व्वं सिद्धे निधापयेत् ॥
शीते च मधुनश्चात्र कूड़वार्द्धं विनिक्षिपेत् ॥
अस्य मात्रां प्रयुञ्जीत यथाकालं प्रमाणतः ।
सर्व्वातिसारं शमयेत्संग्रहग्रहणीं तथा ॥
अम्लपित्तकृतं दोषमुदरं सर्व्वरूपिणम् ।
विकारान् कोष्ठजान् हन्ति हन्याच्छूलमरोचकम् ॥

कञ्चटतालमूल्योः प्रत्येकं श ८ जल श १६ शेष श ४ सिताष्टपलं दत्त्वा पक्वा समङ्गादिचूर्णं प्रक्षेपः शीते मधुपल चतुष्टयमिति गोपालदासः मधुनः पलद्वय मित्यन्ये ॥

दशमूलगुड़ः ।

दशमूली पलशतं जलद्रोणे विपाचयेत् ।
तेन पादावशेषेण पचेद्गुड़तुलां भिषक् ॥
आर्द्रक स्वरसप्रस्थं दत्त्वा मृद्वग्निना ततः ।
लेहीभूते प्रदातव्यं चूर्णमेषां पलं पलम् ॥
पिप्पली पिप्पलीमूलं मरिचं विश्वभेषजम् ।
हिङ्गु भल्लातकञ्चैव विड़ङ्ग मज्जमोदकम् ॥
द्वौ क्षारौ चित्रकं चव्यं पञ्चैव लवणानि च ।
दत्त्वा सुमथितं कृत्वा स्निग्धे भाण्डे निधापयेत् ॥
कालमात्रं ततः खादेत्प्रातः प्रातर्विचक्षणः ।
हन्ति मन्दानलं शोथमामजां ग्रहणीमपि ॥
आमं सर्व्वभवं शूलं प्लीहानमुदरं तथा ।
मन्दानलभवं रोगं विष्टम्भं गुदजानि च ॥

ज्वरं चिरन्तनं हन्ति तमिस्रं भानुमानिव ॥

बिल्वतैलम् ।

तुलार्द्धं शुष्कबिल्वस्य तुलार्द्धं दशमूलतः ।
जलद्रोणे विपक्तव्यं चतुर्भागावशेषितम् ॥
आर्द्रकस्य रसप्रस्थमारनालं तथैव च ।
तैलप्रस्थं समादाय क्षीरप्रस्थं तथैव च ॥
धातकी बिल्वकुष्ठञ्च शटी रास्ना पुनर्नवा ।
त्रिकटुः पिप्पलीमूलं चित्रकं गजपिप्पली ।
देवदारु वचा कुष्ठं मोचकं कटुरोहिणी ।
तेजपत्राजमोदे च जीवनीयगणस्तथा ॥
एषामर्द्धपलान् भागान् पाचयेन्मृदुनाग्निना ।
एतद्धि बिल्वतैलाख्यं मन्दाग्नीनां प्रशस्यते ॥
ग्रहणीं विविधां हन्ति अतीसारमरोचकम् ।
संग्रहग्रहणीं हन्ति अर्शसामपिनाशकम् ॥
श्लीपदं विविधं हन्ति अन्त्रवृद्धिञ्च नाशयेत् ।
कफवातोद्भवं शोथं ज्वरमाशु व्यपोहति ॥
कासं श्वासञ्च गुल्मञ्च पाण्डुरोगं विनाशनम् ।
मक्कल्लशूलशमनं सूतिकातङ्कनाशनम् ॥
मूढ़गर्भे च दातव्यं मूढ़वातानुलोमनम् ।
शिरोरोगहरञ्चैव स्त्रीणां गदनिसूदनम् ॥
रजोदुष्टाश्च या नार्य्यो रेतोदुष्टाश्च ये नराः ।
तेऽपि तारुण्यशुक्राढ्या भविष्यन्ति महाबलाः ॥
बन्ध्यापि लभते पुत्रं शूरं पण्डितमेव च ।

बिल्वतैलमिति ख्यातं मात्रेयेण विनिर्म्मितम् ॥

ग्रहणीमिहिरं तैलम् ।

धन्याकं धातकी लोध्रं समङ्गातिविषा शिवा ।
उशीरं वारिवाहञ्च जलं मोचं रसाञ्जनम् ॥
बिल्वं नीलोत्पलं पत्रं केशरं पद्मकेशरम् ।
गुडूचीन्द्रयवश्यामा पद्मकं कटुरोहिणी ॥
तगरं नलदं भृङ्गं केशराजः पुनर्नवा ।
आम्रजम्बुकदम्बानां त्वचः कुटजवल्कलम् ॥
यमानी जीरकञ्चैषां कार्षिकाणि प्रकल्पयेत् ।
तैलप्रस्थं पचेत्सम्यक् तक्रेणान्यतमेन वा ।
कुटजत्वक् कषायेण धान्यक क्वथितेन वा ॥
बुद्धा दोष गतिं तत्तुतथान्यौषध वारिणा ॥
एतद्रसायनवरं बलीपलितनाशनम् ।
हन्ति सर्वानतीसारान् ग्रहणीं सर्वरूपिणीम् ॥
ज्वरं तृष्णां तथा कासं हिक्कां श्वासं वमिं भ्रमिम् ।
सोपद्रवं कोष्ठरुजं नाशयेत् सत्यमेवहि ॥
अर्शांसि कामलां मेहं श्वयथुं शूलमूल्वणम् ।
एतद्धि बृंहणं वृष्यं सर्वरोगनिवर्हणम ॥
वशीकरण मेतद्धि पुष्या योगे विपाचयेत् ।
सायं स्त्रीषु प्रकर्त्तव्यं प्रत्यूषे राजसंसदि ॥
विवाहादिषु माङ्गल्यं विवादे विजयप्रदम् ।
गर्भस्य चलितस्यापि स्थापनं परमं शुभम् ॥
गर्भारम्भे प्रकर्त्तव्यमेतद् गर्भविवर्द्धनम् ।

ग्रहणीमिहिरं नाम तैलं भुवनमङ्गलम् ॥

वृहत् ग्रहणीमिहिरतैलम्।

तैलं प्रस्थमितं ग्राह्यं तक्रं दद्याच्चतुर्गुणम्।
कुटज धान्यकञ्चैव ग्राह्यं पलशतं पृथक् ॥
तयोः क्वाथं पचेद्द्रोणे अम्बुपादावशेषितम्।
एकीकृत्य पचेद्द्रव्यैः कल्कं कर्षमितं पृथक् ॥
धान्यकं धातकी लोध्रं समङ्गातिविषा शिवा।
लवङ्गं वालकञ्चैव शृङ्गाटक रसाञ्जनम् ॥
नागपुष्पं पद्मकञ्च गुड़ूचीन्द्रयवं तथा ॥
प्रियङ्गु कटुकी पद्मकेशरं तगरं तथा ॥
शरमूलं भृङ्गराजः केशराजः पुनर्नवा।
आम्रजम्बु कदम्बानां वल्कलानि च दापयेत् ॥
ग्रहणीं हन्ति तच्छीघ्रं बलीपलितनाशनम्।
हन्ति सर्वानतीसारान् ग्रहणीं सर्वरूपिणीम् ॥
ज्वरं तृष्णां तथा श्वासं कासं हिक्कां वमिं भ्रमिम्।
सोपद्रवं कोष्टरजं नाशयेत्सद्य एव हि ॥
वशीकरणमेतद्धि पुष्पयोगेन पाचयेत्।
ग्रहणीमिहिरं नाम तैलं भुवनमङ्गलम् ॥

दाड़िमाद्यं तैलम्।

दाड़िमत्वग् जलं धान्यं वत्सकस्य त्वचस्तथा।
प्रत्येकमाढ़कं ग्राह्यं जलद्रोणे पचेत्पृथक् ॥
चतुर्भागावशिष्टन्तु तक्रमाढ़कसम्मितम्।

पचेत्तैलाढ़के धीमान् गर्भं दत्त्वा भिषग्वरः ॥
त्रिकटु त्रिफला मुस्तं चव्यजीरकसैन्धवम् ।
चातुर्जातं मधुरिका मांसी च देवपुष्पकम् ॥
जातीकोषफले धान्यं यमान्यौवालकं तथा ।
कच्चटातिविषा भेको शृङ्गाटं बृहतीद्वयम् ॥
आम्रजम्बुत्वचः पर्णौ समङ्गेन्द्रयवं वरी ।
धातकीबिल्वमोचञ्च मुषली वत्सकं बला ॥
श्वदंष्ट्रा लोध्र पाठाश्च काष्ठं खादिरमेव च ।
अमृता शाल्मलीत्वक् च सर्वमर्द्धपलोन्मितम् ॥
पिष्ट्वा तण्डुलतोयेन साधयेन्मृदुनाग्निना ।
ग्रहणीं हन्ति दुर्वारां प्रमेहानपि विंशतिम् ॥
अर्शांसि षड्विधान्येव नाशयेन्नात्र संशयः ॥

मरिचाद्यं घृतम् ।

मरिचं पिप्पलीमूलं नागरं पिप्पली तथा ।
भल्लातकं यमानी च विड़ङ्गं हस्तिपिप्पली ॥
हिङ्गुसौवर्चलञ्चैव विड़सैन्धव चव्यक ।
सामुद्रं सयवक्षारं चित्रको वचया सह ॥
एतैरर्द्धपलैर्भागै घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
दशमूली रसे सिद्धं पयसा द्विगुणेन च ॥
मन्दाग्नीनां हितं श्रेष्ठं ग्रहणीदोषनाशनम् ।
विष्टम्भमामदोषञ्च प्लीहानञ्चापकर्षति ॥
कासं श्वासं क्षयञ्चापि दुर्नाम सभगन्दरम् ।
कफजान् हन्ति रोगांश्च वातजान् क्रिमिसम्भवान् ॥

तान् सर्वान्नाशयत्याशु शुष्कं दार्वनलो यथा ॥

महाषट्पलकं घृतम् ।

सौवर्चलं पञ्चकोलं सैन्धवं हवुषं विड़म् ।
अजमोदां यवक्षारं हिङ्गु जीरक मोद्भिदम् ॥
कृष्णाजाजीं सभूतीकं कल्कीकृत्य पलाह्निकम् ।
आर्द्रकस्वरसं चुक्रं क्षीर मस्त्वरनालकम् ॥
दशमूलकषायेण घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
भक्तेन सह पातव्यं निर्भक्तं वा विचक्षणैः ॥
क्रिमि प्लीहोदराजीर्ण ज्वर कुष्ठ प्रवाहिकाः ।
महाषट्पलक नाम्ना वृच मिन्द्राशनि र्यथा ॥

स्वल्पचुक्रसन्धानम् ।

यन्मस्त्वादिशुचौ भाण्डे सगुड़क्षौद्रकाञ्जिकम् ।
धान्यराशौ त्रिरात्रस्थं शुक्तं चुक्रं तदुच्यते ॥
द्विगुणं गुड़ मध्वारनाल मस्तु क्रमाद्विदुः ॥

वृहच्चुक्रसन्धानम् ।

प्रस्थं तण्डुलतोयतस्तुषजलात् प्रस्थत्रयं चाम्लतः
प्रस्थार्द्धं दधितोऽम्लमूलक पलान्यष्टौ गुड़ान्मानिके ।
मान्यो शोधितशृङ्गवेर शकलात् द्वे सिन्धुजाज्योःपले
द्वे कृष्ण षणयोर्निशापलयुगं निक्षिप्य भाण्डे दृढ़े ॥
स्निग्धे धान्ययवादिराशिनिहितं चौन्वासरान् स्थापयेद्
ग्रीष्मे तोयधरात्यये च चतुरो वर्षासु पुष्पागमे ।
षट्शीतेऽष्टदिनान्यतः परमिदं विस्राव्य संचर्णयेत्

चातुर्जात पलेन संहतमिदं शुक्तञ्च चुक्रञ्च तत् ।
हन्याद्दात् कफामदोषजनितान्नानाविधानामयान्
दुर्नामानि च शूलगुल्म जठरान् हत्वानलं दीपयेत् ॥

चाङ्गेरीघृतम् ।

नागरं पिप्पलीमूलं चित्रको हस्तिपिप्पली ।
श्वदंष्ट्रा पिप्पली धान्यं विल्वं पाठा यमानिका ॥
चाङ्गेरी स्वरसे सर्पिः कल्कैरेतैर्विपाचयेत् ।
चतुर्गुणेन दध्ना च तद्घृतं कफवातनुत् ॥
अर्शांसि ग्रहणी दोषं मूत्रकृच्छ्रं प्रवाहिकान् ।
गुदभ्रंशार्त्तिमानाहं घृतमेतद्व्यपोहति ॥
दध्निसाहचर्य्याच्चाङ्गेरीस्वरसश्चतुर्गुणः ।

कठिन्यादिपेया ।

कठिनी पलसंख्याता सिता चार्द्धपला मता ।
वव्वूलस्य च निर्य्यासो ग्राह्योऽर्द्धपलसंमितः ॥
ग्राह्या मधुरिका दारुसिता कर्षमिता शुभा ।
एकीकृत्य मनाक् चुर्ण्णं तोयमष्टपलं तथा ॥
मृद्भाजने परिस्थाप्य संरक्षेन्निशि यत्नतः ।
स्रावयित्वा पिबेत्प्रातः स्वच्छांशमुपरिस्थितम् ॥
प्रवाहिकायां पित्तास्रे ग्रहण्याञ्च प्रशस्यते ।
लवङ्गधान्यसंयुक्तमम्लपित्ते महौषधम् ॥
सशोणितेऽतिसारे च शस्तं बिल्वसमायुतम् ।

तक्रारिष्टः ।

यमान्यामलकं पथ्या मरिचं त्रिपलांशिकम् ।

लवणानि पलांशानि पञ्च चैकत्र चूर्णयेत् ॥
तक्रकं संयुतं जातं तक्रारिष्टं पिबेन्नरः।
दीपनं शोथगुल्मार्शः क्रिमिमेहोदरापहम् ॥

पिप्पल्याद्यासवः।

पिप्पली मरिचं चव्यं हरिद्रा चित्रको घनः।
विडङ्गं क्रमुको लोध्रः पाठा धात्री एलबालुकम् ॥
उशीरं चन्दनं कुष्टं लवङ्गं तगरं तथा।
मांसी त्वगेलापत्रञ्च प्रियङ्गुनागकेशरम् ॥
एषामर्द्धपलान् भागान् सूक्ष्म चूर्णीकृतान् शुभान्।
जलद्रोणद्वये क्षिप्ता दद्याद् गुड़तुलात्रयम् ॥
पलानि दश धातक्या द्राक्षा षष्टिपला भवेत्।
एतान्येकत्र संयोज्य मृद्भाण्डे विनिक्षिपेत् ॥
ज्ञात्वा रसगतं सर्वं पाययेदग्न्यपेक्षया।
क्षयं गुल्मोदरं कार्श्यं ग्रहणीं पाण्डुतान्तथा ॥
अर्शांसि नाशयेच्छीघ्रं पिप्पल्याद्यासवस्त्वयम् ॥

आयामकाञ्जिकम्।

वाम्यस्य दद्यात् यवशक्तुकानां
पृथक् पृथक् चाढ़कसंमितन्तु।
मध्यप्रमाणानि च मूलकानि
दद्याच्चतुःषष्टिसुकल्पितानि ॥
द्रोणेऽम्भसः प्लाव्य घटे सुधौते
दद्यादिदं भेषजजातयुक्तम्।

क्षारद्वयं तुम्बुरुवस्तगन्धा
धनीयकं स्याद्विड़सैन्धवञ्च ॥
सौवर्चलं हिङ्गु, शिराटिकाञ्च
चव्यञ्च दद्यात् द्विपल प्रमाणम् ।
इमानि चान्यानि पलोन्मितानि
विजर्ज्जरीकृत्य घटे क्षिपेच्च ॥
कृष्णामजाजीसुपकुञ्चिकाञ्च
तथा सुरीं कारविं चित्रकञ्च ।
पक्षस्थितोऽयं बलवर्णदेह-
वयस्करोऽतीव बलप्रदश्च ॥
कान् जीवयामीति यतः प्रवृत्त-
स्तत्काञ्जिकेति प्रवदन्ति चैनम् ।
आयामकालाज्जरयेच्च भुक्त
मायामिकेति प्रवदन्ति चैनम् ।
दकोदरं गुल्ममथ प्लीहानं
हृद्रोगमानाहमरोचकञ्च ॥
मन्दाग्नितां कोष्ठगतञ्च शूल-
मर्शोविकारान् सभगन्दरांश्च ।
वातामयानाशु निहन्ति सर्वान्
संसेव्यमानो विधिवन्नराणाम् ॥

निस्तुषदरदलित यवे चतुर्दशगुण जलदा-नात् साधितोमण्डः वाट्यः तस्य प्र ६४ तथा यवशक्तु प्र ६४ ।

कल्याणगुड़ः ।

प्रस्थत्रयेणामलकीरसस्य
शुद्धस्य दत्वार्द्धतुलां गुड़स्य ।
चूर्णीकृतैर्ग्रन्थिक जीरचव्य-
व्योषेभकृष्णा हवुषाजमोदैः ॥
विड़ङ्ग सिन्धुत्रिफला यमानी
पाठाग्नि धान्यैश्च पलप्रमाणैः ।
दत्वा त्रिवृच्चूर्ण पलानि चाष्टा-
वष्टौ च तैलस्य पचेद्यथावत् ॥
तं भक्षयेदक्षफल प्रमाणं
यथेष्टचेष्टं त्रिसुगन्धियुक्तम ।
अनेन सर्वग्रहणी विकाराः
सश्वासकास स्वरभेद शोथाः ॥
शाम्यन्ति चायं चिरमन्तराग्ने-
र्हतस्य पुंस्त्वस्य च वृद्धिहेतुः ।
स्त्रीणाञ्च वन्ध्यामयनाशनोऽयं
कल्याणको नाम गुड़ः प्रदिष्टः ॥

त्रिवृतां भर्जयन्त्यत्र मनाक् तैले चिकित्सकाः ।
तत्रोक्तमानसाधर्म्म्यात् त्रिसुगन्धि पलं पृथक् ॥

कुष्माण्डगुड़कल्याणकः ।

कुष्माण्डकानां रुढ़ानां सुस्विन्नं निष्कुलत्वचाम्
सर्पिःप्रस्थे पलशतं ताम्रपात्रे शनैः पचेत् ॥

पिप्पली पिप्पलीमूलं चित्रकी हस्तिपिप्पली।
धान्यकानि विडङ्गानि यमानी मरिचानि च॥
त्रिफला चाजमोदा च कलिङ्गाजाजी सैन्धवम्।
एकैकस्य पलञ्चैव त्रिवृदष्टपलं भवेत्॥
तैलस्य च पलान्यष्टौ गुड़ पञ्चाशदेव तु।
प्रस्थैस्त्रिभिः समेतन्तु रसस्यामलकस्य च।
यदा दार्व्वीं प्रलेपस्तु तदैनमवतारयेत्।
यथा शक्ति गुड़ीं कुर्य्यात्कर्षकर्षार्द्धमानतः॥
अनेन विधिना चैव प्रयुक्तस्तु जयेदिमान्।
दुर्वारान् ग्रहणीरोगान् कुष्ठान्यर्शोभगन्दरान्॥
ज्वरदुर्नाम हृद्रोग गुल्मोदर विसूचिकाः।
कामलां पाण्डुरोगांश्च प्रमेहांश्चैव विंशतिम्॥
शोहानं वातरक्तञ्च दद्रु चर्म्म श्लीपदकान्।
कफपित्तानिलान् सर्वान् प्रकृढ़ांश्च व्यपोहति।
व्याधिक्षीणा वयःक्षीणाः स्त्रीषु क्षीणाश्च येनराः
तेषां वृष्यश्च बल्यश्च वयःस्थापन एव च।
गुड़कुष्माण्डको नाम वन्ध्यानां गर्भदः परः॥

मुस्तकाद्यमोदकः।

त्रिकटु त्रिफलाचित्रं लवङ्गं जीरकद्वयम्।
यमान्यौ द्वे मधुरिका नागवल्लीदलं तथा॥
शतपुष्पावरी धान्यं चातुर्जातं तथा तुगा।
मेथी जातीफलं ग्राह्यं प्रत्येकं कर्षसम्मितम्॥
मुस्तकं षट्पलं देयं सिता च द्विगुणा मता।

ग्रहणीं हन्त्यतीसारं मन्दाग्नित्वमरोचकम् ॥
अजीर्णमामदोषञ्च विसूचीमपि दारुणम् ।
पुष्टिं देहस्य जनयेद्बलवर्णाग्निवृद्धिकृत् ॥
वलीपलितदौर्बल्यं चपयेत् क्षयतामपि ॥

श्रीकामेश्वरमोदकः ।

सम्यङ्मारितमभ्रकं कट्फलं कुष्ठाश्वगन्धामृता
मेथी मोचरसो विदारिमुषली गोक्षुरकश्चेक्षुरः ।
रम्भाकन्द शतावरी त्वजमुदा मांसी तिला धान्यकं
शटीनागबला कचूर मदनं जातीफलं सैन्धवम् ॥
भार्गी कर्कटशृङ्गकं त्रिकटुकं जीरद्वयं चित्रकं
चातुर्जात पुनर्नवा गजकणा द्राक्षा शटीवालकम् ।
शाल्मल्यङ्घ्रिफलत्रिकं कपिभवं वीजं समं चूर्णयेत्
चूर्णांशाविजयासिताद्विगुणितामध्वाज्ययोः पिण्डितम् ॥
कर्षांशा गुड़िकार्द्धकर्षमथवा सेव्या सदा कामिभिः
सेव्यक्षीरसितं सुवीर्य्यकरणं स्तम्भेऽप्ययं कामिनाम् ।
वामावश्यकरः सुखातिसुखदो वह्वङ्गनाद्रावणः
क्षीणे पुष्टिकरः क्षतक्षयहरो हन्याच्च सर्वामयान् ॥
कासश्वास महातिसारशमनः कामाग्निसन्दीपनो
दुर्णामग्रहणी प्रमेहनिवह श्लेष्मातिरेक प्रणुत् ।
नित्यानन्दकरो विशेषकवितावाचांविलासोद्भवं
धत्ते सर्वगुणं महास्थिरमतिवालोनितान्तोत्सवः ॥
अभ्यासेन निहन्तिमृत्युपलितं कामेश्वरोवत्सरात्
सर्वेषां हितकारिणानिगदितः श्रीनित्यनाथेन सः ।

वृद्धानां मदनोदयोदय करः प्रौढ़ाङ्गनासङ्गमे
सिंहोऽयं समदृष्टिप्रत्ययकरोभूपैः सदासेव्यताम् ॥
तन्त्रान्तरेऽस्य महाकामेश्वर संज्ञा।

कामेश्वरोमोदकः।

धात्रीसैन्धव कुष्ठकट् फलकणा शुण्ठी यमानीद्वयं
यष्टीजीरक युग्मधान्यकशटी शृङ्गीवचाकेशरम्।
तालीशं त्रिसुगन्धिकं समरिचं पथ्याचमेभिःसमं
चूर्णीकृत्यमनाक्खवीजसहितं भृष्टा तु शक्राशनम् ॥
सर्वेषां द्विगुणां सितां सुविमलां यत्नाद्भिषङ्निक्षिपेत्।
क्षौद्रच्चापिघृतं प्रशस्तदिवसे कुर्य्याच्छुभान्मोदकान् ॥
कर्पूरैरवचूर्णितानपिहितान् दत्वा तिलान् भर्जितान्
गोप्योऽयंक्षिति मण्डले मितधियां पापण्डिनामग्रतः।
आधिव्याधिहरः क्षयहरः कुष्ठापहो वृंहणः
स्त्रीणां तोषकरोसुखद्युतिकरः शुक्राग्निवृद्धिप्रदः ॥
कासश्वास वलास रोगनिचय प्रध्वंसनः प्राणिनां
प्रोक्तो ब्रह्मसुतेन सर्वसुखदः कामेश्वरोमोदकः।
ग्रहगण परिहीनः सर्वशास्त्रप्रवीणः
कलित विमलकीर्त्तिः प्राप्तकन्दर्पमूर्त्तिः।
विगत सकलभीतिर्गीतवाद्याङ्गनीति
र्भवति भुवि स देवो येन भक्तः प्रयत्नात् ॥
रहसि युवतिखेला सम्पुटा कर्षहर्षाद्
गमयति युवतीनां केलिकौतूहलेन।
यदि कथमपि भुक्तो भोजनादावथान्ते

सुरतरभसमुच्चैर्नष्टकामं प्रकामम् ॥
यस्मान्नव्यबृहस्पतिस्तनुधिया यस्मात् सदा वीर्य्यवान्
यस्मादुन्मद दाक्षिणात्य युवतीसम्भोग कौतुहली।
यस्मात्काव्य कुतूहलं सुकविता संजायते लीलया
श्रीमद्भिः प्रतिवासरं क्षितितलेसंसेव्यतांमोदकः ॥

मदनमोदकः।

त्रैलोक्य विजयापत्रं सवीजं घृतभर्जितम्।
समे शिलातले पश्चाच्चूर्णयेदति चिक्कणम् ॥
त्रिकटु त्रिफलाशृङ्गीकुष्ठ धान्यक सैन्धवम्।
शटी तालीश पत्रञ्च कट् फलं नागकेशरम् ॥
अजमोदा यमानी च यष्टीमधुक मेत च।
मेथी जीरक युग्मञ्च गृहीत्वा श्लक्ष्णचूर्णितम् ॥
यावन्ते तानि चूर्णानि तावदेव तदौषधम्।
तावदेव सिता देया यावदायाति वन्धनम् ॥
घृतेन मधुना मिश्रं मोदकं परिकल्पयेत्।
त्रिसुगन्धि समायुक्तं कर्पूरेणाधिवासयेत् ॥
स्थापयेद्घृत भाण्डे च श्रीमन्मदनमोदकम्।
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय वातश्लेष विनाशनम् ॥
कासघ्नं सर्वशूलघ्न मामवात विनाशनम्।
सर्वरोगहरो ह्येष संग्रह ग्रहणीहरः ॥
एतस्य सतताभ्यासाद्वृद्धोऽपि तरुणायते ॥
ब्रह्मणः प्रमुखात् श्रुत्वा वासुदेवे जगत्पती।
एष कामविवृद्ध्यर्थं नारदैः प्रतिपादितः ॥

तेन लक्ष्यं वरस्त्रीणां रेमे स यदुनन्दनः ॥

मेथीमोदकः ।

त्रिकटु त्रिफला मुस्त जीरकद्वय धान्यकम् ।
कट्फलं पौष्करं शृङ्गी यमानी सैन्धवं विड़म् ॥
तालीशकेशरं पत्रं त्वगेला च फलं तथा ।
जातीकोष लवङ्गञ्च मुरा कर्पूरचन्दनम् ॥
यावन्त्येतानि चूर्णानि तावदेव तु मेथिका ।
सञ्चूर्ण्य मोदकः कार्य्यः पुरातन गुड़ेन च ॥
घृतेन मधुना किञ्चित् खादेदग्निबलं प्रति ।
अग्निञ्च कुरुते दीप्तं सामे मेदे महौषधम् ॥
बलवर्णकरो ह्येष संग्रहग्रहणीहरः ।
प्रमेहान् विंशतिं हन्ति मूत्राघातां स्तथाश्मरीम् ॥
पाण्डुरोगं तथा कासं यक्ष्माणं हन्ति कामलाम् ।
स्तनौ च पतितौ गाढ़ौ स्यातां तालफलोपमौ ॥
दृष्टिप्रसादनश्चैव नारीणाञ्चैव पुत्रदः ।
भावितः कामदेवेन मेथीमोदक संज्ञकः ॥

वृहन्मेथीमोदकः ।

त्रिफला धान्यकं मुस्तं शुण्ठी मरिच पिप्पली ।
कट्फलं सैन्धवं शृङ्गी जीरकद्वयपुष्करम् ॥
यमानी केशरं पत्रं तालीशं विड़मेव च ।
जातीफलं त्वगेला च जयित्रीन्द्र लवङ्गकम् ॥
शतपुष्पा मुरामांसी यष्टीमधुक पद्मकम् ।

चव्यं मधुरिका दारु सर्वमेतत्समं भवेत् ॥
यावन्त्येतानि चूर्णानि तावन्मात्रा तु मेथिका।
सितया मोदकं कार्य्यं घृतमाध्वीकसंयुतम् ॥
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय यथादोषानुपानतः।
हन्ति मन्दानलान् सर्वानामदोषं विशेषतः ॥
महाग्निजननं वृष्यमामवात निसूदनम्।
ग्रहण्यर्शोविकारघ्नं प्लीहपाण्डुगदापहम् ॥
प्रमेहान् विंशतिं हन्ति कासं श्वासञ्च दारुणम्।
छर्द्यतीसारशमनं सर्वारुचिविनाशनम् ॥
मेथीमोदकनामेदं पायञ्जलि मुनेर्मतम्।

जीरकादिमोदकः

श्लक्ष्णचूर्णीकृतं जीरं पलाष्टकमितं शुभम्।
तदर्द्धं विजयाबीजं भर्जितं वस्त्रपूतकम् ॥
अयश्चूर्णं तथा वङ्गमभ्रकं कर्षमानतः।
मधूरिकं च तालीशं जातीकोषफले तथा ॥
धान्यकं त्रिफला चैव चातुर्जातं लवङ्गकम्।
शैलेयं चन्दने द्वे च मांसी द्राक्षा शटी तथा ॥
टङ्कनं कुन्दुरुर्यष्टी तुगा कक्कोल वालकम्।
गाङ्गेरुस्त्रिकटुश्चैव धातकी बिल्वमर्जुनम् ॥
शतपुष्पा देवदारु कर्पूरं सप्रियङ्गुकम्।
जीरकं शाल्मलञ्चैव कटुकापद्मनालुके ॥
एषां कर्षसमं चूर्णं गृह्णीयात्कुशलो भिषक्।
शर्करा मधनाज्येन मोदकञ्च विनिर्मितम् ॥

खादेत्कर्षसमं तस्य प्रत्यहम्प्रात रुत्थितः ।
शीततोयानुपानेन सर्वग्रहणिकां जयेत् ॥
आमदोषान्विते पित्ते वह्निमान्द्ये तथैव च ।
रक्तातिसारेऽतिसारे प्रयोज्यं विषमज्वरे ॥
सशब्दं घोरं गम्भीरं हन्ति सद्यो न संशयः ।
अम्लपित्तकृतं दोषमुदरं सर्वरूपिणम् ॥
सर्वातीसारशमनं संग्रहग्रहणीं जयेत् ।
एकजं द्वन्द्वजं चैव दोषत्रयकृतं तथा ॥
विकारं कोष्टजञ्चैव हन्ति शूलमरोचकम् ।
भाषितं हृषिनाथेन जन्तूनां हितकारणम् ॥

जीरक चूर्णं पल ८ विजया वीजचूर्णं पल ४ लौहादिन लुकान्तानां प्रत्येकं कर्ष १ सर्वद्विगुणा सिता घृतमधुभ्यां वर्द्धनम् ।

बृहज्जीरकादिमोदकः ।

जीरकं कृष्णजीरञ्च कुष्ठं शुण्ठी च पिप्पली ।
मरिचं त्रिफला त्वक् च पत्रमेला च केशरम् ॥
शुभा लवङ्गं शैलेयं चन्दनं श्वेतचन्दनम् ।
काकोली क्षीरकाकोली जातीकोषफले तथा ॥
यष्टी मधुरिका मांसी मुस्तं सचव्यकं शटी ।
धन्याकं देवताड़ञ्च मूरा द्राक्षा नखो तथा ॥
शतपुष्पा पद्मकञ्च मेथी च सुरदारु च ।
सजलं नालुकाचैव सैन्धवं गजपिप्पली ॥
कर्पूरं वनिता चैव कुन्दखोटी समांशिकम् ।

लौहमभ्रक वङ्गानां द्विभागं तत्र दापयेत् ॥
एतानि समभागानि श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत् ।
सर्वचूर्णं समं देयं भृष्टजीरकचूर्णकम् ॥
सिता द्विगुणिता देया मोदकं परिकल्पयेत् ।
घृतेन मधुना मिश्रं मोदकञ्च भिषग्वरः ॥
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय यथादोष बलाबलम् ।
गव्यं सशर्करञ्चैव अनुपानं प्रयोजयेत् ॥
अशीतिन् वातजान् रोगांश्चत्वारिंशच्च पैत्तिकान् ।
सर्वांस्तान्नाशयत्याशु वृक्षमिन्द्राशनि यथा ॥
नानविधमतीसारं विशेषादामसम्भवम् ।
शूलमष्टविधं हन्ति अर्शोरोगं चिरोत्थवम् ॥
जीर्णज्वरञ्च सततं विषमज्वरमेव च ।
स्त्रीणाञ्चैवानपत्यानां दुर्बलानाञ्च देहिनाम् ॥
पुष्पकृत पुत्रकृच्चैव बलवर्णकरं परम् ।
सूतिकारोगमत्युग्रं नाशयेन्नात्र संशयः ॥
प्रदरं नाशयत्याशु सूर्य्यस्तम इवोदितः ।
दाहं सर्वाङ्गिकञ्चैव वातपित्तोत्थितञ्च यत् ॥
अयं सर्वगदोच्छेदी जीरकाद्यो हि मोदकः ।

अग्निकुमारमोदकः ।

उशीरं बालकं मुस्तं त्वक् पत्रं नागकेशरम् ।
जीरद्वयञ्च शृङ्गी च कट्फलं पुष्करं शटी ॥
त्रिकटु बिल्वकं धान्यं जातीफल लवङ्गकम् ।
कर्पूरं कान्तलौहञ्च शैलजं वंशलोचना ॥

एलावीजं जटामांसी रास्ना तगरपादुकम्।
समङ्गातिबला चाभ्रं मुरा वङ्गं तथैव च॥
अस्य चूर्णं समा मेथी चूर्णार्द्धं विजयारजः।
शर्करा मधुसंयुक्तं मोदकं परिकल्पयेत्॥
कर्षमेकं प्रमाणन्तु भक्षयेत्प्रातरुत्थितः।
शीततोयानुपानेन आजेन पयसाथवा॥
ग्रहणीं दुस्तरां हन्तिश्वासं कासमतीव च।
आमवातमग्निमान्द्यं जीर्णञ्च विषमं ज्वरम॥
विबन्धानाहशूलञ्च यक्कत् प्लीहोदराणि च।
हन्त्यष्टादशकुष्ठानि ग्रहणीदोषनाशनम्॥
उदावर्त्तं गुल्मरोगोदरामयविनाशनम्।

रसप्रयोगः।

अग्निकुमारीरसः।

रसं गन्धं विषं व्योषं टङ्कनं लौहभस्मकम्।
अजमोदाहिफेनञ्च सर्वतुल्यं मृताभ्रकम्॥
चित्रकस्य कषायेण मर्द्दयेद्याममात्रकम्।
मरिचाभां वटीं खादेदजीर्णं ग्रहणीं तथा॥
नाशयेन्नात्र सन्देहो गुह्यमेतच्चिकित्सितम्।

ग्रहणीकपाटोरसः।

रसगन्धकयोश्चापि जातीफल लवङ्गयोः।
प्रत्येकं शान मानञ्च स्लक्ष्ण चूर्णीकृतं शुभम्॥
सूर्य्यावर्त्तं रसेनैव बिल्वपत्र रसेन च।

शृङ्गाटकस्य पत्राणां रसैः प्रत्येकशः पलैः ॥
चण्डातपेन संशोष्य वटिकां कारयेद्भिषक्।
बिल्वपत्र रसेनैव दापयेद्रक्तिकाद्वयम् ॥
दध्ना च भोजनीयश्च ग्रहणीरोगनाशनः।
पाण्डुरोगमतीसारं शोथं हन्ति तथा ज्वरम् ॥
ग्रहणीकपाटनामा रसः परमः दुर्लभः।

ग्रहणीकपाटोरसः।

टङ्कनचारं गन्धाश्म रसं जातीफलं तथा।
तथा खदिरसारञ्च जीरकं श्वेतधूनकम्
कपिहस्तकवीजञ्च तथैव वकपुष्पकम्।
एषां शानं समादाय श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत् ॥
बिल्वपत्रक कार्पास फलं शालिञ्चदुग्धिका।
शालिञ्च मूलं कूटजत्वचः कञ्चटपत्रजम्।
सर्वेषां स्वरसेनैव वटिकां कारयेद्भिषक्।
रक्तिकैकप्रमाणेन खादयेद्दिवसत्रयम् ॥
दधिमस्तु ततः पेयं पलमात्र प्रमाणतः।
अपियोगशताक्रान्तां ग्रहणीमुद्धतां जयेत् ॥
आमशूलं ज्वरं कासंश्वासं शोथं प्रवाहिकाम्।
रक्तस्रावकरं द्रव्यं कार्य्यं नैवात्र युक्तितः ॥
कृष्णावार्त्ताकु मत्स्यञ्च दधितक्रञ्च शस्यते।
ज्ञात्वा वायोः क्षतिं तत्र तैलं वारि प्रदापयेत् ॥

संग्रहग्रहणीकपाटः।

मुक्ता सुवर्णं रस गन्ध टङ्क-
भस्मं कपर्दोऽमृततुल्यभागः।

सर्वैः समं शङ्खक चूर्णमत्र
खल्ले च भाव्योऽतिविषा द्रवेण॥
गोलञ्च कृत्वा मृदुकर्पटस्थं
सम्पाच्य भाण्डे दिवसार्द्धकञ्च।
सर्वाङ्गशीतो रस एष भाव्यो
धुस्तूरवङ्गरोमुषली द्रवैश्च॥
लौहस्य पात्रे परिभावितश्च
सिद्धो भवेत्संग्रहणी कवाटः।
वातोत्तरायां मरिचाज्य युक्तः
पित्तोत्तरायां मधुपिप्पलीभिः॥
कफोत्तरायां विजयारसेन
कटुत्रयेणाज्ययुतो ग्रहण्याम्।
क्षयज्वरे चार्शसि षट्प्रकारे
मान्द्यादिसारेऽरुचि पीनसे च॥
मेहे च कृच्छ्रे गतधातुवर्द्धने
गुल्मादयं चापि महामयघ्नम्॥

जातीफलाद्यावटी।

जातीफलं टङ्गनमभ्रकञ्च
धुस्तूर वीजं समभागचूर्णम्।
भाङ्गद्वयाख्यं फणिफेन युक्तं
गन्धालिकापत्र रसेन मर्द्यम्॥
चणप्रमाणा वटिका विधेया
मधुप्रयुक्ता ग्रहणीगदेषु।

रोगेषु दद्यादनुपानभेदै
र्युक्ता विदध्यादतिसारवत्तु ॥
सामेषु रक्तेषु सशूलकेषु
पक्केष्वपक्केषु गुदामयेषु ।
पथ्यं सदध्योदनमत्र देयं
रसोत्तमोऽयं ग्रहणीकपाटः ॥

जातीफलाद्यावटिका ।

विशुद्ध सूतस्य च गन्धकस्य
प्रत्येकशो माष चतुष्टयन्तु ।
विधाय शुद्धोपल पात्रमध्ये
सुकज्जलीं वैद्यवरः प्रयत्नात् ॥
जातीफलं शाल्मलिवेष्ट मुस्तं
सटङ्गनं सातिविषं सजीरम् ।
प्रत्येकमेषां मरिचस्य शाण-
प्रमाणमेकं विषमाषकञ्च ॥
विचूर्ण्य सर्वाण्यवलोड्य पश्चाद्
विभावयेत् पत्रभवैरमीषाम् ।
रसैरसोन्मानमिते रसाल-
वंशो च भद्रोत्कट कञ्चटौ च ॥
इन्द्रालिकेन्द्राशनकं सजम्ब-
जयन्तिका दाड़िमकेशराजौ ।
अविद्धकर्णापि च भृङ्गराजो
विभाव्य सम्यग्वटिका विधेया ॥

कोलास्थिमाना च बहुप्रकारं
सामं निहन्त्यत्र यथानुपानम्।
कुर्य्याद्विशेषादनलावलम्बं
कासञ्च पञ्चात्मक मम्लपित्तम्॥
इयं निहन्ति ग्रहणीं प्रवृद्धां
मर्त्त्यस्यजीर्णं ग्रहणीमसाध्याम्।
चिरोद्भवां संग्रह कोष्ठदुष्टिं
शोथं समग्रं गुदजानसाध्यान्॥
आमानुबद्धन्त्वतिसार मुग्रं
जयेद्ध्रुवं योगशते रसाध्यम्।
विवर्जनीयास्त्विह भ्रष्टमत्स्या
मत्स्यस्तथा पाण्डरवर्ण एव॥
रम्भाफलं मूलमथोदनञ्च
बुधैर्विधेयं न कदाचिदत्र।
जातीफलाद्या वटिका विधेया
यशोऽर्थिनो वैद्यवरस्य हृद्या॥
अनेक सम्भावित मर्त्त्यलोका
नानाविधव्याधि पयोधि नौका॥

ग्रहणीशार्दूलवटिका।

जातीफलं देवपुष्पमजाजी कुष्ठ टङ्कनम्।
विड़ं त्वगेला धत्तूरं फणिफेनं समं समम्॥
प्रसारणीरसेनैव संमर्द्य वटिका कृता।
यथादोषानुपानेन सेविता ग्रहणीं हरेत्॥

नानावर्णमतीसारं दारुणाञ्च प्रवाहिकाम् ।
नाम्ना ग्रहणीशार्दूलवटिका ग्राहिणी परम् ॥

ग्रहणीगजेन्द्रवटिका ।

रसगन्धक लौहानि शङ्खटङ्गन रामठम् ।
शटीतालीश मुस्तानि धान्य जीरक सैन्धवम् ॥
धातक्यतिविषा शुण्ठी गृहधूमो हरीतकी ।
भल्लातकं तेजपत्रं जाती फल लवङ्ग कम् ॥
त्वगेला वालकं विल्वं मेथी शक्राशनस्य च ।
रसैः संमर्द्य वटिका रसवैद्येन कारिता ॥
गहनानन्दनाथेन भाषितेयं रसायने ।
ग्रहणीगजेन्द्र संज्ञेयं श्रीमता लोकरक्षणे ॥
ग्रहणीं विविधां हन्ति ज्वरातीसारनाशिनी ।
शूलगुल्माम्लपित्तांश्च कामलाञ्च हलीमकम् ॥
वलवर्णाग्निजननी सेविता च चिरायुषे ।
कण्डूं कुष्ठं विसर्पञ्च गुदभ्रंशं क्रमिं जयेत् ॥
माषद्वयां वटीं खादेच्छागीदुग्धानुपानतः ।
वयोऽग्निवलमावीक्ष्य युक्त्या वा त्रुटिवर्द्धनम् ॥

महागन्धकम् ।

रसगन्धकयोः कर्षं ग्राह्यमेकं सुशोधितम् ।
ततः कज्जलिकां कृत्वा मृदुपाकेन साधयेत् ॥
जात्याः फलं तथाकोषो लवङ्गारिष्टपत्रकैः ।
एतेषां कर्षमात्रेण तोयेन सह मर्दयेत् ॥

मुक्तागृहे पुनः स्थाप्य पुटपाकेन साधयेत् ।
गुञ्जाषट्क प्रमाणेन प्रत्यहं भक्षयेन्नरः ॥
एतत् प्रोक्तं कुमाराणां रक्षणाय महौषधम् ।
ज्वरघ्नं दीपनञ्चैव बलवर्णप्रसाधनम् ॥
दुर्वारं ग्रहणीरोगं जयत्येव प्रवाहिकाम् ।
सूतिकाञ्च जयेदेतदपि वैद्यविवर्जिताम् ॥
कासश्वासातिसारघ्नं वाजीकरणमुत्तमम् ।
बालरोगं निहन्त्याशु सर्वोपद्रवसंयुतम् ॥
पिशाचा दानवा दैत्या बालानां येविघातकाः
यत्रौषधवरस्तिष्ठेत् तत्र सीमां त्यजन्तिते ॥
बालानां गदयुक्तानां स्त्रीणाञ्चापि विशेषतः ।
महागन्धकमेतद्धि सर्वव्याधि निसूदनम् ॥

रसगन्धकयोः प्रत्येकं कर्षः जातीफलादीनामपिचतुर्णां प्रत्येकं कर्षः । कज्जलीं जलेन पङ्कवत् कृत्वा लौहदार्विकायां स्वेदयित्वा ततः सर्वमेकीकृत्य जलेन पिष्ट्वा एकस्मिन् मुक्तागृहे औषधं संस्थाप्य अपरेणाच्छाद्य कदलीपत्रेण वेष्टयित्वा घनपङ्केनालिप्य करीषाग्नेर्मध्ये संस्थाप्य यदा वहिरारक्तता भवति तदैवाकृष्य ग्राह्यः । यथावाध्यनुपानं रक्तिकाः षट् खाद्याः । बालकानामुदरामयादावतिप्रशस्तम् ।

श्रीवैद्यनाथवटिका ।

रसस्य शानं संगृह्य काञ्जिकेन तु शोधयेत् ।
चित्रकस्य रसेनापि त्रिफलायाश्च बुद्धिमान् ॥

रसार्द्धं गन्धकं शुद्धं भृङ्गराजरसेन वा।
द्वाभ्यां संमूर्च्छनं कृत्वा स्वरसैःशान संमितैः॥
खल्लयेत्तु शिलाखल्ले क्रमशो वच्यमाणजैः।
निर्गुण्डी मण्डुकी श्वेता कुचेला ग्रीष्मसुन्दरैः॥
भृङ्गाह्वकेशराजैश्च जयेन्द्राशनकोल्कटैः।
सर्षपाभां वटीं कृत्वा दद्यात्तां ग्रहणीगदे॥
सामवातेऽग्निमान्द्ये च ज्वरे प्लीहोदरेषु च।
वातश्लेष्मविकारेषु तथा श्लेष्मगदेषु च॥
दधिमस्तु विनिक्षिप्य मर्द्दयित्वा यथाबलम्।
दातव्या गुड़िकाः सप्त रोगिणे ग्रहणीगदे।
अम्बुतक्रानि सेवास्तु कुर्वीत स्वेच्छया बहु।
श्रीमता वैद्यनाथेन लोकानुग्रहकारिणा॥
स्वप्नान्ते ब्राह्मणस्येयं भाषिता लिखितेन तु॥

खसर्पणवटी।

पक्वेष्टकाहरिद्राभ्यामगारधूमकेन च।
शोधितं पारदञ्चैव कर्षार्द्धं तुलया धृतम्॥
भृङ्गराज रसैः शुद्धं गन्धकं रससम्मितम्।
द्वाभ्यां कज्जलिकां कृत्वा भावयेत्तत्तु भेषजैः॥
सिन्धुवारदल रसे मण्डूक पर्णिका रसे।
केशराज रसे चापि ग्रीष्मसुन्दरजे रसैः॥
रसेऽपराजितायाश्च सोमराजी रसे तथा।
रक्तचित्रक पत्रोत्थे रसे च परिभावितम्॥
रसमान समानेन च्छायायां शोषयेद्भिषक्।

सर्षपाभाश्च गुड़िकाः कारयेत्कुशलो भिषक् ॥
ततः सप्तवटीर्दद्याद्दधिमस्तु समाप्लुताः ।
नित्यं दध्ना च भोक्तव्यं कोष्ठदुष्टि निवृत्तये ॥
ग्रहणीमतिसारञ्च ज्वरदोषञ्च नाशयेत् ।
अग्निदार्ढ्यकरं श्रेष्ठमामपर्पटिकाह्वयम् ॥

अभ्रवटिका ।

अथ शुद्धस्य सूतस्य गन्धकस्याभ्रकस्य च ।
प्रत्येकं कर्षमानन्तु ग्राह्यं रसगुणैर्विना ॥
ततः कज्जलिकां कृत्वा व्योमचूर्णं प्रदापयेत् ।
केशराजस्य भृङ्गस्य निर्गुण्डाश्चित्रकस्य च ॥
ग्रीष्मसुन्दरकस्याथ जयन्त्याः स्वरसं तथा ।
मण्डूकपर्ण्याः स्वरसं तथा शक्राशनस्य च ॥
श्वेतापराजितायाश्च स्वरसं पर्णसम्भवम् ।
दापयेत्तत्र तुल्यञ्च विधिज्ञः कुशलो भिषक् ॥
रस तुल्यं प्रदातव्यं चूर्णं मरिच सम्भवम् ।
देयं रसार्द्धभागेन चूर्णं टङ्कनसम्भवम् ॥
शुभे शिलामये पात्रे मर्दनीयं प्रयत्नतः ।
शुष्कमातप संयोगाद्वटिकां कारयेद्भिषक् ॥
कलायपरिमाणान्तु खादेत्तान्तु प्रयत्नतः ।
दृष्ट्वा वयश्चाग्निबलं यथाव्याध्यनुपानतः ॥
हन्ति कासं चयं श्वासं वातश्लेष्म भवं रुजम्
परं वाजीकरः श्रेष्ठो बलवर्णाग्निवर्द्धनः ॥
ज्वरे चैवातिसारे च सिद्ध एष प्रयोगराट् ।

नातः परतरः श्रेष्ठो विद्यतेऽभ्ररसायनात् ॥
चातुर्थके ज्वरे श्रेष्ठः सूतिकातङ्कनाशनः ।
भोजने शयने पाने नास्त्यत्र नियमः क्वचित् ॥
दधि चावश्यकं भक्ष्यं प्राह नागार्जुनो मुनिः ॥

शुद्धरस कर्ष १ शुद्ध गन्धक कर्ष १ कज्जलीं कृत्वा जारिताभ्र कर्ष १ मरिच चूर्ण कर्ष १ टङ्कन चार तो १ मिश्रीकृत्य केशराजादीनां स्वरस कर्ष १ ततः छाया शुष्कां वटीं कारयेत् ॥

महाभ्रवटी ।

अभ्रकं पुटितं ताम्रं लौहं गन्धक पारदम् ।
कुनटी टङ्कनक्षारं त्रिफला च पलं पलम् ॥
गरलस्य तथा माष चतुष्कञ्चैव चूर्णयेत् ।
तत्सर्वं भावयेदेषां रसैः प्रत्येकशः पलैः ॥
देवराजाशनाख्यस्य केशराजाख्यकस्य च ।
सोमराजस्य भृङ्गाख्यराजस्य श्रीफलस्य च ॥
पारिभद्राग्निमन्थस्य वृद्धदारस्य तुम्बरोः ।
मण्डूकपर्णी निर्गुण्डी पूतिकोन्मत्तकस्य च ॥
श्वेतापराजिताद्यस्य जयन्त्याश्चार्द्रकस्य च ।
ग्रीष्मसुन्दरकस्याटरूषकस्य रसेन तु ॥
रसैस्ताम्बूलवल्लयाश्च पचोत्थैर्भावयेत् पृथक् ।
द्रवे किञ्चित् स्थिते चूर्णं मरिचस्य पलं क्षिपेत् ॥
ततश्चैव वटीं कुर्यान्मात्रां दद्याद् यथोचिताम् ।
ज्वरे चैवातिसारे च कासे श्वासे क्षये तथा ॥

सन्निपातज्वरे चैव विविधे विषमज्वरे ।
क्षयरोगेषु सर्वेषु चीणशुक्रे च यक्ष्मणि ॥
ग्रहण्यां चिरभूतायां सूतिकायां विशेषतः ।
शोथे शूले तथा साध्ये स्थविरे चामवातके ॥
मन्दानलेऽबले चैव सकले श्लेष्मजे गदे ।
पीनसेऽपीनसे चैव पक्वेऽपक्वे विशेषतः ॥
वातश्लेष्मणि वाते वा विविधे चेन्द्रियस्थिते ।
वातवृद्धे हते पित्ते बलासेनाहतेऽपि च ॥
अष्टसूदररोगेषु कुष्ठरोगे प्रशस्यते ।
अजीर्णे कर्णरोगे च कृशे स्थूले च यक्ष्मणि ॥
अयं सर्वगदेष्वेव रसो वै परिकीर्त्तितः ।
महाभ्रवटिका सेयं परं श्रेष्ठा रसायने ॥

पीयूषवल्ली रसः

सूतकं गन्धकञ्चाभ्रं तारं लौहं सटङ्कनम् ।
रसाञ्जनं माचिकञ्च शानमेकं पृथक् पृथक् ॥
लवङ्गं चन्दनं मुस्तं पाठा जीरक धान्यकम् ।
समङ्गातिविषा लोध्रं कुटजेन्द्रयवं त्वचम् ॥
जातीफलं विश्व निम्बं कनकं दाड़िमच्छदम् ।
समङ्गा धातकी कुष्ठं प्रत्येकं रससम्मितम् ॥
भावयेत् सर्वमेकत्र केशराजरसैः पुनः ।
चणकाभावटी कार्य्या च्छागी दुग्धेन पेषिता ॥
अनुपानं प्रदातव्यं दग्धविल्व समं गुड़म् ।
अतिसारं ज्वरं तीव्रं रक्तातीसारमुल्वणम् ॥

गृहणीं चिरजां हन्ति शोथं दुर्नामकं तथा।
आमशूल विबन्धघ्नं संग्रह गृहणीहरम्॥
पिच्छामदोषं विविधं पिपासादाह रोगकम्।
हृल्लासारोचकच्छर्दि गुदभ्रंशं सुदारुणम्॥
पक्कापक्कमतीसारं नानावर्णं सवेदनम्।
कृष्णारुणञ्च पीतञ्च मांसधावन सन्निभम्॥
प्लीहगुल्मोदरानाहं सूतिकारोगसङ्करम्।
असृग्दरं निहन्त्येव बन्ध्यानां गर्भदं परम्॥
कामलां पाण्डुरोगञ्च प्रमेहानपि विंशतिम्।
एतान् सर्वान्निहन्त्याशु मासार्द्धं नात्र संशयः॥
पीयूषवल्ली वटिका अश्विभ्यां निर्मिता पुरा।
कश्यपाय ददेऽश्विभ्यां ततः प्राप्य प्रजापतिः॥
धन्वन्तरिस्ततः प्राप दैवतानां पतिस्ततः।
परम्परा प्राप्त एष रसस्त्रैलोक्य दुर्लभः॥

श्रीनृपतिवल्लभः।

जातीफल लवङ्गाब्दत्वगेला टङ्गरामठम्।
जीरकं तेजपत्रञ्च यमानी विश्वसैन्धवाः॥
लौहमभ्रं रसो गन्धस्ताम्रं प्रत्येकशः पलम्।
मरिचं द्विपलं दत्वाच्छागीक्षीरेण पेषयेत्॥
धात्री रसेन वा पेष्यं वटिकाः कुरु यत्नतः।
श्रीमद्गहननाथेन विचिन्त्य परिनिर्मितम्॥
सूर्य्यवत्तेजसा चायं रसो नृपतिवल्लभः।
अष्टात्मवटीं खादेत्प्रातः सुर्य्यदर्शकः॥

हन्ति मन्दानलं सर्वं मामदोषं विसूचिकाम् ।
प्लीह गुल्मोदराष्ठीला यकृत् पाण्डुत्वकामलाम् ॥
हृच्छुलं पृष्ठशूलञ्च पार्श्वशूलं तथैव च ।
कटीशूलं कुक्षिशूलमानाहमष्टशूलकम् ॥
कास श्वासामवातांश्च श्लीपदं शोथमर्वुदम् ।
गलगण्डं गण्डमालामम्लपित्तञ्च गद्भीमम् ॥
क्रिमिकुष्ठानि दद्रुणि वातरक्तं भगन्दरम् ।
उपदंशमतीसारं ग्रहण्यर्शः प्रमेहकम् ॥
अश्मरीं मूत्रकृच्छ्रञ्च मूत्राघातं सुदारुणम् ।
ज्वरं जीर्णं तथा पाण्डुं तन्द्रालस्यं भ्रमं क्लमम् ॥
दाहञ्च विद्रधिं हिक्कां जड़गद्गद मूकताम् ।
मूढ़ञ्च स्वरभेदञ्च ब्रध्नवृद्धि विसर्पकान् ॥
ऊरुस्तम्भं रक्तपित्तं गुदभ्रंशारुचिं तृषाम् ।
कर्णनासामुखोत्थांश्च दन्तरोगांश्च पीनसान् ॥
शैत्यञ्च शीतपित्तञ्च स्थावरादिविषाणि च ।
वातपित्तकफोत्थांश्च द्वन्द्वजान् सान्निपातिकान् ॥
सर्वानेव गदान् हन्ति चण्डांशुरिव पापहा ।
वलवर्णकरो हृद्य आयुष्यो वीर्य्यवर्द्धनः ।
परं वाजीकरः श्रेष्ठः पटुदो मन्त्रसिद्धिदः ।
अरोगी दीर्घजीवी स्याद्रोगी रोगाद्विमुच्यते ॥
रसस्यास्य प्रसादेन वुद्धिमान् जायते नरः ॥

वृहन्नृपवल्लभः ।

रसगन्धक लौहाभ्रं नागं चितञ्च मुस्तकम् ।

टङ्कं जातीफलं हिङ्गुत्वगेला बङ्गिवङ्गकम् ॥
तेजपत्रं मजाजी च यमानी विश्वसैन्धवम्।
प्रत्येकं तोलकं चूर्णं तथा मरिच ताम्रयोः ॥
निरुत्थक मृतं हेम तथा माष चतुष्टयम्।
आर्द्रकस्य रसेनैव धात्र्याश्च स्वरसैस्तथा ॥
भावयित्वा प्रदातव्यं चणमात्रं भिषग्वरैः।
भक्षयेत् प्रातरुत्थाय पथ्यं भक्ष्येद्यथोचितम् ॥
अग्निमान्द्य मजीर्णञ्च दुर्नाम ग्रहणीं जयेत्।
आमाजीर्णं प्रशमनं सर्वरोग निसूदनम् ॥
नाशयेदौदरान् रोगान् विष्णुचक्र मिवासुरान् ।
ग्रन्थान्तरेऽस्य राजवल्लभसंज्ञा ॥

अजाज्यादिचूर्णम्

पलद्वन्द्वमजाज्यास्तु पलैकं यवशूकजम्।
अम्बुदं द्विपलं ज्ञेयं फणिफेन पलं तथा ॥
अर्कमूल भवं चूर्णं चतुःपल मितं स्मृतम्।
अजाज्यादिक मेतद्धि हन्त्युग्रं ग्रहणीगदम् ॥
सरक्त मथनीरक्तमतिसारं सुदारुणम्।
ज्वरातिसारं शमयेद्विसूचीं घोररूपिणीम् ॥

स्वल्प गृहणीकपाटरसः।

दरदं गन्धपाषाणं तुगाचोर्य्यहिफेनकम्।
तथा वराटिकाभस्म सर्वं क्षीरेण मर्दयेत् ॥
रत्तिका युग्ममानेन च्छायाशुष्कां वटीं चरेत्।

गृहणीं विविधां हन्ति रक्तातीसारमुल्वणम् ॥

बृहद्ग्रहणीकवाटः।

तारमौक्तिक हेमानि सारश्चैकैक भागिकम्।
द्विभागोगन्धकः सूतस्त्रीभागो मर्दयेदिमान् ॥
कपित्थस्वरसैर्गाढ़ं मृगशृङ्गे ततः क्षिपेत्।
पुटेन्मध्ये पुटेनैव तत उद्धृत्य मर्दयेत् ॥
बलारसैः सप्तधैवमपामार्गरसैस्त्रिधा।
लोध्र प्रतिविषा मुस्तधातकीन्द्रयवाम्रताः॥
प्रत्येकमेतत् स्वरसैर्भावना स्यात्त्रिधा त्रिधा।
माषमात्रो रसो देयो मधुना मरिचैस्तथा॥
हन्ति सर्वानतीसारान् गृहणीं सर्वजामपि।
कपाटो गृहणीरोगे रसोऽयं वह्निदीपनः॥

सारो लौहः।

रसपर्पटी।

श्रीविन्ध्यवासिपादान् नत्वा धन्वन्तरिञ्चसुरभिषजम्।
रस गन्धक पर्पटिकापरिपाटी पाटवं वक्ष्ये॥
मग्नं रसे जयन्त्याः पश्चादेरण्डसम्भुते।
आर्द्रकरसे च सूतं पत्ररसे काकमाच्याश्च॥
मग्नमुदितानुपूर्व्या मर्दनशुष्कं करेण व्यक्रियात्।
प्रस्तरभाजन मध्ये शुद्धिरियं पारदस्योक्ता॥
शुकपुच्छ समच्छायो नवनीत समद्युतिः।
मसृणः कठिनः स्निग्धः श्रेष्ठो गन्धक इष्यते॥

कृत्वा भद्रं गन्धक मति कुशलः क्षुद्रतण्डुलाकारम्
तद्भृङ्गराज रसैरनन्तरं भावयेत्पात्रे ॥
तदनु च शुष्कं कुर्य्यात् धूलिसमानञ्च सप्तधा रौद्रे ।
तदनु च शुष्कं चूर्णं कृत्वा विन्यस्य लौहिकामध्ये ॥
निर्धूमवदर काष्ठाङ्गारैन्यस्तं विलाप्य तैल समम्
पात्रस्थित भृङ्गराजरस मध्ये टालयेन्निपुणः ॥
तस्मिन् प्रविष्टमात्रं कठिनत्वं याति गन्धक चूर्णम् ।
पुनरपि रौद्रे शुष्कं केतक रजसा समानतांनीतम् ॥
शुद्धे सूते शोधित गन्धक चूर्णेन तुल्यता कार्य्या ।
तावन्मर्द्दन मनयो यावन्न कणोऽपि दृश्यते सूते ॥
पश्चात् कज्जलसदृशं चूर्णं लौहीस्थितं यत्नेन ।
निर्धूमवदर काष्ठाङ्गारैन्यस्तं विलाप्य तैल समम् ॥
सद्योगोमय निहिते कदलदले टालयेन् मृदुनि ।
लौहीस्थित मवशिष्टं कठिनं तन्नग्रहीतव्यम् ॥
पश्चात्पर्पटरूपा पर्पटिका कीर्त्यते लोकैः ।
मयूर चन्द्रिकाकारं लिङ्गं यत्र तु दृश्यते ॥
तत्र सिद्धं विजानीयाद्वैद्यो नैवात्र संशयः ॥
समुदित पात्रे भरणा वदनीया पर्पटी मनुजैः ॥
जीरक गुञ्जे हिङ्गोरर्द्धं खादेच्च वातले जठरे ।
जीरक हिङ्गोरसेन त्वनुपानं सलिल धारयाकार्य्यम् ॥
रसगन्धक पर्पटिका भक्षणमात्रे तु नाम्भसः पानम् ।
प्रथमं गुञ्जायुगलं प्रतिदिन मेकैक वृद्धितोभक्ष्यम् ।
दशगुञ्जापरिमाणान्नाधिकमदनीयमेकविंशतिदिनानि ।
वातातप कोपमनश्चिन्तन माहार समय वैषम्यम् ॥

व्यायामश्चायास: स्नानं व्यथ्यान महित मत्यन्तम् ।
पाके स्तोकं सर्पिर्जीरक धन्याक वेशवारैश्च ॥
सिन्धुद्भवेन रन्धन मोदनधान्यानि शालयो भक्ष्या:
क्लृष्टं वातिङ्गलफल मविद्धकर्णा च वास्तुकम् ॥
अचतमुद्ग: सहित: कदलदल सहितं पटोलञ्च ।
क्रमुकफल शृङ्गवेरौ भक्ष्यौ शाकेषु काकमाचो च ॥
लावकवर्त्तक तित्तिरिमयुर मांसञ्च हिततरं भवति ।
मद्गुरो रोहितमीनावदनीयौ क्षणा मत्स्याश्च ॥
नीरचीरं व्यञ्जन मदनीयं पक्व कदलञ्च ।
रम्भाफल दल बल्कलमूलानां वर्जनं कार्य्यम् ॥
तिक्तं निम्बादिकमपि नाद्यं नोष्णं तथान्नञ्च ।
अनूपमांस जलचर पतत्रि-पललञ्च सर्वथा त्याज्यम् ॥
स्त्रीणां सम्भाषणमपि गड़कञ्च क्षणमत्स्येषु ।
नाम्लं न दधिशाकं पर्पत्या भक्षणे भक्ष्यम् ॥
गुड़खण्ड शर्करादिक इक्षुविकारो न भक्ष्य इक्षुश्च ।
न दलं न फलं न लताप्यदनीया कारवेल्लस्य ॥
स्तोकं घृतमिह भक्ष्यं पथ्ये साकाङ्क्षमुत्थानम्
क्षुत्पीड़ायां भोजनमवश्य कार्य्यं महानिशायाञ्च ॥
समजलमिश्रं पक्वं चीरं यद्वाधिक जलपक्वञ्च ।
कथमपि भोजन समयातिक्रमजाते ज्वरे विरेके च ॥
वमने च नारिकेल सलिलं दुग्धञ्च पातव्यम् ।
स्वप्ने जाते रमिते विरेकत: चीरमेव पातव्यम् ॥
न ज्ञायते वुभुक्षा लक्ष्यालक्ष्या प्रतीयते यदि वा ।
अशक्ति भिनि भिक्मस्तक शूलाद्यैर्नूनमवधार्य्या ॥

किंबहु बाच्यं रोगी यदा यदा भवति साकाङ्क्षः ।
पाययितव्यं दुग्धं तदा तदा निर्भयोभूद ॥
विहिताकरणे चास्यामविहितकरणे च रोगाद्यस्लानाम् ।
व्यापत्तयोऽपि बहुधा दृष्टा प्रमाणिकैर्बहुशः ॥
तस्मादवधातव्यं भवितव्यं भोजने निपुणैः ।
एवमियं क्रियमाणा भवति श्रेयस्करी नियतम् ॥
अर्शोरोगं ग्रहणीं सामां शूलातिसारौ च ।
कामलपाण्डुव्याधिं प्लीहानञ्चाति दारुणं हन्ति ॥
गुल्मजलोदर भस्मक रोगं हन्त्यामवातांश्च ।
अष्टादशैव कुष्ठा न्यशेषशोथादि रोगांश्च ॥
इयमम्लपित्तशमनी त्रिदोषदमनी क्षुधातिकमनीया ।
अग्निं निमग्नमुदरे ज्वालाजटिलं करोत्याशु ॥
रसगन्धकपर्पटिका त्वपवार्थ्य व्याधिसंघातम् ।
बलिपलितशून्यं पुरुषं दीर्घायुषं कुरुते ॥
व्याधिप्रभाव हरणादपमृत्युत्रासनाशकरणाच्च ।
मर्त्यानामसृत घटी रसगन्धक पर्पटी जयति ॥
सम्भुं प्रणम्य भक्त्या पुजां कृत्वा च विष्णुचरणाब्जे ।
रसगन्धक पर्पटिका भक्ष्या तेनाति सिद्धिदा भवति ॥
नृणां सरुजां ध्रुवमियमारोग्यं सतत शीलिताकुरुते ।
श्रीवत्साङ्क विनिर्म्मिता सम्यग्रसपर्पटी श्रेष्ठा ॥
एतमेव हि कर्त्तव्यं नानारोगतया तथा ।
औषध क्रिययैवात्र कर्त्तव्या चोत्तरक्रया ॥
प्रत्यवाय विनाशार्थं क्षेत्रपाल बलिं न्यसेत् ।
कृतमङ्गलकः प्रातर्योगिनीनामतः परम् ॥

भक्षण पूर्वं बलिदान मन्त्रः । ओं चं चें चे त्रपालाय नमः ।
क्षेत्रपालस्य सामान्य बलिमन्त्रः । ओं ह्रीं ह्रें डिव्याभ्यो
योगिनीभ्यो मातृभ्यः क्षेत्रेभ्यो भूतेभ्योः शालिकोभ्यो नमो
नमो ह्रीं सामान्य योगिनीनां बलिः । ओं गन्धकमहाका-
लाय स्वाहा । ओं ब्रह्मकोषिणि रक्ष रक्ष स्वाहा । विशेष
बलिः । अत्र पारदस्य नैसर्गिक दोषत्रय शोधनञ्चावश्यकं
कार्य्यम् ।

यदुक्तं मलशिखि विषनामानो रसस्य नैसर्गिकादोषाः
मूर्च्छां मलेन कुरुते शिखिना दाहं विषेण हिक्काञ्च ॥
गृहकन्या हरति मलं त्रिफला वह्निं चित्रकश्चविषम् ।
तस्मादेभिर्वारान् संमूर्च्छयेत् सप्त सप्तैव इति ॥
गृहकन्या घृतकुमारि तस्या दलरसेन खल्लनम् ।
त्रिफलायाश्चुर्णेन खल्लनम् । चित्रकस्य पत्ररसेनमूर्च्छनम्
तदेव नैसर्गिक दोषापहारानन्तरं जयन्त्या-
दिद्रव्य चतुष्टय रसेन मुर्च्छनमधिगन्तव्यम् ।

लोहपर्पटी ।

समौ गन्धरसौ कृत्वा कज्जलीकृत्य यत्नतः ।
शुद्ध लोहस्य चूर्णन्तु रस तुल्यं प्रदापयेत् ॥
एकीकृत्य ततो यत्नाल्लौहपात्रे प्रमर्द्दितम् ।
घृत प्रलिप्त दर्व्यान्तु स्वेदयेन्मृदुनाग्निना ॥
द्रवीभूतं समाहृत्य ढालयेत्कदली दले ।
चूर्णीकृत्य सुखार्थाय पथ्यभुग्भिः प्रसेव्यते ॥
शीतोदकानुपानं वा क्वाथं वा धान्यजीरयोः ।

लौहेन पर्पटी ह्येषा भव्या लोकस्य सिद्धिदा ॥
रक्तिकैकां समारभ्य वर्द्धयेद्रक्तिकां क्रमात् ।
सप्ताहं वा द्वयं वापि यावदारोग्यदर्शनम् ॥
सूतिकाञ्च ज्वरञ्चैव ग्रहणीमति दुस्तराम् ।
आमशूलातिसारांश्च पाण्डुरोगं सकामलम् ॥
प्लीहानमग्निमान्द्यञ्च भस्मकञ्च तथैव च ।
आमवातमुदावर्त्तं कुष्ठान्यष्टादशैव तु ॥
एवमादींस्तथा रोगान्गराणि विविधानि च ।
हन्त्यनेन प्रयोगेण वपुषाक्षिमलः सुखी ॥
जीवेद्वर्षशतं पूर्णं बलीपलितवर्जितः ।
भोजनं रक्तशालीनां त्यक्त्वा शाकं विदाहि च ॥
आमवातप्रकोपञ्च चिन्तनं मैथुनं तथा ।
प्रातरुत्थाय संसेव्या विधिनायुः प्रवर्द्धिनी ॥

स्वर्णपर्पटी।

रसोत्तमं पलं शुद्धं हेमतोलकसंयुतम् ।
शिलायां मर्दयेत्तावत् यावदेकत्वमागतम् ॥
गन्धकस्य पलञ्चैकमयःपात्रे ततो दृढ़े ।
मर्दयेद्दृढ़ पाणिभ्यां यावत्कज्जलतां व्रजेत् ॥
ततःपरं विधानज्ञः पर्पटीं कारयेत्सुधीः ।
रक्तिकादि क्रमेणैव योजयेदनुपानतः ॥
ग्रहणीं विविधां हन्ति वृष्या सर्वज्वरापहा ।
शूलमष्टविधं हन्ति वृष्या सर्वरुजापहा ॥
अत्र हेम्नोऽष्टभागित्वमुपलक्षणमिति प्रामाणिकाः ।

पञ्चामृतपर्पटी।

अष्टौ गन्धक तोलका रस दलं लौहं तदर्द्धं शुभं
लौहार्द्धञ्च वराभ्रकं सुविमलं ताम्रं तथाभ्रार्द्धिकम्।
पात्रे लौहमये च मर्द्दन विधौ चूर्णीकृतञ्चैकतो
दर्व्या वा दर बह्निनाति मृदुना पाकं विदित्वा दले॥
रम्भाया लघु ढालयेत्पटु रियं पञ्चामृता पर्पटी
ख्याता चौद्र घृतान्विता प्रतिदिनं गुञ्जाद्वयं वृद्धितः।
लौहे मर्द्दनयोगतः सुविमलं भच्चक्रिया लौहवद्-
गुञ्जाष्टावथवा त्रिकं त्रिगुणितं सप्ताहमेव भजेत्॥
नानावर्ण ग्रहण्यामरुचिससुदये दुष्टदुर्नामकादौ
छर्द्यां दीर्घातिसारे ज्वरभवकलिते रक्तपित्ते हयेऽपि।
वृष्याणां वृष्यराज्ञी बलिपलितहरा नेत्ररोगैकहन्त्री
तुन्दं दीप्तस्थिराग्निं पुनरपि नवकं रोगिदेहं करोति॥

रस दलं गन्धकार्द्धमित्यर्थः दीर्घातिसारे चिरोत्थि-तातिसारे।

विजयपर्पटी।

गन्धकं चुर्द्रितं कृत्वा भाव्यं भृङ्गरसेन तु।
सप्तधा वा त्रिधा वापि पश्चाच्छुष्कं विचूर्णयेत्॥
चूर्णयित्वा यसे पात्रे कृत्वा बह्निगतं सुधीः।
द्रुतं भृङ्गरसे चिप्तं तत उद्धृत्य शोषयेत्।
तस्य गन्धं पलञ्चैकं गन्धार्द्धं शुद्धपारदम्।
सूतार्द्धं भस्म रौप्यञ्च तदर्द्धं स्वर्णभस्मकम्॥
तदर्द्धं मृतवैक्रान्तं मौक्तिकञ्च विनिक्षिपेत्।

एकीकृत्य ततः सर्वं कुर्य्यात्पर्पटीकां शुभाम् ॥
लौहपात्रे समरसं मर्दितं कज्जलीकृतम्।
बदराङ्गारवह्निस्थे लौहपात्रे द्रवीकृते ॥
मयूरचन्द्रिकाकारं लिङ्गं वा यदि दृश्यते।
मृदौ न सम्यग् भङ्गः स्यात् मध्ये तञ्च रूप्यवत् ॥
खरे लघुर्भवेद्भङ्गो रुचः सूक्ष्मोऽरुणच्छविः।
मृदुमध्यौ तथा खाद्यौ खरस्त्याज्यो विषोपमः ॥
जराव्याधिशताकीर्णं विश्वं दृष्ट्वा पुरा हरः।
चकार पर्पटीमेतां यथा नारायणोऽमृतम् ॥
आदौ शङ्करमभ्यर्च्य द्विजातीन् प्रणिपत्य च।
प्रभाते भक्षयेदेनां प्राग्रक्तिद्वय सम्मिताम् ॥
रक्तिकादि क्रमाद् वृद्धिर्भक्ष्या नैव दशोपरि।
आरोग्यदर्शनं यावत्तावद्ध्रासस्ततः परम् ॥
अजीर्णे भोजनं नैव पथ्यकालव्यतिक्रमः।
घृतसैन्धवधन्याक हिङ्गुजीरक नागरैः ॥
भ्रस्यते व्यञ्जनं सिद्धं पित्ते स्यादम्लमाक्षिकम्।
कृष्णमत्स्येन दुग्धेन मांसेन जाङ्गलेन च ॥
जाङ्गलेषु शशच्छागौ मत्स्ये रोहितमद्गुरौ।
पटोलपत्रञ्च तथा कृष्णवार्त्ताकजालिका ॥
सुखिन्नपूगैस्ताम्बुलैर्लाभि कर्पूरसंयुतैः।
क्षुधाकाले व्यतिक्रान्ते यदि वायुः प्रकुप्यति ॥
भिनत्त्यिनोति शिरःशूले विरेके वमथौ तथा।
तृष्णायाञ्चाधिके पित्ते नारिकेलाम्बु निर्भयम् ॥
नारिकेलपयः पेयं द्विर्भक्ष्यं क्षीरमेव च।

स्वप्ने शुक्रच्युतौ चैव चम्पकं कदलीदलम् ॥
वर्ज्यं निम्बादिकं शाकं पाकाम्लं काञ्जिकं सुराम्।
कदलीफलपत्राद्भिः त्रपुषालावुकर्कटी ॥
कुष्माण्डं कारवेल्लञ्च व्यायामं जागरं निशि।
न पश्येन्न स्पृशेन्नच्छेत् स्त्रियं जीवितुमिच्छति ॥
यद्यौषधे स्त्रियं गच्छेत् कर्त्तव्या तु प्रतिक्रिया।
दुर्वारां ग्रहणीं हन्ति दुःसाध्यां बहुवार्षिकीम् ॥
आमशूलमतीसारं सामञ्चैव सुदारुणम्।
अतिसारं षड़र्शांसि यक्ष्माणं सपरिग्रहम् ॥
शोथञ्च कामलां पाण्डुं प्लीहानञ्च जलोदरम्।
पक्तिशूलञ्चाम्लपित्तं प्रमेहान् विषमज्वरान् ॥
वातपित्तकफोत्थांश्च ज्वरान् हन्ति सुदारुणान्।
जीर्णेऽपि पर्पटीं कुर्वन् वपुषा निर्म्मलः सुधीः ॥
जीवेद्वर्षशतं श्रीमान् वलीपलितवर्जितः ॥
प्रातः करोति सततं नियतं द्विगुञ्जां
यस्तां स विन्दति तुलां कुसुमायुधस्य।
आयुश्च दीर्घमनघं वपुषः स्थिरत्वं
हानिं वलीपलितयोरतुलं बलञ्च ॥

तन्त्रान्तरोक्ता विजयपर्पटी।

रसं वज्रं हेमतारं मौक्तिकं ताम्रलम्रकम्।
सर्वतुल्येन गन्धेन कुर्य्याद्विजयपर्पटीम् ॥
दुर्वारां ग्रहणीं हन्ति दुःसाध्यां बहुवार्षिकीम्।
आमशूलमतीसारं चिरोत्थमतिदारुणम् ॥

अर्शांसि ग्रहणीं षड्विधानि यक्ष्माणं सपरिग्रहम्।
शोथञ्च कामलां पाण्डुं प्लीहगुल्मजलोदरम्॥
पक्तिशूलमम्लपित्तं वातरक्तं वमिं भ्रमिम्।
अष्टादशविधं कुष्ठं प्रमेहान् विषमज्वरान्॥
चतुर्विधमजीर्णञ्च मन्दाग्नित्वमरोचकम्।
जीर्णोऽपि पर्पटीं कुर्वन् वपुषा निर्मलः सुधीः॥
जीवेद्वर्षशतं श्रीमान् बलीपलितवर्जितः॥

प्रातः करोति सततं नियतं द्विगुञ्जां
यस्तां स विन्दति तुलां कुसुमायुधस्य।
आयुश्च दीर्घमनघं वपुषः स्थिरत्वं
हानिं बलीपलितयोरतुलं बलञ्च॥

जराव्याधिसमाकीर्णं विश्वं दृष्ट्वा पुरा हरः।
चकार पर्पटीमेतां यथा नारायणः सुधाम्॥

हिरण्यगर्भपोट्टलीरसः।

एकांशो रसराजस्य ग्राह्यो द्वौ हाटकस्य च।
मुक्ताफलस्य चत्वारो भागाः षड् दीर्घनिःस्वनात्॥
ताम्रं बलेर्वराट्याश्च टङ्कनो रसपादिकः।
पक्वनिम्बकतोयेन सर्वमेकत्र मर्दयेत्॥
मूषामध्ये न्यसेत्कल्कं तस्य वक्त्रं निरोधयेत्।
गर्त्तेऽरत्निप्रमाणेन पुटेच्चिं शद्वनोपलैः॥
स्वाङ्गशीतलतां ज्ञात्वा रसं मूषोदरान्नयेत्।
ततः खल्लोदरे मर्द्यं सुधारूपं समुद्धरेत्॥
एतस्यामृतरूपस्य दद्याद्गुञ्जाचतुष्टयम्।

घृतमाध्वीकसंयुक्तमेकोनत्रिं प्रदूषणैः ॥
मन्दाग्नौ रोगसङ्घे च ग्रहण्यां विषमज्वरे।
गुदाङ्कुरे महाशूले पीनसे श्वासकासयोः ॥
अतीसारे ग्रहण्याञ्च श्वयथौ पाण्डुके गदे।
सर्वेषु कोष्ठरोगेषु यकृत् प्लीहादिकेषु च ॥
वातपित्तकफोत्थेषु द्वन्द्वजेषु त्रिजेषु च।
दद्यात्सर्वेषु रोगेषु श्रेष्ठमेतद्रसायनम् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां ग्रहण्यधिकारः समाप्तः।

अतीसाराधिकारः।

आमपक्वक्रमं हित्वानातिसारे क्रिया यतः।
अतः सर्वातिसारेषु ज्ञेयं पक्वामलक्षणम् ॥

आमपक्वलक्षणम्।

मज्जत्यामा गुरुत्वाद्विट् पक्वा तूत्प्लवते जले।
विनातिद्रवसंघातशैत्यश्लेष्मप्रदूषणात् ॥

आमपक्वयोरपरलक्षणम्।

शकृद्दुर्गन्धि साटोपविष्टम्भार्त्ति प्रसेकिनः।

विपरीतं निराम्नु कफात्पक्वञ्च मज्जति ॥
आमे विलङ्घनं शस्तमादौ पाचनमेव वा।
कार्य्यञ्चानशनस्यान्ते प्रद्रवं लघुभोजनम् ॥
लङ्घनमेकं त्यक्ता नान्यदस्तीह भेषजं बलिनः।
समुदीर्णं दोषचयं शमयति तत्पाचयत्यपि च ॥

प्रद्रवं प्रकृष्टद्रवं तच्च लघु एतेन मण्डपेयाययवाग्वादिकं सूचितम्। वर्ज्जयेद्विदलं शूली कुष्ठी मांसं क्षयी स्त्रियम्। द्रवमम्लमतीसारी सर्वञ्च तरुणज्वरी। इत्यत्र द्रवनिषेधोऽविहितदुग्धादिद्रवनिषेधार्थ इति न विरोधः।

ह्रीवेरशृङ्गवेराभ्यां मुस्तपर्पटकेन वा।
मुस्तोदीच्यशृतं तोयं देयं वापि पिपासवे ॥
युक्तेऽन्नकाले क्षुत्क्षामं लघुन्यन्नानि भोजयेत्।
औषधसिद्धपेया लाजानां शक्तवोऽप्यतिसारहिताः।
वस्त्रप्रस्रुतमण्डः पेया च मसूर युषश्च ॥
न तु संग्रहणं दद्यात्पूर्वमामातिसारिणे।
दोषा ह्यादौ रुध्यमाना जनयन्त्यामयान् बहून् ॥
शोथपाण्ड्वामयप्लीह कुष्ठगुल्मोदरज्वरान्।
दण्डकालसकाध्मान ग्रहण्यर्शो गदांस्तथा ॥
क्षीणधातुबलार्त्तस्य बहुदोषोऽति तिःसृतः।
आमोऽपि स्तम्भनीयः स्यात्पाचनान्मरणं भवेत् ॥
स्तोकं स्तोकं विबद्धं वा सशूलं योऽतिसार्य्यते।
अभया पिप्पली कल्कैः सुखोष्णैस्तं विपाचयेत् ॥

धान्यपञ्चकं धान्यचतुष्कञ्च।

धान्यकं नागरं मुस्तं बालकं विल्वमेव च।

आमशूलविबन्धघ्नं पाचनं वह्निदीपनम् ॥
इदं धान्यचतुष्कं स्यात् पैत्ते शुण्ठीं विना पुनः ॥
नागरातिविषामुस्तैरथवा धान्यनागरैः ।
तृष्णाशूलातिसारघ्नं पाचनं दीपनं लघु ॥
पक्वोऽसकृदतीसारो ग्रहणीमार्दवाद्यदा ।
प्रवर्त्तते तदा कार्य्यः क्षिप्रं सङ्ग्राहिको विधिः ॥

कच्चटादिः ।

कच्चटदाड़िमजम्बु शृङ्गाटकपत्रह्रीवेरम् ।
जलधरनागरसहितं गङ्गामपि वेगिनीं रुन्ध्यात् ॥

कुटजादिः ।

कुटजं दाड़िमं मुस्तं धातकीविल्ववालकम् ।
लोध्रचन्दनपाठाश्च कषायं मधुना पिबेत् ॥
सामे शूले च रक्ते च पिच्छास्रावे च शस्यते ।
कुटजादिरिति ख्यातः सर्वातीसारनाशनः ॥
अति दृष्टफलोऽयम् ।

वत्सकादिः ।

सवत्सकः सातिविषः सविल्वः
सोदीच्यमुस्तश्च कृतः कषायः ।
सामे सशूले सहशोणिते च
चिरप्रवृत्तेऽपि हितोऽतिसारे ॥

अथ नाभिप्रलेपाः ।

कृत्वालवालं सुदृढ़ं पिष्टैरामलकैर्भिषक् ।
आर्द्रक स्वरसेनाथ पूरयेन्नाभि मण्डलम् ॥

नदीवेगोपमं घोरमतीसारं निवारयेत्॥

तथा- जातीफलं पिष्ट्वा नाभौ दद्यात् प्रलेपनम्।
दुर्निवारमतीसारं वारयत्यनिवारितम्॥

आम्रस्य वल्कलं पिष्टं काञ्जिकेन प्रयत्नतः।
नाभिं संलेपयेत्तेन कल्केन मतिमान् भिषक्॥
नदीवेगोपमं घोरमतीसारं निवारयेत्॥

बिल्वचूतास्थि निर्यूहः पीतः सक्षौद्रशर्करः।
निहन्याच्छर्द्यतीसारं वैश्वानर इवाहुतिम्॥

पटोलयवधान्याकक्वाथः पेयः सुशीतलः।
शर्करामधुसंयुक्तश्छर्द्यतीसारनाशनः॥

लवङ्गचतुः समम्।

जातीफलं त्रिदशपुष्पसमन्वितञ्च
जीरञ्च टङ्कनयुतं मुनिभिः प्रणीतम्।
एतानि माक्षिकसितासहितानि लीढ्वा
आमातिसारमखिलं गुरुमाशु हन्ति॥

गुञ्जामितमहिफेनं छागदुग्धेन भुञ्जानम्।
अतिसरणं बहुवेगं धारयत्याशु॥
अहिफेनातियोगेन नातिसारो निवर्त्तते।
बिल्वस्य बहुभिर्योगैर्मांसमतो मृत एव सः॥

कुटजदाड़िमकषायः।

कषायो मधुना पीतस्त्वचो दाड़िमवत्सकात्।
सद्यो जयेदतीसारं सरक्तं दुर्निवारणम्॥

गुड़बिल्वम्।

गुड़ेन खादितं बिल्वं रक्तातीसारनाशनम्।

आमशूल विवद्धघ्नं कुक्षिरोगविनाशनम् ॥

शल्लकी बदरीजम्बु, पियालाम्राज्जुनत्वचः।
पीताः चीरेण मध्वाच्याः पृथक् शोणितनाशनाः॥

जम्ब्वाम्रामलकानान्तु पल्लवानथ कुट्टयेत्।
संगृह्य स्वरसं तेषामजाचीरेण योजयेत्।
तं पिबेन्मधुना युक्तं रक्तातीसारनाशनम्॥

विल्वं छागपयः सिद्धं सितामोचरसान्वितम्।
कलिङ्गचूर्णसंयुक्तं रक्तातीसारनाशनम्॥

ज्येष्ठाम्बुना तण्डुलीयं पीतञ्च ससितामधु।
पीत्वा शतावरी कल्कं पयसा चीरभुग् जयेत्।
रक्तातीसारं पीत्वा वा तया सिद्धं घृतं नरः॥

कुटजस्य पलं गृह्य अष्टभागजले शृतम्।
तथैव विपचेद्भूयो दाड़िमोदकसंयुतम्॥
यावच्चैव लसीकाभं शृतं तदुपकल्पयेत्।
तस्याड़्कर्षं तक्रेन पिबेद्रक्तातिसारवान्॥
अवश्यमरणीयोऽपि मृत्योर्याति न गोचरम्॥

क्वाथदाड़िमाम्बुभागाः समाः, भागानुक्तेः
सम यतः।

कल्कस्तिलानां कृष्णानां शर्करा भागसंयुतः॥
आजेन पयसा पीतः सद्यो रक्तं नियच्छति॥

विल्वाब्दधातकी पाठा शुण्ठी मोचरसाः समाः।
पीता रुन्धन्त्यतीसारं गुड़तक्रेन दुर्जयम्॥

गुड़ेन मधुरीकृतं तक्रं गुड़तक्रं कल्केन
योग इति गोपालदासः॥

रसाञ्जनादिचूर्णम् ।

रसाञ्जनं सातिविषं कुटजस्य फलत्वचम् ।
धातकी शृङ्गवेरञ्च पिबेत्तण्डुलवारिणा ॥
क्षौद्रयुक्तं प्रणुदति रक्तातीसारमुल्वणम् ॥

निःक्वाथ्य मूलममलं गिरिमल्लिकायाः
सम्यक्पल द्वितयमम्बुचतुःशरावे ।
तत्पादशेषसलिलं खलु शोधणीयं
क्षीरे पलद्वयमिते कुशलैरजायाः ॥

प्रक्षिप्य माषकानष्टौ मधुनस्तत्र शीतले ।
रक्तातिसारी तं पीत्वा नैरुज्यमधिगच्छति ॥
पीत्वा सशर्करं क्षौद्रं चन्दनं तण्डुलाम्बुना ।
दाहं तृष्णां प्रमेहञ्च सद्यो रक्तं नियच्छति ॥
नवनीतं मधुयुतं लिहेद्वा सितया सह ।
नागकेशरसंयुक्तं रक्तसंग्रहणं परम् ॥
मधुपादं सितार्द्धांशं नवनीतं चतुर्गुणम् ॥
गुददाहे प्रपाके वा पटोलमधुकाम्बुना ।
सेकादिकं प्रशंसन्ति छागेन पयसाथवा ॥
गुदभ्रंशे तु कर्त्तव्या चिकित्सा तत्रकीर्त्तिता ॥
पिष्ट्वा कनकमूलञ्च शक्रजं फणिफेनकम् ।
वल्लमानं कृता वर्त्ति र्मधुत्थघृतयोगतः ॥
हन्यान्नृदगता क्षिप्रं दाहपाकावसंशयम् ।
फलवर्त्तिरियं ख्याता गुदरोगनिसूदनी ॥

नारायणचूर्णम् ।

गुड़ूची वृद्धदारञ्च कुटजस्य फलं तथा ।

विल्वञ्चातिविषाञ्चैव भृङ्गराजञ्च नागरम् ॥
शक्राशनस्य चूर्णञ्च सर्वमेकत्र मेलयेत्।
चूर्णमेतत्समं ग्राह्यं कुटजस्य त्वचोऽपि च ॥
गुड़ेन मधुना वापि लेहयेद्भिषजां वरः ॥
शोथं रक्तमतीसारं चिरजं दुर्ज्जयं तथा।
ज्वरं तृष्णाञ्च कासञ्च पाण्डुरोगं हलीमकम् ॥
मन्दानलं प्रमेहञ्च गुदजञ्च विनाशयेत्।
एतन्नारायणं चूर्णं श्रीनारायणभाषितम् ॥
अवेदनं सुसम्पक्वं दीप्ताग्नेः सुचिरोत्थितम्।
नानावर्णमतीसारं पुटपाकैरुपाचरेत् ॥

कुटजपुटपाकः।

स्निग्धं घनं कुटजवल्कमजन्तुजग्ध-
मादाय तत्क्षणमतीव च पोथयित्वा।
जम्बूपलाशपुटतण्डुलतोयसिक्तं
बद्धं कुशेन च बहिर्घनपङ्कलिप्तम् ॥
सुस्विन्नमेतदवपीड्य रसं गृहीत्वा
क्षौद्रेण युक्तमतिसारवते प्रदद्यात्।
कृष्णात्रिपुत्रमतपूजित एष योगः
सर्वातिसारहरणे स्वयमेव राजा ॥

स्वरसस्य गुरुत्वेन पुटपाके पलं पिवेत्।
पुटपाकस्य पाकोऽयं बहिरारुणवर्णता ॥
त्वक्पिण्डं दीर्घवृन्तस्य काश्मरीपत्रवेष्टितम्।
मृदावलिप्तं सुकृतं मङ्गारेष्ववकूलयेत् ॥

प्रक्षिप्य भूयो विपचेत्तु तावद्
दार्वी प्रलेपः स्वरसस्तु यावत् ॥
पीतस्त्वसौ कालविदा जनेन
मण्डेन वाजापयसाथवापि ।
निहन्ति सर्वन्त्वतिसारमुग्रं
कृष्णं सितं लोहितपीतकं वा ॥
दोषं ग्रहण्या विविधञ्च रक्तं
पित्तं तथार्शांसि सशोणितानि ।
असृग्दरञ्चैवमसाध्यरूपं
निहन्त्यवश्यं कुठजाष्टकोऽयम् ॥

तुलाद्रव्ये जलद्रोणो द्रोणे द्रव्यतुलामता ॥

मनाक्दार्वी प्रलेपावस्थायां शाल्मलादिचूर्णं प्रक्षेप्यं शाल्मलादीनां प्रत्येकं पलमानत्वम् ।

शाल्मलं शाल्मलिनिर्य्यासः अग्निमान्द्ये कोष्ण-जलेन शृतशीतेन इत्यन्ये, वस्तिदुष्टौ अन्नमण्डेन रक्ते छागदुग्धेन इति भानुदासः ॥

जीर्णेऽमृतोपमं क्षीरमतीसारे विशेषतः ।
छागं तद्भेषजैः सिद्धं पेयं वा वारिसाधितम् ॥

अथ प्रवाहिकायाम् ।

बालं विल्वं गुड़ं तैलं पिप्पली विश्वभेषजम् ।
लिह्याद्वाते प्रतिहते सशूलः सप्रवाहिकः ॥
पयसा पिप्पलीकल्कः पीतो वा मरिचोद्भवः ।
त्र्यहात् प्रवाहिकां हन्ति चिरकालानुबन्धिनीम् ॥

कल्कः स्याद्दालविल्वानां तिलकल्कश्च तत्समः।
दध्नः सरोऽम्लः स्नेहाढ्यः खजो हन्यात् प्रवाहिकाम्॥
दध्ना ससारेण समाक्षिकेन
भुञ्जीत निश्चारक पीड़ितस्तु।
सुतप्त कुप्य क्वथितेन वापि
क्षीरेण शीतेन मधुप्लुतेन॥
निश्चारकः प्रवाहिका॥

रसप्रयोगः।

अमृतार्णवः।

हिङ्गुलोत्थो रसो लौहं गन्धकं टङ्कनं शटी।
धान्यकं बालकं मुस्तं पाठा जीरं घुणप्रिया॥
प्रत्येकं तोलकं चूर्णं छागीक्षीरेण पेषितम्।
माषैका वटिका कार्य्या रसोऽयममृतार्णवः।
वटिकां भक्षयेत् प्रातर्गहनानन्दभाषिताम्।
धान्यजीरकचूर्णेन विजयाशाल्मलीजतः॥
मधुनाच्छागदुग्धेन मण्डेन शीतवारिणा।
कदलीमोचकरसैः कण्ठकारीद्रवेण वा॥
अतीसारं जयेदुग्रमेकजं द्वन्द्वजं तथा।
दोषत्रय समुद्भूत-मुपसर्गं समन्वितम्।
शूलघ्नी वह्निजननी ग्रहण्यर्शोविकारनुत्।
अम्लपित्त प्रशमनः कासघ्नो गुल्मनाशनः॥

जातीफलरसः।

पारदाभ्रक सिन्दूरं गन्धं जातीफलं समम्।

कुटजस्य फलञ्चैव धूर्त्तवीजानि टङ्कनम् ॥
व्योषं मुस्ताभयाचैव चुतवीजं तथैव च ।
विल्वकं सर्ज्जवीजञ्च दाड़िमोवल्कजीरकम् ॥
एतानि समभागानि निःक्षिपेत् खल्लमध्यतः ।
विजयास्वरसेनैव मर्दयेत् श्लक्ष्णचूर्णितम् ॥
गुञ्जाफलप्रमाणान्तु वटिकां कारयेद्भिषक् ।
एकांकुटजमूलत्वक्कषायेण प्रयोजयेत् ॥
आमातिसारं हरति कुरुते वह्निदीपनम् ।
मधुना विल्वशुण्ठेन रक्तं ग्रहणिकां जयेत् ॥
शुण्ठीधान्यक योगेन चातिसारं निहन्त्यसौ ।
जातीफलरसोह्येष ग्रहणीगदहारकः ॥

अभयनृसिंहो रसः ।

दरदञ्चविषं व्योषं जीरकं टङ्कनं समम् ।
गन्धकञ्चाभ्रकञ्चैव भागैकं शुद्धसूतकम् ॥
माण्डूकं सर्वतुल्यं स्यान्मर्दयेन्निम्बुकद्रवैः ।
एकैकं भक्षयेच्चानु जीरकं मधुना सह ॥
त्रिदोषोत्थमतीसारं सज्वरं वाथविज्वरम् ।
सर्वरूपमतीसारं संग्रहग्रहणीं जयेत् ।
रसोऽभयनृसिंहोऽयमतीसारे सुपुजितः ॥

आनन्दभैरवो रसः ।

दरदं मरिचं टङ्कममृतं मागधी समम् ।
श्लक्ष्ण पिष्टन्तु गुञ्जैकं रसमानन्दभैरवम् ॥
लेहयेन्मधुना चानु कुटजस्य फलत्वचोः ।

चूर्णितं कर्षमात्रन्तु त्रिदोषोत्थातिसारजित्॥
दध्यन्नं दापयेत् पथ्यं दध्याज्यं तक्रमेव वा।
पिपासायां जलं देयं विजया च हितानिशि॥

तन्त्रान्तरोक्त आनन्दभैरवोरसः।

हिङ्गुलञ्च विषंव्योषं टङ्कनं गन्धकं समम्।
जम्बीररस संयुक्तं मर्दयेद्याममात्रकम्॥
कासश्वासातिसारेषु ग्रहण्यां सान्निपातिके।
अपस्मारेऽनिले मेहेऽप्यजीर्णे वह्निमान्द्यके॥
गुञ्जामात्रः प्रदातव्योरस आनन्दभैरवः॥
यथाव्याध्यनुपानं देयम्॥

कर्पूररसः।

हिङ्गुल महिफेनञ्च मुस्तकेन्द्रयवं तथा।
जातीफलञ्च कर्पूरं सर्वं संमर्दयेत्नतः॥
जलेन वटिका कार्य्या द्विगुञ्जा परिमाणतः।
ज्वरातीसारिणे चैव तथातीसाररोगिणे॥
ग्रहणीषट्प्रकारे च रक्तातीसार उल्वणे॥
अत्र केचित् टङ्कनमप्येकभाग मिच्छन्ति।

कुटजारिष्टः।

तुलां कुटज मूलस्य मृद्वीकार्द्धतुलां तथा।
मधूकपुष्पकाश्मर्य्योर्भागान् दशपलोन्मितान्॥
चतुर्द्रोणेऽम्भसः पक्का द्रोणञ्चैवावशेषितम्।
धातक्या विंशतिपलं गुडस्य च तुलां क्षिपेत्॥
मासमात्रं स्थितो भाण्डे कुटजारिष्टसंज्ञितः।

ज्वरान् प्रशमयेत् सर्वान् कुर्य्यात्तीक्ष्णं धनञ्जयम् ॥
दुर्वारां ग्रहणीं हन्ति रक्तातीसार मुल्बणम् ॥

अहिफेनासवः ।

तुलां मधुकमद्यस्य शुभे भाण्डे परिक्षिपेत् ।
फणिफेनस्य कुड़वं मुस्तकं पलसंमितम् ॥
जातीफलञ्चेन्द्रयवं तथैलां तत्र दापयेत् ।
रुद्धाभाण्डं मासमात्रं यत्नतः परिरक्षयेत् ॥
हन्त्यतीसार मत्युग्रं विसूचीमपि दारुणाम् ॥

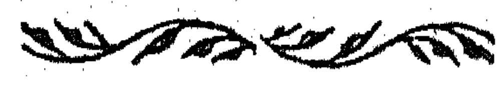
वब्बूल्याद्यरिष्टः ।

तुलाद्वयं तु वब्बूल्याश्चतुर्द्रोणे जले पचेत् ।
द्रोणशेषे रसे शीते गुड़स्य त्रितुलाः क्षिपेत् ।
धातकीं षोड़श पलां कृष्णाञ्च द्विपलां शिकाम् ।
जातीफलानि कक्कोलं त्वगेला पत्रकेशरम् ॥
लवङ्गं मरिचञ्चैव पलिकान्युपकल्पयेत् ।
मासं भाण्डेस्थितस्त्वेष वब्बूल्यरिष्टको जयेत् ॥
क्षयं कुष्ठमतीसारं प्रमेह श्वास कासकान् ॥

ग्रहण्यां ये रसाः प्रोक्तास्तेऽतिसारे नियोजिताः ।
हन्युः सर्वमतीसारं शिवस्याज्ञा विशेषतः ॥
स्नानाभ्यङ्गावगाहांश्च गुरुस्निग्धातिभोजनम् ।
व्यायाममग्निसन्तापमतीसारी विवर्जयेत् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यामतिसाराधिकारः समाप्तः ।

क्रिम्यधिकारः ।

पारासीययमानी पीता पर्युषितवारिणा प्रातः ।
गुड़पूर्बा क्रिमिजातं कोष्ठगतं पातयत्याशु ॥

गुड़पूर्बा प्रथमतो गुड़ं मनाक् भक्षयित्वा विलम्बं कृत्वा पातव्या ।

पारिभद्रस्य पत्रोत्थं रसं क्षौद्रयुतं पिवेत् ।
केवुकस्य रसं वापि पत्तूरस्याथ वा पुनः ।
लिह्यात् क्षौद्रेण वैड़ङ्गं चूर्णं क्रिमिहरं परम् ॥

मुस्ताखुपर्णी फल शिग्रु दारु-
क्वाथः सकृष्णाक्रिमिशत्रुकल्कः ।
मार्गद्वयेनापि चिरप्रवृत्तान्
क्रिमीन्निहन्ति क्रिमिजांश्च रोगान् ॥

फलमत्र फलत्रिकम् ।

पलाशवीज स्वरसं पिवेद्वा क्षौद्र संयुतम् ।
पिवेत्तद्वीजकल्कं वा तक्रेण क्रिमिनाशनम् ॥

क्वाथं खर्जूरपत्राणां सक्षौद्र मुषितं निशि ।
पीत्वा निवारयत्याशु क्रिमिसङ्घमशेषतः ॥

अपक्कं क्रमुकं पिष्टं पीतं जम्बीरजै रसैः ।
निहन्ति विड्भवं कीटं रसः खर्जुर जम्भयोः ॥
पिवेत्तु ख्बीवीज चूर्णं तक्रेण क्रिमिनाशनम् ॥
नारिकेल जलं पीतं सक्षौद्रं क्रिमिनाशनम् ॥

यमानीं लवणोपेतां भक्षयेत्कल्य उत्थितः ।

अजीर्णमामवातञ्च क्रिमिजांश्च जयेद्दरान् ॥

प्लाशवीजेन्द्र विड़ङ्ग निम्ब-
भूनिम्ब चूर्णं सगुड़ं लिहेद्यः।
दिनत्रयेण क्रिमयः पतन्ति
पलाशवीजेन यमानिका वा ॥

पारासीहादिचूर्णम्।

पारासीय यमानिका घन कणा शृङ्गीविड़ङ्गारुणा-
चूर्णंस्वल्पतरं विलीढ़मपि तत् चौद्रेण संयोजितम्।
कासं नाशयति ज्वरञ्च जयति प्रौढ़ातिसारं जये-
च्छर्दिं मर्द्दयति क्रिमिन्तु नियतं कोष्ठस्थमुन्मूलयेत् ॥

पेषयेदारनालेन नाड़ीचस्य फलानि च।
यूकालिख्याप्रशान्त्यर्थं दद्याल्लेपन्तु मस्तके ॥
रसेन्द्रेण समायुक्तोरसो धुस्तूरपत्रजः।
ताम्बुलपत्रजो वापि लेपाद् युकाविनाशनः ॥

विड़ङ्गतैलम्।

सविड़ङ्ग गन्धकशिला सिद्धं सुरभीजलेन कटुतैलम्।
आजन्मनयति नाशं लिख्यासहितांश्च युकांश्च ॥

शिलामनःशिला गन्धकशिलाशब्देन गन्धक
इति भानुः।

धुस्तूरतैलम्।

धुस्तूरपत्रकल्केन तद्रसेन च साधितम्।
तैलमभ्यङ्गमात्रेण युकां नाशयतिध्रुवम् ॥

त्रिफलाद्यं घृतम् ।

त्रिफलात्रिवृता दन्ति वचाकम्पिल्लकं तथा ।
सिद्धमेभिर्गवां मूत्रैः सर्पिः क्रिमिविनाशनम् ॥
सर्वान्क्रिमिन् प्रणुदतिवज्रं मुक्तमिवासुरान् ॥

त्रिफलाद्यं घृतम् ।

त्रिफलायास्त्रयः प्रस्थाविड़ङ्गप्रस्थ एव च ।
दीपनं दशमूलञ्चलाभतः समुपाहरेत् ॥
पादशेषे जलद्रोणेशृते सर्पिर्विपाचयेत् ।
प्रस्थोन्मितं सिन्धुयुतं तत्परं क्रिमिनाशनम् ॥
त्रिफलाघृतमेतद्धि लेह्यं शर्करयासह ॥

दीपनं पञ्चकोलम् ।

क्रिमिरोगेहरिद्राखण्डः ।

(पारिभद्रावलेहः ।)

स्वरसं पारिभद्रस्य प्रस्थमादाय यत्नतः ।
तदर्द्धाञ्चसितां दत्त्वा घृतं कुड़व सम्मितम् ॥
वस्त्रार्द्धं रजनीचूर्णं दत्त्वा पाकं समाचरेत् ।
यदादार्व्वीं प्रलेपःस्यात्तदैषां चूर्णमाक्षिपेत् ॥
चित्रकं त्रिफला मुस्तं विड़ङ्गं कृष्णजीरकम् ।
यमानीद्वय सिन्धूत्थं निगुण्डीफल मेव च ॥
पाठाविड़ङ्गकञ्चैव शारिवाद्वय वासकौ ।
पलाशवीजं व्योषञ्च त्रिवृद्दन्ती सरेणुका ॥

अरिष्टं सोमराजी च प्रत्येकन्तु द्विकार्षिकम्।
ततोमाषाष्टकं भक्षेत्तोयञ्चानुपिबेन्नरः॥
क्रिमींश्च विंशतिविधान्नाशयेन्नात्र संशयः।
दुष्टव्रणञ्च कुष्ठञ्च नाड़ीव्रण भगन्दरम्॥
शीतपित्तं विद्रधिञ्च दद्रुं चर्म्मदलं तथा।
अजीर्णं कामलां गुल्मं श्वयथुञ्च विनाशयेत्॥
बलपुष्टिकरो ह्येष बलीपलितनाशनः।
हरिद्राखण्ड नामायं सर्वव्याधि निसूदनः॥
व्रणिणां हितकामोहि प्राह नागार्ज्जुनो मुनिः॥
द्रवद्वैगुण्यादष्ट पलमिति ग्रन्थकर्त्तुर्मतम्।
पारिभद्रावलेहोऽयमित्यन्यत्र पाठः।

क्रिमिमुद्गरोरसः।

क्रमेणवृद्धं रसगन्धकाज-
मोदाविड़ङ्गं विषमुष्टिका च।
पलाश वीजञ्च विचूर्णमस्य
निष्कप्रमाणं मधुनावलीढ़म्॥
पिवेत्कषायं वनजं तदूर्द्ध्वं
रसोऽयमुक्तः क्रिमिमुद्गराख्यः।
क्रिमिन्निहन्ति क्रिमिजांश्च रोगान्
सन्दिपयत्यग्निमयं चिरात्वात्॥

कीटारीरसः।

शुद्धसूतमिन्द्रयवञ्चाजमोदा मनःशिला।

पलाशवीजं गन्धञ्च देवदाल्याद्रवैर्दिनम् ॥
संमर्द्य भक्षयेन्नित्यं मुद्गपर्णीरसैः सह।
सितायुक्तं पिवेच्चानु क्रिमिपाती भवत्यलम् ॥

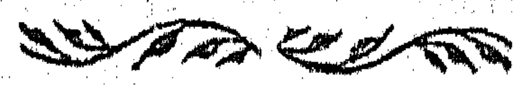
कीटमर्दीरसः।

शुद्धसूतं शुद्धगन्धमजमोदा विड़ङ्गकम्।
विषमुष्टी ब्रह्मदण्डी यथाक्रमगुणोत्तरम् ॥
चूर्णयेन्मधुनामिश्रं निष्कैकं क्रिमिजिल्लिहेत्।
कीटमर्दी रसो नाम मुस्ताक्वाथं पिवेदनु ॥
अत्र ब्रह्मदण्डी भार्गी।

क्रिमिघातिनीगुड़िका।

रसगन्धाजमोदानां क्रिमिघ्न ब्रह्मवीजयोः।
एकद्वित्रिचतुःपञ्च तिन्दीवीजस्य षट्क्रमात् ॥
संचूर्ण्य मधुना सर्वं गुड़िकां क्रिमिघातिनीम्।
खादन् पिपासुस्तोयञ्च मुस्तानां क्रिमिशान्तये ॥
आखुपर्णीकषायं वा प्रपिवेत् शर्कराऩ्वितम् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां क्रिम्यधिकारः समाप्तः।

अम्लपित्ताधिकारः।

वान्तिं कृत्वाम्लपित्ते तु विरेकं मृदुकारयेत्।
सम्यग्वान्त विरिक्तस्य सुस्निग्धस्यानुवासनम्॥
आस्थापनं चिरोद्भूते देयं दोषाद्यपेक्षया।
क्रिया शुद्धस्य शमनी ह्यनुबद्ध व्यपेक्षया॥
दोषसंसर्गजा कार्य्या भेषजाहारकल्पना॥
ऊर्द्धगं वमनैर्धीमान् अधोगं रेचनैर्हरेत्।
अम्लपित्ते तु वमनं पटोलारिष्ट पत्रकैः॥
कारयेन्मदन क्षौद्र सिन्धुयुक्तैः कफोल्वणे।
विरेचनं त्रिवृच्चूर्णं मधु धात्रीफलद्रवैः॥
तिक्तभूयिष्ठमाहारं पानञ्चापि प्रकल्पयेत्।
यवगोधूम विकृतीस्तीक्ष्णासंस्कार वर्जिताः॥
यथास्वं लाजसक्तून् वा सिता मधुयुतां पिवेत्॥
निस्तुषयव वृष धात्री क्वाथस्त्रिसुगन्धि मधुयुतः पीतः।
अपनयत्यम्लपित्तं यदि भुक्तं मुद्गयूषेण॥
कफपित्त वमीकण्डूज्वर विस्फोट दाहहा।
पाचनो दीपनः क्वाथः शृङ्गवेर पटोलयोः॥
पटोलं नागरं धान्यं क्वाथयित्वा जलं पिवेत्।
कण्डूपामार्त्तिं शूलघ्नं कफपित्ताग्निमान्द्यजित्॥
पटोल विश्वामृत रोहिणीकृतं
जलं पिवेत्पित्तकफाश्रयेषु।

शूल भ्रमारोचक वह्निमान्द्य-
दाह ज्वरच्छर्दि निवारणं तत् ॥
यवकृष्णा पटोलानां क्वाथं क्षौद्रयुतं पिवेत् ।
नाशयेदम्लपित्तञ्चारुचिञ्च वमनं तथा ॥

दशाङ्गः ।

वासामृता पर्पटक निम्बभूनिम्ब मार्कवैः ।
त्रिफला कुलकैः क्वाथः सक्षौद्रश्चाम्लपित्तहा ॥
छिन्ना खदिर यष्ट्याह्व दार्व्यम्भो मधुना पिवेत् ।
सद्राक्षामभयां खादेत्सक्षौद्रां सगुड़ाञ्चताम् ॥
छिन्नोद्भवा निम्ब पटोलपत्रं
फलत्रिकं सुक्वथितं सुशीतम् ।
क्षौद्रान्वितं पीतमनेकरूपं
सुदारुणं हन्ति तदम्लपित्तम् ॥
हिङ्गु च कतकफलानि च चित्राबचो घृतञ्च पुटदग्धम् ।
शमयति तदम्लपित्तमम्लभुजो यदि यथोत्तरं द्विगुणम् ॥
हिङ्गु इत्यादौ यथोत्तरं द्विगुणमिति । हिङ्ग्वपेक्षया कतकफलं द्विगुणं कतकफलापेक्षया घृतं द्विगुणमिति एतत्सर्वं स्थालीमध्ये निक्षिप्य शरावेन पिधायान्तर्धूमेन दग्ध्वा माषकचतुष्टय मुपयोज्यं तप्तजलञ्चानुपेयं तन्त्रान्तरे सम्वादात् ।
कान्तपात्रे वराकल्कोव्युषितोऽभ्यासयोगतः ।
सिताक्षौद्र समायुक्तः कफपित्तहरः स्मृतः ॥

पञ्चनिम्बादिचूर्णम्।

एकोऽयः पञ्चनिम्बानां द्विगुणोवृद्धदारकः।
शतं दशगुणो देयःशर्करा मधुरीकृतः॥
शीतेन वारिणा पीतं शूलं पित्तकफोच्छ्रितम्।
निहन्तिचूर्णं सक्षौद्रं अम्लपित्तं सुदारुणम्॥
वासाघृतं तिक्तघृतं पिप्पलीघृतमेव च।
अम्लपित्ते प्रयोक्तव्यं गुड़कुष्माण्डकं तथा॥
पक्तिशूलापहा योगा स्तथा खण्डामलक्यपि॥
पिप्पली मधुसंयुक्ता अम्लपित्त विनाशिनी।
जम्बीरस्वरसः पीतः सायं हन्त्यम्लपित्तकम्॥

अविपत्तिकरं चूर्णम्।

त्रिकटुत्रिफला मुस्तं विड़ञ्चैव विड़ङ्गकम्॥
एलापत्रञ्च चूर्णानि समभागानि कारयेत्॥
सर्वमेकीकृतं यावल्लवङ्गं तत्समं भवेत्।
सर्वचूर्णद्विगुणितं त्रिवृच्चूर्णं प्रदापयेत्॥
सर्वमेकीकृतं यावत्तावच्छर्करयान्वितम्।
भोजनादौ तथामध्ये खादेन्माषाष्टकं शुभम्॥
अम्लपित्तं निहन्त्याशु विबद्धं मलमूत्रयोः।
अग्निमान्द्य भवान् रोगान् नाशयेदविकल्पतः॥
प्रमेहान् विंशतिञ्चैव सर्व दूर्नाम नाशनम्।
अविपत्तिकरं चूर्णं मगस्त्यविहितं शुभम्॥

पिप्पलीखण्डः।

कणाचूर्णस्य कुड़वं षट्पलं हविषस्तथा।

शतावरी रसस्याष्टौ पलान्यत्र प्रदापयेत् ॥
खण्डप्रस्थं समादाय क्षीर प्रस्थद्वये पचेत् ।
त्रिजात मुस्त धन्याक शुण्ठी वांशी द्विजीरकम् ॥
अभयामलकञ्चैव चूर्णं द्वादशमाशिकम् ।
तद्वद् मरिचं चूर्णं सारं खादिरमेव च ॥
पलत्रयञ्च मधुनः शीतीभूते प्रदापयेत् ।
ततो मात्रां प्रयुञ्जीत अम्लपित्तनिवृत्तये ॥
शूलारोचक हृल्लासच्छर्दिं पित्ताम्लशूलनुत् ।
अग्निसन्दीपनो हृद्यः खण्डपिप्पलिको मतः ॥

वृहत्पिप्पलीखण्डः ।

पिप्पल्याः कुड़वं चूर्णं घृतस्य कुड़वद्वयम् ।
पलषोड़शिकं खण्डाद्रसे वर्य्याः पलाष्टके ॥
पलषोड़शिके चैव आमलक्या रसस्य च ।
क्षीर प्रस्थद्वये साध्यं लेहीभूते ततः क्षिपेत् ॥
त्रिजातकाभयाजाजी धन्याकं मुस्तकं शुभा ।
धात्री च कार्षिकं चूर्णं कषार्द्धञ्चापि जीरकम् ।
कुष्ठं नागरकं नागं सिद्धशीतेऽवचूर्णितम् ।
जातिफलंसमरिचं मधुनश्च पलत्रयम् ॥
उपयुञ्ज्यात्ततो धीमान् अम्लपित्त निवृत्तये ।
हृल्लासारोचकच्छर्दिंश्वासकासक्षयापहम् ॥
अग्निसन्दीपनं हृद्यं पिप्पलीखण्ड संज्ञितम् ॥

शुण्ठीखण्डः ।

शुण्ठी चूर्णस्य कुड़वं खण्डप्रस्थं समावपेत् ।

दत्त्वा द्विकुडवं सर्पिःक्षीर प्रस्थद्वये पचेत् ॥
लेह्येऽवतारिते दद्याद्धात्री धान्यकमुस्तकम्।
अजाजी पिप्पली वांशी त्रिजातं कारवीं शिवा ॥
त्रिशाणं मरिचं नागं षण्माषन्तु पृथक् पृथक्।
पलत्रयञ्च मधुनः शीतीभूते प्रदापयेत् ॥
ततो मात्रां प्रयुञ्जीत अम्लपित्तनिवृत्तये।
शूलहृद्रोगवमनैरामवातैश्च पीड़ितः ॥

शतावरीघृतम्।

शतावरीमूलकल्कं घृतप्रस्थं पयः समम्।
पचेन्मृदग्निना सम्यक् क्षीरं दत्त्वा चतुर्गुणम् ॥
नाशयेदम्लपित्तञ्च वातपित्तोद्भवान् गदान्।
रक्तपित्तं तृषां मूर्च्छां श्वासं सन्तापमेव च ॥

नारायणघृतम्।

जलैर्दशगुणैः क्वाथ्यं पिप्पली पलषोड़श।
पादशेषं हरेत्तु क्वाथं क्वाथतुल्यं घृतं पचेत् ॥
रसप्रस्थं गुड़ूच्याश्च धात्र्याः षष्टिपलं रसम्।
द्राक्षाधात्री पटोलञ्च विश्वञ्च कटुका वचा ॥
पलप्रमाणं कल्कञ्च दत्त्वा सर्पिः समुद्धरेत्।
अम्लपित्तहरं ख्यातं दाहच्छर्दिनिवारणम् ॥
असाध्यं साधयेत्सद्यो नाम्ना नारायणं घृतम् ॥

सितामण्डूरम्।

धमनविधिविशुद्धं गोजले सप्तवारान्
तरणि किरणशुष्कं सूक्ष्ममण्डूरचूर्णम्।

विमलकपलमेकं पञ्चसंख्यं सितायाः-
अनवहूतपलाष्टौ द्व्यष्टकं गव्यदुग्धम् ॥
मृदुदहनशिखाभिर्मन्दमन्दं कटाहे
विगतसलिलशेषं पाचयेत्पाकविज्ञः।
वितरितगुड़पाके किञ्चिदुष्णोऽवतीर्णे
दृषदि दृढ़मभीक्ष्णं चूर्णितं देयमाशु ॥
त्रिकटुकमधुकैला यासवैड़ङ्गसारं
त्रिफलगदलवङ्गं कर्षमेकैकशश्च।
तदनु शिशिरकाले द्वे पले माक्षिकस्य
प्रतनु पटनिष्टष्टं गालितं सम्प्रदद्यात् ॥
शुभतिथिदिवसादौ भोजनादौ निषेव्यं
प्रथमदिवसमेनं शाणमाणं तदूर्द्धम्।
अदुरहरनुवृद्ध्या यावदक्षं प्रयोज्यं
हिमकररुचिशीतं गव्यदुग्धञ्च पेयम् ॥
नियतमयमसाध्यानम्लपित्तोत्थशूलान्
वमिनिवह सदाहानाहमोहप्रमेहान्।
विविधरुधिररोगान् पित्तयुक्तानशेषान्
अपहरति सिताख्यो दिव्यमण्डूरयोगः ॥

सौभाग्यशुण्ठीमोदकः।

त्रिकटु त्रिफलाभृङ्गं जीरकद्वयधान्यकम्।
कुष्ठाजमोदा लौहाभ्रं शृङ्गी कटफलमुस्तकम् ॥
एलाजातीफलं मांसीपत्रं तालीशकेशरम्।
गन्धमात्राशटी यष्टी लवङ्गं रक्तचन्दनम् ॥

एतानि समभागानि शुण्ठीचूर्णन्तु तत्समम् ।
सिता द्विगुणिता तत्र गव्यक्षीरञ्चतुर्गुणम् ॥
तोलप्रमाणं दातव्यं दुग्धेनापि जलेन वा ।
अम्लपित्तं निहन्त्येतदरोचकनिसूदनम् ॥
शूलहृद्रोगशमनं कण्ठदाहं नियच्छति ।
हृद्दाहञ्च शिरःशूलं मन्दाग्नित्वं विनाशयेत् ॥
हृच्छूलम्पार्श्वकुक्षिस्थ वस्तिशूलं गुदेरुजम् ।
बलपुष्टिकरञ्चैव वशीकरणमुत्तमम् ॥
विशेषादम्लपित्तञ्च मूत्रकृच्छ्रं ज्वरं भ्रमम् ।
निहन्ति नात्र सन्देहो भास्करस्तिमिरं यथा ॥

अम्लपित्तान्तको मोदकः ।

नागरस्य कणायाश्च पलान्यष्टौ प्रदापयेत् ।
गुवाकस्य पलान्यष्टौ सर्वमेकत्र कारयेत् ॥
घृतं क्षीरं ततः पश्चात्प्रस्थं प्रस्थं प्रदापयेत् ।
लवङ्गं केशरं कुष्ठं यमानी कारवी वचा ॥
चन्दनं मधुकं रास्ना देवदारुफलत्रिकम् ।
पत्रमेला वराङ्गञ्च सैन्धवं हवुषं शटी ॥
मदनं कट्फलं मांसी गगणं वङ्गरूप्यकम् ।
तालीशं पद्मकं मूर्वा समङ्गा वंशलोचना ॥
ग्रन्थिकं शतपुष्पा च शतमुलि कुरुण्टकम् ।
जातीफलं जातीकोषं कक्कोलमम्बुदं कणा ॥
कर्पूरञ्च विड़ङ्गञ्च अजमोदा बलामृता ।
मर्कटी क्षुरवीजञ्च चन्दनं देवताड़कम् ॥

लौहं कांस्यं प्रदातव्यं कर्षमात्रं भिषग्विदा ।
अन्यत्सर्वं कर्षमात्रं कर्षार्द्धं स्वर्णभस्मकम् ॥
चतुर्धातुविधानेन मारितं ग्राहयेत्सुधीः ।
अम्लपित्तान्तको ह्येष मोदको मुनिभाषितः ।
वान्तिं मूर्च्छाञ्च दाहञ्च कासं श्वासं भ्रमं तथा ॥
वातजं पित्तजञ्चैव कफजं सान्निपातिकम् ।
सर्वरोगं निहन्त्याशु प्रमेहं सुतिका गदम् ।
शूलञ्च वह्निमान्द्यञ्च मूत्रकृच्छ्रं गलग्रहम् ॥

सर्वतोभद्रलौहः ।

लौहचूर्णं मृतं ताम्रमभ्रकञ्च पलं पलम् ।
शुद्धसूतञ्च कर्षैकं गन्धकार्द्धं पलं तथा ॥
माक्षिकस्य विशुद्धस्य कर्षं शुद्धा शिलापरा ।
सार्द्धकर्षं विशुद्धञ्च शिलाजतु तथा परम् ॥
गुग्गुलोश्चापि कर्षैकं शाणमानं परस्य च ।
चूर्णं विडङ्गभल्लातवह्नि श्वेतार्कमूलजम् ॥
करिकर्णपलाशञ्च तालमूली पुनर्नवा ।
घनामृता नागबला चक्रमर्द्दक मुण्डिरी ॥
भृङ्गकेश शतावर्य्यौ वृद्धदारं फलत्रिकम् ।
त्रिकटुश्चापि सर्वेषां प्रत्येकञ्च नयेद्भिषक् ॥
सर्वमेकत्र संमर्द्य घृतेन मधुना सह ।
स्निग्धे भाण्डे विनिक्षिप्य ततः कुर्य्याद्विधानवित् ॥
माषकादिक्रमेणैव लौहं सर्वरसायनम् ।
अम्लपित्तं जयेच्छीघ्रं सर्वोपद्रवसंयुतम् ॥

तद्वदर्शांसि सर्वाणि सर्वमेव भगन्दरम् ।
पक्तिशूलञ्च शूलञ्च तथाम कुक्षिसम्भवम् ॥
वातरक्तं तथा कुष्ठं पाण्डुरोगं हलीमकम्
आमवातं तथा शोथमग्निमान्द्यं सुदुस्तरम् ॥
कामलां वातगुल्मञ्च पिड़का गरदूषसी ।
कासश्वासारुचिहरं वृष्यमेतद्विशेषतः ॥
सर्वव्याधिहरं प्रोक्तं यथेष्टाहारसेविनः ।
यच्मार्णं रक्तपित्तञ्च वातरोगं विनाशयेत् ॥
संज्ञया शर्वतोभद्र लौहो रसवरः स्मृतः ॥

पानीयभक्तवटी ।

चूर्णं त्रिफलामुस्तं त्रिवृता चित्रकं तथा ।
प्रत्येकं कार्षिकं दद्यात् सुतगन्धौ तदर्द्धकौ ॥
लौहाभ्रकविड़ङ्गानां दद्यात्कर्षद्वयं तथा ।
त्रिफलायाः कषायेण गुड़ीं कृत्वा विधानतः ॥
तद्दिकां भक्षयेत्प्रातर्भक्तवारि पिबेदनु ।
हन्ति शूलं पार्श्वशूलं कुक्षिवस्तिगुदे रुजम् ॥
श्वासं कासं तथा कुष्ठं ग्रहणी दोषनाशिनी ॥

पानीयभक्तवटिका ।

कृष्णाभ्रलौहमलशुद्धविड़ङ्गचूर्णं
प्रत्येकमेकपलिकं विधिवद्विधाय ।
चव्यं कटुत्रयफलत्रयकेशराज
दन्ती.पयोदचपलानलघण्टकर्णाः ॥
मानीक शुक्लवृहती त्रिवृताः ससूर्य्या-

वर्त्ताः पुनर्नविकया सहितस्त्वमीषाम्।
मूलम्प्रति प्रतिविशोधितमच्चमेकं
चूर्णं तदर्द्ध रसगन्धकमेकसंस्थम्॥
कृत्वार्द्रकीयरससम्बलितञ्च भूयः
सम्पिष्य तस्य वटिका विधिवद्विधेया।
हन्त्यम्लपित्तमरुचिं ग्रहणीमसाध्यां
दुर्नामकामलभगन्दरशोथगुल्मान्॥
शूलञ्च पाकजनितं सतताग्निमान्द्यं
सद्यः करोत्यपचितिं चिरनष्टवह्नेः।
कुष्ठान्निहन्ति पलितञ्च बलिं प्रवृद्धां
श्वासञ्च कासमपि पाण्डुगदं निहन्ति॥
वार्य्यन्नमांसदधिकाञ्जिकतक्रमत्स्य-
वृन्ताम्लतैलपरिपक्वभुजो यथेष्टम्।
शृङ्गाटबिल्वगुड़कच्चटनारिकेल-
दुग्धानि सर्वं विदलानि विवर्जयेत्तु॥
एषा ग्रहण्यामपि प्रशस्ता।

बृहत् सुधावतीगुडिका।

गगनाद्द्विपलं चूर्णं लौहस्य पलमात्रकम्।
लौहकिट्ट पलार्द्धञ्च सर्वमेकत्र संस्थितम्॥
मण्डूकपर्णी वशिर तालमूलीरसै स्तथा।
भृङ्गराज केशराज कालमारिषजै रथ॥
त्रिफलाभद्रमुस्ताभिः स्थालीपाकाद्विचूर्णितम्।
रसगन्धकयोः कर्षं प्रत्येकं ग्राह्यमेकतः॥

तन्मर्द्दयेत् शिलाखल्ले यत्नतः कज्जलीकृतम्।
वचाचव्यं यमानी च जीरके शतपुष्पिका॥
व्योषं विडङ्गं मुस्तञ्च ग्रन्थिकं खरमञ्जरी।
त्रिवृता चित्रकोदन्ती सूर्य्यावर्त्तः सितस्तथा॥
भृङ्गमाणककन्दाश्च घण्टाकर्णक एव च।
दण्डोत्पला केशराज कालो कर्कटकोऽपि च॥
एषामर्द्धपलं ग्राह्यं पटघृष्टं सुचूर्णितम्।
प्रत्येकं त्रिफलायाश्च पलार्द्धं पलमेव च॥
एतत्सर्वं समालोड्य लौहपात्रे च भावयेत्।
आतपेदण्डसंघृष्टमार्द्रकस्य रसैस्त्रिधा॥
तद्रसेन शिला पिष्टां गुड़िकां कारयेद्भिषक्।
वदरास्थि निभां शुष्कां सुनिगुप्तां निधापयेत्॥
तत्प्रातर्भोजना दौ च सेवितं गुड़िकात्रयम्।
अम्लोदकानुपानन्तु हितं मधुरवर्जितम्॥
दुग्धञ्चनारिकेलञ्च वर्जनीयं विशेषतः।
भोज्यं यथेष्टमिष्टञ्च वारिभक्तयम्लकाञ्जिकम्॥
हन्त्यम्लपित्तं विविधं शूलञ्चपरिणामजम्।
पाण्डुरोगञ्च गुल्मञ्चशोथोदर गुदामयान्॥
यक्ष्माणं पञ्चकासञ्च मन्दाग्नित्वमरोचकम्॥
प्लीहानं श्वासमानाहमामवातं स्वरामयम्॥
गुड़ीक्षुधावतीसेयं विख्याता रोगनाशिनी॥

स्वल्पा क्षुधावतीगुड़िका।

रसगन्धकमभ्राणि यमानी त्र्यूषणं तथा।

त्रिफला शतपुष्पा च चविका जीरकद्वयम् ॥
पुनर्नवा वचा दन्ती त्रिवृता घण्टकर्णकम् ।
दण्डोत्पला सारिवे द्वे चाक्षमात्राणि कारयेत् ॥
मण्डूरं द्विगुणं दत्त्वा पेषणीयं प्रयत्नतः ।
आर्द्रस्वरस आलोड्य गुड़िकां कारयेद्बुधः ॥
प्रत्यहं भक्षयेदेकां भक्तवारि पिवेदनु ।
वटी क्षुधावती नाम्ना चाम्लपित्तविनाशिनी ॥
अग्निञ्च कुरुते दीप्तं तेजोवृद्धिं बलं तथा ।
प्लीहानं श्वासमानाहमामवातं विनाशयेत् ॥
परिणामभवं शूलं कासं पञ्चविधं तथा ।
जगतस्तु हितार्थाय वाभटेन प्रकीर्त्तिता ॥

अत्र मण्डुरमक्षद्वयम् ।

क्षुधावतीगुडिका ।

रसाभ्रो गन्धकाभ्राणि त्र्यूषणं त्रिफला वचा ।
यमानी शतपुष्पा च चविका जीरकद्वयम् ॥
प्रत्येकं पलमेषान्तु घण्टकर्णं पुनर्नवा ।
माणकं ग्रन्थिकञ्चेन्द्र केशराज सुदर्शनी ॥
दण्डोत्पला त्रिवृद्दन्ती जामाढ रक्तचन्दनम् ।
भृङ्गापामार्ग कुलका मण्डूकञ्च पलार्द्धकम् ॥
आर्द्रक स्वरसेनाथ गुड़िकां सम्प्रकल्पयेत् ।
वदरास्थिसमाञ्चैकां भक्षयित्वा पिवेदनु ॥
वारिभक्तजलञ्चैव प्रातरुत्थाय मानवः ।
वटी क्षुधावती नाम सर्वाजीर्णविनाशिनी ॥

अग्निञ्च कुरुते दीप्तं भस्मकञ्च नियच्छति।
अम्लपित्तञ्च शूलञ्च परिणामकृतञ्च यत्॥
तत्सर्वं शमयत्याशु भास्करस्तिमिरं यथा।
मधुरं वर्जयेदत्र विशेषात् क्षीरशर्करे॥

लीलाविलासः।

रसो बलिर्व्योम रविस्तु लौहं
धात्राचनीरैस्त्रिदिनं विमर्द्य।
तदल्पघृष्टं मृदुना करेण
संमर्दयेदस्य हि वल्लयुग्मम्॥
हन्त्यम्लपित्तं विविधप्रकारं
लीलाविलासो रसराज एषः।
छर्दिं सशूलां हृदयस्य दाहं
निवारयेदेष न संशयोऽस्ति॥
दुग्धं सकुष्माण्डरसं सधात्री
फलं समेतं ससितं भजेद्वा॥

अम्लपित्तान्तकलौहः।

मृतसूतार्कलौहानां तुल्यां पथ्यां विमर्दयेत्।
माषमात्रं लिहेत् क्षौद्रैरम्लपित्तप्रशान्तये॥

पञ्चाननगुड़िका।

शुद्धसुतपलार्द्धञ्च तत्समं शुद्धगन्धकम्।
तयोस्तुल्यं ताम्रपात्रं लिप्त्वा मूषान्तरे क्षिपेत्॥
आच्छाद्य पञ्चलवणैर्लिप्त्वा गजपुटे पचेत्।

सिद्धं ताम्रं समादाय पलमेकं विचूर्णयेत् ॥
पारदस्य पलञ्चैकं गन्धकस्य पलं तथा ।
पुटदग्धस्य लौहस्य गगनस्य पलं पलम् ॥
यमानी शतपुष्पा च त्रिकटु त्रिफलापि च ।
त्रिवृता चविका दन्ती शिखरी जीरकद्वयम् ॥
एतेषां पलिकेर्भागैर्घण्टकर्णकमाणकम् ।
ग्रन्थिकं चित्रकञ्चैव कुलिशानां पलार्द्धकम् ॥
आर्द्रक स्वरसैः पिष्ट्वा गुड़िकां माषकोन्मिताम् ।
पञ्चाननवटी ख्याता सर्वरोगविनाशिनी ॥
अम्लपित्त महाव्याधि नाशिनी च रसायनी ।
महाग्निकारिका चैषा परिणामव्यथापहा ॥
शोथ पाण्ड्वामयानाह प्लीहगुल्मोदरापहा ।
गुर्वपथ्यान्नपानानि पयोमांसरसा हिताः ॥

भास्करामृताभ्रम् ।

वासामृता केशराजपर्पटी निम्बभृङ्गकम् ।
मुस्तं ह्रीवेरबृहती वाट्यालकशतावरी ॥
एषां सत्त्वैः पलोन्मानैर्मर्द्दितं विमलाभ्रकम् ।
सहस्रपुटितं तत्र शतावर्य्यारसं क्षिपेत् ॥
वारद्वादशकं दत्त्वा वटिकां कारयेद्भिषक् ।
भास्करामृतनामेदमम्लपित्त नियच्छति ॥
शूलमन्नद्रवं शूलं शूलञ्च परिणामजम् ।
छर्दिं हृल्लासमरुचिं तृष्णां कासञ्च दुर्जयम् ।
हृद्ग्रहं कामलां रक्तपित्तं यक्ष्माणमेव च ॥
दाहं शोथं भ्रमं तन्द्रां विस्फोटं कुष्ठमेव च ।

श्वासं मूर्च्छाञ्च मन्दाग्निं यकृत्प्लीहोदरं तथा ॥

त्रिफलामण्डुरम्।

गोमूत्रशुद्धमण्डुरं त्रिफला चूर्णसंयुतम्।
विलिहन् मधुसर्पिर्भ्यां शूलं हन्त्यम्लपित्तजम् ॥
मिलित त्रिफला समं मण्डुरचूर्णम् अनुपानं शीतल
जलम्।

श्रीविल्वतैलम्।

वालविल्वं पलशतं जलद्रोणे विपाचयेत्।
पादावशेषे तस्मिंस्तु तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥
धात्रीरसं तैलसमं द्विगुणं छागदुग्धकम्।
कल्कीकृत्य पचेद्धीमान् धात्रीं लाक्षां तथाभयाम् ॥
मुस्तकं चन्दनोशीरं सरलं देवदारु च।
मञ्जिष्ठां चन्दनं कुष्ठमेलां तगरपादिकम् ॥
मांसीं शैलेयकं पत्रं प्रियङ्गुशारिवां वचाम्।
शतावरिमश्वगन्धां शतपुष्पां पुनर्नवाम्
तत्सिद्धं स्थापयेत् कुम्भे मासमेकं सुरक्षिते।
विल्वतैलमिदं श्रेष्ठमम्लपित्तकुलान्तकृत् ॥
शूलमष्टविधं हन्ति साध्यासाध्यं न संशयः।
सुतिकारोगशमनं गर्भदं शुक्रवर्द्धनम् ॥
हस्तपादशिरोदाहं दौर्बल्यं कृशतां तथा।
ग्रहणी गुल्महिक्कार्त्तिं रक्तपित्तज्वरं जयेत् ॥

अथात्र पथ्यापथ्यविधिः।

ऊर्द्ध्वगे वमनं पूर्वमधोगे तु विरेचनम्।

सर्वत्र शस्यते पश्चान्निरुहश्चापि शालयः॥
यवगोधुममुद्गाश्च पुराणा जाङ्गला रसाः।
जलानि तप्तशीतानि शर्करा मधुशक्तवः।
कर्कोटकं कारवेल्लं पटोलं हिलमोचिका।
वेत्राग्रं वृद्धकुष्माण्डं रम्भापुष्पञ्च वास्तुकम्॥
कपित्थं दाड़िमं धात्री तिक्तानि सकलानि च।
अम्लपित्तामये नित्यं सेवितव्यानि मानवैः॥
नवान्नानि समस्तानि कफपित्तकराणि च।
वमिवेगं तिलान्माषान् कुलत्थांस्तैलभक्षणम्॥
अविदुग्धञ्च धान्याम्लं लवणाम्लकटूनि च।
गुर्वन्नन्दधिमद्यञ्च वर्जयेदम्लपित्तवान्॥

इति भैषज्यरत्नावल्यामम्लपित्ताधिकारः समाप्तः।

शूलाधिकारः।

वमनं लङ्घनं स्वेदः पाचनं फलवर्त्तयः।
क्षारचूर्णानि गुडिकाः शस्यन्ते शूलशान्तये॥

लङ्घनम् आमपाचनार्थमेव स्वेदः पित्तं विना, क्षार चूर्णानि वक्ष्यमाणानि।

पुंसः शूलाभिपन्नस्य स्वेद एव सुखावहः।

पायसैः कृशरैः पिण्डैः स्निग्धैर्वा पिशितोत्करैः॥
वातात्मकं हन्त्यचिरेण शूलं
स्नेहेन युक्तास्तु कुलत्थयूषः।
ससैन्धव व्योषयुतः सनावः
सहिङ्गु सौवर्चल दाड़िमाढ्यः॥

नावमांसं कुलत्थञ्च युक्त्या गृहीत्वा क्वाथयित्वा क्वानयित्वा च युषः ततो घृतं दत्त्वा सैन्धवं लवणत्व मात्रापादिकं व्योषञ्च कटुत्वमात्रकारकं दाड़िमफलरसः स्वादुत्वार्थं ततो हिङ्गुसौवर्चलं प्रक्षिप्य पिवेत्। अन्ये तु कुलत्थयुषः पृथगेव।

बला पुनर्नवैरण्डवृहतीद्वयगोक्षुरैः।
सहिङ्गु लवणोपेतं सद्योवातरुजापहम्॥
शूली निरन्न कोष्ठोऽम्बिरुष्णाभिश्चूर्णिताः पिवेत्।
हिङ्गुप्रतिविषाव्योष वचा सौवर्चलाभयाः॥
तुम्बुरूण्यभया हिङ्गु पौष्करं लवणत्रयम्।
पिवेदुष्णाम्बुना वापि शूलगुल्मापतन्त्रकी॥
यमानी हिङ्गु सिन्धूत्थ क्षार सौवर्चलाभयाः।
सुरामण्डेन पातव्या वातशूलनिसूदनाः॥
विश्वमैरण्डजं मूलं क्वाथयित्वा जलं पिवेत्।
हिङ्गु सौवर्चलोपेतं सद्यः शूलनिवारणम्॥
हिङ्गु पुष्करमूलाभ्यां हिङ्गु सौवर्चलेन वा।
विश्वैरण्ड जवक्वाथः सद्यः शूलनिवारणः॥
तद्वद्रुवयवक्वाथो हिङ्गु सौवर्चलान्वितः।

सौवर्चलाम्लिकाजाजी मरिचैर्द्विगुणोत्तरैः।
मातुलुङ्गरसैः पिष्ट्वा गुडिका वातशूलनुत् ॥
वीजपुरकमूलञ्च घृतेन सह पाययेत्।
जयेद्वातभवं शूलं कर्षमेकं प्रमाणतः ॥
हिङ्ग्वम्लवेतस व्योष यमानी लवणत्रिकैः।
वीजपुररसोपेतैर्गुडिका वातशूलनुत् ॥
विल्वमूलं तिलैरण्डं पिष्ट्वा चाम्लतुषाम्भसा।
गुडिकां भ्रामयेदुष्णां वातशूलविनाशिनीम् ॥
नाभिलेपाज्जयेच्छूलं मदनं काञ्जिकान्वितम्।
जीवन्तीमूलकल्को वा सतैलः पार्श्वशूलनुत् ॥

अथ पित्तशूले।

गुडः शालिर्यवाः क्षीरं सर्पिः पानं विरेचनम्।
जाङ्गलानि च मांसानि भेषजं पित्तशूलिनाम् ॥
(गुडोऽत्र शर्करा।)

पैत्ते तु शूले वमनं पयोऽम्बु
रसैस्तथेक्षोः सपोटलनिम्बैः।
शीतावगाहाः पुलिनाः सवाताः
कांस्यादि पात्राणि जलप्लुतानि ॥

पय आदि यथालाभं मदनफलयोगेनाकण्ठं पीत्वा वमनम्। पटोल निम्बयोरर्द्धशृतं मदनफलयुक्तं मधुसहितञ्चाकण्ठं पीत्वा वमनम्।

विरेचनं पित्तहरञ्च शस्तं
रसाश्च शस्ताः शशलावकानाम्।

सन्तर्पणं लाजमधूपपन्नं
योगाः सुशीतः मधुसंप्रयुक्ताः ॥

लाजशक्तुकं नारिकेलोदकेन माधुर्य्यार्थं मधुदत्त्वा सन्तर्पणम्।

कर्य्यां ज्वरे पित्तभवेऽथ शूले
घोरे विदाहे त्वतिकर्षिते च।
यवस्य पेयां मधुना विमिश्रां
पिबेत्सुशीतां मनुजः सुखार्थी ॥

धात्रीरसं विदार्य्या वा त्रायन्ती गोस्तनाम्बुना।
पिबेत्सशर्करं सद्यः पित्तशूलनिसूदनम् ॥

शतावरीरसं चौद्रयुतं प्रातः पिबेन्नरः।
दाहशूलोपशान्त्यर्थं सर्वपित्तामयापहम् ॥

शतावरी सयष्ट्याह्ववाट्यालकुशगोक्षुरैः।
शृतशीतं पिबेत्तोयं सगुड़चौद्रशर्करम् ॥
पित्तासृग्दाहशूलघ्नं सद्यो दाहज्वरापहम् ॥

तैलमेरण्डजं वापि मधुकक्वाथसंयुतम्।
शूलं पित्तोद्भवं हन्ति गुल्मं पैत्तिकमेव च ॥
प्रलिह्यात् पित्तशूलघ्नं धात्रीचूर्णं समाक्षिकम्।

अथ श्लैष्मिकशूले।

श्लेष्मात्मके च्छर्दनलङ्घनानि
शिरोविरेकं मधुसीधुपानम्।
मधूनि गोधूमयवानरिष्टान्
सेवेतरूक्षान् कटुकांश्च सर्वान् ॥

मधुसीधु इत्येकपदं मद्यविशेषस्य संज्ञा ।

लवणत्रयसंयुक्तं पञ्चकोलं सरामटम् ।
सुखोष्णेनाम्बुना पीतं कफशूलनिवारणम् ॥
बिल्वमूलमथैरण्डं चित्रकं विश्वभेषजम् ।
हिङ्गुसैन्धवसंयुक्तं सद्यः शूलनिवारणम् ॥
हिङ्गु सौवर्च्चलं शुण्ठी पथ्या च द्विगुणोत्तरा ।
एतच्चूर्णं कटीकुक्षि पार्श्वहृद्वस्तिशूलनुत् ॥

अथामशूले ।

आमशूले क्रिया कार्य्या कफशूलविनाशिनि ।
सेव्यमामहरं सर्वं यदग्निबलवर्द्धनम् ॥

कफस्य तुल्यत्वात्, कफशूले यत्पञ्चकोलादियुक्तं तदामशूले कार्य्यम् ।

चतुःसमचूर्णम् ।

दीप्यकं सैन्धवं पथ्या नागरञ्च चतुःसमम् ।
चूर्णं शूलं जयत्याशु मन्दस्याग्नेश्च दीपनम् ॥
समाक्षिकं बृहत्यादि पिबेत्पित्तानिलात्मके ॥
व्यामिश्रं वा विधिं कुर्य्यात् शूले पित्तानिलात्मके ॥
पित्तजे कफजे चापि क्रिया या कथिता पृथक् ।
एकीकृत्य प्रयुञ्जीत तां क्रियां कफपित्तजे ॥
रसोनं मधुसंमिश्रं पिबेत्प्रातः प्रकाङ्क्षितः ।
वातश्लेष्मभवं शूलं निहन्ति वह्निदीपनम् ॥
शङ्खचूर्णं सलवणं सहिङ्गुव्योषसंयुतम् ।

उष्णोदकेन तत्पीतं शूलं हन्ति त्रिदोषजम् ॥

सुदग्धस्य शङ्खस्य चूर्णं माषकैकमधिकं वा लवण-
व्योषयोर्मिलित्वा माषकद्वयं हिङ्गुनो रक्तिकाद्वयं दत्त्वा
पिबेत् स्नेषोत्तरे योगोऽयम् । अन्ये तु भागानुक्तत्वात्सर्वं
समभागम् । इति भानुः ।

गोमूत्रशुद्धमण्डूरं त्रिफलाचूर्णसंयुतम् ।
विलिह्न्मधुसर्पिभ्यां शूलं हन्ति त्रिदोषजम् ॥

मिलितत्रिफलाचूर्णसमं मण्डूरम् ।

दग्धमनिर्गतधूमं मृगशृङ्गं गोघृतेन सह पीतम् ।
हृदयनितम्बजशूलं हरति शिखी दारुनिवहमिव ॥

हरिणशृङ्गं सङ्कूल्य अन्तर्धूमेन दग्ध्वा तेन्नस्य घृतेन
सह लेह्यम् ।

व्यायामं मैथुनं मद्यं लवणं कटुवैदलम् ।
वेगरोधं शुचं क्रोधं वर्जयेच्छूलवान्नरः ॥

अथ परिणामशूले ।

वमनं तिक्तमधुरैर्विरेकश्चात्र शस्यते ।
वस्तयश्च हिताः शूले परिणामसमुद्भवे ॥
नागरतिलगुड़कल्कं पयसा संसाध्य यः पुमानद्यात् ।
उग्रं परिणतिशूलं तस्यापैति सप्तरात्रेण ॥

शुण्ठीचूर्णगुड़योः प्रत्येकं कर्षः तिल प्र ४ पायसं
कृत्वा भक्षयेत् ।

शम्बुकजं भस्मपीतं जलेनोष्णेन तत्क्षणात् ।
पक्तिजं विनिहन्त्येतत् शूलं विष्णुरिवासुरान् ॥

निर्मांसीकृतशम्बुकभस्म माषमेकं द्वयं वा घृताक्त
मुखकुहरेण उष्णाम्बुना गोलयित्वा पेयम्।

दध्नाऽनूनसरेणाद्यात्तौलयवशम्बूकान्।
अचिरान्मुच्यते शूलान्नरोऽन्न परिवर्जनात्॥
तिलनागरपथ्यानां भागं शम्बूकभस्मनाम्।
द्विभाग गुडसंयुक्तां गुडीं कृत्वाच्चभागिकाम्॥
पिताम्बुपानात् पूर्वाह्णे भक्षयेत् क्षीरभोजनः।
सायाह्ने रसकं पीत्वा नरोमुच्येत दुर्जयात्॥
परिणाम समुत्थाच्च शूलाच्चिरभवादपि॥

शम्बूकादि गुडिका।

शम्बूकं त्र्यूषणञ्चैव पञ्चैव लवणानि च।
समांशा गुडिकाः कार्य्याः कलम्बकरसेन च॥
प्रातर्भोजनकाले वा भक्षयेत्तद्यथाबलम्।
शूलाद्विमुच्यते जन्तुः सहसा परिणामजात्॥

सर्वं समांशं कलम्बरसेन मर्दयित्वा माषकचतुष्टय-
मिता वटिकाः कार्य्या अत एकामुष्णजलेन पिवेत्।

शङ्खरसगुडिका।

पलानि चिञ्चाक्षारस्य पञ्च पञ्चपलानि च।
लवणानां क्षिपेत् प्रस्थद्वयं जम्बीरवारिणः॥
पलद्वादशशङ्खस्य भस्मीभूतं क्षिपेत् पुनः।
पूर्वंचयेण संमर्द्य हिङ्गुव्योषचतुःपलम्॥
रसाष्टतसुगन्धानां पलार्द्धञ्च पृथक् पृथक्।
दद्यात्समस्तं संमर्द्य जम्बीराम्ले दिनत्रयम्॥
बदरास्थिप्रमाणेन गुडिका: कारयेद्भिषक्।

भक्षयेत्प्रातरुत्थाय तोयमुष्णं पिवेदनु ॥
शूलञ्च सर्वगुल्मञ्च अजीर्णपरिणामजम्।
अन्त्रशूलं पक्तिशूलं हृच्छूलञ्च विशेषतः॥
कुक्षिशूलं पार्श्वशूलं पृथग्वातादिसम्भवम्।
आमशूलमुदावर्त्तं नाशयेन्नात्र संसयः॥

तिन्तिडी त्वग्भस्म प्ल ५ पञ्चलवण प्रत्येकं प्ल १ शङ्खभस्म प्ल १२ जम्बीररस श ८ शनैः शनैः पक्वा पश्चात् हिङ्गु शुण्ठी पिप्पली मरिच एषाञ्चूर्णं प्रत्येकं प्ल १ रस गन्धक अमृत प्रत्येकं तो ४ सर्वमेकीकृत्य जम्बीररसेन मर्दयित्वा दिनत्रयं रौद्रे शोषयेत्ततो वदराास्थिमिता वट्यः कार्य्याः अत एकामुष्णजलेन भक्षयेत्॥

यः पिवति सप्तरात्रं शतानेकान् कलाय यूषेण।
स जयतिपरिणामजं शूलं
चिरजमपि किमूतनूतनजम्॥
लौहचूर्णं वरायुक्तं विलीढ़ं मधुसर्पिषा।
परिणामशूलं शमयेत्तन्मलं वा प्रयोजितम्॥

सामुद्राद्यंचूर्णम्।

सामुद्रं सैन्धवं क्षारो रुचकं रोमकं विड़म्।
दन्ती लौहरजः किट्टं त्रिवृच्छूरणकं समम्।
दधिगोमूत्र पयसा मन्दपाके विपाचितम्।
तद्यथाग्निबलं चूर्णं पिवेदुष्णेन वारिणा॥
जीर्णेऽजीर्णे तु भुञ्जीत मांसादिघृतसाधितम्।
नाभिशूलं प्लीहशूलं यकृद्गुल्म क्षतञ्च यत्॥

विद्रधाष्ठीलिकां हन्ति कफवातोद्भवं तथा।
शूलानामपि सर्वेषामौषधं नास्ति तत्परम्॥
परिणाम समुत्थस्य विशेषेणान्तकृन्मतम्॥

सामुद्रादीनां प्रत्येकं समभागचूर्णमेकीकृत्य दधिदुग्धगोमूत्राणां समभागेन यावता आलोड़ितं भवति तावद्दत्त्वा मन्दानलेन पचेत् आचूर्णीभावात्ततोऽद्दग्धमुष्णोदकेन यथायोग्यं प्रयोज्यम्। अन्ये तु समुदित चूर्णात् दध्यादीनां मिलितानां चातुर्गुण्यमाहुः।

नारिकेलं सतोयञ्च लवणेन प्रपूरितम्।
विपक्वमग्निना सम्यक् परिनामजशूलनुत्॥

सप्तामृतलोहम्।

मधुकं त्रिफलाचूर्णमयोरजः समं लिहन्।
मधुसर्पियुतं सम्यग्गव्यं क्षीरं पिवेदनु॥
छर्दिं सतिमिरं शूलमम्लपित्तं ज्वरं क्लमम्।
आनाहं मूत्रसङ्गञ्च शोथञ्चैव निहन्ति सः॥

पिप्पलीघृतम्।

सपिप्पली गुड़ं सर्पिः पचेत् क्षीरे चतुर्गुणे।
विनिहन्त्यम्लपित्तञ्च शूलञ्च परिणामजम्॥

पिप्पलीघृतम्।

क्वाथेनकल्केन च पिप्पलीनां
सिद्धं घृतं माक्षिकसंप्रयुक्तम्।
क्षीरानुपानस्य निहन्त्यवश्यं

शूलं प्रवृद्धं परिणामसंज्ञम्॥

सुशीते मधुपादिकं कल्कवन्मधुशर्करेति वचनात्। दुग्धपलमनुपिबेत्।

वीजपूराद्यं घृतम्।

वीजपूरकमेरण्डं रास्नां गोक्षुरकं बलाम्।
पृथक् पञ्चपलान् भागान् यवप्रस्थसमायुतान्॥
वारिद्रोणेन संसाध्य यावत् पादावशेषितम्।
घृतप्रस्थं पचेत्तेन कल्कं दत्त्वाक्षसंमितम्॥
तुम्बुरूण्यभया व्योषं हिङ्गुसौवर्च्चलं विड़म्।
सैन्धवं यावशूकञ्च सर्जिकामम्लवेतसम्॥
पुष्करं दाड़िमञ्चैव वृक्षाम्लं जीरकद्वयम्।
मस्तु प्रस्थद्वयं दत्त्वा सर्वं मृद्वग्निना पचेत्॥
घृतमेतत्प्रशंसन्ति शूलं हन्ति त्रिदोषजम्।
वातशूलं यकृच्छूलं गुल्मं प्लीहापहं परम्॥
हृच्छूलं पार्श्वशूलञ्च अङ्गशूलञ्च नाशयेत्।
बलवर्णकरं हृद्यमग्निसन्दीपनं परम्॥

कोलादिमण्डुरम्।

कोलाग्रन्थिक शृङ्गवेर चपलाचारैः समं चूर्णितम्।
मण्डुरं सुरभीजलेऽष्टगुणिते पक्वाथ सान्द्रीकृतम्॥
तत् खादे दशनादि मध्यविरतौ प्रायेण दुग्धान्नभुग्।
जेतुं वातकफामयान् परिणतौ शूलञ्च शूलानि च॥

क्षीरमण्डुरम्।

लौहकिट्टपलान्यष्टौ गोमुत्रार्द्धाढ़के पचेत्।

क्षीरप्रस्थेन तत्सिद्धं पक्तिशूलहरं परम् ॥

तारामण्डूरगुडः।

विडङ्गं चित्रकं चव्यं त्रिफला त्र्यूषणानि च।
नवभागानि चैतानि लौहकिट्टसमानि च ॥
गोमूत्रं द्विगुणं दत्त्वा सूत्राद्विकगुड़ान्वितम्।
शनैर्मृद्वग्निना पक्त्वा सुसिद्धं पिण्डतां गतम् ॥
स्निग्धे भाण्डे विनिक्षिप्य भक्षयेत्कोलमात्रया।
प्राङ्मध्यान्तक्रमेणैव भोजनस्य प्रयोजितम् ॥
योगोऽयं शमयत्याशु पक्तिशूलं सुदारुणम्।
कामलां पाण्डुरोगञ्च शोथं मन्दाग्नितामपि ॥
अर्शांसि ग्रहणीरोगं क्रिमिं गुल्मोदराणि च।
नाशयेदम्लपित्तञ्च स्थौल्यञ्चापि नियच्छति ॥
वर्जयेच्छुष्कशाकानि विदाह्यम्लकटूनि च।
पक्तिशूलान्तको ह्येष गुड़ोमण्डूरसंज्ञितः ॥
शूलार्त्तानां कृपाहेतोस्तारया परिकीर्त्तितः ॥

शतावरीमण्डूरम्।

संशोध्य चूर्णितं कृत्वा मण्डूरस्य पलाष्टकम्।
शतावरीरसस्याष्टौ दध्नश्च पयसस्तथा ॥
पलान्यादाय चत्वारि तथा गव्यस्य सर्पिषः।
विपचेत्सर्वमेकध्यं यावत् पिण्डत्वमागतम् ॥
सिद्धन्तु भक्षयेन्मध्ये भोजनस्याग्रतोऽपि वा।
वातात्मकं पित्तभवं शूलञ्च परिणामजम् ॥
निहन्त्येव नियोगोऽयं मण्डूरस्य न संशयः ॥

बृहच्छतावरीमण्डूरम्।

मण्डूरस्यातितप्तस्य वराक्वाथप्लुतस्य च।
चर्णीकृत्य पलान्यष्टौ शतावरीरसस्य च॥
दध्नश्च पयसश्चाष्टावामलक्या रसस्य च।
चतुःपलं घृतस्यापि शाणमात्रं विनिक्षिपेत्॥
सिद्धे प्रत्येकमेतेषामजाजी धान्य मुस्तकाम्।
त्रिजातक कणापथ्या उपयुक्तं निहन्ति च॥
शूलं दोषत्रयोद्भूतमम्लपित्तञ्च दारुणम्।
अरुचिञ्च वमिञ्चैव कासं श्वासञ्च नाशयेत्॥

त्रिफलाक्वाथ निर्वापित मण्डूर प्ल ८ पाकार्थं शत-मूली रस प्ल ८ दधि प्ल ८ दुग्ध प्ल ८ आमलकी रस प्ल ८ घृत प्ल ८ सिद्धे प्रक्षेपार्थं अजाज्यादीनां प्रचूर्ण मा ४। अत्र अजाजी जीरकम्।

चतुःसममण्डूरम्।

सद्यो लोह मलाज्य माक्षिक सिता भागाः समामानतः
पात्रे ताम्रमये दिनान्त मथितं संस्थापयेदातपे।
पश्चात्तद्घनतां प्रणीय रजनी मेकं बहिः स्थापयेत्
पात्रे ताम्रमये निधेय मथवा पात्रे हविर्भाविते॥
पश्चान्माषचतुष्टयं प्रतिदिनं जग्धाजलं शीतलं
पेयं भोजनापूर्वमध्यविरतौ स्वच्छन्दभोज्यैर्नरैः।
जेतुं शूलहुताशमान्द्य कसनश्वासाम्लपित्तज्वरो-
न्मादापस्मृतिमेहसर्वजठराजीर्णादिसर्वा रुजः॥

रसमण्डूरम्।

कुडवं पथ्याचूर्णं द्विपलं गन्धाश्मलौहकिट्टञ्च

शुद्धरसस्यार्द्धं पलं भृङ्गस्य रसं सकेशराजस्य ॥
प्रस्थोन्मितच्चदत्त्वा पात्रे लौहेऽथ दण्डसंघृष्टम्।
शुष्कं घृतमधुयुक्तं मर्दितं स्थाप्यञ्च भाजने स्निग्धे ॥
उपयुक्तमेतदचिरान्निहन्ति कफपित्तजान् रोगान्।
शूलं तथाम्लपित्तं ग्रहणीञ्च कामलामुग्राम् ॥

धात्रीलौहम्।

धात्रीचूर्णस्याष्टौ पलानि चत्वारि लौहचूर्णस्य।
यष्टीमधुकरजश्च द्विपलं दद्यात्पटेघृष्टम् ॥
अमृताक्काथेन तच्चूर्णं ताव्यञ्च सप्तसप्ताहम्।
चण्डातपेषु शुष्कं भूयः पिष्टानवेवटे स्थाप्यम् ॥
घृतमधुनासंयुक्तं भक्तादौ मध्यतस्तथान्ते च।
त्रीनपि वारान् खादेत्पथ्यं दोषानुबन्धेन ॥
भक्तस्यादौ शमयति रोगान् पित्तानिलोद्भुतान्
मध्येऽन्ने विष्टम्भं जयति नृणां विदह्यते चान्नम् ॥
पानान्नकृतान् दोषान् भक्तान्ते शीलितं जयति।
एवं जीर्य्यति चान्नं शूलं नृणां सुकष्टमपि ॥
हरति च सहसायुक्तो योगश्चायं जरत्पित्तम्।
चक्षुष्यः पलितघ्नः कफपित्तसमुद्भवान् जयति ॥

अत्र अमृता आमलकीति भानुदासः अन्येतु गुड़ूचीमाहुः। सप्ताहं सप्तभावनाः। औषधस्य माषकत्रयं भोजनादिमध्यान्तेषु घृतमधुभ्यां मर्दितंभक्ष्यमितित्रिपुरारिः

धात्रीलौहम्।

षट्पलं शुद्धमण्डुरं यवस्य कुडवं तथा।

पाकाय नीरप्रस्थार्द्धं दद्यात्पादावशेषितम् ॥
शतमूलीरसस्याष्टौ वामलक्यारसस्तथा।
तथा दधिपयो भूमिकुष्माण्डस्य चतुःपलम् ॥
चतुःपलं सर्पिरिक्षुरसं दद्याद्विचक्षणः।
प्रक्षिपेद् जीरधन्याकं त्रिजातं करिपिप्पली ॥
मुस्तं हरीतकी चैव लौहमभ्रं कटुत्रिकम्।
रेणुकं त्रिफला चैव तालीशं नागकेशरम् ॥
एतेषां कार्षिकैर्भागैश्चूर्णयित्वा विनिक्षिपेत्।
भोजनाद्यवसाने च मध्ये चैव समाहितः ॥
तोलैकं भक्षयेच्चानुपेयं नित्यं पयस्तथा।
शूलमष्टविधं हन्ति साध्यासाध्यमथापि वा ॥
वातिकं पैत्तिकञ्चापि श्लैष्मिकं सान्निपातिकम्।
परिणामभवं शूलमन्नद्रवभवन्तथा ॥
द्वन्द्वजानपि शूलांश्च अम्लपित्तं सुदारुणम्।
सर्वशूलहरं श्रेष्ठं धात्रीलौहमिदं शुभम् ॥

शर्करालौहम्।

शतावरीरसप्रस्थे प्रस्थे च सुरभीजले।
अजायाः पयसः प्रस्थे प्रस्थे धात्रीरसस्य च ॥
लौहमलपलान्यष्टौ शर्करापलषोड़श।
दत्त्वाज्यकुड़वं तत्र शनैर्मृद्वग्निना पचेत् ॥
सिद्धशीते घनीभूते द्रव्याणीमानि दापयेत्।
विड़ङ्गत्रिफला व्योषयमानी गजपिप्पली ॥
द्विजीरकं घनं लौहमभ्रं कर्षद्वयं पृथक्।

खादेदग्निबलापेक्षी भोजनादौ विचक्षणः ॥
शूलं सर्वभवं हन्ति पित्तशूलं विशेषतः।
हृच्छूलं पार्श्वशूलञ्च कुक्षिवस्तिगुदेरुजम् ॥
कासं श्वासं तथा शोथं ग्रहणीदोषमेव च।
यकृत्प्लीहोदरानाह राजयक्ष्मविनाशनम् ॥
विष्टम्भमामं दौर्बल्यमग्निमान्द्यञ्च यद्भवेत्।
एतान् रोगान् निहन्त्याशु भास्करस्तिमिरं यथा ॥

खण्डामलकी।

स्विन्नपीड़ितकुष्माण्डात् तुलार्द्धं भृष्टमाज्यतः।
प्रस्थार्द्धं खण्डतुल्यन्तु पचेदामलकीरसात् ॥
प्रस्थे सुस्विन्नकुष्माण्डरसप्रस्थे विघट्टयन्।
दर्व्वीपाकं गते तस्मिं श्चूर्णीकृत्य विनिक्षिपेत् ॥
द्वे द्वे पले कणाजाजीशुण्ठीनां मरिचस्य च।
पलं तालीशधन्याक चातुर्जातकमुस्तकम् ॥
कर्षप्रमाणं प्रत्येकं प्रस्थार्द्धं माक्षिकस्य च।
पक्तिशूलं निहन्त्येतत् दोषत्रयकृतञ्च यत् ॥
छर्द्यम्लपित्तमूर्च्छाश्च श्वासं कासमरोचकम्।
हृच्छूलं पृष्ठशूलञ्च रक्तपित्तञ्च नाशयेत् ॥
रसायनमिदं श्रेष्ठं खण्डामलकसंज्ञितम् ॥

छर्द्यम्लपित्तयोः पित्तोत्तरशूले च दृष्टफलोऽयं योगः।

नारिकेलखण्डः।

कुडवमितमिह स्यान्नारिकेलं सुपिष्टं

पलपरिमितसर्पिः पाचितं खण्डतुल्यम् ।
निजपयसि तदेतत्स्थमात्रे विपक्वं
गुड़वदथ सुशीते शाणभागान् क्षिपेच्च ॥
धन्याकपिप्पलि पयोद तुगा द्विजीरान्
शाणं त्रिजातमिभकेशरवह्निचूर्णं ।
हन्त्यम्लपित्तमरुचिं क्षयमस्रपित्तं
शूलं वमिं सकलपौरुषकारिहारि ॥

वृहन्नारिकेलखण्डः ।

नारिकेलपलान्यष्टौ शर्करा प्रस्थसंमिता ।
तज्जलं पात्रमेकन्तु सर्पिः पञ्चपलानि च ॥
शुण्ठीचूर्णस्य कुड़वं प्रस्थार्द्धं क्षीरमेव च ।
सर्वमेकीकृतं पात्रे शनैर्मृदग्निना पचेत् ॥
तुगा त्रिकटुकं मुस्तं चातुर्जातं सधान्यकम् ।
द्विकणाजीरकञ्चैव कर्षयुग्मं पृथक् पृथक् ॥
कृत्वा चूर्णं विनिक्षिप्य स्थापयेद्भाजने मृदः ।
खादेत्प्रतिदिनं शाणं यथेष्टाहारवानपि ॥
सर्वदोषभवं शूलमेकजं द्वन्द्वजं तथा ।
परिणामभवं शूलमम्लपित्तञ्च नाशयेत् ॥
बलपुष्टिकरं हृद्यं वाजीकरणमुत्तमम् ।
रक्तपित्तहरं श्रेष्ठं छर्दिहृद्रोगनाशनम् ॥
धन्वन्तरिकृतञ्चैतन्नारिकेलरसायनम् ॥

नारिकेलामृतम् ।

नारिकेलफलप्रस्थं सुपिष्टं भर्जितं घृते ।

प्रस्थे प्रस्थं समादाय शुण्ठीचर्णन्तु तत्समम् ॥
द्विपात्रं नारिकेलाम्बु तत्समं चीरमेव च ।
धात्र्याश्च स्वरसप्रस्थं खण्डस्यापि तुलां न्यसेत् ॥
एकीकृत्य पचेत्सर्वं शनैर्मृद्वग्निना भिषक् ।
सिद्धशीते प्रदातव्यं चर्णमेषां सुशोभनम् ॥
कटुत्रयञ्चतुर्जातं प्रत्येकञ्च पलोन्मितम् ।
धात्री जीरकयुग्मञ्च धन्याकं ग्रन्थिपर्णकम् ॥
तुगा पयोदमूलानि त्रिकर्षाणि पृथक् पृथक ।
चतुःपलानि मधुनः स्निग्धे भाण्डे निधापयेत् ॥
शिवं प्रणम्य सगणं धन्वन्तरिमथापरम् ।
कर्षप्रमाणं कर्त्तव्यं सुहृयषं पिबेदनु ॥
अम्लपित्तं निहन्त्युग्रं शूलञ्चैव सुदारुणम् ।
परिणामभवं शूलं पृष्ठशूलञ्च नाशयेत् ॥
अन्नद्रवभवं शूलं पार्श्वशूलं सुदुस्तरम् ।
अग्निसन्दीपनकरं रसायनमिदं शुभम् ॥
मूत्राघातानशेषांश्च रक्तपित्तं विशेषतः ।
पीनसञ्च प्रतिश्यायं नाशयेन्नित्यसेवनात् ॥
रोगानीकविनाशाय लोकानुग्रहहेतवे ।
अश्विभ्यां निर्म्मितं श्रेष्ठं नारिकेलामृतं शुभम् ॥

हरीतकीखण्डः ।

त्रिफलाब्दं चतुर्जातं यमानी कटुकत्रयम् ।
धान्यं मधुरिका चैव शतपुष्पा लवङ्गकम् ॥
प्रत्येकं कार्षिकं ग्राह्यं त्रिवृता स्वर्णपत्रिका ॥

पथ्यद्वन्द्वप्रमाणेन सर्वतुल्या हरीतकी ॥
यावन्त्येतानि चूर्णानि सिता तद्द्विगुणा मता।
पक्वैतानि विधानेन चौरेणोष्णेन सम्पिबेत् ॥
हन्त्यम्लपित्तं शूलञ्च षड्ग्रासनिलामयम्।
कोष्ठवातं कटीशूलमानाहमपि दारुणम् ॥

पूगखण्डः।

छिन्नं पूगफलं दृढ़ं परिणतं पक्वा च दुग्धाम्बुभिः
प्रक्षाल्यातपशोषितं वसुपलं ग्राह्यं ततश्चूर्णितात्।
तत्सर्पिः कुड़वे विपच्य हि वरीधात्रीरसौ द्वाञ्जली
द्वे प्रस्थे पयसः प्रदाय विपचेन्मन्दं तुलार्द्धांसिताम् ॥
हेमाम्भोधरचन्दनं त्रिकटुकं धात्रीप्रियालास्थिजौ
मज्जानौ त्रिसुगन्धिजीरकयुगं शृङ्गाटकं वंशजा।
जातीकोषफले लवङ्गमपरं धन्याकंककोलकं
नाकुलीतगराम्बुवीरणशिफा भृङ्गाश्वगन्धे तथा ॥
सर्वं द्रायमितं विचूर्ण्य विधिना पाके तु मन्दे ततः
प्रक्षिप्याथ विघट्टयन् मुहुरिदं दार्व्यावतार्थं क्षणात्।
सिद्धं वीक्ष्य विधारयेद्धितः स्निग्धेऽथमृद्भाजने
खादेत् प्रातरिदं ज्वरामयहरं हृद्यं बुधः कार्षिकम् ॥
शूलाजीर्णं गुदप्रवाहरुधिरं दुष्टाम्लपित्तं जयेद्-
यक्ष्मक्षीणहितं महाग्निजननं छर्दिमूर्च्छापहम्।
पाण्डुघ्नं बलवर्णपुष्टिकरणं गर्भप्रदं योषिता-
मेतत्पूगरसायनं प्रदरनुद्दिष्टमूत्रसङ्गापहम् ॥

पूगखण्डः।

प्रस्थैकं पूगचूर्णस्य पयसश्चाढ़कं क्षिपेत्।

शूलान्तकोरसः ।

त्र्यूषणं त्रिफलामुस्तं त्रिवृताचित्रकं तथा ।
एकैकशः समोभागस्तदर्द्धं रसगन्धयोः ॥
लौहाभ्रकविडङ्गानां भागस्तु द्विगुणो भवेत् ।
एतत्सर्वं समादाय चूर्णयित्वा विचक्षणः ॥
त्रिफलायाः कषायेण गुड़िकाः कारयेद्भिषक् ।
तदेकां भक्षयेत्प्रातर्भक्तवारि पिवेदनु ॥
निहन्ति परिणामोत्थमम्लपित्तं वमिं तथा ।
अन्नद्रवभवं शूलं सन्निपात समुद्भवम् ॥
सर्वशूलान्निहन्त्याशु शुष्कदार्वनलो यथा ॥

श्रीविद्याधराभ्रम् ।

विड़ङ्गमुस्तत्रिफलागुड़ूची
दन्ती त्रिवृद्वह्नि कटुत्रिकञ्च ।
प्रत्येकमेषां पिचुभागचूर्णं
पलानि चत्वार्य्ययसो मलस्य।
गोमूत्रशुद्धस्य पुरातनस्य
यद्वायसो वापि चिराटिकायाः ।
कृष्णाभ्रकाच्चूर्णपलं विशुद्धं
निश्चन्द्रकं श्लक्ष्णमतीव सूतात् ॥
पादोनकर्षं स्वरसेन खल्ल-
शिलातले मन्युमनोदलस्य ।
संमर्द्य यत्नादतिशुद्धगन्ध
पाषाणचूर्णेन पिचुम्मितेन ।

युक्त्या ततः पूर्वरजांसि दत्त्वा
सर्पिर्मधुभ्यामवमर्द्य पश्चात्।
संस्थापयेत् स्निग्धविशुद्धभाण्डे
ततः प्रयोज्यास्य रसायनस्य॥
प्राङ्माषको द्वावथवा त्रयो वा
गव्यं पयो वा शिशिरं जलं वा।
पिबेदयं योगवरः प्रभूत-
कालप्रनष्टानलदीपकश्च॥
रोगेषु हन्यात् परिणामशूलं
शूलं तथान्नद्रवसंज्ञकञ्च।
यच्चाम्लपित्तं ग्रहणीं प्रदुष्टां
जीर्णज्वरं लोहितपित्तमुग्रम्॥
नश्यन्ति ते यान् न निहन्ति रोगान्
योगोत्तमः सम्यगुपास्यमानः॥

मन्युमनीट्ल थूलकुड़ोति यस्य प्रसिद्धिः चिराटिका लौहचटकेतिख्याता। भोजनादिमध्यान्तेषु भक्ष्यं भोजनात्पर्वं व्यवहरन्ति वैद्याः। मण्डूरस्याते लौहं ग्राह्यम् परिणामशूलेऽतिप्रशस्तम्।

चतुःसमलौहम्।

अभ्रं गन्धं रसं लौहं प्रत्येकं संस्कृतं पलम्॥
सर्वमेतत् समाहृत्य यत्नतः कुशलो भिषक्॥
आज्यपलद्वादशके दुग्धे वत्सरसंख्यके।
पक्त्वा क्षिपेत्तत्र चूर्णं सुपूतं घनवाससा॥
विड़ङ्गत्रिफलावह्नि त्रिकटूनां तथैव च।

पिष्ट्वा पलोन्मितानेतान् तया संमिश्रितान्नयेत् ॥
तत्त पिष्टं शुभे भाण्डे स्थापयेत्तु विचक्षणः ।
आत्मनः शोभने चाह्नि पूजयित्वा रविं गुरुम् ॥
घृतेन मधुना मर्द्यं भक्षयेन्माषकावधि ।
क्रमेण वर्द्धयेत्तच्च समाहितमनाः सदा ॥
अनुपानञ्च दुग्धेन नारिकेलोदकेन वा ।
जीर्णान्ने हितशाल्यन्नः मुद्गमांसरसादिभिः ॥
रसायनाविरुद्धानि चान्यान्यपि च कारयेत् ।
हृच्छूल पार्श्वशूलञ्चाप्यामवातं कटीग्रहम् ॥
गुल्मशूलञ्च हृच्छूलं यकृत्प्लीहानमेव च ।
अग्निमान्द्यं क्षयं कुष्ठं कासं श्वासं विचर्चिकाम् ।
अश्मरीं मूत्रकृच्छ्रञ्च योगेनानेन साधयेत् ॥

शूलगजेन्द्रतैलम् ।

एरण्डं दशमूलञ्च प्रत्येकं पलपञ्चकम् ।
जले चाष्टगुणे पक्त्वा तैलस्यार्द्धाढ़कं पचेत् ॥
विश्वं जीरं यमानीञ्च धान्यकं पिप्पलीं वचाम् ।
सैन्धवं वदरीपत्रं प्रत्येकञ्च पलद्वयम् ॥
यवक्वाथः पयश्चैव तैलाद्देयं गुणद्वयम् ।
तैलमेतन्महातेजो नाम्ना शूलगजेन्द्रकम् ॥
निहन्त्यष्टविधं शूलमुपद्रवसमन्वितम ।
अग्निप्रदं वमिहरं श्वासकासारुचीर्जयेत् ॥
ज्वरघ्नं रक्तपित्तघ्नं प्लीहगुल्मविनाशनम् ।
श्रीमद्गहननाथेन निर्म्मितं विश्वसम्पदे ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां शूलाधिकारः समाप्तः ।

अथ गुल्माधिकारः ।

लङ्घनं दीपनं स्निग्धमुष्णं वातानुलोमनम् ।
बृंहणं यद्भवेत्सर्वं तद्धितं सर्वगुल्मिनाम् ॥

लङ्घनमित्यत्र लघ्वन्नमिति वा पाठः ।

सिद्धमेकादशविधं शृणु मे गुल्मभेषजम् ।
स्नेहनं स्वेदनञ्चैव निरूहमनुवासनम् ॥
विरेकवमने चोभे लङ्घनं बृंहणं तथा ।
शमनञ्चावसेकञ्च शोणितस्याग्निकर्म च ।
कारयेदिति गुल्मानां यथारम्भं चिकित्सितम् ॥

गुल्मिनामनिलशान्तिरुपायैः
सर्वशो विधिवदाचरितव्या ।
मारुते ह्यवजितेऽन्यमुदीर्णं
दोषमल्पमपि कर्म निहन्यात् ॥

स्निग्धस्य भिषजा स्वेदः कर्त्तव्यो गुल्मशान्तये ।

स्वेदगुणमाह ।

स्रोतसां मार्दवं कृत्वा जित्वा मारुतमुल्वणम् ।
भित्वा विबन्धं स्निग्धस्य स्वेदो गुल्मान् व्यपोहति ।
कुम्भीपिण्डेष्टकास्वेदान् कारयेत् कुशलो भिषक् ।
उपनाहाश्च कर्त्तव्याः सुखोष्णाः साल्वनादयः ॥

कुम्भीस्वेदः वातहरक्वाथादिभिः, काञ्जिकादिभिर्वा

घटस्थितैः स्वेदः उत्स्विन्नमांसादिपिण्डेन स्वेदः। तथा इष्टकास्वेदः प्रतप्तया काञ्जिकासिक्तया कर्त्तव्य इति भानुदासः।

स्थानावसेको रक्तस्य बाहुमध्ये शिराव्यधः।
स्वेदोऽनुलोमनञ्चैव प्रशस्तं सर्वगुल्मिनाम्॥

स्थानावसेको गुल्मस्थाने रक्ताकृष्टिः शृङ्गादिना विधेया। बाहुमध्ये सन्धेरधोऽस्य शिराव्यधः नतु मध्यशिराव्यधः तस्य मर्म्मत्वात्। यस्मिन् पार्श्वे गुल्मस्तस्मिन् पार्श्वे बाहौ शिराव्यध इति। चरकोऽपि, गुल्मे सत्यनिलादीनां कृते सम्यग्भिषग्जिते। न प्रशाम्यति रक्तस्यावसेकाच्च प्रशाम्यति।

पेया वातहरैः सिद्धा कौलत्था धानुजा रसाः।
खड़ाः सपञ्चमूलाश्च गुल्मिनां भोजने हिताः॥

मातुलुङ्गरसो हिङ्गु दाड़िमं विडसैन्धवम्।
सुरामण्डेन पातव्यं वातगुल्मरुजापहम्॥

नागराद्ध पलं पिष्टं द्वे पले लुञ्चितस्य च।
तिलस्यैकं गुड़पलं क्षीरेणोष्णेन पाययेत्॥
वातगुल्ममुदावर्त्तं योनिशूलञ्च नाशयेत्।

पिवेदेरण्डतैलं वा वारुणीमण्डमिश्रितम्।
तदेव तैलं पयसा वातगुल्मी पिवेन्नरः॥

साधयेच्छुद्धशुष्कस्य लशुनस्य चतुःपलम्।
क्षीरोदकेऽष्टगुणिते क्षीरशेषञ्च पाययेत्॥
वातगुल्ममुदावर्त्तं गृध्रसीं विषमज्वरम्।
हृद्रोगं विद्रधिं शोथं नाशयत्याशु तत्पयः॥

एवन्तु साधिते चीरे स्तोकमप्यत्र दीयते ॥
सर्जिका कुष्ठसहितः चारः केतकजोऽपि वा ।
तैलेन पीतः शमयेद्गुल्मं पवनसम्भवम् ॥

आवस्थिकक्रियासूत्रमाह ।

वातगुल्मे कफे वृद्धे वान्तिचूर्णादिचेष्यते ।
पित्ते विरेचनं स्निग्धं रक्ते रक्तस्य मोचणम् ॥
स्निग्धोष्णैर्नोदिते गुल्मे पैत्तिके स्रंसनं हितम् ।
रूक्षोष्णेन तु सम्भूते सर्पिः प्रशमनं परम् ॥

स्निग्धोष्णेन राजिकादिनाकारणेन सम्भूते गुल्मे पैत्तिके पित्तोत्तरे स्रंसन विरेचनं हितम् । एवं रुचोष्णेन अन्यातपादिना कारणेन सम्भूते सर्पिः पानं हितं रक्त-पितोक्तमिति भानुः ।

काकोल्यादिमहातिक्त वासाद्यैः पित्तगुल्मिनम् ।
स्नेहितं स्रंसयेत्पश्चाद्योजयेद्वस्तिकर्म्मणा ॥
स्निग्धोष्णजे पित्तगुल्मे काम्पिल्लं मधुना लिहेत्
रेचनार्थीरसं वापि द्राक्षायाः सगुड़ं पिवेत् ।
दाहशूलार्त्तिसङ्क्षोभ स्वप्ननाशारतिज्वरैः ॥
विदह्यमानं जानीयाद्गुल्मं तदुपनाहयेत् ।
पक्वे तु व्रणवत्कार्य्यं व्यधशोधनरोपणम् ।
स्वयमुर्द्धमधो वापि स चेद्दोषः प्रवर्त्तते ॥
द्वादशाहमुपेक्षेत रक्षन्न्यानुपद्रवान् ॥
लङ्घनोल्लेखने स्वेदे कृतेऽग्नौ सन्धुक्षिते ।
घृतं सचारं कटुकं पातव्यं कफगुल्मिनाम् ॥

मन्दोऽग्निर्वेदना मन्दा गुरुस्तिमितकोष्ठता ॥
सोत्क्लेशतारुचिर्यस्य स गुल्मो वमनोपगः ॥
मन्दे ग्नावनिले मूढ़े ज्ञात्वा सस्ने हमाशयम्।
गुड़िकाचूर्णनिर्य्यूहाः प्रयोज्याः कफगुल्मिनाम् ॥
तिलैरण्डातसीवीजसर्षपैः परिलिप्य च।
श्लेष्मगुल्ममयः पात्रैः सुखोष्णैः स्वेदयेद्भिषक् ॥
यमानी चूर्णितं तक्रं विड़ेन लवणीकृतम्।
पिवेत्सन्दीपनं वातमूत्रवर्चोऽनुलोमनम् ॥
व्यामिश्रदोषे व्यामिश्रः सर्व एव क्रियाक्रमः।
सन्निपातोद्भवे गुल्मे त्रिदोषघ्नो विधिर्हितः ॥
वचाभयाविड़ा शुण्ठी हिङ्गु कुष्ठाग्निदीप्यकाः।
द्वित्रिषट्चतुरेकाष्ट पञ्चपञ्चांशिकाः क्रमात् ॥
चर्णं मद्यादिभिः पीतं गुल्मानाहोदरापहम्।
शूलार्शः श्वासकासघ्नं ग्रहणी दीपनं परम् ॥
यमानी हिङ्गुसिन्धूत्थ चार सौवर्चलाभयाः।
सुरामण्डेन पातव्या गुल्मशूलनिसूदनाः ॥

हिङ्ग्वादिचूर्णम्।

हिङ्गुत्रिकटुकं पाठां हवुषामभयां शटीम्।
अजमोदाजगन्धे च तिन्तिड़ीकाम्लवेतसौ ॥
दाड़िमं पौष्करं धान्यमजाजीं चित्रकं वचाम्।
द्वौ चारौ लवणे द्वे च चव्यञ्चैकत्र चूर्णयेत् ॥
चूर्णमेतत्प्रयोक्तव्यमनुपानेष्वनत्ययम्।
प्रागुक्तमथवा पेयं मद्येनोष्णोदकेन वा ॥

पार्श्वहृद्वस्तिशूलेषु गुल्मे वातकफात्मके।
आनाहे मूत्रकृच्छ्रेषु गुदयोनिरुजासु च॥
ग्रहण्यर्शोविकारेषु प्लीहपाण्ड्वामयेऽरुचौ।
उरोविवद्धे हिक्कायां श्वासे कासे गलग्रहे॥
भावितं मातुलुङ्गस्य चूर्णमेतद्रसेन वा।
वहुशो गुड़िकाः कार्य्याः कार्षिकाः स्युस्ततोऽधिकाः॥

गुड़िका पक्षे एषां समभागचूर्णं सप्तदिनं कोलङ्ग-रसेन भावयित्वा गुड़िकाः कार्य्याः।

हिङ्गु पुष्करमूलानि तुम्बुरूणि हरीतकी।
श्यामा विडं सैन्धवञ्च यवक्षारं महौषधम्॥
यवक्काथोदकेनैतद् घृतभृष्टन्तु पाययेत्।
तेनास्य भिद्यते गुल्मः सशूलः सपरिग्रहः॥

वचादिचूर्णम्।

वचा हरीतकी हिङ्गु सैन्धवं चाम्लवेतसम्।
यवक्षारं यमानीञ्च पिबेदुष्णेन वारिणा॥
एतद्धि गुल्मनिचयं सशूलं सपरिग्रहम्।
भिनत्ति सप्तरात्रेण वह्नेर्वृद्धिं करोति च॥

हिङ्ग्वादिचूर्णम्।

हिङ्गूग्रगन्धा विटशुण्ठ्यजाजी-
हरितकी पुष्करमूलकुष्ठम्।
भागोत्तरं चूर्णितमेतदिष्टं
गुल्मोदराजीर्णविसूचिकासु॥

लवङ्गादिचूर्णम्।

लवङ्गदन्ति त्रिवृता यमानी
शुण्ठी वचा धन्यकचित्रकाग्नि।
फलत्रयं मागधिका च कट्वी
द्राक्षा चवी गोक्षुरयावशूकम्॥
एलाजमोदा कुटजस्य बीजं
विधाय चूर्णानि समान्यमीषाम्।
खादेत्ततः पाणितलं हिताशी
कोष्णं जलं चानुपिबेच्च यत्नात्॥
निहन्ति गुल्मं सरुजं सदाह-
मर्शांसि शोथांश्च तथामवातम्।
सर्वोदराण्येव चिरोत्थितानि
चूर्णं लवङ्गादिकमाशु हन्ति॥

काङ्कायनगुड़िका।

शटीं पुष्करमूलञ्च दन्तीं चित्रकमाढ़कीम्।
शृङ्गवेरं वचाञ्चैव पलिकानि समाहरेत्॥
त्रिवृतायाः पलञ्चैकं कुर्य्याच्चीणि च हिङ्गुनः।
यवक्षारपले द्वे तु द्वे पले चाम्लवेतसात्॥
यमान्यजाजीमरिचं धन्याकञ्चेति कार्षिकम्।
उपकुञ्च्यजमोदाभ्यां तथा चाष्टमिकामपि॥
मातुलुङ्गरसे चैता गुड़िकाः कारयेद्भिषक्।
आसाञ्चैकां पिबेद्द्वे वा तिस्रो वाथ सुखाम्बुना॥
अम्लैर्मद्यैश्च यूषैश्च घृतेन पयसाथवा।

एषा काङ्कायनोक्ता च गुड़िकागुल्मनाशिनी ॥
अर्शो हृद्रोगशमनी क्रिमीणाञ्च विनाशिनी ।
गोमूत्रयुक्ता शमयेत्कफगुल्मं चिरोत्थितम् ॥
क्षीरेण पित्तगुल्मञ्च मद्यै रम्लैश्च वातिकम् ।
रक्तगुल्मे च नारीणां मुष्टीक्षीरेण पाययेत् ॥

नाराचघृतम् ।

चित्रकं त्रिफलादन्ती त्रिवृता कण्टकारिका ।
स्नुहीक्षीरविडङ्गानि घृतं दशम मुच्यते ॥
एकैकस्य च कर्षेण घृतस्य कुडवं पचेत् ।
अस्य मात्रां पिवेत् काले पलार्द्धेन च सम्मिताम् ॥
उष्णोदकञ्चानुपिवेद्विरेकार्थं पिवेन्नरः ।
पिवेद्यवागूं सर्पिषा पेयां वा क्षीरसाधिताम् ॥
रसेन जाङ्गलानां वा भोजयेन्मतिमान् भिषक् ।
वातगुल्ममुदावर्त्तं प्लीहार्शो ब्रध्नकुण्डलम् ॥
ग्रहणीं दीपयेन्मन्दां कुष्ठदोषांश्च नाशयेत् ।
नाराचकमिदं सर्पिः ख्यातं नाराचसन्निभम् ॥

हवुषाद्यं घृतम् ।

हवुषाव्योष पृथ्वीका चव्य चित्रकसैन्धवैः ।
साजाजीं पिप्पलीमूल दीप्यकैः पाचयेद्घृतम् ॥
सकोलमूलकरसं सक्षीरदधिदाड़िमम् ।
तत्परं वातगुल्मघ्नं शूलानाह विवन्धनुत् ।
योन्यर्शो ग्रहणीदोष श्वास कासारुचि ज्वरान् ॥

पार्श्व हृद्वस्तिशूलञ्च घृतमेतद्व्यपोहति ॥

पञ्चपलं घृतम्।

पिप्पल्याः पिचुरध्यर्द्धो दाड़िमाद् द्विपलं पलम्।
धान्यात् पञ्चघृतात् शुण्ठ्याः कर्षः चीरञ्चतुर्गुणम् ॥
सिद्धमेतद् घृतं सद्योवातगुल्मं चिकित्सति।
योनिशूलं शिरःशूल मर्शांसि विषमज्वरम् ॥

त्रायमाणाघृतम्।

जले दशगुणे साध्यं त्रायमाणा चतुःपलम्।
पञ्चभागस्थितं पूतं कल्कैः संयोज्य कार्षिकैः ॥
रोहिणी कटुका मुस्तं त्रायमाणा दुरालभा।
कल्कस्तामलकी वीरा जीवन्ती चन्दनोत्पलम् ॥
रसस्यामलकीनाञ्च चीरस्य च घृतस्य च।
पलानि पृथगष्टाष्टौ दत्त्वा सम्यग्विपाचयेत् ॥
पित्तगुल्मं रक्तगुल्मं विसर्पं पैत्तिकज्वरम्।
हृद्रोगं कामलां कुष्ठं हन्यादेव घृतोत्तमम् ॥
पलोन्नि खागते माने न द्वैगुण्यमिहेष्यते।
चत्वारिंशत् पलन्तेन तोयं दशगुणं भवेत्।

चीरषट्पलकं घृतम्।

पिप्पली पिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरैः।
पलिकैः सयवक्षारैः सर्पिः प्रस्थं विपाचयेत् ॥
चीरप्रस्थेन तत्सर्पिर्हन्ति गुल्मं कफात्मकम्।
ग्रहणीपाण्डुरोगघ्नं प्लीहकासज्वरापहम् ॥

केचित् पुनरत्र जतुकर्णसंवादात् त्रिगुणं जलमिच्छन्ति यदुक्तं सच्चारैः पञ्चकोलैस्तु पलिकैस्त्रिगुणोदकैः। सक्षीरञ्च घृतप्रस्थमित्यादि।

धात्रीषट्पलकं घृतम्।

धात्रीफलानां स्वरसैः षड़ङ्गं पाचयेद्घृतम्।
शर्करा सैन्धवोपेतं तद्धितं सर्वगुल्मिनाम्॥

दन्तीहरीतकी।

जलद्रोणे विपक्तव्या विंशतिः पञ्च चाभयाः।
दन्त्याः पलानि तावन्ति चित्रकस्य तथैव च॥
तेनाष्टभागशेषेण पचेद्दन्ती समं गुड़म्।
ताश्चाभयास्त्रिवृच्चूर्णात्तैलाच्चापि चतुःपलम्॥
पलमेकं कणा शुण्ठोः सिद्धे लेहे च शीतले।
क्षौद्रं तैलसमं दद्याच्चातुर्जातपलं तथा॥
ततो लेहपलं लीढ्वा जग्ध्वा चैकां हरीतकीम्।
सुखं विरिच्यते स्निग्धो दोषप्रस्थमनामयः॥
प्लीहश्वयथु गुल्मार्शोहृत्पाण्डुग्रहणी गदाः।
शाम्यन्त्युत्क्लेशविषमज्वरकुष्ठान्यरोचकाः॥

रसायनामृतलौहम्।

त्रिकटु त्रिफला मुस्तं विड़ङ्गं जीरकद्वयम्।
यमानिद्वयभूनिम्बं त्रिवृद्दन्ति च निम्बकम्॥
सर्वेषां कार्षिकं भागं सैन्धवं कर्षमभ्रकम्।
खण्डस्य षोडशपलं प्रस्थञ्च त्रिफलाजलम्॥

जम्बीराणां रसं दद्यात्पलषोडशकं तथा।
पाच्यं सर्वं प्रयत्नेन लौहं दत्वा पलद्वयम्॥
सिद्धे पाके पुनर्देयं घृतं पलचतुष्टयम्।
सर्वरोगेषु संयोज्यं महामृतरसायनम्॥
गुल्मं पञ्चविधं हन्ति यकृत्प्लीहोदराणि च।
कामलां पाण्डुरोगञ्च शोथं जीर्णज्वरं तथा॥
रोगान् सर्वान्निहन्त्याशु भास्करस्तिमिरं यथा।

गुल्मकालानलो रसः।

पारदं गन्धकं तालं ताम्रकं टङ्गनं समम्।
तोलद्वयमितं भागं यवक्षारञ्च तत्समम्॥
मुस्तकं पिप्पली शुण्ठी मरिचं गजपिप्पली।
हरीतकी वचा कुष्ठं तोलैकं चूर्णयेत्सुधीः॥
सर्वमेकीकृतं पात्रे भावना क्रियते ततः।
पर्पटं मुस्तकं शुण्ठ्यपामार्गं पापचेलिकम्॥
तत्पुनश्चूर्णयेत्पश्चात् सर्वगुल्मनिवारणम्।
गुञ्जाचतुष्टयं खादेद्धरीतक्यनुपानतः॥
वातिकं पैत्तिकं गुल्मं श्लैष्मिकं सान्निपातिकम्।
द्वन्द्वजं विनिहन्त्याशु वातगुल्मं विशेषतः॥
श्रीमद्गहननाथेन निर्मितो विश्वसम्पदे॥

वृहद्गुल्मकालानलो रसः।

अभ्रं लौहं रसं गन्धं टङ्गनं कटुकं वचाम्।
द्विक्षारं सैन्धवं कुष्ठं लवणं सुरदारु च॥
पत्रमेलां त्वचं नागं खादिरं सारमेव च।

गृहीत्वा समभागेन श्लक्ष्णचूर्णं प्रकल्पयेत् ॥
जयन्ती चित्रकौ भृङ्गौ केशराजदलं तथा।
निष्पीड्य स्वरसं नीत्वा भावयेत् कुशलो भिषक्॥
चतुर्गुञ्जाप्रमाणेन वटिकाः कारयेत्ततः।
उत्थाय भक्षयेत्प्रातरनुपानं जलं पयः॥
गुल्मं पञ्चविधं हन्ति यकृत् प्लीहोदराणि च।
कामलां पाण्डुरोगञ्च शोथञ्चैव सुदारुणम्॥
हलीमकं रक्तपित्तं मन्दाग्निमरुचिं तथा।
ग्रहणीमार्दवं कार्श्यं जीर्णञ्च विषमज्वरम्॥

शिखिवाड़वो रसः।

मारितं ताम्रसूताभ्रं गन्धकं माक्षिकं समम्।
मर्दयेच्चित्रकद्रावैर्यवक्षारयुतं दिनम्॥
द्विगुञ्जं भक्षयेन्नित्यं नागवल्लीदलेन च।
वातगुल्महरः ख्यातो रसोऽयं शिखिवाड़वः॥

नागेश्वररसः।

शुद्धसूतस्तथा गन्धो नागवङ्गौ मनःशिला।
निशादलञ्च त्रिक्षारं लौहं शुल्वं तथाभ्रकम्॥
एतानि समभागानि स्नुहीक्षीरेण मर्दयेत्।
चित्रकं वासकं दन्तीं क्वाथेनैकेन मर्दयेत्॥
दिनैकन्तु प्रयत्नेन रसो नागेश्वरो मतः।
गुल्मप्लीहपाण्डुशोथानाध्मानञ्च विनाशयेत्॥
भक्षयेन्माषमेकन्तु पर्णखण्डेन गुल्मवान्॥

अथ रक्तगुल्मे।

रौधिरस्य तु गुल्मस्य गर्भकालव्यतिक्रमे।
स्निग्धस्विन्न शरीरायै दद्यात् स्निग्ध विरेचनम् ॥
शताह्वाचिरविल्वत्वग्दारुभार्गीकणोद्भवः।
कल्कः पीतो हरेद्गुल्मं तिलक्काथेन रक्तजम् ॥
तिलक्काथो गुड़व्योष हिङ्गुभार्गीयुतो भवेत्।
पान रक्तभवे गुल्मे नष्टे पुष्पे च योषिताम् ॥
सक्षारत्र्यूषणं मद्यं प्रपिवेदस्रगुल्मिनी।
पलाशक्षारतोयेन सिद्धं सर्पिः पिवेच्च सा ॥
उष्णैर्वा भेदयेद्भिन्ने विधिरासृग्दरो हितः।
न प्रभिद्येत यद्येवं दद्याद्योनिविशोधनम् ॥
क्षारेण युक्तपललं सुधाक्षीरेण वा पुनः ॥
रुधिरेऽतिप्रवृत्ते तु रक्तपित्तहरी क्रिया।

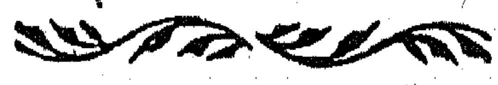
भल्लातकाक्षल्ककषायपक्कं
सर्पिः पिवेच्छर्करया विमिश्रम्।
तद्रक्तगुल्मं विनिहन्ति पीतं
बलासगुल्मं मधुना समेतम् ॥

पञ्चाननरसः।

पारदांशकतुल्यञ्च गन्धं जेपालपिप्पली।
आरग्वधफलान्मज्जा वज्रीक्षीरेण भावयेत् ॥
धात्रीरसयुतं खादेद्रक्तगुल्मप्रशान्तये।
चिञ्चादलरसञ्चानुपथ्यं दध्योदनं हितम् ॥

वल्लूरं मूलकं मत्स्यान् शुष्कशाकानि वैदलम् ।
न खादेच्चालुकं गुल्मी मधुराणि फलानि च ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां गुल्माधिकारः समाप्तः ।

उदावर्त्तानाहाधिकारः ।

त्रिवृत्सुधापत्रतिलादिशाक-
ग्राम्यौदकानपरसैर्यवान्नम् ।
अन्यैश्च सृष्टानिल मूत्र विड्भि-
र्द्याप्रसन्नागुड़सीधुपायी ॥
आस्थापनं मारुतजे स्निग्धस्विन्नस्य शस्यते ।
पुरीषजे तु कर्त्तव्यो विधिरानाहिकस्तु यः ॥

नाराचचूर्णम् ।

खण्डपलं त्रिवृता सममुपकुल्या कर्षचूर्णितं श्लक्ष्णम् ।
प्राग्भोजने च समधुविड़ालपदकं लिहेत्प्राज्ञः ॥
एतद्गाढ़पुरीषे पित्ते कफे च विनियोज्यम् ।
स्वादुर्नपयोग्योऽयं चूर्णो नाराचको नाम्ना ॥

नाराचरसः ।

सूतगन्धकतुल्यांशं मरिचं सूततुल्यकम् ।
टङ्कनं पिप्पली शुण्ठी द्वौ द्वौ भागौ विमिश्रयेत् ॥
सर्वतुल्यानि वीजानि दन्तीनान्निस्तुषाणि च ।
स्नुहीचीरेण संयुक्तं मर्दयेद्दिवसत्रयम् ॥
नारिकेलोदरे स्थाप्यं महागाढ़ाग्निना ततः ।
तत्कल्कं पाचयेत् चिप्रं खलयित्वा निधापयेत् ॥
तन्मध्य नाभिलेपेन राजयोग्यं विरेचनम् ।
वटिका लेपमात्रेण दशवारं विरेचयेत् ॥
तद्गन्ध घ्राणमात्रेण विरिक्तो जायते ध्रुवम् ॥
त्रिवृत्कृष्णा हरीतक्यो द्विचतुः पञ्चभागिकाः ।
गुड़िका गुड़तुल्या सा विड्विबन्ध गदापहा ॥

अथानाहे ।

त्रिवृद्धरीतकीश्यामाः स्नुहीचीरेण भावयेत् ।
स्नुहीमूलस्य चूर्णं वा पिवेदुष्णेन वारिणा ॥

त्रिकट्वादिवर्त्तिः ।

वर्त्तिस्त्रिकटुकसैन्धवसर्षपगृहधूम कुष्ठमदनफलैः ।
मधुनि गुड़े वा पक्वा पाण्वीरिताङ्गुष्ठपरिमाणा ॥
वर्त्तिरियं दृष्टफला शनैः शनैः प्रणिहिता घृताभ्यक्ता ।
आनाहोदावर्त्तप्रसमनी जठरगुल्मनिवारिणी च ॥
सर्षपः श्वेतः मदनफलमेकं त्रिकट्वादीनां मिलित्वा
कर्षः मधुनः पलं पक्वा वर्त्तिः कर्त्तव्येत्येके । त्रिकट्वादि
द्रव्यं संगृह्य गुड़े दत्वा पक्वा वर्त्तिः कार्य्येति केचित् ।

इति भैषज्यरत्नावल्यामुदावर्त्तानाहाधिकारः समाप्तः ।

अथान्त्ररोगाधिकारः ।

तत्रादौ रुद्धान्त्रगदस्य लक्षणम् ।

तोदः पुरीषसंरोध आध्मानाक्षेपकौ तथा ।
नाभावाकर्षणं वान्तिः समला च वलक्षयः ॥
हिक्कोदरे व्यथा घोरा वह्निनाशोऽरतिस्तथा ।
चिह्नानीमानी जायन्ते गदे रुद्धान्त्रसंज्ञके ॥

रुद्धान्त्रगदस्य चिकित्सा ।

विरेचनं वस्तिकर्म्म विविच्य परियोजयेत् ।
स्वेदक्रियाञ्च कुर्वीत गदे रुद्धान्त्रनामनि ॥
सुरा ससलिला देया फणिफेनश्च युक्तितः ।
ततः शाम्यन्ति सहसा कुन्थनाक्षेपवेदनाः ॥
पिष्ट्वा कनकपत्राणि खाखसस्य फलं तथा ।
उष्णीकृत्याम्लयोगेनोदरं तेन प्रलेपयेत् ॥
एवं बहुविधैर्व्याधिः कर्म्मभिश्चेन्न शाम्यति ।
ततः कुर्य्याद्विग्यलाक्सलिलेनान्त्रपूरणम् ॥
सन्वेशिमथोत्तान्मातुरं बलिभिर्धृतम् ।
उन्नितस्थमवाक्कान्यं सान्त्वयित्वा च सान्त्वनैः ॥
सुदूरमन्त्रमध्ये ऽस्य नाडीं दीर्घां प्रवेशयेत् ।

तूलेन वस्त्रखण्डैर्वा पायुरन्ध्रं निरुध्य च॥
वस्तियोगेनान्त्रमध्ये तोयमुष्णं प्रयोजयेत्।
संपूर्णमुदरं दृष्ट्वा निवर्त्तेत भिषक् ततः॥
वस्तिदेशादथारभ्योत्पीडयेदुदरं क्रमात्।
वक्रस्यान्त्रस्य सारल्यं कर्म्मणानेन जायते॥
सलिलेनेव सूतेन पलाष्टकमितेन च।
वस्तियोगप्रयुक्तेन रुद्धान्त्रत्वं विनश्यति॥
अत्र शस्त्रक्रिया प्राणनाशाय प्रायशो भवेत्।
आतुराणां सहस्रेषु कस्यचित्स्याच्छुभाय वा॥
दुर्वीपयोगो रुद्धान्त्रगदेन स्याद्धिताय हि।
युक्त्या तद्वद्दिने दद्यादतः सान्द्ररसादिकम्॥

अन्त्रवृद्धिः।

विविधैः कर्मभिः क्रूरैरन्त्रस्यावयवो दृतिम्।
भित्त्वोदरीं निःसरति सान्त्रवृद्धिर्निगद्यते॥

अन्त्रवृद्धेश्चिकित्सा।

अन्त्रवृद्धेः प्रशान्त्यर्थं धार्य्या कुण्डलबन्धनी।
स्वेदभेदादिकर्माणि कर्त्तव्यानि च सर्वथा॥
तैलमेरण्डजं पीत्वा बलासिद्धं यथोचितम्।
आध्मानशूलोपचितामन्त्रवृद्धिं जयेन्नरः॥
रास्ना यष्ट्यमृतैरण्डबलारग्वधगोक्षुरैः।
पटोलेन वृषेणापि विधिना विहितं शृतम्।
रुवतैलेन संयुक्तमन्त्रवृद्धिं व्यपोहति॥

गन्धर्वहस्ततैलेन क्षीरेण विहितं शृतम् :।
विशाला.मूलजं चूर्णं वृद्धिं हन्ति न संशयः॥
वचा सर्षपकल्केन प्रलेपः शोथनाशनः।
शिग्रुत्वक् सर्षपैर्लेपः शोथश्लेष्मानिलापहः॥

वृद्धिवाधिकावटिका।

शुद्धसूतं तथा गन्धं मृतान्येतानि योजयेत्।
लौहं रङ्गं तथा ताम्रं कांस्यञ्चाथ विशोधितम्॥
तालकं तुत्थकञ्चापि तथा शङ्खवराटकम्।
त्रिकटु त्रिफला चव्यं विड़ङ्गं वृद्धदारकम्॥
कर्चूरं मागधीमूलं पाठां सहवुषां वचाम्।
एलावीजं देवकाष्ठं तथा लवणपञ्चकम्॥
एतानि समभागानि चूर्णयेदथ कारयेत्।
कषायेण हरीतक्या वटिकां टङ्कसंमिताम्॥
एकां तां वटिकां यस्तु निर्गिलेद्वारिणा सह।
अन्त्रवृद्धिरसाध्यापि तथ्यं नश्यति सत्वरम्॥
अन्त्रेऽन्ये बहवो रोगा जायन्ते बहुदुःखदाः।
विविच्य भिषजा तत्र क्रिया कार्य्या विधानतः॥

सर्वान्त्ररोगेषु भेषजानि।

महोदधिरसः।

रसं गन्धं तथा हेमवज्रविद्रुममौक्तिकम्।
गृहीत्वा समभागेन मर्दयेत्त्रिफलाम्बुना॥

ततो रक्तिमिताः कुर्य्याद्वटीश्छायाप्रशोषिताः ॥
एकैकां दापयेदासां यथादोषानुपानतः ॥
शूलाम्लमम्लवृद्धिं तथान्यानम्लजान् गदान्।
वातपित्तकफोत्थांश्च सर्वान् हन्तिमहोदधिः ॥

शशिशेखररसः।

लौहमभ्रञ्च सिन्दूरं मर्दयेत्कन्यकाम्बुना।
अस्य रक्तिमितं दद्यादम्लरोगनिवृत्तये ॥

रसराजेन्द्रः।

हिङ्गुलोत्थं रसं गन्धं केशराजाम्बुशोधितम्।
रसार्द्धं हेमतारञ्च नागं हेमार्द्धकं तथा ॥
क्षिप्त्वा खल्लतले पश्चाद्वासाक्वाथेन भावयेत्।
काकमाच्याश्चित्रकस्य निर्गुण्ड्याः कुटजस्य च ॥
स्थलपद्मस्योत्पलस्य सप्तकृत्वो द्रवैः पृथक्।
ततो रक्तिमिताः कुर्य्याद्वटीश्चण्डांशुशोषिता ॥
अम्लजान्निखिलान् रोगान् सर्वदोषोद्भवांस्तथा।
हन्त्ययं रसराजेन्द्रो मृगराजो यथा मृगान् ॥

त्रिवृतादिघृतम्।

त्रिवृता मधुयष्ट्यम्बु पयोधरयमानिकाः।
श्यामाविदारी मिश्रेया पिप्पली गिरिमल्लिका ॥
घृतप्रस्थं पयःप्रस्थं दध्याढ़कसमन्वितम्।
शतावरीरसप्रस्थं सर्वाण्येकत्र सम्पचेत् ॥

विद्रुतादिष्टतश्चैतदन्त्रजान्निखिलान् गदान् ।
प्रमेहान् विंशतिं श्वासान् कुष्ठान्यर्शांसिकामलाम् ॥
हलीमकं पाण्डुरोगं गलगण्डं तथार्बुदम् ।
विद्रधिं व्रणशोथञ्च हन्ति नास्त्यत्र संशयः ॥

बृहद्दन्तीघृतम् ।

जलद्रोणे पचेत्तस्यग्दन्त्याः पलशतं भिषक् ।
पादशिष्टं गृहीत्वेमं क्वाथं सर्पिः पयस्तथा ॥
दन्तीमूलं बलां द्राक्षां सहदेवीं शतावरीम् ।
सरलं शारिवां श्यामां प्रत्येकं कुडवोन्मितम् ॥
विदार्थ्यास्तालमूल्याश्च शाल्मल्याः कुटजस्य च ।
रसाढ़कं परिक्षिप्य साधयेन्मृदुनाग्निना ॥
अन्त्रवृद्धिमन्त्ररोधमन्त्रदाहं सुदारुणम् ।
मुष्कवृद्धिं तथा ब्रध्नं व्रणशोथं भगन्दरम् ॥
आमवातं वातरक्तं मुखनासा सिरोरुजः ।
रेतःशोणितदोषांश्च हन्ति दन्तीघृतं बृहत् ॥

बृहन्मन्दारतैलम् ।

यन्मध्यनारायणनाम तैलं
तस्याङ्ग सङ्घैस्तिलजं हितैलम् ।
मन्दारपुष्पस्वरसेन सार्द्धं
पचेद्विधिज्ञः कमलाम्भसा च ॥
मन्दारतैलं बृहदेतदाशु
बलञ्चशुक्रं परिवर्द्धयेद्धि ।

अन्त्रोत्थ रोगान्निखिलान्विहन्ति
पित्तोत्थ वातोत्थ कफोत्थितांश्च ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यामन्त्ररोगाधिकारः समाप्तः ।

अथ यक्ष्माधिकारः ।

शालिषष्टिकगोधूमयवमुद्गादयः शुभाः ।
मद्यानि जाङ्गलाः पक्षि मृगाः शस्ता विशुष्यताम् ॥
शुष्यते क्षीणमांसानां कल्पितानि विधानवित् ।
दद्यात् क्रव्यादमांसानि बृंहणानि विशेषतः ॥
दोषाधिकानां वमनं शस्यते सविरेचनम् ।
स्नेहस्वेदोपपन्नानां सस्नेहं यन्नकर्षणम् ॥

ननु सर्वथैव यक्ष्मिणां विरेचनं निषिद्धं यद्वक्ष्यति शुक्रायत्तं बलं पुंसां मलायत्तं हि जीवनम् । तस्माद्यत्नेन संरक्षेद्यक्ष्मिणो मलरेतसी ॥ अत्रोच्यते रोगे शोधनसाध्ये तु यं विद्याद्दोषवर्द्धनम् । तं समीक्ष्य भिषक्कुर्य्याद्दोष प्रच्यावनं मृदु इति ।

बलिनो बहुदोषस्य पञ्चकर्म्माणि कारयेत् ।
यक्ष्मिणः क्षीणदेहस्य तत्कृतं स्याद्विषोपमम् ॥

शुक्रायत्तं बलं पुंसां मलायत्तं हि जीवनम्।
तस्माद्यत्नेन संरक्षेद्यक्ष्मिणो मलरेतसी॥
पारावतकपिच्छाग कुरङ्गाणां पृथक् पृथक्।
मांसचूर्णमजाक्षीरैः पीतं क्षयहरं परम्॥
घृतकुसुमरसलीढं क्षयं नयती गजबलामूलम्।
दुग्धेन केवलेन च वायसजङ्घा निपीतैव॥
शर्करा मधुसंयुक्तं नवनीतं लिहन् क्षयी।
क्षीराशी लभतेपुष्टिमतुल्ये चाज्यमाक्षिके॥

सितोपलादिलेहः।

सितोपला तुगाक्षीरी पिप्पली बहुला त्वचः।
अन्त्यादूर्द्ध्वं द्विगुणितं लेहयेत् क्षौद्रसर्पिषा॥
चूर्णं वा प्राशयेदेतत् श्वासकासक्षयापहम्।
सुप्तजिह्वारोचकिनं मन्दाग्निं पार्श्वशूलिनम्॥
हस्तपादांसदाहेषु ज्वरे रक्ते तु चोर्द्ध्वगे।

अजापञ्चकघृतम्।

छागशकृद्रसमूत्रक्षीरैर्दध्ना च साधितं सर्पिः।
सक्षारं यक्ष्महरं श्वासकासोपशान्तये परमम्॥
छागमांसं पयश्छागं छागं सर्पिः सशर्करम्।
छागोपसेवा शयनं छागमध्ये तु यक्ष्मनुत्॥

जिवन्त्याद्यं घृतम्।

जीवन्तीं मधुकं द्राक्षां फलानि कुटजस्य च।
शटीं पुष्करमूलञ्च व्याघ्रीं गोक्षुरकं बलाम्॥

नीलोत्पलं तामलकीं त्रायमाणां दुरालभाम्।
पिप्पलीञ्च समं पिष्ट्वा घृतं वैद्यो विपाचयेत्॥
एतद्व्याधिसमूहस्य रोगेशस्य समुत्थितम्।
रूपमेकादशविधं सर्पिरुग्रं व्यपोहति॥

बृहद्वासावलेहः।

शतं संगृह्य वासायास्तोयद्रोणे विपाचयेत्।
चतुर्भागावशेषेऽस्मिन् शर्करायाः पलं शतम्॥
त्रिकटु त्रिसुगन्धिश्च कट्फलं मुस्तकं गदम्।
जीरकं पिप्पलीमूलं रोचनी चविका शुभा॥
कटुका श्रेयसी चैव तालीशं सधनीयकम्।
कार्षिकं पृथगेतेषां क्षिपेन्मधुपलाष्टकम्॥
तद्यथाग्निबलं लिह्याच्छृतशीताम्बुपानतः।
निहन्ति राजयक्ष्माणं रक्तपित्तं क्षतं क्षयम्॥
वातिकं पैत्तिकञ्चैव श्वासञ्चैव सुदारुणम्।
हृच्छूलं पार्श्वशूलञ्च वमिञ्चैवारुचिं ज्वरम्॥
अश्विभ्यां निर्मितो ह्येष बृहद्वासावलेहकः।
अलक्तकः रसैः क्षौद्रं रक्तवान्तिहरं परम्॥
षष्ठ्याह्वचन्दनोपेतं सम्यक्क्षीरप्रपेषितम्।
क्षीरेणालोड्य पातव्यं रुधिरच्छर्दिनाशनम्॥

बृहद्वासावलेहः।

(रसार्णवस्य।)

पञ्चविंशत्पलं ग्राह्यं बृहत्योर्वासकस्य च।

भार्ग्याश्च पञ्चविंशच्च जलद्रोणे विपाचयेत् ॥
पादशेषे रसे तस्मिन् खण्डप्रस्थं समावपेत् ।
कुड़वार्द्धञ्च हविषो मधुनः कुड़वं तथा ॥
मृताभ्रकं पलञ्चैकं कणाचूर्णं चतुःपलम् ।
कुष्ठं तालीशपत्रञ्च मारचं तेजपत्रकम् ॥
मुरामांसीसुशीरञ्च लवङ्गं नागकेशरम् ।
त्वग्भार्गी बालकं मूस्तं प्रत्येकं कर्षसम्मितम् ॥
श्लक्ष्णचर्णीकृतं सर्वं लेह्योभूते विनिक्षिपेत् ।
हन्ति यक्ष्माणमत्युग्रं कासं पञ्चविधं तथा ॥
रक्तपित्तं क्षयं श्वासं ज्वरं प्लीहानमेव च ।
बालानामपि वृद्धानां तरुणानां विशेषतः ॥
पार्श्वशूलञ्च हृच्छूलमम्लपित्तं वमिं तथा ।
वृहद्वासावलेह्योऽयं महादेवेन निर्मितः ॥

वृहद्वासावलेहः ।

तुलामादाय वासाय जलद्रोणे विपाचयेत् ।
पादशेषे रसे तस्मिन् खण्डं शतपलं नसेत् ॥
शनैर्मृद्वग्निना सम्यक् सिद्धे तत्र प्रदापयेत् ।
त्रिकटु त्रिसुगन्धञ्च कटफलं मुस्तमेव च ॥
कुष्ठं कम्पिल्लकं श्वेतजीरञ्च कृष्णजीरकम् ।
त्रिवृता पिप्पलीमूलं चव्यं कटुकरोहिणी ॥
शिवा तालीशधन्याकं प्रत्येकञ्च द्विकार्षिकम् ।
चूर्णयित्वा क्षिपेत्तत्र शीते मधुपलाष्टकम् ॥

अस्य मात्रां ततो लीढ्वा तोयमुष्णं पिबेदनु ।
सर्वकासविकारेषु स्वरभङ्गे विशेषतः ॥
राजयक्ष्मणि दुःसाध्ये वातश्लेष्माश्रये तथा ।
आनाहे वह्निमान्द्ये च हृद्रोगे च क्षतक्षये ॥
मूत्रकृच्छ्रे च कृच्छ्रे च शस्तोऽयं लेह उत्तमः ॥
उपद्रवा ज्वराद्यास्ते साध्याः स्वैःस्वैः श्चिकित्सितैः ।
तेषु शान्तेषु रोगेषु पश्चाच्छोषमुपाचरेत् ॥

च्यवनप्राशः ।

विल्वाग्निमन्थश्योनाक काश्मर्य्यः पाटला बला ।
पर्ण्यश्चतस्रः पिप्पल्यः श्वदंष्ट्रा बृहतीद्वयम् ॥
शृङ्गी तामलकी द्राक्षा जीवन्ती पुष्करागुरु ।
अभया चामृताऋद्धिर्जीवकर्षभकौ शटी ॥
मुस्तं पुनर्नवा मेदा सूक्ष्मैलोत्पलचन्दने ।
विदारी वृषमूलानि काकोली काकनासिका ॥
एषां पलोन्मितान् भागान् शतान्यामलकस्य च ।
पञ्च दद्यात्तदैकध्यं जलद्रोणे विपाचयेत् ॥
ज्ञात्वा गतरसान्येतान्यौषधान्यथ तं रसम् ।
तच्चामलकमुद्धृत्य निष्कुलं तैलसर्पिषोः ॥
पलद्वादशके भृष्ट्वा दत्त्वा चार्द्धतुलां भिषक् ।
मत्स्यण्डिकायाः पूताया लेहवत्साधु साधयेत् ॥
षट् पलं मधुनश्चात्र सिद्धशीते प्रदापयेत् ।
चतुःपलं तुगाक्षीर्य्याः पिप्पल्या द्विपलं तथा ॥
पलमेकं निदध्याच्च त्वगेला पत्रकेशरात् ।

इत्ययं च्यवनप्राशः परमुक्तो रसायनः ॥
कासश्वासहरश्चैव विशेषेणोपदिश्यते।
क्षीणक्षतानां वृद्धानां बालानाञ्चाङ्गवर्द्धनः ॥
स्वरक्षयमुरोरोगं हृद्रोगं वातशोणितम्।
पिपासां मूत्रशुक्रस्थान् दोषां श्चैवापकर्षति ॥
अस्य मात्रां प्रयुञ्जीत नोपरुन्ध्याच्च भोजनम्।
अस्य प्रयोगाच्च्यवनः सुवृद्धोऽभूत् पुनर्युवा ॥

मेधां स्मृतिं कान्तिमनामयत्व-
मायुः प्रकर्षं बलमिन्द्रियाणाम्।
स्त्रीषु प्रहर्षं परमग्निवृद्धिं
बलप्रसादं पवनानुलोम्यम् ॥
रसायनस्यास्य नरः प्रयोगा-
ल्लभेत जीर्णोऽपि कटिप्रवेशात्।
जराकृतं पूर्वमपास्य रूपं
विभर्त्ति रूपं नव यौवनस्य ॥

सिता मत्स्यण्डिकाऽलाभे धात्र्याश्च मृदुभर्जनम् ॥
चतुर्भागजले प्रायो द्रव्यं गतरसं भवेत् ॥

यक्ष्मारिलौहम्।

मधुताप्य विडङ्गाश्मजतु लौहघृताभयाः ॥
घ्नन्ति यक्ष्माणमत्युग्रं सेव्यमाना हिताशिना ॥

सर्वचूर्णसमं लौहचूर्णं घृतमधुभ्यां लेह्यमिति
भानुदासः।

विन्ध्यवासियोगः ।

व्योषं शतावरी त्रीणि फलानि द्वे बले तथा ।
सर्वामयहरो योगः सोऽयं लौहरजोऽन्वितः ॥
एष वक्षः क्षतं हन्ति कण्ठजांश्च गदांस्तथा ।
राजयक्ष्माणमत्युग्रं बाहुस्तम्भमथार्दितम् ॥

यक्ष्मान्तकलौहः ।

रास्ना तालीशकर्पूर भेकपर्णी शिलाह्वयैः ।
त्रिकत्रयसमायुक्तो लौहो यक्ष्मान्तको मतः ॥
सर्वोपद्रवसंयुक्तमपि वैद्यविवर्ज्जितम् ।
हन्ति कासं स्वराघातं क्षयकासं क्षतक्षयम् ॥
बलवर्णाग्निपुष्टीनां साधनो दोषनाशनः ।

शिलाशिलाजतु मनःशिला इति केचित् ।

शिलाजत्वादिलौहम् ।

शिलाजतु मधुव्योष ताप्यलौहरजांसि च ।
क्षीरेण लोहितस्याशु क्षयं क्षयमवाप्नुयुः ॥

अवाप्नुयुः प्रापयेयुः अन्तर्भूतणिजर्थत्वात्

क्षयकेशरी ।

त्रिकटु त्रिफलैलाभिर्जातीफललवङ्गकैः ।
नवभागान्वितं लौहं समं सिन्दूरसन्निभम् ॥
छागीदुग्धेन संपिष्य वल्लमस्य प्रयोजयेत् ।
मधुना क्षयरोगांश्च हन्त्ययं क्षयकेशरी ॥

रसेन्द्रगुड़िका।

कर्षं शुद्धरसेन्द्रस्य स्वरसेन जयार्द्रयोः ।
शिलायां खल्लयेत्तावद्यावत्पिण्डं घनं भवेत् ॥
जलकणाकाकमाचो रसाभ्यां भावयेत्पुनः ।
सौगन्धिकपलं भृङ्ग स्वरसेन सुभावितम् ॥
चूर्णितं रससंयुक्तमजाचीरपलद्वये ।
खल्लितं घनपिण्डन्तु गुड़ोः स्विन्नकलायवत् ॥
कृत्वादौ शिवमभ्यर्च्य द्विजातीन् परितोष्य च ।
जीर्णान्नो भक्षयेदेकां चीरमांसरसाशनः ॥
सर्वरूपं क्षयं कासं रक्तपित्तमरोचकम् ।
अपि वैद्यशतैस्त्यक्तमम्लपित्तं नियच्छति ॥

वृहद्रसेन्द्रगुड़िका।

कुमार्य्या त्रिफलाचूर्णचित्रकस्य रसैः क्रमात् ।
शोधयित्वा पुनाराजी वृहद्धूसहरिद्रया ॥
पक्केष्टका रजोभिश्च धूर्त्तपत्ररसेन च ।
शृङ्गवेररसेनापि शोधयित्वा पुनः पुनः ॥
प्रक्षालयेत्पुनः पश्चाच्छानयेद्वसने घने ।
कर्षद्वयं रसेन्द्रस्य भावयेद्विजया रसे ॥
शिलायां व्यल्लयेच्चापि यावच्चूर्णत्वमागतम् ।
जलकणा काकमाचो रसाभ्यां भावयेत्पुनः ॥
सोगन्धिकपलं शुद्धमर्द्दं मरिचटङ्कनम् ।
माक्षिकञ्च शिखिग्रीवं ताल चाभ्रक तथा ।

एतांस्तु मिलितान् दत्त्वा भावयेदार्द्रकोद्रवैः ॥
रक्तिद्वयप्रमाणेन कारयेद्गुडिकां भिषक् ॥
जीर्णान्ने भोजयेदेकां चीरमांसरसाशनः।
हन्ति कासं चयं श्वासं रक्तपित्तमरोचकम् ॥
पाण्डुक्रमिस्वरहरं कृशानां पुष्टिवर्द्धनम्।
वाजीकरणमुद्दिष्टमम्लपित्तहरं परम् ॥

कल्याणसुन्दराभ्रम्।

वज्राभ्रमेकपलिकं पुटनैः सुजीर्णं
धात्रीपयोदबृहती शतमूलिकेत्तु।
विल्वाग्निमन्थजलवासककण्टकारी-
श्योनाकपाटलिबला च रसैरमीषाम् ॥
सम्मर्दितं पलमितैः पृथगेकशस्त्व-
गुञ्जासमं सुवलितं वटिकाकृतञ्च।
यक्ष्मचयौ सकलशोषबलासपित्तं
श्वासं समीरमरुचिं सकलाङ्गसादम् ॥
शोथं स्वरचयमजीर्णमुदर्दशूलं
मेहं ज्वरं विषमुरोग्रहपाण्डु हिक्काः।
कार्श्यं क्रिमिं बलविनाशनमम्लपित्तं
प्लीहामयं सह हलीमकमस्त्रगुल्मम् ॥
तृष्णामवातनिचयं ग्रहणीं प्रदुष्टां
विस्फोटकुष्ठनयनास्य शिरोगदांश्च ॥
मूर्च्छां वमिं विरसतां विनिहन्तिसद्यः
कल्याणसुन्दरमिदं बलदं सुपथ्यम् ॥

मेध्यं रसायनवरं सकलामयानां
नाशाय यक्ष्मनिवहे कथितं हरेण ॥

मृगाङ्कोरसः।

स्याद्रसेन समं हेममौक्तिकं द्विगुणं ततः।
गन्धकञ्च समं तेन रसपादन्तु टङ्कनम् ॥
सर्वं तद्गोलकं कृत्वा काञ्जिकेनावशोषयेत्।
भाण्डे लवणपूर्णेऽथ पचेद्यामचतुष्टयम् ॥
मृगाङ्कसंज्ञः सज्ञेयो रोगराजनिकृन्तनः।
गुञ्जाचतुष्टयं चास्य मरिचैर्भक्षयेद्भिषक् ॥
पिप्पलीदशकैर्वाथ मधुना लेहयेद्बुधः।
पथ्यं सुलघुमांसेन प्रायशोऽस्य प्रयोजयेत् ॥
दध्याज्यं गव्यतक्रं वा मांसमाजं प्रयोजयेत्।
व्यञ्जनैर्घृतपक्वैश्च नातिक्षारैरहिङ्गुभिः ॥
वृन्ताकं तैलबिल्वादिकारवेल्लञ्च वर्जयेत्।
स्त्रियं परिहरेद्दूरे कोपञ्चापि परित्यजेत् ॥

राजमृगाङ्कोरसः।

रसभस्मत्रयो भागा भागैकं हेमभस्मकम्।
मृततास्रस्य भागैकं शिलातालकगन्धकम् ॥
प्रतिभागद्वयं तत्राप्येकीकृत्य निधापयेत्।
वराटीः पूरयेत्तेन चाजाक्षीरेण टङ्कनम् ॥
पिष्ट्वा तेन मुखं रुद्ध्वा मृद्भाण्डेन निरोधयेत्।
शुष्कं गजपुटे पाच्यं चूर्णयेत् स्वाङ्गशीतलम् ॥
रसो राजमृगाङ्कोऽयं चतुर्गुञ्जं क्षयापहम्।

दशपिप्पलिकैः क्षौद्रं मरिचैकोनविंशतिः ॥
सघृतदीपयेद्वातपित्तश्लेष्मोद्भवे क्षये ॥

मह्हामृगाङ्कोरसः ।

निरुत्थभस्मसौवर्णं द्विगुणं भस्मसूतकम् ।
त्रिगुणं भस्ममुक्तोत्थं शुकपुच्छं चतुर्गुणम ॥
मृतताप्यञ्च पञ्चांशं दद्यादत्र भिषक् सुधीः ।
सप्तभागं प्रबालञ्च रसतुल्यञ्च टङ्कनम् ॥
सर्वमेकत्र सम्मर्द्य त्रिदिनं लुङ्गवारिणा ।
तत्ततो गोलकं कृत्वा शोषयित्वा खरातपे ।
लवणैः पात्रमापूर्य्य तन्मध्ये गोलकं क्षिपेत् ।
तन्मुखञ्च मृदा रुद्धा पचेद्यामचतुष्टयम ।
आकृष्य चूर्णितं शुद्धं प्रदेयं पूर्वभागिकम् ॥
वज्रञ्च तदभावे तु वैक्रान्तं तत्समांशकम् ।

मह्हामृगाङ्कः खलु सिद्ध एष
श्रीनन्दिनाथप्रकटीकृतोऽयम् ।
वल्लोऽस्य सेव्यो मरिचाज्ययुक्तः
सेव्योऽथवा पिप्पलिकासमेतः ॥

अत्रोपचाराः कर्त्तव्याः सर्वे क्षयगदोदिताः ।
बल्यं घृतञ्च भोक्तव्यं त्याज्यं शूरविरोधि यत् ।
यक्ष्माणं बहुरूपिणं ज्वरगणं गुल्मं तथा विद्रधिं
मन्दाग्निं स्वरभेदकासमरुचिं वान्तिञ्च मूर्च्छां भ्रमम्
अष्टावेव महागदान् गदगदान् पाण्डामयं कामलां
पित्तार्त्तिं समनग्रहान् बहुविधानन्यांस्तथा नाशयेत् ॥

रत्नगर्भपोट्टलीरसः।

रसं वज्रं हेमतारं नागं लौहञ्च ताम्रकम्।
तुल्यांशं मारितं योज्यं मुक्तामाक्षिकविद्रुमम्॥
शङ्खञ्च तुल्यतुल्यांशं सप्ताहं चार्द्रकद्रवैः।
मर्दयित्वा विचूर्ण्याथ तेन पूर्य्या वराटिकाः॥
टङ्कनं रविदुग्धेन पिष्ट्वा तन्मुखबन्धयेत्।
मृद्भाण्डे तं निरुध्याथ सम्यग्गजपुटे पचेत्॥
आदाय चूर्णयेत्सर्वं निर्गुण्ड्याः सप्तभावनाः।
आर्द्रकस्य रसैः सप्तचित्रकस्यैकविंशतिः।
द्रवैर्भाव्यं ततः शोष्यं देयं गुञ्जाचतुष्टयम्।
यक्ष्मरोगं निहन्त्याशु साध्यासाध्यं न संशयः॥
योजयेत्पिप्पली क्षौद्रैः सघृतैर्मरिचैस्तथा।
महारोगाष्टके कासे ज्वरे श्वासेऽतिसारके॥
पोट्टली रत्नगर्भोऽयं योगवाहेन योजयेत्।
वातव्याध्यश्मरी कुष्ठमेहोदरभगन्दराः॥
अर्शांसि ग्रहणीत्यष्टौ महारोगाः प्रकीर्त्तिताः॥

काञ्चनाभ्ररसः।

काञ्चनं रससिन्दूरं मौक्तिकं लौहमभ्रकम्।
विद्रुममभयातारं कस्तूरी च मनःशिला॥
प्रत्येकं विन्दुमात्रञ्च सर्वं सम्मर्द्य यत्नतः।
वारिणा वटिका कार्य्या द्विगुञ्जा फलमानतः।
अनुपानं प्रयोक्तव्यं यथादोषानुसारतः।

नानारोगप्रशमनं सर्वोपद्रवसंयुतम् ॥
क्षयं हन्ति तथा कासं श्लेषपित्तसमुद्भवम् ।
प्रमेहान् विंशतिञ्चैव दोषत्रयसमुत्थितान् ॥
अशीतिं वातजान् रोगान् नाशयेत्सद्य एव हि ।
बलवृद्धिं वीर्य्यवृद्धिं लिङ्गदार्ढ्यं करोति च ॥
काञ्चनस्य समा कान्तिर्मदनस्य समं वपुः ।
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय रसोऽयं काञ्चनाभ्रकः ॥

वृहत्काञ्चनाभ्ररसः ।

काञ्चनं रससिन्दूरं मौक्तिकं लौहमभ्रकम् ।
विद्रुमं मृतवैक्रान्तं तारं ताम्रञ्च वङ्गकम् ॥
कस्तूरिका लवङ्गञ्च जातीकोषैलवालुकम् ।
प्रत्येकं विन्दुमात्रञ्च सर्वं मर्द्यं प्रयत्नतः ॥
कन्यानीरेण सम्मर्द्य केशराजरसेन च ।
अजाक्षीरेण सम्भाव्य प्रत्येकं दिवसत्रयम् ।
चतुर्गुञ्जाप्रमाणेन वटिकां कारयेद्भिषक् ॥
अनुपानं प्रदातव्यं यथादोषानुसारतः ।
नानारोगप्रशमनं सर्वोपद्रवसंयुतम् ॥
क्षयं हन्ति तथा कासं यक्ष्माणं श्वासमेव च ।
प्रमेहान् विंशतिञ्चैव दोषत्रयसमुत्थितान् ॥
सर्वान् रोगान् निहन्त्याशु भास्करस्तिमिरं यथा ॥

चूड़ामणिरसः ।

द्विनिष्कं रससिन्दूरं तदर्द्धं हेमजारितम् ।

निष्कद्वयं गन्धकञ्च मर्दयेच्चित्रकद्रवैः ॥
कुमारिकाद्रवैर्यामं छागदुग्धे त्रियामकम् ॥
मुक्ताविद्रुमवङ्गानां निष्कं निष्कं विमिश्रयेत् ॥
गोलकं पूरयेच्छाण्डे कृत्वा गजपुटे पचेत् ।
स्वाङ्गशीतं विचूर्ण्याथ भक्षयेद्रक्तिकाद्वयम् ॥
मधुना क्षयरोगघ्नं वातपित्तसमुद्भवम् ॥
अजाघृतञ्चानुपिबेत् शर्करामधुसंयुतम् ॥

महाचन्दनादितैलम् ।

चन्दनं शालपर्णी च पृश्निपर्णी निदिग्धिका ।
बृहती गोक्षुरश्चैव मुद्गपर्णीविदारिका ॥
अश्वगन्धा माषपर्णी तथामलकमेव च ।
शिरीषं पद्मकोशीरं सरलं नागकेशरम् ॥
प्रसारणी तथा मूर्वा प्रियङ्गूत्पलबालकम् ।
वाट्यालकं चातिबला मृणालं विषशालुकम् ॥
पञ्चाशत्पलमेतेषां श्वेतवाट्यालकं तथा ।
जलद्रोणे विपक्तव्यं ग्राह्यं पादावशेषितम् ॥
अजाक्षीरं तैलसमं शतमूलीरसाढ़के ।
लाक्षारसं काञ्जिकञ्च दधिमस्तु तथैव च ॥
हरिणच्छागशशकमांसानाञ्च पृथक् पृथक् ।
चतुःप्रस्थं विनिःक्वाथ्य तैलाढ़कं विपाचयेत् ॥
श्रीखण्डागुरुकक्कोलं नखं शैलेयकेशरम् ।
पत्रं चार्चं मृणालञ्च हरिद्रे शारिके द्वयम् ॥
रक्तोत्पलं नतं कुष्ठं त्रिफला च परूषकम् ।

मूर्वा च ग्रन्थिपर्णी च नलिका देवदारु च ॥
सरलं पद्मकोशीरं धातकी विल्वपेषिका।
रसाञ्जनं मुस्तकञ्च शैलकं बालकं वचा ॥
मञ्जिष्ठालोध्र मधुरी जीवनीयं प्रियङ्गुकम्।
शट्येला कुङ्कमञ्चैवखट्टाशी पद्मकेशरम् ॥
रास्ना च जातीकोषञ्च विश्वकं सधनीयकम्।
पलार्द्धमेषां प्रत्येकं पेषयित्वा विनिक्षिपेत् ॥
महासुगन्धितैलस्य गन्धमत्र प्रदीयते।
काश्मीरमदचन्द्रांश्च सिद्धे पूते विनिक्षिपेत् ॥
यथालाभं शुभे पत्रे सङ्गोपेन निधापयेत्।
वातपित्तहरं वृष्यं धातुपुष्टिकरं परम् ॥
हन्ति यक्ष्माणमत्युग्रं रक्तपित्तमुरःक्षतम् ॥
येषां भूरिपरिश्रमादनुदिनं नश्यन्ति देहा नृणां
ये वा कामुकलानुकूलतरुणी सङ्गे च निर्धातवः।
ये वा व्याधिविशीर्णतामुपगतास्तेषां परं भेषजं
बल्यं वृष्यतमं तनूपचयकृत् श्रीचन्दनाद्यं महत्।

द्राक्षारिष्टः।

द्राक्षातुलार्द्धं द्विद्रोणे जलस्य विपचेत्सुधीः।
पादशेषे कषाये च पूते शीते विनिक्षिपेत् ॥
गुडस्य द्वितुलं तत्र त्वगेला पत्रकेशरम्।
प्रियङ्गुर्मरिचं कृष्णा विडङ्गञ्चेति विचूर्णयेत् ॥
पृथक् पलोन्मितैर्भागैर्घृतभाण्डे निधापयेत्।
समन्ततो घट्टयित्वा पिबेज्जातरसं ततः ॥

उरःक्षतं क्षयं हन्ति कासश्वासगलामयान्।
द्राक्षारिष्टाह्वयः प्रोक्तो बलकृन्मलशोधनः॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां यक्ष्माधिकारः समाप्तः।

अथ कासाधिकारः।

वास्तुको वायसीशाकं मूलकं सुनिषण्णकम्।
स्नेहास्तैलादयो भक्ष्याः क्षीरेक्षुरसगौड़िकाः॥
दध्यारनालाम्लफलं प्रसन्नापानमेव च।
शस्यते वातकासे तु स्वाद्वम्ललवणानि च॥
ग्राम्यानूपौदकैः शालि यवगोधूमषष्टिकान्।
रसैर्माषात्मगुप्तानां यूषैर्वा भोजयेद्धितान्॥
शटी शृङ्गीकणाभार्गी गुड़वारिदयासकैः।
सतैलैर्वातकासघ्नो लेहोऽयमपराजितः॥
पित्तकासे तनुकफे त्रिवृतां मधुरैर्युताम्।
दद्याद्घनकफे तिक्तैर्विरेकार्थं युतां भिषक्॥
मधुरैर्जाङ्गलरसैः श्यामाकयवकोद्रवाः।
मुद्गादियूषैः शाकैश्च तिक्तकैर्मात्रया हिताः॥

द्राक्षा मधुकखर्जूरं पिप्पली मरिचान्वितम् ।
पित्तकासहरं ह्येतल्लिह्यान्माक्षिकसर्पिषा ॥
बलिनं वमनेनादौ शोधितं कफकासिनम् ।
यवान्नैः कटुरूक्षोष्णैः कफघ्नैश्चाप्युपाचरेत् ॥
पार्श्वशूले ज्वरे श्वासे कासे श्लेष्मसमुद्भवे ।
पिप्पलीचूर्णसंयुक्तं दशमूलीजलं पिबेत् ॥
स्वरसं शृङ्गवेरस्य माक्षिकेण समन्वितम् ।
पाययेच्छ्वासकासघ्नं प्रतिश्याय कफापहम् ॥
कण्टकारीकृतः क्वाथः सकृष्णः सर्वकासहा ।
विभीतकं घृताभ्यक्तं गोशकृत्परिवेष्टितम् ॥
स्विन्नमग्नौ हरेत्कासं ध्रुवमास्ये विधारितम् ।
वासकस्वरसः पेयः मधुयुक्तो हिताशिना ।
पित्तश्लेष्म कृते कासे रक्तपित्ते विशेषतः ॥
वासायाः स्वरसः पूतं कणामाक्षिक संयुतम् ।
अभ्यासान्मुच्यते पीत्वाप्यसाध्यात् कासरोगतः ॥
पुटपाकेन उत्स्विद्य वासकस्य रसो ग्राह्यः अत्रक्वाथं व्यवहरन्ति वृद्धाः ।
समूलं चित्रकञ्चैव पिप्पलीचूर्णकं हरेत् ।
कासं श्वासञ्च हिक्काञ्च मधुयुक्तं द्विजोत्तमम् ॥
तद्वत् क्रव्यादजं मांसं कौलिङ्गं मांसमेव च ।
असाध्यान्मूच्यते भुक्त्वा कासादभ्यासयोगतः ॥
मुस्तकं पिप्पली द्राक्षा सपक्वं बृहतीफलम् ।
घृतक्षौद्र युतो लेहः क्षयकास निवर्हणः ॥

मरिचाद्यचूर्णम् ।

कर्षः कर्षार्द्धमथो पलं पलद्वयं तथार्द्धकर्षञ्च ।
मरिचस्य पिप्पलीनां दाड़िमगुड़ यावशूकानाम् ॥
सर्वौषधैरसाध्या ये कासाः सर्ववैद्यविनिसृष्टाः ।
अपि पूयं छर्द्दयतां तेषामिदं महौषधं पथ्यम् ॥

समशर्करचूर्णम् ।

लवङ्गजातीफलपिप्पलीनां
भागान् प्रकल्प्याचसमानमीषाम् ।
पलार्द्धमेकं मरिचस्य दद्यात्
पलानि चत्वारि महौषधस्य ॥
सितासमं चूर्णमिदं प्रसह्य
रोगानिमानाशु बलान्निहन्यात् ।
कासज्वरारोचकमेह गुल्म-
श्वासाग्निमान्द्य ग्रहणी प्रदोषान् ॥

मनःशिलालमरिचमांसी मुस्तेङ्गुदैर्पिवेत् ।
धूमं त्र्यहञ्च तस्यानु सगुड़ञ्च पयः पिवेत् ॥
एष कासान् पृथग्द्वन्द्व सर्वदोषसमुद्भवान् ।
शतरपि प्रयोगाणां साधयेदप्रसाधितान् ॥
मनःशिला लिप्तदलं वदर्य्या उपशोषितम् ।
सक्षीरं धूमपानञ्च महाकासनिवर्हणम् ॥
अर्कच्छल्लशिले तुल्ये ततोऽर्द्धेन कटुत्रिकम् ।
चर्णितं वह्निनिक्षिप्तं पिवेद्धूमन्तु योगवित् ॥
भक्षयेदथ ताम्बूलं पिवेद्दुग्धमथाम्बु ना ।

कासाः पञ्चविधा यान्ति शान्तिमाशु न संशयः॥
मरिचं शिलार्कं चोरैरार्कीं त्वचमाशु भावितां शुष्काम्
कृत्वा विधिना धूमं पिवतः कासाः शमं यान्ति॥

कण्टकारीघृतम्।

घृतं रास्ना बलाव्योष श्वदंष्ट्रा कल्कपाचितम्।
कण्टकारीरसे पानात्पञ्चकासनिसूदनम्॥

व्याघ्रीहरीतकी।

समूलपुष्पच्छदकण्टकाय्या-
स्तुलां जलद्रोणपरिप्लुताञ्च।
हरीतकीनाञ्च शतं निदध्याद्
विपच्य सम्यक् चरणावशेषम्॥
गुड़स्य दत्त्वा शतमेवमग्नौ
विपक्कमुत्ताय्य ततः सुशीते।
कटुत्रिकञ्च द्विपल प्रमाणं
पलानि षट् पुष्परसस्य तत्र॥
त्रिपिचतुर्जात पलं यथाग्नि
प्रयुज्यमानो विधिनावलेहः।
वातात्मकं पित्तकफोद्भवञ्च
द्विदोषकासानपि च त्रिदोषम्॥
क्षयोद्भवञ्च चतजञ्च हन्यात्
तत्पीनसं श्वासमुरचतञ्च।
यक्ष्माणमेकादशमुग्ररूपं
भृगूपदिष्टं हि रसायनं स्यात्॥

तिन्तिड़ी पत्रजः क्वाथो हिङ्गुसैन्धवसंयुतः ।
दुष्टकासं जयत्याशु तृणविन्दुमिवानलः ॥

वासावलेहः ।

वासकस्वरसप्रस्थे मानिका शितशर्करा ।
पिप्पली द्विपलं दत्वा सर्पिषश्च पचेच्छनैः ॥
लेहीभूते ततः पश्चाच्छीते क्षौद्रपलाष्टकम् ।
दत्त्वावतारयेद्वैद्यो मात्रया लेह उत्तमः ॥
निहन्ति राजयक्ष्माणं कासं श्वासञ्च दारुणम् ।
पार्श्वशूलञ्च हृच्छूलं रक्तपित्तं ज्वरं तथा ॥

तालीशाद्यो मोदकः ।

तालीशपत्रं मरिचं नागरं पिप्पली शुभा ।
यथोत्तरं भागवृद्ध्या त्वगेले चार्द्धभागिके ॥
पिप्पल्यष्टगुणा चात्र प्रदेया सितशर्करा ।
कासश्वासारुचिहरं तच्चूर्णं दीपनं परम् ॥
हृत्पाण्डुग्रहणीरोगप्लीहशोथज्वरापहम् ।
वम्यतीसारशूलघ्नं मूढ़वातानुलोमनम् ॥
कल्पयेद्गुड़िकाञ्चैतच्चूर्णं पक्त्वा सितोपलाम् ॥
गुड़िकाह्यग्निसंयोगाच्चूर्णाल्लघुतरा स्मृता ।
पैत्तिके य[illegible]ह न्येके शुभया वंशलोचनाम् ॥
विशेषणं हि पिप्पल्या अन्यत्र पैत्तिकाच्छुभा ॥

पञ्चामृतरसः ।

शुद्धसूतस्य भागैकं भागौ द्वौ गन्धकस्य च ।

भागद्वयं मृतं ताम्रं मरिचं दशभागिकम् ॥
मृताभ्रस्य चतुर्भागं भागमेकं विषं क्षिपेत् ।
अम्लेन मर्द्दयेत्सर्वं माषैकं वातकासनुत् ॥
अनुपानं लिहेत् क्षौद्रैर्विभीतकफलत्वचम् ।

अमृतार्णवरसः ।

पारदं गन्धकं शुद्धं मृतलौहञ्च टङ्कनम् ।
रास्ना विडङ्गत्रिफला देवदारु कटुत्रिकम् ॥
अमृता पद्मकं क्षौद्रं विषञ्चापि विचूर्णयेत् ।
द्विगुञ्जं वातकासार्त्तः सेवयेदमृतार्णवम् ॥

चन्द्रामृतावटी ।

(चन्द्रामृतरसः ।)

त्रिकटु त्रिफलाचव्यं धान्यजीरकसैन्धवम् ।
प्रत्येकं तोलकं ग्राह्यं छागीक्षीरेण गोलयेत् ॥
रसगन्धकलौहानां प्रत्येकं कार्षिकं शुभम् ।
टङ्कनस्य पलं दत्त्वा मरिचस्य पलार्द्धकम् ॥
नवगुञ्जाप्रमाणेन वटिकां कारयेद्भिषक् ।
प्रातःकाले शुचिर्भूत्वा चिन्तयित्वा सुरेश्वरीम् ॥
एकैकां वटिकां खादेद्रक्तोत्पलरसप्लुताम् ।
नीलोत्पलरसेनापि कुलत्थस्य रसेन वा ॥
पिप्पल्या मधुना वापि शृङ्गवेररसेन वा ।
हन्ति पञ्चविधं कासं वातपित्तसमुद्भवम् ॥
वातश्लेष्मोद्भवं दोषं पित्तश्लेष्मोद्भवं तथा ।
वातिकं पैत्तिकञ्चैव नानादोषसमुद्भवम् ॥

रक्तनिष्ठीवनञ्चापि ज्वरं श्वाससमन्वितम्।
तृष्णां दाहं भ्रमं हन्ति जठराग्निप्रदीपनी॥
बलवर्णकरी ह्येषा प्लीहगुल्मोदरापहा।
आनाह क्रिमिहृत्पाण्डु जीर्णज्वरविनाशिनी॥
इयं चन्द्रामृता नाम चन्द्रनाथेन निर्म्मिता।
वासा गुड़ूची भार्गी च मुस्तकं कण्टकारिका॥
सेवनान्ते प्रकर्त्तव्या गुड़िका वीर्य्यधारिणी॥

श्रीडामरानन्दाभ्रम्।

अभ्रस्यामलमारितस्य तु पलं क्षुद्राटरूषस्थिरा-
विल्वश्योनाकपाटला कलसिका सब्रह्मयष्ट्याद्रंकाः।
चित्रग्रन्थिकगोक्षुरं सचविकं मार्गीत्रगुप्तान्वितं
सत्त्वैर्मर्द्दितमेकशश्च पलिकैर्गुञ्जार्द्धकं भक्षितम्॥
कासं पञ्चविधं स्वरामयमुरोघातञ्च हिक्कां ज्वरं
श्वासं पीनसमेहगुल्ममरुचिं यक्ष्माम्लपित्तं क्षयम्।
दाहं मोहमशेषदोषजनितं शूलं बलाशं क्रिमिं
छर्द्दिं पाण्डुहलीमकं गलगदं विस्फोटकं कामलाम्॥
मन्दाग्निं ग्रहणीं क्षयञ्च यकृतं प्लीहानमर्शांसि षट्
हन्यादामकफोद्भवान् गुरुगदान् श्रीडामरानन्दकम्।
बल्यं वृष्यमशेषदोषहरणं धातुप्रदं कामिनां
मेध्यं हृद्यरसायनं हरमुखाज्ज्ञात्वा मयाभाषितम्॥

महाकालेश्वरोरसः।

मृतं लौहं मृतं वङ्गं मृतार्कं मृतमभ्रकम्।
शुद्धं सूतञ्च गन्धञ्च माक्षिकं हिङ्गुलं विषम्॥

जातीफलं लवङ्गञ्च त्वगेला नागकेशरम्।
उन्मत्तस्य च वीजानि जयपालञ्च शोधितम्॥
एतानि समभागानि मरिचं त्वरनेत्रकम्।
सर्वंद्रव्यं चिपेत् खल्ले लौहदण्डेन मर्द्दयेत्॥
शक्राशनस्य स्वरसैर्भावयेदेकविंशतिम्।
गुञ्जामात्रा प्रदातव्या आर्द्रकस्य रसैर्युता॥
तदर्द्धं वालवृद्धेषु पथ्यं देयं यथोचितम्।
पञ्चकासान् चयं श्वासं राजयक्ष्माणमेव च॥
सन्निपातं कण्ठरोगमभिन्यासमचेतनम्।
महाकालेश्वरो हन्ति कालनाथेन भाषितः॥

विजयभैरवो रसः।

सूतकं गन्धकं लौहं विषमभ्रकतालकम्।
विड़ङ्गं रेणुकं मुस्तमेलाग्रन्थिककेशरम्॥
त्रिकटु त्रिफलाचित्रं शुद्धं जैपालवीजकम्।
एतानि समभागानि गुड़ं द्विगुणमुच्यते॥
तिन्तिड़ीवीजमात्रेण प्रातःकाले तु भक्षयेत्।
कासं श्वासं चयं गुल्मं प्रमेहं विषमज्वरम्॥
अजीर्णं ग्रहणीदोषं हन्ति पाण्डुामयं तथा॥
अपाने हृदये शूलं वातरोगं गलग्रहम्।
ब्रह्मणा निर्म्मितो ह्येष रसो विजयभैरवः॥

कासमंहारभैरवो रसः।

रसगन्धकताम्रञ्च शङ्खटङ्कनलौहकम्।
मरिचं कुष्ठतालीशजातीफललवङ्गकम्॥

कार्षिकं चूर्णमादाय दण्डे नामर्द्य भावयेत्।
भेकपर्णी केशराज निर्गुण्डी काकमाचिका॥
द्रोणपुष्पी शालपर्णी थौमसुन्दरमेव च।
भार्गी हरीतकी वासा कार्षिकैः पत्रजैरसैः॥
वटिकां कारयेद्वैद्यः पञ्चगुञ्जाप्रमाणतः।
वातजं पित्तजं कासं द्वन्द्वजं चिरकालजम्॥
निहन्ति नात्रसन्देहो भास्करस्तिमिरं यथा॥
श्रीमद्गहननाथेन काससंहारभैरवः।
रसोऽयं निर्म्मितो यत्नाल्लोकरक्षणहेतवे॥
वासा शुण्ठी कण्टकारी क्वाथेन पाययेद्बुधः।
कासं नानाविधं हन्ति श्वासमुग्रं गरापहः॥
बलवर्णकरः श्रीदः पुष्टिदो वह्निदीपनः॥

बृहद्रसेन्द्रगुड़िका।

कर्षं शुद्धरसेन्द्रस्य गन्धकस्याभ्रकस्य च।
लौहचूर्णस्य ताम्रस्य तालकस्य विषस्य च॥
मनःशिलायाः क्षाराणां बीजं धुस्तूरकस्य च।
मरिचस्यापि सर्वेषां समं चूर्णं प्रकल्पयेत्॥
जयन्ती चित्रकं माणकण्टकारील्लमण्डुकी।
शक्राशनं भृङ्गराजं केशराजार्द्रकं तथा॥
सिन्धुवारस्य च रसैः कर्षमात्रैर्विभावयेत्।
कलाय परिमाणान्तु गुड़िकां कारयेद्भिषक्॥
हन्ति पञ्चविधं कासं श्वासञ्चैव सुदारुणम्।
कफवातामयानुग्रानानाहं विड्विबद्धताम्॥

अग्निमान्द्यारुचिं शोथमुदरं पाण्डुकामलाम्।
रसायनी च वृष्या च बलवर्णप्रसादनी॥
मधुरं बृंहणं वृष्यं मत्स्यं मांसञ्च जाङ्गलम्।
घृतपक्कं सदा भक्ष्यं रुक्षं तीक्ष्णं विवर्जयेत्॥
आर्द्रक रसेन भक्षणम्।
यक्ष्माधिकारोक्ता स्वल्परसेन्द्रगुड़िका चात्र कर्त्तव्या।

गुणमहोदधिः।

सूतकं गन्धकं लौहं विषञ्चापि वराङ्ककम्।
ताम्रकं वङ्गभस्मापि व्योमकञ्च समांशकम्॥
पत्रं त्रिकटुकं मुस्तं विड़ङ्गं नागकेशरम्।
रेणुका मेलकञ्चैव पिप्पलीमूलमेव च॥
एषाञ्च द्विगुणं दत्त्वा मर्द्दयित्वा प्रयत्नतः।
भावना तत्र दातव्या जलपिप्पलिनिम्बुभिः॥
मात्रा चणकतुल्या तु वटिकेयं प्रकीर्त्तिता॥
हन्ति कासं तथा श्वासमर्शांसि च भगन्दरम्।
हृच्छूलं पार्श्वशूलञ्च कर्णरोगं कपालिकाम्॥
हरेत् ग्रहणी रोगानष्टौ च जठराणि च।
प्रमेहान् विंशतिञ्चैवाप्यश्मरीञ्च चतुर्विधाम्॥
न चान्नपाने परिहार्य्यमस्ति
न चातपे चाध्वनि मैथुने च।
यथेष्टचेष्टाभिरतः प्रयोगी
नरो भवेत् काञ्चनराशिगौरः॥

समशर्करलौहम्।

लवङ्गं कट्फलं कुष्ठं यमानी त्रूषणं तथा।
चित्रकं पिप्पलीमूलं वासकं कण्टकारिका॥
चव्यं कर्कटशृङ्गी च चातुर्जातं हरीतकी।
शटी कक्कोलकं मुस्तं लौहमभ्रं यवाग्रजम्॥
सर्वं प्रतिसमञ्चूर्णं तावच्छर्करयान्वितम्।
सर्वमेकीकृतच्चूर्णं स्थापयेत् स्निग्धभाजने॥
निहन्ति सर्वजं कासं वातश्लेष्मसमुद्भवम्।
क्षयकासं रक्तपित्तं श्वासमाशु विनाशयेत्॥
क्षीणस्य पुष्टिजननं बलवर्णाग्निवर्द्धनम्॥

भागोत्तरगुड़िका।

रसभागो भवेदेको गन्धको द्विगुणो भवेत्।
त्रिभागा पिप्पली पथ्या चतुर्भागा विभीतकः॥
पञ्चभागस्तथा वासा षड्गुणा सप्तभागिका।
भार्गी सर्वमिदञ्चूर्णं भाव्यं वव्बोलजैद्रवैः।
एकविंशतिवारांस्तु मधुना गुड़िका कृता॥
विभितकप्रमाणेन प्रातरेकान्तु भक्षयेत्।
कासं श्वासं हरेत् क्षुद्रा क्वाथस्तदनुकण्ठया॥

कासलक्ष्मीविलासः।

पलं वङ्गं पलं कान्तं घनं ताम्रञ्च कांस्यकम्।
शुद्धसूतं सतालञ्च तालाङ्कुर सखर्परम्॥
केशराजरसेनापि भावना दिवसत्रयम्।

कुलत्थस्वरसेनाथ भावयेच्च पुनः पुनः ॥
एला जातीफलाख्यञ्च तेजपत्रलवङ्गकम् ।
यमानी जीरकञ्चैव त्रिकटु त्रिफलासमम् ॥
नतं भृङ्गं वंशगर्भं कर्षमात्रञ्च कारयेत् ।
भावयेच्च रसेनाथ गोलयेत्सर्वमौषधम् ॥
तत्पश्चात् वटिका कार्य्या चणकप्रमिता तथा ।
शीताम्बुना पिबेद्धीमानस्त्रकासनिवृत्तये ॥
मत्स्यं मांसं तथा चीरं पथ्यं स्यात् स्निग्धभोजनम् ।
क्षतकासं तथा श्वासं ज्वरं हन्ति न संशयः ॥
हलीमकं पाण्डुरोगं शोथं शूलं प्रमेहकम् ।
अर्शो नाशं करोत्येव बलं वृद्धिञ्च कारयेत् ॥
कामदेवसमं वर्णं तृष्णारोचकनाशनम् ।
वर्ज्यं शाकाम्लमादौ च भृष्टद्रव्यं हुताशनम् ॥
रसो लक्ष्मीविलासोऽयं महादेवेन भाषितः ॥

सर्वाङ्गसुन्दररसः ।

रसगन्धकतुल्यांशौ द्वौ भागौ टङ्कनस्य च ।
मौक्तिकं विद्रुमं शङ्खं मारणीयं प्रयत्नतः ॥
हेमभस्मार्द्धभागञ्च सर्वं खल्ले निधापयेत् ।
निम्बद्रवस्य योगेन पिण्डिकां कारयेद्भिषक् ॥
पश्चाद्गजपुटं दद्यात् शीतलञ्च समुद्धरेत् ।
हेमभस्मसमं तीक्ष्णं तीक्ष्णार्द्धं दरदो मतः ॥
एकीकृत्य समस्तानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
ततः पूजां प्रकुर्वीत रसस्य दिवसे शुभे ॥

सर्वाङ्गसुन्दरी नाम रोगराजकुलान्तकृत्।

शृङ्गाराभ्रम्।

शुद्धं कृष्णाभ्रचूर्णं द्विपलपरिमितं शाणमानं यदन्यत्
कर्पूरं जातिकोषं सजलमिभकणा तेजपत्रं लवङ्गम्॥
मांसी तालीशचोचे गजकुसुम गदं धातकी चेतितुल्यं
पथ्याधात्री विभीतं त्रिकटुरथ पृथक् त्वर्द्ध शाणं द्विशाणम्॥
एलाजातीफलाख्यं चितितलविधिना शुद्धगन्धाश्मकोलं
कोलार्द्धं पारदस्य प्रतिपदविहितं पिष्टमेकत्र मिश्रम्।
पानीयेणैव कार्य्याः परिणतचणकास्विन्नतुल्याश्च वट्यः
प्रातः खाद्याश्चतस्त्रस्तदनु च कियच्छृङ्गवेरं सपर्णम्॥
पानीयं पीतमन्ते ध्रुवमपहरति चिप्रमादौ विकारान्
कोष्ठे दुष्टाग्निजातान् ज्वरमुदररुजो राजयक्ष्मक्षयञ्च।
कासं श्वासं सशोथं नयनपरिभवं मेहमेदो विकारान्॥
छर्दिं शूलाम्लपित्तं तृषमपि महतीं गुल्मजालं विशालम्।
पाण्डुत्वं रक्तपित्तं गरगरलगदान् पीनसान् प्लीहरोगान्
हन्यादामानिलोत्थान् कफपवनकृतान् पित्तरोगानशेषान्
बल्यो वृष्यश्च भोग्यस्तरुणतरकरः सर्वरोगे प्रशस्तः
पथ्यं मांसैश्च यूषैर्घृतपरिलुलितैर्गव्यदुग्धैश्च भूयः॥
भोज्यं मिष्टं यथेष्टं ललितललनया दीयमानं मुदाय
शृङ्गाराभ्रेण कामीयुवतिजनशताभोगयोगादतुष्टः॥
वर्ज्यं शाकाम्लमादौ दिनकतिचिदथ स्वेच्छया भोज्यमन्यद्-
दीर्घायुः काम मूर्त्तिर्गतबलिपलितो मानवोऽस्य प्रसादात्

वसन्ततिलकरसः।

हेम्नो भस्मकतोलकं घन द्विगुणितं लौहास्त्रयः परदा-

स्वल्पारोऽनियतन्तु वङ्गयुगलञ्च कौक्ततं मर्दयेत् ।
मुक्ताविद्रुमयो रसेन समता गोक्षुरवासेक्षुणा
सर्वं वन्ध्यकरोषक्षेण सुदृढ़ं तप्तं पचेत्सप्तधा ॥
कस्तूरी घनसारमर्द्दितरसः पश्चात्सुसिद्धो भवेत्
कासश्वाससपित्तवातकफजित्पाण्डुक्षयादीन् हरेत्
शूलादिं ग्रहणीं विषादि हरणं मेहाश्मरी विंशतिम् ॥
हृद्रोगापहरं ज्वरादिशमनं वृष्यं वयोवर्द्धनम् ।
श्रेष्ठं पुष्टिकरं वसन्ततिलकं मृत्युञ्जयेनोदितम् ॥

चन्दनाद्यं तैलम्।

चन्दनागुरुतालीश मञ्जिष्ठा नखपद्मकम् ।
मुस्तकञ्च शटीलाचा हरिद्रा रक्तचन्दनम् ॥
एषां प्रतिपलैश्चूर्णैस्तैलार्द्धपात्रकं पचेत् ।
भार्गी वासा कण्टकारी वाटग्रालकगुडूचिकाः ॥
एषां शतपले क्वाथ्ये समभागे जड़ीकृते ।
पक्वा तैलं प्रदातव्यं राजयक्ष्मविनाशनम् ॥
कासघ्नं गरदोषघ्नं बलवर्णाग्निवर्द्धनम् ।
पापालक्ष्मी प्रशमनं ग्रहदोषविनाशनम ॥
आदौ कल्कं प्रदातव्यं गन्धद्रव्यं ततः परम् ।
तैलमुत्तार्य्य दातव्यं शिह्लकं कुङ्कुमं नखम् ॥
गन्धचन्दनकर्पूरमेलावीजं लवङ्गकम् ॥

वासाचन्दनाद्यं तैलम्।

चन्दनं रेणुका पूतिर्हयगन्धा प्रसारणी ।
त्रिसुगन्धि कणामूलं नागकेशरमेव च ॥

भिदे द्वे च त्रिकट्वं रास्ना मधुकशैलजम्।
शठी कुष्ठं देवदारु वनिता च बिभितकम्॥
एतेषां पालिकैर्भागैः पचेत्तैलाढ़कं भिषक्।
वासायाश्च पलशतं जलद्रोणे विपाचयेत्॥
लाक्षारसाढ़कञ्चैव तथैव दधिमस्तुकम्।
चन्दनञ्चामृता भार्गी दशमूलं निदिग्धिका॥
एतेषां विंशतिपलं जलद्रोणे विपाचयेत्।
पादशेषे स्थिते क्वाथे तैलं तेनैव साधयेत्॥
कासान् ज्वरान् रक्तपित्तं पाण्डुरोगं हलीमकम्।
कामलाञ्च चतक्षीणं राजयक्ष्माणमेव च॥
श्वासान् पञ्चविधान् हन्ति बलवर्णाग्निपुष्टिकृत्।
तैलं वासाचन्दनादिकृष्णात्रेयेण भाषितम्॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां कासाधिकारः समाप्तः।

अथ हिक्काश्वासाधिकारः।

हिक्का श्वासातुरे पूर्वं तैलाक्ते स्वेद इष्यते।
स्निग्धै र्लवणयोगैश्च मृदुवातानुलोमनम्॥
ऊर्द्धाधः शोधनं शक्ते दुर्बले शमनं मतम्॥

कोलमज्जाञ्जनं लाजा तिक्ता काञ्चनगैरिकम् ।
कृष्णाधात्री सिताशुण्ठी काशीशं दधिनाम च ॥
पाटल्याः सफलं पुष्पं कृष्णाखर्ज्जूरमुस्तकम् ।
षड़ेते पादिका लेह्या हिक्काघ्ना मधुसंयुता ॥
मधुकं मधुसंयुक्तं पिप्पली शर्कराऽन्विता ।
नागरं गुड़संयुक्तं हिक्काघ्नं लावणत्रयम् ॥
स्तन्येन मक्षिकाविष्ठा नस्यं वालक्तकाम्बुना ।
योज्यं हिक्काभिभूताय स्तन्यं वा चन्दनान्वितम् ॥
मधुसौवर्च्चलोपेतं मातुलुङ्गरसं पिवेत् ।
हिक्कार्तस्य पयश्छागं हितं नागरसाधितम् ॥
अप्यसाध्यां नयत्यस्तं हिक्कां चौद्रविलेहनम् ।
सद्य एव महारोगः काशमूलभवं रजः ॥
माषचूर्णभवो धूमो हिक्कां हन्ति न संशयः ।
असाध्यां साधयेद्धिक्कां सितयैलाभवं रजः ॥
शर्करा मरिचश्चूर्णं लीढ़ं मधुयुतं मुहुः ।
निहन्ति प्रवलां हिक्कामसाध्यामपि देहिनाम् ॥
हिक्काघ्नः कदलीमूलरसः पेयः सशर्करः ।
कृष्णामलकशुण्ठीनां चूर्णं मधुसिताप्लुतम् ।
मुहुर्मुहुः प्रयोक्तव्यं हिक्काश्वासनिवर्हणम् ॥
हिक्कां हरति प्रवलां श्वासमतिप्रवृद्धं जयति ।
शिखिपुच्छभस्मपिप्पलीचूर्णं मधुमिश्रितं लीढ़म् ॥
अभया नागरकल्कं पौष्करयावशूकमरिचकल्कं वा ।
तोयेनोष्णेन पिवेच्छ्वासी हिक्की च तच्छान्त्यै ॥
कर्षं कलिङ्गचूर्णं लीढ़ं चात्यन्तमिश्रितं मधुना ।

अचिराद्धरति श्वासं प्रबलामूर्द्ध्वहिक्काञ्च व॥

कनकस्य फलं शाखां पत्रं संकुटाय यत्नतः।
शोषयित्वा च तद्धूमपानात् श्वासो विनश्यति॥

हरिद्रादिचूर्णम्।

हरिद्रां मरिचं द्राक्षां गुड़ं रास्नां कणां शठीम्।
जह्यात्तैलेन विलिहन् श्वासान् प्राणहरानपि॥

गुड़ं कटुकतैलेन मिश्रयित्वा समं लिहेत्।
त्रिसप्ताहप्रयोगेण श्वासं निर्म्मूलतोजयेत्॥

विल्वाटरूषदलवारिसमूलशुक्ल-
दण्डोत्पलोदलजलं कटुतैलमिश्रम्।
भार्गी गुड़ो यदि च तत्र हतप्रभाव-
स्तं श्वासमाशु विनिहन्ति महाप्रभावम्॥

विल्ववासकयोः पत्रस्य शुक्लदण्डोत्पलपत्रस्य च स्वरसः कटुतैलेन पेयः।

कुष्माण्डकानखचूर्णन्तु पेयं कोष्णेन वारिणा।
शीघ्रं प्रशमयेच्छ्वासं कासञ्चैव सुदारुणम्॥

कृष्णा सैन्धवचूर्णं स्वरसेन शृङ्गवेरस्य।
यो लेढ़ि शमनकाले स जयति सप्ताहतः श्वासान्॥

गन्धकं मरिचं साज्यं श्वासकासक्षयापहम्।
गन्धकं घृतयोगेन श्वासकासक्षयापहम्।

शृङ्ग्यादिचूर्णम्।

शृङ्गीकटुत्रयफलत्रयकण्टकारी-
भार्गीसपुष्करजटालवणानि पञ्च।

चूर्णं पिबेच्छिशिरेण जलेन हिक्का-
श्वासोर्द्धवातकसनारुचि पीनसेषु ॥

भार्गीगुड़ः।

शतं संगृह्य भार्ग्यास्तु दशमूल्यास्तथा शतम्।
शतं हरितकीनाञ्च पचेत्तोये चतुर्गुणे ॥
पादावशेषे तस्मिंस्तु रसे वस्त्रं परिस्रुते।
आलोड्य च तुलां पूतां गुड़स्य त्वभयां ततः ॥
पुनः पचेन्मृदावग्नौ यावल्लेहत्वमागतम्।
शीते च मधुनस्तत्र षट् पलानि प्रदापयेत् ॥
त्रिकटु त्रिसुगन्धञ्च पलिकानि पृथक् पृथक्।
कर्षद्वयं यवक्षारं सञ्चूर्ण्य प्रक्षिपेत्ततः ॥
भक्षयेदभयामेकां लेहस्यार्द्धपलं लिहेत् ॥
श्वासं सुदारुणं हन्ति कासं पञ्चविधं तथा।
स्वरवर्णप्रदोह्येष जठराग्नेश्च दीपनः ॥
पलोल्लेखागते माने न द्वैगुण्यमिहेष्यते।
हरीतकी शतस्यात्र प्रस्थत्वादाढ़कं जलम् ॥

शृङ्गीगुड़घृतम्।

कण्टकारीद्वयं वासामृता पञ्चपलं पृथक्।
शतावर्य्या पञ्चदशभार्गी दशपलानि च ॥
गोक्षुरं पिप्पलीमूलं पृथक्पलसमन्वितम्।
पाटला त्रिपलञ्चैव चतुर्गुणजले पचेत् ॥
चतुर्भागावशिष्टन्तु कषायमवतारयेत्।
पुरातनगुड़स्यात्र पलानि दश दापयेत् ॥

घृतस्य पञ्च दत्त्वा च दत्त्वा दशपलं पयः ।
सर्वमेकीकृतं पक्त्वा चूर्णमेषां विनिःक्षिपेत् ॥
शृङ्गी द्वितोलकं जातीफलं पलं त्रितोलकम् ।
चतुस्तोलं लवङ्गञ्च तुगाक्षीरी पृथक् पृथक् ॥
गुड़त्वगेले च तथा तोलकद्वयमाणके ।
कुष्ठतोलचतुष्कञ्च शुण्ठ्या तोलकसप्तकम् ॥
पिप्पल्याः पलमेकञ्च तालीशं तोलकत्रयम् ।
जातीकोषं तोलकैकं शीते च मधुनः पलम् ॥
ततः खादेच्च कर्षैकमनुपानविधिं शृणु ।
काष्ठमार्ज्जारिकाचूर्णं मरिचं तच्चतुर्गुणम् ॥
एकीकृत्य वटीं यत्नात् कुर्य्यान्माषमितां भिषक् ।
तासामेकां चर्वयित्वा पिबेदनु जलं कियत् ॥
शृङ्गीगुड़घृतं नाम सर्वरोगहरं परम् ।
अपि वैद्यशतैस्त्यक्तं श्वासं हन्ति सुदारुणम् ॥
कासं पञ्चविधं हन्ति विविधोपद्रवान्वितम् ।
रक्तपित्तं क्षयञ्चैव स्वरभङ्गमरोचकम् ॥
विशेषाच्चिरकालोत्थं श्वासं हन्ति सुदुस्तरम् ॥

भार्गीशर्करा ।

भार्ग्याः शतार्द्धं वासायाः कण्टकार्य्याश्च पाचयेत् ।
तुलामितं जलं दत्त्वा निशाचरचतुष्टयम् ॥
जलाढ़के पचेत्तेन चतुर्थमवशेषयेत् ।
वस्त्रपूतञ्च तत्सर्वं सिताप्रस्थं ततः क्षिपेत् ॥
उष्णेऽवतारिते तत्र चूर्णानीमानि दापयेत् ।

त्रिकटु त्रिफला मुस्तं तालीशं नागकेशरम् ।
भार्गी वचा श्वदंष्ट्रा च त्वगेला पत्रजीरकम् ॥
यमानी चाजमोदा च वांशी कौलत्थजं रजः ।
कट्फलं पौष्करं शृङ्गी कोलमात्रं क्षिपेत्ततः ।
हन्ति पञ्चविधं कासं श्वासमेव सुदारुणम् ॥
यक्ष्माणं हन्ति हिक्काञ्च ज्वरं जीर्णं व्यपोहति ।
रोगानेतान्निहन्त्याशु बलपुष्ट्यग्निवर्द्धनम् ॥

डामरेश्वराभ्रम् ।

मेचकं पलमितं मृतमभ्रं ब्रह्मयष्टिकनकामृतवासाः ।
कासमर्दवननिम्बकचव्यं ग्रन्थिकं दहनमूलसमेतम् ॥
एकशश्च पलिकैरिह सर्व्वैर्मर्दितं सुबलितं गुरुहिक्काम् ।
श्वासकासमुदरं चिरमेहान् पाण्डुगदयकृतं गलरोगम् ॥
शोथमोहनयनास्यजरोगं यक्ष्मपीनसगरं बलसादम् ।
गण्डमण्डलवमिभ्रमिदाहं प्लीहशूलविषमज्वरकृच्छ्रम् ॥
हन्ति वातकफपित्तमशेषं डामरेश्वरमिदं महदभ्रम् ॥
हिक्कायां श्वासे च प्रशस्तम् ॥

महाश्वासारिलौहम् ।

कर्षद्वयं लौहचूर्णं कर्षार्द्धं मभ्रमेव च ।
सिताकर्षद्वयञ्चैव मधु कर्षद्वयं तथा ॥
त्रिफला मधुकं द्राक्षा कणाकोलास्थिवंशजा ।
तालीशपत्रं वैड़ङ्गमेलापुष्करकेशरम् ॥
एतानि श्लक्ष्णचूर्णानि कर्षार्द्धञ्च समांशिकम् ।
लौहे च लौहदण्डेन मर्दयेत्प्रहरद्वयम् ॥

ततो मात्रां लिहेत् चोद्रैबुद्ध्वा दोषबलाबलम्।
इदं श्वासारिलौहञ्च महाश्वासं विनाशयेत्॥
कासं पञ्चविधञ्चैव रक्तपित्तं सुदारुणम्।
एकजं द्वन्दजञ्चैव तथैव सान्निपातिकम्॥
निहन्ति नात्रसन्देहो भास्करस्तिमिरं यथा॥

पिप्पल्याद्यं लौहम्।

पिप्पल्यामलकी द्राचा कोलास्थि मधुशर्करा।
विड़ङ्गपुष्करैर्युक्तं लौहं हन्ति सुदुस्तराम्॥
हिक्कां छर्दिं महाश्वासं चिरात्तेण न संशयः।
सर्वचूर्णसमं लौहम् हिक्कायामतिप्रशस्तम्।

श्वासकुठारोरसः।

रसं गन्धं विषं टङ्गं शिलोषणकटुत्रिकम्।
सर्वं संमर्द्य दातव्यो रसः श्वासकुठारकः॥
वातश्लेषसमुद्भूतं कासं श्वासं स्वरचयम्।
नाशयेन्नात्र सन्देहो वृचमिन्द्राशनिर्यथा॥
अत्र मरिचस्य भागद्वयं पुनरुक्तत्वात् मात्रारक्तिमिता।
वृद्धवैद्योपदेशात् आर्द्रकरसानुपानम्॥

तन्त्रान्तरोक्तः श्वासकुठारो रसः।

रसं विषं समं गन्धं टङ्कनं समनःशिलम्।
एतानि समभागानि मरिचञ्चाष्टटङ्कनात्॥
टङ्कषट्कं त्रिकटुकं खल्ले कृत्वा विचूर्णयेत्।
रसः श्वासकुठारोऽयं विषमश्वास कासजित्॥
प्रतिश्यायं चतचीणमेकादशविधं चयम्।

हृद्रोगं पार्श्वशूलञ्च स्वरभेदञ्च दारुणम् ॥
सन्निपातं तथा तन्द्रां प्रमेहांश्च विनाशयेत् ।
गता संज्ञा यदा पुंसां तदा नस्यं प्रदापयेत् ॥
प्रापयेन्नासिकारन्ध्रे संज्ञाकारणमुत्तमम् ।
सूर्य्यावर्त्तार्द्धभेदौ च दुःसहाञ्च शिरोव्यथाम् ॥
अनुपानं पर्णरसं आर्द्रकस्य रसं तथा ॥
टङ्कणादष्टगुणं मरिचम् । षड्गुणा पिप्पलीशुण्ठी च ।

श्वासभैरवोरसः ।

रसं गन्धं विषं व्योषं मरिचञ्चव्यचित्रकम् ।
आर्द्रकस्य रसेनैव संमर्द्य वटिकां ततः ॥
गुञ्जाद्वयप्रमाणेन खादेत्तोयानुपानतः ।
स्वरभेदं निहन्त्याशु श्वासं कासं सुदुर्जयम ॥

व्योषस्थाने टङ्कनमिति कौमुद्याम् । अत्रापिमरिचस्य भागद्वयम् ।

सूर्य्यावर्त्तरसः ।

सूतार्द्धो गन्धको मर्द्योमासैकं कन्यकाद्रवैः ।
द्वयोस्तुल्यं ताम्रपात्रं पूर्वकल्केन लेपयेत् ॥
दिनैकं बालुकायन्त्रे पाच्यमादाय चूर्णयेत् ।
सूर्य्यावर्त्तरसो ह्येष द्विगुञ्जः श्वासजिद्भवेत् ।
इन्द्रवारुणिकामूलं देवदारु कटुत्रयम् ।
शर्करा सहितं खादेद्दुष्ट श्वास निवृत्तये ॥
एतेषां चूर्णं यथाबलं लेह्यं कस्यचिन्मतेऽयम्‌ ।

श्वासचिन्तामणिः ।

हिकर्षं लौहचूर्णस्य तदर्द्धं गन्धमभ्रकम् ।
तदर्द्धं पारदं ताप्यं पारदार्द्धेन मौक्तिकम् ॥
शाणमानं हेमचूर्णं सर्वं संमर्द्य यत्नतः ।
कण्टकारीरसैश्चापि शृङ्गवेररसैस्तथा ॥
छागीक्षीरेण मधुकैः क्रमेण मतिमान् भिषक् ।
गुञ्जाचतुष्टयञ्चास्य विभितकसमन्वितम ॥
भक्षयेत् श्वासकासार्त्तोराजयक्ष्मनिपीड़ितः ॥

वृहच्चन्दनादितैलम् ।

चन्दनाम्बुनखं वाप्यं यष्टीशैलेयपद्मकम् ।
मञ्जिष्ठासरलं दारु शत्येलापूतिकेशरम्॥
पत्रं तैलं मुरामांसी कक्कोलं वनिताम्बुदम् ।
हरिद्रे शारिवे तिक्ता लवङ्गागुरुकुङ्कुमम् ॥
त्वगेणु नलिकाचैभिस्तैलं मस्तु चतुर्गुणम् ।
लाक्षारससमं सिद्धं ग्रहघ्नं बलवर्णकृत् ॥
रक्तपित्तक्षतक्षीण श्वासकासविनाशनम् ।
आयुः पुष्टिकरञ्चैव वशीकरणमुत्तमम् ॥

लाक्षाप्रस्थेऽष्टगुणजले दत्त्वा पादावशिष्ट तैलसमो लाक्षारसो ग्राह्यः । अथवा षड़्गुणजलेन एकविंशतिवारान् गालयित्वा रसो ग्राह्यः ।

कनकासवः ।

संक्षुद्य कनकं शाखामूलपत्रफलैः सह ।
ततश्चतुःपलं ग्राह्यं वृषमूलत्वचस्तथा ॥

मधुकं मागधीव्याघ्री केशरं विश्वभेषजम् ॥
भार्गीं तालीशपत्रञ्च सञ्चूर्ण्यैषां पलद्वयम् ॥
संगृह्य धातकी प्रस्थं द्राक्षायाः पलविंशतिम् ।
जलद्रोणद्वयं दत्त्वा शर्करायास्तुलां तथा ॥
क्षौद्रस्यार्द्धतुलाञ्चापि सर्वं संमिश्र्य यत्नतः ।
भाण्डे निक्षिप्य चाबध्य निदध्यान्मासमात्रकम् ॥
निहन्तिनिखिलान्श्वासान् कासं यक्ष्माणमेव च ।
क्षतक्षीणं ज्वरं जीर्णं रक्तपित्तं मुरःक्षतम् ॥
इति भैषज्यरत्नावल्यां हिक्काश्वासाधिकारः समाप्तः ।

अथ स्वरभेदाधिकारः ।

वाते सलवणं तैलं पित्ते सर्पिः समाक्षिकम् ।
कफे सक्षारकटुकं क्षौद्रं कवड़ इष्यते ॥
गले तालुनि जिह्वायां दन्तमूलेषु चाश्रितः ।
तेन निष्कृष्यते श्लेष्मा स्वरश्चास्य प्रसीदति ॥
स्वरोपघाते मेदोजे कफवद्विधिरिष्यते ॥
क्षयजे सर्वजे चापि प्रत्याख्याय चरेत् क्रियाम् ॥

चव्यादिचूर्णम् ।

चव्याम्लवेतसकटुत्रिकतिन्तिड़ीक-
तालीशजीरकतुगा दहनैः समांशैः ।

चूर्णं गुडैर्विमृदितं त्रिसुगन्धियुक्तं
वैस्वर्य्यं पीनसकफारुचिषु प्रशस्तम् ॥
अजमोदां निशां धात्रीं चारं वह्निं विचूर्णयेत्।
मधुसर्पिर्युतं लीढ्वा स्वरभेदमपोहति ॥
वदरीपत्रकल्कं वा घृतभृष्टं ससैन्धवम्।
स्वरोपघाते कासे च लेहमेतत् प्रयोजयेत् ॥
पिप्पली पिप्पलीमूलं मरिचं विश्वभेषजम्।
पिबेन्मूत्रेण मतिमान् कफजे स्वरसंचये ॥

व्याघ्रीघृतम्।

व्याघ्रीस्वरसविपक्वं रास्ना वाट्यालगोक्षुर व्योषैः।
सर्पिः स्वरोपघातं हन्यात्कासञ्च पञ्चविधम् ॥
शुष्कद्रव्यमुपादाय स्वरसानामसम्भवे।
वारिण्यष्टगुणे साध्यं ग्राह्यं पादावशेषितम् ॥

सारस्वतघृतम्।

(ब्राह्मीघृतम्।)

समूलपत्रमादाय ब्राह्मीं प्रक्षाल्य वारिणा।
उदूखले चोदयित्वा रसं वस्त्रेण गालयेत् ॥
रसे चतुर्गुणे तस्मिन् घृतप्रस्थं विपाचयेत्।
औषधानि तु पेष्याणि तानीमानि प्रदापयेत् ॥
हरिद्रा मालतीकुष्ठं त्रिवृता सहरीतकी।
एतेषां पलिकान् भागान् शेषाणि कार्षिकाणि च ॥

पिप्पल्योऽथ विड़ङ्गानि सैन्धवं शर्करा वचा।
सर्म्ममेतत् समालोड्य शनैर्मृद्वग्निना पचेत्॥
एतत्प्राशितमात्रेण वाग्विशुद्धिः प्रजायते।
सप्तरात्रप्रयोगेण किन्नरैः सह गीयते॥
अर्द्धमासप्रयोगेण सोमराजीवपुर्भवेत्।
मासमात्रप्रयोगेण श्रुतमात्रन्तु धारयेत्॥
हन्त्यष्टादशकुष्ठानि अर्शांसि विविधानि च।
पञ्चगुल्मान् प्रमेहांश्च कासं पञ्चविधं तथा॥
बन्ध्यानामपि नारीणां नराणामल्परेतसाम्।
घृतं सारस्वतं नाम बलवर्णाग्निवर्द्धनम्॥
इदानीन्तनैरिदं ब्राह्मीघृतमुच्यते।

श्वासभैरवरसस्तु भैरवरसनामा स्वरभेदे रसकौमुद्यां माधवेन लिखितः। तत्र व्योषस्थानेटङ्कनमिति पाठः॥

त्र्यम्बकाभ्रम्।

अभ्रं मेचकमारितं पलमितं व्याघ्रीबलागोक्षुरं
कन्यापिप्पलिमूल भृङ्गवृषकाः पञ्च तथा वादरम्।
धात्रीरात्रि गुडूचिकाः पृथगतः सर्व्वैः पलांशैर्युतं
संमर्द्यात मनोरमं सुबलितं कृत्वा यदा सेवितम्॥
वातोत्थं कफपित्तजं स्वरगतं यच्च त्रिदोषात्मक-
मत्युच्चैर्वदतो हतं बहुविधं पानीयदोषोद्भवम्।
कासं श्वासमुरोग्रहं सयक्ष्मतं हिक्कां तृषां कामला-
मर्शांसि ग्रहणीं ज्वरं बहुविधं शोथं चयञ्चार्वुदम्॥
हन्ति त्र्यम्बकमभ्रमद्भुततरं हृद्यातिहृद्यं परं

बह्नेर्वृद्धिकरं रसायनवरं सर्व्वामयध्वंसि तत् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां स्वरभेदाधिकारः समाप्तः ।

अथ हृद्रोगाद्यधिकारः ।

वातोपसृष्टे हृदये वामयेत् स्निग्धमातुरम् ।
द्विपञ्चमूली क्वाथेन सस्नेहलवणेन च ॥

मदनादिचूर्णयुक्तेन द्विपञ्चमूलीक्वाथेन वमनं कर्त्तव्यम् अत्र विरेचनमपि कर्त्तव्यं लङ्घनञ्च यदुक्तं हृद्रोगिणं स्नेहयित्वा वामयेत् स्रंसयेत्तथा । लङ्घयेदचिरोत्थञ्च हृद्रोगं वातिकं विना ।

पिप्पल्येला वचा हिङ्गु यवक्षारोऽथ सैन्धवम् ।
सौवर्च्चलमथो शुण्ठी अजमोदा च चूर्णितम् ॥
फलधान्याम्लकौलत्थ दधिमद्यासवादिभिः ।
पाययेच्छुद्धदेहञ्च स्नेहेनान्यतमेन वा ॥
नागरं वा पिबेदुष्णं कषायञ्चाग्निवर्द्धनम् ।
कासश्वासानिलहरं शूलहृद्रोगनाशनम् ॥
श्रीपर्णीमधुकक्षौद्रसितागुड़जलैर्वमेत् ।
पित्तोपसृष्टे हृदये सेवेन्मधुरकैः शृतम् ॥
घृतं कषायांश्चोद्दिष्टान् पित्तज्वरविनाशनान् ॥

शीताः प्रदेहाः परिषेचनानि
तथा विरेको हृदि पित्तदुष्टे।
द्राक्षासिता क्षौद्रपरूषकैः स्या-
च्छुद्धे च पित्तापहमन्नपानम्॥
पिष्ट्वा पिवेद्वापि सिताजलेन
यष्ट्याह्वयं तिक्तकरोहिणीञ्च।
अर्जुनस्य त्वचासिद्धं क्षीरं योज्यं हृदामये।
सितया पञ्चमूल्या वा बलया मधुकेन वा॥
घृतेन दुग्धेन गुड़ाम्भसा वा
पिबन्ति चूर्णं ककुभत्वचो ये।
हृद्रोगजीर्णज्वररक्तपित्तं
हत्वा भवेयुश्चिरजीविनस्ते॥
वचानिम्बकषायाभ्यां वान्तं हृदि कफोत्थिते।
वातहृद्रोगहृच्चूर्णं पिप्पल्यादिञ्च पाययेत्॥
पिप्पल्यादिचूर्णं पिप्पल्येला वचा हिङ्गु इत्यादि
यदुक्तम्।
त्रिदोषजे लङ्घनमादितः स्या-
दन्नञ्च सर्वेषु हितं विधेयम्।
हीनातिमध्यत्वमवेक्ष्य चैव
कार्य्यं त्रयाणामपि कर्म्म शस्तम्॥
चूर्णं पुष्करजं लिह्यान्माक्षिकेण समायुतम्।
हृच्छूलश्वासकासघ्नं क्षयहिक्कानिवारणम्॥
तैलाज्यगुड़विपक्वं चूर्णं गोधुमपार्थजं वापि।

पिबति पयोऽनु च स भवेज्जित
सकलश्वासकासहृदामयः पुरुषः ॥

पार्थोऽर्जुनः पार्थगोधूमाभ्यां समो गुड़ः तैलाज्ये अल्पमात्रया देये किञ्चिज्जलं दत्त्वा पिबेत् वा शब्दः पूर्वयोगापेक्षया ।

गोधूमककुभचूर्णं छागपयो गव्यसर्पिषा पक्वम् ।
मधुशर्करासमेतं शमयति हृद्रोगमुद्धतं पुंसाम् ॥

मूलं नागबलायास्तु चूर्णं दुग्धेन पाययेत् ।
हृद्रोगश्वासकासघ्नं ककुभस्य च वल्कलम् ।
रसायनं परं बल्यं वातजिन्मासयोजितम् ।
संवत्सरप्रयोगेण जीवेद्वर्षशतं ध्रुवम् ॥

हिङ्गूग्रगन्धा विड़विश्वकृष्णा-
कुष्ठाभयाचित्रकयावशूकम् ।
पिबेत्ससौवर्चलपुष्कराढ्यं
यवाम्भसा शूलहृदामयघ्नम् ॥

दशमूलकषायस्तु लवणक्षारयोजितः ।
कासं श्वासञ्च हृद्रोगं गुल्मं शूलञ्च नाशयेत् ॥
पाठां वचां यवक्षारमभयां चाम्लवेतसम् ।
दुरालभां चित्रकञ्च त्र्यूषणञ्च फलत्रयम् ॥
शटीं पुष्करमूलञ्च तिन्तिड़ीकं सदाड़िमम् ।
मातुलुङ्गस्य मूलानि श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत् ॥
सुखोदकेन मद्यैर्वा प्लुतान्येतानि पाययेत् ।
अर्शः शूलञ्च हृद्रोगं गुल्मञ्चाशु नियच्छति ॥
पुटदग्धमश्मपिष्टं हरिणविषाणां सर्पिषा पिबतः ।

हृत्पृष्ठशूलमुपशममुपयात्यचिरेण कष्टमपि ॥
क्रिमि हृद्रोगिणं स्निग्धं भोजयेत्पिशितौदनम्।
दध्ना च पललोपेतं त्र्यहं पश्चाद्विरेचयेत् ॥
सुगन्धिभिः सलवणैर्योगैः साजाजिशर्करैः।
विड़ङ्ग गाढ़ैर्धान्याम्लं पाययेद्धितमूत्तमम् ॥

अत्र पिशितौदनं क्रिमीणामुत्क्लेशार्थं पिशितप्रधानमोदनं पिशितौदनं दध्ना पललेन च संयुक्तं त्र्यहं भोजयेत्पललं पिष्टकमितिजेज्जड़ः तिल चूर्णमिति चक्रः अन्ये तु शुष्कमांसचर्णं माहुः। एते क्रिमिघातकाः। सुगन्धिभिःसलवणैर्योगैरिति विरेचनयोगैः चातुर्जातेनसुगन्धीकरणञ्च वान्तिशङ्कानिरासार्थं धान्याम्लमनुपेयम्।

क्रिमिजे च पिबेन्मूत्रं विड़ङ्गामय संयुतम्।
हृदिस्थिताः पतन्त्येवमधस्तात् क्रिमयोनृणाम् ॥
यवान्नं वितरेच्चास्मै सविड़ङ्गमतः परम् ॥

वल्लभकं घृतम्।

मुख्यं शतार्द्धञ्च हरीतकीनां
सौवर्चलस्यापि पलद्वयञ्च।
पक्वं घृतं भल्लभकेति नाम्ना
हृच्छ्वास शूलोदर मारुतघ्नम् ॥

श्वदंष्ट्राद्यं घृतम्।

श्वदंष्ट्रोशीर मञ्जिष्ठा बला काश्मर्य्य कत्तृणम्।
दर्भमूलं पृथक् पर्णी पलाशर्षभकौ स्थिरा ॥
पलिकां साधयेत्तेषां रसे क्षीरे चतुर्गुणे।

कल्कैःस्वगुप्तर्षभक मेदाजीवन्ती जीरकैः ॥
शतावर्य्यृद्धि मृद्वीका शर्करा श्रावणी विसे ।
प्रस्थःसिद्धो घृतादापि पित्तहृद्रोगशूलनुत् ॥
मूत्रकृच्छ्र प्रमेहार्शः श्वास कास क्षयापहा ।
धनुःस्त्रीमद्य भाराध्व खिन्नानां बलमांसदः ॥

बलाद्यं घृतम् ।

घृतंबला नागबलार्जुनाम्बु
सिद्धं सयष्टीमधु कल्कपादम् ।
हृद्रोग शूलक्षत रक्तपित्त
कासानिलास्रक् शमयत्युदीर्णम् ॥

अर्जुनघृतम् ।

पार्थस्य कल्कस्वरसेन सिद्धं
शस्तं घृतं सर्वहृदामयेषु ॥

ककुभादिचूर्णम् ।

ककुभत्वग्वचा रास्ना बला नागबलाभया ।
शटीपुष्करमूलञ्च पिप्पली विश्वभेषजम् ॥
सर्वाण्येतानि संचुर्ण्य सर्पिषा शाणमात्रया ।
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय सर्वहृद्रोग शान्तये ॥

कल्याणसुन्दरोरसः ।

सिन्दुरमभ्रं तारञ्च ताम्रं हेम च हिङ्गुलम् ।
सर्वं खल्वतले क्षिप्त्वा मर्दयेद् वह्निवारिणा ॥
हस्तिशुण्डरसभेनसा पश्चाद्भावयित्वा च सप्तधा ।
गुञ्जामात्रां वटीं कृत्वा कोष्णतोयेन दापयेत् ॥

हरभोयश्च हृद्रोगं वर्चोवात सुरोऽस्रकम्।
फोप्फुसान् हन्ति रोगांश्च रसः कल्याणसुन्दरः॥

चिन्तामणिरसः।

पारदं गन्धकञ्चाभ्रं लौहं वङ्गं शिलाजतु।
समं समं गृहित्वा च स्वर्णं सूताङ्घ्रिसम्मितम्॥
स्वर्णस्य द्विगुणं रौप्यं सर्वमेकत्र मर्द्दयेत्।
चित्रकस्य द्रवेणापि भृङ्गराजाम्भसा ततः॥
पार्थस्याथ कषायेण सप्तकृत्वोविभावयेत्।
ततो गुञ्जामिताः कुर्य्याद्वटीश्छायाप्रशोषिताः॥
एकैकां दापयेदासां गोधूमक्वाथवारिणा।
हृद्रोगान्निखिलान् हन्ति व्याधीन् फुप्फुसजानपि॥
प्रमेहान् विंशतिं श्वासान् कासानपि सुदुस्तरान्।
बलपुष्टिकरो हृद्यो रसश्चिन्तामणिः स्मृतः॥

प्रभाकरवटी।

माक्षिकं लौहमभ्रञ्च तुगाक्षीरीं शिलाजतु।
क्षिप्त्वा खल्लोदरे पश्चाद्भावयेत्पार्थवारिणा॥
वल्लद्वयमितां कुर्य्याद्वटीं छायाविशोषिताम्।
प्रभाकरवटी सेयं हृद्रोगान्निखिलान् जयेत्॥

विश्वेश्वररसः।

स्वर्णाभ्रलौहवङ्गानां रस गन्धकयोरपि।
वैक्रान्तस्य च संगृह्य भागां स्तोलक सम्मितान्॥
कर्पूरसलिलेनाथ भावयित्वा यथाविधि।
रक्तिकैकप्रमाणेन विदध्याद्वटिकास्ततः॥

अयं विश्वेश्वरो नामरसः फुप्फुसजान् गदान्।
हृद्रोगांश्च जयेत्सर्वान् संशयोऽत्र न विद्यते॥

हृदयार्णवरसः।

सूतार्कगन्धकं क्वाथे वरायामर्दयेद्दिनम्।
काकमाच्या वटीं कृत्वा चणमात्रान्तु भक्षयेत्॥
हृदयार्णवनामायं हृद्रोगदलनो रसः॥

शङ्करवटी।

रसस्य भागाश्चत्वारो बलेरष्टौ तथा मताः।
त्रयो लौहस्य नागस्य द्वावित्यकत्र मर्दयेत्॥
भावयेत्काकमाच्याश्च चित्रकस्यार्द्रकस्य च।
स्वरसेन जयन्त्याश्च वासाया विल्वपार्थयोः॥
ततो गुञ्जाद्वयमिता विदध्याद्वटिका भिषक्।
एकैकां दापयेदासामौषदुष्णेन वारिणा॥
जयेदियं फुप्फुसजान् रोगान् हृदयसम्भवान्।
जीर्णज्वरं तथा घोरं प्रमेहानपि विंशतिम्॥
कासश्वासामवातांश्च ग्रहणीमपि दुस्तराम्।
वटी श्रीशङ्करप्रोक्ता बलपुष्टिविवर्द्धिनी॥

पार्थाद्यरिष्टः।

पार्थत्वंचस्तुलामेकां मृद्वीकार्द्धतुलां तथा।
भागं मधुक पुष्पस्य पलविंशति सम्मितम्॥
चतुर्द्रोणेऽम्भसः पक्त्वा द्रोणमेवावशेषयेत्।
धातक्या विंशतिपलं गुड़स्य च तुलां क्षिपेत्॥

मासमात्रं स्थितोभाण्डे भवेत्पार्थाद्यरिष्टकः।
हृत्फुप्फुसगदान् सर्वान् हन्त्ययं बलवीर्य्यकृत् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां हृद्रोगाद्यधिकारः समाप्तः।

अथ वातव्याध्यधिकारः।

(वायुरोगाधिकारः।)

स्वाद्वम्ललवणैः स्निग्धैराहारैर्वातरोगिणः।
अभ्यङ्ग स्नेह वस्त्याद्यैः सर्वानेवोपपादयेत् ॥
विशेषतस्तु कोष्ठस्थे वाते क्षीरं पिबेन्नरः।
आमाशयस्थे शुद्धस्य यथारोगहरी क्रिया ॥
आमाशयगते वाते च्छर्द्दिताय यथाक्रमम्।
रूक्षः स्वेदो लङ्घनञ्च कर्त्तव्यं वह्निदीपन्।
पक्वाशयगते वाते हितं स्नेहविरेचनम्।
कार्य्योवस्तिगते वापि विधिर्वस्तिविशोधनः।
त्वङ्मांसासृक् शिरा प्राप्ते कुर्य्याच्चासृग्विमोक्षणम्।
त्वक्शब्देनात्र रस इति भाःनु।
स्नेहोपनाहाग्निकर्म्म वन्धनोन्मर्द्दनानि च।
स्नायु सन्ध्यस्थि संप्राप्ते कुर्य्याद्वाते विचक्षणः ॥

स्वेदाभ्यङ्गावगाहांश्च हृद्यं चान्नं त्वगाश्रिते ॥
शीतः प्रदेहा रक्तस्थे विरेकोरक्तमोक्षणम् ।
विरेकोमांसमेदःस्थे निरूहाः शमनानि च ॥
बाह्याभ्यन्तरतः स्नेहैरस्थिमज्जगतं जयेत् ।
हृष्यान्नपानं शुक्रस्थे बलशुक्रकरं हितम् ।
विबद्धमार्गं शुक्रन्तु दृष्ट्वा दद्याद्विरेचनम् ॥
गर्भे शुष्के तु वातेन बालानाञ्चापि शुष्यताम् ।
सितामधुककाश्मर्यैर्हितमुत्थापने पयः ॥
शिरोगतेऽनिले वातशिरोरोगहरी क्रिया ॥
व्यादितास्ये हनुं स्विन्नामङ्गुष्ठाभ्यां प्रपीड्य च ।
प्रदेशिनीभ्याञ्चोन्नम्य चिबुकोन्नमनं हितम् ॥

रसोनकल्कं नवनीतमिश्रं
खादेन्नरो योऽर्दितरोगयुक्तः ।
तस्यार्दितं नाशयतीह शीघ्रं
वृन्दं घनानामिव मातरिश्वा ॥

अर्दिते नवनीतेन खादेन्माषेण्डरीं नरः ।
क्षीरमांसरसैर्भुक्त्वा दशमूलीरसं पिबेत् ॥
स्वेदाभ्यङ्गशिरोवस्तिपाननस्यपरायणः ।
अर्दितं स जयेत्सर्पिः पिबेदौत्तरभक्तिकम् ॥
पञ्चमूलीकृतः क्वाथो दशमूलीकृतोऽथ वा ।
रूक्षः स्वेदस्तथा नस्यं मन्यास्तम्भे प्रशस्यते ॥
कटुतैलेनाभ्यक्ते लिप्ते कल्केन वाजिगन्धायाः ।
शाम्येद् ग्रीवास्तम्भशूलं महदप्यनायासम् ॥
वाताद्वाग्धमनीदुष्टौ स्नेहगण्डूषधारणम् ।

वातघ्नैर्दशमूल्या च नरं कुब्जमुपाचरेत् ॥
स्नेहैर्मांसरसैर्वापि प्रवृद्धं तं विवर्जयेत् ॥
आध्माने लङ्घनं पाणितापश्च फलवर्त्तयः ।
दीपनं पाचनञ्चैव वस्तिश्चाप्यत्र शोधनः ॥
प्रत्यष्ठीलाष्ठीलकयोरन्तर्विद्रधिगुल्मवत् ॥
तैलमैरण्डजं वापि गोमूत्रेण पिबेन्नरः ।
मासमेकं प्रयोगोऽयं गृध्रस्यूरुग्रहापहः ॥
शेफालिकादलक्वाथो मृद्वग्निपरिसाधितः ।
दुर्वारं गृध्रसीरोगं पीतमात्रं समुद्धरेत् ॥
पिष्ट्वैरण्डफलं क्षीरे सविश्वं वा रुवोफलम् ॥
पायसो भक्षितः सिद्धो गृध्रसी कटिशूलनुत् ॥
रक्तावसेचनं कार्य्यमभीक्ष्णं वातकण्टके ।
पिबेदेरण्डतैलं वा दहेत् सूचीभिरेव वा ॥
खल्लयां स्निग्धाम्ललवणैः स्वेदोन्मर्द्दोपनाहनम् ।
कोलं कुलत्थाः सुरदारुरास्ना
माषातसीतैलफलानि कुष्ठम् ।
वचा शताह्वा यवचूर्णमम्ल-
मुष्णानि वातामयिनां प्रदेहः ॥
पक्षाघातं कटिहनुशिरः कर्णनासाक्षितालु-
ग्रीवा ग्रन्थि प्रबलमनिलं सार्दितं सापतानम् ।
मूत्राघातं ग्रहणि मलरुक् श्वास सर्वाङ्गकम्पं
तैलद्रोणी हरति न चिरात्काञ्जिकद्रोणिका च ॥

कल्याणलेहः ।

सहरिद्रा वचा कुष्ठं पिप्पली विश्वभेशजम् ।

शतावरी गोक्षुर वृद्धदारम्।
रास्ना शताह्वा सशटीयमानी
सनागरा चेति समैश्च चूर्णम्॥
तुल्यं भवेत्कौशिक मत्र मध्ये
देयं तथा सर्पिरथार्द्धभागम्।
सार्द्धाच माषन्तु ततः प्रयोगात्
कृत्वानुपानं सुरयाथ यूषैः॥
मद्येन वा कोष्णजलेन वाथ
क्षीरेण वा मांस रसेन वापि।
कटिग्रहे गृध्रसि बाहुपृष्ठे
हनुग्रहे जानुनि पादयुग्मे॥
सन्धिस्थिते चास्थि गते च वाते
मज्जास्थिते स्नायुगते च कुष्ठे।
रोगान् जयेद्वातकफानुविद्धान्
वातेरितान् हृद्ग्रह योनिदोषान्॥
भग्नास्थिविद्धेषु च खञ्जवाते
त्रयोदशाङ्गं प्रवदन्ति सन्तः॥

गुग्गुलोरर्द्ध भागं घृतम्। वृद्ध वैद्यास्तु यावता घृतेन गुग्गुलु पिष्टनं भवति तावदेव घृतं गृह्णन्ति।

वातहरतैलानां विशेषमूर्च्छाविधिः।

आम्रजम्बु कपित्थानां वीजपूरकविल्वयोः।
गन्धकर्म्मणि सर्वत्र पत्राणि पञ्चपल्लवम्॥
पञ्चपल्लव तोयेन गन्धानां क्षालनं मतम्॥

अथ गन्धद्रव्य कथनम्।

एलालवङ्गकुङ्कुमागुरुसुराकक्कोलमांसी शटी
श्रीवासच्छदग्रन्थिपर्णशशभृत् चौणीभजःशीरकम्
कस्तूरीनखपूतितैलजलमुङ्गथीलवङ्गादिकं
गन्धद्रव्यमिदं प्रदेयमखिलं श्रीविष्णुतैलादिषु॥
तन्त्रान्तरे। कुष्ठञ्च नलिका पूतिकशीरं श्वेतचन्दनम्।
जटामांसी तेजपत्रं नखी मृगमदः फलम्॥
कक्कोलं कुङ्कुमं चोचं लताकस्तूरिका वचा।
सूक्ष्मैलागुरुमुस्तञ्च कर्पूरं ग्रन्थिपर्णकम्॥
श्रीवासः कुन्दुरुर्दैवकुसुमं गन्धमातृका।
सिह्लको मिषिका मेथी भद्रमुस्तं तथाशटी॥
जातीकोषं शैलजञ्च देवदारु सजीरकम्।
एतानि गन्धद्रव्याणि तैलपाकेषु युक्तितः॥

स्वल्पविष्णुतैलम्।

शालपर्णी पृश्निपर्णी बला च बहुपुत्रिका।
एरण्डस्य च मूलानि वृहत्योः पूतिकस्य च॥
गवेधुकस्य मूलानि तथा सहचरस्य च।
एतेषां पलिकै र्भागैस्तैलप्रस्थं विपाचयेत्॥
आजं वा यदि वा गव्यं चीरं दद्याच्चतुर्गुणम्।
अस्यतैलस्य पक्वस्य शृणु वीर्य्यमतः परम्॥
अश्वानां वातभग्नानां कुञ्जराणां तथैव च।
अपुमांश्च नरः पीत्वा निश्चयेन पुमान् भवेत्॥
हृच्छूले पार्श्वशूले च तथैवार्द्धावभेदके।

कामलापाण्डुरोगेषु शर्कराखश्मरीषु च ॥
क्षीणेन्द्रिया नरा ये च जरया जर्जरीकृताः ।
येषाञ्चैव क्षयो व्याधिरन्त्रवृद्धिश्च दारुणा ॥
अर्दितं गलगण्डञ्च वातशोणितमेव च ।
स्त्रियो या न प्रसूयन्ते तासाञ्चैव प्रदापयेत् ॥
गर्भमश्वतरी विन्द्यान्नच मृत्युवशं व्रजेत् ।
एतत्तैल वरं चैव विष्णुनापरिकीर्त्तितम् ॥

मध्यमविष्णुतैलम् ।

शतावरी चांशुमती पृश्निपर्णी शटी बला ।
एरण्डस्य च मूलानि वृहत्योः पूतिकस्य च ॥
गवेधुकस्य मूलानि तथा सहचरस्य च ।
एषां द्विपलिकान् भागान् जलद्रोणे विपाचयेत् ॥
पादशेषे च पूते च गर्भञ्चैनं समावपेत् ।
पुनर्नवा वचा दारु शताह्वा चन्दनागुरु ॥
शैलेयं तगरं कुष्ठमेला मांसी स्थिरा बला ।
अश्वाह्वा सैन्धवं रास्ना पलार्द्धानि च पेषयेत् ॥
गव्याज पयसोः प्रस्थौ द्वौ द्वावत्रप्रदापयेत् ।
शतावरीरस प्रस्थं तैल प्रस्थं विपाचयेत् ॥
अस्य तैलस्य सिद्धस्य शृणु वीर्य्यमतःपरम् ।
अश्वानां वातभग्नानां कुञ्जराणां तथानृणाम् ॥
तैल मेतत् प्रयोक्तव्यं सर्ववात विकारनुत् ।
अपुमांश्च नरः पीत्वा निश्चयेन पुमान् भवेत् ॥
गर्भमश्वतरी विन्द्यात्किं पुनर्मानुषी तथा ।

हृच्छूलं पार्श्वशूलञ्च तथैवार्द्धावभेदकम् ॥
अपचीं गण्डमालाञ्च वातरक्तं गलग्रहम् ।
कामलां पाण्डुरोगञ्च अश्मरीञ्चैव नाशयेत् ॥
तैलमेतद्भगवता विष्णुना परिकीर्त्तितम् ।
विष्णुतैलमिदं ख्यातं वातान्तकरणं शुभम् ॥
गर्भः कल्कः ।

वृहद्विष्णुतैलम् ।

जलधरमश्वगन्धा जीवकर्षभकौ शटी ।
काकोली चीरकाकोली जीवन्ती मधुयष्टिका ॥
मधुरिका देवदारु पद्मकाष्ठञ्च शैलजम् ।
मांसी चैला त्वचं कुष्ठं वचाचन्दनकुङ्कुमम् ॥
मञ्जिष्ठा मृगनाभिश्च श्वेतचन्दनरेणुकम् ॥
पर्णीपर्णी कुन्दुखोटी ग्रन्थिकञ्च नखी तथा ॥
एतेषां पलिकैर्भागैस्तैलस्यापि तथाढ़कम् ।
शतावरीरससमं दुग्धञ्चापि समं पचेत् ॥
विष्णुतैलमिदं श्रेष्ठं सर्व्ववातविकारनुत् ।
ऊर्द्ध्ववातं तथा वातमङ्गुलिग्रहमेव च ॥
शिरोमध्यगतं वातं मन्यास्तम्भं गलग्रहम् ।
हन्ति नानाविधं वातं सन्धिमज्जगतं तथा ॥
यस्य शुष्यति चैकाङ्गं गतिर्य्यस्य च विह्वला ।
ये वातप्रभवा रोगा ये च पित्तसमुद्भवाः ॥
सर्व्वांस्तान् नाशयत्याशु सूर्य्यस्तम इवोदितः ।

मध्यमनारायणतैलम्।

बिल्वाग्निमन्थश्योनाक पाटला पारिभद्रकम्।
प्रसारण्यश्वगन्धा च बृहती कण्टकारिका॥
बला चातिबला चैव श्वदंष्ट्रा स पुनर्नवा।
एषां दशपलान् भागांश्चतुर्द्रोणेऽम्भसः पचेत्॥
पादशेषं परिस्राव्य तैलपात्रं प्रदापयेत्।
शतपुष्पा देवदारु मांसी शैलेयकं वचा॥
चन्दनं तगरं कुष्ठमेलापर्णीचतुष्टयम्।
रास्ना तुरगगन्धा च सैन्धवं स पुनर्नवम्॥
एषां द्विपलिकान् भागान् पेषयित्वा विनिक्षिपेत्।
शतावरीरसञ्चैव तैलतुल्यं प्रदापयेत्॥
आजं वा यदि वा गव्यं क्षीरं दद्याच्चतुर्गुणम्।
पाने वस्तौ तथाभ्यङ्गे भोज्ये चैव प्रशस्यते॥
अश्वो वा वातभग्नो वा गजो वा यदि वा नरः।
पङ्गुश्च पीठसर्पी च तैलेनानेन सिध्यति॥
अधोभागे ये च वाताः शिरोमध्यगताश्च ये।
मन्यास्तम्भे हनुस्तम्भे दन्तरोगे गलग्रहे॥
यस्य शुष्यति चैकाङ्गं गतिर्यस्य च विह्वला।
क्षीणेन्द्रियाः क्षीणशुक्रा ज्वरक्षीणाश्च ये नराः॥
बधिरा लम्बजिह्वाश्च मन्दमेधस एव च।
अल्पप्रजाश्च या नारी या च गर्भं न विन्दति॥
वातार्त्तौ वृषणौ येषामन्त्रवृद्धिश्च दारुणा।
एतत्तैलवरं तेषां नाम्ना नारायणं स्मृतम्॥

महानारायणतैलम् ।

विल्वाश्वगन्धा बृहती श्वदंष्ट्रा-
श्योनाकवाट्यालकपारिभद्रम् ।
चुद्रा कठिल्लातिबलाग्निमन्थ-
मूलानि चैषां सरणीयुतानाम् ॥
मूलं विदध्यादथ पाटलीनां
प्रस्थं सपादं विधिनोद्धृतानाम् ।
द्रोणैरपामष्टभिरेव पक्का
पादावशेषेण रसेन तेन ॥
तैलाढ़काभ्यां सममेव दुग्ध-
माजं निदध्यादथवापि गव्यम् ।
एकत्र सम्यग्विपचेत् सुबुद्धि-
र्दद्याद्रसञ्चैव शतावरीणाम् ॥
तैलेन तुल्यं पुनरेव तत्र
रास्नाश्वगन्धामिषिदारुकुष्ठम् ।
पर्णीचतुष्कागुरुकेशराणि
सिन्धूत्थमांसी रजनीद्वयञ्च ॥
शैलेयकं चन्दनपुष्कराणि
एलाग्रयष्ठी तगराव्दपत्रम् ।
भृङ्गाष्टवर्गाम्बु वचा पलाशं
स्थौणेयवृश्चीरकचोरकाख्यम् ॥
एतैः समस्तैर्द्विपलप्रमाणै-
रालोड्य सर्वं विधिना विपक्कम् ।

कर्पूरकाश्मीरमृगाण्डजानां
चूर्णीकृतानां त्रिपलप्रमाणम् ॥
प्रस्थे ददौर्गन्ध्यनिवारणाय
दद्यात्सुगन्धाय वदन्ति केचित् ॥
नारायणं नाम महच्च तैलं
सर्वप्रकारै विधिवत्प्रयोज्यम् ॥
आश्वेव पुंसां पवनार्दितानां-
मेकाङ्गहीनार्दितवेपनानाम्
ये पङ्गवः पीठविसर्पिणश्च
बाधिर्य्य शुक्रक्षयपीड़िताश्च ॥
मन्या हनुस्तम्भशिरोरुजार्त्ता
मुक्तामयास्ते बलवर्णयुक्ताः ।
संसेव्य तैलं सहसा भवन्ति
वन्ध्या च नारी लभते च पुत्रम् ॥
वीरोपमं सर्वगुणोपपन्नं
सुमेधसं श्रीविनयान्वितञ्च ।
शाखाश्रिते कोष्ठगते च वाते
हृद्धौ विधेयं पवनार्दितानाम् ॥
जिह्वानिले दन्तगते च शूले
उन्मादकौब्जज्वरकर्षितानाम् ॥
प्राप्नोति लक्ष्मीं प्रमदाप्रियत्वं
वपुः प्रकर्षं विजयञ्च नित्यम् ॥
तैलोपसेवी जरयाभिमुक्तो
जीवेच्चिरञ्चापि भवेत् युवेव ।

देवासुरे युद्धपरे समीच्य
स्नाय्वस्थिभङ्गानसुरैः सुरांश्च।
नारायणेनापि सुखं हणार्थं
स्वनामतैलं विहितञ्च तेषाम्॥

सिद्धार्थकतैलम्।

शतावरीस्तु निष्पीड्य रसं प्रस्थद्वयं हरेत्।
तिलतैलं पचेत्प्रस्थं चीरं दत्त्वा चतुर्गुणम्॥
शतपुष्पा देवदारु मांसी शैलेयकं बला।
चन्दनं तगरं कुष्ठमेला चांशुमती तथा॥
रास्ना तुरगगन्धा च समङ्गा शारिवाद्वयम्।
पृश्निपर्णी वचा चैव तथा गन्धर्वहस्तकम्॥
सिन्धूद्भवं समं दद्यात् विश्वभेषजमेव च।
एभिस्तैलं पचेद्धीमान् दत्त्वार्द्रकरसं समम्॥
कुब्जेन वामना ये च पङ्गुपादाश्च ये नराः।
महावातेन ये भग्ना अङ्गसङ्कुचिताश्च ये॥
तेषां हितमिदं तैलं सन्धिवाते च शस्यते।
येषां शुष्यति चैकाङ्गं गतिर्येषाञ्च विह्वला॥
क्षीणेन्द्रिया नष्टशुक्रा जरया जर्जरीकृताः।
अमेधसश्च वधिरास्तेषामपि परं हितम्॥
मासमेकं पिबेद्यस्तु यौवनस्थः पुनर्भवेत्।
सिद्धार्थकमितिख्यातं नरनारीहिताय वै॥

हिमसागरतैलम्।

शतावरीरसंप्रस्थे विदार्य्याः स्वरसे तथा।

कुष्माण्डकरसप्रस्थे धात्र्याश्च स्वरसे तथा ॥
शाल्मल्याः स्वरसप्रस्थे तथा गोक्षुरकस्य च ॥
नारिकेलरसप्रस्थे तिलतैलस्य प्रस्थतः ॥
कदल्याः स्वरसप्रस्थे क्षीरप्रस्थचतुष्टये।
अस्यौषधस्य कल्कस्य प्रत्येकं कर्षसम्मितम् ॥
चन्दनं तगरं वाप्यं मञ्जिष्ठा सरलागुरु।
मांसीमुरा च शैलेयं यष्टीदारु नखी शिवा ॥
पूतिका पौतिका पत्रं कुन्दुरुर्नलिका तथा।
वरी लोध्रं तथा मुस्तं लवगेला पत्रकेशरम् ॥
लवङ्गं जातीकोषञ्च तथा मधुरिका शटी।
चन्दनं ग्रन्थिपर्णञ्च कर्पूरं लाभतः क्षिपेत् ॥
अस्य तैलस्य सिद्धस्य शृणु वीर्य्यमतः परम्।
उच्चैः प्रपततो वायोर्गजतो वाजिनस्तथा ॥
उद्धतो लोष्ट्रपाताच्च पङ्गूनां पीठसर्पिणाम्।
एकाङ्गशोषिणाञ्चैव तथा सर्वाङ्गशोषिणाम् ॥
क्षतानां क्षीणशुक्राणामत्यन्तक्षयरोगिणाम्।
हनुमन्याहतानाञ्च दुर्बलानां तथैव च ॥
शोषिणां लम्बजिह्वानां तथा मिन्मिणभाषिणाम् ॥
अत्यन्तदाहयुक्तानां क्षीणानां वातरोगिणाम् ॥
एतत्तैलवरं श्रेष्ठं विष्णुना परिकीर्त्तितम्।
हिमसागरमाख्यातं सर्ववातविकारनुत् ॥
ये वातप्रभवा रोगा ये च पित्तसमुद्भवाः।
शिरोमध्यगता ये च शाखामाश्रित्य ये स्थिताः ॥
ते सर्वे प्रशमं यान्ति तैलस्यास्य प्रसादतः ॥

वायुच्छायासुरेन्द्रतैलम् ।

वाट्यालकं पलशतं तत्समं दशमूलकम् ।
जलषोड़शिके पक्का पादशेषं समुद्धरेत् ॥
एतत्क्वाथे पचेत्तैलं द्वात्रिंशत्पलमेव च ।
कल्कार्थं दीयते तत्र मञ्जिष्ठारक्तचन्दनम् ॥
कुष्ठमेला देवदारु शैलजं सैन्धवं वचा ।
कक्कोलं पद्मकाष्ठञ्च शृङ्गी तगरपादिका ॥
गुड़ूची मुद्गपर्णी च माषपर्णी शतावरी ।
नागजिह्वा श्यामलता शतपुष्पा पुनर्नवा ॥
एषां तोलद्वयं भागं दत्त्वा तैलन्तु पाचयेत् ।
एतत्तैलवरं नाम्ना वायुच्छायासुरेन्द्रकम् ॥
सर्ववातविकारेषु हितं पुंसाञ्च योषिताम् ।
क्षीणशुक्रार्त्तवानाञ्च नारीणाञ्च विशेषतः ॥
रेतोविकारं हन्त्याशु वायुमाक्षेपसम्भवम् ।
मर्म्मवातं श्रमक्लान्तं गात्रकम्पादिकं तथा ॥
हिक्कां श्वासञ्च कासञ्च वातपित्तसमुद्भवम् ।
अपस्मारे महोन्मादे हितं लेपे च भक्षणे ॥
श्रीमद्गहननाथेन रचितं विश्वसम्पदे ।

जलषोड़शिके तैलात् षोड़शगुणे जले इत्यर्थः ।

नारायणतैलम् ।

शतावरी चांशुमती पृश्निपर्णी शटी वचा ।
एरण्डस्य च मूलानि वृहत्योः पूतिकस्य च ॥

कुष्माण्डकरसप्रस्थे धात्र्याश्च स्वरसे तथा ॥
शाल्मल्याः स्वरसप्रस्थे तथा गोक्षुरकस्य च ॥
नारिकेलरसप्रस्थे तिलतैलस्य प्रस्थतः ॥
कदल्याः स्वरसप्रस्थे क्षीरप्रस्थचतुष्टये ।
अस्यौषधस्य कल्कस्य प्रत्येकं कर्षसम्मितम् ॥
चन्दनं तगरं वाप्यं मञ्जिष्ठा सरलागुरु ।
मांसीमुरा च शैलेयं यष्टीदारु नखी शिवा ॥
पूतिका पौतिका पत्रं कुन्दुरुर्नलिका तथा ।
वरी लोध्रं तथा मुस्तं त्वगेला पत्रकेशरम् ॥
लवङ्गं जातीकोषञ्च तथा मधुरिका शटी ।
चन्दनं ग्रन्थिपर्णञ्च कर्पूरं लाभतः क्षिपेत् ॥
अस्य तैलस्य सिद्धस्य शृणु वीर्य्यमतः परम् ।
उच्चैः प्रपततो वायोर्गजतो वाजिनस्तथा ॥
उद्गतो लोष्ट्रपाताच्च पङ्गूनां पीठसर्पिणाम् ।
एकाङ्गशोषिणाञ्चैव तथा सर्वाङ्गशोषिणाम् ॥
क्षतानां क्षीणशुक्राणामत्यन्तक्षयरोगिणाम् ।
हनुमन्याहतानाञ्च दुर्बलानां तथैव च ॥
शोषिणां लम्बजिह्वानां तथा मिन्मिणभाषिणाम् ॥
अत्यन्तदाहयुक्तानां क्षीणानां वातरोगिणाम् ॥
एतत्तैलवरं श्रेष्ठं विष्णुना परिकीर्त्तितम् ।
हिमसागरमाख्यातं सर्ववातविकारनुत् ॥
ये वातप्रभवा रोगा ये च पित्तसमुद्भवाः ।
शिरोमध्यगता ये च शाखामाश्रित्य ये स्थिताः ॥
ते सर्वे प्रशमं यान्ति तैलस्यास्य प्रसादतः ॥

वायुच्छायासुरेन्द्रतैलम् ।

वाट्यालकं पलशतं तत्समं दशमूलकम् ।
जलषोड़शिके पक्का पादशेषं समुद्धरेत् ॥
एतत्क्वाथे पचेत्तैलं द्वात्रिंशत्पलमेव च ।
कल्कार्थं दीयते तत्र मञ्जिष्ठारक्तचन्दनम् ॥
कुष्ठमेला देवदारु शैलजं सैन्धवं वचा ।
कक्कोलं पद्मकाष्ठञ्च शृङ्गी तगरपादिका ॥
गुड़ूची मुद्गपर्णी च माषपर्णी शतावरी ।
नागजिह्वा श्यामलता शतपुष्पा पुनर्नवा ॥
एषां तोलद्वयं भागं दत्त्वा तैलन्तु पाचयेत् ।
एतत्तैलवरं नाम्ना वायुच्छायासुरेन्द्रकम् ॥
सर्व्ववातविकारेषु हितं पुंसाञ्च योषिताम् ।
चीणशुक्रार्त्तवानाञ्च नारीणाञ्च विशेषतः ॥
रेतोविकारं हन्त्याशु वायुमाक्षेपसम्भवम् ।
मर्म्मवातं श्रमक्षतं गात्रकम्पादिकं तथा ॥
हिक्कां श्वासञ्च कासञ्च वातपित्तसमुद्भवम् ।
अपस्मारे महोन्मादे हितं लेपे च भक्षणे ॥
श्रीमद्गहननाथेन रचितं विश्वसम्पदे ।

जलषोड़शिके तैलात् षोड़शगुणे जले इत्यर्थः ।

नारायणतैलम् ।

शतावरी चांशुमती पृश्निपर्णी शटी वचा ।
एरण्डस्य च मूलानि बृहत्योः पूतिकस्य च ॥

गवेधुकस्य मूलानि तथा सहचरस्य च ।
एषां दशपलान् भागान् जलद्रोणे विपाचयेत् ॥
पादावशेषे पूते च गर्भञ्चैनं निधापयेत् ।
पुनर्नवा वचा दारु शताह्वा चन्दनागुरु ॥
शैलेयं तगरं कुष्ठमेला मांसी स्थिरा बला ।
अश्वाह्वा सैन्धवं रास्ना पलार्द्धानि च योजयेत् ॥
गव्याजपयसोः प्रस्थौ द्वौ द्वावत्र प्रदापयेत् ।
शतावरीरसप्रस्थं तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥
अस्य तैलस्य पक्कस्य शृणु वीर्य्यमतः परम् ।
अश्वानां वातभग्नानां कुञ्जराणां नृणां तथा ॥
तैलमेतत्प्रयोक्तव्यं सर्ववातनिवारणम् ।
आयुष्मांश्च नरः पीत्वा निश्चयेन दृढ़ो भवेत् ॥
गर्भमश्वतरी विन्द्यात्किं पुनर्मानुषी तथा ।
हृच्छूलं पार्श्वशूलञ्च तथैवार्द्धावभेदकम् ॥
अपचीं गण्डमालाञ्च वातरक्तं हनुग्रहम् ।
कामलां पाण्डुरोगञ्च अश्मरीञ्चापि नाशयेत् ॥
तैलमेतद्भगवता विष्णुना परिकीर्त्तितम् ।
नारायणमिदं ख्यातं वातान्तकरणं मतम् ॥

महाबलातैलम् ।

बलामूलकषायस्य दशमूलीकृतस्य च ।
यवकोलकुलत्थानां क्वाथस्य पयसस्तथा ॥
अष्टावष्टौ शुभा भागास्तैलादेकस्तदेकतः ।
पचेदारोप्य मधुरं गणं सैन्धवसंयुतम् ॥

तथागुरु सर्जरसं सरलं देवदारु च।
मञ्जिष्ठां चन्दनं कुष्ठमेलां कालानुसारकम्॥
मांसीं शैलेयकं पत्रं तगरं शारिवां वचाम्।
शतावरीमश्वगन्धां शतपुष्पां पुनर्नवाम्॥
तत्साधुसिद्धं सौवर्णे राजते मृण्मयेऽपि च।
प्रक्षिप्य कलसे सम्यग् आत्मगुप्तां निधापयेत्॥
बलातैलमिदं नाम्ना सर्ववात विकारनुत्।
यथाबलमतो मात्रां सूतिकायै प्रदापयेत्॥
या च गर्भार्थिनी नारी क्षीणशुक्रश्च यः पुमान्।
क्षीणधातौ मर्म्महतेऽभिहते मथितेऽथवा॥
भग्ने श्रमाभिपन्ने च सर्वथैवोपयोजयेत्।
सर्वानाक्षेपकादींश्च वातव्याधीन् व्यपोहति॥
हिक्कां कासमधीमन्थं गुल्मं श्वासं सुदुस्तरम्।
षण्मासानुपयुज्यै तदन्त्रवृद्धिमपोहति॥
प्रत्यग्रधातुः पुरुषो भवेच्च स्थिरयौवनः।
एतद्धि राज्ञां कर्त्तव्यं राजपात्राश्च ये नराः॥
सुखिनः सुकुमाराश्च बलिनश्चैव ये नराः॥

पुष्पराजप्रसारणीतैलम्।

प्रसारणी पलशतं मूलञ्चैवाश्वगन्धजम्।
पञ्चाशत्पलमानन्तु जवद्रोणे विपाचयेत्॥
पादशेषे हरेत् क्वाथांक्वाथं शं तिलतैलकम्।
तैलाच्चतुर्गुणं क्षीरं गव्यं वा माहिषस्तथा॥
पुण्डरीकरसस्तत्र शतावर्य्यारसस्तथा।

तैलसमः प्रदातव्यः पाचयेन्मृदुवह्निना ॥
शतपुष्पाकणा चैला कुष्ठञ्च कण्टकारिका।
शुण्ठी यष्ठी देवदारु शालपर्णी पुनर्नवा ॥
मञ्जिष्ठापत्रकं रास्ना वचा पुष्करमूलकम् ॥
यमानी भूतिकं मांसी निर्गुण्डी च तथा बला ॥
वह्निर्गोक्षुरकञ्चैव मृणालं बहुपुत्रिका।
प्रतिकर्षमिदं योज्यं सर्वमेकत्र पाचयेत् ॥
तैलशेषं समुद्धृत्य पुष्पराजप्रसारणीम्।
अभ्यङ्गे योजयेत्पाने नस्यकर्म्मणि सर्वदा ॥
भग्नानां खञ्जपङ्गूनां शिरोरोगे हनुग्रहे।
समस्तान् वातजान् रोगान् तूर्णं नाशयति ध्रुवम् ॥

महाकुक्कटमांसतैलम्।

माषस्यार्द्धाढ़कं देयं दशमूल्यास्तुलार्द्धकम्।
बलामूलञ्च तस्यार्द्धं केतकीनां तथैव च ॥
दत्त्वमांसपलत्रिंशत् झिण्टिका• पञ्चविंशतिः।
जलद्रोणद्वये पक्त्वा पादशेषेऽवतारिते ॥
तिलतैलस्य च प्रस्थं पयो दत्त्वा चतुर्गुणम्।
जीवनीयानि यान्यष्टौ मञ्जिष्ठा चव्य कट्फलम् ॥
व्योषरास्ना कणामूलं मधुकं पुष्करं तथा।
माषात्मगुप्ते सैरण्डा शताह्वा लवणत्रयम् ॥
कृष्णाश्वगन्धा ह्यमृता यमानीन्द्रवरी शटी।
नागरं मागधीमुस्तं वर्षाभूरजनीद्वयम् ॥
शतावरी बृहत्यौ च एतैरक्षसमन्वितैः।

पक्षाघातेषु सर्वेषु अर्दिते च हनुग्रहे ॥
मन्दश्रुतौ चाश्रवणे तिमिरे च त्रिदोषजे ।
हस्तकम्पे शिरःकम्पे गात्रकम्पे शिरग्रहे ॥
शस्तं कलायखञ्जे च पङ्गस्यामवबाहुके ।
बाधिर्य्ये कर्णनादे च सर्ववातविकारनुत् ॥
दण्डापतानके चैव मन्यास्तम्भे विशेषतः ।
हनुस्तम्भ प्रशस्तं स्यात् तिकातङ्कनाशनम् ॥
त्वच्यं मांसप्रदश्चैव शुक्राग्निद बलवर्द्धनम् ।
अण्डवृद्धयन्त्रवृद्धिं वा वातरक्तञ्च नाशयेत् ॥

नकुलतैलम्।

मधुकं जीरकं रास्ना सैन्धवं शतपुष्पिका ।
यमानी मरिचं कुष्ठं विड़ङ्गं गजपिप्पली ॥
सौवर्चलं चाजमोदा बला षड्ग्रन्थिका तथा।
ग्रन्थिकं शैलजं मांसी कर्षावेषां पृथक् पृथक् ॥
विनीय पाचयेत्तैलं प्रस्थं रुवुसमुद्भवम् ।
प्रस्थे नकुलमांसस्य क्वाथे च दशमूलजे ॥
प्रस्थे च काञ्जिकस्यापि मस्तुप्रस्थे तथैव च ।
सिद्धं तैलमिदं हन्ति कम्पवातं सुदारुणम् ॥
हस्तकम्पं शिरःकम्पं बाहुकम्पञ्च नाशयेत् ।
आमवातं सशूलञ्च सर्वोपद्रवसंयुतम् ॥
पानाभ्यञ्जनवस्तीभिर्नाशयेन्नात्र संशयः ।
आढ्यवातं कटीपृष्ठजानुजङ्घाश्रितं तथा ॥
सन्धिस्थं वातमाशु च जयेन्नकुलसंज्ञकम् ।

हारीतभाषितमिदं तैलं हितचिकीर्षया ॥
वैद्यानां सारभूतानां शतेनापि समुज्झितम्।
वातव्याधिं निहन्त्याशु कम्पवातं विशेषतः ॥
अशीतिं वातजान् रोगान्नाशयेदाशु देहिनाम् ॥

माषतैलम्।

माषातसीजवकुरुण्टककण्टकारी-
गोकण्ट टुण्टुकजटा कपिकच्छुतोयैः।
कार्पासकास्थि शणबीजकुलत्थकोल-
क्वाथेन वस्त पिशितस्य रसेन चापि ॥
शुण्ठ्या समागधिकया शतपुष्पया च
सैरण्डमूल सपुनर्नवया सरण्या।
रास्ना बलामृतलता कटुकैर्विपक्वं
माषाख्यमेतदवबाहुहरञ्च तैलम् ॥
अर्द्धाङ्गशोषमपतानक माढ्यवात-
माक्षेपकं सभुजकम्प शिरःप्रकम्पम्।
नस्येन वस्तिविधिना परिषेचनेन
हन्यात्कटीजघनजानुरुजः समीरात् ॥

स्वल्पमाषतैलम्।

माषप्रस्थं समावाप्य पचेत्सम्यग्जलाढ़के।
पादशेषे रसे तस्मिन् क्षीरं दद्याच्चतुर्गुणम् ॥
प्रस्थञ्च तिलतैलस्य कल्कं दत्त्वाक्षसंमितम् ॥
जीवनीयानि यान्यष्टौ शतपुष्पां ससैन्धवाम् ॥
रास्नात्मगुप्ता मधुकं बला व्योषत्रिकण्टकम्।

पक्षाघातेऽर्द्दिते वाते कर्णशूले च दारुणे॥
मन्दश्रुतौ चाश्रवणे तिमिरे च त्रिदोषजे।
हस्तकम्पे शिरःकम्पे विसूच्यामवबाहुके॥
शस्तं कलायखञ्जे च पानाभ्यञ्जनवस्तिभिः।
माषतैलमिदं श्रेष्ठमूर्द्ध्वजत्रुगदापहम्॥

बृहन्माषतैलम्।

माषक्वाथे बलाक्वाथे रास्नाया दशमूलजे।
यवकोलकुलत्थानां छागमांसभवे पृथक्॥
प्रस्थे तैलस्य च प्रस्थं क्षीरं दत्वा चतुर्गुणम्।
रास्नात्मगुप्ता सिन्धूत्थशताह्वैरण्डमुस्तकैः॥
जीवनीय बलाव्योषैः पचेदक्षसमैर्भिषक्।
हस्तकम्पे शिरःकम्पे बाहुशोषेऽवबाहुके॥
बाधिर्य्ये कर्णशूले च कर्णनादे च दारुणे।
विसूच्यामर्द्दिते कुब्जे गृध्रस्यामपतानके॥
वस्त्यभ्यञ्जनपानेषु नावने च प्रयोजयेत्।
माषतैलमिदं श्रेष्ठमूर्द्ध्वजत्रुगदापहम्॥
क्वाथप्रस्थाः षड़ेवात्र विभक्त्यन्तेन दर्शिताः।

तैलेन सह सप्तप्रस्थमितत्वादस्य सप्तप्रस्थमाषतैलमिति संज्ञान्तरम्।

महामाषतैलम्।

माषस्यार्द्धाढ़कं दत्वा तुलार्द्धं दशमूलतः।
पलानि च्छागमांसस्य त्रिंशद्द्रोणेऽम्भसः पचेत्॥
पूतशीते कषाये च चतुर्थांशावशेषिते।

प्रस्थञ्च तिलतैलस्य पयो दत्त्वा चतुर्गुणम् ॥
आत्मगुप्ता रुवूकस्य शतावा लवणत्रयम्।
जीवनीयानि मञ्जिष्ठा चव्यचित्रककट्फलम् ॥
सव्योषं पिप्पलीमूलं रास्ना मधुकसैन्धवम्।
देवदार्वमृता कुष्ठं वाजिगन्धा वचा शटी ॥
एतैरचसमैर्भागैः साधयेन्मृदुनाग्निना।
पक्षाघातेऽर्दिते वाते वाधिर्य्ये हनुसंग्रहे ॥
कर्णमन्या शिरःशूले तिमिरे च त्रिदोषजे।
पाणिपादशिरोग्रीवा भ्रमणे मन्दचङ्क्रमे ॥
कलायखञ्जे पाङ्गुल्ये गृध्रस्यामवबाहुके।
पाने वस्तौ तथाभ्यङ्गे नस्ये कर्णाक्षिपूरणे ॥
तैलमेतत्प्रशंसन्ति सर्ववातरुजापहम् ॥

निरामिषमहामाषतैलम्।

दशमूलाढ़कं पक्त्वा जलद्रोणेऽङ्घ्रिशेषिते।
तद्वन्माषाढ़ककाथे तैलप्रस्थं पयः समे ॥
कल्कैरेतैश्च मतिमान् साधयेन्मृदुनाग्निना।
अश्वगन्धा शटीदारु बला रास्नाप्रसारणी ॥
कुष्ठं परूषकं भार्गी द्वे विदार्य्यौ पुनर्नवा।
मातुलुङ्गफलाजाज्यौ रामठं शतपुष्पिका ॥
शतावरी गोक्षुरकं पिप्पलीमूलचित्रकौ।
जीवनीयगणं सर्वं संहृत्यैव ससैन्धवम्।
तत्साधुसिद्धं विज्ञाय माषतैलमिदं महत्।
वस्त्यभ्यञ्जनपानेषु नावनेषु प्रशस्यते ॥

पक्षाघाते हनुस्तम्भे अर्दिते सापतन्त्रके।
अववाहुकविश्वच्योः खञ्जपाङ्गुल्ययोरपि॥
शिरोमन्याग्रहे चैव अधिमन्थे च वातिके।
शुक्रक्षये कर्णनादे कर्णक्ष्वेड़े च दारुणे॥
कलाय खञ्जशमने भैषज्यमिदमादिशेत्॥

कुब्जप्रसारणीतैलम्।

प्रसारणीशतं क्षुण्णं पचेत्तोयार्म्मणे शुभे।
पादशेषे समं तैलं दधिदद्यात्सकाञ्जिकम्॥
द्विगुणञ्च पयो दत्त्वा कल्कान् द्विपलिकांस्तथा।
चित्रकं पिप्पलीमूलं मधुकं सैन्धवं वलाम्॥
शतपुष्पां देवदारु रास्नां वारणपिप्पलीम्।
प्रसारण्याश्च मूलानि मांसी भल्लातकानि च॥
पचेन्मृद्वग्निना तैलं वातश्लेष्मामयान् जयेत्।
अशीतिं नरनारीस्थान् वातरोगान् व्यपोहति॥
कुब्जस्तिमितपङ्गुत्वं,गृध्रसी खुड़कार्दितम्।
हनुपृष्ठशिरोग्रीवास्तम्भं चाशु नियच्छति॥

सप्तशतिकाप्रसारणीतैलम्।

समूलपत्रामुत्पाद्य शरत्काले प्रसारणीम्।
शतं ग्राह्यं सहचरात् शतावर्य्याः शतं तथा॥
बलात्मगुप्ताश्वगन्धा केतकीनां शतं शतम्।
पचेच्चतुर्गुणे तोये द्रवैस्तैलाढ़कं भिषक्॥
मस्तुमांसरसं चुक्रं पयश्चाढ़कमाढ़कम्।
दध्याढ़कसमायुक्तं पाचयेन्मृदुनाग्निना॥

द्रव्याणान्तु प्रदातव्या मात्रा चार्द्धपलांशिका।
तगरं मदनं कुष्ठं केशरं मुस्तकं त्वचम्॥
रास्ना सैन्धवपिप्पल्यौ मांसी मञ्जिष्ठयष्ठिकाः।
तथा मेदा महामेदा जीवकर्षभकौ पुनः॥
शतपुष्पा व्याघ्रनखं शुण्ठी देवाह्वमेव च।
काकोली चीरकाकोली वचा भल्लातकं तथा॥
पेषयित्वा समानेतान् साधनीया प्रसारणी।
नातिपक्वं न हीनञ्च सिद्धं पूतं निधापयेत्॥
यत्र यत्र प्रदातव्या तन्मे निगदतः शृणु।
कुब्जानामथ पङ्गूनां वामनानां तथैव च॥
यस्य शुष्यति चैकाङ्गं ये च भग्नास्थिसन्धयः।
वातशोणितदुष्टानां वातोपहतचेतमाम्॥
स्त्रीमद्य चीणशुक्राणां वाजीकरणमुत्तमम्।
वस्तौ पाने तथाभ्यङ्गे नस्ये चैव प्रयोजयेत्॥
प्रयुक्तं शमयत्याशु वातजान् विविधान् गदान्॥

एकादशशतिकं महाप्रसारिणीतैलम्।

शाखामूलदलैः प्रसारणितुलास्तिस्त्रः कुरण्टीतुले
च्छिन्नायाश्च तुले तुले रुवुकतो रास्नाशिरीषात्तुलाम्।
देवाह्वाच्च सकेतकाद्दशते निःकाथ्य कूम्मांशिके॥
तोये तैलघटं तुषाम्बु कलसौ दत्त्वाढ़कं मुस्तनः॥
शुक्ताच्छागरसादथेत्तुरसतः चीराच्च दत्त्वाढ़कं
शृङ्गा कर्कटजीवकाद्य विकषा काकोलिकाकच्छुराः।
सूक्ष्मैला घनसारकुन्दुरुरला काश्मीरमांसीनखैः
कालीयोत्पलपद्मकाह्वयशिशाकक्कोलकग्रन्थिकैः॥

चाम्पेयाभयचोचपूगकटुका जातीफला भीरुभिः
श्रीवासामरदारुचन्दनवचा शैलेयसिन्धुद्रवैः ।
तैलाम्भोदं कटम्भराङ्घ्रिनलिना त्वक्षीरकचोरकैः
कस्तूरी दशमूलकेतकनतध्यामाश्मगन्धाम्बुभिः ॥
कौन्तीतार्जजशल्लकीफललघुश्यामाशताह्वामयै-
र्भल्लातत्रिफलाजकेशरमहाश्यामालवङ्गान्वितैः ।
सव्योषैस्त्रिपलैर्महीयसि पचेन्मन्देन पालेऽग्निना
पानाभ्यञ्जनवस्तिनस्य विधिना तन्मारुतं नाशयेत् ॥
सर्वाङ्गैकाङ्गगतं तथावयवगं सन्ध्यस्थिमज्जाश्रितं
श्लेष्मोत्थानथ पैत्तिकांश्च शमयेन्नानाविधानामयान् ।
धातून् बृंहयति स्थिरञ्च कुरुते पुंसां नवं यौवनं
वृद्धस्यापि बलं करोति सु महद्वन्ध्यासु गर्भप्रदम् ॥
पीत्वा तैलमिदं जरत्यपि सुतं सूतेऽमुना भूरुहाः
सिन्नाः शोषमुपागताश्च मालिनाः स्निग्धा भवन्ति स्थिराः
भग्नाङ्गाः सुदृढ़ा भवन्ति मनुजा गावो हयाः कुञ्जराः ॥

अष्टादशशतिकाप्रसारणीतैलम् ।

समूलदलशाखायाः प्रसारण्याः शतत्रयम् ।
शतमेकं शतावर्य्या अश्वगन्धा शतं तथा ॥
केतकीनां शतञ्चैकं दशमूलाच्छतं शतम् ।
शतं वाट्यालकस्यापि शतं सहचरस्य च ॥
जलद्रोणशतं दत्त्वा शतभागावशेषितम् ।
ततस्तेन कषायेन कषायद्विगुणेन च ॥
सुव्यक्तेनारनालेन दधिमस्त्वाढ़केन च ।

क्षीरशुक्तेक्षुनिर्य्यासच्छागमांसरसाढ़कैः॥
तैलद्रोणं समायुक्तं दृढ़े पात्रे निधापयेत्।
द्रव्याणि यानि पेष्याणि तानि वक्ष्याम्यतः परम्॥
भल्लातकं नतं शुण्ठी पिप्पलीचित्रकं शटी।
वचा पृक्का प्रसारण्याः पिप्पल्यामूलमेव च॥
देवदारु शताह्वा च सूक्ष्मैला त्वचवालकम्।
कुङ्कुमं मदमञ्जिष्ठा तुरुस्कं नखिकागुरु॥
कर्पूरकून्दुरुनिशा लवङ्गं श्यामचन्दनम्।
कक्कोलं नलिका मुस्तं कालीयोत्पलपत्रकम्॥
शटीहरेणु शैलेयश्रीवासञ्च सकीतकम्।
त्रिफला कच्छुरा भीरु सरलं पद्मकेशरम्॥
प्रियङ्गुशीरनलदं जीवकाद्यं पुनर्नवा।
दशमूल्यश्वगन्धे च नागपुष्पं रसाञ्जनम्॥
कटुका जातिपूगानां फलानि शल्लकीरसम्।
भागान् त्रिपलिकान् दत्त्वा शनैर्मृद्वग्निना पचेत्॥
विस्तीर्णे सुदृढ़े पात्रे पाच्यैशा तु प्रसारणी।
प्रयोगः षड्विधश्चात्र रोगार्त्तानां विधीयते॥
अभ्यङ्गात् त्वग्गतं हन्ति पानात्कोष्ठगतं तथा।
भोजनात्सूक्ष्मनाड़ीस्थान् नस्यादूर्द्ध्वं गतं तथा॥
पक्वाशयगते वस्तिर्निरूहः सर्वगात्रिके।
एतद्धि वड़वाश्वानां किशोराणां यथामृतम्॥
एतदेव मनुष्याणां कुञ्जराणां गवामपि।
अनेनैव च तैलेन शुष्यमाणा महाद्रुमाः॥
सिक्ताः पुनः प्ररोहन्ति भवन्ति फलशालिनः।

वृद्धोऽप्यनेन तैलेन पुनश्च तरुणायते ॥
न प्रसूते च या नारी सापि पीत्वा प्रसूयते।
अप्रजाः पुरुषो यस्तु सोऽपि पित्वा लभेत्सुतम् ॥
अशितिं वातजान् रोगान् पैत्तिकान् श्लैष्मिकानपि।
सन्निपातसमुत्थांश्च नाशयेत् चिप्रमेव हि ॥
एतेनान्धकवृष्णीनां कृतं पुंसवनं महत्।
कृत्वा विष्णोर्वलिञ्चापि तैलमेतत्प्रयोजयेत् ॥

त्रिशतीप्रसारणीतैलम्।

समूलपत्रशाखाञ्च जातसारां प्रसारणीम्।
कुट्टयित्वा पलशतं दशमूलशतं तथा ॥
अश्वगन्धा पलशतं कटाहे समधिचिपेत्।
वारिद्रोणे पृथक्कृत्वा पादशेषेऽवतारितम् ॥
कषायसममात्रन्तु तैलमत्र प्रदापयेत्।
दध्नस्तथाढ़कं दत्त्वा द्विगुणञ्चाम्लकाञ्जिकात् ॥
चतुर्द्रोणेन पयसा जीवनीयैः पलोन्मितैः।
शृङ्गवेरपलान् पञ्चत्रिंशद्भल्लातकानि च ॥
द्वे पले पिप्पलीमूलात् चित्रकाच्च पलद्वयम्।
यवचारपलद्वे च सैन्धवस्य पलद्वयम् ॥
सौवर्चलपलद्वे च मञ्जिष्ठायाः पलद्वयम्।
प्रसारणीपलद्वे च मधुकस्य पलद्वयम् ॥
सर्वाण्येतानि संहृत्य शनैर्मृद्वग्निना पचेत्।
एतदभ्यञ्जने श्रेष्ठं वस्तिकर्मनिरूहणे ॥
पाने नस्ये च दातव्यं न क्वचित्प्रतिहन्यते।

अशीतिं वातजान् रोगांश्चत्वारिंशच्च पैत्तिकान् ।
विंशतिं श्लैष्मिकांश्चैव सर्वानेतान् व्यपोहति ।
गृध्रसीमस्थिभङ्गञ्च मन्दाग्नित्वमरोचकम् ॥
अपस्मारं तथोन्मादं विभ्रमं मन्दगामिताम् ।
त्वग्गताश्चापि ये वाताः शिरः सन्धिगताश्च ये ।
जानुसन्धिगताश्चैव पादपृष्ठगताश्च ये ।
अश्वो वा वातसंभग्नो गजो वा यदि वा नरः ॥
प्रसारयति यस्मात्तु तस्मादेषा प्रसारणी ।
इन्द्रियाणाञ्च जननी वृद्धानाञ्च प्रसूयनी ॥
एतेनीन्धकवृष्णीनां कृतं पुंसवनं महत् ।
प्रसारणीतैलमिदं बलवर्णाग्निवर्द्धनम् ॥
अपनयति जरां पलितं शोष-
यति रुजामुत्पादयति तारुण्यम् ।
पक्षाघातसर्वाङ्गहतं वातगुल्मञ्च नाशयेत् ॥
एतदुपयुज्यमानः प्रसन्नवर्णेन्द्रियो भवेत् ॥

महाराजप्रसारणीतैलम् ।

शतत्रयं प्रसारण्या द्वे च पीतसहाचरात् ।
अश्वगन्धैरण्डबला वरी रास्ना पुनर्नवाः ॥
केतकी दशमूलञ्च पृथक् त्वक् पारिभद्रतः ।
प्रत्येकमेषान्तु तुला तुलार्द्धं किलिमात्तथा ॥
तुलार्द्धं स्याच्छिरीषाच्चलाचायाः पञ्चविंशतिः ।
पलानि लोध्राच्च तथा सर्वमेकत्रसाधयेत् ॥
जलपञ्चाढ़कशते सपादे तत्र शेषयेत्

द्रोणद्वयं काञ्जिकस्य षड्विंशत्याढ़कोन्मितम् ॥
चीरदध्नोः पृथक् प्रस्था दश मस्त्वाढ़कं तथा ।
इक्षोरसाढ़कौ चापि च्छागमांस तुलाचये ॥
जलपञ्चचत्वारिंशत्प्रस्थे पक्के तु शेषयेत् ।
सप्तदशरसप्रस्थान् मञ्जिष्ठा क्काथ एव च ॥
कुड़वोनाढ़कोन्मानो द्रवैरेभिस्तु साधयेत् ।
सुशुद्धं तिलतैलस्य द्रोणं प्रस्थेन संयुतम् ॥
आद्य एभिर्द्रवैः पाकः कल्का भल्लातकं कणा ।
नागरं मरिचञ्चैव प्रत्येकं षट्पलोन्मितम् ॥
भल्लातकासद्दले तु रक्तचन्दनमिष्यते ।
पथ्याचधातवः सरलं शताह्वाकर्कटी वचा ॥
चोरपुष्पी शटी मुस्तद्वयं पद्मञ्च सोत्पलम् ।
पिप्पलीमूल मञ्जिष्ठा साश्वगन्धा पुनर्नवा ॥
दशमूलं समुदितं चक्रमर्दौ रसाञ्जनम् ।
गन्धतृणं हरिद्रा च जीवनीयो गणस्तथा ॥
एषां द्विपलिकैर्भागैराद्यः पाको विधियते ।
देवपुष्पी वीलपत्रं शल्लकीरसशैलजे ॥
प्रियङ्गूशीर मधुरी मांसी दारुबला चला ।
श्रीवासो नलिका खोटिः सूक्ष्मैला कुन्दुरुर्मुरा ॥
नखीलयञ्च त्वक्पत्री परमा पूतिचम्पकम् ।
दमनं रेणुका पृक्का मरुवञ्च पलत्रयम् ॥
प्रत्येकं गन्धतोयेन द्वितीयः पाक इष्यते ।
गन्धोदकन्तु त्वक्पत्री पत्रकोशीरमुस्तकम् ॥
प्रत्येकं सरलामूलं पलानि पञ्चविंशतिः ।

कुष्ठार्द्धभागोऽत्र जलप्रस्थास्तु पञ्चविंशतिः॥
अर्द्धावशिष्टाः कर्त्तव्याः पाके गन्धाम्बुकर्म्मणि।
गन्धस्तु चन्दनाम्बुभ्यां तृतीयः पाक इष्यते॥
कल्कोऽत्र केशरं कुष्ठं त्वक् कालीयक कुङ्कुमम्।
भद्रश्रियं ग्रन्थिपर्णं लताकस्तूरिका तथा॥
लवङ्गागुरु कक्कोल जातीकोषफलानि च।
एला लवङ्गच्छल्ली च प्रत्येकं त्रिपलोन्मितम्॥
कस्तूरी षट्पला चन्द्रात्पलं सार्द्धञ्च गृह्यते।
वेधनार्थं पुनश्चन्द्रमदौ देयौ तथोन्मितौ॥
महाप्रसारिणी सेयं राजभोग्या प्रकीर्त्तिता।
गुणान् प्रसारणीनान्तु वहत्येषा बलोत्तमान्॥
काञ्जिकं मानतो द्रोणः शुक्तं नात्र विधीयते।
अत्र शुक्तविधिर्मण्डः प्रस्थः पञ्चाढ़कोन्मितम्॥
काञ्जिकं कुड़वौ दध्नो गुड़प्रस्थोऽम्लमूलकात्॥
पलान्यष्टौ शोधितद्वौत्पलषोड़शिकं तथा॥
कणा जीरकसिन्धूत्थ हरिद्रा मरिचं तथा।
द्विपलं भाविते भाण्डे घृतेनाष्टदिनं स्थितम्॥
सिद्धं भवति तच्छुक्तं यदावताख्यं गृह्यते।
तदा देयं चतुर्जातं पृथक् कर्षत्रयोन्मितम्॥

यद्यपि काञ्जिकस्य षड्विंशतिराढ़कानीत्युक्तं तथापि काञ्जिकद्रोणमात्रेण व्यवहारः अन्यथा काञ्जिकस्यैव गन्धः स्यादिति अतएव चक्रो वक्ष्यति काञ्जिकं मानतो द्रोण इति। काचिदुडुम्बरपत्राभा तथा चोत्पलसन्निभा। काचिदश्वखुराकारा गजकर्णसमा तथा।

वराहकर्णसङ्काशा नखी पञ्चविधा स्मृता। तत्र अद्या-स्तिस्रो ग्राह्याः।

चन्दनाम्बु साधन विधिर्यथा,—कुट्टित चन्दन म्ल ५०, पा जल श ५०, शेष श २५। घृष्टचन्दनं गोल-यित्वा वा दातव्यम्। इति।

मृगमदादीनामुत्कर्षापकर्षलक्षणम्।

या गन्धं केतकीनां वहति परिमलं वर्णतः पिञ्जराभा
स्वादे तिक्ता मटु वा परिलघुतुलना मर्द्दिता चिक्कणासा।
दग्धानो यातिभास्मं मिषिमिषि कुरुते चर्म्मगन्धा तु चाल्ले॥
सा भद्रा लोभनीया वरमृगतनुजा राजयोग्या प्रदिष्टा॥
पीतः किञ्चिल्लघु रतिशयं केतकीतुल्यगन्धः
स्निग्धो दग्धो मिषिमिषिकरो भस्मभावं न याति।
ईषत्तिक्तः कटुरपि मनाक् चारगन्धानुविद्धः
सम्यक् शुद्धो मद इति महीपालयोग्यो मनोज्ञः॥

पक्वात्कर्पूरतः प्राहुरपक्वं गुणवत्तरम्।
तत्रापि स्याद् यद्धुस्व स्फटिकाभं तदुत्तमम्।
पक्वञ्च सदलं स्निग्धं हरितद्युति चोत्तरम्।
भङ्गे मनागपि चलेन्निपतन्ति ततः कणाः॥
हस्ते निघृष्य कर्पूरं रेखां हस्तस्य लक्षयेत्।
यदि सा दृश्यते विद्धि कर्पूरमतिभद्रकम॥
मृगशृङ्गाकृतिकुष्ठं कीटदोषविवर्जितम्।
श्वेतचन्दनमत्यन्तं स्निग्धं गुरु सुगन्धि च।
भवेद्रक्तचन्दनं रक्तपीतसारं तदुत्तमम्॥

यत्पाण्डरमसारञ्च न भद्रं प्रवदन्ति तत्।
काकतुण्डाकृतिः स्निग्धो गुरुश्चैवोत्तमोऽगुरुः।
असारं पाण्डुरं रुक्षं लघु चाधममादिशेत्॥
नादेयं नाप्युपादेयं तित्तिरिपक्षकागुरु।
शाल्मलीकाष्ठ सङ्काशो नैव ग्राह्यः कदाचन॥
पाण्डरैः केशरैस्त्यक्तं रक्तं कुङ्कम मुत्तमम्।
नीलं द्विराग्निकाश्मीरं खरपाण्डरकेशरम्॥
खट्टासोऽनपजः श्रेष्ठो वर्त्तुलो मांसलश्च यः।
सम्मतो मध्यदेशीयो मध्यमो मरुजोऽधमः।
किञ्चित्पीता सुरा शस्ता मांसी पिङ्गजटाकृतिः।
रेणुको मुद्गतुल्यो यो भद्रः स सम्मतः सताम्॥
स्थूलो मरिच सङ्काशो गन्धकर्म्मणि गर्हितः।
आनूपदेशसम्भूतो मुद्गवच्चातिशोभनः॥
मिश्रिते मध्यमः प्रोक्तो जाङ्गलस्त्वधमोमतः॥
जातीफलं सशब्दञ्च स्निग्धं गुरु च शस्यते।
लघुकं शब्दहीनञ्च रुक्षाङ्गमतिनिन्दितम्॥
एला कक्कोलवीजाभा सा ग्राह्या कोद्रवाकृतिः।
या कक्कोलसमाकारा कर्पूररेणुसंयुता।
सरला सा त्रुटिः श्रेष्ठा विपरीता तु नेष्यते॥
या किञ्चित्पाण्डरा श्यामा कीटदोषविवर्जिता।
सा प्रियङ्गुर्मता भद्रा विपरीता तु निन्दिता॥
नखी पञ्चविधा ज्ञेया गन्धार्थं गन्धतत्परैः।
काकोडुम्बरपत्राभा तथोत्पलदलायता॥
काचिदश्वखुराकारा गजकर्णसमापरा।

वराहकर्णसङ्काशा गन्धकर्म्मणि गर्हिता ॥
ग्रन्थिकः पाण्डरः किञ्चित् कनिष्ठः सर्वसम्मतः।
उत्तमः कृष्णवर्णो यः स्थूलोऽतीव च निन्दितः॥
दीर्घमूलं दृढ़ं सूक्ष्म मुत्तमं गन्ध संयुतम्।
देशे साधारणे जातं लामज्जं भद्रकं भवेत्॥
मध्ये सारविहीना या सरसा कीटवर्जिता।
नलिका सा भवेद्भद्रा विपरीता तु निन्दिता॥
निर्म्मलः कपिलः स्वच्छः सिह्लकोऽतितरां नवः।
मध्वाभो मलसंयुक्तो वर्जितो गन्धकर्म्मणि॥
श्रीवासो भद्रकः प्रोक्तो मलकाष्ठविवर्जित॥
लाक्षा च नूतना ग्राह्या मृत्तिकादि विवर्जिताः॥
पद्मकं सरलं भद्रं कीटदोषविवर्जितम्।
जलदोषविहीनञ्च त्वक्पत्रञ्च तथैव च॥
सूक्ष्ममूलो वरः केशोऽनूतनः सरलस्तथा।
नूतनः स्थूलमूलश्च वर्जनीयः प्रयत्नतः॥
कक्कोलकं शुभं विद्धि वेष्टितं सूक्ष्मया त्वचा।
स्निग्धं गुरुकमत्यन्त मन्यथातीव निन्दितम्॥
अत्युग्रापि सरागापि ग्रन्थिलापि परा भवेत्।
अन्तः शुचिलमालिन वचा कर्म्मणि गर्हिता॥
ह्रिमुस्तं नूतनं पुष्टं गन्धाढ्यं परमं विदुः।
चोरपुष्पीं नवां श्यामामामनन्ति मनीषिणः॥
ग्राह्या प्रशोथसमक् चम्पककलिका प्रदीपकलिकेव।
कीटादिकेन रहित मभिनवमिह केशरं ग्राह्यम्॥
ससूक्ष्मकेशरा स्निग्धा मांसी पिङ्गजटाकृतिः॥

सुगन्धि लघु रुच्यञ्च सुरदारु प्रकीर्त्तितम् ॥
आकृष्णमुत्तमं न्यूनं रक्तञ्चेदञ्च मध्यमम् ।
आरक्तमधमं विद्धि रक्तचन्दनकं त्रिधा ॥
हरिद्रा शस्यते स्थूला च्छेदे या कुङ्कुमच्छविः ॥
केतकी युथिका जाती चम्पकश्चातिमुक्तकः ।
कदम्बो मल्लिका नागपुष्पञ्च कुटजस्तथा ॥
पाटला करुणी सौरी पुष्पैरेभिः समाचरेत् ।
वासनं कुसुमैरन्यैस्तथान्यैरति शोभनैः ॥
सौवर्चलन्तु केशाभं सैन्धवं स्फटिकप्रभम् ।
जवाकुसुमसङ्काशा मनोह्वा चोत्तमा मता ॥
सुवर्णवच्च विज्ञेयं स्वर्णमाक्षिक मुत्तमम् ॥
श्रेष्ठं शिलाजतुज्ञेयं यत्तु क्षिप्तं न शीर्य्यते ।
तोयपूर्णे यदा पात्रे प्रतान्येव विरुध्यते ॥
भाद्रक्यं कीर्त्तितं येषां विरुद्धत्वं न कीर्त्तितम् ।
तेषां तद्विपरीतत्वाद्विरुद्धतञ्च लक्षयेत् ॥

महासुगन्धि तैलं लक्ष्मीविलासतैलञ्च ।

जिङ्गीचोरकदेवदारु सरल व्याघ्री वचाचेलक
त्वक्पत्रैः सहगन्धपत्रक शटी पथ्याक्षधात्रीघनैः ।
एतैः शोधित सत्कृतैः पलयुगीत्याख्यातयासंख्यया
तैलप्रस्थमवस्थितैः स्थिरमतिः कल्कैःपचेद्गान्धिकैः ॥
मांसी मुरादमनचम्पकसुन्दरीत्वग्-
ग्रन्थ्यम्बुकुङ्कुमरुवकैर्द्विपलैः सपृक्कैः ।
श्रीवास कुन्दुरुनखीनलिका मिषीणां

प्रत्येकतः पलमुपाद्य पुनः पचेत्तु ॥
एला लवङ्ग बलचन्दनजातिपूति-
कक्कोलिकागुरुलताघुसृणैः पलार्द्धैः ।
कस्तूरिकाद्यसहितामलदीप्तियुक्तैः
पक्वान्तु मन्दशिखिनैव महासुगन्धम् ॥
पञ्चद्विकेन चार्द्धेन मदात्कर्पूरमिष्यते ।
प्रागुक्तौ शुद्धिसंस्कारौ गन्धानामिह्तैः पुनः ।
द्विगुणैर्लक्ष्मीविलासः स्यादयन्तु तैल सत्तमः ॥
पञ्चपत्राम्बुना चाद्यो द्वितीयो गन्धवारिणा ।
तृतीयोऽपि च तेनैव पाको वा धूपिताम्बुना ॥
तैलयुग्ममिदं तूर्णं विकारान् वातसम्भवान् ।
चपयेज्जनयेत्पुष्टिं कान्तिं मेधां धृतिं धियम् ॥

पञ्चद्विकेनेति पञ्चधा विभक्तस्य कस्तूरीकर्षस्यैको भागो रत्तिद्वयाधिकत्रिमाषको भवति तथा मानेन कर्पूरस्य द्वौ भागौ किम्बा अर्द्धेन कस्तूरीकर्षात्कर्पूरस्याष्टौ माषकाः ।

नकुलाद्यं घृतम् ।

नकुलस्य च मांसस्य पचेत्प्रस्थं जलाढके ।
तत्समं दशमूलञ्च पक्वं माषबलान्वितम् ॥
घृतं प्रस्थं पचेत्तत्र चतुर्भागावशेषितम् ।
शतावरीरसप्रस्थं गव्यदुग्धञ्च तत्समम् ॥
अष्टौ वर्गाश्च काकोल्यौ जीवन्ती मधुयष्टिका ।
एलात्वचञ्च पत्रञ्च त्रिकटु त्रिफला तथा ।
मुस्तकं नागजिह्वा च कर्षं कर्षं प्रदापयेत् ।

सर्व्ववातविकारेषु अपस्मारे विशेषतः ॥
महोन्मादे पक्षघाते चाध्माने कोष्ठनिग्रहे ।
हस्तकम्पे शिरःकम्पे वाधिर्य्ये मूकमिन्मिने ॥
ऊर्द्धजत्रुगते वाते जङ्घा पार्श्वादिसंश्रिते ।
नकुलाद्यमिदं नाम्ना ऊर्द्धजत्रुगदापहम् ॥

छागलाद्यं घृतम् ।

आजं चर्म्मविनिर्मुक्तं त्यक्तशृङ्गनखादिकम् ।
पञ्चमूलीद्वयञ्चैव जलद्रोणे विपाचयेत् ॥
तेन पादावशेषेण घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
जीवनीयैः सयष्ट्याह्वैः चीरञ्चैव शतावरी ॥
छागलाद्यमिदं नाम्ना सर्व्ववातविकारनुत् ।
अर्दिते कर्णशूले च वाधिर्य्ये मूकमिन्मिने ॥
जड़गद्गदपङ्गुनां खञ्जे गृध्रसिकुब्जयोः ।
अपतानेऽपतन्त्रे च सर्पिरेतत्प्रशस्यते ॥

अत्र यष्टिमधु भागद्वयमिति शिवदासः ।

पृथगर्द्धतुलां पञ्चमूलद्वन्द्वाजमांसयोः ।
निःक्वाथ्य सलिलद्रोणे क्वाथे पादावशेषिते ।

घृतारम्भे मन्त्रः । ओँ कालि वज्रेश्वरि अमुकस्य फलसिद्धिं देहि रुद्रवचनेन स्वाहा ॥ स्नापयित्वा च्छागमादौ मधु दत्त्वा ललाटके । उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा भिषगेनमुपालभेत् ॥ छागमारण मन्त्रः । ओँ ह्रां ओँ गौँ गणपतये स्वाहा ॥

बृहच्छागलाद्यं घृतम् ।

छागमांसतुलां गृह्य दशमूल्याः पलं शतम् ।

अश्वगन्धा पलशतं वाट्यालकशतं तथा ॥
घृताढ़कं पचेत्तोयैश्चतुर्भागावशेषितैः।
क्षीरं क्षिद्धसमं दद्यात् शतावर्य्या रसं तथा ॥
ताम्रपात्रे दृढ़े चैव शनैर्मृद्वग्निना पचेत्।
अस्यौषधस्य कल्कस्य प्रत्येकं शुक्तिसंमितम् ॥
जीवन्ती मधुकं द्राक्षा काकोल्यौ नीलमुत्पलम्।
मुस्तं सचन्दनं रास्ना पर्णिनीद्वय शारिवे।
मेदे द्वे च तथा कुष्ठं जीवकर्षभकौ शटी ॥
दार्वीं प्रियङ्गु त्रिफला नतं तालीशपद्मकौ।
एलापत्रं वरीनागं जातीकुसुमधान्यकम् ॥
मञ्जिष्ठा दाड़िमं दारु रेणुकं सैलबालुकम्।
विड़ङ्गं जीरकञ्चैव पेषयित्वा विनिक्षिपेत् ॥
वस्त्रपूते च शीते च शर्करा प्रस्थ संयुतम्।
निधापयेत् स्निग्ध भाण्डे मार्द्दे वा भाजने शुभे ॥
अस्यौषधस्य सिद्धस्य शृणु वीर्य्यमतःपरम्।
देवदेवं नमस्कृत्य संपूज्य गणनायकम् ॥
पिवेत्पाणितलं तस्य व्याधिं वीक्ष्यानुपानतः ॥
सर्व्ववात विकारेषु अपस्मारे विशेषतः।
उन्मादे पक्षघाते च आध्माने कोष्ठनिग्रहे ॥
कर्णरोगे शिरोरोगे वाधिर्य्ये चापतन्त्रके।
भूतोन्मादे च गृध्रस्यां सोदरे चाक्षिपातजे।
पार्श्वशूले च हृच्छूले वाह्यायामार्द्दिते तथा ॥
वातकण्टक हृद्रोग मूत्रकृच्छ्रे सपङ्गुके।
क्रोष्टुशीर्षे तथा खञ्जे कुब्जे चाध्मानि मिन्मिने ॥

अपतानेऽन्तरायामे रक्तपित्ते तथोर्द्ध्वगे ।
आनाहेऽर्शोविकारेषु चातुर्थकज्वरेऽपि च ॥
हनुग्रहे तथा शोषे क्षीणे चैवाववाहुके ।
दण्डापतानके भग्ने दाहे चाक्षेपके तथा ॥
जीर्णज्वरे विषे कुष्ठे शेफःस्तम्भे मदात्यये ।
आढ्यवातेऽग्निमान्द्ये च वातरक्त गदेषु च ॥
एकाङ्गरोगिणे चैव तथा सर्वाङ्गरोगिणे ।
हस्तकम्पे शिरःकम्पे जिह्वास्तम्भे जड़े भ्रमे ॥
क्षीणेन्द्रिये नष्टशुक्रे शुक्रनिःसरणे तथा ।
स्त्रीणां वातास्रपाते च पटले चाक्षिस्पन्दने ॥
एकाङ्गस्पन्दने चैव सर्वाङ्गस्पन्दने तथा ।
नगादि पतिते वाते स्त्रीणामप्राप्तिहेतुके ॥
आभिचारिक दोषे च धनसन्तापसम्भवे ।
ये वात प्रभवा रोगा ये च पित्तसमुद्भवाः ॥
शिरोमध्य गता ये च जङ्घा पार्श्वादि संस्थिताः ।
मातृग्रहाभिभूतश्च शिशुर्यश्च विशुष्यति ॥
प्रक्षीणबलमांसश्च न वत्स गमनक्षमः ।
घृतेनानेन सिध्यन्ति वज्रमुक्तिरिवासुरान् ॥
निर्हन्ति सकलान् रोगान् घृत परम दुर्लभम् ॥

रसायनं बह्निबलप्रदञ्च-
वपुः प्रकर्षं विदधाति रूपम् ।
इन्द्राबलेन्द्रेन समानतेजा
दीर्घायुषं पुत्रशतं करोति ॥
स्त्रीणां शतं गच्छति चातिरेकं

न याति तृप्तिं सरसः समाङ्गः।
अपुत्रिणी पुत्रशतं करोति
शतायुषं कामसमं बलिष्ठम् ॥
महद्घृतं नाम तु छागलाद्यं
विनिर्म्मितं वातनिसूदनञ्च।
शिवं शुभं रोगभयापहञ्च
चकार हारीतमुनिर्विशिष्टः ॥
शृगाल वर्हिणीः पाके पुमांसं तत्र दापयेत्।
मयूरी जम्बुकी च्छागी वीर्य्यहीनास्वभावतः॥
भाषितं काशिराजेनच्छाग एव नपुंसकः॥

चतुर्म्मुखोरसः।

रस गन्धक लौहाभ्रं समं सूताद्धि हेम च।
सर्वं खल्लतले क्षिप्ता कन्यास्वरसमर्दितम्॥
एरण्डपत्रै रावेष्ट्य धान्यराशौ दिनत्रयम्।
संस्थाप्य च तदुद्धृत्य सर्वरोगेषु योजयेत॥
एतद्रसायनवरं त्रिफलामधुयोजितम्।
तद्यथाग्नि बलं खादेद्वलीपलितं नाशनम्॥
क्षयमेकादशविधं पाण्डुरोगं प्रमेहकम्।
कासं शूलञ्च मन्दाग्निं हिक्काञ्चैवाम्लपित्तकम्॥
व्रणान् सर्व्वानाव्यवातं विसर्पं विद्रधिं तथा।
अपस्मारं महोन्मादं सर्व्वार्शांसि त्वगामयान्॥
क्रमेण शीलितं हन्ति वृक्षमिन्द्राशनिर्यथा।
पौष्टिकं धन्यमायुष्यं स्त्रीणां प्रसव कारणम्॥
चतुर्मुखेन देवेन कृष्णात्रेयस्य सूचितम्॥

चिन्तामणिचतुर्मुखः।

विशुद्धं रससिन्दूरं तदर्द्धं लौहमभ्रकम्।
तदर्द्धं कनकं खल्ले कन्यास्वरससमहितम्॥
एरण्डपत्रैरावेष्ट्य धान्यराशौ निधापयेत्।
त्रिदिनान्ते समुद्धृत्य सर्वरोगेषु योजयेत्॥
एतद्रसायनवरं त्रिफलामधुसंयुतम्।
तद्यथाग्निबलं खादेद्वलीपलितनाशनम्।
अपस्मारं महोन्मादं रोगान् वातसमुद्भवान्॥
क्रमेण शीलितं हन्ति वृक्षमिन्द्राशनिर्यथा॥

योगेन्द्ररसः।

विशुद्धं रससिन्दूरं तदर्द्धं शुद्धहाटकम्।
तत्समं कान्तलौहञ्च तत्समञ्चाभ्रमेव च॥
विशुद्धं मौक्तिकञ्चैव वङ्गञ्च तत्समं मतम्।
कुमारिकारसैर्भाव्यं धान्यराशौ दिनत्रयम्॥
ततो रक्तिद्वय मितां वटीं कुर्य्याद्विचक्षणः।
योगवाही रसो ह्येष सर्वरोग कुलान्तकः॥
वातपित्तभवान् रोगात् प्रमेहान् बहुमूत्रताम्।
मूत्राघातमपस्मारं भगन्दरगुदामयम्॥
उन्मादं मूर्च्छां यक्ष्माणं पक्षाघातं हतेन्द्रियम्।
शूलाम्लपित्तकं हन्ति भास्करस्तिमिरं यथा॥
त्रिफलारसयोगेन शुभया सितयापि वा।
भक्षयित्वा भवेद्रोगी कामरूपी सुदर्शनः॥
रात्रौ सेव्यं गवां क्षीरं कृशाणाञ्च विशेषतः।

योगेन्द्राख्यो रसो नाम्ना क्षणात्रैय विनिर्म्मितः॥

रसराजरसः।

पलैकं शुद्धसूतस्य व्योमसत्त्वञ्च कार्षिकम्।
तदर्द्धं काञ्चन देयं कन्यारसविमर्द्दितम्॥
लौहं रूप्यं मृतं वङ्गं वाजिगन्धां लवङ्गकम्।
जातीकोषं तथा चीरकाकोलीञ्च तदर्द्धतः॥
काकमाचीरसैःपिष्ट्वा पञ्चगुञ्जामिता वटी।
चीरञ्चशर्करातोयमनुपानं प्रकल्पयेत्॥
पक्षाघातेऽर्द्दितेवाते हनुस्तम्भेऽपतन्त्रके।
धनुस्तम्भेऽपताने च वाधिर्य्ये मस्तकभ्रमे॥
सर्व्ववात विकारेषु रसराजः प्रकीर्त्तितः।
बल्यो वृष्यश्च भोग्यश्च वाजीकरण उत्तमः॥

वृहद्वातचिन्तामणिः।

भागत्रयं स्वर्णभस्मद्विभागं रूप्यमभ्रकम्।
लौहात्पञ्च प्रवालञ्च मौक्तिकं त्रयसम्मितम्॥
भस्म सूतं सप्तकञ्च कन्यारसविमर्द्दितम्।
वल्लमात्रा वटी कार्य्या भिषग्भिः परियत्नतः।
यथाव्याध्यनुपानेन नाशयेद्रोगसंकुलम्।
वातरोगं पित्तकृतं निहन्ति नात्र चिन्तनम्॥
वृद्धोऽपि तरुणस्पर्द्धी कन्दर्पसमविक्रमः।
दृष्टः सिद्धफलश्चायं वातचिन्तामणिस्त्विह॥

बलारिष्टः।

बलाश्वगन्धयोर्ग्राह्यं पृथक् पलशतं शुभम्।

चतुर्द्रोणे जलेपक्त्वा द्रोणमेवावशोषयेत् ॥
शीते तस्मिन् रसे पूते क्षिपेद्गुडतुलात्रयम् ।
धातकीं षोडश पलां पयस्यां द्विपलांशिकाम् ॥
पञ्चाङ्गुलपलद्वन्द्वं रास्नामेलां प्रसारणीम् ।
देवपुष्पमुशीरञ्च श्वदंष्ट्राञ्च पलांशिकाम् ॥
मासं भाण्डे स्थितस्त्वेष बलारिष्टो महाफलः ।
हन्त्युग्रान् वातजान् रोगान् बलपुष्ट्यग्निवर्द्धनः ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां वातव्याध्यधिकारः समाप्तः ।

अथामवाताधिकारः ।

लङ्घनं स्वेदनं तिक्तं दीपनानि कटूनि च ।
विरेचनं स्नेहपानं वस्तयश्चाममारुते ॥
आमवाते पञ्चकोल सिद्धं पानान्नमिष्यते ।
पटोलं गोक्षुरञ्चैव वरुणं कारवेल्लकम् ॥
यवकोद्रव शाल्यादि प्रपुराणं सतिक्तकम् ।
लावादीनां तथा मांसं तक्रेण मस्तुना हितम् ॥

शङ्करस्वेदः ।

कार्पासास्थि कुलत्थिका तिल यवैरेरण्ड मूलातसी
वर्षाभूशणवीज काञ्जिक युतैरेकीकृतैर्वा पृथक् ।

स्वेदः स्यादिति कूर्परोदरशिरःस्फिक्पाणिपादाङ्गली-
गुल्फस्कन्धकटीरुजा विजयते सामाः समीरानुगाः ॥

एतानि समुदितानि एकैकशो वा संकुटाकाञ्जिकेन संसिच्य वस्त्रेण पोट्टलीद्दयं वद्धाद्दीप्ताग्नि चुल्लुपरिस्थित काञ्जिकस्थाल्युपरिलिप्त सच्छिद्र शरावस्थं वास्पतप्तमेकैकमानीय वेदना स्थाने स्वेदयेत् ॥

रुच्च स्वेदो विधातव्यो बालुकापुटकै स्तथा ॥
गोजल पिष्टं हिंस्रा केवुक शिग्रु द्रवं मूलम् ।
नाकुयुतं परिलेपात्साम समीरणः कुत्र ॥

एषां समभागं गोमूत्रेण पिष्ट्वा विदनास्थाने प्रलेपः ॥

शतपुष्पा वचाशिग्रु श्वदंष्ट्रा वरुणत्वचः ।
सहदेवा च वर्षाभूः शटी च सहभादली ॥
सतकारीफलं हिङ्गु शुक्त काञ्जिक पेषितम् ॥
आमवात हरं श्रेष्ठं सुखोष्णं लेपनं हितम् ॥

रास्नादिदशमूलम्।

दशमूल्यमृतैरण्ड रास्ना नागर दारुभिः।
क्वाथो रुवूक तैलेन सामं हन्त्यनिलं गुरुम् ॥

रास्नासप्तकम्।

रास्नामृतारग्वधदेवदारु-
त्रिकण्टकैरण्ड पुनर्नवानाम्।
क्वाथं पिवेन्नागरचूर्ण मिश्रं
जङ्घोरुपार्श्वं त्रिक पृष्ठशूली ॥

रास्नापञ्चकम्।

रास्ना गुडूचीमैरण्डं देवदारु महौषधम्।

पिबेत्सार्वाङ्गिकेवातेसामे सन्ध्यस्थिमज्जगे ॥

रास्नापञ्चके रास्नासप्तके च उष्णे भेदार्थमेरण्डतैलं प्रक्षिपन्ति वृद्धाः।

दशमूली कषायेण पिबेद् वा नागराम्भसा।
कुक्षिवस्तिकटीशूले तैलमेरण्ड सम्भवम् ॥

आमवात गजेन्द्रस्य शरीर वनचारिणः।
एक एव निहन्तासावेरण्डस्नेहकेशरी ॥

एरण्डतैल युक्तां हरीतकीं भक्षयेन्नरो विधिवत्।
आमानिलार्त्तिं युक्तो गृध्रसि वृद्धार्दितो नित्यम् ॥

भृष्ट्वाद्यात् कटु,तैलेऽन्नैः सहारग्वधपल्लवम्।
किम्वाम्लकाञ्जिके पक्वा खादेदामानिलापहम् ॥

प्राणं नागरचर्णस्य काञ्जिकेन पिबेत्सदा।
आमवात प्रशमनं कफवात हरं परम् ॥

त्रिवृत्सैन्धवशुण्ठीनामारनालेन चूर्णितम्।
पीत्वा विरिच्यते जन्तुरामवातहरं परम् ॥

सप्ताहं त्रिवृतश्चूर्णं त्रिवृत् क्वाथेन भावितम्।
काञ्जिकेन तु तत्पीतं रेचयेदामवातिनम् ॥

वैश्वानरचूर्णम्।

मानिमन्थस्य भागौ द्वौ यमान्यास्तद्वदेवहि।
भागास्त्रयोऽजमोदाया नागराद् भागपञ्चकम्।
दश द्वौ च हरीतक्याः श्लक्ष्णचूर्णीकृताः शुभाः।
मस्त्वारनाल तक्रेन सर्पिषोष्णोदकेन वा।
पीतं जयत्यामवातं गुल्मं हृद्वस्तिजान् गदान्।
प्लीहानं ग्रन्थि शूलादीनर्शांस्यानाहमेव च ॥

विबन्धं वातजान् रोगांस्तथैव हस्तपादजान्।
वातानुलोमनमिदञ्चूर्णं वैश्वानरं स्मृतम्॥

अजमोदादिवटकः।

अजमोदा मरिचपिप्पली विडङ्गसुरदारु चित्रकशताह्वा।
सैन्धवपिप्पलीमूलं भागा नवकस्य पलिकाः स्युः॥
शुण्ठी दशपलिका स्यात्पलानि तावन्ति वृद्धदारस्य।
पथ्या पञ्चपलानि च सर्वाण्येकत्र सञ्चूर्ण्य।
समगुड़वटकानदतञ्चूर्णं वाप्युष्णवारिणा पिवतः॥
नश्यन्त्यामा निलजाः सर्वे रोगाः सुकष्टाश्च॥
विसूचिका प्रतितूणी हृद्रोगा गृध्रसी चोग्रा।
कटिवस्ति गुदस्फुटनञ्चैवास्थि जङ्घयोस्तिव्रम्॥
श्वयथुस्तथाङ्गसन्धिषु ये चान्येऽप्यामवातसम्भूताः।
सर्वे प्रयान्ति नाशं तम इव सूर्य्यांशुविध्वस्तम्॥

अजमोदादि वटके सर्वचूर्णसमो गुड़ः किञ्चिदुदकं दत्त्वा वह्नौ गुड़ं द्रवीकृत्य तत्र चूर्णं प्रक्षिप्य वटकाः कार्य्याः चूर्णं वेति गुड़ं विहाय केवलमुष्णोदकादिभिः पेयमिति भानुः।

आमगजसिंहोमोदकः।

शुण्ठीचूर्णस्य प्रस्थैकं यमान्याश्च पलाष्टकम्।
जीरकस्य पलद्वन्द्वं धन्याकस्य पलद्वयम्॥
पलैकं शतपुष्पाया लवङ्गस्य पलं तथा।
टङ्कनस्य पलं ग्राह्यं मरिचस्य पलम्भवेत्॥
चित्रता त्रिफला चारपिप्पलीनां पलं पलम्।

एतेषां सर्वचूर्णानां खण्डं दद्याच्चतुर्गुणम् ॥
घृतेन गुड़कीकृत्य मोदको मधुना कृतः।
शटेला तेजपत्राणां कर्षं दद्याद्गुड़त्वचः ॥
चतुर्भिरधिवासोऽस्य तोलैकं खादयेद्बुधः।
शरीरं वीक्ष्य मात्रास्य युक्त्या वा वृटिवर्द्धनम् ॥
आमवातप्रशमनः कटीग्रहविनाशनः।
शूलघ्नो रक्तपित्तघ्नश्चाम्लपित्तविनाशनः ॥
श्रीमता चन्द्रनाथेन गुरुणा भाषितं मयि।
श्रीमद्गहननाथोऽयं कृतवान् मोदकं शुभम् ॥
गर्जत्यामगजेन्द्रोऽयमजीर्णं बलमागतः।
यथा सिंहो वने हन्ति दन्तिनं बलिनं शुभम् ॥
तथामराजकरिणं निहन्त्येव न संशयः ॥
शट्यादीनां चतुर्णां प्रक १ सुगममन्यत्।

रसोनपिण्डः।

रसोनस्य पलशतं तिलस्य कुड़वं तथा।
हिङ्गु त्रिकटुकं चारौ द्वौ पञ्च लवणानि च ॥
शतपुष्पा तथा कुष्ठं पिप्पलीमूलचित्रकौ।
अजमोदा यमानि च धन्याकञ्चापि बुद्धिमान् ॥
प्रत्येकन्तु पलञ्चैषां सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ॥
घृतभाण्डे दृढ़े चैतत् स्थापयेद्दिनषोड़श।
प्रक्षिप्य तैलमानीय प्रस्थार्द्धं काञ्जिकस्य च ॥
खादेत्कर्षप्रमाणन्तु तोयं मद्यं पिबेदनु।
आमवाते तथा वाते सर्वाङ्गैकाङ्गसंश्रये ॥

अपस्मारेऽनले मन्दे कासश्वासगरेषु च।
उन्मादे वातभग्ने च शूले जन्तोः प्रशस्यते॥

महारसोनपिण्डः।

रसोनपलशतं क्षुण्णं तदर्द्धं निस्तुषात्तिलात्।
पात्रं गव्यस्य तक्रस्य पिष्ट्वा चैतानि संक्षिपेत्॥
त्रिकटु धान्यकं चव्यं चित्रकं गजपिप्पली।
अजमोदा त्वगेला च ग्रन्थिकञ्च पलांशिकम्॥
शर्करायाः पलान्यष्टौ पलांशं मरिचस्य च।
कुष्ठाजाज्योश्च चत्वारि मधुनः कुड़वं तथा॥
आर्द्रकस्य च चत्वारि सर्पिषोऽष्टौ पलानि च।
तिलतैलस्य तावन्ति शुक्तकस्यापि विंशतिः॥
सिद्धार्थकस्य चत्वारि राजिकायास्तथैव च।
कर्षप्रमाणं दातव्यं हिङ्गु लवणपञ्चकम्॥
एकीकृत्य दृढ़े कुम्भे धान्यराशौ निधापयेत्॥
द्वादशाहात्समुद्धृत्य प्रातः खाद्यं यथाबलम्।
सुरां सौवीरकं सीधुं चीरञ्चानुपिवेन्नरः॥
जीर्णे यथेस्तितं भोज्यं दधिपिष्टान्नवर्जितम्।
एकमासप्रयोगेन सर्वान् व्याधीन् व्यपोहति॥
अशीतिं वातजान् रोगान् चत्वारिंशच्च पैत्तिकान्।
विंशतिं श्लैष्मिकांश्चैव प्रमेहानपि विंशतिम्॥
अर्शांसि षट्प्रकाराणि गुल्मं पञ्चविधं तथा।
अष्टादशविधं कुष्ठमेकादशविधं क्षयम्॥
श्वयथुं योनिशूलञ्च सर्वमाशु विनाशयेत्।

क्षतसन्ध्यस्थिभग्नानां सन्धानकरणः परः ॥
दृष्टेर्बलकरो हृद्य आयुष्यो बलवर्द्धनः ।
महारसोनपिण्डोऽयमामवातकुलान्तकः ॥

सर्वमेकीकृत्य चण्डातपे शोषयित्वा स्निग्धभाण्डे संस्थाप्य धान्यराशौ द्वादशदिनानि स्थाप्यं तत उद्धृत्य आकृष्य खाद्यं मा ८ उक्तमनुपानम् ।

वातारिगुग्गुलुः ।

वातारितैलसंयुक्तं गन्धकं पुरसंयुतम् ।
फलत्रययुतं कृत्वा पिष्टयित्वा चिरं रुजौ ॥
भक्षयेत्प्रत्यहं प्रातरुष्णतोयानुपानतः ।
दिने दिने प्रयोक्तव्यं मासमेकं निरन्तरम् ॥
सामवातं कटीशूलं गृध्रसीं खञ्जपङ्गुताम् ।
वातरक्तं सशोथञ्च सदाहं क्रोष्टुशीर्षकम् ॥
शमयेद्बहुशो दृष्टमपि वैद्यविवर्जितम् ॥

योगराजगुग्गुलुः ।

चित्रकं पिप्पलीमूलं यमानी कारवी तथा ।
विडङ्गान्यजमोदा च जीरकं सुरदारु च ॥
चव्यैला सैन्धवं कुष्ठं रास्ना गोक्षुरधान्यकम् ।
त्रिफलामुस्तकं व्योषं त्वगुशीरं यवाग्रजम् ॥
तालीशपत्रं पत्रञ्च श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत् ।
यावन्त्येतानि चूर्णानि तावन्मात्रन्तु गुग्गुलुम् ॥
सम्मर्द्य सर्पिषा गाढं स्निग्धे भाण्डे निधापयेत् ।
अतो मात्रां प्रयुञ्जीत यथेष्टाहारवानपि ॥

योगराज इति ख्यातो योगोऽयममृतोपमः।
आमवाताढ्यवातादीन् क्रिमि दुष्टव्रणानि च॥
प्लीहगुल्मोदरानाह दुर्नामानि विनाशयेत्।
अग्निञ्च कुरुते दीप्तं तेजो वृद्धिं बलं तथा॥
वातरोगान् जयत्येष सन्धिमज्जगतानपि॥

आदौ शुद्धगुग्गुलुं घृतेन पिष्ठयित्वा पश्चात्समेन सर्वचूर्णेन सह घृतेन पिष्ठयित्वा स्निग्धभाण्डे स्थापयेत्ततोऽष्टौ माषकानुष्णोदकेन भक्षयेत्॥

वृहद्योगराजगुग्गुलुः।

त्रिकटु त्रिफला पाठा शताह्वा रजनीद्वयम्।
अजमोदा वचा हिङ्गु हवुषा हस्तिपिप्पली॥
उपकुञ्चिका शटीधान्यं विड़ं सौवर्च्चलं तथा।
सैन्धवं पिप्पलीमूलं त्वगेलापत्रकेशरम्॥
फणिज्झकञ्च लौहञ्च सर्जकञ्च त्रिकण्टकम्।
रास्ना चातिविषा शुण्ठी यवक्षाराम्लवेतसम्॥
चित्रकं पुष्करञ्चव्यं वृक्षाम्लं दाड़िमं रवु।
अश्वगन्धा त्वृद्दन्ती वदरं देवदारु च॥
हरिद्रा कटुका मूर्वा त्रायमाणा दुरालभा।
विड़ङ्गं मृतवङ्गञ्च यमानी वासकाभ्रकम्॥
एतानि समभागानि श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत्।
शोधितं गुग्गुलुञ्चैव सर्वचूर्णसमं नयेत्॥
घृतेन पिष्ठयित्वा च स्निग्धे भाण्डे निधापयेत्।
रसवातेन ये भग्नाः कटिभग्नाश्च ये जनाः॥

एकाङ्गं शुष्यते येषां कुष्ठं वापि चतोत्तरम्।
पादौ विस्तारितौ येषां येषां वा गृध्रसीग्रहः॥
सन्धिवातं क्रोष्टुशीर्षं वातं सर्वशरीरगम्।
अशीतिं वातजान् रोगांश्चत्वारिंशच्च पैत्तिकान्॥
विंशतिं श्लैष्मिकांश्चैव हन्त्यवश्यं न संशयः।
अयं वृहद्योगराजगुग्गुलुः सर्ववातहा॥

सिंहनादोगुग्गुलुः।

पिष्टितां गुग्गुलोर्मानीं कटुतैलपलाष्टकम्।
प्रत्येकं त्रिफला प्रस्थौ सार्द्धद्रोण जले पचेत्॥
पादशेषञ्च पूतञ्च पुनरेतद्विमिश्रयेत्।
त्रिकटु त्रिफला मुस्तविड़ङ्गामरकानिकम्॥
गुड़ूच्यग्निवृद्वृहती चवीशूरणमानकम्।
पारदं गन्धकञ्चैव प्रत्येकं शुक्तिसम्मितम्॥
सहस्रं कानकफलं सिद्धे सञ्चूर्णं निक्षिपेत्।
ततो माषद्वयं जग्ध्वा पिवेत्तप्तजलादिकम्॥
अग्निञ्च कुरुते दीप्तं वड़वानलसन्निभम्।
धातुवृद्धिं वयोवृद्धिं बलं सुविपुलं तथा॥
आमवातं शिरोवातं सन्धिवातं सुदारुणम्।
जानुजङ्घाश्रितं वातं सकटीग्रहमेव च॥
अश्मरीं मूत्रकृच्छ्रञ्च भगनञ्च तिमिरोदरे।
अम्लपित्तं तथा कुष्ठं प्रमेहं गुदनिर्गमम्॥
कासं पञ्चविधं श्वासं क्षयञ्च विषमज्वरम्।
शोहानं श्लीपदं गुल्मं पाण्डुरोगं सकामलम्॥

शोथान्त्रवृद्धिशूलानि गुदजानि विनाशयेत् ।
मेदः फकामसङ्घातं व्याधिवारणदर्पहा ॥
सिंहनाद इति ख्याता योगोऽयममृतोपमः ॥

कटुतैलेन गुग्गुलुं पिष्टयित्वा क्काथजलेन सह पक्का आसन्नपाके प्रक्षेपार्थं त्रिकट्वादीनां चूर्णं तो ४ शोधित जयपालवीज गोटा १००० रसगन्धकौ कज्जलीकृत्य शीतीभूते दातव्यौ इति वृद्धाः ।

वृहत्सैन्धवाद्यं तैलम् ।

सैन्धवं श्रेयसी रास्ना शतपुष्पा यमानिका ।
सर्जिका मरिचं कुष्ठं शुण्ठी सौवर्चलं विड़म् ॥
वचाजमोदा मधुकं जीरकं पौष्करं कणा ।
एतान्यर्द्धपलांशानि श्लक्ष्णपिष्टानि कारयेत् ॥
प्रस्थमेरण्डतैलस्य प्रस्थाम्बु शतपुष्पजम् ।
काञ्जिकं द्विगुणं दत्त्वा तथा मस्तु शनैः पचेत् ॥
सिद्धमेतत्प्रयोक्तव्यमामवातहरं परम् ।
पानाभ्यञ्जनवस्तौ च कुरुतेऽग्निबलं भृशम् ॥
वातार्त्तरक्षणे शस्तं कटीजानूरुसन्धिजे ।
शूले हृत्पार्श्वपृष्ठेषु कृच्छ्रेऽश्मरि निपीड़िते ॥
व्यद्धायामादितानाहे अन्त्रवृद्धिनिपीड़िते ।
अन्यांश्चानिलजान् रोगान् नाशयत्याशु देहिनाम् ॥

द्वितीयसैन्धवाद्यं तैलम् ।

सैन्धवं देवकाष्ठञ्च वचा शुण्ठि च,कटफलम् ।
शताह्वा मुस्तकं चव्यं मेदे मलहरं त्रिवृत् ॥

हिज्जलस्य त्वचं वालं चित्रकं ब्रह्मयष्टिका ।
शटी विडङ्गमधुकं रेणुकातिविषा त्वक् ॥
अम्बष्ठी नीलिनी दन्तीमूलं मरिचमेव च ।
अजमोदा पिप्पली च कुष्ठं रास्ना च ग्रन्थिकम् ॥
एषां कर्षमितैः कल्कैः शनैर्मृद्वग्निना पचेत् ।
प्रस्थञ्च कटुतैलस्य मूर्च्छितस्य यथाविधि ॥
एतत्तैलवरं श्रेष्ठमभ्यङ्गात्सर्ववातनुत् ।
विशेषेणामवातेषु कटीजानूरुसन्धिषु ॥
हृत्पार्श्वं सर्वगात्रेषु शूलञ्चैव विनाशयेत् ॥
वातश्लेष्मणि वाह्यायामन्त्रवृद्धौ भगन्दरे ॥
शस्तं नाड़ीव्रणान् सर्वान् नाशयत्यथ देहिनाम् ।
अन्यांश्च विविधान् रोगान् हन्यमिन्द्राशनिर्यथा ॥
सैन्धवाद्यमिदं तैलं सर्वामयनिसूदनम् ॥

आमवातारिवटिका ।

रसगन्धकलौहाभ्रतुल्यटङ्कनसैन्धवान् ।
समभागैर्विचूर्ण्याथ चूर्णद्विगुणगुग्गुलुः ॥
गुग्गुलोः पादिकं देयं त्रिवृताचूर्णमुत्तमम् ।
तत्समश्चित्रकस्याथ घृतेन वटिकां कुरु ॥
खादेन्माषद्वयञ्चेदं त्रिफलाजलयोगतः ।
आमवातारिवटिका पाचिका भेदिका मता ॥
आमवातं निहन्त्याशु गुल्मशूलोदराणि च ।
यकृत् प्लीहोदराष्ठीलां कामलां पाण्डुरोगकम् ॥
हलीमकञ्चाम्लपित्तं श्वयथुं श्लीपदार्बुदौ ।

ग्रन्थिशूलं शिरःशूलं वातरोगञ्च गृध्रसीम्॥
गलगण्डं गण्डमालां क्रिमिं कुष्ठविनाशिनी।
विद्रधिं गर्दभानाहावन्त्रवृद्धिञ्च नाशयेत्॥

आमवातारिरसः।

रसो गन्धो वरा वह्निगुग्गुलुः क्रमवर्द्धितः।
एतदेरण्डतैलेन श्लक्ष्णचूर्णं प्रपेषयेत्॥
कर्षोऽस्यैरण्डतैलेन हन्त्युष्णजलपायिनाम्।
आमवातमतीवोग्रं दुग्धमुद्गादिवर्जयेत्॥

आमवातेश्वरोरसः।

शुद्धगन्धपलार्द्धञ्च मृतताम्रञ्च तत्समम्।
ताम्रार्द्धं पारदं देयं रसतुल्यं मृतायसम्॥
सर्वं पञ्चाङ्गुलदले ढालयेन्निपुणः कृती।
सच्चूर्ण्य पञ्चकोलस्य सर्वं क्वाथे विमर्द्दयेत्॥
रौद्रे विंशतिवारांश्च गुडूचीनां रसैर्दश।
भृष्टटङ्कनचूर्णेन तुल्येन सह मेलयेत्॥
टङ्कनार्द्धं विड़ं देयं मरिचं विड़तुल्यकम्।
तिन्तीड़ीवीजचूर्णन्तु सूततुल्यञ्च दन्तिका॥
त्रिकटु त्रिफला चैव लवङ्गञ्चार्द्धभागिकम्।
आमवातेश्वरोनाम विष्णुना परिकीर्त्तितः॥
महाग्निकारकोह्येष आमवातकुलान्तकः॥
स्थूलानां कुरुते कार्श्यं कृशानां स्थौल्यकारकम्॥
अनुपानवशेनैव सर्वरोगकुलान्तकः।

साध्यासाध्यं निहन्त्याशु चामवातं सुदारुणम् ॥
गुरुद्रव्यान्नपानानि पयो मांसरसा हिताः।
भोजयेत्कण्ठपर्य्यन्तं चतुर्गुञ्जामितं रसम् ॥
कट्वम्लतिक्तरहितं पिवेत्तदनुपानकम्।
शीघ्रं जीर्य्यति तत्सर्वं जायते दीपनः परः ॥
अनेन सदृशो नास्ति वह्निसन्दीपनो रसः।
गुल्मार्शो ग्रहणीरोग शोथपाण्डूदरापहः ॥

सर्वतोभद्रश्चाय मुच्यते।

गन्धकादिलौहान्तानां यथोक्त भागं सर्वमेकीकृत्य चूर्णयित्वा लौहपात्रे घृतं किञ्चिद्दत्त्वा तत्रचूर्णं द्रवीभूतं सद्योगोमयोपरि निहितैरण्डपत्रोपरि ढालयेत् अथ पर्पटीभूतंसंचूर्णं पञ्चकोलक्वाथेन विंशतिवारान् भावयेत्ततो गुड़ूचीरसेन पूर्ववत् क्वाथेन वा दशधा भावयेत् रक्ति खादेत् माषैकमिति पिष्टेन वङ्गेन काञ्जिकं कोष्णं पिवेत् दशरक्तिकपर्य्यन्तं वर्द्धयेत् इत्युपदेशः।

त्रिफलादिलौहम्।

त्रिफला मुस्तकं व्योषं विड़ङ्गं पुष्करं वचा।
चित्रकं मधुकञ्चैव पलांशं श्लक्ष्णचूर्णितम् ॥
अयश्चूर्णपलान्यष्टौ गुग्गुलोस्तावदेव हि।
आलोड्य मधुनोपेतं पलद्वादशकेन च ॥
प्रातर्विलिह्य भुञ्जानो जीर्णे तस्मिन् जयेद्रुजः।
दुःसाध्यमामवातञ्च पाण्डुरोगं हलीमकम् ॥

जीर्णान्नसम्भवं शूलं श्वयथुं विषमज्वरम्।

विड़ङ्गादिलौहम्।

वज्रपाण्डादिलौहानां ग्राह्यं पञ्चपलं शुभम्।
चूर्णं मृताभ्रकस्यापि लौहार्द्धं पारदं तथा॥
त्रिगुणा त्रिफला ग्राह्यालौहाभ्रात् षोड़शैर्जलैः।
पक्काष्टभागशेषन्तु ग्राह्यं क्वाथजलं ततः
तेन लौहाभ्रचूर्णञ्च पुनः पाच्यं समं घृतम्।
शतावर्य्यारसञ्चैव क्षीरञ्च द्विगुणं रसात्॥
लौहमय्या पचेर्व्या पात्रे चायसिताभ्रके।
पचेत्पाकविधिज्ञस्तु बह्निना मृदुना शनैः॥
सिद्धे च प्रक्षिपेदेतान् विड़ङ्गादि यथोदितान्।
विड़ङ्गं नागरं धान्यं गुड़ुचीसत्त्वजीरकम्॥
पलाशबीजं मरिचं पिप्पली हस्तिपिप्पली।
त्रिवृता त्रिफला दन्ती एलाचैरण्डकं तथा॥
चविका ग्रन्थिकं चित्रं मुस्तकं वृद्धदारकम्।
सर्वेषां चूर्णमेतेषां लौहाभ्रकसमं भवेत्॥
आमवातगजेन्द्रस्य केशरी विधिनिर्म्मितः।
आमवातञ्च शोथाञ्चाप्यग्निमान्द्यं हलीमकम्॥
हन्तीति शेषः।

पञ्चाननरसलौहम्।

जारितं पुटितं लौहचूर्णं पञ्चपलं शुभम्।
गुग्गुलोश्च पलं पञ्चलौहार्द्धं मृतमभ्रकम्॥

शुद्धसूतमभ्रसमं गन्धकं तत्समं भवेत् ।
त्रिगुणामयसश्चर्णात् कृत्वा तां त्रिफलां पचेत् ॥
द्विरष्टभागं पानीयमष्टभागावशेषितम् ।
तेन चाष्टावशेषेण पचेल्लौहाभ्रगुग्गुलम् ॥
घृततुल्यं शतावर्य्यारसं दत्त्वा तथा शुभम् ।
प्रस्थं प्रस्थञ्च दुग्धस्य शनैर्मृद्वग्निना पचेत् ॥
लौहमय्या पचेद्दर्व्या पात्रे चायसि मृण्मये ।
ततः पाकविधिज्ञस्तु पाकसिद्धौ विनिःक्षिपेत् ॥
विड़ङ्गं नागरं धान्यं गुड़ूचीसत्त्वजीरकम् ।
पञ्चकोलं त्रिवृद्दन्ती चित्रकैला च मुस्तकम् ॥
सुचूर्णितञ्च प्रत्येकमेषामर्द्धपलं क्षिपेत् ।
रसस्य कज्जलीं कृत्वा ईषदुष्णे विमर्दयेत् ॥
उत्तार्य्य स्थापयेद्भाण्डे स्निग्धे चापि सुरक्षितम् ।
घृतेन मधुना पश्चान्मर्दयित्वानुपानतः ॥
गुड़ूची नागरैरण्डं क्वाथयित्वा जलं पिवेत् ।
भक्षयेच्छुद्धदेहस्तु शुभेऽहनि सुरार्च्चकः ॥
आमवातमहाव्याधि विनाशायेष्ट देवता ।
सन्धीवातं कटीशूलं कुक्षिशूलं सुदारुणम् ॥
जङ्घापादाङ्गुलीशूलं गृध्रसीं हन्ति पङ्गुताम् ।
गुल्मशोथं पाण्डुरोगं सन्धिवातञ्च दुःसहम् ॥
आमवातगजेन्द्रस्य केशरी विधिनिर्म्मितः ॥
दधिमत्स्यगुड़क्षीरपोतकीमाषपिष्टकान् ।
वर्जयेदामवातार्त्तो मांसञ्चानुपसम्भवम् ॥
अभिष्यन्दकरा ये च ये चान्ये गुरुपिच्छिलाः ।

वर्जनीयाः प्रयत्नेन आमवातार्दितैर्नरैः।

वातगजेन्द्रसिंह।

अभ्रं लौहं रसं गन्धं ताम्रं नागं सटङ्कनम्।
विषं सिन्धुं लवङ्गञ्च हिङ्गु जातीफलं समम्॥
तदर्द्धं त्रिसुगन्धञ्च त्रैफलं जीरकं तथा।
कन्या रसेन संपिष्य वटी कार्य्यात्रिरक्तिका॥
सेव्या पयोऽनुपानेन सदा प्रातः सुखान्वितैः।
अशीतिं वातजान् रोगान् चत्वारिंशच्च पैत्तिकान्॥
विंशतिं श्लैष्मिकान् रोगान् सेवनादेव नाशयेत्।
अभिघातेन ये क्षीणाः क्षीणाश्चावयवाश्च ये॥
व्याधिक्षीणावयःक्षीणाः स्त्रीक्षीणाश्चापि ये नराः।
क्षीणेन्द्रियानष्टशुक्रावह्निहीनाश्च मानवाः॥
तेषां हृष्यश्च वल्यश्च वयःस्थापन एव च।
खञ्जानां पङ्गुकुब्जानां क्षीणानां मांसवर्द्धनः॥
अरोगी सुखमाप्नोति रोगी रोगाद्विमुच्यते।
रसस्यास्य प्रसादेन नास्ति रोगाद्भयं क्वचित्॥
वातगजेन्द्र सिंहोऽयं रसो रोगविनाशकः॥

विजयभैरव तैलम्।

रसगन्धशिलातालं सर्वं कुर्य्यात्समांशकम्।
चूर्णयित्वा ततः सूक्ष्ममारनालेन पेषयेत्॥
तैलकल्केन संलिप्य सूक्ष्मवस्त्रं ततः परम्।
तेलाढ्यं कारयेद्वर्त्तिं मूर्द्धभागे च दीपयेत्॥

वस्त्यधः स्थापिते पात्रे तैलं पतति शोभनम् ।
लेपयेत्तेन गात्राणि भक्षणाय च दापयेत् ॥
नाशयेत्सूततैलं बहूनातरोगानशेषतः ।
बाहुकम्पं शिरकम्पं जङ्घाकम्पं ततः परम् ॥
एकाङ्गञ्च तथा वातं हन्ति लेपान्नसंशयः ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यामामवाताधिकारः समाप्तः ।

अथ मूत्रकृच्छ्राधिकारः ।

अभ्यञ्जन स्नेह निरूह वस्ति-
स्वेदोपनाहोत्तरवस्ति सेकान् ।
स्थिरादिभिर्वात हरैश्च सिद्धान्
दद्याद्रसांश्चानिलमूत्रकृच्छ्रे ॥
सेकावगाहाः शिशिराः प्रदेहा
ग्रैष्मो विधिर्वस्ति पयोविरेकाः ।
द्राक्षा विदारीक्षुरसैर्घृतैश्च
कृच्छ्रेषु पित्त प्रभवेषु कार्य्याः ॥
क्षारोष्ण तीक्ष्णौषध मन्नपानं
स्वेदो यवान्नं वमनं निरूहाः ।

त्वक्षं सतिक्तौषधसिद्ध तैल
मभ्यङ्ग पानं कफमूत्रकृच्छ्रे ॥
सर्वं त्रिदोषप्रभवे च वायोः
स्थानानुपूर्व्या प्रसमीक्ष्य कार्य्यम् ।
त्रिभ्योऽधिके प्राग्वमनं विरेकः
पित्ते कफे स्यात् पवने च वस्तिः
तथाभिघातजे कुर्य्यात्सद्योव्रण चिकित्सितम् ।
स्वेदचूर्ण क्रियाभ्यङ्ग वस्तयः स्युः पुरीषजे ॥
क्रिया हितात्वश्मरि शर्करायां
या मूत्रकृच्छ्रे कफ मारुतोत्थे ।
सेव्यं शुक्र विबद्धोत्थे शिलाजतु समाक्षिकम् ।
वृष्यैर्वृंहितधातूत्थे विधेया प्रमदोत्तमा ॥
यन्मूत्र कृच्छ्रे विहितञ्च पैत्ते
तत्कारयेच्छोणित मूत्रकृच्छ्रे ॥
कुष्माण्डकरसं पीत्वा सयवक्षारशर्करम् ।
मूत्रकृच्छ्राद्विमुच्येत शीघ्रञ्च लभते सुखम् ॥

तृणपञ्चमूलम् ।

कुशः काशः शरोदर्भ इक्षुश्चेति तृणोद्भवम् ।
पित्तकृच्छ्र हरं पञ्चमूलं वस्ति विशोधनम् ॥

पञ्चतृण क्षीरम् ।

एतत्सिद्धं पयः पीतं मेढ्रगं हन्ति शोणितम् ।

त्रिकण्टकादिः ।

त्रिकण्टकारग्वध दर्भकास
दुरालभा प्रस्तरभेद पथ्या ।

निघ्नन्ति पीडां मधुनाश्मरीञ्च
संप्राप्त मृत्योरपि मूत्रकृच्छ्रम् ॥
क्काथं गोक्षुर बीजस्य यवक्षारयुतं पिबेत् ।
मूत्रकृच्छ्रं यथारक्तं पीतः शीघ्रं निवारयेत् ॥

धात्र्यादिः ।

धात्री द्राक्षा विदारी च यष्ट्याह्वं गोक्षुरं तथा ।
एभिः कषायं विपचेत्पिबेत् शीतं सशर्करम् ॥
अपियोगशतासाध्यं मूत्रकृच्छ्रं जयेल्लघु ॥

बृहद्धात्र्यादिः ।

धात्रीद्राक्षा च यष्ट्याह्वं विदारी सत्रिकण्टका ।
दर्भेक्षुमूलमभया क्काथयित्वा जलं पिबेत् ॥
असितं मूत्रकृच्छ्रघ्नं रुजादाहहरं परम् ॥

वातिके कृच्छ्रे अमृतादिः ।

अमृता नागरं धात्री वाजिगन्धा त्रिकण्टकम् ।
प्रपिबेद्वातरोगार्त्तः सशूलो मूत्रकृच्छ्रवान् ॥

शतावर्य्यादिः ।

शतावरी काश कुशैः श्वदंष्ट्रा
विदारि शालीक्षुकशेरुकाणाम्
क्काथं सुशीतं मधुशर्करान्नं
पिबन् जयेत् पैत्तिकमूत्रकृच्छ्रम् ॥
गुडेनामलकं वृष्यं श्रमघ्नं तर्पणं परम् ॥

पित्तास्रगदाह शूलघ्नं मूत्रकृच्छ्र निवारणम्,

दूर्वारुवीजं मधुकं सदार्वि
पैत्ते पिवेत्तण्डुल धावनेन।
दार्वीं तथैवामलकी रसेन
समाक्षिकां पैत्तिक मूत्रकृच्छ्रे॥

हरीतक्यादिः।

हरीतकी गोक्षुर राजवृक्ष-
पाषाणभिद्धन्व यवासकानाम्।
क्वाथं पिवेन्माक्षिक संप्रयुक्तं
कृच्छ्रे सदाहे सरुजे विवन्धे॥

सितातुल्यो यवक्षारः सर्वकृच्छ्र विनाशनः॥
सूर्य्यावर्त्त भवं वीजंश्लक्ष्णं दृशदि पेषितम्।
व्युषितोदक सम्पीतं कृच्छ्रं हन्ति सुदारुणम्॥
मधुना च यवक्षारं मूत्रकृच्छ्राश्मरीहरम्॥
सगन्धक यवक्षारां शर्करां तक्रतः पिवेत्।
मूत्रकृच्छ्रादिमुच्येत साध्यासाध्यान्न संशयः॥
नारिकेलोद्भवं पुष्पं तण्डुलोदक संयुतम्।
रक्तजं मूत्रकृच्छ्रं हि पितं हन्ति न संशयः॥

तारकेश्वरः।

शुद्धसूतं समं गन्धं लोहं वङ्गं मृताभ्रकम्।
दुरालभां यवक्षारं वीजं गोक्षुरजं शिवाम्॥
समांशं भावयेत्सर्वं कुष्माण्डफल वारिणा।

पञ्चतृणभवक्वाथे रसे गोत्तुरजे तथा॥
सम्पिष्य वटिका कार्य्याद्विगुञ्जा फल मानतः।
मधुनामद्य विलिहेन्मुत्रकृच्छ्र विनाशनम्॥
उडुम्बर फलं पक्वं चूर्णितं कर्ष मात्रकम्।
लेहयेन्मधुना सार्द्धमनुपानं सुखावहम्॥
अजाक्षीरं भवेत्पथ्यं शर्करेक्षुरसोहितः॥

मूत्रकृच्छ्रान्तकः।

सूतं स्वर्णञ्चवैक्रान्तं गन्धतुल्यं विमर्द्दयेत्।
चाण्डाली राक्षसी द्रावैर्द्दिंयामान्ते तु गोलकम्॥
शुष्कं बद्ध्वा पुटेच्चाहः करीषाग्नौ महापुटे।
माषमात्रं लिहेत् क्षौद्रै मूत्रकृच्छ्र प्रशान्तये॥

त्रिकण्टकाद्यं घृतम्।

त्रिकण्टकैरण्ड कुशाद्यभीरु
कर्कारुकेक्षु स्वरसेन सिद्धम्।
सर्पिर्गुडार्द्धांशयुतं प्रपेयं
कृच्छ्राश्मरीमूत्रविघात हेतोः॥

मूत्रकृच्छ्रहरः।

विदारी गोक्षुरं यष्टी केशरञ्च समं पचेत्।
तत्कषायं पिवेत् क्षौद्रै रस भस्मयुतं पुनः॥
मूत्रकृच्छ्रं हरेत्सर्वं सप्ताहात्पित्त सम्भवम्॥
इति भैषज्यरत्नावल्यां मूत्रकृच्छ्राधिकारः समाप्तः

अथ मन्त्राघाताधिकारः ।

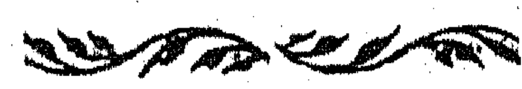
मूत्राघातान् यथा दोषं मूत्रकृच्छ्रहरैर्जयेत् ।
वस्तिं मुत्तरवस्तिञ्च दद्यात् स्निग्धविरेचनम् ॥
कल्कमिर्वारुवीजानामक्षमात्रं ससैन्धवम् ।
धान्याम्लयुक्तं पीत्वैव मूत्राघाताद्विमुच्यते ॥
यवक्षारं गुड़ोन्मिश्रं पिवेत्पुष्पफलोद्भवम् ॥
रसं मूत्र विवन्धघ्नं शर्कराश्मरी नाशनम् ॥
सपत्रफलमूलस्य क्वाथं गोक्षुरकस्य च ।
पिवेन्मधुसिता युक्तं मूत्राघातादिरोगनुत् ॥
नलकुशकाशेक्षु शिफां क्वथितां प्रातः सुशीतलां ससिताम्
पिवतः प्रयाति नियतं मूत्रग्रह इत्युवाच चरकः ॥
विम्बीमूलञ्च संपिष्टं काञ्जिकेन समन्वितम् ।
नाभिलेपन मात्रेण मूत्ररोधं निहन्ति च ॥
मूत्रे विपन्ने कर्पूरचूर्णं लिङ्गे प्रवेशयेत् ।
कुष्माण्डकरसो वापि पेयः सक्षार शर्करः ॥
जलेन खदिरी वीजं मूत्राघाताश्मरी हरम् ।
मूलं रुद्रजटायाश्च तक्र पीतं तदर्थकृत् ॥
शृतशीत पयोऽश्नाशो चन्दनं तण्डुलाम्बुना ।
पिवेत्सशर्करं श्रेष्ठ मुष्णवात विनाशनम् ॥
गोधावल्या मूलं घृततैलगोरसोन्मिश्रम् ।
पीतं निरुद्ध मचिराद्भिनत्ति मूत्रस्य संरोधम् ॥
वराम्ल लवणोपेतं सुतं यस्तु पिवेन्नरः ।

तस्य नश्यन्ति वेगेन मूत्राघातास्त्रयोदश ॥

उशीराद्यं तैलम् ।

उशीरं तगरं कुष्ठं यष्टीमधुक चन्दनम् ।
विभीतक्यभया भीरुःपद्ममुत्पल शारिवे ॥
बला तुरगगन्धा च दशमूलं शतावरी ।
विदारी काकोलीचैव गुडूच्यतिबला तथा ॥
श्वदंष्ट्रा शतपुष्पा च वाट्यालक मधुरिके ।
एतैः कर्षमितैर्भागै स्तैल प्रस्थं विपाचयेत् ॥
सपत्रफलमूलस्य गोक्षुरस्य पलं शतम् ।
जलद्रोणे विपक्तव्यं पादांशेनावतारयेत ॥
तक्रं तैल समं देयं वीरणक्काथकाढ़कम् ।
मूत्राघातं मूत्रकृच्छ्र मश्मरीं हन्ति दारुणम् ॥
बलवर्णं करं वृष्यं वातपित्त निसूदनम् ।
उशीराद्य मिदं तैलं काशीराजेन निर्म्मितम् ॥

इति वैषज्यरत्नावल्यां मूत्राघाताधिकारः समाप्तः ।

अथाश्मर्य्यधिकारः ।

वरुणादिः क्वाथः ।

वरुणस्य त्वचं श्रेष्ठां शुण्ठीगोक्षुर संयुताम् ।
यवक्षार गुड़ं दत्त्वा क्वाथयित्वा जलं पिबेत् ॥

अश्मरीं वातजां हन्ति चिरकालानुबन्धिनीम्॥

बृहद्वरुणादिः।

वारुणं वल्कलं शुण्ठी वीजं गोक्षुरसम्भवम्।
तालमूली कुलत्थश्च कुशादि पञ्चमूलकम्॥
शर्करा क्षार संयुक्तं क्वाथयित्वा जलं पिवेत्।
अश्मरी मूत्रकृच्छ्रघ्नं वस्तिमेहनशूलनुत्॥
सगुड़ो वरुण क्वाथ स्तत्कल्केनाथवान्वितः।
शिग्रुक्वाथोऽथवात्युष्णो हन्त्याशु सरुगश्मरीम्॥
त्रिकण्टकस्य वीजानां चूर्णं माक्षिक संयुतम्।
अजाक्षीरेण सप्ताहं पेयमश्मरि भेदनम्॥
प्रपिवेत्तालमूल्या वा कल्कं व्युषित वारिणा।
तेनैवाथ गवाक्ष्या वा त्र्यहादश्मरि पातनम्॥
यो नारिकेल कुसुमं सक्षारं वारिणा पिष्ट्वा।
पिवति तस्य हि दिनैकान्निपतति घोराश्मरी नूनम्॥

कुलत्थाद्यं घृतम्।

कुलत्थ सिन्धुत्थ विड़ङ्गसारं
सशर्करं शीतलि यावशूकम्।
वीजानि कुष्माण्डक गोक्षुराभ्यां
घृतं पचेत्तद्वरुणस्य तोये॥
दुःसाध्य सर्वाश्मरि मूत्रकृच्छ्रं
मूत्राभिघातञ्च समूत्र वद्धम्।
एतानि सर्वाणि निहन्ति शीघ्रं
प्ररूढ़ वृक्षानिव वज्रपातः॥

शीतलियावशूकमिति यवचारः सच स्फटिक सैन्धव सञ्ज्ञाशः अन्येतु शीतली स्वनामख्या च इतिभानुः।

वरुणघृतम्।

वरुणस्य तुलां चुसां जलद्रोणे विपाचयेत्।
पादशेषं परिस्राव्य घृतप्रस्थं विपाचयेत्॥
वरुणं कदली निम्बं तृणजं पञ्चमूलकम्।
अमृता चाश्मजं देयं वीजञ्च त्रपुषोद्भवम्॥
शतपर्वं तिलक्षारं पलाशक्षार मेव च।
यूथिकायाश्च मूलानि कार्षिकाणि समावपेत्॥
अस्य मात्रां पिवेज्जन्तु र्देशकालाद्यपेक्षया।
जीर्णे तस्मिन् पिवेत्पूर्वं गुड़ं जीर्णन्तु मस्तुना॥
अश्मरीं षर्कराञ्चैव मूत्रकृच्छ्रं विनाशयेत्॥

पाषाणभिन्नः।

शुद्ध सुतं द्विधा गन्धं शिलाजतुरसः पलम्।
श्वेतपुनर्नवावासा रसैः श्वेतापराजितैः॥
प्रति दिनं त्र्यहं मद्यं शुष्कं तद्भाण्डसंपुटे।
स्वेदयेद्दोलिकायन्त्रे संशुष्कं तं विचूर्णयेत्॥
रसः पाषाणभिन्नः स्याद्विगुञ्जश्चाश्मरीं हरेत्।
भूधात्रीफल विशालां पिष्टा दुग्धेन पाययेत्॥
कुलत्थक्वाथ संपीत मनुपानं सुखावहम्॥

आनन्द योगः।

तिलापामार्गकदलीपलाशामलकाण्डकान्।

दग्ध्वा तद्भस्म तोयन्तु वस्त्रपूतञ्च कारयेत् ॥
तत्पचेत्तोय शेषान्तं ततश्चूर्णं द्विगुञ्जकम् ।
पाययेदविमूत्रेण शर्कराश्मरिजिद्भवेत् ॥
छागमूत्रेणेति रसेन्द्र चिन्तामणौ ।

इति भैषज्यरत्नावल्यामश्मर्य्यधिकारः समाप्तः ।

अथोपदंशाधिकारः ।

स्निग्ध स्विन्न शरीरस्य ध्वजमध्ये शिराव्यधः ।
जलौकः पातनं वा स्यादूर्द्ध्वाधः शोधनं तथा ॥
सद्यो निर्जित्त दोषस्य रुक् शोथा वुपशाम्यतः ।
पाको रक्ष्यः प्रयत्नेन शिश्नक्षयकरोहि सः ॥
त्रिफलायाः कषायेण भृङ्गराज रसेन वा ।
व्रण प्रक्षालनं कुर्य्यादुपदंश प्रशान्तये ॥
दहेत्कटाहे त्रिफलां समांशां मधु संयुताम् ।
उपदंशे प्रलेपोऽयं सद्यो रोपयति व्रणम् ॥

नूतनं स्थाल्यां समभाग त्रिफलां शरावेण पिधाय दग्धव्यं तद्भस्म मधुना संनीयोपदंशे लेपः ।

रसाञ्जनं शिरीषेण पथ्यया वा समन्वितम् ।
सक्षौद्रं वा प्रलेपोऽयं सर्वलिङ्गगदापहः ॥

बब्बीलदल चूर्णेन दाड़िमत्वग् भवेन वा ।
गुण्डनं त्वस्थि चूर्णेन उपदंश हरं परम् ॥
लेपः पूगफलेनाश्वमार मूलेन वा तथा ।
सेवेन्नित्यं यवान्नञ्च पानीयं कौपमेव च ॥
जयाजात्यश्वमारार्क शम्पाकानां दलैः पृथक् ।
क्षतं प्रक्षालने क्वाथं मेढ्रपाके प्रयोजयेत् ॥

धूपः ।

बदरार्कमपामार्ग स्तथा ब्राह्मणयष्टिका ।
हिङ्गुलञ्च समं चैषां भागं कृत्वा च धूपनम् ॥
दोषजं कर्मजं हन्यादुपदंशादिकं व्रणम् ॥
दिवा निद्रां मूत्रवेगं गुर्वन्नं मैथुनं गुड़म् ।
आयासमम्लं तक्रञ्च वर्जयेदुपदंशवान् ॥

भूनिम्बाद्यं घृतम् ।

भूनिम्ब निम्ब त्रिफला पटोल-
करञ्ज जाती खदिराशनानाम् ।
सतोय कल्कैर्घृत माशु पक्वं
सर्वोपदंशापहरं प्रदिष्टम् ॥

करञ्जाद्यं घृतम् ।

करञ्ज निम्बार्जुन शालजम्बू
वटादिभिः कल्क कषाय सिद्धम् ।
सर्पिर्निहन्या दुपदंश दोषं
सदाहपाकं सुतिरागयुक्तम् ॥

अगारधूमाद्यं तैलम् ।

आगारधूमोरजनीसुराकिट्टञ्च तैस्त्रिभिः ।
भागोत्तरैः पचेत्तैलं कण्डूशोथरुजापहम् ॥
शोधनं रोपणञ्चैव सावर्ण्यं करणं तथा ॥

भैरवरसः ।

शुद्ध सूतं ग्रहीतव्यं रक्तिका शत मात्रकम् ।
त्रिगुणां शर्करां लौहे निम्बदण्डेन मर्दयेत् ॥
याममात्रं तत्र दद्याच्छूतं खदिर चूर्णकम् ॥
सूततुल्यं ततः कुर्य्यान्मर्दनात्कज्जलोपमम् ॥
विंशतिर्वटिकाः कार्य्याः स्थाप्या गोधूम चूर्णके ।
निःशेष निःसृता ज्ञात्वा पिड़कास्ताः कलेवरे ॥
भैरवं देव मभ्यर्च्य बलिं तस्मै प्रदाय च ।
विधाय योगनी पूजां दुर्गामभ्यर्च्य यत्नतः ॥
वटिकास्ताः प्रयोक्तव्या विषजा जानता क्रियाम् ।
दिवसं त्रियतं दद्यात्तिस्रस्तिस्रो विजानता ॥
चतुर्थात्समारभ्य एकामेकां प्रयोजयेत् ।
एवं चतुर्दश दिने निरोगी जायते नरः ॥
पथ्यं शर्करया सार्द्ध मुष्णान्नं घृतगन्धि च ।
कुर्य्यात्साकाङ्क्ष मुत्थाय सकृद्भोजन मिष्यते ॥
जलपानं जलस्पर्शं न कदाचन कारयेत् ।
दुःसहायान्तु तृष्णाया मिक्षुदाड़िमकादिकम् ॥
शौच कार्य्योऽप्युष्णवारि वाससा प्रोञ्छनं द्रुतम् ।
वातातपाग्नि सम्पर्कं दूरतः परिवर्जयेत् ॥

मेघागमे वा शीते वा कार्य्यं मेतद्विजानता ।
मुखरोगेतु संजाते मुखरोग हरी क्रिया ॥
श्रमाध्वभाराध्ययन स्वप्नालस्यादिवर्जयेत् ।
ताम्बूलं भक्षयेन्नित्यं कर्पूरादि सुवासितम् ॥
क्रिया श्लेष्महरीयुक्ता वातपित्ताविरोधिनी ।
लवणं वर्जयेदम्लं दिवा निद्रां तथैव च ॥
रात्रौ जागरणञ्चैव स्त्रीमुखालोकनं तथा ।
सप्ताहद्वय मूर्द्ध्वञ्च स्नान मुष्णाम्बुना चरेत् ॥
पथ्यं कुर्य्याद्धित मिदं जाङ्गलानां रसादिभिः ।
व्यायामाद्यं वर्जनीयं यावन्नप्रकृतिर्भवेत् ॥
एवं कृत विधानन्तु यः करोत्येतदौषधम् ।
स एव पापरोगस्य पारं याति जितेन्द्रियः ॥
पिड़का विलयं यान्ति बलं तेजश्च वर्द्धते ॥
रुजा च प्रशमं यातिग्रन्थि शोथश्च शाम्यति ॥
अश्मां भवति दार्ढ्यञ्च आमवातश्च शाम्यति ।
भैरवेण समाख्यातो रसोऽयं भैरवः स्वयम् ॥

रसगुग्गुलुः ।

ग्राह्यः पातन यन्त्रेण शुद्धश्चन्द्र समीरसः ।
रक्तिकाशत मेतस्य शर्करा त्रिगुणा भवेत् ॥
ततस्त्रुगुणी ग्राह्यो गुग्गुलुर्महिषाचकः ।
घृतं रस समं दद्यान्मर्दयेच्च प्रयत्नतः ॥
विंशतिर्वटिकाः कार्य्यास्तिस्रस्तिस्रो दिनत्रयम् ।
एकादश दिनैरन्या देया एकादशैव ताः ॥

सप्ताहद्वयमेवञ्च कारयेद्भिषजां वरः।
लवणं वर्जयेद् पथ्ये पादार्द्धांशन मिष्यते।
दिनद्वये व्यतीते तु पादोनं पथ्यमाचरेत्।
मसूरसूपं सगुड़ं व्यञ्जनं चाथ कल्पयेत्॥
पुनर्नवा पटोलानि तिक्तपत्री च गोचुरम।
पुटपत्रीं कोकिलाचं शाकार्थे घृतभर्जितम्॥
शर्करा लवणस्थाने वेशवारे धनीयकम्।
लवङ्गाजाजी हिङ्गूनि धान्यकं जीरकानि च॥
पाकार्थे संप्रदातव्यं संस्कारार्थं भिषग्वरैः।
नैरवस्य रसस्यान्याः क्रिया अत्र प्रयोजयेत्॥
रसगुग्गलु रेवं हि सर्वान् जित्वामयानयम्।
कुष्ठोपदंशनामानं व्रणं वातादि संयुतम्॥
कामदेव प्रतीकाशश्चिरजीवि भवेन्नरः॥

धूमः।

रसं वङ्गञ्च खदिरं हरीतक्याश्च भस्मकम्।
कोमलं कदलीभस्म गुवाकफलभस्म च॥
एतत्तोलकमानं स्याद्धिङ्गुलं हरितालकम्।
गन्धकं तुल्यकञ्चापि पद्मकं सरलं तथा॥
द्वे चन्दने देवदारु वकमं काष्ठमेव च।
तथा केशरकाष्ठञ्च माषमानं प्रकल्पयेत्॥
एकीकृत्य चूर्णयित्वा सर्वञ्चाङ्गेरिकाद्रवैः।
तुलसीपत्रजरसैः पुरातनगुड़ेन च॥
घृतेन सह घट्कार्य्या वटिका मन्त्ररचिताः।

वेदनायामुत्कटायाञ्चतस्र: शुक्लवाससा ॥
वेष्टयित्वा च निर्धूमाङ्गारोपरि च दापयेत् ।
तन्धूपं परिगृह्णीयान्नरो वस्त्रादि वेष्टित: ॥
मुखनासा कर्णबहिर्निश्वासस्य निरोधत: ।
क्लेदे जातेऽस्य नैरुज्यं सायं प्रातर्दिनत्रयम् ॥
मास मात्रन्तु पथ्याशी शाकाम्लदधिवर्जनम् ।
गुर्वन्नपायसादीनि अपथ्यानी विवर्जयेत् ॥
दिनत्रये व्यतीते तु स्नानमुष्णाम्बुनाचरेत् ।
एवन्धूमे कृते शान्तिं व्रणाश्च पिड़का अपि ॥
तथा शोथश्चामवात: खञ्जता पङ्गुतापि च ।
कुष्ठोपदंशशान्त्यर्थं भैरवेण प्रकीर्त्तित: ॥

लेप: ।

विषतिन्दुलौहपात्रे मलात्ते निम्बुकद्रवै: ।
घर्षेत्कृष्णसुधामूलं प्रत्येकं माषिकं दृढ़म् ॥
तुत्थं तदनुसूतञ्च लौहदण्डेन तद्युतम् ।
सर्वं तदेकतां यातं तेन लिङ्गं प्रलेपयेत् ॥
लेपे शुष्के पुनर्लेपं दद्यात् शुष्के पुनस्तथा ।
शुष्कं न स्रंसयेल्लेपं शुष्कस्योपरि दापयेत् ॥

रसशेखर: ।

पारदञ्चाहिफेनञ्च द्विद्वादशरक्तिकम् ।
अय:पात्रे निम्बकाष्ठे मर्दयेत्तुलसीद्रवै: ॥
तस्मिन् संमूर्च्छिते दद्याद्दरदं रससम्मितम् ।
मर्दयेच्च तुलस्यैव ततश्चैतानि दापयेत् ॥

जातीकोषफले चैव पारासीयवमानिकाम् ।
आकारकरभञ्चैव द्वात्रिंशद्रक्तिकाम्प्रति ॥
मर्दयेत्तुलसीतोयैरेतेषां द्विगुणं शुभम् ।
दद्यात् खदिरसत्त्वञ्च वटिका चणकप्रभा ॥
सायं द्वे द्वे प्रयोज्ये च लवणाम्लञ्च वर्जयेत् ।
गलत्कुष्ठं तथा स्फोटान् दुष्टान् गर्दभिकामपि ॥
ये स्यूर्व्रणा नृणामन्ये उपदंशपुरःसराः ।
तान् सर्वान् नाशयत्याशु सिद्धोऽयं रसशेखरः ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यामुपदंशाधिकारः समाप्तः ।

अथ शूकदोषाधिकारः ।

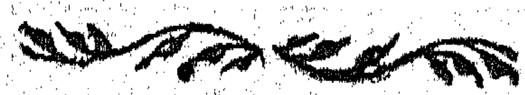
हितञ्च सर्पिषः पानं पथ्याञ्चापि विरेचनम् ।
हितः शोणितमोक्षश्च यच्चापि लघुभोजनम् ॥
सर्षपीं लिखितां सूक्ष्मैः कषायैरवचूर्णयेत् ।
तैरेवाभ्यञ्जनं तैलं साधयेद्व्रणरोपणम् ॥
क्रियेयमवमन्थेऽपि रक्तं स्राव्यं तथोभयोः ।
अष्ठीलायां हृते रक्ते श्लेष्मग्रन्थिवदाचरेत् ॥
कुम्भिकायां हरेद्रक्तं पक्वायां शोधिते व्रणे ।
तिन्दुकत्रिफलालोध्रैर्लेपस्तैलञ्च रोपणम् ॥

अलज्यां कूररक्तायामयमेव क्रियाक्रमः ।
स्वेदयेत् कथितं स्निग्धं नाड़ीस्वेदेन बुद्धिमान् ॥
सुखोष्णैरुपनाहैश्च सुस्निग्धैरुपनाहयेत् ॥
उत्तमाख्यान्तु पिड़कां सञ्छिद्य बड़िशोद्धृताम् ।
कल्कैश्चूर्णैः कषायाणां क्षौद्रयुक्तैरुपाचरेत् ॥
क्रमः पित्तविसर्पोक्तः पुष्करी मूढ़योर्हितः ।
त्वक्‌पाके स्पर्शहान्याञ्च सेचयेन्मृदितं पुनः ॥
बलातैलेन कोष्णेन मधुरैश्चोपनाहयेत् ॥
रसक्रिया विधातव्या लिखिता शतपोनके ।
पृथक् पर्ण्यादिसिद्धन्तु तैलं देयमनन्तरम् ॥
रक्तविद्रधिवच्चापि क्रिया शोणितजेऽर्बुदे ॥
कषाय कल्कसर्पींषि तैलचूर्णं रसक्रियाम् ॥
शोधने रोपणे चैव वीक्ष्य वीक्ष्यावचारयेत् ॥
अर्बुदं मांसपाकञ्च विद्रधिं तिलकालकम् ।
प्रत्याख्याय प्रकुर्वीत भिषक् तेषां प्रतिक्रियाम् ॥
सर्वेषां शूकदोषाणां क्रिया व्रणवदाचरेत् ।
उपदंशाधिकारोक्तमौषधं शूकदोषतः ॥

दार्वीतैलम् ।

दार्वीं सुरसयष्ट्याह्व गृहधूमनिशायुगैः ।
तैलमभ्यञ्जने पाने मेढ्ररोगं निवारयेत् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां शूकदोषाधिकारः समाप्तः ।

अथ प्रमेहाधिकारः।

स्थूलः प्रमेही बलवानिहैकः
कृशस्तथान्यः परिदुर्बलश्च।
संबृंहणं तत्र कृशस्य कार्य्यं
संशोधनं दोषबलाधिकस्य॥
ऊर्द्धं तथाधश्च मलेऽपनीते
मेहेषु सन्तर्पणमेव कार्य्यम्।
संशोधनं नार्हति यः प्रमेही
तस्य क्रिया संशमनी विधेया॥
ये विष्किरा ये प्रतुदा विहङ्गा-
स्तेषां रसैर्जाङ्गलजैर्मनोज्ञैः।
मन्दाः कषाया रसचूर्णलेहा
मसूरमुद्गा लघवश्च भक्ष्याः॥

श्यामाक कोद्रवोद्दाल गोधूम चणकाढ़की।
कुलत्थाश्च हिता भोज्ये पुराणा मेहिनां सदा॥
जाङ्गलं तिक्त शाकञ्च यवान्नञ्च श्रमो वधु॥
रुक्ष मुद्वर्त्तनं गाढ़ं व्यायामो निशिजागरः।
यच्चान्यत् श्लेष्मपित्तघ्नं बहिरन्तश्च तद्धितम्॥

सर्वमेंहहरो धात्र्या रसः क्षौद्रनिशायुतः।
कषाय स्त्रिफलादारु मूस्तकै रथवा कृतः॥

त्रिफला दारुदार्व्यब्द क्वाथः क्षौद्रेण मेहहा॥
त्रिफला लोह शिलाजतु पथ्या चर्णञ्च लीढ़मेकैकम्

मधुनामरा स्वरस इव सर्वान् मेहान्निवारयति ॥
प्रत्येकं त्रिफलादि चतुर्णात् चूर्णं मधुना लेह्यम् ।
पीतः सारो गुड़ूच्या वामधुना मेहनाशनः ॥
शतावर्य्या रसं नीत्वा क्षीरेण सह यः पिवेत् ।
प्रमेहा विंशति स्तस्य क्षयं यान्ति न संशयः ॥
आम दुग्धं समजलं यः पिवेत्प्रातरुत्थितः ।
निसंशयं शुक्रमेहः पुराणस्तस्य नश्यति ॥
पलाश पुष्प तोलैकं सितायाः अर्द्धतोलकम् ।
पिष्टं शीताम्भसा पीतं मेहं हन्ति न संशयः ॥
स्फाटिकं चूर्णमादाय नारिकेलोदरे क्षिपेत् ।
तत्फलं पङ्क मध्ये तु स्थापयेदेक रात्रकम् ॥
प्रातरानीय सजलं चूर्णं पेयं प्रयत्नतः ।
अनेन चिरकालीनो मेहो नश्यति निश्चितम् ॥
व्यायाम जात मखिलं भजन्मेहान् व्यपोहति ।
पादतच्छत्ररहितो भिक्षाशी मुनिवद्यतः ।
योजनानां शतं गच्छेद्दधिकं वा निरन्तरम् ॥
मेहान् जेतुं वने वापि नीवारामलकाशनः ॥

कुशावलेहः ।

कुशः काशो वीरणश्च कृष्णेक्षुः खगडस्तथा ।
एषां दशपलान् भागान् जलद्रोणे विपाचयेत् ॥
अष्टभागावशेषन्तु कषाय मवतारयेत् ।
खण्डप्रस्थं समादाय लेहवत्साधु साधयेत ॥
अवतार्य्य ततः पश्चाच्चूर्णानीमानि दापयेत् ।

मधुकं कर्कटी वीजं कर्कारु त्रपुषं तथा ॥
शुभामलक पत्राणि त्वगेला नागकेशरम् ।
वरुणामृतां प्रयञ्जश्च प्रत्येक मच्च सम्मितम् ॥
प्रमेहान् विंशतिं हन्ति मूत्राघातां स्तथाश्मरीः
वातिकान् पैत्तिकां श्चापिश्लैष्मिकान् सान्निपातिकान्
हन्त्यरोचक मत्युग्रं बलपुष्टिकरं परम् ॥

शिलाजतु प्रयोगः ।

शालसारादि तोयेन भावितं यच्छिलाजतु ।
पिवेत्तेनैव संशुद्ध देहः पिष्टं यथावलम् ॥
जाङ्गलानां रसैः सार्द्धं यस्मिञ्जीर्णे च भोजनम् ।
कुर्य्यादेवं तुलां यावदुपयुञ्जीत मानवः ॥
मधुमेहं विहायासौ शर्करा मश्मरीं तथा ।
वपुर्वर्णबलोपेतः शतं जीवत्यनामयः ॥
माक्षिकं धातुमप्येवं युञ्ज्यादस्याप्ययं गुणः ॥

सालसारादि लेहः ।

सालसारादिवर्गस्य क्काथे तु घनतां गते ।
दन्तीलोध्र शिवा कान्तलोह ताम्ररजः क्षिपेत् ॥
घनीभूत मदग्धञ्च प्राश्य मेहान् व्यपोहति ॥

दाड़िमाद्यं घृतम् ।

दाड़िमस्य तु वीजानि क्रिमिघ्नस्य च तण्डुलाः ।
रजनीचविकाजाजीत्रिफलानागरं कणा ॥
त्रिकण्टकस्य वीजानि यमानी धान्यकं तथा ।

बृहत्याम्लं चपला कोलं सिन्धूद्भव समायुतम् ॥
कल्कैरच समैरेभिर्घृत प्रस्थं विपाचयेत्।
पाने भोज्ये च दातव्यं सर्वर्त्तुषु च मात्रया ॥
प्रमेहान् विंशति विधान् मूत्राघातां स्तथाश्मरीम्।
कृच्छ्रं सुदारुणञ्चैव हन्यादेतन्न संशयः ॥
विबन्धानाहशूलघ्नं कामलाज्वर नाशनम्।
दाड़िमाद्यं घृतं नाम्ना अश्विभ्यां निर्म्मितं पुरा ॥

अत्र चपला पिप्पलीमूल मिति वृन्दः गजपिप्पलीति-पञ्चसेन त्रिपुर कवीन्द्रौ।

बृहद्दाड़िमाद्यं घृतम्।

चतुःषष्टिपलं पक्वदाड़िमस्य सुकुट्टितम्।
चतुर्गुणं जलं दत्त्वा चतुर्भागावशेषितम् ॥
क्वाथेन वस्त्रपूतेन घृत प्रस्थं विपाचयेत्।
दाड़िमं चविकाजाजी क्रिमिघ्नं रजनीद्वयम् ॥
द्राक्षा खर्ज्जूर युञ्जात मुत्पलं गजपिप्पली।
अजमोदामहाद्रे काकाकोलीनागरं वचा ॥
देवाह्वाचविकाकुष्ठं काश्मरी मधुयष्टिका।
श्यामेन्द्रवारुणी मूर्वा शुभा शृङ्गी धनीयकम् ॥
कुलत्थश्च महामेदा निम्बश्च बृहतीद्वयम्।
रक्तोत्पलं वरावासा सप्तला सिन्धुवारकम् ॥
कल्कश्चैषां युक्तियोगाद् ग्राह्यो हि परिभाषया।
प्रमेहं वातिकं हन्ति पैत्तिकं श्लैष्मिकं तथा ॥
हृच्छूलं वस्तिजं शूलं मूत्राघातास्त्रयोदश।

हिक्कां श्वासञ्च कासञ्च यक्ष्माणं सर्व्वरूपिणम्॥
स्वरक्षयमुरोरोगं रक्तपित्तमरोचकम्।
ये च प्रमेहजा रोगा स्तान् सर्व्वान्नाशयत्यपि॥
दाड़िमाद्य मिदं सर्व्वं प्रमेहानां निसूदनम्।
अश्विभ्यां निर्म्मितं ह्येतत्प्रमेहकरिकेशरी॥

महादाड़िमाद्यं घृतम्।

दाड़िमस्य फलप्रस्थं प्रस्थञ्च यवतण्डुलम्।
कुलत्थं प्रस्थ मादाय घृतप्रस्थं विपाचयेत्॥
शतावरी रस प्रस्थं गव्य दुग्धञ्च तत्समम्॥
कल्कः सार्द्ध पिचुर्द्राक्षा खर्ज्जूरं त्रिफला तथा॥
रेणुका चाष्टवर्गश्च देवदारु निशाद्वयम्।
जिङ्गी कुष्ठक मेला च विदार्य्यतिबला तथा॥
शिलात्वचमुशीरञ्च शुद्धं कृष्णाभ्र चूर्णकम्।
प्रमेहान् विंशतिं हन्ति श्लेष्मजान् सन्निपातजान्॥
बृंहणञ्च विशेषेण सर्व्वमेह हरं परम्।
अश्विभ्यां निर्म्मितं सिद्धं दाड़िमाद्य मिदं महत्॥

अथ रसप्रयोगः।

शुक्रमातृकावटी।

गोक्षुर वीजं त्रिफला पत्रमेला रसाञ्जनम्।
धान्यकं चविका जीरं तालीशं टङ्ग दाड़मौ॥
प्रत्येकार्द्धपलं दत्त्वा गुग्गुलोः कर्षमेव च।
रसाभ्र गन्धलौहानां प्रत्येकञ्च पलं क्षिपेत्॥

सर्व्वमेकीकृतं वैद्यो दण्डयोगेन मर्द्दयेत् ।
घृतभाण्डे तु संस्थाप्य माषमेकञ्च भक्षयेत् ॥
अनुपानं प्रदातव्यं जाति भेदात् पृथक् पृथक् ।
दाडिमस्य रसेनैव च्छागदुग्धेन वाम्भसा ॥
चन्द्रनाथेन गदिता वटिका शुक्रमातृका ।
प्रमेहान् विंशतिं हन्ति वातपित्तकफोद्भवान् ॥
द्वन्द्वजान् सन्निपातोत्थान्मूत्रकृच्छ्राश्मरीगदान् ।
बलवर्णाग्निजननी ज्वरदोष निसूदनी ।
दाडिम रसेनैव वटी कार्य्या ।

मेहमुद्गरोरसः ।

रसाञ्जनं विड़ं दारु विल्व गोक्षुर दाडिमम् ।
प्रत्येकं तोलकं देयं लौह चूर्णन्तु तत्समम् ॥
पलैकं गुग्गुलुं दत्त्वा घृतेन वटिकां कुरु ।
प्रमेहान् विंशतिं हन्ति साध्यासाध्य मथापिवा ॥
मूत्रकृच्छ्रं तथा पाण्डुं धातुस्थञ्च ज्वरं जयेत् ।
हलीमकं रक्तपित्तं वातपित्तकफोद्भवम् ।
ग्रहणीमामदोषञ्च मन्दाग्नित्व मरोचकम् ॥
एतान् सर्व्वान्निहन्त्याशु वृक्षमिन्द्राशनिर्यथा ॥

विड़ङ्गादिलौहः ।

विड़ङ्ग त्रिफला मुस्तैः कणया नागरेण च ।
जीरकाभ्यां युतो हन्ति प्रमेहानति दारुणान् ॥
लौहो मूत्रविकारांश्च सर्व्वानेव विनाशयेत् ॥

पञ्चाननोरसः।

सूतं गन्धं मृतं लौहं मृतमभ्रं समांशिकम्।
सर्वेषां द्विगुणं वङ्गं मधुना मर्दयेद्दिनम्॥
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय शीततोयं पिबेदनु।
प्रमेहान् विंशतिं हन्ति मूत्राघातां स्तथाश्मरीम्॥
मूत्रकृच्छ्रं हरेदुग्र मयं पञ्चाननो रसः॥

मेहकुलान्तकोरसः।

मृतं वङ्गं मृतञ्चाभ्रं शुद्ध पारद गन्धकम्।
भूनिम्बं पिप्पलीमूलं त्रिकटु त्रिफला त्रिवृत्॥
रसाञ्जनं विडङ्गाब्द विल्व गोक्षुर दाड़िमम्।
प्रत्येकं तोलकं ग्राह्यं शुद्धमभ्रजतोः पलम्॥
गोपालकर्कटीमूल स्वरसैर्वटिकां कुरु।
प्रमेहां विंशतिं हन्ति मूत्रकृच्छ्रं हलीमकम्॥
अश्मरीं कामलां पाण्डुं मूत्राघात मरोचकम्।
अनुपानं प्रयोक्तव्यं छागीदुग्धं पयोऽथवा॥
धात्री फलस्य निर्य्यासं क्वाथं कौलत्थजं पिबेत्॥

मेहानलोरसः।

भस्मसूतं मृतं वङ्गं तुल्यं क्षौद्रेण मर्दयेत्।
द्विगुञ्जं भक्षयेन्नित्यं मेहं हन्ति चिरोत्थितम्॥
गुञ्जामूलं पिबेच्चानु चौरैरेव प्रशाम्यति॥

चन्द्रकला।

सूताभ्रवङ्गा रस भस्म सर्वं-
येतत्समानं परिभावयेत्तु।

गुडूचिका शाल्मलिका कषाये-
वल्लप्रमाणां मधुना ततश्च ॥
बद्ध्वा गुडीं चन्द्रकलेति संज्ञां
मेहेषु सर्वेषु नियोजयेत ॥

तारकेश्वररसः।

मृतं सूतं मृतं लौहं मृतं वङ्गाभ्रकं समम्।
मर्दयेन्मधुना चाह्नो रसोऽयं तारकेश्वरः ॥
माषमात्रं लिहेत् चौद्रैर्बहुमूत्रापनुत्तये।
श्रीडुम्बरं पक्वफलं चूर्णितं मधुना लिहेत् ॥

सोमेश्वरोरसः।

शालार्जुनकं लोध्रञ्च कदम्बागुरु चन्दनम्।
अग्निमन्थ निशाद्वन्द्व धात्रीदाडिम गोक्षुरम् ॥
जम्बु वीरणमूलञ्च भागमेषां पलार्द्धकम्।
रसगन्धक धान्याब्द मेला पत्रञ्च पद्मकम् ॥
लौहं रसाञ्जनं पाठा विडङ्गं टङ्ग जीरकम्।
प्रत्येकं शाणकं ग्राह्यं पलार्द्धं गुग्गुलोरपि ॥
घृतेन वटिकां कृत्वा खादेत् षोडश रक्तिकाम्।
गहनानन्दनाथेन रसो यत्नेन निर्मितः ॥
सोमेश्वरो महातेजा वातमेहान्निहन्त्यलम्।
एकजं द्वन्द्वजं चोग्रं सन्निपात समुद्भवम् ॥
उपद्रव समायुक्तं चिरकाल समुद्भवम्।
मूत्राघातं मूत्रकृच्छ्रं कामलाञ्च हलीमकम्।

भगन्दरोपदंशौ च विविधान् पिड़कावणान्।
विस्फोटार्वुद कण्डु च वातपित्ताम्लपित्तके॥
यकृत् प्लीहोदरं गुल्मं सूलार्शः काम विद्रधीः।
सोमरोगं निहन्त्याशु चिरकालानुवन्धिनम्॥
बलवर्णाग्निजननी ग्रहवैगुण्यनाशनः।
छागीदुग्धानुपानेन नारिकेलोदकेन वा॥
शीतेन पाकतैलेन यवयूषादि योगतः।
युक्त्या प्रयोज्यो भिषजा रसो दोषविदाह्वयम्॥

सर्वेश्वरो रसः॥

स्वर्णं रूप्यं मौक्तिकञ्च विशुद्धञ्च शिलाजतु।
लौहमभ्रं तथा ताप्यं मधुयष्टी च पिप्पली॥
मरिचं विश्वकञ्चेति सर्वमेकत्र कारयेत्।
विमर्द्य प्रहरं यत्नात्कज्जलाकृति सन्निभम्॥
केशराज भृङ्गराज शक्राशन रसे पृथक्।
प्रमेहं विविधं हन्ति मधुमेहं सुदुर्जयम्॥
वातपित्त समुद्भूतं तथा कफ समुद्भवम्।
सर्वेश्वरो रसो नाम्ना प्रमेहकुलनाशनः॥

वेदविद्यावटी।

पारदाभ्रक कान्तानां नागभस्म समं समम्।
दिनं ब्रह्मीरसैर्मर्द्यं वालुकायन्त्रगं पुनः॥
उद्धृत्य चूर्णयेत् श्लक्ष्णं जारिताभ्रं शिलाजतु।
ताप्यं मण्डूर वैक्रान्तं काशीशं तुल्यमेव च॥

सर्वं सर्वसमं चूर्णं कल्कयेच्च ततः पुनः।
मुस्त चन्दन पुन्नाग नारिकेलस्य मूलकम् ॥
कपित्थ रजनी दार्वी चूर्णं सर्वसमं भवेत्।
जम्बीराणां द्रवैर्मर्द्यं द्विमाषं वटकीकृतम् ॥
वेदविद्या वटी नाम्ना भक्षणात्सर्वमेहजित्।
मधु धात्रीरसश्चानु चौद्रै रपि गुड़ूचिका: ॥

वङ्गेश्वरः।

रसस्य भस्मना तुल्यं वङ्गभस्म प्रयोजयेत्।
अस्य माषद्वयं हन्ति मेहान् चौद्र समन्वितम् ॥

वृहद्वङ्गेश्वरो रसः।

वङ्गभस्म रसं गन्धं रूप्यं कर्पूर मभ्रकम्।
कर्षं कर्षं मानमेषां सूतार्द्धं हेम मौक्तिकम् ॥
केशराज रसैर्भाव्यं द्विगुञ्जाफल मानतः।
प्रमेहान् विंशतिं हन्ति साध्यासाध्यं न संशयः ॥
मूत्रकृच्छ्रं तथा पाण्डुं धातुस्थञ्च ज्वरं जयेत्।
हलीमकं रक्तपित्तं वातपित्त कफोद्भवम् ॥
ग्रहणी मामदोषञ्च मन्दाग्नित्व मरोचकम्।
एतान् सर्वान् निहन्त्याशु वृत्रमिन्द्राशनिर्यथा ॥

वङ्गाष्टकम्।

रसं गन्धं मृत लौहं मृतरूप्यञ्च खर्परम्।
मृताभ्रकं मृत ताम्रं सर्वतुल्यञ्च वङ्गकम् ॥
पुटेद्गजपुटे विद्वान् स्वाङ्गशीतं समुद्धरेत्।

रक्तिद्वय प्रमाणेन मधुना लेहयेन्नरम् ॥
निशाचूर्णं चौद्रयुतं पिवेद्वाचीरसं ह्यनु ।
वङ्गाष्टकमिदं ख्यातं महादेव प्रकाशितम् ॥
प्रमेहान् विंशतिं हन्ति आमदोषं विसूचिकाम् ।
विषमज्वर गुल्मार्शो मूत्रातीसार पित्तजित् ॥
वीर्य्य वृद्धिं करोत्याशु सोमरोग निवर्हणम् ॥

वसन्तकुसुमाकरः ।

पृथग् द्वौ हाटकं चन्द्रस्त्रयो वङ्गाहिकान्तकाः ।
चत्वारो सृतमभ्रञ्च प्रवालं मौक्तिकं तथा ॥
भावना गव्यदुग्धेन भावनेचुरसेन च ।
वासा लाचा रसोदीच्य रम्भाकन्दप्रसूनकैः ॥
शतपत्ररसेनैव मालत्याः कुसुमेन च ।
पश्चान्मृगमदैर्भाव्यं सुसिद्धो रसराड् भवेत् ॥
कुसुमाकर विख्यातो वसन्तपद पूर्वकः ।
गुञ्जाद्वयेन संसेव्यः सिताज्यमधु संयुतः ॥
बलीपलितहृन्मेध्यः कामदः सुखदः सदा ।
मेहघ्नः पुष्टिदः श्रेष्ठः पुत्रप्रसवकारणम् ॥
चयकासघ्नः उन्माद श्वास रक्त विषापहः ।
सिता चन्दन संयोगादम्लपित्तादिरोगजित् ॥

चन्द्रप्रभादि वटिका ।

चन्द्रप्रभा वचामुस्ता भूनिम्ब सुरदारवः ।
हरिद्रातिविषादार्वी पिप्पलीमूल चित्रकम् ॥
त्रिवृद्दन्ती पत्रकञ्च त्वगेला वंशलोचना ।

प्रत्येकं कर्षमात्राणि कुर्य्यादेतानि बुद्धिमान् ॥
धान्यकं त्रिफला चव्यं विड़ङ्गं गजपिप्पली ।
सुवर्णमाक्षिकं व्योषं द्वौ क्षारौ लवणत्रयम् ॥
एतानि टङ्कमात्राणि संग्टह्णीयात् पृथक् पृथक् ।
द्विकर्षं हतलौहं स्याच्चतुष्कर्षा सिता भवेत् ॥
शिलाजत्वकर्षं स्यादष्टौ कर्षाश्च गुग्गुलोः ।
विधिना योजितैः एतैः कर्त्तव्या गुटिका शुभा ॥
चन्द्रप्रभेति विख्याता सर्वरोग प्रणाशिनी ।
निहन्ति विंशतिं मेहान् कृच्छ्र मष्टविधं तथा ॥
चतस्रश्चाश्मरी स्तद्वन्मूत्राघातां स्त्रयोदश ।
अण्डवृद्धिं पाण्डुरोगं कामलाञ्च हलीमकम् ॥
कासं श्वासं तथा कुष्ठमग्निमान्द्य मरोचकम् ।
वातपित्तकफव्याधीन् बल्यावृष्यारसायनी ॥
समाराध्य शिवं तस्मात् यत्नाद्गुड़िका मिमाम् ।
प्राप्तवांश्चन्द्रमा यस्मात्तस्माच्चन्द्रप्रभा स्मृता ॥

मेहमिहिर तैलम् ।

पञ्चमूल्यमृता धात्री दाड़िमानां तुलां पचेत् ।
जलद्रोणे स्थिते पादे तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥
क्षीरं तैल समं कल्कान् निम्ब भूनिम्ब गोक्षुरम् ।
दाड़िमं रेणुकं विल्वं दारुदार्वी बलाह्वकान् ॥
त्रिफला तगरं द्राक्षा जम्बाम्रवल्कलाभयम् ॥
नाम्नेदं मेहमिहिरं सर्वमूत्रामयाञ्जयेत् ॥
हस्तपाद शिरोदाहं दौर्बल्यं कृशतां तथा ।

क्षीणेन्द्रिया नष्टशुक्राः स्त्रीक्षीणाश्चापि ये नराः ॥
तेषां वृष्यञ्च बल्यञ्च वयःस्थापनमेव च ॥

प्रमेहमिहिरतैलम्।

शतपुष्पा देवकाष्ठं मुस्तकञ्च निशाद्वयम्।
मुर्व्वा कुष्ठं वाजिगन्धा चन्दनद्वय रेणुकम् ॥
कटुकी मधुकं रास्ना त्वगेला ब्रह्मयष्टिका।
चविका धान्यकं वत्सं पूतिकागुरु पत्रकम् ॥
त्रिफला नलिका बाला बला चातिबला तथा।
मञ्जिष्ठा सरलं पद्मं लोध्रं मधुरिका वचा ॥
अजाजी चोशीरजाती वासा तगरपादुका ॥
एतेषां कार्षिकैर्भागैस्तैलप्रस्थं विपाचयेत्।
शतावर्य्यारसं तुल्यं लाक्षारस चतुर्गुणम् ॥
मस्तूलाक्षारसैस्तुल्यं क्षीरं तुल्यं प्रदापयेत्।
द्रवैरेतैः पचेत्तैलं गन्धं दत्त्वा यथाक्रमम् ॥
एतत्तैलवरं श्रेष्ठमभ्यङ्गान्मारुतापहम्।
विषमाख्यान् ज्वरान् हन्ति मेदो मज्जगतानपि ॥
वातिकं पैत्तिकञ्चैव श्लैष्मिकं सान्निपातिकम्।
क्षीणेन्द्रिये तथा शस्तं ध्वजभङ्गे विशेषतः ॥
दद्यात्तैलं विशेषेण फलमस्य च कथ्यते।
दाहं पित्तं पिपासाञ्च छर्दिञ्च मुखशोषणम् ॥
प्रमेहान् विंशतिञ्चैव नाशयेद्विकल्पतः।
प्रमेहमिहिरं नाम्ना रतिनाथेन भाषितम् ॥

इन्द्रवटी।

मृतं सूतं मृतं वङ्गमर्जुनस्य त्वचा सिता।

प्रत्येकं कर्षमात्राणि कुर्य्यादेतानि बुद्धिमान् ॥
धान्यकं त्रिफला चव्यं विड़ङ्गं गजपिप्पली ।
सुवर्णमाक्षिकं व्योषं द्वौ क्षारौ लवणत्रयम् ॥
एतानि टङ्कमात्राणि संग्टह्णीयात् पृथक् पृथक् ।
द्विकर्षं हतलौहं स्याच्चतुष्कर्षा सिता भवेत् ॥
शिलाजत्वकर्षं स्यादष्टौ कर्षाश्च गुग्गुलोः ।
विधिना योजितैः रेतैः कर्त्तव्या गुटिका शुभा ॥
चन्द्रप्रभेति विख्याता सर्व्वरोग प्रणाशिनी ।
निहन्ति विंशतिं मेहान् कृच्छ्र मष्टविधं तथा ॥
चतस्रश्चाश्मरी स्तद्वन्मूत्राघाता स्त्रयोदश ।
अण्डहृन्धिं पाण्डुरोगं कामलाञ्च हलीमकम् ॥
कासं श्वासं तथा कुष्ठमग्निमान्द्य मरोचकम् ।
वातपित्तकफव्याधीन् बल्यावृष्यारसायनी ॥
समाराध्य शिवं तस्मात् यत्नाद्गुड़िका मिमाम् ।
प्राप्तवांश्चन्द्रमा यस्मात्तस्माच्चन्द्रप्रभा स्मृता ॥

मेहमिहिर तैलम् ।

पञ्चमूल्यमृता धात्री दाड़िमानां तुलां पचेत् ।
जलद्रोणे स्थिते पादे तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥
क्षीरं तैल समं कल्कान् निम्ब भूनिम्ब गोक्षुरम् ।
दाड़िमं रेणुकं विल्वं दारुदार्व्वी बलाहकान् ॥
त्रिफला तगरं द्राक्षा जम्बाम्रवल्कलाभयम् ॥
नाम्नेदं मेहमिहिरं सर्व्वमूत्रामयाञ्जयेत् ॥
हस्तपाद शिरोदाहं दौर्व्वल्यं क्षमतां तथा ।

क्षीणेन्द्रिया नष्टशुक्राः स्त्रीक्षीणाश्चापि ये नराः॥
तेषां वृष्यञ्च बल्यञ्च वयःस्थापनमेव च॥

प्रमेहमिहिरतैलम्।

शतपुष्पा देवकाष्ठं मुस्तकञ्च निशाद्वयम्।
मुर्व्वा कुष्ठं वाजिगन्धा चन्दनद्वय रेणुकम्॥
कटुकी मधुकं रास्ना त्वगेला ब्रह्मयष्टिका।
चविका धान्यकं वत्सं पूतिकागुरु पत्रकम्॥
त्रिफला नलिका वाला बला चातिबला तथा।
मञ्जिष्ठा सरलं पद्मं लोध्रं मधुरिका वचा॥
अजाजी चोशीरजाती वासा तगरपादुका॥
एतेषां कार्षिकैर्भागै स्तैलप्रस्थं विपाचयेत्।
शतावर्य्यारसं तुल्यं लाक्षारस चतुर्गुणम्॥
मस्तूलाक्षारसैस्तुल्यं क्षीरं तुल्यं प्रदापयेत्।
द्रवैरेतैः पचेत्तैलं गन्धं दत्त्वा यथाक्रमम्॥
एतत्तैलवरं श्रेष्ठ मभ्यङ्गान्मारुतापहम्।
विषमाख्यान् ज्वरान् हन्ति मेदो मज्जगतानपि॥
वातिकं पैत्तिकञ्चैव श्लैष्मिकं सान्निपातिकम्।
क्षीणेन्द्रिये तथा शस्तं ध्वजभङ्गे विशेषतः॥
दद्यात्तैलं विशेषेण फलमस्य च कथ्यते।
दाहं पित्तं पिपासाञ्च छर्दिञ्च मुखशोषणम्॥
प्रमेहान् विंशतिञ्चैव नाशयेद्विकल्पतः।
प्रमेहमिहिरं नाम्ना रतिनाथेन भाषितम्॥

इन्द्रवटी।

मृतं सूतं मृतं वङ्ग यर्जुनस्य त्वचा सिता।

तुल्यांशं मर्द्दयेत् खल्ले शाल्मल्या मूलजैद्रवैः ॥
दिनान्ते वटिका कार्य्या माषमात्रा प्रमेहहा ।
एषा चेन्द्रवटी नाम्ना मधुमेह प्रशान्तये ॥
त्रुटिं शाल्मलि मूलानां मधुना चानुपाययेत् ॥

मेहमुद्गरवटिका ।

रसाञ्जनं विड़ं दारु विल्व गोक्षुर दाड़िमाः ।
भूनिम्बः पिप्पलीमूलं त्रिकटु त्रिफला त्रिवृत ॥
प्रत्येकं तोलकं देयं लौह चूर्णन्तु तत्समम् ।
पलैकं गुग्गुलुं दत्त्वा घृतेन वटिकां कुरु ॥
माषैका निर्म्मिता चेयं मेहमुद्गर संज्ञिनी ।
श्रीमद्गहननाथेन लोक निस्तार कारिणा ॥
अनुपानं प्रकर्त्तव्यं छागीदुग्धं दलच्च वा ।
विंशन्मेहं निहन्त्याशु मूत्रकृच्छ्रं हलीमकम् ॥
अश्मरीं कामलां पाण्डुं मूत्राघात मरोचकम् ।
षड़र्शांसि व्रणं कुष्ठं भगन्दर मसूरिकाम् ॥
सुखिने यदि कर्त्तव्या त्रिसुगन्धि समन्विता ॥

सोमनाथरसः ।

हिङ्गुल सम्भवं सूतं पालिधारस मर्द्दितम् ।
रसाशोधित गन्धञ्च तेनैव कज्जलीकृतम् ॥
तद्द्वयोर्द्विगुणं लौहं कन्यारस विमर्द्दितम् ।
अभ्रकं वङ्गकं रौप्यं खर्परं माक्षिक स्तथा ॥
सुवर्णञ्च समं सर्वं प्रत्येकञ्च रसार्द्धकम् ।

तत्सर्वं कन्यका द्रावैर्मर्दयेद्भावयेत्तथा ॥
भेकपर्णी रसेनैव गुञ्जाद्वय वटीं हिताम्।
मधुना भक्षयेच्चापि सोमरोग निवृत्तये ॥
प्रमेहान् विंशतिं हन्ति बहुमूत्रञ्च सोमनम्।
मूत्रातिसार मत्युग्रं मूत्राघातं सुदारुणम् ॥
मूत्रदोषं बहुविधं प्रमेहं मधु संज्ञकम्।
हस्तिमेहमिच्च मेहं नाना मेहान् विनाशयेत् ॥
वातिकं पैत्तिकञ्चैव श्लैष्मिकं सोमसंज्ञितम् ॥
नाशयेद्बहुमुनञ्च प्रमेहमविकल्पतः ॥
सोमनाथरसश्चायं चरकेण विनिर्मितः।
हृष्याद्ध्यतमो ह्येष मूत्रदोषकुलान्तकृत् ॥

देवदार्वरिष्टः।

तुलार्द्धं देवदारु स्याद्वासायाः पलविंशतिः।
मञ्जिष्ठेन्द्रयवा दन्ती तगरं रजनीद्वयम् ॥
रास्ना क्रमिघ्नं मुस्तञ्च शिरीषं खदिरार्जुनौ।
भागान् दशपलान् दद्याद्यवान्यावत्सकस्य च ॥
चन्दनस्य गुडूच्याश्च रोहिण्याश्चित्रकस्य च।
भागानष्टपलानेतानष्टद्रोणेऽम्भसः पचेत् ॥
द्रोणशेषे कषाये च पूते शीते प्रदापयेत् ॥
धातक्याः षोड़शपलं माक्षिकस्य तुलात्रयम् ॥
व्योषस्य द्विपलं दद्यात् त्रिजातक चतुःपलम्।
चतुःपलं प्रियङ्गोश्च द्विपलं नागकेशरम्।
सर्वाण्येतानि सञ्चूर्ण्य घृतभाण्डे निधापयेत्।

मूत्रातिसार मप्येवं तमाहुर्बलनाशनम्।
तेन तृष्णाभिभूतोऽसौ जलं पिबति चाधिकम्।
कदलीनां फलं पक्वं धात्रीफलरसं मधु।
शर्करापयसापीतमपां धारण मुत्तमम्॥
कदलीनां फलं पक्वं विदारीञ्च शतावरीम्।
क्षीरेण पाययेत्प्रात रपां धारण मुत्तमम्॥
धात्रीफलस्य रसकं मधुना च पिबेत्सदा।
बहुमूत्र क्षयं कुर्य्यात् क्षारेण वासकस्य च॥
तालकन्दञ्च तरुणं खर्जूरं कदलीफलम्।
पयसा पाययेत्प्रातर्मूत्रातीसार नाशनम्॥
माषचूर्णं समधुकं विदारी शर्करा मधु।
पयसा पाययेत्प्रातः सोमरोगविनाशनम्।

बृहद्धात्री घृतम्।

धात्रीफल रस प्रस्थं विदारी स्वरसं तथा।
चीरस्यापि शतावर्य्याः प्रस्थं प्रस्थं रसस्य च॥
तृणपञ्चरस प्रस्थं दत्वा प्रस्थं घृतस्य च।
पचेन्मृदग्निना वैद्यः पाकं ज्ञात्वा विधानतः॥
एला लवङ्ग त्रिफला कपित्थफलमेव च।
सजलं सरलं मांसी कदलीकन्दमेव च॥
उत्पलस्य च कन्दानि कल्कं दत्वा विचक्षणः।
ततः कल्कं परिस्राव्य चूर्णं दद्यात्पलं पलम्॥
मधुकं त्रिवृता चैव क्षारकं वृद्धदारकम्।
शर्करायाः पलान्यष्टौ मधुनश्च पलाष्टकम्।

चूर्णं दत्त्वा सुमथितं स्निग्ध भाण्डे निधापयेत् ।
सोमरोगं निहन्त्याशु तृष्णां दाहमरोचकम् ॥
मूत्राघातं मूत्रकृच्छ्रं नाशयेद्बहुमूत्रकम् ।
पित्तजान् विविधान् व्याधिन् वातजांश्च सुदारुणान् ।
करोति शुक्रोपचयं बलवर्णकरं परम् ।
नानारूप विकारघ्नं विशेषाद्बहुमूत्रनुत् ॥

स्वल्पधात्रीघृतम् ।

विनाकल्कं स्वल्पधात्री घृत मेतन्निगद्यते ।
सर्वं तुल्यं गुणैरेर पथ्यापथ्यं तदेव ह

कदल्यादि घृतम् ।

कदलीकन्दनिर्य्यासे तत्प्रसून तुलां पचेत् ।
चतुर्भागावशेषेऽस्मिन् घृत प्रस्थं विपाचयेत् ॥
चन्दनं सरल मांसी कदलीमूलकं तथा ।
एला लवङ्ग त्रिफला कपित्थफल मेव च ॥
औदकानि च कन्दानि न्यग्रोधादि गण स्तथा ।
कल्के नानेन संसिद्धं सोमरोग निवारणम् ॥
मूत्ररोगानशेषांश्च प्रभूतान् शुक्रपिच्छिलान् ।
प्रमेहान् विंशतिञ्चैव मूत्रघातां स्त्रयोदश ॥
बहुमूत्रं विशेषेण मूत्रकृच्छ्रं तथाश्मरीम् ।
पीतं घृतं निहन्त्याशु विष्णुचक्र मिवासुरान् ।
कदल्यादि घृतं नाम विष्णुना परिकीर्त्तितम् ॥

सिद्धफलम् ।

न्यग्रोधादिगणो यथा।

न्यग्रोधोडुम्बराश्वत्थपियालप्लक्षवेतसम्।
आम्रो जम्बूद्वयं कोलं मधूकं तिन्दुकोऽर्जुनः॥
तिलकः कटुको नीपो गर्दभाण्डोऽथ किंशुकः॥

हेमनाथरसः।

सूतं गन्धं हेमताप्यं प्रत्येकं कोलसम्मितम्।
अयश्चन्द्रं प्रवालञ्च वङ्गञ्चार्द्धं विनिक्षिपेत्॥
फणिफेनस्य तोयेन कदलीकुसुमेन च।
उडुम्बररसेनापि सप्तधा परिमर्द्दयेत्॥
वल्लमात्रां वटीं खादेद्यथा व्याध्यनुपानतः।
प्रमेहान् विंशतिं हन्ति बहुमूत्रं सुदारुणम्॥
सोमरोगं क्षयञ्चैव श्वासं कासमुरःक्षतम्।
हेमनाथरसो नाम्ना कृष्णात्रेयेण भाषितः॥

वसन्तकुसुमाकररसः।

वैक्रान्तस्य च भागैकं द्विभागं हेमभस्मनः।
अभ्रकस्य च भागौ द्वौ मुक्ताविद्रुमयोस्तथा॥
वङ्गभस्म त्रिभागं स्यात् रसस्य भस्मनस्तथा।
चत्वारोऽस्य च भागाश्च सर्वमेकत्र मर्द्दितम्॥
जम्बीराद्भिश्च गोदुग्धे इक्षौरोद्भववारिभिः।
वृषद्रवैरिक्षुनीरैः सप्तधा भावयेत् पृथक्॥
भावितो रसराजः स्यात् वसन्तकुसुमाकरः।
वल्लोऽस्य मधुना लीढः सोमरोगं क्षयं नयेत्॥

मूत्रातिसारं मेहांश्च मूत्राघाताश्मरी रुजम्।
तृष्णादाहं तालुशोषं नाशयेन्नात्र संशयः॥
बलं पुष्टिकरो वृष्यः सर्वरोगनिवर्हणः।
हन्त्यजीर्णज्वरं श्वासं क्षयरोगं कृशाङ्गताम्॥
नातःपरतरं किञ्चिद्रसायनमिहेष्यते॥

रसभस्म तदभावे मूर्च्छितरसः। मूत्रातिसारे सोमरोगे च रसायनम्।

इति भैषज्यरत्नावल्यां सोमरोगाधिकारः समाप्तः।

अथौपसर्गिकमेहाधिकारः।

बहुसङ्करसम्भोगप्रक्लिन्नेन्द्रियया पुमान्।
स्त्रिया सङ्गम्य संमूढो गदमाप्नोति दारुणम्॥
मूत्रनाड्यन्तरस्थाना त्वगस्य श्लेष्मवाहिणी।
व्रणिताबाहयेत् क्लेदं व्रणमेहः स उच्यते॥
औपसर्गिकमेहश्च तस्य नामान्तरं मतम्।
मेह आगन्तुकश्चापि स कैश्चित्परिभाष्यते॥
आरभ्य सङ्गमनिशां संख्यया या च सप्तमी।
एतद्दावच्छिते काले प्रायशो जायते गदः॥

कण्डूः शिश्नाग्रतस्तस्य समुत्थानं मुहुर्मुहुः ।
तीव्रवेदनया चापि मुहुर्मूत्रप्रवर्त्तनम् ॥
स्फीतिलिङ्गस्य लौहित्यं कोषेवश्मे च वेदना ।
कदाचित् क्लेदसंरुद्धमार्गत्वादतिरुक् स्रवेत् ॥
मूत्रं दाहेन घोरेण द्विधारं वा प्रवर्त्तते ।
क्षरेद्वा क्षतजं मेढ्रान्मूत्रकाले कदाचन ॥
सन्ततं तनुरास्रावः स्रवेदादौ ततोऽतनुः ।
स तावत्पुनराशुष्यन् पीतिमानं प्रयाति च ॥
कालो लघ्वीं व्यथां कुर्य्याद्व्याधिश्च दुष्प्रतिक्रियम् ।
आमवाताक्षिरोगाद्या ज्ञेयाश्चास्य ह्युपद्रवाः ॥

औपसर्गिकमेहस्य चिकित्सा ।

व्रणमेही त्यजेद्यत्नाद्व्यवायं सोऽहितो यतः ।
स्त्रियाश्च परिभुक्ताया आमयं जनयेच्च तम् ॥
भेषजं पानमन्नञ्च निषेवेतानुलोमनम् ।
व्रणघ्नं मूत्रजननं क्रियामुग्रां विवर्जयेत् ॥
कोष्णे जात्या वराया वा क्वाथे शिश्नं निमज्जयेत् ।
वेदनोपशमस्तेन व्याधेश्च बलसंक्षयः ॥
आभानिर्य्यासतोयञ्च यवक्षारयुतं पिवेत् ।
सजलं क्षीरमामं वा व्रणमेहनिवृत्तये ॥
पिवेद्वा शारिवाक्वाथं सक्षारनरसारकम् ॥
श्यामामनन्तां कट्वीञ्च वीजं गोक्षुरसम्भवम् ।
गन्धाश्मनरसाराभ्यां क्वाथयित्वा जलं पिवेत् ॥
एकं सुरप्रियफलं मेहमागन्तुकं हरेत् ॥

वराभापिप्पलीनाञ्च व्रणमेहनिवृत्तये ।
कुर्य्यादुत्तरवस्तिञ्च काषायेण प्रयत्नतः ॥

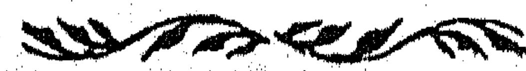
महाभ्रवटिका ।

त्रिः सप्तकृत्वः सम्भाव्य भृङ्गराजाम्भसाभ्रकम् ।
तेन गन्धं रसं लौहं हेमचाभ्रार्द्ध सम्मितम् ॥
वराक्वाथेन संमर्द्य वटिकां रक्तिकोन्मिताम् ।
औपसर्गिक मेहस्य नाशाय दापयेद्भिषक् ॥

कन्दर्परसः ।

रसं गन्धं प्रवालञ्च काञ्चनं गिरिमृत्तिका ।
वैक्रान्तं रजतं शङ्खं मौक्तिकञ्च समं समम् ॥
न्यग्रोधस्य कषायेण भावयित्वा च सप्तधा ।
वल्लोन्मानां वटीं कृत्वा त्रिफलाक्वाथवारिणा ॥
सुरप्रियस्यार्जुनस्य क्वाथेनाम्भसापि वा ।
औपसर्गिकमेहस्य शान्त्यर्थं विनियोजयेत् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यामौपसर्गिकमेहाधिकारः समाप्तः ।

शुक्रमेहाधिकारः ।

शुक्रमेहे प्रथमतः क्रिया संशोधनी हिता ।
रेतसो रक्षणं तत्र कार्य्यञ्चातिप्रयत्नतः ॥

त्रिफला दारु दार्व्यब्दं पार्थत्वग् रक्तचन्दनम्।
त्रिफला मुस्तकं दारु कुष्ठागुरुकशेरुकम्॥
ताम्बूलामयशैवालं श्लोकपादसमापनाः।
कषायाः शमयन्त्याशु शुक्रमेहं न संशयः॥
शाल्मल्याः स्वरसो ज्ञेयः शुक्रमेहनिसूदनः॥
स्वप्ने शुक्रच्युतिर्न स्याद्यदि चाद्यात्सुरप्रियम्।
सकर्पूराहिफेनस्य सेवनञ्च तदर्थकृत्॥

कामधेनूरसः।

सिन्दूरमभ्रं नागञ्च कर्पूरं हेममाक्षिकम्।
खर्परं रजतञ्चापि मर्दयेत्कमलाम्भसा॥
ततो गुञ्जामिताः कृत्वा वटीश्छाया प्रशोषिताः।
एकैकां दापयेदासां कसेरुस्वरसेन च॥
प्रमेहान् विंशतिं हन्ति शुक्रमेहं विशेषतः।
ज्वरं जीर्णञ्च यक्ष्माणं कामधेन्वभिधो रसः॥

शिलाजत्वादिवटी।

शिलाजत्वभ्रहेमानि लौहं गुग्गुलुटङ्कनम्।
केशराजस्य तोयेन मर्दयेद्दिवसद्वयम्॥
वल्लमानां वटीं कृत्वा शैवालसलिलेन च।
शीतः प्रातः प्रयुञ्जीत शुक्रमेहनिवृत्तये॥

चन्दनादिचूर्णम्।

चन्दनं शाल्मलीपुष्पं त्रिजातं रजनीद्वयम्।
अनन्तां शारिवां मुस्तमुशीरं यष्टिकामले॥

स्वर्णपत्रीं शुभां भार्गीं देवदारु हरीतकीम्।
सर्वंद्विगुणितं लौहञ्चैकत्र परिमर्दयेत्॥
प्रमेहान् विंशतिः श्वासः कासो जीर्णज्वरस्तथा।
प्राशनादस्य नश्यन्ति दुर्नामानि च कामला॥
चन्दनमत्र श्वेतम्।

माक्षिकादिचूर्णम्।

माक्षिकं पारदं गन्धं खर्परं गिरिमृत्तिकाम्॥
शिलाजत्वभ्रलौहानि शाल्मल्याः कुसुमं त्वचम्॥
विदारीं गोक्षुरं वीजञ्चैकत्र परिमर्दयेत्।
माषमात्रं प्रयुञ्जीत शुक्रमेहनिवृत्तये॥

शाल्मलीघृतम्।

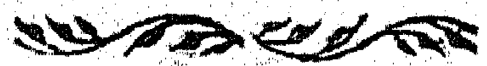
शाल्मलीद्रवसंयुक्तं सर्पिश्छागीपयोऽन्वितम्।
अश्वगन्धां वरीं रास्नां मुशलीं विश्वभेषजम्॥
अनन्तां मधुकं द्राक्षां दत्त्वा च पलमानतः।
पचेन्मन्दाग्निना वैद्यः पात्रे मृत्परिनिर्मिते॥
प्रमेहान्निखिलान् हन्ति शुक्रमेहं विशेषतः।
क्लैव्यं धातुक्षयं शोषं कासञ्चैतद्वरं घृतम्॥

चन्दनासवः।

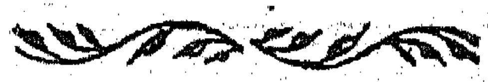
चन्दनं वालकं मुस्तं गाम्भारीं नीलमुत्पलम्।
प्रियङ्गुं पद्मकं लोध्रं मञ्जिष्ठां रक्तचन्दनम्॥
पाठां किराततिक्तञ्च न्यग्रोधं पिप्पलं शटीम्।
पर्पटं मधुकं रास्नां पटोलं काञ्चनारकम्॥

आम्रत्वचं मोचरसं प्रत्येकं पलमात्रकम् ।
धातकीं षोड़शपलां द्राक्षायां पलविंशतिम् ॥
जलद्रोणद्वये क्षिप्ता शर्करायास्तुलां तथा ।
गुड़स्याद्ध तुलाञ्चापि मासं भाण्डे निधापयेत् ॥
चन्दनासव इत्येष शुक्रमेहविनाशनः ।
बलपुष्टिकरो हृद्यो वह्निसन्दीपनः परः ॥
अभिष्यन्द्यतितीक्ष्णञ्च पानान्नं वह्निसूर्य्ययोः ।
सन्तापं स्त्रीप्रसक्तिञ्च वेगरोधं प्रजागरम् ॥
क्रोधं शोकं दिवानिद्रां लङ्घनञ्चातिचिन्तनम् ।
अत्यालस्यमसत्सङ्गं शुक्रमेहे विवर्ज्जयेत् ॥
सुपाच्यं शुक्रकृच्चान्नं सत्संसक्तिश्च सत्कथां ।
शान्तिग्रन्थस्याध्ययनं हिताय्यत्वे शचिन्तनम् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां शुक्रमेहाधिकारः समाप्तः ।

अथ प्रमेहपिड़काधिकारः ।

प्रमेहपिड़कायान्तु हितं शोधनमुच्यते ।
सर्पिस्तैलञ्च कुष्ठघ्नं विविच्यात्र च योजयेत् ॥

अनन्तां शारिवां द्राक्षां त्रिवृतां स्वर्णपत्रिकाम् ।
कट्वीं हरीतकीं वासां पिचुमर्दं निशायुगम् ॥
बीजं गोक्षुरजञ्चापि क्वाथयित्वा जलं पिबेत् ।
नाशं यान्ति प्रमेहोत्था अनेन पिड़का ध्रुवम् ॥
मुद्गपर्णी माषपर्णी त्रिवृदारग्वधः शटी ॥
वृद्धदारकबीजञ्च नीलिन्येला हरीतकी ॥
श्यामानन्ता देवपुष्पमित्येषां साधुसाधितः ।
क्वाथो हन्यात्प्रमेहोत्थाः पिड़काः क्षिप्रमेव हि ॥

मकरध्वजरसः ।

सिन्दूरं हेमलौहञ्च देवपुष्पं सचन्द्रकम् ।
जातीफलं मृगमदञ्चैकत्र परिमर्दयेत् ॥
पर्णाम्भसा ततः कुर्य्याद्वटिकां वल्लसम्मिताम् ।
सेवितच्छागपयसा प्रमेहांस्तत्कृतान् गदान् ॥
क्लैव्यं धातुक्षयं कासं जीर्णञ्च विषमं ज्वरम् ।
रसोऽयं क्षपयेत्तूर्णं मकरध्वजसंज्ञकः ॥

शारिवादिलौहम् ।

शारिवा नीलिनी रास्ना गुड़ूच्येला च चित्रकः ।
माषाशूरणशृङ्गिन्यस्त्रिवृद्भल्लातकाभयाः ॥
एभिर्युक्तमयो हन्ति प्रमेहपिड़का दश ।
वातरक्तं षडर्शांसि लग्नदान् निखिलानपि ॥

बृहच्छ्यामाघृतम् ।

श्यामा वरा बला पद्मं विदारी नीलमुत्पलम् ।

अष्टवर्गश्च मधुकमश्वगन्धा शतावरी ॥
अजमोदा हरिद्रे द्वे मञ्जिष्ठा चन्दनद्वयम् ।
द्राक्षा प्रसारणीमूलं सविश्वा कटुरोहिणी ॥
एषां कर्षमितैर्भागैर्घृतप्रस्थं पचेद्भिषक् ।
श्यामा शतावरीचूर्णां विदार्य्याः स्वरसं तथा ॥
छागीपयश्च तत्तुल्यं दत्त्वा मन्देन वह्निना ।
सिद्धमेतद् घृतं पात्रे स्थापयेदथ मृन्मये ॥
प्रमेहांस्तत्कृतान् व्याधिन् क्लीवतां वातशोणितम् ।
शुक्रक्षयं रक्तपित्तं हृद्रोगं धातुशोषणम् ॥
नाशयेन्नात्र सन्देहः श्यामाघृतमिदं बृहत् ।
बालानां पुष्टिजननं गर्भदोषहरं परम् ॥

शारिवाद्यासवः ।

शारिवां मुस्तकं लोध्रं न्यग्रोधं पिप्पलं शटीम् ।
अनन्तां पद्मकं वालं पाठां धात्रीं गुडूचिकाम् ॥
उशीरञ्चन्दनद्वन्द्वं यमानीं कटुरोहिणीम् ।
पत्रमेलाद्वयं कुष्ठं स्वर्णपत्रीं हरीतकीम् ॥
एषां चतुःपलान् भागान् सूक्ष्मचूर्णीकृतान् शुभान् ।
जलद्रोणद्वये क्षिप्त्वा दद्याद् गुड़तुलात्रयम् ॥
पलानि दशधातक्या द्राक्षां यष्टिपलां तथा ।
मासं संस्थापयेद्भाण्डे संवृते मृण्मये शुभे ॥
शारिवाद्यासवस्यास्य पानान्मेहाश्च विंशतिः ।
शराविकादयः सर्वाः पिड़कास्तत्कृताश्च याः ॥
औपदंशिकरोगाश्च वातरक्तं भगन्दरम् ।

सर्वे एते शमं यान्ति व्याधयो नात्र संशयः ॥
पानमन्नमभिष्यन्दि रुक्षं तीक्ष्णञ्च दुर्जरम् ।
वेगरोधं व्यवायञ्च व्यायामं निशिजागरम् ॥
सुरां सुतीक्ष्णां मत्स्यञ्च पलाण्डुञ्च रसोनकम् ।
त्यजेत् सूर्य्याग्निसन्तापं प्रमेहजगदातुरः ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां प्रमेहपिड़काधिकारः समाप्तः ।

अथ ध्वजभङ्गाधिकारः ।

क्लैव्यस्य लक्षणं संख्यां निदानञ्चाह ।
क्लीवः स्यात् सुरताशक्तस्तद्भावः क्लैव्यमुच्यते ।
तच्च सप्तविधं प्रोक्तं निदानं तस्य कथ्यते ।
तैस्तैर्भावैरहृद्यैस्तु रिरंसोर्मनसिक्षते ।
ध्वजपतत्यधो नृणां क्लैव्यं समुपजायते ॥
द्वेष्यस्त्रीसंप्रयोगाच्च क्लैव्यं तन्मानसं स्मृतम् ।
कटुकाम्लोष्णलवणैरतिमात्रोपसेवितैः ।
पित्ताच्छुक्रक्षयो दृष्टः क्लैव्यं तस्मात् प्रजायते ॥
अतिव्यवायशीलो यो न च वाजीक्रियारतः ।
ध्वजभङ्गमवाप्नोति स शुक्रक्षयहेतुकम् ॥

महता मेढ्ररोगेण चतुर्थी क्लीवता भवेत् ॥
वीर्य्यवाहिशिराच्छेदान्मेहनानुन्नतिर्भवेत् ।
बलिनः क्षुब्धमनसो निरोधाद् ब्रह्मचर्य्यतः ।
षष्ठं क्लैव्यं स्मृतं तत्तु शुक्रस्तम्भ निमित्तजम् ॥

बलिनः पुष्टस्य, क्षुब्धमनसः कामात् चलितमनसः, ब्रह्मचर्य्यममैथुनं तस्मात् निरोधात् शुक्रस्य क्लैव्यं भवति ।

जन्मप्रभृति यत् क्लैव्यं सहजं तद्धि सप्तमम् ॥
असाध्यं सहजं क्लैव्यं मर्म्मच्छेदाच्च यद्भवेत् ॥

मर्म्मच्छेदात् वीर्य्यवाहिशिराच्छेदात् ।

अथ क्लैव्यचिकित्सा ।

क्लैव्यानामिह साध्यानां कार्य्यो हेतुविपर्य्ययः ।
मूख्यं चिकित्सितं यस्मान्निदानपरिवर्ज्जनम् ॥

अश्वगन्धाघृतम् ।

अश्वगन्धा पलशतं शुभदेशे समुत्थितम् ।
पुण्येऽहनि समुद्धृत्य साधयेत् सुत्वा चूर्णितम् ॥
द्रोणेऽम्भसि पचेत्तावद्यावत्पादावशेषितम् ।
सर्पिः प्रस्थं पचेत्तेन गव्यं क्षीरं चतुर्गुणम् ॥
कषायं छागमांसस्य दद्याच्छतद्वयस्य च ।
कल्कानि श्लक्ष्णपिष्टानि कर्षमात्राणि योजयेत् ॥
काकोलीद्वय मृद्वीका द्वे मेदे चाथ जीवकम् ।
स्वयङ्गुप्ता ऋषभकामेला मधुकमेव च ॥
मृद्वीका मुद्गपर्ण्यौ च जीवन्ती चपला बला ।

नारायणी विदारी च दत्त्वा सम्यग्विपाचयेत् ॥
सिता चतुष्पलं शीते क्षिपेन्मधुपलाष्टकम् ।
लीढ्वा कर्षं पयः शीतं शीतञ्चानुपिवेज्जलम् ॥
वृद्धबालक्षतक्षीणाः क्षीणमांसबलेन्द्रियाः ।
पुष्टितेजोबलारोग्यं लभन्ते प्राश्य मानवाः ॥
भवेत्सप्ततिवर्षोऽपि युवेव स्त्रीसहस्रगः ।
बन्ध्यातीतवयाः स्त्री च लभते पुत्रमुत्तमम् ॥
एतन्निर्म्मितमश्विभ्यामश्वगन्धाघृतं महत् ।
क्षीणे रेतसि कर्त्तव्या सर्वा शुक्रकरी क्रिया ॥

अमृतप्राश घृतम् ।

छागमांसतुलाञ्चैव वाजिगन्धां तथैव च ।
जलद्रोणे विपक्तव्यं कुर्य्यात्पादावशेषितम् ॥
घृतप्रस्थं पचेत्तेन अजाक्षीरं चतुर्गुणम् ।
मूर्च्छनार्थं प्रदातव्यं कुङ्कमञ्च द्विकार्षिकम् ॥
बलामूलञ्च गोधूमञ्चाश्वगन्धा तथामृता ।
गोक्षुरञ्च कशेरुञ्च त्रिकटु च सधन्यकम् ॥
तालाङ्कुरं त्रैफलञ्च कस्तूरी वीजवानरी ।
मेदे द्वे च तथा कुष्ठं जीवकर्षभकौ शटी ॥
दार्वी प्रियङ्गु मञ्जिष्ठा नतं तालीशपत्रकम् ॥
एलापत्रत्वचं नागं जातीकुसुमरेणुकम् ॥
सरलं जातिकोषञ्च सूक्ष्मैलोत्पल सारिवा ।
मूलं विल्वस्य जीवन्ती ऋद्धि वृद्धी उडुम्बरम् ॥
प्रत्येकं कर्षमात्राणि पेषयित्वा विनिक्षिपेत् ।

वस्त्रपूते सुशीते च सितां दद्यात्कुडवकम् ॥
कर्षमात्रं ततः खादेदुष्णदुग्धानुपानतः ।
बृंहणीयं विशेषेण बलपुष्टिकरं सदा ॥
प्रमेहान् ध्वजभङ्गांश्च नाशयेदविकल्पतः ।
एतद्वृष्यकरं सर्पिः काशीराजेन निर्म्मितम् ॥
दृष्टं सिद्धफलं ह्येतद्वाजीकरणमुत्तमम् ॥
अमृतप्राशनमिदं सर्व्वामयनिसूदनम् ॥
शिरोरोगे नष्टशुक्रे स्त्रीषु नष्टार्त्तवासु च ।
न च शुक्रं क्षयं याति बलं ह्रासं न च व्रजेत् ॥
दश स्त्रीणां रमेन्नित्यमानन्द उपजायते ।
कासार्शं आमशूलघ्नं बद्धकोष्ठहरं परम् ॥
सिद्धघृतप्रयोगेण स्थिरं भवति यौवनम् ॥

श्रीमदनानन्दमोदकम् ।

सूतो गन्धस्तथा लौहं त्रिसमं शुद्धमभ्रकम् ।
कर्पूरं सैन्धवं कांसी धात्रेला च कटुत्रयम् ॥
जातीकोषफलं पत्रं लवङ्गं जीरकद्वयम् ।
यष्टीमधु वचा कुष्ठं हरिद्रा देवदारुकम् ॥
रैज्जलं टङ्कनं भार्गी नागरं पुष्पकेशरम् ।
शृङ्गी तालीशपत्रञ्च द्राक्षाग्नि दन्तिवीजकम् ॥
बला चातिबला चोचं धनिकेभकणा शटी ।
सजलं जलदं गन्धा विदारी च शतावरी ॥
अर्कवानरिवीजञ्च गोक्षुरं वृद्धदारकम् ।
त्रैलोक्यविजया बीजं समांशं पेषयेद्भिषक् ॥

नारायणी विदारी च दत्त्वा सम्यग्विपाचयेत् ॥
सिता चतुष्पलं शीते क्षिपेन्मधुपलाष्टकम् ।
लीढ्वा कर्षं पयः शीतं शीतञ्चानुपिबेज्जलम् ॥
वृद्धबालक्षतक्षीणाः क्षीणमांसबलेन्द्रियाः ।
पुष्टितेजोबलारोग्यं लभन्ते प्राश्य मानवाः ॥
भवेत्सप्ततिवर्षोऽपि युवेव स्त्रीसहस्रगः ।
वन्ध्यातीतवयाः स्त्री च लभते पुत्रमुत्तमम् ॥
एतन्निर्मितमश्विभ्यामश्वगन्धाघृतं महत् ।
क्षीणे रेतसि कर्त्तव्या सर्वा शुक्रकरी क्रिया ॥

अमृतप्राश घृतम् ।

छागमांसतुलाञ्चैव वाजिगन्धां तथैव च ।
जलद्रोणे विपक्तव्यं कुर्य्यात्पादावशेषितम् ॥
घृतप्रस्थं पचेत्तेन अजाक्षीरं चतुर्गुणम् ।
मूर्च्छनार्थं प्रदातव्यं कुङ्कुमञ्च द्विकार्षिकम् ॥
बलामूलञ्च गोधूमञ्चाश्वगन्धा तथामृता ।
गोक्षुरञ्च कशेरुञ्च त्रिकटु च सधन्यकम् ॥
तालाङ्कुरं त्रैफलञ्च कस्तूरी वीजवानरी ।
मेदे द्वे च तथा कुष्ठं जीवकर्षभकौ शटी ॥
दार्व्वी प्रियङ्गु मञ्जिष्ठा नतं तालीशपत्रकम् ॥
एलापत्रत्वचं नागं जातीकुसुमरेणुकम् ॥
सरलं जातिकोषञ्च सूक्ष्मैलोत्पल सारिवा ।
मूलं विम्बस्य जीवन्ती ऋद्धि वृद्धी उडुम्बरम् ॥
प्रत्येकं कर्षमात्राणि पेषयित्वा विनिक्षिपेत् ।

वस्त्रपूते सुशीते च सितां दद्याच्छरावकम् ॥
कर्षमात्रं ततः खादेदुष्णदुग्धानुपानतः।
बृंहणीयं विशेषेण बलपुष्टिकरं सदा ॥
प्रमेहान् ध्वजभङ्गांश्च नाशयेदविकल्पतः।
एतद्वृष्यकरं सर्पिः काशीराजेन निर्म्मितम् ॥
दृष्टं सिद्धफलं ह्येतद्वाजीकरणमुत्तमम् ॥
अमृतप्राशनामेदं सर्वामयनिसूदनम् ॥
शिरोरोगी नष्टशुक्रे स्त्रीषु नष्टार्त्तवासु च।
न च शुक्रं चयं याति बलं ह्रासं न च व्रजेत् ॥
दश स्त्रीणां रमेन्नित्यमानन्द उपजायते।
कासार्शं आमशूलघ्नं बद्धकोष्ठहरं परम् ॥
सिद्धघृतप्रयोगेण स्थिरं भवति यौवनम् ॥

श्रीमदनानन्दमोदकम्।

सूतो गन्धस्तथा लौहं त्रिसमं शुद्धमभ्रकम्।
कर्पूरं सैन्धवं मांसी धात्र्येला च कटुत्रयम् ॥
जातीकोषफलं पत्रं लवङ्गं जीरकद्वयम्।
यष्टीमधु वचा कुष्ठं हरिद्रा देवदारुकम् ॥
रैज्जलं टङ्कनं भार्गी नागरं पुष्पकेशरम्।
शृङ्गी तालीशपत्रञ्च द्राक्षाग्नि दन्तिबीजकम् ॥
बला चातिबला चोचं धनिकेभकणा शटी।
सजलं जलदं गन्धा विदारी च शतावरी ॥
अर्कवानरिबीजञ्च गोक्षुरं वृद्धदारकम्।
त्रैलोक्यविजया बीजं समांशं पेषयेद्भिषक् ॥

नारायणी विदारी च दत्त्वा सम्यग्विपाचयेत् ॥
सिता चतुष्पलं शीते क्षिपेन्मधुपलाष्टकम् ।
लीढ्वा कर्षं पयः शीतं शीतञ्चानुपिवेज्जलम् ॥
वृद्धबालक्षतक्षीणाः क्षीणमांसबलेन्द्रियाः ।
पुष्टितेजोबलारोग्यं लभन्ते प्राश्य मानवाः ॥
भवेत्सप्ततिवर्षोऽपि युवेव स्त्रीसहस्रगः ।
बन्ध्यातीतवयाः स्त्री च लभते पुत्रमुत्तमम् ॥
एतन्निर्म्मितमश्विभ्यामश्वगन्धाघृतं महत् ।
क्षीणे रेतसि कर्त्तव्या सर्वा शुक्रकरी क्रिया ॥

अमृतप्राश घृतम् ।

छागमांसतुलाञ्चैव वाजिगन्धां तथैव च ।
जलद्रोणे विपक्तव्यं कुर्य्यात्पादावशेषितम् ॥
घृतप्रस्थं पचेत्तेन अजाक्षीरं चतुर्गुणम् ।
मूर्च्छनार्थं प्रदातव्यं कुङ्कुमञ्च द्विकार्षिकम् ॥
बलामूलञ्च गोधूमञ्चाश्वगन्धा तथामृता ।
गोक्षुरञ्च कशेरुञ्च त्रिकटु च सधन्यकम् ॥
तालाङ्कुरं वै फलञ्च कस्तूरी वीजवानरी ।
मेदे द्वे च तथा कुष्ठं जीवकर्षभकौ शटी ॥
दार्व्वी प्रियङ्गु मञ्जिष्ठा नतं तालीशपत्रकम् ॥
एलापत्रत्वचं नागं जातीकुसुमरेणुकम् ॥
सरलं जातिकोषञ्च सूक्ष्मैलोत्पल सारिवा ।
मूलं विम्बस्य जीवन्ती ऋद्धि वृद्धी उडुम्बरम् ॥
प्रत्येकं कर्षमात्राणि पेषयित्वा विनिक्षिपेत् ।

वस्त्रपूते सुशीते च सितां दद्याच्छरावकम् ॥
कर्षमात्रं ततः खादेदुष्णदुग्धानुपानतः।
वृंहणीयं विशेषेण बलपुष्टिकरं सदा ॥
प्रमेहान् ध्वजभङ्गांश्च नाशयेदविकल्पतः।
एतद्वृष्यकरं सर्पिः काशीराजेन निर्म्मितम् ॥
दृष्टं सिद्धफलं ह्येतद्वाजीकरणमुत्तमम् ॥
अमृतप्राशनामेदं सर्वामयनिसूदनम् ॥
शिरोरोगी नष्टशुक्री स्त्रीषु नष्टार्त्तवासु च।
न च शुक्रं क्षयं याति बलं ह्रासं न च व्रजेत् ॥
दश स्त्रीणां रमेन्नित्यमानन्द उपजायते।
कासार्शं आमशूलघ्नं वद्धकोष्ठहरं परम् ॥
सिद्धघृतप्रयोगेण स्थिरं भवति यौवनम् ॥

श्रीमदनानन्दमोदकम्।

सूतो गन्धस्तथा लौहं त्रिसमं शुद्धमभ्रकम्।
कर्पूरं सैन्धवं मांसी धात्रीएला च कटुत्रयम् ॥
जातीकोषफलं पत्रं लवङ्गं जीरकद्वयम्।
यष्टीमधु वचा कुष्ठं हरिद्रा देवदारुकम् ॥
रैज्जलं टङ्कनं भार्गी नागरं पुष्पकेशरम्।
शृङ्गी तालीशपत्रञ्च द्राचाग्नि दन्तिवीजकम् ॥
बला चातिबला चोचं धनिकेभकणा शटी।
सजलं जलदं गन्धा विदारी च शतावरी ॥
अर्कवानरिवीजञ्च गोक्षुरं वृद्धदारकम्।
त्रैलोक्यविजया वीजं समांशं पेषयेद्भिषक् ॥

शतावरीरसं दत्त्वा अभ्रचूर्णं समाचरेत्।
शाल्मलीमूल चूर्णन्तुचूर्णार्द्धं, सममाहरेत्॥
चूर्णार्द्धं विजया चूर्णं विशुद्धं तत्र दापयेत्।
सर्वमेकत्र संयोज्य च्छागीक्षीरेण पेषयेत्॥
मोदकार्थं सिता देया पाकयोग्या तथा मधु।
नातिवाह्यञ्च धूमाल्पे पाचयेन्मन्दवह्निना॥
चातुर्जातं सकर्पूरं सैन्धवं सकटुत्रयम्।
सञ्चूर्ण्य च ततो देयं द्रव्यं किञ्चिन्निधापयेत्॥
पाकं ज्ञात्वा कर्षमितं मोदकं परिकल्पयेत्।
भूतनाथे सुरपतौ रतिनाथे तथैव च॥
हुतभुक्ते गणनाथे मोदकाग्र्यं निवेदयेत्।
मूलमन्त्रं समुच्चार्य्य हुताशने समर्पयेत्॥
काञ्चने राजते काचे मृद्भाण्डे वा निधापयेत्।
प्रातःकाले शुचिर्भूत्वा हरगौरीं प्रपूजयेत्॥
कालानलभवं वीजं सतिलं घृतसंयुतम्।
गव्यक्षीरं सितायुक्तमनुपेयञ्च पायसम्॥
विलासार्थं प्रदोषे च मोदकं परिषेवयेत्।
त्रिसप्ताहप्रयोगेण कामान्धो जायते नरः॥
कामज्वरा भवेत्तावद्यावन्नारीं न गच्छति।
स सहस्रं वरारोहा रमयत्यपि सोद्गमः॥
न च लिङ्गस्य शैथिल्यं वेगवीर्य्यं विवर्द्धयेत्।
प्रमदाप्राणबाहुल्यं मत्तवारणविक्रमः॥
वामावशकरो रम्य ऊर्द्ध्वरेता भवेन्नरः।
कामतुल्यं भवेद्रूपं स्वरः परभृतोपमः॥

खगतुल्या भवेद्दृष्टिर्वृद्धोऽपि तरुणायते।
अष्टोत्तरं भजेद्यस्तु भवेत्तस्य सुधोपमम्॥
वीर्य्यवृद्धिकरं श्रेष्ठं जरामृत्युविनाशनम्।
अपस्मारज्वरोन्मादक्षयानिलगदापहम्॥
कासं श्वासं सशोथञ्च भगन्दरगुदामयम्।
अग्निमान्द्यमतीसारं विविधं ग्रहणीगदम्।
बहुमूत्रं प्रमेहञ्च शिरोरोगमरोचकम्।
हन्ति सर्वान् गदान् घोरान् वातपित्त बलासजान्॥
वन्ध्या च मृतवत्सा च नष्टपुष्पा च या भवेत्।
बहुपुत्रा जीववत्सा भवेदस्य निषेवणात्॥
हरते सूतिकारोगं वृक्षमिन्द्राशनिर्यथा।
मोदकं मदनानन्दं सर्वरोगे महौषधम्॥
कथितं देवदेवेन रावणस्य हितार्थिना॥

कामिनीदर्पघ्नः।

कज्जलीकृतसुगन्धकशम्भो
स्तुल्यमेव कनकस्य हि वीजम्।
मर्द्दयेत्कनकतैलयुतं स्यात्
कामिनी मदविधूनन एषः॥
अस्य वल्लक मथो सितयाक्तं
सेवितं हरति मेहगदौघान्।
वीर्य्यदार्ढ्यकरणं कमनीयं
द्रावणं निधुवने वनितानाम्॥

स्वल्पचन्द्रोदयमकरध्वजः ।

जातीफलं लवङ्गञ्च कर्पूरं मरिचन्तथा ।
प्रत्येकन्तोलकं दत्त्वा सुवर्णस्य च माषकम् ॥
अण्डजं माषमानञ्च सर्वतुल्यमथेश्वरम् ।
यत्नतो मर्दयेत् खल्ले चतुर्गुञ्जां वटीञ्चरेत् ॥
एष चन्द्रोदयो नाम रसो वाजीकरः परः ।
हन्ति रोगानशेषांश्च बलवीर्य्याग्निवर्द्धनः ॥

वृहच्चन्द्रोदयमकरध्वजः ।

पलं मृदु स्वर्णदलं रसेन्द्रात्
पलाष्टकं षोड़शगन्धकस्य ।
शोणैः सुकार्पासभवैः प्रसूनैः
सर्वं विमर्द्याथ कुमारिकाद्भिः ॥
तत्काचकुम्भे निहितं सुगाढ़े
मृत्कर्पटीभिर्द्दिवसत्रयञ्च ।
पचेत् क्रमाग्नौ सिकताख्ययन्त्रे
ततो रजः पल्लवरागरम्यम् ॥
निगृह्य चैतस्य पलम्पलानि
चत्वारि कर्पूररजस्तथैव ।
जातीफलं सोषणमिन्दुपुष्पं
कस्तूरिकाया इह माषमेकम् ॥
चन्द्रोदयोऽयं कथितोऽस्य माषो
भुक्तोऽहिवल्लीदलमध्यवर्त्ती ।

मदोन्मदानां प्रमदाशतानां
गर्वाधिकत्वं श्लथयत्यकाण्डे ॥
घृतं घनीभूतमतीव दुग्धं
मृदूनि मांसानि समस्तकानि ।
माषान्नपिष्टानि भवन्ति पथ्या-
न्यानन्ददायीन्यपराणि चात्र ॥
वलीपलितनाशनस्तनुभृतां वयः स्तम्भनः
समस्तगदखण्डनः प्रचुररोगपञ्चाननः ।
गृहेऽपि गृहभूपतिर्भवति यस्य चन्द्रोदयः
स पञ्चशरदर्पितो मृगदृशां भवेद्वल्लभः ॥

सिद्धसूतः ।

मुक्ताफलं शुद्धसूतं सुवर्णं रूप्यमेव च ।
यवक्षारञ्च तत्सर्वन्तोलकैकं प्रकल्पयेत् ॥
रक्तोत्पलपत्रतोयैर्मर्द्दयेत्पुत्तलीकृतम् ।
मर्द्दयेच्च पुनर्दत्त्वा गन्धकं तदनन्तरम् ॥
क्षिप्त्वा काचघटीमध्ये सन्निरुध्य त्रियामकम् ।
सिकताख्ये पचेच्छीते सिद्धसूतन्तु भक्षयेत् ॥
पञ्चरक्तिप्रमाणेन मुषलीशर्कराऽन्वितम् ।
शुक्रवृद्धिं करोत्येष ध्वजभङ्गञ्च नाशयेत् ॥
दुर्बलं वपुरत्यर्थं बलयुक्तं करोत्यसौ ।
मुद्गगर्भं घृतं क्षीरं शालयः स्निग्धमामिषम् ॥
पारावतस्य मांसञ्च तित्तिरिश्च सदा हितः ॥

कामदीपकः ।

सितं पुनर्णवामूलं शाल्मलीरसभावितम् ।
शाल्मलीसत्त्वनिर्य्यासं दद्यात्तत्र समं समम् ॥
गन्धकं सर्वतुल्यञ्च भक्षयेच्छाणमात्रकम् ।
अनुपानं प्रकुर्वीत ततः क्षीरं पलद्वयम् ॥
अयं चण्डालिनीयोगोऽगम्याप्यत्र हि गम्यते ।
निषेधान्निधनं याति करणात्कामरूपधृक् ॥
ओं सिद्धिरस्तु ॥

सिद्धशाल्मलीकल्पः ।

भूकुष्माण्डं तालमूली धात्री चैव पुनर्नवा ।
समभागं समाहृत्य भागार्द्धं गन्धकन्तथा ॥
तदर्द्धं पारदं शुद्धं कज्जलीकृत्य निक्षिपेत् ।
श्वेतशाल्मलितोयेन सप्तधा भावयेत्ततः ॥
माहिषेण च दुग्धेन तच्चूर्णं भावयेत्पुनः ।
शुष्कं तच्चूर्णयेद्यत्नाल्लेहयेन्मधुसर्पिषा ॥
अनेनाशीतिवर्षोऽपि शतधा रमते स्त्रिया ।
ऊर्द्ध्वलिङ्गः सदा तिष्ठेत् कामदेव इव स्वयम् ॥
ज्वरादिरोगनिर्मुक्तः संसारसुखमश्नुते ।
शाणमेकन्तु कर्त्तव्यं दुग्धमत्रानुपानकम् ॥

पञ्चशरः ।

रसेन सह शाल्मलिजेन सूतं
त्रिसप्तवाराणि बलिं विमर्द्य ।

पृथक् तयोः कज्जलिकां विपक्कां
घृते रसः पञ्चशरोऽयमुक्तः ॥
वल्लोऽहिवल्लीदलसंप्रयुक्तो
वीर्य्यातिवृद्धिं कुरुतेऽस्य नूनम्।
मांसान्नमद्यं गुरुपायसञ्च
पयः पिबेन्माहिषमत्र सिद्धम् ॥

त्रिकण्टकाद्यो मोदकः।

गोक्षुरेक्षुरबीजानी वाजीगन्धा शतावरी।
मुषली वानरीबीजं यष्टि नागबला बला ॥
एषाञ्चूर्णं दुग्धसिद्धं गव्येनाज्येन भर्जितम्।
सितया मोदकं कृत्वा भक्ष्यं वाजीकरं परम् ॥
चूर्णादष्टगुणं क्षीरं घृतञ्चूर्णसमं स्मृतम्।
सर्वतो द्विगुणं खण्डं खादेदग्निबलं यथा ॥
वाजीकराणि भूरीणि संगृह्य रचितो यतः।
तस्माद्वहुषु योगेषु योगोऽयं प्रवरो मतः ॥

रसाला।

दध्नोऽर्द्धाढ़कमीषदम्लमधुरं खण्डस्य चन्द्रद्युतेः
प्रस्थं क्षौद्रपलञ्च पञ्च हविषः शुण्ठ्याश्चतुर्माषकान्।
एलामाषचतुष्टयं मरिचतः कर्षं लवङ्गं तथा
धृत्वा शुक्लपटे शनैः करतलेनोन्मथ्य विस्रावयेत् ॥
मृद्भाण्डे मृगनाभिचन्दनरसस्पृष्टेऽगुरुद्धूपिते
कर्पूरेण सुगन्धिकं तदखिलं संलोड्य संस्थापयेत्।

स्वस्यार्थं मथुरेश्वरेण रचिता ह्येषा रसाला स्वयं
भोक्तुर्मन्मथदीपनी सुखकरी कान्तेव नित्यं प्रिया ॥

चन्दनादितैलम् ।

द्रव्याणि चन्दनादिस्तु चन्दनं रक्तचन्दनम् ।
पत्तङ्गमथ कालीयागुरु कृष्णागुरूणि च ॥
देवद्रुमः ससरलः पद्मकं तुणिकोऽपि च ।
कर्पूरो मृगनाभिश्च लताकस्तूरिकापि च ॥
सिह्लकः कुङ्कुमं नव्यं जातीफलकमत्र च ।
जातीपत्रं लवङ्गञ्च सूक्ष्मैला महती च सा ॥
कक्कोलफलकं त्वक् च पत्रकं नागकेशरम् ।
वालकञ्च तथोशीरं मांसी दारुसितापि वा ॥
मुरा कर्पूरकश्चापि शैलेयं भद्रमुस्तकम् ।
रेणुका च प्रियङ्गुश्च श्रीवासो गुग्गुलुस्तथा ॥
लाचा नखश्च रालश्च धातकी कुसुमं तथा ।
ग्रन्थिपर्णञ्च मञ्जिष्ठा तगरं सिक्थकं तथा ॥
एतानि शाणमानानि कल्कीकृत्य शनैः पचेत् ।
तैलं प्रस्थमितं सम्यगेतत्पात्रे शुभे चिपेत् ॥
अनेनाभ्यक्तगात्रस्तु वृद्धोऽशीतितमोऽपि यः ।
शुभ्रो भवति शुक्राढ्यः स्त्रीणामत्यन्तदुर्लभः ॥
बन्ध्यापि लभते गर्भं षण्डोऽपि तरुणायते ।
अपुत्रः पुत्रमाप्नोति जीवेच्च शरदां शतम् ॥
चन्दानादि महातैलं रक्तपित्तं चयं ज्वरम् ।
दाहप्रस्वेददौर्गन्ध्यं कुष्ठं कण्डूं विनाशयेत् ॥

पुष्पधन्वा ।

हरजभुजगलोहच्छागभ्रकं वङ्गचूर्णं
कनकविजययष्टी शाल्मली नागवल्ली ।
घृत मधु सितदुग्धं पुष्पधन्वा रसेन्द्रो
रमयति शतरामा दीर्घमायु र्वलञ्च ॥

कनकादि क्वाथेन भावयित्वा घृतादिभिर्योजयेत् ॥

पूर्णचन्द्रः ।

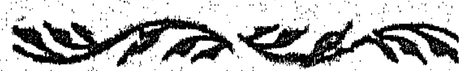
सूताभ्रलौहं सशिलाजतु स्याद्
विडङ्गताप्ये मधुना घृतेन ।
पिष्टं प्रशस्तं खलु पूर्णचन्द्रो
माषोऽस्य पुष्ट्यै भवति प्रशस्तः ॥

कामाग्निसन्दीपनः ।

पलपरिमितशुद्धं सूतकं गन्धतुल्यं
दरदकुनटितुल्यं भावितं शृङ्गवेरैः ।
तदनु कनकबीजैर्भावितं सप्तवारं
तदनु सितजयन्त्या भृङ्गराजैश्च सर्वम् ॥
पुटितमुपरि शुष्कं काचकूप्यान्तु क्षिप्तं
षड्हमुपरि पाच्यं वालुकायन्त्रकैश्च ॥

एलाजातीचन्द्रैर्मृगमदसहितैः सोषणैः साश्वगन्धै-
स्तुल्यैर्वल्लप्रमाणं प्रतिदिनमशितं प्रातरुत्थाय शुद्धैः ।
ओजः पुष्टि विवर्द्धनोऽतिबलकृत्सर्वेन्द्रियानन्दनः
सर्वातङ्कहरो रसायनवरः कामाग्निसन्दीपनः ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां ध्वजभङ्गाधिकारः समाप्तः ।

अथ मुष्कवृद्धिचिकित्साधिकारः ।

सक्षीरं वा पिबेत्तैलं मासमेरण्डसम्भवम् ।
पूनर्नवायास्तैलं वा तैलं नारायणं तथा ॥
पानेबस्तौ रुवोस्तैलं पेयं वा दशकाम्भसा ।
एतत्सर्वं वातिकेऽति प्रशस्तम् ।
चन्दनं मधुकं पद्ममुशीरं नीलमुत्पलम् ।
क्षीरपीष्टैः प्रदेहः स्याद्दाहशोथरुजापहः ॥
पैत्तिके ।

पञ्चवल्कलकल्केन सघृतेन प्रलेपनम् ।
सर्वपित्तहरं कार्य्यं रक्तजे रक्तमोचणम् ॥
श्लेष्मवृद्धिमुष्णवीर्य्यैर्मूत्रपिष्टैः प्रलेपयेत् ।
पीतदारुकषायञ्च पिबेन्मूत्रेण संयुतम् ॥
स्विन्नं मेदः समुत्थञ्च लेपयेत्सुरसादिना ।
शिरोविरेकद्रव्यैर्वा सुखोष्णैर्मूत्रसंयुतैः ॥
रास्ना यष्ट्यमृतैरण्डबला गोक्षुरसाधितः ।
क्वाथोऽन्त्रवृद्धिं हन्त्याशु रुवुतैलेन मिश्रितः ॥
तैलमेरण्डजं पीत्वा बलासिद्धपयोऽन्वितम् ।
आध्मानशूलोपचिता मन्त्रवृद्धिं जयेन्नरः ॥
भृष्टो रुवुकतैलेन कल्कः पथ्यासमुद्भवः ।
कृष्णा सैन्धव संयुक्तो वृद्धिरोग हरः परः ॥
हरीतकीं पेषयित्वा पिप्पलीं सैन्धवञ्च दत्वा एरण्डतै-

लेन भृष्टा खाद्यम् अनुपानमुष्णोदकेन करणीयं योगोऽयं सप्ताहं सेव्यः तन्त्रान्तरसंवादादिति भानुः ।

लज्जा श्टेष्मलाभ्याञ्च लेपो वृद्धिहरः परः ।
अत्यभिष्यन्दिगुर्वामसेवनान्निचयं गतः ।
करोति ग्रन्थिवत् शोथं दोषो वङ्क्षणसन्धिषु ॥
ज्वरशूलाङ्गदाहाढ्यं तं व्रध्नमिति निर्द्दिशेत् ॥

विल्वादिचूर्णम् ।

मूलं विल्वकपित्थयोररलुकस्याग्नेर्बृहत्योर्द्वयोः
श्यामापूतिकरञ्जशिग्रुकतरीविश्वौषधारुष्करम् ।
कृष्णाग्रन्थिकचव्यपञ्चलवणक्षाराजमोदान्वितं
पीतं काञ्जिककोष्णतोयमथिते चूर्णीकृतं व्रध्नजित् ॥
अजाक्षीरेण गोधूमकल्कं कुन्दुरुकस्य वा ।
प्रलेपनं सुखोष्णं स्याद् व्रध्नशूलहरं परम् ॥
मृतमात्रे तु वै काके विशस्ते तु प्रवेशयेत् ।
व्रध्नं मुहूर्त्तं मेधावी तत्क्षणादरुजं भवेत् ॥
अजाजी हपुषा कुष्ठगोधूमवदराणि च ।
काञ्जिकेन समं पिष्टा कुर्य्याद् व्रध्ने प्रलेपनम् ॥

वृहत्सैन्धवाद्यं तैलम् ।

सैन्धवं मदनं कुष्ठं शताह्वां निचुलं वचाम् ।
ह्रीवेरं मधुकं भार्गीं देवदारु सनागरम् ॥
कट्फलं पौष्करं मेदाश्चविकां चित्रकं शटीम् ।
विड़ङ्गातिविषे श्यामां रेणुकां नीलिनीं स्थिराम् ॥

बिल्वाजमोदे कृष्णाश्च दन्तीं रास्नां प्रपिष्य च ।
साध्यमैरण्डजं तैलं तैलं वा कफवातनुत् ॥
ब्रध्नोदावर्त्तगुल्मार्शः प्लीहमेहाढ्य मारुतान् ।
आनाहमश्मरीञ्चैव हन्यात्तदनुवासनात् ॥
घृतं सौरेश्वरं योज्यं ब्रध्नवृद्धिनिवृत्तये ॥

गन्धर्वहस्ततैलम् ।

शतमैरण्डमूलस्य पलं शुण्ठ्या यवाढ़कम् ।
जलद्रोणे विपक्तव्यं यावत्पादावशेषितम् ॥
तेन पादावशेषेण पयसा तत्समेन च ।
प्रस्थमैरण्डतैलस्य तन्मूलाच्च चतुःपलम् ॥
त्रिपलं शृङ्गवेरस्य गर्भं दत्त्वा विपाचयेत् ।
तत्पिबेत्प्रयतः शुद्धो नरः चीरान्नभुक् सदा ॥
अन्त्रवृद्धिं जयत्याशु तैलं गन्धर्वहस्तकम् ॥

शतपुष्पाद्यं घृतम् ।

शतपुष्पामृतादारुचन्दनं रजनीद्वयम् ।
जीरके द्वे वचानागत्रिफलागुग्गुलुत्वचम् ॥
मांसी सकुष्ठपत्रैलारास्नाशृङ्गी च चित्रकम् ॥
क्रिमिघ्नमश्वगन्धा च शैलेयं कटुरोहिणी ॥
सैन्धवं तगरञ्चैव कुष्ठजाती विषैः समैः ।
एतैश्च कार्षिकैः कल्कैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
वृषमुण्डितिकैरण्डबिल्वपत्रभवो रसः ।
कण्टकार्य्यास्तथा प्रस्थं चीरप्रस्थं विनिक्षिपेत् ॥

सिद्धमेतद् घृतं पीत मन्त्रवृद्धिं व्यपोहति ।
वातवृद्धिं पित्तवृद्धिं मेदोवृद्धिमथापि वा ॥
मूत्रवृद्धिं श्लीपदञ्च यकृत् प्लीहानमेव च ।
शतपुष्पाद्यमेतद्वै घृतं हन्ति न संशयः ॥
हरीतकीं मूत्रसिद्धां सतैलां लवणान्विताम् ।
प्रातः प्रातश्च सेवेत कफवातामयापहम् ॥
गुग्गुलुं रुबुतैलं वा गोमूत्रेण पिबेन्नरः ।
वातवृद्धिं निहन्त्याशु चिरकालानुवर्द्धिनीम् ॥
निष्पिष्टमारनालेन रूषिकामूलवल्कलम् ।
लेपो वृद्ध्यामयं हन्ति बद्धमूलमपि ध्रुवम् ॥

गव्यं घृतं सैन्धवसंप्रयुक्तं
शम्बूकभाण्डे निहितं तदेव ।
सप्ताहमादित्यकरैर्विपक्वं
हन्यात् कुरण्डञ्चिरजं प्रवृद्धम् ॥

सैन्धवञ्च घृताभ्यक्तं ताम्रभाजनमातपे ।
प्रतप्तमूर्णया घृष्टं तन्मलञ्च समाहरेत् ॥
कुरण्डं म्रक्षयेत्तेन सनिर्विघ्नं दिवानिशम् ।
कुरण्डं तेन संलिप्तं नास्तीत्याह पुनर्वसुः ॥

गोमूत्रसिद्धां रुबुतैलभृष्टां
हरीतकीं सैन्धवसम्प्रयुक्ताम् ।
पिबेन्नरः कोष्णजलानुपानां
निहन्ति वृद्धिं चिरजां प्रवृद्धाम् ।

ऐन्द्रीमूलभवञ्चूर्णं रुबुतैलेन मर्दितम् ।
नरहाश्नोपयसा पीतं सर्ववृद्धिहरं परम् ॥

वचा सर्षपकल्केन लेपोवृद्धिविनाशनः॥

बहुवारस्य वीजञ्च पिष्ट्वा तच्चार्द्रकैः सह।

कुरण्डं नाशयेदद्रि लेपनान्नात संशयः॥

घृतैर्नीलोत्पलमूलं पिष्ट्वा लिम्पेत् कुरण्डकम्।

अथवा लेपनं कुर्य्यात् हमण्डूकशोणितैः॥

भक्तोत्तरीयम्।

अभ्रकं गन्धकञ्चैव पिप्पली लवणानि च।

त्रिचारं त्रिफला चैव हरितालं मनःशिला॥

पारदश्चाजमोदा च यमानी शतपुष्पिका।

जीरकं हिङ्गु मेथी च चित्रकश्चविका वचा॥

दन्ती च त्रिवृता मूस्तं शिला च मृतलोहकम्।

अञ्जनं निम्बवीजानि पटोलं वृद्धदारकम्॥

सर्वाणि चाक्षमात्राणि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत्।

शतं कानकवीजानि शोधितानि प्रयोजयेत्॥

एतदग्निविवृद्ध्यर्थमृषिभिः परिकीर्त्तितम्।

श्लीपदान्यन्त्रवृद्धिञ्च वातवृद्धिञ्च दारुणाम्॥

अरुचिञ्चामवातञ्च शूलं वातसमुद्भवम्।

गुल्मञ्चैवोदरव्याधीन्नाशयत्याशु तत्क्षणात्॥

भक्तोत्तरमिदञ्चूर्णमश्विभ्यां निर्मितं पुरा॥

वातारिः।

रसभागो भवेदेको गन्धको द्विगुणो मतः।

त्रिगुणा त्रिफला ग्राह्या चतुर्भागश्च चित्रकः॥

गुग्गुलः पञ्चभागः स्यादेरण्डतैलमर्दितः।

चित्रमात्र पूर्वकचूर्णं तेनैव सह मर्दयेत्॥
गुड़िकां कर्षमात्रान्तु भक्षयेत्प्रातरेव हि।
नागरैरण्डमूलानां क्वाथं तदनुपाययेत्॥
अभ्यक्तैरण्डतैलेन स्वेदयेत् पृष्ठदेशकम्।
विरेके तेन सञ्जाते स्निग्धमुष्णञ्च भोजयेत्॥
वातारिसंज्ञको ह्येष रसो निर्वातसेवितः।
अन्त्रवृद्धिं निहन्त्येव ब्रह्मचर्य्यपुरःसरः॥
अनुपानञ्च तिलजं मार्द्रकाद्रवसंयुतम्॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां मुष्कवृद्धिब्रध्नाधिकारः समाप्तः।

अथ श्लीपदाधिकारः।

लङ्घनालेपनस्वेदरेचनै रक्तसेचनैः।
प्रायः श्लेष्महरैरुष्णैः श्लीपदं समुपाचरेत्॥
लङ्घनं प्रथमतः लेपस्वेदादयो नवे पुराणे च।
धुस्तूरैरण्डनिर्गुण्डी वर्षाभू शिग्रु सर्षपैः।
प्रलेपः श्लीपदं हन्ति चिरोत्थमपि दारुणम्॥
निष्पिष्टमारनालेन रूपिकामूलवल्कलम्।
प्रलेपात् श्लीपदं हन्ति बद्धमूलमपि स्थिरम्॥
पिण्डारकतरुसम्भववन्दाकशिफा जयति सर्पिषा पीता।
श्लीपदमुग्रं नियतं बद्धा सूत्रेण जङ्घायाम्॥

हितश्चालेपने नित्यं चित्रको देवदारु वा।
सिद्धार्थशिग्रुकल्को वा सुखोष्णो मूत्रपेषितः॥
स्नेहस्वेदोपनाहांश्च श्लीपदेऽनिलजे भिषक्।
कृत्वा गुल्फोपरि शिरां विध्येत्तच्चतुरङ्गुले॥
गुल्फस्याधः शिरां विध्येत् श्लीपदे पित्तसम्भवे।
पित्तघ्नीञ्च क्रियां कुर्य्यात्पित्तार्वुदविसर्पवत्॥
मञ्जिष्ठां मधुकं रास्नां सहिंस्रां सपुनर्नवाम्।
पिष्टारनालैर्लेपोऽयं पित्तश्लीपदशान्तये॥
शिरां सुविदितां विध्येदङ्गुष्ठे श्लेष्मश्लीपदे।
मधुयुक्तानि वा तीक्ष्णकषायाणि पिवेन्नरः॥
पिवेत्सर्षपतैलेन श्लीपदानां निवृत्तये।
पूतिकरञ्जच्छदजं रसं वापि यथावलम्॥
अनेनैव प्रकारेण पुत्रजीवकजं रसम्॥
काञ्जिकेन पिवेच्चूर्णं मूलं वा वृद्धदारजम्।
रजनीं गुड़संयुक्तां गोमूत्रेण पिवेन्नरः॥
वर्षोत्थं श्लीपदं हन्ति दद्रुकुष्ठं विशेषतः॥
गन्धर्वतैलभृष्टां हरीतकीं गोजलेन यः पिवति।
श्लीपदबन्धनमुक्तो भवत्यसौ सप्तरात्रेण॥
धान्याम्लं तैलसंयुक्तं कफवातविनाशनम्।
दीपनञ्चामदोषघ्नमेतच्छ्लीपद नाशनम्॥
गोधावतीमूलयुक्तां खादेन्माषेण्डरीं नरः।
जयेच्छ्लीपदकोपोत्थं ज्वरं सद्यो न संशय॥
श्लीपदघ्नो रसोऽभ्यासान्नुड्च्यास्तैलसंयुतः॥

वृद्धदारकसमचूर्णम्।

त्रिकटु त्रिफला चव्यं दार्वी वरुणगोक्षुरम्।
अलम्बुषां गुडूचीञ्च समभागानि चूर्णयेत्॥
सर्वेषाञ्चूर्णमाहृत्य वृद्धदारस्य तत्समम्।
काञ्जिकेन च तत्पेयमक्षमात्रं प्रमाणतः॥
जीर्णे च परिहारं स्याद्भोजनं सर्वकामिकम्।
नाशयेत् श्लीपदं स्थौल्यमामवातञ्च दारुणम्॥
गुल्मकुष्ठानिलहरं वातश्लेष्मज्वरापहम्॥

पिप्पल्याद्यचूर्णम्।

पिप्पली त्रिफला दारु नागरं सपुनर्नवम्।
भागैर्द्विपलिकैरेषां तत्समं वृद्धदारकम्॥
काञ्जिकेन पिबेच्चूर्णं कर्षमात्रं प्रमाणतः।
जीर्णे च परिहारं स्याद्भोजनं सर्वकामिकम्॥
श्लीपदं वातरोगांश्च हन्यात् प्लीहानमेव च।
अग्निञ्च कुरुते घोरं भस्मकञ्च नियच्छति॥

कृष्णाद्योमोदकः :

कृष्णा चित्रकदन्तीनां कर्षमर्द्धपलं पलम्।
विंशतिश्च हरीतक्या गुड़स्य तु पलद्वयम्॥
मधुना मोदकं खादन् श्लीपदं हन्ति दुस्तरम्॥

सौरेश्वरघृतम्।

सुरसा देवकाष्ठञ्च त्रिकटु त्रिफले तथा।
लवणान्यथ सर्वाणि विड़ङ्गान्यथ चित्रकम्॥

चविका पिप्पलीमूलं गुग्गुलुर्हबुषा वचा ।
यवाग्रजश्च पाठा च शठ्येला वृद्धदारकम् ॥
कल्कैश्च कार्षिकैरेभिर्घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।
दशमूलकषायेण धान्ययूषद्रवेण च ॥
दधिमस्तु समायुक्तं प्रस्थं प्रस्थं पृथक् पृथक् ।
पक्वं स्यादुद्धृतं कल्कात्पिबेत्कर्षमितं हविः ॥
श्लीपदं कफवातोत्थं मांसरक्ताश्रितञ्च यत् ।
मेदःश्रितञ्च वातोत्थहन्यादेव न संशयः ॥
अपचीं गण्डमालाञ्च अन्त्रवृद्धिं तथार्बुदम् ।
नाशयेद्ग्रहणीदोषं श्वयथुं गुदजानि च ॥
परमग्निकरं हृद्यं कोष्ठक्रिमिविनाशनम् ॥

विड़ङ्गादितैलम् ।

विड़ङ्गमरिचार्केषु नागरे चित्रके तथा ।
भद्रदार्वेलकाह्वे च सर्वेषु लवणेषु च ॥
तैलं पक्वं पिबेच्चापि श्लीपदानां निवृत्तये ॥

नित्यानन्दरसः ।

हिङ्गूलसम्भवं सूतं गन्धकं मृतताम्रकम् ।
कांस्यं वङ्गं हरीतालं तुत्यं शङ्खं वराटिका ॥
त्रिकटु त्रिफला लौहं विड़ङ्गं पटुपञ्चकम् ।
चविका पिप्पलीमूलं हवुषा च वचा तथा ॥
शटी पाठा देवदारु एला च वृद्धदारकम् ।
त्रिवृता चित्रकं दन्ती गञ्जीला तु पृथक् पृथक् ॥
एतानि समभागानि सञ्चूर्ण्य गुड़कीकृतम् ।

हरीतकीरसं दत्त्वा दग्धगुञ्जोन्मितं शुभम् ॥
एकैकं भक्षयेन्नित्यं शीतञ्चानुपिबेज्जलम् ।
श्लीपदं कफवातोत्थं रक्तमांसाश्रितञ्च यत् ॥
मेदोगतं धातुगतं निहन्ति नात्र संशयः ।
अर्वुदं गण्डमालाञ्च वातरक्तं सुदारुणम् ॥
कफवातोद्भवं रोगमन्त्रवृद्धिञ्चिरन्तनीम् ।
वातरक्ते वातकफे गुदरोगे क्रिमौ तथा ॥
अग्निवृद्धिं करोत्येष बलवर्णञ्च सुस्थताम् ।
श्रीमद्गहननाथेन निर्मितो विश्वसम्पदे ॥
नित्यानन्दरसश्चायं महाश्लीपदनाशनः ।
रक्तजे पित्तजे चापि श्लीपदे योजयेदमुम् ॥
नातः परतरं किञ्चिद्विद्यते श्लीपदामये ॥

त्रिवृता चित्रकं दन्ती गृहीत्वा तु पृथक् पृथक् इत्यत्र त्रिवृच्चित्रकदन्तीनां भावयित्वा रसैः पृथक् इति सारकौमुद्यां पाठः क्वापि वा एतत्पद्यार्द्धं नास्त्येव । अष्टौ पाटा देवदारु एला च वृद्धदारकम् इत्यत्र अष्टौ पाठा देवदारु त्वगेला वृद्धदारकमिति पाठान्तरम् ।

श्लीपदगजकेशरी ।

व्योषामृतयमानी च सूतोऽग्निर्गन्धकं शिला ।
सौभाग्यं जयपालञ्च चूर्णमेकत्र कारयेत् ॥
भृङ्गगोक्षुरजम्बीराद्र्दकतोयैर्विमर्दयेत् ।
अस्य रक्तिद्वयं खादेदुष्णतोयानुपानतः ॥
श्लीपदं दुस्तरं हन्ति प्लीहानं हन्ति सेवितः ॥

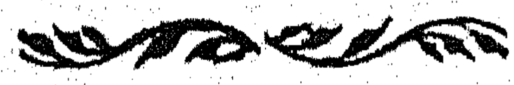
श्लीपदारिः।

निम्बं खदिरसारञ्च मधुना चाष्टमाषकम्।
गवां मूत्रेण पिष्ट्वा तु पिवेत् श्लीपदशान्तये॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां श्लीपदाधिकारः समाप्तः।

अथ गलगण्डगण्डमालापचीग्रन्थ्यर्बुदाधिकारः

यवमुद्गपटोलानि कटुरुक्षञ्च भोजनम्।
छर्दिं रक्तमुक्तिञ्च गलगण्डे प्रयोजयेत्॥
तण्डुलोदक[illegible]ेन मूलेन परिलेपितः।
हस्तिकर्णपलाशस्य गलगण्डः प्रशाम्यति॥
सर्षपान् शिग्रुवीजानि शणवीजातसी यवान्।
मूलकस्य च वीजानि तक्रेणाम्लेन पेषयेत्॥
गलगण्डा ग्रन्थयश्च गण्डमालाः सुदारुणाः।
प्रलेपात् तेन शाम्यन्ति विलयं यान्ति चाचिरात्॥
जीर्णकर्कारुकरसो विटसैन्धवसंयुतः।
नस्येन हन्ति तरुणं गलगण्डं न संशयः॥
जलकुम्भीकजं भस्म पक्वं गोमूत्रगालितम्।
पिवेत् कोद्रवभक्ताशी गलगण्डप्रशान्तये॥
सूर्य्यावर्त्तरसो नाम्यां गलगण्डोपनाहने।
स्फोटास्रावैः शमं यान्ति गलगण्डा न संशयः॥

तिक्तालावुफले पक्के सप्ताहमुषितं जलम्।
मद्यं वा गलगण्डघ्नं पानात्पथ्यान्नसेविनः॥
कटुफलचूर्णान्तर्गलघर्षो गलगण्डामयं हन्ति।
घृतमिश्रं पीतमपि श्वेतगिरिकर्णिकामूलम्॥
महिषीमूत्रविमिश्रं लौहमलं संस्थितं घटे मासम्।
अन्तर्धूमविदग्धं लिह्यान्मधुनाथ गलगण्डे॥
जिह्वायाः पार्श्वतोऽधस्तात् शिरा द्वादश कीर्त्तिताः॥
तासां स्थूलशिरे द्वेऽधश्छिन्द्यात्ते च शनैः शनैः॥
वडिशेनैव संगृह्य कुशपत्रेण बुद्धिमान्।
स्रुते रक्ते व्रणे तस्मिन्दद्यात् सगुड़मार्द्रकम्॥
भोजनाद्यानभिष्यन्दि यूषः कौलत्थ इष्यते॥
कर्णयुग्मबहिः सन्धिमध्यभ्यासे स्थितञ्च यत्।
उपर्युपरि तच्छिन्द्यां गलगण्डे शिरात्रयम्॥

तुम्बीतैलम्।

विड़ङ्गक्षारसिन्धूत्थरास्नाग्नि व्योषदारुभिः।
कटुतुम्बीफलरसे कटुतैलं विपाचितम्॥
चिरोत्थमपि नस्येन गलगण्डं विनाशयेत्॥

अमृताद्यन्तैलम्।

तैलं पिवेच्चामृतवल्लि निम्ब-
हिंस्राहयी वत्सकपिप्पलीभिः।
सिद्धं बलाभ्याञ्च सदेवदारु
हिताय नित्यं गलगण्डरोगी॥

माक्षिकाढ्यं सक्तुपीतः क्वाथो वरुणमूलजः।

गण्डमालां हरत्याशु चिरकालानुबन्धिनीम् ॥
पिष्टा ज्येष्ठाम्बुना पीताः काञ्चनालत्वचः शुभाः।
विश्वभेषजसंयुक्ता गलगण्डापहाः पराः ॥

काञ्चनगुड़िका।

त्रिफलायास्त्रयो भागा व्योषाच्च द्विगुणो मतः।
तस्माच्च द्विगुणं ज्ञेयं काञ्चनारस्य वल्कलम् ॥
एकीकृते तु चूर्णेऽस्मिन् समो देयोऽथ गुग्गुलुः।
क्षौद्रं दशगुणं दद्यात्त्रिफला चूर्णतो भिषक् ॥
सर्वासु गण्डमालासु गलगण्डे तथैव च।
नाड़ीव्रणेषु गण्डेषु गुड़िकेयं प्रशस्यते ॥

सिन्दूरादितैलम्।

चक्रमर्दकमूलस्य कल्कं कृत्वा विपाचयेत्।
केशराजरसे तैलं कटुकं मृदुनाग्निना ॥
पाकशेषे विनिक्षिप्य सिन्दूरमवतारयेत्।
एतत्तैलं निहन्त्याशु गण्डमालां सुदारुणाम् ॥
आरग्वधशिफां क्षिप्रं पिष्ट्वा तण्डुलवारिणा।
सम्यङ्नस्य प्रलेपाभ्यां गण्डमालां समुद्धरेत् ॥
गण्डमालामयार्त्तानां नस्यकर्मणि योजयेत्।
निर्गुण्ड्यास्तु शिफां सम्यग्वारिणा परिपेषिताम् ॥
घोषातकीनां स्वरसेन नस्यं
तुम्ब्यास्तु वा पिप्पलिसंयुतेन।
तैलेन वारिष्टभवेन कुर्याद्
गजोपकुल्येन समाक्षिकेण ॥

ऐन्द्रा वा गिरिकर्णी वा मूलं गोमूत्रयोगतः।
गण्डमालां हरेत्पीतं चिरकालोत्थितामपि ॥
अलम्बुषादलोद्भूतं स्वरसं द्विपलं पिबेत्।
अपच्या गण्डमालायाः कामलायाश्च नाशनम् ॥
गलगण्डं गण्डमालां कुरण्डञ्च विनाशयेत्।
पिष्टं ज्येष्ठाम्बुना लेपात् मूलं ब्राह्मणयष्टिजम् ॥
कुकुन्दर्य्या विपक्कञ्च चणात्तैलवरं ध्रुवम्।
अभ्यङ्गान्नाशयेत् चिप्रं गण्डमालां सुदारुणाम्।
कुकुन्दर्य्याः कल्कः जलञ्चतुर्गुणम्। अस्य प्रधान्यात् क्वाथ कल्कौ इति चक्रः।

शाखोटकतैलम् ॥

गण्डमालापहन्तैलं सिद्धं शाखोटकत्वचा ॥
शाखोटकत्वचाक्वाथ कल्काभ्यामिति गदाधरः। कल्कमानेन जलञ्चतुर्गुणमित्यन्ये।

बिम्बादितैलम्।

बिम्बाश्वमारनिर्गुण्डी साधितं वापि नावनम् ॥

निर्गुण्डीतैलम्।

निर्गुण्डी स्वरसे वाथ लाङ्गलीमूलकल्कितम्।
तैलं नस्यान्निहन्त्याशु गण्डमालां सुदारुणाम् ॥
वनकार्पासिकामूलं तण्डुलैः सह योजितम्।
पक्का पूपलिकाः खादेदपचो नाशनाय तु ॥
शोभाञ्जनं देवदारु काञ्जिकेन तु पेषितम्।
कोष्णं प्रलेपतो हन्यादपचीं मतिदुस्तराम् ॥

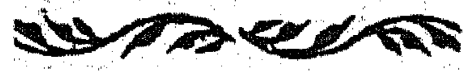
गोपित्तपिष्टाः सह तालपर्ण्या
ग्रन्थौ विधेयोऽनिलजे प्रलेपः ॥
जलात्मकाः पित्तकृते हितास्तु
क्षीरोदकाभ्यां परिषेचनञ्च ।
काकोलवर्गस्य तु शीतलानि
पिबेत्कषायाणि सशर्कराणि ॥
द्राक्षारसेनेक्षुरसेन वापि ।
चूर्णं पिबेद्वापि हरीतकीनाम् ॥
मधुकजम्बूर्जुनवेतसानां
त्वग्भिः प्रदेहानवतारयेच्च ।
हृतेषु दोषेषु यथानुपूर्व्या
ग्रन्थौ भिषक् श्लेष्मसमुद्भवे तु ॥
विकङ्कतारग्वधकाकणन्ती-
काकादनी तापसवृक्षमूलैः ।
आलेपयेद्दिन् मलावुभार्गी-
करञ्जकाला मदनैश्च विद्वान् ॥
दन्तीचित्रकमूलत्वक् सौधार्कपयसी गुडः ।
भल्लातकास्थि कासीसं लेपाच्छिन्द्याच्छिलामपि ॥
ग्रन्थ्यर्बुदादिजिल्लेपो मालवाहककीटजः ॥
सर्जिकामूलकक्षारः शङ्खचूर्णसमन्वितः ।
प्रलेपो विहितस्तीक्ष्णो हन्ति ग्रन्थ्यर्बुदादिकान् ॥
ग्रन्थीनमर्मप्रभवान् पक्वान्
उद्धृत्य चाग्निं विदधीत वैद्यः ।

धारयेद्वाचयेच्चापि वैनतेयस्य संहिताम् ॥
दुष्टव्रणासु तास्वेव जलौकाभिर्हरेदसृक्।
व्रणशोथहरं योगमाचरेत्तत्प्रशान्तये ॥
विषघ्नैः सिद्धमन्त्रैश्च प्रसृज्यास्तु पुनः पुनः।
भक्त्या पठेत्पाठयेच्च शीतलायाः स्तवं शुभम् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां मसूरिकाधिकारः समाप्तः।

अथ वातरक्ताधिकारः।

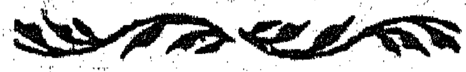
वायुः प्रवृद्धो वृद्धेन रक्तेनावरिते पथि।
क्रुद्धः सन्दूषयेद्रक्तं तज्ज्ञेयं वातशोणितम् ॥
उत्तानमथ गम्भीरं द्विविधं वातशोणितम् ॥
त्वङ्मांसाश्रयमुत्तानं गम्भीरन्त्वन्तराश्रयम् ॥
आढक्यश्चणका मुद्गा मसूराः समकुष्ठकाः।
यूषार्थे बहुसर्पिष्काः प्रशस्ता वातशोणिते ॥
पुराणा यवगोधूम नीवाराः शालियष्टिकाः।
भोजनार्थे हिता गव्यमाहिषाजपयो हितम् ॥
हरीतकीः प्राश्य समं गुड़ेन
तिस्रोऽथवा पञ्चततो गुड़ूच्याः।
क्वाथोऽनुपीतः शमयत्यवश्यं
प्रभिन्नमाजानुजवातरक्तम् ॥

धारयेद्वाचयेच्चापि वैनतेयस्य संहिताम् ॥
दुष्टव्रणासु तास्वेव जलौकाभिर्हरेदसृक् ।
व्रणशोथहरं योगमाचरेत्तत्प्रशान्तये ॥
विपन्नैः सिद्धमन्त्रैश्च प्रसृज्यास्तु पुनः पुनः ।
भक्त्या पठेत्पाठयेच्च शीतलायाः स्तवं शुभम् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां मसूरिकाधिकारः समाप्तः ।

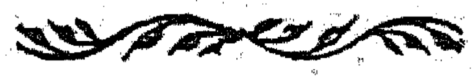
अथ वातरक्ताधिकारः ।

वायुः प्रवृद्धो वृद्धेन रक्तेनावरितै पथि ।
क्रुद्धः सन्दूषयेद्रक्तं तज्ज्ञेयं वातशोणितम् ॥
उत्तानमथ गम्भीरं द्विविधं वातशोणितम् ॥
त्वङ्मांसाश्रयमुत्तान गम्भीरस्त्वन्तराश्रयम् ॥
आढ़क्यश्चणका मुद्गा मसूराः समकुष्ठकाः ।
यूषार्थे बहुसर्पिष्काः प्रशस्ता वातशोणिते ॥
पुराणा यवगोधूम नीवाराः शालियष्टिकाः ।
भोजनार्थे हिता गव्यमाहिषाजपयो हितम् ॥
हरीतकीः प्राश्य समं गुड़ेन
तिस्रोऽथवा पञ्चततो गुड़ूच्याः ।
क्वाथोऽनुपीतः शमयत्यवश्यं
प्रभिन्नमाजानुजवातरक्तम् ॥

धारयेद्वाचयेच्चापि वैनतेयस्य संहिताम् ॥
दुष्टव्रणासु तास्वेव जलौकाभिर्हरेदसृक् ।
व्रणशोथहरं योगमाचरेत्तत्प्रशान्तये ॥
विषघ्नैः सिद्धमन्त्रैश्च प्रयुञ्ज्यात्तु पुनः पुनः ।
भक्त्या पठेत्पाठयेच्च शीतलायाः स्तवं शुभम् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां मसूरिकाधिकारः समाप्तः ।

अथ वातरक्ताधिकारः ।

वायुः प्रवृद्धो वृद्धेन रक्तेनावरिते पथि ।
क्रुद्धः सन्दूषयेद्रक्तं तज्ज्ञेयं वातशोणितम् ॥
उत्तानमथ गम्भीरं द्विविधं वातशोणितम् ॥
त्वङ्मांसाश्रयमुत्तानं गम्भीरन्त्वन्तराश्रयम् ॥
आढक्यश्चणका मुद्गा मसूराः समकुष्ठकाः ।
यूषार्थे बहुसर्पिष्काः प्रशस्ता वातशोणिते ॥
पुराणा यवगोधूम नीवाराः शालियष्टिकाः ।
भोजनार्थे हिता गव्यमाहिषाजपयो हितम् ॥
हरीतकीः प्राश्य समं गुडेन
तिस्रोऽथवा पञ्चततो गुडूच्याः ।
क्वाथोऽनुपीतः शमयत्यवश्यं
प्रभिन्नमाजानुजवातरक्तम् ॥

कोठं चर्मदलाख्यञ्च सिध्म पामा च विद्रुता।
कण्डु विचर्चिकाकारुदद्रुमण्डलकिट्टिमम्।
सर्वांण्येवं निहन्त्याशु वज्रमिन्द्राशनिर्यथा॥
आमवातकृतं शोथमुदरं सर्वरूपिणम्।
प्लीहानं गुल्मरोगञ्च पाण्डुरोगं सकामलम्॥
सर्वान् कण्डूव्रणांश्चैव हरते नात्र संशयः।
एतन्निम्बादिकं चूर्णं प्राह नागार्जुनो मुनिः॥

गुडूचीतैलम्।

गुडूची क्राथकल्काभ्यां सिद्धं तैलं प्रयत्नतः।
वातरक्तं निहन्त्याशु नात्र कार्य्या विचारणा॥

मध्यमगुडूचीतैलम्।

गुडूचीक्वाथ कल्काभ्यां सिद्धं तैलं पयः समम्।
वातरक्तं निहन्त्याशु साध्यासाध्यमथापि वा॥
एकजं द्वन्द्वजञ्चैव तथैव सान्निपातिकम्।
नाशयेत्तिमिरं घोरं गुडूचीतैलमुत्तमम्॥

वृहद्गुडूचीतैलम्।

शतं छिन्नरुहायाश्च जलद्रोणे विपाचयेत्।
तेन पादावशेषेण तैलप्रस्थं विपाचयेत्॥
क्षीरं चतुर्गुणं दद्यात्कल्कानेतान् प्रयत्नत।
अश्वगन्धा विदारी च काकोल्यौ हरिचन्दनम्॥
शतावरी चातिबला श्वदंष्ट्रा वृहतीद्वयम्।
क्रिमिघ्नं त्रिफला रास्ना त्रायमाणा च शारिवा॥

रुद्रतैलम्।

पुनर्नवा निशानिम्बं वार्त्ताकु बृहतीत्वचम्।
कण्टकारी करञ्जञ्च निर्गुण्डी वृषमूलकम्॥
अपामार्गं पटोलञ्च धुस्तूरं दाड़िमीफलम्।
जयन्ती मूलकं दन्ती प्रत्येकं कार्षिकद्वयम्॥
त्रिफलायाः प्रदातव्यं द्विकर्षञ्च पृथक् पृथक्।
दत्त्वाच्छिन्नरुहायाश्च द्वात्रिंशच्च पलानि च॥
पाचयेद्भाजनं तोयञ्चतुर्भागावशेषितम्।
कटुतैलस्य च प्रस्थं दुग्धञ्च तत्समं भवेत्॥
वासकस्वरसप्रस्थं मन्दमन्देन वह्निना।
गन्धं शटी च काकोली चन्दनं ग्रन्थिकं नखी॥
पूतिकं केशरं कुष्ठं हन्त्यस्थिमज्जगं पुनः।
हस्तपादाङ्गुली सन्धि गलितं स्फुटितं तथा॥
कृष्णं श्वेतं तथा रक्तं नानावर्णं सदाहकम्॥
पामां विचर्चिकां कण्डूं छायां त्वचञ्च कालिनीम्।
मसूरिकां मण्डलञ्च ज्वलनञ्च विसर्पकम्।
नाड़ीव्रणं मर्महीनं गात्रवैवर्ण्यं दद्रुकम्॥
निहन्ति रक्तदोषञ्च भास्करस्तिमिरं यथा॥

महारुद्रतैलम्।

पुनर्नवा निशानिम्बं वार्त्ताकु दाड़िमीफलम्।
बृहत्यौ पूतिकामूलं वासकं सिन्धुवारकम्॥
पटोलपत्रं धूस्तूरमपामार्गं जयन्तिका।
दन्ती वरा पृथक् सर्वं कर्षद्वयमितं पुनः॥

जीवन्ती ग्रन्थिकं व्योषं वागुजी भेकपर्णिका।
विशाला ग्रन्थिपर्णञ्च मञ्जिष्ठा चन्दनं निशा॥
शताह्वा सप्तपर्णी च कार्षिकान्युपकल्पयेत्।
पानाभ्यञ्जन नस्येषु वातरक्ते प्रयोजयेत्॥
वातरक्तमुदावर्त्तं कुष्ठान्यष्टादशैव तु।
हनुस्तम्भं प्रमेहञ्च कामलां पाण्डुतां जयेत्॥
विस्फोटञ्च विसर्पञ्च नाड़ीव्रणभगन्दरम्।
विचर्चिकां गात्रकण्डूं पाददाहं विशेषतः॥
एतत्तैलवरं श्रेष्ठं बलीपलितनाशनम्।
आत्रेयनिर्मितञ्चैव बलवर्णकरं स्मृतम्॥

विषतिन्दुकतैलम्।

विषतरुफलमज्जप्रस्थयुग्मञ्च शिग्रु
स्वरस लकुचवारि प्रस्थमेकैकशश्च।
कनकवरुणचित्रापत्रनिर्गुण्डि कार्मुक्
स्वरस तुरगगन्धा वैजन्तो रसश्च॥
पृथगिति परिकल्प्य प्रस्थयुग्मेन युग्मं
विषतरुफलमज्जा तुल्यतैलं विपक्वम्।
लशुनसरलयष्टि कुष्ठ सिन्धुत्थयुग्मं
दहनतिमिरकृष्णा कल्कयुक्तं सुसिद्धम्॥
हरति सकल वातान् घोररूपा न साध्यान्।
प्रतिदिनमनुलेपात्सुप्तवातस्य जन्तोः॥
कुष्ठमष्टादशविधं द्विविधं वातशोणितम्।
वैवर्ण्यं त्वग्गतान् दोषान्नाशयत्याशु मर्दनात्॥

रुद्रतैलम् ।

पुनर्नवा निशानिम्बं वार्त्ताकु वृहतीत्वचम् ।
कण्टकारी करञ्जञ्च निर्गुण्डी वृषमूलकम् ॥
अपामार्गं पटोलञ्च धुस्तूरं दाड़िमीफलम् ।
जयन्ती मूलकं दन्ती प्रत्येकं कार्षिकद्वयम् ॥
त्रिफलायाः प्रदातव्यं द्विकर्षञ्च पृथक् पृथक् ।
दत्त्वाच्छिन्नरुहायाश्च द्वात्रिंशच्च पलानि च ॥
पाचयेद्राजनं तोयञ्चतुर्भागावशेषितम् ।
कटुतैलस्य च प्रस्थं दुग्धञ्च तत्समं भवेत् ॥
वासकस्वरसप्रस्थं मन्दमन्द न वह्निना ।
गन्धं शटी च काकोली चन्दनं ग्रन्थिकं नखी ॥
पूतिकं केशरं कुष्ठं हन्त्यस्थिमज्जगं पुनः ।
हस्तपादाङ्गुली सन्धि गलितं स्फुटितं तथा ॥
कृष्णं श्वेतं तथा रक्तं नानावर्णं सदाहकम् ॥
पामां विचर्चिकां कण्डूं छायां त्वचञ्च कालिनीम् ।
मसूरिकां मण्डलञ्च ज्वलनञ्च विसर्पकम् ।
नाड़ीव्रणं मर्महीनं गात्रवैवर्ण्यं दद्रुकम् ॥
निहन्ति रक्तदोषञ्च भास्करस्तिमिरं यथा ॥

महारुद्रतैलम् ।

पुनर्नवा निशानिम्बं वार्त्ताकु दाड़िमीफलम् ।
वृहत्यौ पूतिकामूलं वासकं सिन्धुवारकम् ॥
पटोलपत्रं धूस्तूरमपामर्गं जयन्तिका ।
दन्ती वरा पृथक् सर्वं कर्षद्वयमितं पुनः ॥

विषस्य द्विपलं देयं पृथक् व्योषं पलत्रयम्।
प्रस्थञ्च सार्षपं तैलं प्रस्थाम्बु वृषपत्रजम्॥
गुड़ूच्यास्तु चतुःषष्टि पलक्वाथरसेन च।
वारिप्रस्थेन पक्तव्यं महारुद्रमिदं शुभम्॥
वातरक्तं निहन्त्याशु नानादोष समुद्भवम्।
अष्टादशविधं कुष्ठं हन्ति वर्णाग्निवर्द्धनम्॥
क्रिमिं दुष्टव्रणञ्चैव दाहं कण्डूं निहन्ति च।
अस्विदनं महास्वेदमभ्यङ्गादेव नश्यति॥
वासारुद्रगुड़ूचीतैल मित्यस्य संज्ञान्तरम्।

कैशोरगुग्गुलुः।

वरमहिषलोचनोदरसन्निभवर्णस्य गुग्गुलोः प्रस्थम्।
प्रक्षिप्य तोयराशौ त्रिफलाञ्च यथोक्तपरिमाणाम्॥
द्वात्रिंशच्छिन्नरुहापलानि देयानि यत्नेन।
विपचेदप्रमत्तो दर्व्या सङ्घट्टयन् मुहुर्यावत्॥
अर्द्धक्षयितं तोयं जातं ज्वलनस्य सम्पर्कात्।
अवतार्य्य वस्त्रपूतं पुनरपि संसाधयेदयः पात्रे॥
सान्द्रीभूते तस्मिन्नवतार्य्य हिमोपलप्रख्ये।
त्रिफला चूर्णार्द्धपलं त्रिकटोश्चूर्णं षड़क्षपरिमाणम्॥
क्रिमिरिपुचूर्णार्द्धपलं कर्षं कर्षं त्रिवृद्दन्त्योः।
अमृतायाः पलमेकं सर्पिषश्च पलाष्टकं क्षिपेदमलम्॥
उपयुज्य चानुपानं यूषं क्षीरं सुगन्धिसलिलञ्च।
इच्छाहारविहारी भेषजमुपयुज्य सर्वकालमिदम्॥
तनुरोधि वातशोणितमेकजमथ द्वन्द्वजं चिरोत्थञ्च।

जयति स्रुतपरिशुष्कं स्फुटितञ्चाजानुजञ्चापि॥
व्रणकासकुष्ठगुल्मश्वयथूदरपाण्डुमेहांश्च।
मन्दाग्निञ्च विबन्धं प्रमेहपिड़काश्च नाशयत्याशु॥
सततं निषेव्यमाणः कालवशाद्धन्ति सर्वगदान्।
अभिभूय जरादोषं करोति कैशोरिकं रूपम्॥
प्रत्येकं त्रिफलाप्रस्थो जलमत्र षड़ाढ़कम्।
पाकायत्तं फलं पाके क्वाथे पाकप्रधानता॥
तस्मात् क्वाथविधौ नित्यं यतितव्यं चिकित्सकैः॥

रसाभ्रगुग्गुलुः।

कर्षद्वयं पारदस्य लौहं गन्धञ्च तत्समम्।
लौहगन्धसमञ्चाभ्रं गुग्गुलुं कुड़वद्वयम्॥
अमृतायां रसप्रस्थे रसप्रस्थे फलत्रिके।
सान्द्रीभूते रसे तस्मिन् गर्भं दत्त्वा विचक्षणः॥
त्रिकटु त्रिफला दन्ती गुड़ूची चेन्द्रवारुणी।
विड़ङ्गं नागपुष्पञ्च त्रिवृता च सुचूर्णितम्॥
प्रत्येकं कर्षमादाय सर्वमेकत्र कारयेत्।
भक्षयेत् कोलमात्रन्तु च्छिन्नाक्वाथानुपानतः॥
वातरक्तं महाघोरं स्फुटितं गलितं जयेत्।
अष्टादशविधं कुष्ठं क्रिमिरोगाश्मरीं तथा॥
भगन्दरं गुदभ्रंशं श्वेतकुष्ठं सकामलम्।
अपचीं गण्डमालाञ्च पामाकण्डूविचर्चिकाः॥
चर्म्मकीलं महादद्रु नाशयेन्नात्र संशयः॥
वातरक्तविनाशाय धन्वन्तरिकृतः पुरा।

रसाभ्रगुग्गुलुः ख्यातो वातरक्तेऽमृतोपमः ॥

वातरक्तान्तकोरसः ।

पारदं गन्धकं लौहं घनं तालं मनःशिला ।
शिलाजतु पुरं शुद्धं समभागं विचूर्णयेत् ॥
विड़ङ्गत्रिफला व्योषमब्धिफेनं पुनर्नवा ।
देवदारु चित्रकञ्च दार्वीं श्वेतापराजिता ॥
चूर्णमेषां पृथक् तुल्यं सर्वमेकत्र भावयेत् ।
त्रिफला भृङ्गराजस्य रसेनैव त्रिधा त्रिधा ॥
सम्भाव्य भक्षयेत्तस्मान्माषमात्रं दिने दिने ।
कृत्वानुपानं निम्बस्य पत्रं पुष्पं त्वचं समम् ॥
शाणमात्रं घृतैः कुर्य्यात्सर्ववातविकारनुत् ।
वातरक्तं महाघोरं गम्भीरं सर्वजं जयेत् ॥
सर्वोपद्रव संयुक्तं साध्यासाध्यं निहन्त्ययम् ॥

द्वादशायसः ।

गरुत्मान् दरदस्तीक्ष्णं सर्वाख्यो वङ्गशुक्तिके ।
शुल्वञ्च गगनं फेनं रुधिरञ्च त्रिनेत्रकम् ॥
पातालनृपतिश्चैव वह्निमूलं सरामठम् ।
त्रिकटु त्रिफला शिग्रु अजमोदा यमानिका ॥
पिप्पलीमूलभार्गीं च लशुनं जीरकद्वयम् ।
आर्द्रकस्य रसेनैव वटिकां कारयेद्भिषक् ॥
वातरक्तं महाकुष्ठं गलिताङ्गं त्रिदोषजम् ।
शोथं कण्डूञ्च रुधिरं सर्वमेतद्व्यपोहति ॥

मन्दानलामवातञ्च श्लेष्माणञ्च जलोदरम्।
घ्राणाक्षिकर्णजिह्वानां सर्वरोगं विनाशयेत्॥
छिन्नोद्भवा कषायेण सेव्यं शुद्धं शिलाजतु।
पञ्चकर्म्मविशुद्धेन वातरक्तप्रशान्तये॥
कुष्ठोक्तोऽप्यत्र दातव्यः श्रीमद्दातालकेश्वरः।
सर्वेश्वरश्च दातव्यस्तस्मिन् कुर्य्यादिमं विधिम्॥
रक्ताधिक्ये रक्तमोक्षः पादे बाहौ ललाटके।
कर्त्तव्यो रक्तरोगेषु कुष्ठिनाञ्च विशेषतः॥
बलिनो बहुदोषस्य वयःस्थस्य शरीरिणः।
परं प्रमाणमिच्छन्ति प्रस्थं शोणितमोक्षणे॥
तालेन निहतं ताम्रं रसगन्धकसंयुतम्।
बहुधा पुटितं तालं वातरक्ते महौषधम्॥

गुडूच्यादिलौहम्।

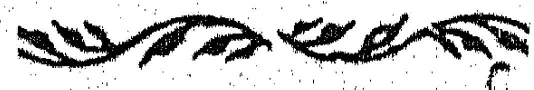
गुडूचीसारसंयुक्तं त्रिकत्रयसमायुतम्।
वातरक्तं निहन्त्याशु सर्वरोगहरं त्वयः॥
गुडूचीं कुट्टयित्वा प्राक्स्थजले संमर्द्य अधःपतितसारो विशुष्को ग्राह्यः। त्रिकत्रयं त्रिफलात्रिकटुत्रिमदाः। सर्वसमं लौहम्।

महारुद्रगुडूचीतैलम्।

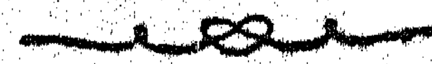
अमृतायास्तुलां सम्यग् जलद्रोणे विपाचयेत्।
पिचुमर्दत्वचं तुलां भाजनप्रमितां तथा॥
जलद्रोणे विनिष्क्वाथ्य ग्राह्यं पादावशेषितम्।

प्रस्थञ्च कटुतैलस्य गोमूत्रञ्चापि तत्समम् ॥
अमृता वागुजी कुम्भी करवीरफलत्रिकम्।
दाड़िम निम्बवीजञ्च रजन्यौ बृहतीद्वयम् ॥
नागवला त्रिकटुकं पत्रं मांसी पुनर्नवा।
ग्रन्थिकं विकसाख्याह्वा शतपुष्पा च चन्दनम् ॥
शारिवे द्वे सप्तपर्णो गोमयस्य रसस्तथा।
एषां कर्षमितैर्भागैः साधयेन्मृदुनाग्निना ॥
वातरक्तं निहन्त्याशु सर्वोपद्रवसंयुतम्।
कुष्ठञ्चाष्टादशविधं विसर्पञ्च व्रणामयम् ॥
महारुद्रगुडूच्याख्यं तैलं भुवनदुर्लभम् ॥
दिवास्वप्नाग्निसन्तापं व्यायामं मैथुनं तथा।
कटूष्णागुर्वभिष्यन्दि लवणाम्लानि वर्जयेत् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां वातरक्ताधिकारः समाप्तः।

अथ कुष्ठाधिकारः।

वातोत्तरेषु सर्पिर्वमनं श्लेष्मोत्तरेषु कुष्ठेषु !
पित्तोत्तरेषु मोक्षो रक्तस्य विरेचनं श्रेष्ठम् ॥
पुराणधान्यानि च जाङ्गलानि
मांसानि मुद्गस्य पटोलयुक्ताः।

यवादयश्चात्र हिताः पुराणा
घृतानि शाकानि च तिक्तकानि ॥
तन्त्रान्तरे । पुराणाः शालिगोधूममुद्गाद्याः
कुष्ठिनो हिताः ।
तिक्तशाकं जाङ्गलञ्च पानादौ खदिरोदकम् ॥
ये लेपाः कुष्ठानां युज्यन्ते निर्गतास्रदोषाणाम् ।
संशोधिताशयानां सद्यः सिद्धिर्भवेत्तेषाम् ॥
दूर्वाभया सैन्धवचक्रमर्द
कुठेरकाः काञ्जिक तक्रपिष्टाः ।
एभिः प्रलेपैरपि बद्धमूलां
कण्डूञ्च दद्रुञ्च निवारयन्ति ॥
तुल्यो रसः शालतरोः सुषेण
सचक्रमर्दोऽप्यभया विमिश्रः ।
पानीय भक्तेन तदम्लपिष्टो
लेपः कृतो दद्रुगजेन्द्रसिंहः ॥
विडङ्गैडगजाकुष्ठनिशा सिन्धुत्थ सर्षपैः ।
धान्याम्लपिष्टैर्लेपोऽयं दद्रुकुष्ठविनाशनः ॥
ऐडगज कुष्ठसैन्धव सौवीर सर्षपैः क्रिमिघ्नैः ।
क्रिमिसिध्म दद्रुमण्डल कुष्ठानां नाशनो लेपः ॥

तन्त्रान्तरेऽपि । कुष्ठ सैन्धव सिद्धार्थ क्रिमिघ्नैड़-गजैः समैः । दद्रुमण्डल कुष्ठघ्नं लेपनं काञ्जिकान्वितम् ॥ इति रविगुप्तः ।

पर्णानि पिष्ट्वा चतुरङ्गुलस्य
तक्रेण पर्णान्यथ काकमाच्याः ।

तैलात्त गात्रस्य नरस्य कुष्ठा-
न्युद्वर्त्तयेदश्वहनच्छदैश्च ॥
विड़ङ्ग सैन्धव शिवा शशिरेखा सर्षप करञ्जरजनीभिश्च।
गोजल पिष्टोलेपः कुष्ठहरो दिवसनाथ समः ॥
कासमर्दकमूलञ्च काञ्जिकेन प्रपेषितम्।
दद्रुकिटिमकुष्ठानि जयदेतत्प्रलेपनात् ॥
आरग्वधस्य पत्राणि आरनालेन पेषयेत्।
दद्रुकिटिम कुष्ठानि हन्ति सिध्मान मेव च ॥
चक्राह्वयं सहिचीर भावितं मूत्र संयुतम्।
रवितप्तं हि किञ्चित्तु लेपनं किटिमापहम् ॥
शिखरी रसेन सुपिष्टं मूलकवीजं प्रलेपितं सिध्मम्।
चारेण वा कदल्या रजनी मिश्रेण नाशयति ॥
सक्षारं गन्धकं लेपात्कटु तैलेन सिध्मजित्।
कासमर्दक वीजानि मूलकानां तथैव च ॥
गन्धाश्मचूर्णं मिश्राणि सिध्मानां परमौषधम् ॥
उपदेशात्काञ्जिक पिष्टैर्लेपः।
गन्धपाषाण चूर्णेन यवचारेण लेपितम्।
सिध्म नाशं व्रजत्याशु कटु तैल युतेन च ॥
द्वयं समं कटु तैलेन लेपः।
कुष्ठं मूलकवीजं प्रियङ्गवः सर्षपा स्तथा रजनी।
एतत्केशरषष्ठं निहन्ति बहुवार्षिकं सिध्म ॥
नीलकुरण्टक पत्रै रालिप्य गात्रमति बहुशः।
लिम्पेन्मूलकवीजैः पिष्टै स्तक्रेण सिध्मनाशाय ॥
एड़गजा तिल सर्षप कुष्ठं मागधिका लवणत्रयमस्तु।

पूतीकृतं द्विवसत्रय मेतद्धन्ति विचर्चिकादद्रुकुष्ठम् ॥
सिन्दूर मरिच चूर्णं महिषी नवनीत संयुतं बहुशः।
लेपान्निर्हन्ति पामां तैलं करवीरसिद्धं वा ॥
पारदं शङ्ख गन्धञ्च शिला चोत्तरवारुणी।
प्रपुन्नाडश्च सर्पाक्षी मेघनादाग्नि लाङ्गली ॥
भल्लातं गृहधूमञ्च मुनि गुञ्जा स्नुही पयः।
अरिष्टञ्च गुड़क्षौद्रं बाकुजीवीज तुल्यकम् ॥
गोमूत्रैरारनालैर्वा पिष्ट्वा लेपञ्च कारयेत्।
दद्रुमण्डल कण्डूञ्च विचर्चीञ्च विनाशयेत् ॥
मनः शिलाले मरिचञ्च तैल-
मार्कं पयः कुष्ठहरः प्रलेपः ॥
विष वरुण हरिद्रा चित्रकागारधूम-
मनल मरिचदूर्वा क्षीरमर्क स्नुहीभ्याम्।
दहति पतित मात्रं कुष्ठजाती रशेषाः
कुलिशमिव सरोषाच्छक्रहस्ताद्विमुक्तम् ॥
अत्र अनलं भल्लातकः।
भल्लातक द्वीपि सुधार्क मूलं
गुञ्जाफल त्र्यूषक शङ्ख चूर्णम्।
तुल्यं सकुष्ठं लवणानि पञ्च
क्षारद्वयं लाङ्गलिकाञ्च पक्वा ॥
स्नुह्यर्क दुग्धे घनमायसस्थं
शलाकया तद्विदधीत लेपम्।
कुष्ठे किलासे तिलकालके च
अशेषदुर्नामसु चर्मकीले ॥

एषां समभाग चूर्णं स्नुह्यर्कयोः चीरे दत्त्वा किञ्चित्पाकं कुर्य्यात्। अथवा चीरद्वयं चतुर्गुणच्चूर्णं पादिकं लेपयोग्यं पाकं कुर्य्यात् शलाकया कुष्ठस्थाने दद्यात्।

स्नुक्काण्ड शुषिरे दग्ध्वा गृहधूमं ससैन्धवम्।
अन्तर्धूमं तैल युक्तं लेपाद्धन्ति विचर्चिकाम्॥

स्नुहीनलके सैन्धवं गृहधूमञ्च समभागं प्रपूर्य्याभ्यन्तरे कृत्वा शरावेण पिधाय दग्ध्वा पिष्ट्वा कटु तैलेन लेपः।

स्नुक्काण्डे सर्षपात्कल्कः करीषानलपाचितः।
लेपाद्विचर्चिकां हन्ति रागवेग इव त्रपाम्॥

नारिकेलोदरेन्यस्त स्तण्डुलः पूतितां गतः।
लेपाद्विपादिकां हन्ति चिरकालानुबन्धिनीम्॥

तिल कुसुम लवण गोजल कटु तैलं लौह भाजने कृत्वा।
शोषित मर्कमयुखैः पादस्फुटनं निहन्ति लेपेन॥

उन्मत्ततैलम्।

उन्मत्तकस्य बीजेन माणकक्षार वारिणा।
कटु तैलं विपक्तव्यं शीघ्रं हन्ति विपादिकाम्॥

अब्दलाजं कासमर्दं चक्रमर्दं निशायुगम्।
मानिमन्थञ्च तुल्यांश मस्तु काञ्जिक पेषितम्॥
कण्डूं कच्छूं जयत्युग्रां सिद्ध एष प्रयोगराट्॥

कोमल सिंहास्यदलं सनिशं सुरभीजलेन पिष्टम्।
दिनत्रयेण नियतं क्षपयति कच्छूं विलेपनतः॥

वायसजङ्गजा कुष्ठ कृष्णाभिर्गुडिका कृता।

वस्तमूत्रेण सम्पिष्टा लेपाच्छ्वित्र विनाशिनी ॥
पूतीकार्कस्नुङ् नरेन्द्र द्रुमाणां
मूत्रैः पिष्टाः पल्लवाः सौमलाश्च।
लेपाच्छ्वित्रं हन्ति दद्रु व्रणांश्च
कुष्ठान्यर्शांस्यस्त्रनाड़ी व्रणांश्च ॥
गज चित्व्याघ्रचर्म्ममसीतैल विलेपनात्।
श्वित्रं नाशं व्रजेत् किम्वा पुतिकीट विलेपनात् ॥
कूड़वोऽवल्गुज वीजात् हरिताल चतुर्थं भाग संमिश्रः।
मूत्रेण गवां पिष्टः सवर्णकरणः परं श्वित्रे ॥
आयुर्वेदसारेऽपि। कुड़वो वागुजी वीजात् हरिताल पलान्वितः।
गवां मूत्रेण संपिष्य लेपनात् श्वित्रनाशनम् ॥
धात्री खदिरयोः क्वाथं पीत्वा च मधु संयुतम्।
शङ्ख कुन्देन्दुधवलं जयेच्छ्वित्रं नसंशयः ॥
धात्री खदिरयोः क्वाथमवल्गुजरजोऽन्वितम्।
पीत्वा शङ्खेन्दुकुन्दाभं हन्ति श्वित्रं नसंशयः ॥
क्षारे सुदग्धे गजलण्डजे च
गजस्य मूत्रेण वहुस्रुते च।
द्रोण प्रमाणं दशभाग युक्तं
दत्वा पचेद्बीजमवल्गुजस्य ॥
एतद्यदा चिक्कणतामुपैति
तदा सुसिद्धां गुड़िकां प्रकुर्य्यात्।
श्वित्रं प्रलिम्पेदश तेनघृष्टं-
तदा व्रजत्याशु सवर्ण भावम् ॥

हस्तिपुरीषभस्मनः षड्पञ्चाशत्पलाधिकपलशतद्वयं ग्राह्यं चा ोदकात् दशमांशेन किञ्चिन्न्यूनत्रयोदशमाषाधिक पञ्चाशत्पलानि ।

श्वेतजयन्तीमूलं पीतं पिष्ट्वा पयसैव ।
श्वित्रं निहन्तिनियतं रविवारे वैद्यनाथाज्ञा ॥
गुञ्जाफलाग्नि चूर्णन्तु लेपितं श्वेतकुष्ठनुत् ।
शिलापामार्गं भस्मापि लिप्ताश्वित्रं विनाशयेत् ॥

श्वित्रपञ्चानन तैलम् ।

एरण्ड तुलसी वीजंवागुजी चक्रमर्दकम् ।
तिक्तकोषातकी वीजं कृष्टाङ्कोठस्य वीजकम् ॥
गोमूत्र दधिदुग्धैश्च पचेदश्याज मूत्रकैः ।
कल्कं दत्त्वाशिला काशी पथ्या कुष्ठं विडङ्गकम् ॥
कटु तैलञ्च तल्लेपादोषद् दृष्ट्वा विलेपनैः ।
पञ्चानन मिदं तैलं श्वेत कुष्ठ कुलापहम् ॥

आरग्वधाद्यं तैलम् ।

आरग्वधं धवं कुष्ठं हरितालं मनःशिला ।
रजनीद्वय संयुक्तं पचेत्तैलं विधानवित् ॥
एतेनाभ्यञ्जनादेव क्षिप्रं श्वित्रं विनश्यति ॥

श्वेतारिः ।

शुद्धसूतं समं गन्धं त्रिफलां भृङ्गवागुजीम् ।
भल्लातकं तिलं कृष्णं निम्बवीजं समं समम् ॥
मर्दयेद् भृङ्गजद्रावैः शोष्यं पेष्यं पुनः पुनः ।

द्रव्यं कुर्य्यात् त्रिसप्ताहं रसः श्वेतारिको भवेत् ॥
मध्वाज्यै र्माषमात्रन्तु खादेद् श्वेतं विनाशयेत् ॥

पिबति सकटुतैलं गन्धपाषाण चूर्णं
रविकिरण सुतप्तं पामनो यः पलार्द्धम्।
त्रिदिन तदनुसिक्तः चीरभोजी च शीघ्रं
भवति कनकदीप्तिः कामरूपी मनुष्यः ॥

तीव्रेण कुष्ठेन परीत देहो
यः सोमराजीं नियमेन खादेत्।
संवत्सरं कृष्णतिल द्वितीयां
स सोमराजीं वपुषातिशेते ॥

घर्म्मसेवी कटुष्णेन वारिणा वागुजीं पिबेत् ॥
चीरभोजी च सप्ताहात् कुष्ठी कुष्ठं व्यपोहति ॥
अबल्गुज वीजकर्षं पीत्वा कोष्णेन वारिणा।
भोजनं सर्पिषा कार्य्यं सर्वं कुष्ठ विनाशनम् ॥

सहस्रशो दृष्टफलोऽयं योगः।

छिन्नायाः स्वरसो वापि सेव्यमानो यथाबलम्।
जीर्णे घृतेन भुञ्जीत मुद्गयूषौदनेन च ॥
अपि पूतिशरीरोऽपि दिव्यरूपी भवेन्नरः।
यः खादेदभयारिष्ट मरिष्टामलकानि वा ॥
स जयेत्सर्वकुष्ठानि मासादूर्द्ध्वं न संशयः ॥

पञ्चनिम्बम्।

निम्बस्य पत्रं मूलानि सत्वक्पुष्प फलानि च।
चूर्णितानि घृतचौद्र संयुतानि दिने दिने ॥

लिह्यात्पिबेद्वा मूत्रेण संयुक्तानुरदकेन वा ।
मदिरामलतोयेन पयसा वा यथाबलम् ॥
भुञ्जीत घृतयूषाद्यैः शाल्यन्नं पयसापिवा ।
सर्वंकुष्ठविसर्पार्शोनाडीदुष्टव्रणानपि ॥
कामालाञ्च गदानन्यां स्तथा पित्त कफास्रजान् ।
संवत्सर प्रयोगेण सर्ववर्ज्यं विवर्जितः ॥
नयत्येतत्पञ्चनिम्बं रसायन मनुत्तमम् ॥

पञ्चनिम्बम् ।

पुष्पकाले च पुष्पाणि फलकाले फलानि च ।
संचूर्ण्य पिचुमर्दस्य त्वङ्मूलानि दलानि च ॥
द्विरंशानि समाहृत्य भागिकानि प्रकल्पयेत् ।
त्रिफला त्र्यूषणं ब्रह्मी श्वदंष्ट्रारुष्कराग्निकाः ॥
विडङ्गसारवाराही लौह चूर्णामृताः समाः ।
हरिद्राद्वयाबल्गुज व्याधिघाताः सशर्कराः ॥
कुष्ठेन्द्रयव पाठाश्च कृत्वा चूर्णं सुसंयुतम् ।
खदिरासन निम्बानां घनक्वाथेन भावयेत् ॥
सप्तधा पञ्चनिम्बञ्च मार्कर स्वरसेन च ।
स्निग्ध शुद्ध तनुर्धीमान् योजयेच्च शुभे दिने ॥
मधुना तिक्त हविषा खदिरासन वारिणा ।
सेव्य सुष्णाम्बुना वापि कोल वृद्धया पलं पिबेत् ॥
जीर्णे च भोजनं काम्यं स्निग्धं लघु हितञ्चयत् ॥
विचर्चिकौडुम्बर पुण्डरीक-
कपाल दद्रुं किटिमालसादि ।

शतारुविस्फोट विसर्पपामां
कुष्ठ प्रकोपं विविधं किलासम् ॥
भगन्दरं श्लीपद वातरक्तं
जड़ान्ध्यनाड़ीव्रण शीर्षरोगान् ।
सर्वान् प्रमेहान् प्रदरांश्च सर्वान्
दंष्ट्राविषं मूलविषं निहन्ति ॥
स्थूलोदरः सिंह कृशोदरश्च
सुश्लिष्टसन्धिर्मधुनोपयोगात् ।
समोपयोगादपि ये दशन्ति
सर्पादयो यान्ति विनाशमाशु ।
जीवेच्चिरं व्याधि जराविमुक्तः
शुभे रतश्चन्द्रसमान कान्तिः ॥

निम्बस्य पुष्पफलमूलदलत्वचां प्रत्येकं भागद्वयं त्रिफलादेः प्रत्येकमेको भागः। अग्निश्चित्रकं वाराही वराहीकन्दः तदभावे चर्मकारालुकं लौहचूर्णं शोधितं पुटितसुजीर्णं लौहचूर्णम्। क्वाथनीय द्रव्यं गृहीत्वा अष्ट भागावशिष्टः क्वाथो ग्राह्यः तेन निम्बादि चूर्णस्य भावनासप्तधा एवं भृङ्गराज रसेन सप्तधा भावना। स्निग्धशुद्धतनुत्वं स्नेहक्रिया वमन विरेचनादि।

अमृतागुग्गुलुः।

अमृतायाः पलशतं दशमूल्या स्तथा शतम्।
पाठा मूर्वा बलातिक्ता दार्वी गन्धर्वहस्तकाः ॥
एषां दशपलान् भागान् विभीतक्याः शतं हरेत्।

द्वे शते च हरीतक्या आमलक्यास्तथा शतम् ॥
जलद्रोणत्रये पक्त्वा अष्ट भागावशेषितम् ।
प्रस्थं गुग्गुलु माहृत्य प्रस्थार्द्धञ्च घृतं पचेत् ॥
पाकसिद्धौ प्रदातव्यं गुड़ूच्याः सत्त्वमेव च ।
पलद्वयं तथा शुण्ठ्याःपिप्पल्याश्च पलद्वयम् ॥
ततो मात्रां प्रयुञ्जीत ज्ञात्वा दोष बलाबलम् ।
अष्टादशसु कुष्ठेषु वातरक्त गदेषु च ॥
कामलामामवातञ्च अग्निमान्द्यं भगन्दरम् ।
पीनसञ्च प्रतिश्याय प्लीहान मुदरं तथा ॥
एतान् रोगान् निहन्त्याशु भास्कर स्तिमिरं यथा ॥
अयं वातरक्ते प्रशस्तः ।

पञ्चतिक्तघृतगुग्गुलुः ।

निम्बामृता वृष पटोल निदिग्धिकानां
भागान् पृथक् दशपलान् विपचेद्घटेऽपाम् ।
अष्टांशशेषित रसेन सुनिश्चितेन
प्रस्थं घृतस्य विपचेत्त्रिचुभाग कल्कैः ॥
पाठा विड़ङ्ग सुरदारु गजोपकुल्या
द्विक्षार नागर निशा मिषिचव्य कुष्ठैः ।
तेजोवती मरिच वत्सक दीप्यकाग्नि
रोहिण्यरुष्कर वचा कणमूल युक्तैः ॥
मञ्जिष्ठयातिविषया वरया यमान्या
संशुद्ध गुग्गुलु पलैरपि पञ्चसंख्यैः ।
तत्से वितं विधिमति प्रबलं समीरं
सन्ध्यस्थि मज्जगत मप्यथ कुष्ठ मीदृक् ॥

नाड़ीव्रणार्बुद भगन्दर गण्डमाला
जत्रूर्द्ध सर्वगद गुल्म गुदोत्थ मेहान्।
यक्ष्मारुचिश्वसन पीनस कास शोष-
हृत्पाण्डुरोग गल विद्रधि वातरक्तम्॥

क्वाथारम्भसमये गुग्गुलुं श्लथपोट्टलिकायां बद्ध्वा दोला यन्त्रेण स्विन्नं कृत्वा तस्मिन क्वाथ जलेनक्षालयित्वा घृते निक्षिप्य पचेत्। दीप्यकं जीरा इति प्राचीना:।

करवीरतैलम्।

श्वेत करवीरमूलं विषांशकं साधितं गोमूत्रे।
चर्मदल सिध्म पामा विस्फोट क्रिमिकिटिमजित्तैलम्॥

कृष्णसर्पतैलम्।

मृतस्य कृष्णसर्पस्य शिरःपुच्छान्त्र वर्जितम्।
अन्तर्धूम कृतं भस्मवाकुजीतैल मिश्रितम्॥
एतेन मर्दनादेव गलत्कुष्ठं विनश्यति॥

कुष्ठराक्षसतैलम्।

सूतकं गन्धकं कुष्ठं सप्तपर्णञ्च चित्रकम्।
सिन्दूरञ्च रसोनञ्च हरिताल मवल्गजम्॥
आरग्वधस्यबीजानि जीर्णताम्रं मनःशिला।
प्रत्येकं कर्षमेतेषां कटुतैलं पलाष्टकम्॥
साधयेत्सूर्य्यतापेन सर्वकुष्ठ विनाशनम्।
श्वित्रमौड़ुम्बरं कच्छूं मांसवृद्धिं भगन्दरम्॥
विचर्चिकाञ्च पामानं वातरक्तं सुदारुणम्।

गम्भीरञ्च तथोत्तानं नाशयेदस्य भक्षणात्॥
कुष्ठराक्षस नामेदं सावर्ण्यं करणं परम्।
अश्विभ्यां निर्मितं ह्येतल्लोकानुग्रहहेतवे॥

कुष्ठकालानलतैलम्।

सूतं गन्धं शिला तालं काञ्जिकैर्मर्द्दयेद्दिनम्।
तल्लिप्तवस्त्रवर्त्तीं तां तैलाक्तां ज्वालयेदधः।
स्थिते पात्रे पतेत्तैलं गृहीत्वा लेपयेत्ततः।
कुष्ठस्थानं विशेषेण सर्वकुष्ठं हरत्यलम्॥
इदं कालानलं तैलं वातकुष्ठे महौषधम्॥

एषां समं काञ्जिकं सर्वेषां द्विगुणं तिलतैलम्। कल्कं वस्त्रे संलिप्य संशोष्य वर्त्तिं कुर्य्यात् तां तैलाक्तां संदंशिकाया ज्वालयित्वा उपरि तैलं दत्त्वा पतितं तैलमधःपात्रे गृह्णीयात्। कुष्ठस्थाने दद्यात्सिद्धफलः प्रयोगः।

षड्विन्दुतैलम्।

सिन्दूरामृत तालगैरिक हलाजाजी गदत्रूषणै-
र्हंत्यापाषाण रसोन वाण दहन स्नुह्यर्क दुग्धैर्निशा।
राजी गन्धक हिङ्गुभिः परिमितैः शुक्त्या पचेत्सार्षपं
तैलं प्रस्थमितं घृतस्य कुडवं पात्रं तथार्कादृसम्॥
गोमूत्रञ्च तथा विनीय सकलं पूतंमृतं रोगिणे
दद्यात्कुष्ठ विचर्चिकादिषु भिषङ्नाम्ना तु षड्विन्दुकम्॥
सर्वकुष्ठे सर्वव्रणे सर्वगलितक्षते।

विषतैलम्।

...लं हरिद्रे द्वे अर्कं तगरमेव च।

करवीर वचा कुष्ठ मास्फोता रक्तचन्दनम् ॥
मालती सिन्धुवारञ्च मञ्जिष्ठा सप्तपर्णकम्।
एषामर्द्ध पलान् भागान् विषस्य द्विपलं तथा ॥
चतुर्गुणे गवांमूत्रे तैलप्रस्थं विपाचयेत्।
श्वित्र विस्फोट किटिम कीटलूता विचर्चिकाः ॥
कण्डूकच्छुरिकायाश्च ये व्रणा विषदूषिताः।
ते सर्वेनाश मायान्ति तमः सूर्य्योदये यथा ॥
विषतैल मिदं नाम्ना सर्वव्रण विशोधनम् ॥

सोमराजीतैलम्।

सोमराजी हरिद्रे द्वे सर्षपाः कुष्ठमेव च।
करञ्जैड़गजावीजं पत्राण्यारग्वधस्य च ॥
विपचेत्सार्षपं तैलं नाड़ीदुष्टव्रणापहम्।
अनेनाशु प्रशाम्यन्ति कुष्ठान्यष्टादशैव तु ॥
नीलिका पिड़का व्यङ्गा गम्भीरं वातशोणितम्।
कण्डुकच्छु प्रशमनं दद्रु पामा निवारणम् ॥

वृहत्सोमराजीतैलम्।

सोमराजी तुला क्वाथे तथा दद्रुहनस्य च।
गोमूत्रस्य तथा पाचे कल्कं दत्त्वा विचक्षणः ॥
विपचेत्कार्षिकैर्भागैः प्रस्थं तैलन्तु सार्षपम्।
चित्रकं लाङ्गलाख्या च नागरं कुष्ठमेव च ॥
हरिद्रा नक्तमालञ्च हरितालं मनःशिला।
आस्फोतार्क करवीरं सप्तपर्णञ्च गोमयम् ॥

खदिरो निम्बपत्रञ्च मरिचं कासमर्दकम्।
एतानि श्लक्ष्णपिष्टानि कल्कं दत्त्वा विचक्षणः॥
हन्ति सर्वाणि कुष्ठानि क्रिमि दुष्टव्रणानि च।
क्रिटिमं दद्रुजातञ्च गात्रवैवर्ण्य मेव च॥
विशीर्णं चर्ममांसादि दृढ़ीकरणमुत्तमम्।
पाण्डुरोगं तथा कण्डूं विसर्पं हन्ति दारुणम्॥
ये चान्ये त्वग्गता रोगा स्तांस्तु शीघ्रं व्यपोहति॥

मरिचाद्यं तैलम्।

मरिचाल शिलाब्दार्क पयोऽश्वारि जटा त्रिवृत्
शकृद्रस विशालारुङ् निशायुग्दारुचन्दनैः॥
कटुतैलात्पचेत्प्रस्थं द्व्यर्चैर्विषपलान्वितैः।
सगोमूत्रै स्तदभ्यङ्गात् दद्रुश्वित्र विनाशनम्॥
सर्वेष्वपि च कुष्ठेषु तैल मेतत्प्रशस्यते॥

वृहन्मरिचाद्यं तैलम्।

मरिचं त्रिवृता दन्ती चीरमार्कं शकृद्रसः।
देवदारु हरिद्रे द्वे मांसी कुष्ठं सचन्दनम्॥
विशाला करवीरञ्च हरितालं मनःशिला।
चित्रको लाङ्गलाख्या च विडङ्गं चक्रमर्दकम्॥
शिरीषं कुटजो निम्बः सप्तपर्णः स्नुहाऽमृता।
शम्पाको नक्तमालोऽब्दं खदिरं पिप्पली वचा॥
ज्योतिष्मती च पलिका विषस्य द्विपलं भवेत्।
आढ़कं कटुतैलस्य गोमूत्रञ्च चतुर्गुणम्॥
[illegible]पात्रे लौह पात्रे वा शनैर्मृदग्निना पचेत्।

पक्का तैल वरं ह्येतन्न चयेत् कुष्ठकान् व्रणान् ॥
पामा विचर्चिका दद्रु कण्डू विस्फोटकानि च ।
वलयः पलितं छाया नीलीव्यङ्गं तथैव च ॥
अभ्यङ्गेन प्रणश्यन्ति सौकुमार्य्यञ्च जायते ।
प्रथमे वयसि स्त्रीणां यासां नश्यन्तु दीयते ॥
परामपि जरां प्राप्य न स्तना यान्ति नम्रताम् ।
बलीवर्दस्तुरङ्गो वा गजो वा वायुपीड़ितः ॥
एभिरभ्यञ्जनै र्गाढ़ं भवेन्मारुत विक्रमः ॥

कान्दर्पसारतैलम् ।

सप्तपर्ण स्तथा काली गुड़ूची पिचूमर्दकम् ।
शिरीषञ्च महातिक्ता जया तुम्बी मृगादनी ॥
निशा दशपलान् भागान् जलद्रोणे विपाचयेत् ।
तैलप्रस्थं समादाय गोमूत्रञ्च चतुर्गुणम् ॥
आरग्वधो भृङ्गराजो जया धुस्तूररात्रयः ।
ऐन्द्राशनाग्नि खर्जूरं गोमयार्कं स्नूहीच्छदम् ॥
तैलतुल्यं प्रदातव्यं स्वरसञ्च पृथक् पृथक् ।
महाकाल वचा ब्राह्मी तुम्ब्यग्नि गृहपुत्रिकाः ॥
कुचेला कुलका रात्रिर्मेघनामा च ग्रन्थिका ।
शम्पाक मर्कचीरञ्च कासुन्देश्वरमूलकम् ।
आखुजिङ्गी महातिक्ता विशाला च्छविपत्रकम् ॥
पूतिकास्फोत मूर्वा च सप्तपर्ण शिरीषकम् ॥
कुटजं पिचुमर्दश्च महानिम्बं तथैव च ।
गुड़ूची चन्द्ररेखा च सोमराट चक्रमर्दकम् ॥

तुम्बुरु भृङ्ग षड्याह्व कन्दकं कटुरोहिणी।
शटी दार्वी त्रिवृत्पञ्च ग्रन्थिकागुरुपुष्करम्॥
कर्पूरं कट्फलं मांसी सुरैलाटरुषाभयम्।
एतेषां कार्षिकैः कल्कैर्नाम्ना कन्दर्प उच्यते॥
अष्टादश विधं कुष्ठं ग्रन्थि मज्जगतं तथा।
हस्त पादाङ्गुली सन्धि गलितं सर्व सन्धिषु॥
अधिकानि च मांसानि यस्य गात्रे भविष्यति॥
नासाकर्णास्य वैकल्यं भेकाकार वपुस्त्वचम्॥
श्वेतं रक्तं तथा कुष्ठं नानावर्णं विपादिकम्।
पामादिस्फोटका नीली क्रिमिवृद्धिं तथैव च॥
कीटदद्रु मसूरी च किटिमं रक्तमण्डलम्
कुष्ठ मौडुम्बरं पद्मं महापद्मं तथैव च॥
गलगण्डार्बुदं हन्याद्गण्डमालां भगन्दरम्।
वातजं पित्तजञ्चैव श्लेष्मजं सान्निपातिकम्॥
एकोत्वगं द्वुत्वगञ्च कुष्ठं हन्यान्न संशयः॥

अमृतभल्लातकम्।

भल्लातकानां पवनोद्धतानां
वृन्तच्युतानाञ्च यदाढ़कं स्यात्।
तच्चेष्टका चूर्णकणै र्विघृष्य
प्रक्षालयित्वा विसृजेत्प्रवाते॥
शुष्कं पुनस्तद्विदलीकृतञ्च
ततः पचेदप्सु चतुर्गुणासु।
तत्पादशेषं परिपूतशीतं
क्षीरेणतुल्येन पुनः पचेत्तु॥

तत्पादशेषं पुनरेव शीतं
घृतेन तुल्येन पुनः पचेत्तु ।
तदर्द्ध या शर्करया विकीर्णं
ततः खजेनोन्मथितं विधाय ॥
तत्सन्तरात्तादुपजात वीर्य्यं
सुधारसादप्यधिकत्वमिति ।
प्रातर्विबुद्धः कृतदेवकार्य्यो
मात्राञ्च खादेत् स्वशरीर योग्याम् ॥
न चान्नपाने परिहार्य्यं मस्ति
नचातपि चाध्वनि मैथुने च ।
यथेष्ट चेष्टो विहितोपयोगाद्
भवेन्नरः काञ्चनराशि गौरः ॥
अनन्य मेधा नरसिंह तेजा
दृष्टेन्द्रियोऽव्याहत वुद्धिसत्त्वः ।
दन्ताश्च शीर्णाः पुनरुद्भवन्ति
केशाश्च शुल्काः पुनरेव दिव्याः ॥
नीलाञ्जनालि प्रतिमा भवन्ति
त्वचोविवर्णाः पुनरेव दिव्याः ।
विशीर्ण कर्णाङ्गुलि नासिकोऽपि
क्लिस्यद्गितो भिन्नगलोऽपि कुष्ठी ॥
सोऽपि क्रमादङ्कुरिताग्रशाख-
स्तरुर्यथा भाति नभोऽम्बु सिक्तः ।
उष्ट्रान् मयूरान् जयति स्वरेण
बलेन नागस्तुरगो जवेन ॥

रसायनस्यास्य नरः प्रसादाद्

बृहस्पतेरप्यधिकोऽपि बुद्ध्या।

ग्रन्थान् विशालान् पुनरुक्ति दोषान्

गृह्णाति शीघ्रं नच नश्यते तु।

कुर्वन्निमं कल्पमनल्पवृद्धि-

र्जीवेन्नरो वर्षशतानि पञ्च॥

राजाह्वयं सर्वरसायनानां

चकार योगं भगवानगस्त्यः॥

महाभल्लातकगुड़ः।

निम्बं गोपारुणा कट्वी त्रायान्ती त्रिफला घनम्।

पर्पटावल्गुजानन्ता वचा खदिर चन्दनम्॥

पाठा शुण्ठी शटी भार्गी वासा भूनिम्ब वल्कलम्।

श्यामेन्द्रवारुणी मूर्वा विडङ्गेन्द्र विषानलम्॥

हस्तिकर्णामृताद्रे का पटोलं रजनीद्वयम्।

कृतारग्वध सप्ताह्व कृष्णवेलोग्रटाफलम्॥

भूकन्दं त्वणपर्णञ्च जिङ्गी पङ्काट मूषली।

विष्वक्सेना च कैटर्य्यं शरपुङ्खाथ कञ्चुकी॥

एषां द्विपलिकान् भागान् जलद्रोणे विपाचयेत्।

अष्टभागावशिष्टन्तु कषाय मवतारयेत्॥

भल्लातक सहस्राणि त्रीणिच्छित्वाम्बणोऽम्भसि।

चतुर्भागावशेषन्तु कषाय मवतारयेत्॥

तौ कषायौ समादाय वस्त्रपूतौ च कारयेत्।

गुडस्य तु तुल्यां ताभ्यां कषायाभ्यां पचद्भिषक्॥

भल्लातक सहस्राणां मज्जानं तत्र दापयेत् ।
त्रिकटु त्रिफला मुस्त सैन्धवानां पलं पलम् ॥
दीप्यकस्य पलञ्चैव चातुर्जातं पलांशिकम् ।
सच्चूर्ण्यं प्रक्षिपेद्दत्त गन्धकञ्च चतुःपलम् ॥
स्निग्धभाण्डे विनिक्षिप्य स्थापयेत्कुशलो भिषक् ।
महाभल्लातकोह्येष महादेवेन निर्मितः ॥
जगतस्तु हितार्थाय जयेच्छीघ्रं निषेवितः ।
श्वित्र मौडुम्बरं दद्रु मृष्यजिह्वं सकाकणम् ॥
पुण्डरीकञ्च चर्म्माख्यं विस्फोटं मण्डलं तथा ।
कण्डूं कपाल कण्डूञ्च पामाणं सविपादिकम् ॥
वातरक्त भूदावर्त्तं पाण्डुरोगं व्रण क्रिमीम् ।
अर्शांसि षट्प्रकाराणि कासंश्वासं भगन्दरम् ॥
तदभ्यासेन पलित मामवातं सुदुस्तरम् ।
अनुपाने प्रयोक्तव्यं छिन्ना क्वाथं पयोऽथवा ॥
भोजने च तथा योज्य मुष्णञ्चान्नं विशेषतः ॥

अमृताङ्कुरलौहम् ।

हुताशमुख संशुद्धं पलमेकं रसस्य वै ।
पलं लौहस्य ताम्रस्य पलं भल्लातकस्य च ॥
गन्धकस्य पलञ्चैक मभ्रकस्य च गुग्गुलोः ।
हरीतकी बिभीतक्योश्चूर्णं कर्षद्वयं द्वयोः ॥
अष्टमाषाधिकं तत्र धात्र्याः पाणितलानि षट् ।
घृतं द्व्यष्टगुणं लौहात् द्वात्रिंशत् त्रिफला जलम् ॥
एवं कृत्वा पचेत्पात्रे लौहे च विधिपूर्वकम् ।

पाक मेतस्य जानीयात् कुशलो लौहपाकवत् ॥
विबुद्धः प्रातरुत्थाय गुरुदेवद्विजार्च्चकः ।
रक्तिकादि क्रमेणैव घृत भ्रामर नर्द्दितम् ॥
लौहे लौहस्य दण्डेन कुर्य्यादेतद्रसायनम् ।
अनुपानञ्च कुर्वीत नारिकेलोदकं पयः ॥
सर्वकुष्ठ हरं श्रेष्ठं बलीपलित नाशनम् ।
पाण्डुमेहामवातघ्नं वातरक्त रुजापहम् ॥
क्रिमिशोथाश्मरीशूलदुर्णामवातरोगनुत् ।
क्षयं हन्ति महाश्वासमत्यर्थं शुक्रवर्द्धनम् ॥
अग्निसन्दीपनं हृद्यं कान्तायुर्बलवृद्धिकृत् ॥

विवर्ज्ज्य शाकाम्लमपि स्त्रियञ्च
सेव्यो रसो जाङ्गलजाविकानाम् ।
शाल्योदनं षष्टिक माज्यमुद्ग
क्षौद्रं गुड़ क्षीर सितक्रियायाम् ॥
शालिञ्च गुर्वादि बृहत् करञ्ज
शिलाजतु क्षौद्रयुतं पयश्च ।
सर्पिर्युतान् भक्षयतो विहङ्गान्
प्रपूर्य्यते दुर्वल देह धातुः ॥
कृष्णस्य पक्षस्य सिते तु पक्षे-
चिपक्षराते ण यथा शशाङ्कः ॥

पाकलक्षणं यथा ।

वस्त्रे निष्पीड़ित सूक्ष्मेस्थूलतन्तौ घने दृढ़े ।
समुद्रां जायते व्यक्तं न निःसरति सन्धिभिः ॥

नच पञ्चायते वह्नौ तदा सिद्धिं विनिर्दिशेत् ॥

हुतास मुख संशुद्ध रस गन्धकाभ्यां कज्जली कृत्य प्रस्तरभाजने पिण्डिकाकार्य्या ततः पिण्डिकोपरि तप्त-ताम्रभाजनं निवेशनीयं ततः किञ्चित्पर्पटीरा कृतौ भूतायां षोड़शांश टङ्गनचारं दत्त्वा अन्य मूषिकायां कृत्वा यावद्गन्धक सम्बन्धो नोपलभ्यते तावतेव ध्मातव्यम्। एवमग्नौ स्थिरीकृत्य वसस्य प्ल १। एवं लौहादि गुग्गु-ल्वन्तानां प्रत्येकं प्ल १ घृतं प्ल १६ सर्वमेकी कृत्य लौह-पात्रे त्रिफलाक्काथेन पचनीयं शेष पाके प्रक्षेपार्थं यथोक्त भागं त्रिफला चूर्णम्।

उदयभास्करः।

गन्धकेन हृतं ताम्रं दशभागं समुद्धरेत्।
उषणं पञ्चभागं स्यादमृतञ्च द्विभागिकम् ॥
दातव्यं कुष्ठिने सम्यगनुपानस्य योगतः।
गलिते स्फुटिते चैव विपुले मण्डले तथा ॥
विचर्चिका दद्रुपामा सर्वकुष्ठ प्रशान्तये ॥

रसमाणिक्यम्।

तालकं वंशपत्राख्यं कुष्माण्डसलिले चिपेत्।
सप्तधा वा त्रिधा वापि दध्नाम्लेन तथैव च ॥
शोधयित्वा पुनः शुष्कं चूर्णयेत्तण्डुलाकृतिम्।
तत शरावके यन्त्रे स्थापयेत्कुशली भिषक् ॥
वदरी पल्लवोत्थे न लेपनं कारयेत्ततः।
अरुणाभ मधःपात्रं तावज्ज्वाला प्रदीपयेत् ॥

स्वाङ्गशीतं समुद्धृत्य माणिक्याभो भवेद्रसः ।
घृतक्षौद्रेण संमर्द्य खादयेद्रक्तिका द्वयम् ॥
संपूज्य देवदेवेशं कुष्ठरोगाद्विमुच्यते ।
स्फूटितं गलितं कुष्ठं वातरक्तं भगन्दरम् ॥
नाड़ीव्रणं व्रणंदुष्टमुपदंशं विचर्च्चिकाम् ।
नासास्यसम्भवान् रोगान् क्षतान् हन्यात्सुदारुणाम् ॥
पुण्डरीकञ्च चर्म्माख्यं विस्फोटं मण्डलं तथा ॥

तालकेश्वरः ।

कुष्माण्ड त्रिफला तैल कन्या काञ्जिक भावितम् ।
तालकं तुल्य गन्धं स्यादर्द्धंपारद मर्दितम् ॥
अजाक्षीरेण निम्बूक कन्यातोयैर्दिन त्रयम् ।
प्रत्येकं भावयेत् शुष्कं चक्रिकाकारतां गतम् ॥
विपचेत्खण्डिका मध्ये पलाशक्षार मध्यगम् ।
यामान् द्वादश शीतेऽस्मिन् प्रयोज्यं रक्तिकाद्वयम् ॥
हन्त्यष्टादश कुष्ठानि रोमविध्वंसनं तथा ।
विविधं वातरक्तञ्च नाड़ीदुष्ट व्रणानि च ॥
कवोटिकां विना केवल क्षार मध्यगं कृत्वापचेत् ।

तालकेश्वरः ।

दद्रुघ्नवानाङ्घ्रि रसं दत्वा तालं सुचूर्णितम् ।
पुनःपुनश्च संमर्द्य शुष्कं कृत्वा पुटेद्दहेत् ॥
दृढ़स्थाल्यां घृतं क्षारं पलाशस्याप्य पर्य्यधः ।
ततोज्वाला प्रदातव्या दिनरात्रं मृतं भवेत् ॥

शुक्लवर्णं यदा च स्यादग्नौ दत्ते नधूमकम्।
तदा जातं मृतं तालं सर्वकुष्ठ विनाशनम्॥
गलत्कुष्ठं वातरक्तं ताम्रवर्णञ्च मण्डलम्।
शीतपित्त महादद्रु च्छुचुन्दर विनाशनम्॥
पथ्यं मसूरं चणकं मुद्गसूपं यथेच्छया॥
अस्ति दृष्टफलोऽयं फिरिङ्गिमतः।

महातालकेश्वरः॥

संमर्द्य तालकं शुष्कं वंशपत्राख्य मुच्चकैः।
कुष्माण्डनीरैः सम्भाव्य त्रिदिनं शोधयेत्पुनः॥
घृतकन्याद्रवैर्भूयो भावयेच्च दिनत्रयम्।
संमर्द्य काञ्जिकेणैव दध्नाम्लेन विमर्दयेत्॥
संमर्द्य चूर्णं सलिले रसे योनर्नवे पुनः।
त्रिदिनं मर्दयित्वा तु कारयेत् खटिकाकृतिम्॥
स्थाल्यां दृढ़तरायान्तु पलाशक्षारसञ्चयम्।
उपर्य्यधस्तालकस्य क्षारं दत्वा शरावकैः॥
पिधाय लेपयेद्यत्नात्पूरयेत् क्षारसञ्चयम्।
पुनारुद्धं शरावेण लेपयेत्तद्दृढ़ं ततः॥
द्वात्रिंशद्यामपर्य्यन्तं वह्निज्वाला प्रदीपयेत्।
एवं सिद्धेन तालेन गन्धतुल्येन मेलयेत्॥
द्वयोस्तुल्यं जीर्णताम्रं वालुकायन्त्रगं पचेत्।
अयं तालेश्वरो नाम रसः परमदुर्लभः॥
हन्त्यष्टादशकुष्ठानि वातशोणितनाशनः।
रक्तमण्डल मत्युग्रं स्फुटितं गलितं तथा॥

बहुरूपं सर्वजातं नाशयेदविकल्पतः ।
दुष्टव्रणञ्च वीसर्पं त्वग्दोषञ्च विनाशयेत् ॥
दृष्टो वारसहस्रञ्च रोगवारणकेशरी ॥

पञ्चतिक्तघृतम् ।

निम्बं पटोलं व्याघ्रीञ्च गुडूचीं वासकं तथा ।
कुर्य्याद्दशपलान् भागान् एकैकस्य सुकुट्टितान् ॥
जलद्रोणे विपक्तव्यं यावत्पादावशेषितम् ।
घृतप्रस्थं पचेत्तेन त्रिफला गर्भसंयुतम् ॥
पञ्चतिक्तमिदं ख्यातं सर्पिः कुष्ठविनाशनम् ।
अशीतिं वातजान् रोगांश्चत्वारिंशच्च पैत्तिकान् ॥
विंशतिं श्लैष्मिकांश्चैव पानादेवापकर्षति ।
दुष्टव्रण क्रिमीनर्शः पञ्चकासांश्च नाशयेत् ।

पृथ्वीसारतैलम् ।

चित्रकस्याथ निर्गुण्ड्या हयमारस्य मूलतः ।
नाड़ीचवीजाद्विपतः काञ्जिपिष्टं पलं पलम् ॥
करञ्जतैलाष्टपलं काञ्जिकस्य पलं पुनः ।
मिश्रितं सूर्य्यसंपक्वं तैलं कुष्ठव्रणास्रजित् ॥

खदिरारिष्ट ।

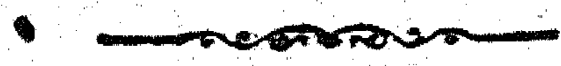
खदिरस्य तुलार्द्धन्तु देवदारु च तत्समम् ।
वाकुची द्वादशपला दार्व्वीस्यात्पलविंशतिः ॥
त्रिफला विंशतिपलान्यष्टद्रोणेऽम्भसः पचेत् ।
कषाये द्रोणशेषे च पूते शीते विनिक्षिपेत् ॥

तुलाद्वयं माक्षिकस्य तुलैका शर्करा मता।
धातक्या विंशतिपलं कक्कोलं नागकेशरम्॥
जातीफलं लवङ्गैला त्वक् पत्राणि पृथक् पृथक्।
पलोन्मितानि कृष्णाया दद्यात्पलचतुष्टयम्॥
घृतभाण्डे विनिक्षिप्य मासादूर्द्ध पिबेत्ततः।
महाकुष्ठानि हृद्रोगं पाण्डुरोगार्वुदं तथा॥
गुल्मं ग्रन्थिक्रिमीन् कासं तथा प्लीहोदरं जयेत्।
एष वै खदिरारिष्टः सर्वकुष्ठनिवारणः॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां कुष्ठाधिकारः समाप्तः।

अथार्शोऽधिकारः।

दुर्नाम्नां साधनोपायश्चतुर्धा परिकीर्त्तितः।
भेषजक्षारशस्त्राग्नि साध्यत्वादाद्य उच्यते॥
यद्वायोरानुलोम्याय यदग्निबलवृद्धये।
अनुपानौषधद्रव्यं तत्सेव्यं नित्यमर्शसैः॥
शुष्कार्शसां प्रलेपादिक्रिया तीक्ष्णा विधीयते।
स्राविणां रक्तमालोक्य क्रिया कार्य्यास्रपैत्तिकी॥
स्नुक् क्षीरं रजनीयुक्तं लेपाद्दुर्नामनाशनम्।
कोषातकीरजोघर्षान्निपतन्ति गुदोद्भवाः॥

अर्कक्षीरं स्नुहीक्षीरं तिक्ततुम्बयाश्च पल्लवाः ।
करञ्जो वस्तमूत्रञ्च लेपनं श्रेष्ठमर्शसाम् ॥

अर्शोघ्नी गुदजा वर्त्तिर्गुड़घोषाफलोद्भवा ।
ज्योत्स्निका मूलकल्केन लेपो रक्तार्शसां हितः ॥

तुम्बीबीजं सोद्भिदन्तु काञ्जिपिष्टं गुड़ीचयम् ।
अर्शोहरं गुदस्थं स्याद्दधिमाहिषमश्नतः ॥

महारोधिप्रदेशस्य पथ्या कोषातकी रजः ।
सफेनं लेपतो हन्ति लिङ्गवर्त्तिर्नसंशयः ॥

अपामार्गोद्भवान्मूलात् क्षारः सहरितालकः ।
लिङ्गार्शो लेपतो हन्ति चिरजातमसंशयम् ॥

वातातिसारवद्भिन्नवर्चांस्यर्शांस्युपाचरेत् ।
उदावर्त्तविधानेन गाढ़विट्कानि चासकृत् ॥

विड्विबद्धे हितं तक्रं यमानी विटसंयुतम् ।
वातश्लेष्मार्शसां तक्रात्परं नास्तीह भेषजम् ॥

तत्प्रयोज्यं यथादोषं सस्नेहं रूक्षमेव वा ।
न विरोहन्ति गुदजाः पुनस्तक्रसमाहिताः ॥

त्वचं चित्रकमूलस्य पिष्ट्वा कुम्भं प्रलेपयेत् ।
तक्रं वा यदि वा तत्र जातमर्शोहरं पिबेत् ॥

पित्तश्लेष्मप्रशमनी कच्छुकण्डूरुजापहा ।
गुदजान्नाशयत्याशु योजिता सगुड़ाभया ॥

सगुड़ां पिप्पलीयुक्तामभयां घृतभर्जिताम् ।
त्रिवृद्दन्तियुतां वापि भक्षयेदानुलोमिकीम् ॥

तिला रुष्करसं योगं भक्षयेदग्निवर्द्धनम् ।
कुष्ठरोगहरं श्रेष्ठमर्शसां नाशनं परम् ॥

गोमूत्राध्युषितां दद्यात्सगुड़ां वा हरीतकीम् ।
पञ्चकोलयुतं वापि तक्रमर्शःसु प्रदापयेत् ॥
स्विन्नं शौरणं कन्दं पक्वाग्नौ पुटपाकवत् ।
आद्यात्सतैललवणं दुर्नाम्नां विनिवृत्तये ॥
स्विन्नं वार्त्ताकुफलं घोषायाः क्षारजेन सलिलेन ।
तद्घृत भ्रष्टं युक्तं गुड़ेनात्यसितो योऽत्ति ॥
पिबति च नूनं तक्रं तस्याशेवातिवृद्धगुदजानि ।
यान्ति विनाशं पुंसां सहजान्यपि सप्तरात्रेण ॥
असितानां तिलानाञ्च प्रकुञ्चं शीतवार्य्यनु ।
खादतोऽर्शांसि नश्यन्ति द्विजदार्ढ्याङ्गपुष्टिदम् ॥

नागराद्योमोदकः ।

सनागरारुष्करं वृद्धदारकं
गुड़ेन यो मोदकमत्युदारकम् ।
अशेषदुर्नामकरोगदारकं
करोति वृद्धं सहसैव दारकम् ॥
चूर्णे चूर्णसमो देयो मोदके द्विगुणो गुड़ः ॥

लवणोत्तमादिचूर्णम् ।

लवणोत्तमवह्निकलिङ्गयवान्
चिरबिल्वमहापिचुमर्दयुतान् ।
पिब सप्तदिनं मथितालुलितान्
यदि मर्दितुमिच्छसि पायुगदान् ॥

स्वल्पशूरणमोदकः ।

मरिचमहौषधचित्रकशूरणभागा यथोत्तरं द्विगुणाः ।

सर्वैसमो गुड़भागः सेव्योऽयं मोदकः सिद्धफलः॥
ज्वलनं ज्वलयति जाठरमुन्मूलति गुल्मशूलगदान्।
निःशेषयति श्लीपदमवश्यमर्शांसि नाशयत्याशु॥

बृहच्छूरणमोदकः।

शूरणषोड़शभागा वह्नेरष्टौ महौषधस्यातः।
अर्द्धेन भागयुक्तिर्मरिचस्य ततोऽपि चार्द्धेन त्रिफला
कणा समूला तालीशारुष्करक्रिमिघ्नानाम्।
भागा महौषधसमा दहनांशा तालमूली च॥
भागः शूरणतुल्यो दातव्यो वृद्धदारकस्यापि।
भृङ्गैले मरिचांशे सर्वाण्येकत्र सञ्चूर्ण्य।
द्विगुणेन गुड़ेन युतः सेव्योऽयं मोदकः प्रकामघनैः।
गुरुवृष्य भोज्य रहितैर्षितरैसूपद्रव्यं कुर्य्यात्॥
भस्मकमनेन जनितं पूर्वमगस्तस्य प्रयोगराजेन।
भीमस्य मारुतेरपि येन तौ महाग्नी जातौ॥
अग्निदलवृद्धिहेतुर्न केवलं शूरणो महावीर्य्यः।
प्रभवति शस्त्रक्षाराग्निभिर्विनाप्यर्शसामिषः॥
श्वयथुश्लीपदगरजिन्‌हणीञ्च तथाहिक्कामनिलजाम्।
नाशयति वलीपलितं मेधां कुरुते वृषत्वञ्च॥
हिक्कां श्वासं कासं सराजयक्ष्मप्रमेहांश्च।
प्लीहानञ्चाथोग्रं हन्तीति रसायनं पुंसाम्॥

श्रीबाहुशालीगुड़ः।

त्रिवृत्तेजोवती दन्ती श्वदंष्ट्रा चित्रकं शठी।
गवाक्षी मुस्तविश्वाह्व विड़ङ्गानि हरीतकी॥

पलोन्मितानि चैतानि प्रलान्यष्टान्यरुष्करात् ।
षट् पलं वृद्धदारस्य शूरणस्य च षोड़श ॥
जलद्रोणद्वये क्वाथ्यञ्चतुर्भागावशेषितम् ।
पूतन्तु तं रसं भूयः क्वाथ्ये भ्यस्त्रिगुणो गुड़ः ॥
लेहं पचेत्तु तं तावत् यावद्दार्वी प्रलेपनम् ।
अवतार्य्य ततः पश्चाच्चूर्णानीमानि दापयेत् ॥
त्रिवृत्तेजोवती कन्दचित्रकान् द्विपलांशिकान् ।
एला त्वङ्मरिचञ्चापि गजाह्वाञ्चापि षट् पलम् ॥
द्वात्रिंशत्पलमेवात्र चूर्णं दत्त्वा निधापयेत् ।
ततोमात्रां प्रयुञ्जीत जीर्णे चीररसाशनः ॥
पञ्चगुल्मान् प्रमेहांश्च पाण्डुरोगं हलीमकम् ।
जयेदर्शांसि सर्वाणि तथा सर्वोदराणि च ॥
दीपयेन्न हणीं मन्दां यक्ष्माणमपकर्षति ।
पीनसे च प्रतिश्याये आढ्यवाते तथैव च ॥
अयं सर्वगदेष्वेव कल्याणो लेह उत्तमः ।
दुर्नामारिरयञ्चाशु दृष्टो वारसहस्रशः ॥
भवन्त्येनं प्रयुञ्जानः शतवर्षं निरामयाः ।
आयुषो दैर्घ्यजननो वलीपलितनाशनः ॥
रसायनवरश्चैव मेधाजनन उत्तमः ॥
गुड़ः श्रीबाहुशालोऽयं दुर्नामारिः प्रकीर्त्तितः ॥
सुखंमर्द्दः खरस्पर्शो गन्धवर्णरसान्वितः ।
पीड़ितो भजते मुद्रां गुड़ः पाकमुपागतः ॥

प्राणदागुड़िका ।

त्रिपलं शृङ्गवेरस्य चतुर्थं मारिचस्य च ।

पिप्पल्याः कुड़वार्द्धञ्च चव्यास्य पलमेव च ॥
तालीशपत्रस्य पलं पलार्द्धं केशरस्य च ।
द्वे पले पिप्पलीमूलादर्द्धं कर्षञ्च पत्रकात् ॥
सूक्ष्मैलाकर्षमेकञ्च कर्षस्त्वगम्णालयोः ।
गुड़ात्पलानि त्रिंशच्च चूर्णमेकत्र कारयेत् ॥
अक्षप्रमाणा गुड़िका प्राणदेति प्रकीर्त्तिता ।
पूर्वं भक्ताच्चपश्चाच्च भोजनस्य यथाबलम् ॥
मद्यं मांसरसं यूषं क्षीरं तोयं पिवेदनु ।
हन्यादर्शांसि सर्वाणि सहजान्यस्रजान्यपि ॥
वातपित्तकफोत्थानि सन्निपातोद्भवानि च ।
पानात्यये मूत्रकृच्छ्रे वातरोगे गलग्रहे ॥
विषमज्वरे च मन्देऽग्नौ पाण्डुरोगे तथैव च ।
क्रिमिहृद्रोगिणाञ्चैव गुल्मशूलार्त्तिनां तथा ॥
श्वासकासपरीतानामिषा स्यादमृतोपमा ।
शुण्ठ्याः स्थानेऽभया देया विड्ग्रहे पित्तवायुजे ॥
प्राणदायां सिता देया चूर्णमानाच्च चतुर्गुणा ।
अम्लपित्ताग्निमान्द्यादौ प्रयोज्या गुदजातुरे ॥
पक्केन गुड़काः कार्य्या गुड़ेन सितयाथवा ।
परं हि वह्निसंसर्गाल्लघिमानं भजन्ति ताः ॥
रक्तार्शसामुपेक्षेत रक्तमादौ स्रवद्भिषक् ।
दुष्टास्रे निगृह्णीते तु शूलानाहावसृग्गदाः ॥
शक्रक्काथः सविश्वो वा किम्वा विल्वशलाटवः ।
योज्या रक्तार्शसैस्तद्वत् ज्योत्स्निकामूललेपनम् ॥
नवनीततिलाभ्यासात् केशर नवनीतशर्कराभ्यासात् ।

दधिसरमथिताभ्यासात् गुदजाः शाम्यन्ति रक्तवहा ॥
समङ्गोत्पल मोचाह्वतिरीट तिलचन्दनैः ।
छागक्षीरं प्रयोक्तव्यं गुदजे शोणिताहम् ॥
कोमलं नलिनीपत्रं पिष्टा खादेत्सशर्करम् ॥
प्रातराजं पयः पीत्वा रक्तस्रावाद्विमुच्यते ॥

सशर्करं कृष्ण तिलस्य कल्कं
वस्तीपयोभिः पिबति प्रभाते ।
सद्यो हरत्येवगुदोत्थ रक्तं
योगोऽयमित्थं गिरिश प्रयुक्तः ॥

कौटजं कल्क मादाय पिष्टा तक्रे णबुद्धिमान् ।
पीत्वा रक्तार्शसो रक्तस्रुतिमाशु नियच्छति ॥
तण्डुल सलिलो पेतं कल्क मपामार्गजं तिवतः ।
क्षीर मनुवाप्य भीरोगु दजाः शाम्यन्ति रक्तवहाः ॥
दाडि मस्य रसः पेयः शर्करामधुरीकृतः ॥

कुटजलेहः ।

कूटजत्वक् पल शतं जलद्रोने विपाचयेत् ।
अंष्टभागावशिष्टन्तु कषायमवतारयेत् ॥
वस्त्रपूतं पुनः क्वाथं पचेल्लेहत्वमागतम् ।
भल्लातकं विडङ्गानि त्रिकटु त्रिफले तथा ॥
रसाञ्जनं चित्रकञ्च कुटजस्य फलानि च ।
वचामतिविषां बिल्वं प्रत्येकञ्च पलंपलम् ॥
गुडत्वक्रानि तिं शञ्च चूर्णीकृत्य विनिक्षिपेत् ।
मधुनः कुडवं दद्याद्घृतस्य कुडवं तथा ॥

एषा लेहः शमयति अर्शो रक्तसमुद्भवम् ।
वातिकं पैत्तिकञ्चापि श्लैष्मिकं सान्निपातिकम् ॥
ये च दुर्नामजा रोगास्तान् सर्वान्नाशयत्यपि ।
अम्लपित्तमतीसारं पाण्डुरोगमरोचकम् ॥
ग्रहणीमार्दवं कार्श्यं श्वयथुं कामलामपि ।
अनुपानं घृतं दद्यान्मधु तक्रं जलं पयः ॥
रोगानीकविनाशाय कौटजो लेह उत्तमः ॥

अग्निमुखं लौहम् ।

त्रिवृच्चित्रक निर्गुण्डी स्नुही मुण्डिरिका झटा ।
प्रत्येकशोऽष्ट पलिका जलद्रोणे विपाचयेत् ॥
पलत्रयं विडङ्गाच्च व्योषं कर्षत्रयं पृथक् ।
त्रिफलायाः पलं पञ्च शिलाजतु पलं न्यसेत् ॥
दिव्यौषधि हतस्यापि वैकङ्कत हतस्य वा ।
पलद्वादशकं देयं रुक्म लौहस्य चूर्णितम् ॥
पलैश्चतुर्विंशत्याज्यान्मधुशर्करयोरपि ।
घनीभूते सुशीते च दापयेदवतारिते ॥
एतदग्निमुखं नाम दुर्नामान्तकरं परम् ।
मन्दमग्निं करोत्याशु कालाग्निसमतेजसम् ॥
पर्वतानपि जीर्य्यन्ति प्राशनादस्य देहिनाम् ।
गुरुवृष्यानुपानानि पयो मांसरसोहितः ॥
दुर्नाम पाण्डुश्वयथु कुष्ठ प्लीहोदरापहम् ।
अकाल पलितं हन्यादामवातं गुदामयम् ॥
न स रोगोऽस्ति यश्चापि न निहन्ति चणादिदम् ।

करीर काञ्जिकादीनि ककारादीनि वर्जयेत् ॥

माणशूरणाद्यं लौहम् ।

माण शूरण भल्लात त्रिवृद्दन्ती समन्वितम् ।
त्रिकत्रय समायुक्तमयो दुर्नाम नाशनम् ॥

नित्योदितरसः ।

मृत सूतार्क लौहाभ्र विषं गन्धं समं समम् ।
सर्वतुल्यां शभल्लातफलमेकत्र चूर्णयेत् ॥
द्रवैः शूरण माणोत्थैर्भाव्यं खल्ले दिनत्रयम् ।
माषमात्रं लिहेदाज्ये रसेश्चार्शांसि नाशयेत् ॥
रसो नित्योदितो नाम गुदोद्भव कुलान्तकः ॥

रसगुडिका ।

रसस्तु पादिक स्तुल्या विडङ्ग मरिचाभ्रकाः ।
गङ्गापालङ्कज रसे खल्लयित्वा पुनः पुनः ॥
रक्तिमात्रा गुदार्शोघ्नी वह्नेरत्यर्थ दीपनी ॥
कण्टकिफलान्तमुषलचारी गोरोचना जलम् ।
लेपमात्रेण विस्राव्य रसान् हन्ति गुदाङ्कुरान् ॥
भावितं रजनीचूर्णैः स्नूहीचीरे पुनः पुनः ।
बन्धनात्सुदृढ़ं सूत्रं छिनत्यर्शो न संशयः ॥
वेगावरोधं स्त्रीपृष्ठयान् मुत्कटकासनम् ।
यथास्वं दोषलञ्चान्नमर्शसः परिवर्जयेत् ॥

चन्द्रप्रभागुडिका ।

क्रिमिरिपुदहनव्योषत्रिफलामरदारुचव्यभूनिम्बम् ।

न पानभोज्ये परिहार्य्यमस्ति
न शीतवातातपमैथुनेषु ॥
शम्भुं समभ्यर्च्य कृतप्रणामं
प्राप्ता गुडी चन्द्रमसः प्रसादात् ॥
शुक्रदोषान्निहन्त्यष्टौ प्रमेहानपि विंशतिम् ।
बलीपलित निर्मुक्तो वृद्धोऽपि तरुणायते ॥
वृद्धवैद्योपदेशेन पलार्द्धं रसगन्धकम् ।
केवलं मूर्च्छितं वापि पलं वा दापयेद्रसम् ॥
अभ्रकञ्च त्रिपिलकश्चित्यलमानं भिषग्वरः ।
संमर्द्य मधुसर्पिर्भ्यामादौ रक्तिचतुष्टयम् ॥
भक्ष्यं वृद्ध्या यथा युक्ति यावन्माष चतुष्टयम् ।
त्रिवृद्दन्ती त्रिजातानां कर्षमानं पृथक् पृथक् ॥

पिप्पल्याद्यं तैलम् ।

पिप्पलीमधुकं बिल्वं शताह्वां मदनं वचाम् ।
कुष्ठं शठीं पुष्कराख्यं चित्रकं देवदारु च ॥
पिष्ट्वा तैलं विपक्तव्यं द्विगुणक्षीरसंयुतम् ।
अर्शसां मूढ़वातानां तत् श्रेष्ठमनुवासनम् ॥
गुदनिःसरणं शूलं मूत्रकृच्छ्रं प्रवाहिकाम् ।
कट्यूरुपृष्ठदौर्बल्यमानाहं वङ्क्षणे रुजम् ॥
पिच्छास्रावं गुदे शोथं वातवर्चोविनिग्रहम् ।
उत्थानं बहुशो यच्च जयेच्चैवानुवासनात् ॥

अभयारिष्टः ।

अभयायास्तुलामेकां मृद्वीकार्द्धंतुलां तथा ।

विडङ्गस्य दशपलं मधूककुसुमस्य च॥
चतुर्द्रोणे जले पक्का द्रोणमेवावशेषयेत्।
शीतीभूते रसे तस्मिन् पूते गुड़तुलां क्षिपेत्॥
श्वदंष्ट्रां त्रिवृतां धान्यश्यातकीमिन्द्रवारुणीम्।
चव्यं मधुरिकां शुण्ठीं दन्तीं मोचरसन्तथा॥
पलयुग्ममितं सर्वं पात्रे महति मृण्मये।
क्षिप्ता संरुध्य तत्पात्रं मासमात्रन्निधापयेत्॥
ततो जातरसं ज्ञात्वा परिस्राव्य रसन्नयेत्।
बलं कोष्ठञ्च वह्निञ्च वीक्ष्य मात्रां प्रयोजयेत्॥
अर्शांसि नाशयेच्छीघ्रन्तथाष्टावुदराणि च।
वर्च्चोमूत्रविविबघ्नो वह्निं सन्दीपयेत्परम्॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां अर्शोऽधिकारः समाप्तः।

अथ भगन्दराधिकारः।

गुदस्य श्वयथुं दृष्ट्वा विशोध्य शोधयेत्ततः।
रक्तावसेचनं कार्य्यं यथा पाकं न गच्छति॥

उपवासादिना शोधयेत् वमन विरेचनादिना शोधयेत्। रक्तावसेचनं जलौकादिभिः॥

वटपत्रेष्टका शुण्ठी गुडूच्यः सपुनर्नवाः।

सुपिष्टाः पिड़कावस्थे लेपः शस्तो भगन्दरे ॥

स्नुह्यर्कं दुग्धदार्वीभिर्वर्त्तिं कृत्वा विचक्षणः ।
भगन्दर गतिं ज्ञात्वा पूरयेत्तां प्रयत्नतः ॥
एषा सर्वशरीरस्थां नाड़ीं हन्यान्नसंशयः ॥

तिलाभयालोध्र मरिष्टपत्रं
निम्बे वचा लोध्रमगारधूमम् ।
भगन्दरे नाड्यपदंशयोश्च
दुष्टव्रणे शोधन रोपणोऽयम् ॥

समभाग पिष्टं लेपद्वयम् ।

त्रिफलारस संपिष्ट विड़ालास्थि प्रलेपनम् ।
भगन्दरं निहन्त्याशु दुष्टव्रण हरं परम् ॥
भगन्दरं प्रत्यहन्तु सुधौतं त्रिफलाम्बुना ।
त्रिफलारस पिष्टेन मार्जारास्थ्नाच लेपयेत् ॥
खरास्र पक्वभूरोह चूर्णलेपो भगन्दरम् ।
हन्ति दन्त्यग्निरातिविषालेप स्तद्वच्छुनोऽस्थि वा ॥
जम्बूक मांसं भक्षयेत्प्रकारे व्यञ्जनादिभिः ।
अजीर्ण वर्जी मासेन मुच्यते च भगन्दरात् ॥

नवकार्षिकोगुग्गुलुः ।

त्रिफला पुरकृष्णानां त्रिपञ्चैकांश योजिता ।
गुड़िका शोथ गुल्मार्शो भगन्दर हिता स्मृता ॥

सप्तविंशतिको गुग्गुलुः ।

त्रिकटु त्रिफला मुस्तविड़ङ्गामृत चित्रकम् ।
शटैला पिप्पलीमूलं हवुषा सुरदारु च ॥

तुम्बुरुं वैरुषकरं चव्यं विशाला रजनीद्वयम् ।
विडसौवर्चले चारौ सैन्धवं गजपिप्पली ॥
यावन्त्येतानि चूर्णानि तावद्द्विगुण गुग्गुलुः ।
कोलं प्रमाणां गुडिकां भचयेन्मधुना सह ॥
कासं श्वासं तथा शोथमर्शांसि च भगन्दरम् ।
हृच्छूलं पार्श्वशूलञ्च कुक्षिवस्तिगुदे रुजम् ॥
अश्मरीं मूत्रकृच्छ्रञ्च अन्त्रवृद्धिं तथा क्रिमीन् ।
चिरज्वरोपसृष्टानां चयोपहतचेतसाम् ॥
आमाहञ्च तथोन्मादं कुष्ठानि चोदराणि च ।
नाडी दुष्टव्रणान् सर्वान् प्रमेहं श्लीपदं तथा ॥
सप्तविंशतिको हन्ति सर्वरोग निसूदनः ॥

विष्यन्दनतैलम् ।

चित्रकार्कौ त्रिवृत्पाठे मलपूहयमारकौ ।
सुधां वचां लाङ्गलिकीं हरितालं सुवर्चिकाम् ॥
ज्योतिष्मतीञ्च संहृत्य तैलं धीरो विपाचयेत् ।
एतद्विष्यन्दनं नाम तैलन्दद्याद्भगन्दरे ॥
शोधनं रोपणञ्चैव सावर्ण्यकरणम्परम् ॥
चित्रकादीनां कल्कः जलेन चतुर्गुणेन पाकः । विष्यन्दयति विशोधयतीति विष्यन्दनम् ।

करवीराद्यं तैलम् ।

करवीर निशा दन्ती लाङ्गली लवणाग्निभिः ।
मातुलुङ्गार्क वत्साद्वैः पचेत्तैलम्भगन्दरे ॥

निशाद्यं तैलम्।

निशार्कक्षीर सिन्ध्वग्निपुराश्वहन वत्सकैः।
सिद्धमभ्यञ्जने तैलं भगन्दरविनाशनम्॥

सैन्धवाद्यं तैलम्।

सैन्धवं चित्रकं दन्ती पलाशश्चेन्द्रवारुणी।
गोमूत्रेऽष्टगुणे पक्त्वा ग्राह्यमष्टावशेषितम्॥
क्वाथपादं पचेत्तैलं कल्कः कृष्णायसंस्कृतम्।
पचेत्तैलावशेषञ्च तेन लेप्यं भगन्दरम्॥
असाध्यं साधयत्याशु पक्वं क्रिमिकुलान्वितम्॥

नारायणोरसः।

दरदं पार्वती पुष्पं कुनटी पुरुषो रसः।
शोधितं गन्धको दैत्यः सैन्धवातिविषा चवो॥
शरपुङ्खा विडङ्गञ्च यमानी गजपिप्पली।
मरिचार्कौ च वरुणो धूनकञ्च हरीतकी॥
संमर्द्य कटुतैलेन गुडिकां कारयेद्भिषक्।
नाडीव्रण प्रवाहञ्च गण्डमालां विचर्चिकाम्॥
चिरदुष्टव्रणं दद्रु पूतिकर्णं शिरोगदम्
हस्तपाद परिस्फोटं दुःसाध्यञ्च भगन्दरम्॥
एतान् रोगान् निहन्त्याशु प्रभिन्नमिवकेशरी।
ग्रन्थान्तरे अस्यैव व्रणगजाङ्कुश संज्ञा।

चित्रविभाण्डको रसः।

शुद्ध सूतं द्विधा गन्धं कुमारीरस मर्दितम्॥

त्र्यंहान्ते गोलकं कृत्वा ताम्रं तेन प्रलेपयेत्॥
द्वयोः समं भस्मपूर्णं भाण्डे रुद्ध्वा विपाचयेत्।
द्वियामान्ते समुद्धृत्य स्वाङ्गशीतं विचूर्णयेत्॥
जम्बीरस्य द्रवैः पिष्ट्वा रुद्ध्वा गजपुटे पचेत्।
गुञ्जैकं मधुनाज्येन लिह्याद्धन्ति भगन्दरम्॥
मुषली लशुनं चानु चारनालयुतं पिवेत्।
कर्त्तव्यो मधुराहारो दिवास्वप्नश्च मैथुनम्॥
वर्जयेत् शीतलाहारं रसे चित्रविभाण्डके॥

ताम्रप्रयोगः।

ताम्रपत्रं रवीचीरे निर्गुण्डी स्वरसे तथा।
त्रिकण्टजे खङ्गीरसे ताम्रं दग्ध्वा विनिक्षिपेत्॥
रसस्यार्द्धपलं शुद्धं गन्धकस्य पलं तथा।
कज्जल्यर्द्धेन जम्बीर द्रुतेन ताम्रतः पलम्॥
परिलिप्यान्ध मूषायां दद्यात्पञ्चपुटान लघून्।
संमर्द्य मधु सर्पिर्भ्यां ततोरक्तिमितं लिहेत्॥
भगन्दरे सर्वभवे कार्य्यं सर्वव्रणेषु च॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां भगन्दराधिकारः समाप्तः।

अथ विद्रध्यधिकारः।

जलौका पातनं शस्तं सर्वस्मिन्नेव विद्रधौ।
मृदुर्विरेको लघ्वन्नं स्वेदः पित्तोद्भवं विना॥
वातघ्न मूलकल्कैस्तु वसा तैल घृतान्वितैः।
सुखोष्णा बहलो लेपः प्रयोज्यो वातविद्रधौ॥

मांसक्वाथे यत्तैलं निःसरति सा वसा इति भानुः।

स्वेदोपनाहाः कर्त्तव्याः शिग्रुमूल समन्विताः।
यव गोधूम मुद्गैश्च सिद्ध पिष्टैश्च लेपयेत्॥
विलीयते क्षणेनैवमपक्वश्चैव विद्रधिः॥

यवादि स्विन्नं कृत्वा पिष्ट्वा पुनरपि मनागुष्णं कृत्वा लेपनम्।

पुनर्नवा दारु विश्व दशमूलभवाम्भसा।
गुग्गुलुं रुवुतैलं वा पिवेन्मारुतविद्रधौ॥
पैत्तिकं शर्करा लाज मधुकैः शारिवा युतैः।
प्रदिह्यात् क्षीरपिष्टैर्वा पयस्योशीर चन्दनैः॥
पञ्चवल्कल कल्केन घृत मिश्रेण लेपनम्।
यष्ट्याह्व शारिवा दूर्वा नलमूलैः सचन्दनैः॥
क्षीर पिष्टैः प्रलेपस्तु पित्तविद्रधि नाशनः॥
इष्टका सिकता लौह गोशकृत्तुषपांशुभिः।
मूत्रपिष्टैश्च सततं स्वेदयेत् श्लेष्मविद्रधिम्॥

गोमूत्र पिष्टमिष्टकादिकमुत्स्विद्य एरण्डादिपत्रै-र्वद्धा स्वेदः।

शिलाजतु गुग्गुलुं वा पिप्पलीमथ नागरम्।
ऊरुस्तम्भे पिबेन्मूत्रैर्दशमूलीरसेन वा॥
भल्लातकामृता शुण्ठी दारुपथ्या पुनर्नवाः।
पञ्चमूलीद्वयोन्मिश्रा ऊरुस्तम्भ निवर्हणाः॥
पिप्पली पिप्पलीमूल भल्लात क्वाथ एव वा।
कल्को वा समधुर्देय ऊरुस्तम्भविनाशनः॥
त्रिफला चव्य कटुकं ग्रन्थिकं मधुना लिहेत्।
ऊरुस्तम्भ विनाशाय पुरं मूत्रेण वा पिबेत्॥
अत्र कटुकं त्रिकटु॥
लिह्याद्वा त्रिफला चूर्णं चौद्रेण कटुकायुतम्।
सुखाम्बुना पिबेद्वापि चूर्णं षड्धरणं नरः॥
षड्धरणो योग उक्त एव वातव्याधौ अत्र दशमूली-
रसेन गुग्गुलुः सिद्धफलः।
पिप्पली वर्द्धमानो वा माक्षिकेण गुडेन वा।
स्नेहवर्जी पिबेद्वा चूर्णं षड्षणं नरः॥
हितमुष्णाम्बु वा तद्वत्पिप्पल्यादिगणैः कृतम्॥
चौद्रसर्षपवल्मीक मृत्तिका संयुतं भिषक्।
गाढमुत्सादनं कुर्य्यादूरुस्तम्भे प्रलेपनम्॥
धुस्तूरपत्ररसेन सिग्रुपत्ररसेन वा सर्वं पिष्ट्वा गाढ़ं
प्रलिप्य वस्त्रादिना वेष्ट्य बन्धयेत्॥

गुञ्जाभद्रोरसः।

निष्कत्रयं शुद्धसूतं निष्कद्वादशगन्धकम्।
गुञ्जाबीजञ्च षड्निष्कं निष्कं जैपालबीजकम्॥

शिलाजतु गुग्गुलुं वा पिप्पलीमथ नागरम् ।
ऊरुस्तम्भे पिवेन्मूत्रैर्दशमूलीरसेन वा ॥
भल्लातकामृता शुण्ठी दारुपथ्या पुनर्नवाः ।
पञ्चमूलीद्वयोन्मिश्रा ऊरुस्तम्भ निवर्हणाः ॥
पिप्पली पिप्पलीमूल भल्लात क्वाथ एव वा ।
कल्को वा समधुर्देय ऊरुस्तम्भविनाशनः ॥
त्रिफला चव्य कटुकं ग्रन्थिकं मधुना लिहेत् ।
ऊरुस्तम्भ विनाशाय पुरं मूत्रेण वा पिवेत् ॥

अत्र कटुकं त्रिकटु ॥

लिह्याद्वा त्रिफला चूर्णं क्षौद्रेण कटुकायुतम् ।
सुखाम्बुना पिवेद्वापि चूर्णं षड्धरणं नरः ॥

षड्धरणो योग उक्त एव वातव्याधौ अत्र दशमूली-रसेन गुग्गुलुः सिद्धफलः ।

पिप्पली वर्द्धमानो वा माक्षिकेण गुडेन वा ।
स्नेहवर्जी पिवेदत्र चूर्णं षड्धरणं नरः ॥
हितमुष्णाम्बु वा तद्वत्पिप्पल्यादिगणैः कृतम् ॥
क्षौद्रसर्षपवल्मीक मृत्तिका संयुतं भिषक् ।
गाढ़मुत्सादनं कुर्य्यादूरुस्तम्भे प्रलेपनम् ॥

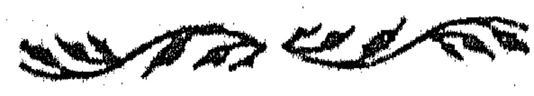
धुस्तूरपत्ररसेन सिक्षुपत्ररसेन वा सर्वं पिष्टा गाढ़ं प्रलिप्य वस्त्रादिना वेष्ट्य बन्धयेत् ॥

गुञ्जाभद्रोरसः ।

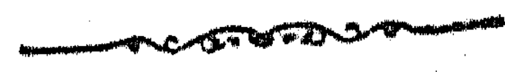
निष्कत्रयं शुद्धसूतं निष्कद्वादशगन्धकम् ।
गुञ्जावीजञ्च षड्निष्कं निष्कं जैपालवीजकम् ॥

जयाजम्बीरधुस्तूरकाकमाची द्रवैर्दिनम् ॥
भावयित्वा वटीं कुर्य्याद् घृतैर्गुञ्जाचतुष्टयीम् ॥
गुञ्जाभद्रो रसो नाम्ना हिङ्गुसैन्धवसंयुतः ।
शमयत्येव नो चित्रमूरुस्तम्भं सुदुर्जयम् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यामूरुस्तम्भाधिकारः समाप्तः ।

अथ भग्नाधिकारः ।

आदौ भग्नं विदित्वा तु सेचयेत् शीतलाम्बुना ।
पङ्केनालेपनं कार्य्यं बन्धनञ्च कुशान्वितम् ॥
सुश्रुतोक्तन्तु भग्नेषु वीक्ष्य बन्धादिमाचरेत् ।
अवनामितमुन्नह्येदुन्नतञ्चावपीड़येत् ॥
अञ्छेदतिक्षिप्तमधोगतञ्चोपरि वर्त्तयेत् ।
आलेपनार्थं मञ्जिष्ठा मधुकञ्चाम्लपेषितम् ॥
शतधौतघृतोन्मिश्रं शालिपिष्टञ्च लेपनम् ।
सप्तरात्रात्सप्तरात्रात्सौम्येष्वृतुषु मोचणम् ॥
कर्त्तव्यं स्याच्चिरात्राच्च तत्राग्नेयेषु जानता ।
काले च समशीतोष्णे पञ्चरात्राद्विमोचयेत् ॥
न्यग्रोधादिकषायञ्च सुशीतं परिषेचने ।

पञ्चमूली विपक्वन्तु चीरं दद्यात्सवेदने ॥
सुखोष्णमवचार्य्यं वा तत्र तैलं विजानता ।
मांसं मांसरसः सर्पिः चीरं यूषः सतीलजः ॥
वृंहणं चान्नपानं स्याद्देयं भग्नाय जानता ।
यष्टिचीरं ससर्पिष्कं मधुरौषधसाधितम् ॥
शीतलं लाक्षया युक्तं प्रातर्भग्नः पिबेन्नरः ।
सघृतेनास्थिसंहारं लाचा गोधूममर्ज्जुनम् ॥
सन्धियुक्तेऽस्थिभग्ने च पिबेत् चीरेण मानवः ॥

रसोन मधु लाचाजय सिताकल्कं समश्नताम् ।
छिन्न भिन्न च्युतास्थीनां सन्धानमचिराद्भवेत् ॥

पीतवराटिकाचूर्णं द्विगुञ्जं वा त्रिगुञ्जकम् ।
अपक्वचीरपीतं स्यादस्थिभग्न प्ररोहणम् ॥

चीरं सलाचा मधुकं ससर्पिः
स्याज्जीवनीयञ्च सुखावहञ्च ।
भग्नः पिबेत्त्वक् पयसार्ज्जुनस्य
गोधूमचूर्णं सघृतेन वाथ ॥

लाचागुग्गुलुः ।

लाचास्थिसंहृत्ककुभाश्वगन्धा-
चूर्णीकृता नागबला पुरश्च ।
सम्भग्नमुक्तास्थिरुजं निहन्या-
दङ्गानि कुर्य्यात् कुलिशोपमानि ॥
अतीव्यऽत्रोपदिष्टत्वात्तुल्यचूर्णं च गुग्गुलुः ।

आभागुग्गुलुः ।

आभाफलत्रिकव्योषैः सर्वैरेभिः समीकृतैः ।

जयाजम्बीरधुस्तूरकाकमाचीद्रवैर्दिनम् ॥
भावयित्वा वटीं कुर्य्याद् घृतैर्गुञ्जाचतुष्टयीम् ॥
गुञ्जाभद्रो रसो नाम्ना हिङ्गुसैन्धवसंयुतः ।
शमयत्येव नो चित्रमूरुस्तम्भं सुदुर्जयम् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यामूरुस्तम्भाधिकारः समाप्तः ।

अथ भग्नाधिकारः ।

आदौ भग्नं विदित्वा तु सेचयेत् शीतलाम्बुना ।
पङ्केनालेपनं कार्य्यं बन्धनञ्च कुशान्वितम् ॥
सुश्रुतोक्तन्तु भग्नेषु वीक्ष्य बन्धादिमाचरेत् ।
अवनामितमुन्नह्येदुन्नतञ्चावपीड़येत् ॥
अञ्छेदतिक्षिप्तमधोगतञ्चोपरि वर्त्तयेत् ।
आलेपनार्थं मञ्जिष्ठा मधुकञ्चाम्लपेषितम् ॥
शतधौतघृतोन्मिश्रं शालिपिष्टञ्च लेपनम् ।
सप्तरात्रात्सप्तरात्रात्सौम्येष्वृतुषु मोक्षणम् ॥
कर्त्तव्यं स्याच्चिरात्तच्च तत्राग्नेयेषु जानता ।
काले च समशीतोष्णे पञ्चरात्राद्विमोचयेत् ॥
न्यग्रोधादिकषायञ्च सुशीतं परिषेचने ।

पञ्चमूली विपक्वन्तु क्षीरं दद्यात्सवेदने ॥
सुखोष्णमवचार्य्यं वा तत्र तैलं विजानता ।
मांसं मांसरसः सर्पिः क्षीरं यूषः सतीलजः ॥
वृंहणं चान्नपानं स्याद्देयं भग्नाय जानता ।
गृष्टिक्षीरं ससर्पिष्कं मधुरौषधसाधितम् ॥
शीतलं लाक्षया युक्तं प्रातर्भग्नः पिवेन्नरः ।
सघृतेनास्थिसंहारं लाक्षा गोधूममर्ज्जुनम् ॥
सन्धियुक्तेऽस्थिभग्ने च पिवेत् क्षीरेण मानवः ॥
रसोन मधु लाक्षाजर सिताकल्कं समश्नताम् ।
छिन्न भिन्न च्युतास्थीनां सन्धानमचिराद्भवेत् ॥
पीतवराटिकाचूर्णं द्विगुञ्जं वा त्रिगुञ्जकम् ।
अपक्वक्षीरपीतं स्यादस्थिभग्न प्ररोहणम् ॥
क्षीरं सलाक्षा मधुकं ससर्पिः
स्याज्जीवनीयश्च सुखावहश्च ।
भग्नः पिवेत्त्वक् पयसार्ज्जुनस्य
गोधूमचूर्णं सघृतेन वाथ ॥

लाक्षागुग्गुलुः ।

लाक्षास्थिसंहृत्ककुभाश्वगन्धा-
श्चूर्णीकृता नागवला पुरश्च ।
सम्भग्नमुक्तास्थिरुजं निहन्या-
दङ्गानि कुर्य्यात् कुलिशोपमानि ॥
अतोन्यऽत्रोपदिष्टत्वात्तुल्यसूर्णं च गुग्गुलुः ।

आभागुग्गुलुः ।

आभाफलत्रिकव्योषैः सर्वैरेभिः समीकृतैः ।

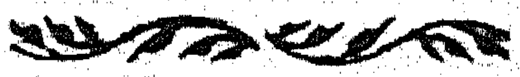
तुल्यो गुग्गुलुरायोज्यो भग्नसन्धिप्रसाधकः॥
सव्रणस्य तु भग्नस्य व्रणं सर्पिर्मधूत्तरैः।
प्रतिसार्य्य कषायैश्च शेषं भग्नवदाचरेत्॥
भग्नं नैति यथा पाकं प्रयतेत तथा भिषक्।
वातव्याधिविनिर्दिष्टान् स्नेहानत्र प्रयोजयेत्॥

गन्धतैलम्।

रात्रौ रात्रौ तिलान् कृष्णान् वासयेदस्थिरे जले।
दिवा दिवैवं संशोष्य क्षीरेण परिभावयेत्॥
तृतीयं सप्तरात्रन्तु भावयेन्मधुकाम्बुना।
ततः क्षीरं पुनः पीतान् शुष्कान् सूक्ष्मान् विचूर्णयेत्॥
काकोल्यादिं सयष्ट्याह्वं मञ्जिष्ठां सारिवां तथा।
कुष्ठं सर्जरसं मांसीं सुरदारु सचन्दनम्॥
शतपुष्पाञ्च सञ्चूर्ण्य तिलचूर्णानि योजयेत्।
पीड़नार्थञ्च कर्त्तव्यं सर्वगन्धैः शृतं पयः॥
चतुर्गुणेन पयसा तत्तैलं पाचयेत् पुनः।
एलामंशुमतीं पत्रं जीवन्तीं तुरगं तथा॥
लोध्रं प्रपौण्डरीकञ्च तथा कालानुसारिवाम्।
शैलेयकं क्षीरशुक्लामनन्तां समधूलिकाम्॥
पिष्ट्वा शृङ्गाटकञ्चैव प्रागुक्तान्यौषधानि च।
एभिस्तद्विपचेत्तैलं शास्त्रविन्मृदुनाग्निना॥
एतत्तैलं सदा पथ्यं भग्नानां सर्वकर्मसु।
आक्षेपके पक्षघाते तालुशोषे तथार्दिते॥
मन्यास्तम्भे शिरोरोगे कर्णशूले हनुग्रहे।

वाधिर्य्ये तिमिरे चैव ये च स्त्रीषु क्षयं गताः ॥
पथ्यं पाने तथाभ्यङ्गे नस्ये वस्तिषु भोजने।
ग्रीवास्कन्धोरसां वृद्धिरनेनैवोपजायते ॥
मुखञ्च पद्मप्रतिमं ससुगन्धिसमीरणम्।
गन्धतैलमिदं नाम्ना सर्ववातविकारनुत् ॥
राजार्हमेतत्कर्त्तव्यं राज्ञामेव विचक्षणैः।
तिलचूर्णसमन्वत्र मिलितञ्चूर्णमिष्यते ॥
लवणं कटुकं क्षारमम्लं मैथुनमातपम्।
व्यायामञ्च न सेवेत भग्नो रूक्षान्नमेव च ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां भग्नाधिकारः समाप्तः।

अथ व्रणशोथशारीरव्रणाधिकारः।

आदौ विम्लापनं कुर्य्याद्द्वितीयमवसेचनम्।
तृतीयमुपनाहन्तु चतुर्थीं पाटनक्रियाम् ॥
पञ्चमं शोधनं कुर्य्यात् षष्ठं रोपनमिष्यते।
एते क्रमा व्रणस्योक्ताः सप्तमो वैकृतापहः ॥

विम्लापयतीति विम्लापनं कर्त्तर्य्यनट् एतेन वन्धनस्वेदप्रलेपादीनां ग्रहणमिति भानुदासः।

आस्फोतोद्भव निर्य्यासः चतं हन्ति चिरस्थितम् ॥

ये क्लेद पाक स्रुति गन्ध वन्तो-
व्रणा महान्तः सरुजः सशोथाः ।
प्रयान्तिते गुग्गुलु मिश्रितेन
पीतेन शान्ति त्रिफला रसेन ॥

सप्ताङ्गगुग्गुलुः ।

विडङ्ग त्रिफला व्योष चूर्णं गुग्गुलुना समम् ।
सर्पिषा वटिकां कृत्वा खादेद्वा हितभोजनः ।
दुष्ट-व्रणापची मेह कुष्ठ नाडी विशोधनः ॥

जात्याद्यं घृतं तैलञ्च ।

जातीनिम्ब पटोलपत्र कटुका दार्व्वी निशा शारिवा-
मञ्जिष्ठाभय सिक्थ तुत्थ मधुकैर्नक्ताह्ववीजैः समैः ।
सर्पिः सिद्ध मनेन सूक्ष्म वदना मर्माश्रिताः स्राविणो-
गम्भीराः सरुजोव्रणाः सगतिकाः शुष्यन्ति रोहन्ति च॥
एवं तैलमपि ।

गौराद्यं घृतं तैलञ्च ।

गौरा हरिद्रा मञ्जिष्ठा मांसी मधुकमेव च ।
प्रपौण्डरीकं ह्रीवेरं भद्रमुस्तं सचन्दनम् ॥
जातीनिम्ब पटोलञ्च करञ्जं कटुरोहिणी ।
मधूच्छिष्टं समधुकं महामेदा तथैव च ॥
पञ्चवल्कल तोयेन घृत प्रस्थं विपाचयेत् ।
एष गौरो महायोगः सर्वव्रण विशोधनः ॥

आगन्तु सहजाश्चैव सुचिरोत्थाश्च ये व्रणाः।
विषमामपि नाड़ीन्तु शोधयेत् शीघ्रमेव तु ॥
गौराद्यं जातिकाद्यञ्च तैल मेवं प्रसाध्यते।
तैलं सूक्ष्मानने दुष्टे व्रणे गम्भीर एव च।

वृहज्जातीकाद्यं तैलम्।

जाती निम्ब पटोलानां नक्तमालस्य पल्लवाः।
सिक्थकं मधुकं कुष्ठं द्वे निशे कटुरोहिणी ॥
मञ्जिष्ठा पद्मकं लोध्र मभया पद्मकेशरम्।
तुत्थकं शारिवा वीजं नक्तमालस्य दापयेत् ॥
एतानि समभागानि पिष्ट्वा तैलं विपाचयेत्।
विषव्रणे समुत्पन्ने स्फोटके कुष्ठरोगिषु ॥
दद्रुवीसर्प रोगेषु कीटरोगेषु सर्वशः।
सद्यः शस्त्र प्रहारेषु दंष्ट्राविद्धेषु चैवहि ॥
नखदन्तक्षते देहे दुष्ट मांसापकर्षणम्।
व्रणार्थमिदं तैलं हितं शोधनरोपणम् ॥

वीपरीतमल्लतैलम्।

सिन्दूर कुष्ठ विष हिङ्गुरसोन चित्र-
बालाङ्घ्रि लाङ्गलिक कल्क विपक्वतैलम्
प्रसाद मल्लयुत कृत् क्षतलूनफेन
छिन्नव्रण प्रशमने विपरीत मल्लः ॥
खड्गाभिघातगुरुगण्डमहोपदंश-
नाड़ीव्रणविचर्चिकाकुष्ठपामाः।

एतान्निहन्ति विपरीतकमल्लनाम
तैलं यथेष्ट शयनाशन भोजनस्य ॥

व्रणराक्षस तैलम् ।

कुड़वं सार्षपं तैलं तदर्द्धं गोघृतस्य च ।
एकीकृत्य पचेत्तत्तु सूर्य्यपत्र रसेन तु ॥
चित्रपत्र पलं कल्कं दत्वा तत्र विपाचयेत् ।
तत्कल्कं स्रावयित्वा तु चूर्णशेषां विनिक्षिपेत् ॥
गन्धकं शुद्ध सिन्दूरं हरितालं मनःशिला ।
हरिद्रागैरिकं राजी कर्षार्द्धं प्रतिभागिकम् ॥
भागार्द्धं पारदञ्चापि कज्जलीकृत्य मिश्रयेत् ।
सुतप्ते मिश्रयित्वा तु तप्तं कृत्वा प्रलेपयेत् ॥
कण्डूं विचर्च्चिकां पामां क्लेदं कुष्ठं सुदुस्तरम् ।
वातरक्तं व्रणान् सर्व्वान् विषविस्फोटदद्रुकम् ॥
निहन्त्याशु महाश्चित्रं तैलन्तु व्रणराक्षसम् ॥

चित्रपत्रपलं कल्कमित्यत्र तस्य पत्र पलं कल्कमिति कश्चित्पाठः तस्येति अर्कस्य ।

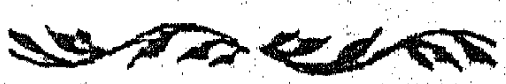
व्रणराक्षस तैलम् ।

सूतकं गन्धकं तालं सिन्दूरञ्च मनःशिला ।
रसोनञ्च विषं ताम्रं प्रत्येकं कर्षमाहरेत् ॥
कुड़वं सार्षपं तैलं साधयेत् सूर्य्यतापतः ।
नाड़ीव्रणञ्च विस्फोटं मांस वृद्धिं विचर्च्चिकाम् ॥
दद्रुकुष्ठापची कण्डू मण्डलानि व्रणां स्तथा ।
व्रणराक्षस नामेदं तैलं हन्ति गदान् बहून् ॥

विड़ङ्गारिष्टः।

विड़ङ्गं ग्रन्थिकं रास्ना कुटजत्वक्फलानि च।
पाठैलवालुकं धात्री भागान् पञ्चपलान् पृथक्।
अष्टद्रोणेऽम्भसः पक्त्वा कुर्य्याद् द्रोणावशेषितम्।
पूते शीते क्षिपेत्तत्र क्षौद्रं पल शतत्रयम्॥
धातकी विंशति पलं त्रिजातं द्विपलं तथा।
प्रियङ्गु काञ्चनाराणां सलोध्राणां पलं पलम्
व्योषस्य च पलान्यष्टौ चूर्णीकृत्य प्रदापयेत्।
घृतभाण्डे विनिक्षिप्य मासमेकं विधारयेत्॥
ततः पिवेद्यथाहन्तु जयेद्विद्रधि मुत्थितम्।
ऊरुस्तम्भाश्मरी मेहान् प्रत्यष्ठीलाभगन्दरान्॥
गण्डमालां हनुस्तम्भं विड़ङ्गारिष्ट संज्ञकः॥
नवं धान्यं माषास्तिलगुड़कुलत्थाम्लकृशराः
सतीला निष्पावा हरितक मजानूप पिशितम्।
हिमाम्भो वल्लूरं लवण कटुकं पिष्ट विकृति-
र्दधिक्षीरं तक्रं व्रणिषु सकलं दोषजननम्॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां व्रणशोथशारीरव्रणा-
धिकारः समाप्तः।

अथ सद्योव्रणाधिकारः ।

सद्यः क्षतं व्रणं वैद्यः सशूलं परिषेचयेत् ।
यष्टिमधुक युक्तेन किञ्चिदुष्णेन सर्पिषा ॥
अपामार्गस्य संसिक्तं पत्रोत्थेन रसेन तु ।
सद्यो व्रणेषु रक्तन्तु प्रवृत्तं परितिष्ठति ॥
कर्पूर पूरितं बद्धं सघृतं संप्ररोहति ।
सद्यःशस्त्रक्षतं पुंसां व्यथापाक विवर्जितम् ॥
शुनीजिह्वाक्षतसृग्णः सद्यः क्षतविरोहणः ॥
इति साप्ताहिकः कार्य्यः सद्योव्रण हितोविधिः ।
सप्ताहात्परतः कुर्य्यात् शारीरव्रणवत् क्रियाः ॥

प्रसङ्गादत्र अग्निदग्ध व्रणचिकित्सा लिख्यते ।

पित्त विद्रधि वीसर्प शमनं लेपनादिकम् ।
अग्निदग्धव्रणे सम्यक प्रयुञ्जीत चिकित्सकः ॥
तिलश्चैवाग्निना दग्धं यवभस्म समन्वितम् ।
अग्निदग्धव्रणं नश्येदनेनैवानुलेपनात् ॥
तिलतैलैर्यवान् दग्ध्वा समं कृत्वा तु लेपयेत् ।
तेनैव लेपनादाशु वह्निदग्धः सुखीभवेत् ॥
सद्योदग्धञ्च मधुना लेपं कृत्वा भिषग्वरः ।
तत्पृष्ठे यवचूर्णेन लेपःस्यादाहशान्तये ॥
माहिषी नवनीतेन क्षीरेण पेषयेत्तिलम् ।
तेन लेपेन दग्धाङ्गं सदाहं सुखमश्नुते ॥
महाराष्ट्री जटा लेपाद्दग्ध पृष्ठावचर्णनम् ।

जीर्णगेह तृणाच्चूर्णं दग्धव्रण हरं परम् ॥
अन्तर्दग्ध कुठेरको दहनजं लेपान्निहन्ति व्रणं
अश्वत्थस्य विशुष्क बल्कल कृतं चूर्णं तथा गुग्गुलात् ।
अभ्यङ्गादिनिहन्ति तैल मखिलं गण्डुपदैः साधितम्
पिष्टाः शाल्मलि तूलकैर्जलगता लेपात्तथा वालुकाः ॥

जीरकघृतम् ।

जीरक पक्वं घृतात्सिक्थक सर्जरसमिश्रितं हरति ।
घृतमभ्यङ्गात्पावक दग्धज दुःखं क्षणार्द्धेन ॥

पाटलीतैलम् ।

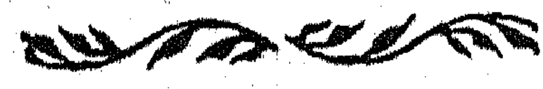
सिद्धं कल्ककषायाभ्यां पाटल्याः कटुतैलकम् ।
दग्धव्रणरुजास्राव दाह विस्फोट नाशनम् ॥

मञ्जिष्ठाद्यं तैलम् ।

मञ्जिष्ठां चन्दनं मूर्वां पिष्ट्वा तैलं विपाचयेत् ।
सर्वेषामग्निदग्धानामेतद्रोपण मिष्यते ॥
कालीयकलतास्थि हेम काला रसोत्तमैः ।
लेपः स गोमयरसः सवर्णीकरणः परः ॥
चतुष्पदां हि लोमत्वक् खुरशृङ्गास्थि भस्मना ।
तैलाक्ता लेपिता भूमिर्भवे द्रोमवती पुनः ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां सद्योव्रणाधिकारः समाप्तः ।

अथ नाड़ीव्रणाधिकारः ।

नाड़ीनां गतिमन्विष्य शस्त्रेणापाट्य कर्म्मवित् ।
सर्व्वव्रण क्रमं कुर्य्याच्छोधनं रोपणादिकम् ॥

नाड़ीं वातकृतां साधु पाटितां लेपयेद्भिषक् ।
प्रत्यक् पुष्पीफल युतैस्तिलैः पिष्टैः प्रलेपयेत् ।
पैत्तिकीं तिल मञ्जिष्ठा नागदन्ती निशायुगैः ।
श्लैष्मिकीं तिल यष्ट्याह्व निकुम्भारिष्ट सैन्धवैः ॥
शल्यजां तिल मध्वाज्यैर्रञ्जिष्ठा वन्धन माचरेत् ॥
आरग्वध निशाकाला चूर्णाज्य चौद्रसंयुता ।
सूत्रवर्त्तिर्व्रणे योज्या शोधनी गतिनाशिनी ॥

घोण्टाफलत्वङ् मदनात्फलानि
पूगस्य च त्वग्लवणञ्च मुख्यम् ।
स्नुह्यर्क दुग्धेन सहैव कल्को-
वर्त्तीकृती हन्त्यचिरेन नाड़ीम् ॥

वर्त्तीकृतं माक्षिक सम्प्रयुक्तं
नाड़ीघ्नमुक्तं लवणोत्तमं वा ।
दुष्टव्रणे यद्विहितञ्च तैलं
तत्सेव्यमानं गतिमाशु हन्ति ॥

जात्यर्क शम्पाक करञ्ज दन्ती-
सिन्धूत्थ सौवर्चल यावशूकैः ।
वर्त्तिः कृता हन्त्यचिरेण नाड़ीं
क्षक् चीरपिष्टा सह चित्रकेण ।

माहिषं दधि कोद्रवभक्त मिश्रितं हरति चिरविरूढाम्।
भक्तं कुङ्कुलिकाभव मतिदारुणां नाड़ीं शमयेत्॥

कृश दुर्बल भीरूणां गतिर्मर्माश्रिता च या।
क्षारसूत्रेण तां छिन्द्यात् न शस्त्रेण कदाचन॥

एषण्या गति मन्विष्य क्षारसूत्रानुसारिणीम्।
सूचीं निदध्याद्गत्यन्ते चोन्नम्याशु च निर्हरेत्॥
सूत्रस्यान्तं समानीय गाढ़बन्धं समाचरेत्।
ततः क्षारबलं वीक्ष्य सूत्रमन्यत्प्रवेशयेत्॥
क्षारोक्तं मतिमान् वैद्यो यावन्न भिद्यते गतिः।
भगन्दरेऽप्येष विधिः कार्य्यो वैद्येन जानता॥
अर्वुदादिषु चोत्क्षिप्य मूले सूत्रं निधापयेत्।
सूचीभिर्यववक्राभिराचितं वा समन्ततः॥
मूलं सूत्रेण बध्नीयाच्छिन्ने चोपचरेद्व्रणम्॥

सप्ताङ्गगुग्गुलुः।

गुग्गुलु त्रिफला व्योषैः समांशैराजयोजितः।
नाडी दुष्टव्रणशूल भगन्दर विनाशनः॥

स्वर्जिकाद्यं तैलम्।

स्वर्जिका सिन्धु दन्त्यग्नि रूपिकानल नीलिकाः।
खरमञ्जरिवीजानि तैलं गोमूत्र पाचितम्॥
दुष्टव्रण प्रशमनं कफनाड़ीव्रणापहम्॥

कुम्भीकाद्यं तैलम्।

कुम्भीक खर्जूर कपित्थ बिल्व-
वनस्पतीनान्तु शलाटुवर्गं।

कृत्वा कषायं विपचेत्तु तैल-
मावाप्य मुस्ता सरल प्रियङ्गु॥
सौगन्धिका मोचरसाहिपुष्पा-
लोध्राग्नि दत्त्वा खलु धातकीञ्च।
एतेन शल्यप्रभवा हि नाड़ी
रोहेद्‌व्रणो वै सुखमाशुचैव॥

भल्लातकाद्यं तैलम्।

भल्लातकार्क मरिचैर्लवणोत्तमेन
सिद्धं विड़ङ्ग रजनीद्वय चित्रकैश्च।
स्यान्मार्कवस्य च रसेन निहन्ति तैलं
नाडीं कफानिलकृतामपचीं व्रणांश्च॥

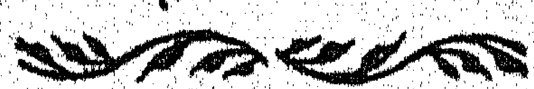
निर्गुण्डी तैलम्।

समूलपत्रां निर्गुण्डीं पीडयित्वा रसेन तु।
तेन सिद्धं समं तैलं नाडीव्रण विशोधनम्॥
हितं पामापचीनान्तु पानाभ्यञ्जन नावनैः।
विविधेषु च रोगेषु तथा सर्वव्रणेषु च॥

हंसपादी तैलम्।

हंसपाद्यरिष्टपत्रं जातीपत्रं ततो रसैः।
तत्कल्कैश्च पचेत्तैलं नाड़ीव्रण विरोहनम्॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां नाड़ीव्रणाधिकारः समाप्तः।

अथ शिरोरोगाधिकारः।

वातिके शिरसोरोगे स्नेह स्वेदान् सलावणान्।
पानान्नमुपनाहांश्च कुर्य्याद्वातामयापहान्॥
कुष्ठमेरण्डमूलञ्च लेपात्काञ्जिक योजितम्।
शिरोऽर्त्तिं नाशयत्याशु चूर्णं वा मुचकुन्दजम्॥

शिरोवस्तिः।

आशिरो व्यायतं चर्म्म कृत्वाष्टाङ्गुल मुच्छ्रितम्।
तेनाव्येष्ट्य शिरोऽधस्तान्माषकल्केन लेपयेत्॥
नैश्चल्येनोपविष्टस्य तैलेरुष्णैः प्रपूरयेत्।
धारयेदारुजः शान्तेर्यामं यामार्द्धमेव वा॥
शिरोवस्तिर्जयत्येष शिरोरोगं मरुद्भवम्।
हनुमन्याक्षि कर्णार्त्ति मर्दितं मस्तकम्पनम्॥
पैत्ते घृतं पयः सेकाः शीतलेपाः सलावणाः।
जीवनीयानि सर्पींषि पानान्नञ्चापि पित्तनुत्॥
कफजे लङ्घनं स्वेदो रूक्षोष्णैः पाचनात्मकैः।
तीक्ष्णावपीडधूमाश्च तीक्ष्णाश्च कवडग्रहाः॥

शारिवादिलेपः।

शारिवोत्पल कुष्ठानि मधुकं चाम्लपेषितम्।
सर्पिस्तैल युतो लेपः सूर्य्यावर्त्तार्द्ध भेदयोः॥

शारिवादिभिः समभागैः काञ्जिकपिष्टैर्घृततैलेन सहितैर्लेपः।

सूर्य्यावर्त्तभवं बीजं तद्रसेन सुपेषितम्।
वेदनानाशनो लेपः सूर्य्यावर्त्तार्द्धभेदयोः॥
सूर्य्यावर्त्ते विधातव्यं नस्यकर्म्मादि भेषजम्।
पाययेत्सगुडं सर्पिं घृतपूपांश्च भोजयेत्॥
सूर्य्यावर्त्ते शिरावेधो लावणं क्षीर सर्पिषा।
हितः क्षार घृताभ्यास स्ताभ्याञ्चैव विरेचनम्॥
कृतमालपल्लव रसे खरमञ्जरीकल्कसिद्ध नवनीतम्।
नस्ये न जयति नियतं सूर्य्यावर्त्तं सुदुर्व्वारम्॥
दशमूली कषायन्तु सर्पिः सैन्धव संयुतम्।
नस्य मर्द्धावभेदघ्नं सूर्य्यावर्त्तं शिरोऽर्त्तिजित्॥
शिरीष मूलकाबीजैरवपीड़ञ्च योजयेत्।
अवपीड़ो हितो वा स्याद्वचापिप्पलिभि कृतः॥
जाङ्गलानि च मांसानि कारयेदूपनाहकम्।
तेनास्य शाम्यते व्याधिः सूर्य्यावर्त्तः सुदारुणः॥
भृङ्गराजरस श्छागक्षीरान्तरोऽर्क तापितः।
सूर्य्यावर्त्तं निहन्त्याशु नस्येनैव प्रयोगराट्॥
एष एव विधिः कृत्स्नः कार्य्यश्चार्द्धावभेदके॥
पिवेत्सशर्करं क्षीरं नीरं वा नारिकेलजम्।
सुशीतं वापि पानीयं सर्पिर्वानस्ततस्तयोः॥
तिलात्कल्कं सनलदं सक्षौद्र लवणान्वितम्।
तेनास्य लेपयेत् शीर्षं मर्द्धभेद व्यपोहति॥
सविड़ङ्गं तिलं कृष्णं समं कृत्वा प्रपेषयेत्।
नस्यकर्म्मणि दातव्यं मर्द्धभेदं विनाशयेत्॥

दग्धचूर्णो मृत्तिका चूर्णं मरिच चूर्णयोः
समांशं मिलितं कृत्वा नस्यम्।
अनन्तवाते कर्त्तव्यः सूर्य्यावर्त्तहितो विधिः।
शिरावेधश्च कर्त्तव्योऽनन्तवात प्रशान्तये ॥
आहारश्च विधातव्यो वातपित्त विनाशनः ॥
सूर्य्यावर्त्ते हितं यच्च शङ्खके स्वेदवर्जितम्।
क्षीरसर्पिः प्रशंसन्ति नस्यःपानञ्च शङ्खके ॥
शतावरीं कृष्णतिलान् मधुकं नीलमुत्पलम्।
दूर्वां पुनर्नवाञ्चापि लेपं साध्ववतारयेत् ॥
शीत तोयावसेकांश्च क्षीर सेकांश्च शीतलान् ॥
कल्कैश्च क्षीर वृक्षाणां शङ्खकस्य प्रलेपनम्।
क्रौञ्च कादम्ब हंसानां शराव्याः कच्छपस्य च।
रसैः संवृंहणस्याथ तस्य शङ्खक सन्धिजाः ॥
जर्द्धास्तिस्रः शिराः प्राज्ञो भिद्यादेव न ताड़येत् ॥
गिरिकर्णी फलरसं मूलञ्च नस्य माचरेत्।
मूलंश्चा वन्धयेत्कर्णे शीघ्रं हन्ति शिरोव्यथाम् ॥
गुञ्जाकरञ्जवीजञ्च तयोः कल्को जले कृतः।
मरिचैर्भृङ्गराजैश्च शीघ्रं हन्ति शिरोव्यथाम् ॥
नागरकल्क विमिश्रं क्षीरं नस्येन योजितं पुंसाम्।
नानादोषोद्भूतां शिरोरुजां हन्ति तीव्रतराम् ॥

षड्बिन्दु तैलम्।

एरण्ड मूलं तगरं शताह्वा
जीवन्ति रास्ना सह सैन्धवञ्च।

भृङ्गं विड़ङ्गं मधुयष्टिका च

विश्वौषधं कृष्णतिलस्य तैलम्॥

आजं पयस्तैल विमिश्रितञ्च

चतुर्गुणे भृङ्गरसे विपक्वम्।

षड् बिन्दवो नासिकया विधेया

निहन्ति शीघ्रं शिरसो विकारान्।

च्युतांश्च केशाश्चलितांश्च दन्तान्

दुर्वद्ध मूलांश्च दृढ़ीकरोति।

सुपर्ण दृष्टि प्रतिमञ्च चक्षु-

र्वाह्वोर्बलञ्चाप्यधिकं ददाति॥

मयूराद्यं घृतम्।

दशमूली बला रास्ना मधुकैस्त्रिपलैः सह।

मयूरं पक्षपित्तान्त्र शकृत्पादास्य वर्जितम्॥

जले पक्वा घृतप्रस्थं तस्मिन् क्षीरसमं पचेत्।

मधुरैः कार्षिकैः कल्कैः शिरोरोगार्दितापहम्॥

कर्णनासाक्षि जिह्वास्य गलरोग विनाशनम्।

मयूराद्य मिदं सर्पिरूर्द्ध जत्रुगदापहम्॥

आखुभिः कुक्कुटैर्हंसैः शशैश्चापि हि बुद्धिमान्।

कल्केनानेन विपचेत्सर्पिरूर्द्ध गदापहम्॥

दशमूलादिना तुल्यो मयूर इह गृह्यते।

अन्ये त्वाकृतिमानेन मयूर ग्रहणं विदुः॥

यकृत्पादास्य वर्जितम् इत्यपि पाठः।

मयूराद्यं घृतम्।

शतं मयर मांसस्य दशमूल बलां तुलाम्।

द्रोणेऽम्भसः पचेत् च्युत्वा तस्मिन् पादस्थिते ततः ॥
निषिच्य पयसो द्रोणं पचेत्तत्र घृताढ़कम्।
प्रापौण्डरीकं वर्गोक्तैर्जीवनीयैश्च भेषजैः ॥
मेधा वृद्धि स्मृतिकर मूर्द्धजक्त गदापहम्।
मायूरमेतन्निर्दिष्टं सर्वानिलहरं परम् ॥
मन्याकर्ण शिरोनेत्र रुजापस्मार नाशनम्।
विषवातामय श्वास विषम ज्वर कासनुत् ॥

गुञ्जातैलम्।

विशुद्धं तिलतैलञ्च तत्समं काञ्जिकं भवेत्।
आरनाल समं भृङ्गद्रवं कृत्वा प्रदापयेत् ॥
मन्दाग्निना ततः पाच्यं यावत्तैल स्थितं भवेत्।
तत्मध्ये प्रदातव्यं पिष्ट्वा गुञ्जापल द्वयम्।
उत्तार्य्य तैल शेषन्तु दिनैकं तत्तुरक्षयेत्।
शिरोरोगेषु दुष्टेषु अर्द्धशीर्षे सुदारुणे ॥
भ्रू शङ्ख कर्णपीड़ाश्च नश्यन्ति नात्र संशयः।
गुञ्जातैल मिति ख्यातं इत्तं हन्ति शिरोव्यथाम् ॥

वृहद्दशमूल तैलम्।

पञ्च पञ्च पलं नीला पञ्चमूलीयुगात् पृथक्।
विपाचयेत् जलद्रोणे चाष्ट भागावशेषितम् ॥
आर्द्रकस्य रस प्रस्थं निर्गुण्ड्यास्तत्समं भवेत्।
पञ्चकोलञ्च लुग्रषं जीरकद्वय सर्षपम् ॥
सैन्धवञ्च यवक्षारं त्रिवृता च निशाद्वयम्।
तोयञ्च द्विगुणं दत्त्वा कल्क मत्रसमं विदुः ॥

सर्वैरेभिः पचेत्तैलं शिरोरोगं व्यपोहति।
उर्द्ध्वजत्रुज रोगघ्नं वातश्लेष्म गदापहम्॥
एकजे द्वन्द्वजे चैव तथैव सान्निपातिके।
अर्द्धावभेदके चैव सूर्य्यावर्त्ते प्रशस्यते॥
पानाभ्यञ्जन नस्ये च कर्णरोगे च शस्यते॥

सिद्धफल मिदम्।

महादशमूल तैलम्।

दशमूल पलशतं जलद्रोणे विपाचयेत्।
तेन पादावशेषेण कटु तैलाढ़कं पचेत्॥
जम्बीरार्द्रक धुस्तूर स्वरसं तैल तुल्यतः।
कल्कः कणामृता दार्वी शतपुष्पा पुनर्नवा॥
शिग्रु पिप्पलिका तिक्ता करञ्जं कृष्णजीरकम्।
सिद्धार्थकं वचा शुण्ठी पिप्पली चित्रकं शटी॥
देवदारु बला रास्ना सूर्य्यावर्त्तक कट्फलम्।
निर्गुण्डी चविका गेरी ग्रन्थिकं शुष्कमूलकम्॥
यमानी जीरकं कुष्ठ मजमोदा च ताड़कम्।
एतेषां पलिकैर्भागै विंपचेन्मतिमान् भिषक्॥
हन्ति श्लेष्माण मभ्यङ्ग पानात्कासं व्यपोहति।
निहन्ति विविधान् व्याधीन् कफवात समुद्भवान्।
शिरोमध्य गतान् रोगान् शोथान् हन्ति व्रणानपि।

बृहद्दशमूल तैलम्।

दशमूलीशतं ग्राह्यं तथा धुस्तूरकस्य च।
शतं पुनर्नवामाश्च निर्गुण्ड्याश्च शतं तथा।

एतैः कषायैर्विपचेत् कटुतैलाढ़कं भिषक् ।
वासा वचा देवदारु शटी रास्ना सयष्टिका ॥
मरिचं पिप्पली शुण्ठी कारवी कट्फलं तथा ।
करञ्जशिग्रु कुष्ठञ्च चिञ्चा च वनशिम्बिका ॥
चित्रकञ्च पृथग्भागान् दत्त्वा चैषां पलोन्मितान् ।
श्लैष्मिकं सन्निपातोत्थं वातश्लेष्मोद्भवं तथा ॥
कर्णशूलं शिरःशूलं नेत्रशूलञ्च दारुणम् ।
निहन्ति दशमूलाख्यं तैलमेतन्न संशयः ॥

दशमूल तैलम् ।

दशमूल क्वाथ कल्काभ्यां निर्गुण्डीरस संयुतम् ।
कटुतैलं समादाय पचेत्प्रस्थं भिषग्वरः ॥
सन्निपातं हरेदेतत् शिरोरोगं तथैव च ।
अक्षिसन्धिकफ प्रायान् रोगान् हन्ति न संशयः ॥

दशमूल तैलम् ।

दशमूल क्वाथ कल्काभ्यां तैल प्रस्थं विपाचयेत् ।
चतुर्गुणं पयो दत्त्वा शनैर्मृद्वग्निना भिषक् ॥
दशमूल मितिख्यातं शोथं हन्ति सुदारुणम् ।
नस्येनाकालपलितं ज्वरारोचक नाशनम् ॥
अभ्यङ्गेनैव सर्वञ्च शिरःशूलं विनाशयेत् ॥

दशमूलतैलम् ।

दशमूली कषायेण अष्टाङ्ग कल्क संयुतम् ।
क्षीरञ्च द्विगुणं दत्त्वा तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥
शिरोऽर्त्तिं नाशयेदेतद्भास्कर स्तिमिरं यथा ।

वातशूलं पित्तशूलं कफशूलं त्रिदोषजम् ॥
सूर्य्यावर्त्तमभिष्यन्दं जलदोषञ्च नाशयेत्।
दशमूलमिदं तैलं शिरोरोग निसूदनम् ॥

स्वल्पदशमूल तैलम्।

दशमूल क्वाथ कल्काभ्यां कटुतैलं विपाचयेत्।
सन्निपातज्वरश्वासकासान् हन्ति सुदारुणाम् ॥

धूस्तूरतैलम्।

धूस्तूर क्वाथ कल्काभ्यां कटुतैलं विपाचयेत्।
सन्निपात ज्वर श्लेष शोथ शीर्षार्त्ति दाहनुत्।
कर्णग्रहहरं चास्थिसन्धिग्रहविनाशनम् ॥

मध्यम दशमूल तैलम्।

दशमूली करञ्जश्च निर्गुण्डी च जयन्तिका।
धुस्तूरः षट्पलान भागान् जलद्रोणे विपाचयेत् ॥
पादशेषे रसे तैलं कटु प्रस्थं विपाचयेत्।
ततकल्कान् दापयेत्तत्र भागान् षट्तोलकान् पृथक्।
वातश्लेष समुद्भूतं शिरोरोगं व्यपोहति।
कासं पञ्चविधं शोथं जीर्णज्वर मपोहति ॥
दशमूलमिदं तैलं शिरः कर्णाक्षिरोगनुत्।
मन्यास्तम्भ मन्तवृद्धिं श्लीपदञ्च विनाशयेत् ॥
दशमूलमिदं तैलमश्विभ्यां निर्मितं पुरा ॥

कनकतैलम्।

कनकार्कं वचा दूर्वा वासको वैजयन्तिका।

निर्गुण्डी पूतिका भार्गी निकोठक पुनर्नवा ॥
बदरी विजयापत्रं श्रीफलं वृहती तथा।
चित्रकञ्च स्नुहीमूलमग्निमन्थो व्यङ्स्वकम् ॥
त्रिवृद्दण्डी गोमठी च पत्रमारग्वधस्य च।
प्रत्येकं द्विपलञ्चैषां ग्टह्णियात्तत्चणादपि ॥
जलद्रोणे विपक्तव्यं यावत्पादावशेषितम्।
प्रस्थञ्च कटुतैलस्य पाचयेत्तीव्रवह्निना ॥
द्रव्याण्येतानि सर्वाणि कल्कितानि प्रदापयेत्।
चक्षुशूलं शिरःशूलं श्लीपदं मांसरक्तजम् ॥
आमवातञ्च हृच्छूलं वृद्धिञ्च गलगण्डकम्।
शोथं वाधिर्य्यमुदरं कासं हन्ति न संशयः ॥
दूर्वायां पतिते विन्दौ शुष्कतां याति तत्चणात्।
कनकाख्यमिदं तैलं कफरोगकुलान्तकम् ॥

महाकनकतैलम्।

कनकस्य रसप्रस्थं प्रस्थं वर्षाभुवस्तथा।
निर्गुण्डी स्वरसप्रस्थं दशमूलरसस्य च ॥
पारिभद्ररसप्रस्थं प्रस्थं वरुणकस्य च।
तैलप्रस्थं समादाय भिषग् यत्नाद्विपाचयेत् ॥
कल्कैरर्द्धपलैरेतैः शुण्ठीमरिच सैन्धवैः।
पुनर्नवा कर्कटकशेलुत्वक् पिप्पली शुगैः ॥
तत्साधुसिद्धं विज्ञाय शुभे पात्रे निधापयेत्।
वातश्लेष्मकृतं सर्वमामवातं भगन्दरम् ॥
सन्निपातभवं रोगं शोथमाशु विनाशयेत्।

ये केचिद्‌व्याधयः सन्ति श्लैष्मिकाः सान्निपातिकाः॥
तान् सर्वान्नाशयत्याशु सूर्य्यस्तम इवोदितः॥

रुद्रतैलम्।

जैपालद्रोणधुस्तूर शिग्रुशक्राशनस्य च।
सूर्य्यावर्त्तस्य सूर्य्यस्य पत्राणां स्वरसं पृथक्॥
जम्बीरशृङ्गवेरस्य रसं दत्त्वा समं समम्।
कटुतैलस्य पात्रन्तु शोधयित्वा पचेद्भिषक्।
रजनीयुग्ममञ्जिष्ठा कट्फलं कृष्णजीरकम्।
त्रिकटुः पिप्पलीमूलं शारिवे द्वे विडङ्गकम्॥
रास्नादारु बला निम्बं मुस्तकं चन्दनं तथा।
परशू द्वौ स्नूहीमूलं मूर्व्वापामार्गमूलकम्॥
स्वरसद्रव्यमेतेषां कल्कं दत्त्वा तु पादिकम्।
मृत्पात्रे सुदृढ़े चैव पाचयेत्तीव्रवह्निना॥
बलासमूर्द्धगञ्चैव नाशयेत्त्रिदिनाद्‌ ध्रुवम्।
मुखनासाच्छिरोगांश्च कफशोणितसंस्रवान्॥
शिरोरोगं सन्निपातं श्लीपदं गलगण्डकम्।
अभ्यङ्गान्नाशयेदेतान् पानात् कासं व्यपोहति॥
कालाग्निरुद्रेण प्रोक्तं रुद्रतैलमिदं पुरा॥

तृणराजतैलम्।

लवलीनां रसप्रस्थं शिग्रुधुस्तूरयोस्तथा।
वासकस्य रसप्रस्थं तथा निर्गुण्डिकार्कयोः॥
दशमूलरसप्रस्थं करञ्जवलयोस्तथा।
मथरीतैः पचेद्धीमान् तैलप्रस्थञ्च सार्षपम्॥

कल्कः कणा बला शुण्ठी पिप्पलीमूलचित्रकम्।
कट्फलं कनकं चव्यं जीरकं शतपुष्पिका॥
पुनर्नवा हरिद्रा च देवदारु च लाङ्गली।
शुष्कमूलककुष्ठञ्च यासकं कृष्णजीरकम्॥
स्नुह्यर्कक्षीरजैपालमूलं नागदन्तं तथा।
विडङ्गं सैन्धवं क्षारं चन्दनं शिग्रुमुत्पलम्॥
मरिचं मधुकं रास्ना शृङ्गी व्याघ्री वरुणकम्।
एतेषां कार्षिकैः कल्कैर्विपचेत् पाकविद्भिषक्॥
अभ्यङ्गाच्छ्लैष्मिकं हन्ति पानात्कासं व्यपोहति।
श्वयथुञ्चोदरं शूलं शिरोरोगं सुदुस्तरम्॥
शिरःशूलं नेत्रशूलं कर्णशूलञ्च दारुणम्।
त्रयोदशसन्निपातान् वातश्लेष्मगलग्रहान्॥
एकजं द्वन्द्वजञ्चैव तथैव सान्निपातिकम्।
सर्वं शोथं निहन्त्येव ज्वरं प्लीहानमेव च॥
श्लेष्मरोगं निहन्त्याशु भास्करस्तिमिरं यथा।
तप्तराजमिदं तैलमूर्द्ध्वजत्रुगदापहम्॥

तप्तराजतैलम्।

धुस्तूरं पूतिकं पीता जयन्ती सिन्धुवारकम्।
शिरीषं हिज्जलं शिग्रु दशमूलं समं भवेत्॥
प्रस्थं प्रस्थं समादाय कटुतैलं समांशकम्।
जलद्रोणे विपक्तव्यं ग्राह्यं पादावशेषितम्॥
गोमूत्रञ्चाढ़कं दत्त्वा शनैर्मृद्वग्निना पचेत्।
मदनं त्रायमाणं कुष्ठमजाजी विश्वभेषजम्॥

अथ उन्मादाधिकारः।

उन्मादे वातिके पूर्वं स्नेहपानं विरेचनम्।
पित्तजे कफजे वान्तिः परो वस्त्यादिकः क्रमः॥
यच्चोपदेक्ष्यते किञ्चिदपस्मारचिकित्सिते।
उन्मादे तच्च कर्त्तव्यं सामान्याद्दोषदूष्ययोः॥
ब्राह्मी कुष्माण्डफलषड्ग्रन्था शङ्खपुष्पिका स्वरसाः।
उन्मादहृतो दृष्टाः पृथगेते कुष्ठमधुमिश्रिताः॥
सम्भोज्य पिकमांसं वा निर्वाते स्वापयेत्सुखम्।
त्यक्त्वा स्मृतिमतिभ्रंशं सञ्ज्ञां लब्ध्वा प्रबुध्यते॥
अपक्वबटकक्षीरपानमुन्माद नाशनम्॥
तरुणचटकमांसं शुष्कीकृत्य तच्चूर्णं दुग्धेन सह पातव्यम्।
कुष्माण्डकबीजकल्कः पीतो विनाशयत्यपि।
उन्मादरोगमत्युग्रं मधुना दिवसत्रयम्॥
उन्मादे समधुः पेयः शुद्धो वा तालशाखजः।
रसो नस्येऽभ्यञ्जने च सार्षपं तैलमिष्यते॥
बद्धं सार्षपतैलाक्तमुत्तानञ्चातपे न्यसेत्॥
पुराणमथवा सर्पिः पिबेत्प्रातरतन्द्रितः॥
शुद्धस्याचारविभ्रंशे तीक्ष्णं लावनमञ्जनम्।
ताड़नञ्च मनोबुद्धि स्मृतिसंवेदनं हितम्॥
तर्जनं त्रासनं दानं सान्त्वनं हर्षणं भयम्।
विस्मयो विस्मृतेर्हेतोर्नयन्ति प्रकृतिं मनः॥

कामशोकभयक्रोधहर्षेर्ष्यालोभसम्भवान्।
परस्परप्रतिद्वन्द्वैरेभिरेव शमं नयेत्॥
इष्टद्रव्यविनाशात्तु मनो यस्योपहन्यते।
तस्य तत्सदृशप्राप्त्या सान्त्वाश्वासैश्च तं जयेत्॥
सर्पिःपानादिनागन्तौ मात्रादिश्चेष्यते विधिः।
पूजा बल्युपहारेष्टि होममन्त्राञ्जनादिभिः॥
जयेदागन्तुमुन्मादं यथाविधि शुचिर्भिषक्॥
देवर्षि पितृगन्धर्वैरुन्मत्तस्य च बुद्धिमान्।
वर्जयेदञ्जनादीनि तीक्ष्णानि क्रूरमेव च॥

पानीयकल्याणकं घृतम्।

विशाला त्रिफला कौन्ती देवदार्वेलवालुकम्।
स्थिरा नतं हरिद्रे द्वे शारिवे द्वे प्रियङ्गुकम्॥
नीलोत्पलैला मञ्जिष्ठा दन्ती दाड़िमकेशरम्।
तालीशपत्रं बृहती मालत्याः कुसुमं नवम्॥
विड़ङ्गं पृश्निपर्णी च कुष्ठं चन्दनपद्मकौ।
अष्टाविंशतिभिः कल्कैरेतैरचसमन्वितैः॥
चतुर्गुणं जलं दत्त्वा घृतप्रस्थं विपाचयेत्।
अपस्मारे ज्वरे कासे शोषे मन्दानले क्षये॥
वातरक्ते प्रतिश्याये तृतीयकचतुर्थके।
वम्यर्शो मूत्रकृच्छ्रेषु विसर्पोपहतेषु च॥
कण्डूपाण्ड्वामयोन्माद विषमेह गरेषु च।
दोषोपहत चित्तानां गद्गदानामरेतसाम्।
शस्तं स्त्रीणाञ्च वन्ध्यानां वर्णायुर्बलवर्द्धनम्।

अथ उन्मादाधिकारः।

उन्मादे वातिके पूर्वं स्नेहपानं विरेचनम्।
पित्तजे कफजे वान्तिः परो वस्त्यादिकः क्रमः॥
यच्चोपदेक्ष्यते किञ्चिदपस्मारचिकित्सिते।
उन्मादे तच्च कर्त्तव्यं सामान्याद्दोषदूष्ययोः॥
ब्राह्मी कुष्माण्डफलषड्ग्रन्था शङ्खपुष्पिका स्वरसाः।
उन्मादहृतो दृष्टाः पृथगेते कुष्ठमधुमिश्रिताः॥
सम्भोज्य पिकमांसं वा निर्वाते स्वापयेत्सुखम्।
त्यक्त्वा स्मृतिमतिभ्रंशं सञ्ज्ञां लब्ध्वा प्रबुध्यते॥
अपक्वचटकक्षीरपानमुन्माद नाशनम्॥
तरुणचटकमांसं शुष्कीकृत्य तच्चूर्णं दुग्धेन सह पातव्यम्।
कुष्माण्डकवीजकल्कः पीतो विनाशयत्यपि।
उन्मादरोगमत्युग्रं मधुना दिवसत्रयम्॥
उन्मादे समधुः पेयः शुद्धो वा तालशाखजः।
रसो नस्येऽभ्यञ्जने च सार्षपं तैलमिष्यते॥
बद्धं सार्षपतैलाक्तमुत्तानञ्चातपे न्यसेत्॥
पुराणमथवा सर्पिः पिबेत्प्रातरतन्द्रितः॥
शुद्धस्याचारविभ्रंशे तीक्ष्णं लावनमञ्जनम्।
ताड़नञ्च मनोबुद्धि स्मृतिसंवेदनं हितम्॥
तर्जनं त्रासनं दानं सान्त्वनं हर्षणं भयम्।
विस्मयो विस्मृतेर्हेतोर्नयन्ति प्रकृतिं मनः॥

कामशोकभयक्रोधहर्षेर्ष्यालोभसम्भवान्।
परस्परप्रतिद्वन्द्वै रेभिरेव शमं नयेत्॥
इष्टद्रव्यविनाशात्तु मनो यस्योपहन्यते।
तस्य तत्सदृशप्राप्त्या सान्त्वाश्वासैश्च तं जयेत्॥
सर्पिःपानादिनागन्तौ मन्त्रादिश्चेष्यते विधिः।
पूजा बल्युपहारेष्टि होममन्त्राञ्जनादिभिः॥
जयेदागन्तुमुन्मादं यथाविधि शुचिर्भिषक्॥
देवर्षि पितृगन्धर्वैरुन्मत्तस्य च बुद्धिमान्।
वर्जयेदञ्जनादीनि तीक्ष्णानि क्रूरमेव च॥

पानीयकल्याणकं घृतम्।

विशाला त्रिफला कौन्ती देवदार्वेलबालुकम्।
स्थिरा नतं हरिद्रे द्वे शारिवे द्वे प्रियङ्गुकम्॥
नीलोत्पलैला मञ्जिष्ठा दन्ती दाड़िमकेशरम्।
तालीशपत्रं बृहती मालत्याः कुसुमं नवम्॥
विड़ङ्गं पृश्निपर्णी च कुष्ठं चन्दनपद्मकौ।
अष्टाविंशतिभिः कल्कैरेतैरचसमन्वितैः॥
चतुर्गुणं जलं दत्त्वा घृतप्रस्थं विपाचयेत्।
अपस्मारे ज्वरे कासे शोषे मन्दानले क्षये।
वातरक्ते प्रतिश्याये तृतीयकचतुर्थके।
वम्यर्शो मूत्रकृच्छ्रेषु विसर्पोपहतेषु च॥
कण्डूपाण्ड्वामयोन्माद विषमेह गरेषु च।
दोषोपहत चित्तानां गद्गदानामरेतसाम्।
शस्तं स्त्रीणाञ्च वन्ध्यानां वर्णायुर्बलवर्द्धनम्।

अलक्ष्मीपापरक्षोघ्नं सर्वग्रह निवारणम् ।
कल्याणकमिदं सर्पिः श्रेष्ठं पुंसवनेषु च ॥

चीरकल्याणकं घृतम् ।

द्विजलन्तु चतुःचीरं चीरकल्याणकन्त्विदम् ॥

स्वल्पचैतसघृतम् ।

पञ्चमूल्यावकाश्मर्यौ रास्नैरण्डत्रिवृद्वलाः ।
मूर्वा शतावरी चेति क्वाथ्यै द्विपलिकैरिमैः ॥
कल्याणकस्य चाङ्गेन तद्घृतं चैतसं स्मृतम् ।
सर्वचेतोविकाराणां शमनं परमं मतम् ॥
घृतप्रस्थोऽत्र कर्त्तव्यः क्वाथो द्रोणाम्भसा घृतात् ।
चतुर्गुणोऽत्र सम्पाद्यः कल्कः कल्याणकेरितः ॥

हिङ्ग्वाद्यं घृतम् ।

हिङ्गु सौवर्चलव्योषैर्द्विपलांशैर्घृताढ़कम् ।
चतुर्गुणे गवां मूत्रे सिद्धमुन्मादनाशनम् ॥
अपस्मारं महाघोरं सुचिरोत्थं जयेद् ध्रुवम् ॥

महापैशाचिकं घृतम् ।

जटिला पूतना केशी चारटी मर्कटी वचा ।
त्रायमाणा जया वीरा चोरकं कटुरोहिणी ॥
कायस्था शूकरीच्छत्रा सातिच्छत्रा पलङ्कषा ।
महापुरुषदन्ता च वयःस्था नाकुलीद्वयम् ॥
कटम्भरा वृश्चिकाली स्थिराचैव शृतं घृतम् ।
चातुर्थकज्वरोन्मादग्रहापस्मार नाशनम् ॥

महापैशाचिकं नाम घृतमेतद्यथामृतम्।
मेधाबुद्धिस्मृतिकरं बालानाञ्चाङ्गवर्द्धनम्॥
कृष्णा मरिच सिन्धूत्थ मधु गोपित्त निर्मितम्।
अञ्जनं सर्वं भूतोत्थ महोन्माद विनाशनम्॥
निम्बपत्र वचा हिङ्गु सर्पनिर्मोकसर्षपैः।
डाकिन्यादिहरो धूपो भूतोन्मादविनाशनः॥
कार्पासास्थिमयूरपिच्छबृहती निर्माल्यपिन्तीतकै-
स्त्वग्वांशी वृषदंशविट्तुषवचा केशाहि निर्मोककैः।
गोशृङ्गद्विपदन्तहिङ्गुमरिचैस्तुल्यैस्तु धूपः कृतः
स्कन्दोन्मादपिशाचराक्षससुरावेशज्वरघ्नः स्मृतः॥

शिवाघृतम्।

शिवायास्तु सुपूतायाः पञ्चाशत्पललात्पलम्।
पञ्च पञ्च समादाय पञ्चमूलीयुगात्पृथक्॥
कुट्टयित्वा चतुःषष्टि शरावैरम्भसः पचेत्।
ज्ञात्वा पादावशेषेण तेन क्वाथोदकेन च॥
क्षीरस्याष्टाभिराज्यस्य शरावाणां चतुष्टयम्।
यष्टीमधुकमञ्जिष्ठा कुष्ठचन्दन पद्मकैः॥
विभीतकशिवा धात्री बृहतीतगरपादिकैः।
विडङ्गदाड़िमी देवदारुदन्ती हरेणुभिः॥
तालीशकेशरश्यामा विशाला शालपर्णिभिः।
प्रियङ्गु मालतीपुष्प काकोली युगलोत्पलैः॥
हरिद्रायुगलानन्ता मेदैला हरिवालुकैः।
सप्तस्त्रिपर्णिकैरेभिः कल्कै रक्षसमन्वितैः॥

अलक्ष्मीपापरक्षोघ्नं सर्वग्रह निवारणम् ।
कल्याणकमिदं सर्पिः श्रेष्ठं पुंसवनेषु च ॥

क्षीरकल्याणकं घृतम् ।

द्विजलन्तु चतुःक्षीरं क्षीरकल्याणकन्त्विदम् ॥

स्वल्पचैतसघृतम् ।

पञ्चमूल्यावकाश्मर्य्यौ रास्नैरण्डत्रिवृद्बलाः ।
मूर्वा शतावरी चेति क्वाथ्यैर्द्विपलिकैरिमैः ॥
कल्याणकस्य चाङ्गेन तद्घृतं चैतसं स्मृतम् ।
सर्वचेतोविकाराणां शमनं परमं मतम् ॥
घृतप्रस्थोऽत्र कर्त्तव्यः क्वाथो द्रोणाम्भसा घृतात् ।
चतुर्गुणोऽत्र सम्पाद्यः कल्कः कल्याणकेरितः ॥

हिङ्ग्वाद्यं घृतम् ।

हिङ्गु सौवर्चलव्योषैर्द्विपलांशैर्घृताढ़कम् ।
चतुर्गुणे गवां मूत्रे सिद्धमुन्मादनाशनम् ॥
अपस्मारं महाघोरं सुचिरोत्थं जयेद्ध्रुवम् ॥

महापैशाचिकं घृतम् ।

जटिला पूतना केशी चारटी मर्कटी वचा ।
त्रायमाणा जया वीरा चोरकं कटुरोहिणी ॥
कायस्था शूकरीच्छत्रा सातिच्छत्रा पलङ्कषा ।
महापुरुषदन्ता च वयःस्था नाकुलीद्वयम् ॥
कटम्भरा वृश्चिकाली स्थिराचैव शृतं घृतम् ।
चातुर्थकज्वरोन्मादग्रहापस्मार नाशनम् ॥

महापैशाचिकं नाम घृतमेतद्यथामृतम्।
मेधाबुद्धिस्मृतिकरं बालानाञ्चाङ्गवर्द्धनम्॥
कृष्णा मरिच सिन्धूत्थ मधु गोपित्त निर्मितम्।
अञ्जनं सर्वभूतोत्थ महोन्माद विनाशनम्॥
निम्बपत्र वचा हिङ्गु सर्पनिर्मोकसर्षपैः।
डाकिन्यादिहरो धूपो भूतोन्मादविनाशनः॥
कार्पासास्थिमयूरपिच्छवृहती निर्माल्यपिन्तोतकै-
स्त्वग्वांशी वृषदंशविट्तुषवचा केशाहि निर्मोककैः।
गोशृङ्गद्विपदन्तहिङ्गुमरिचैस्तुल्यैस्तु धूपः कृतः
स्कन्दोन्मादपिशाचराक्षससुरावेशज्वरघ्नः स्मृतः॥

शिवाघृतम्।

शिवायास्तु सपूतायाः पञ्चाशत्पललात्पलम्।
पञ्च पञ्च समादाय पञ्चमूलीयुगात्पृथक्॥
कुट्टयित्वा चतुःषष्टि शरावैरम्भसः पचेत्।
ज्ञात्वा पादावशेषेण तेन क्वाथोदकेन च॥
चीरस्याष्टाभिराज्यस्य शरावाणां चतुष्टयम्।
यष्टीमधुकमञ्जिष्ठा कुष्ठचन्दन पद्मकैः॥
विभीतकशिवा धात्री वृहतीतगरपादिकैः।
विडङ्गदाड़िमौ देवदारुदन्ती हरेणुभिः॥
तालीशकेशरश्यामा विशाला शालपर्णिभिः।
प्रियङ्गु मालतीपुष्प काकोली युगलोत्पलैः॥
हरिद्रायुगलानन्ता मेदैला हरिवालुकैः।
सप्तस्निपर्णिकैरेभिः कल्कै रक्तसमन्वितैः॥

सिद्धमेतद् घृतं यच्च तन्मे निगदितं शृणु ।
देवासुर ग्रहग्रस्ते मानसे राक्षसक्षते ॥
गन्धर्वधर्षिते चैव पितृग्रह निपीड़िते ।
भूतैरप्यभिभूते च पिसाचैश्च परिप्लुते ॥
भुजङ्गम गृहीते च तथा जाङ्गल भक्षिते ॥
यक्षैरपि परिक्षिप्ते भयैरप्यर्दिते भृशम् ॥
अश्मरी सर्ववाते च सर्वापस्मार एव च ।
शोषे सोरःक्षते कासे पीनसे च मदात्यये ॥
मेहे मूत्रग्रहे चैव ज्वरे जीर्णे च शस्यते ।
वृष्यं पुनर्नवकरं वन्ध्यानामपि पुत्त्रदम् ॥
श्रीविन्ध्यवासिपादेन सिद्धिदं समुदारितम् ॥
शिवाघृतमिदं नाम्ना शिवाबोन्मादिनां सदा ॥
शृगाल वर्हिणोः पाके पुंमांसं तत्र दापयेत् ॥
तैलं नारायणं वापि महानारायणं तथा ।
हितमत्र प्रयोक्तव्य मिति चक्रेण भाषितम् ॥

उन्मादगजाङ्कुशः ।

त्रिदिनं कनक द्रावैर्महाराष्ट्री रसैः पुनः ।
विषमुष्टि द्रवैः सूतं समुत्थाप्यार्कचक्रिकाम् ॥
कृत्वा तप्तां सगन्धान्तां युक्त्या बन्धन माचरेत् ।
तत्समं कानकं वीजमभ्रकं गन्धकं विषम् ॥
मर्दयेत् त्रिदिनं सर्वं वल्लमात्रं प्रयोजयेत् ।
दोषोन्मादं द्रुतं हन्ति भूतोन्मादं विशेषतः ॥

भूताङ्कुशो रसः ।

सूतायस्तार ताम्रञ्च मुक्ता चापि समं समम् ।

सूतपादं तथा वज्रं तालं गन्धं मनःशिला ॥
तुल्यं तिलाञ्जनं शुद्धमश्विफेनं रसाञ्जनम् ।
पञ्चानां लवणानाञ्च प्रतिभागं रसोन्मितम् ॥
भृङ्गराज चिता वज्रीदुग्धेनापि विमर्द्दयेत् ।
दिनान्ते पिण्डितं कृत्वा रुद्ध्वा गजपुटे पचेत् ॥
भूताङ्कुशो रसो नाम नित्यं गुञ्जाद्वयं लिहेत् ।
आर्द्रकस्य रसेनापि चोन्मादे भूतजिद्रसः ।
माहिषञ्च घृतं क्षीरं गुर्वन्नमपि भोजयेत् ।
अभ्यङ्गः कटुतैलेन हितो भूताङ्कुशे रसे ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यामुन्मादाधिकारः समाप्तः ।

अथापस्माराधिकारः ।

वातिकं वस्तिभिः प्रायः पैत्तं प्रायो विरेचनैः ।
श्लैष्मिकं वमनप्रायैरपस्मारमुपाचरेत् ॥
पुष्योद्धृतं शुनः पित्तमपस्मारघ्नमञ्जनम् ।
तदेव सर्पिषायुक्तं धूपनं परमं स्मृतम् ॥
नकुलोलूकमार्जार गृध्रकीटाहि काकजैः ।
तुण्डैः पक्षैः पुरीषैश्च धूपनं कारयेद्भिषक् ॥

मनोह्वा तार्क्ष्यजञ्चैव शकृत्पारावतस्य च।
अञ्जनं हन्त्यपस्मारमुन्मादञ्च विशेषतः॥
अपेतराक्षसी कुष्ठ पूतना केशचीरकैः।
उत्सादनं मूत्रपिष्टैर्मूत्रैरेवावसेचनम्॥
जतुकाशकृता तद्वत् दग्धैर्वा वस्तलोमभिः।
अपस्मारहरो लेपो मूत्रसिद्धार्थशिग्रुभिः॥

जतुका चर्मचटका।

यः खादेत् क्षीरभक्ताशी माक्षिकेण वचारजः।
अपस्मारं महाघोरं स चिरोत्थं जयेद् ध्रुवम्॥
उद्बद्धमृतनरग्रीवापाशं दग्ध्वा कृता मसी।
शीताम्बुना समं पीता हन्त्यपस्मारमुद्धतम्॥
प्रयोज्यं तैललशुनं पयसा वा शतावरी।
ब्राह्मीरसश्च मधुना सर्वापस्मारभेषजम्॥

स्वल्पपञ्चगव्यं घृतम्।

गोशकृद्रसदध्यम्लक्षीरमूत्रैः समैर्घृतम्।
सिद्धं चातुर्थकोन्माद ग्रहापस्मार नाशनम्॥

बृहत्पञ्चगव्यं घृतम्।

द्वे पञ्चमूले त्रिफलां रजन्यौ कुटजत्वचम्।
सप्तपर्णमपामार्गं नीलिनीं कटुरोहिणीम्॥
शम्याकं फल्गुमूलञ्च पौष्करं सदुरालभम्।
द्विपलानि जलद्रोणे पक्त्वा पादावशेषिते॥
भार्गीं पाठा त्रिकटुकं त्रिवृता निचुलानि च।
श्रेयसी चाढ़की मूर्वा दन्ती भूनिम्बचित्रकौ॥

द्वे शारिवे रोहितकं भूतीकां मदयन्तिकाम् ।
क्षिपेत्पिष्ट्वाक्षमात्राणि तैः प्रस्थं सर्पिषः पचेत् ॥
गोशकृद्रसदध्यम्लक्षीरमूत्रैश्च तत्समैः ।
पञ्चगव्यमिदं ख्यातं महत्तदमृतोपमम् ॥
अपस्मारे ज्वरे कासे श्वयथावुदरे तथा ।
गुल्मार्शःपार्श्वरोगेषु कामलायां हलीमके ॥
अलक्ष्मी ग्रहरक्षोघ्नं चातुर्थकविनाशनम् ॥

महाचैतसं घृतम् ।

शणस्त्रिवृत्तथैरण्डो दशमूली शतावरी ।
रास्ना मागधिका शिग्रुक्वाथ्यं द्विपलिकं भवेत् ॥
विदारी मधुकं मेदे द्वे काकोल्यौ सिता तथा ।
एभिः खर्जूरमृद्वीका भीरु युञ्जातगोक्षुरैः ॥
चैतसस्य घृतस्याङ्गैः पक्तव्यं सर्पिरुत्तमम् ।
महाचैतससंज्ञन्तु सर्वापस्मारनाशनम् ॥
गरोन्मादप्रतिश्याय तृतीयकचतुर्थकान् ।
पापालक्ष्मीं जयेदेतत्सर्वग्रहनिवारकम् ॥
श्वासकासहरञ्चैव शुक्रार्त्तवविशोधनम् ।
घृतमानं क्वाथविधिरिह चैतसवन्मतः ॥
कल्कश्चैतसकल्कोक्तद्रव्यैः सार्द्धश्च पादिकः ।
नित्यं युञ्जातकाप्राशी तालमस्तकमिष्यते ॥

कुष्माण्डघृतम् ।

कुष्माण्डस्वरसे सर्पिरष्टादशगुणे पचेत् ।
यष्ट्याह्वकल्कं तत्पानमपस्मारविनाशनम् ॥

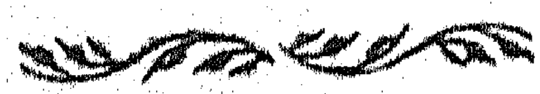
पलङ्कषाद्यं तैलम् ।

पलङ्कषा वचा पथ्या वृश्चिकाल्यर्कसर्षपैः ।
जटिला पूतना केशी लाङ्गली हिङ्गुचोरकैः ॥
लशुनातिविषा चित्रा कुष्ठैर्विड्भिश्च पक्षिणाम् ।
मांसाशिनां यथालाभं वस्तमूत्रे चतुर्गुणे ॥
सिद्धमभ्यञ्जनात्तैलमपस्मारविनाशनम् ।
अभ्यङ्गे सार्षपं तैलं वस्तमूत्रे चतुर्गुणे ।
सिद्धं स्याद्गोशकृन्मूत्रैः स्नानोत्सादनमेव च ॥

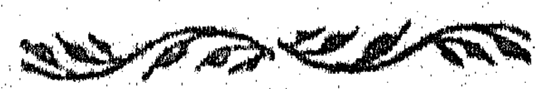
चण्डभैरवः ।

मृतसूतार्कलोहञ्च तालं गन्धं मनःशिला ।
रसाञ्जनञ्च तुल्यांशं गोमूत्रेणापि मर्दयेत् ॥
तं गोलं द्विगुणं गन्धं लोहपात्रे च्रणं पचेत् ॥
पञ्चगुञ्जामितं भक्ष्यमपस्मारहरं परम ॥
हिङ्गु सौवर्चलं कुष्ठं गवां मूत्रेण सर्पिषा ।
कर्षमात्रं पिवेच्चानु रसेऽस्मिंश्चण्डभैरवे ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यामपस्माराधिकारः समाप्तः ।

अथ मदात्ययाधिकारः ।

मद्यः खर्जूरमृद्वीका वृक्षाम्लाम्लकदाड़िमैः ।
परुषकैः सामलकैर्युक्तो मद्यविकारनुत् ॥

द्रवालोड़ितलाजशक्तुः खर्जूरादिभिर्युक्तो मन्थ इत्यर्थः खर्जूरादीनां द्रवो ग्राह्य इति भावः ।

मस्तु सौवर्च्चलव्योषयुक्तं किञ्चिज्जलान्वितम् ।
जीर्णमद्याय दातव्यं वातपानात्ययापहम् ॥
मुद्गयूषः सितायुक्तः स्वादुर्वा पैत्तिको रसः ।
पित्तपानात्यये योज्याः सर्वतश्च क्रिया हिमाः ॥
पानात्यये कफोद्भूते लङ्घनञ्च यथाबलम् ।
दीपनीयौषधोपेतं पिबेन्मद्यं समाहितः ॥
सर्वजे सर्वमेवेदं प्रयोक्तव्यं चिकित्सितम् ।
याभिः क्रियाभिः सिद्धाभिः शमं याति मदात्ययः ॥
सच्छर्दिमूर्च्छातिसारं मद्यं पुगफलोद्भवम् ।
सद्यः प्रशमयेत्पीतमाह्नत्य वारिशीतलम् ॥
वन्यकरीषघ्राणात् जलपानाल्लवणभक्षणाद्वापि ।
शाम्यति पूगफलमदश्चूर्णयुता शर्करा कवलात् ॥
कुष्माण्डरसः सगुड़ः शमयति मदमाशु मदनकोद्रवजम् ।
धूस्तूरजञ्च दुग्धं सशर्करं पानयोगेन ॥
मद्यं पीत्वा यदिना ततूत्क्षणमवलेढ़ि शर्करां सघृताम् ।
जातु न मदयति मद्यं मनागपि प्रथितवीर्य्यमपि ॥

एलाद्योमोदकः ।

एलां मधुकमश्निञ्च रजन्यौ द्वे फलत्रयम् ।
रक्तशालिं कणां द्राक्षां खर्जूरञ्च तिलं यवम् ॥
विदारीं गोक्षुरं बीजं त्रिवृताञ्च शतावरीम् ।
सञ्चूर्ण्य मोदकं कुर्य्यात्सितया द्विः प्रमाणया ॥

धात्रीचूर्णेनापि पयसा मुद्गयूषेण वा समम् ।
पिवेदक्षप्रमाणन्तु प्रातर्मत्तात्ययिको गदी ॥
मद्यपानसमुत्थाना विकारा निखिला अपि ।
सेवनादस्य नश्यन्ति व्याधयोऽन्ये च दारुणाः ॥

फलत्रिकाद्यचूर्णम् ।

फलत्रिकं त्रिवृच्छ्यामा देवदारु महौषधम् ।
अजमोदा यमानी च दार्वी लवणपञ्चकम् ॥
शतपुष्पा वचा कुष्ठं त्रिसुगन्धि लवालकम् ।
सर्वाण्येतानि सञ्चूर्ण्य पिवेच्छीतेन वारिणा ॥
पानात्ययादिरोगाणां हरणेऽग्नेश्च दीपने ।
संग्रहग्रहणीध्वंसेऽप्येतदेवौषधं समम् ॥

महाकल्याणवटी ।

हेमाभ्रञ्च रसं गन्धमयो मौक्तिकमेव च ।
धात्रीरसेन संमर्द्य गुञ्जामात्रां वटीञ्चरेत् ॥
भक्षयेत्प्रातरुत्थाय तिलक्षौद्रमधुप्लुताम् ।
सिताक्षौद्रयुतां वापि नवनीतेन वा सह ॥
अयथापानजा रोगा वातजाः कफपित्तजाः ।
गदाः सर्वे विनश्यन्ति ध्रुवमस्य निषेवणात् ॥

वृहद्धात्रीतैलम् ।

धात्रीफलरसप्रस्थं शतमूलीरसं तथा ।
विदारीस्वरसप्रस्थं प्रस्थं वस्तपयः पृथक् ॥
बलायाश्चाश्वगन्धाया: कुलत्थस्य यवस्य च ।

पृथक् क्वाथांश्च माषस्य तैलप्रस्थेन संपचेत् ॥
जीवनीयो गणो मांसी मञ्जिष्ठा चेन्द्रवारुणी।
शारिवाद्वयशैलेय शतपुष्पा पुनर्नवाः ॥
चन्दनद्वयमेला त्वक् कमलं कदलीफलम्।
वचागुर्वभया धात्रीत्येतान् कल्कान् पचेत्तथा ॥
मर्द्दनादस्य तैलस्य गदाः पानात्ययादयः।
पलायन्ते सुदूरं हि सिंहत्रस्ता मृगा इव ॥

श्रीखण्डासवः।

श्रीखण्डं मरिचं मांसीं रजन्यौ चित्रकं घनम्।
उशीरं तगरं द्राक्षाचन्दनं नागकेशरम् ॥
पाठां धात्रीं कणाचव्यं लवङ्गञ्चैलबालुकम् ॥
लोध्रञ्चार्द्धपलोन्मानं जलद्रोणद्वये क्षिपेत् ॥
द्राक्षां षष्टिपलां तत्र गुड़स्य च तुलात्रयम्।
धातकीं द्वादशपलाञ्चैवात्र परियोजयेत् ॥
मासं संस्थाप्य मृद्भाण्डे वस्त्रपूतं रसं नयेत्।
पाययेन्मात्रया वैद्यो वयोवह्न्याद्यपेक्षया ॥
पानात्ययं परमदं पानाजीर्णञ्च नाशयेत्।
पानविभ्रममत्युग्रं श्रीखण्डासव आशु च ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां मदात्ययाधिकारः समाप्तः।

अथ नेत्ररोगाधिकारः ।

लङ्घनालेपनस्वेदशिराव्यधविरेचनैः ।
उपाचरेदभिष्यन्दानञ्जनाश्च्योतनादिभिः ॥
श्रीवासातिविषालोध्रैः शुण्ठीतैरल्पसैन्धवैः ॥
अव्यक्तेऽक्षिगदे कार्य्यं प्रोतश्चैशु रुडनं बहिः ॥
अक्षिकुक्षिभवा रोगाः प्रतिश्याय व्रणज्वराः ।
पञ्चैते पञ्चरात्रेण प्रशमं यान्ति लङ्घनात् ॥
स्वेदः प्रलेपस्तिक्तान्नं सेको दिनचतुष्टयम् ।
लङ्घनञ्चाक्षिरोगाणामामानां पाचनानि षट् ॥
अञ्जनं पूरणं क्वाथपानमामे न शस्यते ॥
धात्रीफलनिर्य्यासो नवलक्कोपं निहन्ति पूरणतः ।
सक्षौद्रसैन्धवो वापि शिग्रुपल्लवरससेकः ॥
दार्वीरसाञ्जनं वापि स्तन्ययुक्तं प्रपूरणम् ।
निहन्ति शीघ्रं दाहाश्रु वेदनाः स्यन्दसम्भवाः ॥
करवीरतरुणकिसलयच्छेदोद्भवसलिलसम्पूर्णम् ।
नयनयुगं भवति दृढं सहसैव तत्क्षणात्कूपितम् ॥
शिखरिजमूलं ताम्रभाजनके स्तोकसैन्धवोन्मिश्रम् ॥
मस्तुनि घृष्टमरणात् हरति च नवलोचनात्कोपम् ॥
सैन्धवदारुहरिद्रा गैरिकपथ्या रसाञ्जनैः पिष्टैः ।
दत्त्वा बहिः प्रलेपो भवत्यशेषाक्षिरोगहरः ॥
तथा सावरकं लोध्रं घृतभृष्टं बिडालकः ॥
कार्य्या हरीतकी तद्वद् घृतभृष्टा बिडालकः ।

शालक्योऽक्ष्णोर्बहिर्लेपो विडालक उदाहृतः॥

गिरिसृच्चन्दननागरखटिकाश्मयोजितबहिर्लेपः।
कुरुते वस्त्रया मिश्रो लोचनमगदं नसन्देहः॥

भूम्यामलकी घृष्टा सैन्धवघृष्टवारि योजिता ताम्रे।
याता घनत्वमक्ष्णोर्जयति बहिर्लेपतः पीड़ाम्॥

सामान्याभिष्यन्दे।

भूम्यामलकीमूलं ताम्रभाजने काञ्जिकसैन्धव-योगेन घृष्टं घनीभूतं चक्षुषि लेपात्पीड़ां हरति।

आश्चोतनं मारुतजे क्वाथो बिल्वादिभिर्हितः।
कोष्णः सैरण्ड बृहती तर्कारी मधुशिग्रुभिः॥

एरण्ड पल्लवे मूलेत्वचि वाजपयः शृतम्।
कण्टकार्य्याश्च मूलेषु सुखोष्णं सेचने हितम्॥

सम्यक्कोऽच्चिगदे कार्य्यं मञ्जनादिक मिष्यते।
प्रशस्तवर्त्मता चक्षोः संरम्भाश्रुप्रशान्तता॥

मन्दवेदनता कण्डूः पक्काच्चिगद लक्षणम्॥
अञ्जनादि विधिश्चाग्रे निखिलेनाभिधास्यते॥

बृहतीरण्ड मूलत्वक्शिग्रोर्मूलं ससैन्धवम्।
अजाक्षीरेण पिष्टं स्यादृर्त्तिर्वाताक्षिरोगनुत्॥

हरिद्रे मधुकं द्राक्षां देवदारु च पेषयेत्।
आजेन पयसा श्रेष्ठ मभिष्यन्दे तदञ्जनम्॥

पूर्ववद्वर्त्तिः।

गैरिकं सैन्धवं कृष्णा तगरञ्च यथोत्तरम्।
पिष्टं द्विरंशतोऽद्भिर्वा गुड़िकाञ्जनमिष्यते॥

प्रपौण्डरीकयष्ट्याह्वनिशामलक पद्मकैः।

शीतैर्मधुसमायुक्तैः सेकः पित्ताक्षिरोगनुत् ॥
द्राक्षा मधुक मञ्जिष्ठा जीवनीयैः शृतं पयः ।
प्रातराश्चोतनं शस्तं शोथशूलाक्षिरोगिणाम् ॥

निम्बस्य पत्रैः परिलिप्य लोध्रं
स्वेद्याग्निना चूर्णं मथापि कल्कम् ।
आश्चोतनं मानुष दुग्ध युक्तं
पित्तास्रवातापहमग्र्य सुक्तम् ॥

कफजे लङ्घनं स्वेदं नस्यं तिक्तान्न भोजनम् ।
तीक्ष्णैः प्रधमनं कुर्य्यात्तीक्ष्णैश्चैवोपनाहनम् ॥

फणिज्झकास्फोत कपित्थ विल्व-
पत्तुर पीलूसुरसार्जकैः ।
स्वेदं विदध्यादथवा प्रलेपं
वर्हिष्ठ शुण्ठीसुरदारु कुष्ठैः ॥

शुण्ठीनिम्बदलैः पिण्डः सुखोष्णो स्वल्प सैन्धवैः ।
धार्य्यश्चक्षुषि संक्षेपात् शोथ कण्डूव्यथापहः ॥
बल्कलं पारिजातस्य तैल काञ्जिक सैन्धवम् ।
कफोद्भूताक्षि शूलघ्नं तरुघ्नं कुलिशं यथा ॥

ससैन्धवं लोध्रमथाज्य भृष्टं
सौवीर पिष्टं सितवस्त्र बद्धम् ।
आश्चोतनं तन्नयनस्य कार्य्यं
कण्डूञ्च दाहञ्च रुजाञ्च हन्यात् ॥

स्निग्धैरुष्णैश्च वातोत्थः पित्तजो मृदुशीतलैः ।
तीक्ष्णैरुष्णैश्च विशदैः प्रशाम्यति कफात्मकः ॥
तीक्ष्णोष्ण मृदुशीतानां व्यत्यासात्सान्निपातिकः ।

तिरीट त्रिफला यष्टी शर्करा भद्रमुस्तकैः।
पिष्टैः शीताम्बुना सेको रक्ताभिष्यन्द नाशनः॥
कशेरुमधुकानाञ्च चूर्णमम्बर संवृतम्।
न्यस्तमप्स्वान्तरीक्षासु हितमाश्वशोतनं भवेत्॥
दार्वी पटोलं मधुकं सनिम्बं पद्मकोत्पलम्।
प्रपौण्डरीकं चैतानि पचेत्तोये चतुर्गुणे॥
विपाच्य पादशेषन्तु तत्पुनः कुडवम्पचेत्।
शीतीभूते तत्र मधु दद्यात्पादांशिकं ततः॥
रसक्रियैषा दाहाश्रु रागशोथरुजापहा॥
तिक्तस्य सर्पिषः पानं बहुशश्च विरेचनम्।
अक्ष्णोरपि समन्ताच्च पातनन्तु जलौकसः॥
पित्ताभिष्यन्द शमनो विधिश्चाप्युपपादितः॥
शिग्रु पल्लव निर्य्यासः सुघृष्टस्ताम्रसंपुटे।
घृतेन धूपितो हन्ति शोथ घर्षाश्रु वेदनाः॥
पिष्टैर्निम्बस्य पत्रैरति विमलतरैर्जाति सिन्धूत्थ मिश्रै-
रन्तर्गर्भं दधाना पटुतर गुड़िका पिष्ट लोध्रेन भ्रष्टा।
तूर्णैः सौवीरसान्द्रै रतिशय मृदुभिर्वेष्टिता सा समन्तात्
चक्षुःकोपप्रशान्तिं चिरमुपरि दृशोर्भ्राम्यमाणा करोति॥

विल्वाञ्जनम्।

विल्वपत्र रसः पूतः सैन्धवाज्य समन्वितः।
शुल्बे वराटिका घृष्टो धूपितो गोमयाग्निना॥
पयसालोड़ितश्चाक्ष्णोः पूरणाच्छोथ शूलनुत्।
अभिष्यन्देऽधिमन्थे च स्रावे रक्ते च शस्यते॥
विल्वपत्र रसं साम्लं निघृष्टं ताम्रभाजने।

सिन्धूत्थ कटुतैलाक्तं कुर्य्यान्नेत्र स्रवादिषु ॥

सलवण कटुतैलं काञ्जिकं कांस्यशाले
घनितमुपल घृष्टं धुपितं गोमयाग्नौ ।
सपवन कफ कोपं छाग दुग्धावसिक्तं
जयति नयन शूलं स्राव शोथं सरागम् ॥

तरुस्थ विद्धामलक रसः सर्वाक्षि रोगनुत् ।
पुराणं सर्वथा सर्पिः सर्वनेत्रामयापहम् ॥

अयमेव विधिः सर्वो मन्थादिष्वपि शस्यते ।
अशान्तौ सर्वथा मन्थे भ्रुवोरुपरि दाहयेत् ॥

जलौकः पातनं शस्तं नेत्रपाके विरेचनम् ।
शिरावेधं प्रकुर्वीत सेकलेपांश्च शुक्रवत् ॥

विभीतक्य शिवा धात्री पटोलारिष्ट वासकैः ।
क्वाथो गुग्गुलुना पेयः शोथ पाकाक्षि शूलहा ॥
पिल्लश्च सव्रणं शुक्रं रागादींश्चापि नाशयेत् ॥

षड़ङ्गघृतगुग्गुलुः ।

एतैश्चापि घृतं पक्वं रोगांस्तांश्च व्यपोहति ॥

वासकादिः ।

अटरूषाभया निम्ब धात्री मुस्ताक्ष कूलकैः ।
रक्तस्रावं कफं हन्ति चक्षुष्यं वासकादिकम् ॥

क्वाथस्य पानं चक्षुषि सेकश्च इति वृद्धाः ।

बृहद्वासादिः ।

वासा घनं निम्ब पटोल पत्रं
त्रिफलामृता चन्दन वत्सक त्वक् ।

कलिङ्गदार्वी दहनानि शुण्ठी
भूनिम्ब धात्र्यावभया विभीतम्॥
स्थामा यवः क्वाथ मथाष्टभागं
पिवेदिमं पूर्वदिने कषायम्।
तैमिर्य्यं कण्डूपटलार्वुदञ्च
शुक्रं तथा सव्रणमव्रणञ्च॥
निहन्ति सर्वान्नयनामयांश्च
भृगूपदिष्टं नयनामयेषु॥

पथ्यास्तिस्रो विभीतक्यः षड्धात्री द्वादशैव तु।
प्रस्थार्द्धं सलिले क्वाथ मष्टभागावशेषितम्॥
पीत्वाभिष्यन्द मास्रावं रागञ्च तिमिरं जयेत्।
संरम्भ राग शूलाश्रु नाशनं दृक् प्रसादनम्॥
नेत्रे त्वभिहिते कुर्य्याच्छीतमाश्च्योतनादिकम्।
दृष्टेः प्रसाद जननं विधिमाशु कुर्य्यात्
स्निग्धैर्हिमैश्च मधुरैश्च तथा प्रयोगैः।
स्वेदाग्निधूम भयशोक रुजाभितापै-
रभ्याहृतानपि तथैव भिषक् चिकित्सेत्॥

आगन्तु दोषं प्रसमीक्ष्य कार्य्यं
वक्त्रोष्मणा स्वेदनमादितश्च।
आश्च्योतनं स्त्रीपयसा च सद्यो
यच्चापि पित्त क्षतजापहं स्यात्॥
सूर्य्योपरागानलविद्युताञ्च
विलोकनेनोपहतेक्षणस्य।

सन्तर्पणं स्निग्ध हिमादि कार्य्यं
साय निषेव्यास्त्रिफला प्रयोगाः ॥

निशाब्द त्रिफला दार्वी सिता मधुक संयुतम्।
अभिघाताच्चि शूलघ्नं नारीचीरेण पूरणम् ॥
उत्कटाङ्कुरजस्तद्वत् स्वरसो नेत्र पूरणे ॥
आज घृतं चीरपात्रं मधूकञ्चोत्पलानि च।
जीवकर्षभकौ चापि पिष्ट्वा सर्पिर्विपाचयेत् ॥
सर्वनेत्राभिघातेषु सर्पिरेतत्प्रशस्यते ॥
सैन्धवं दारु शुण्ठी च मातुलुङ्ग रसो घृतम्।
स्तन्योदकाभ्यां कर्त्तव्यं शुक्रपाके तदञ्जनम्॥
वाताभिष्यन्दवच्चापि वाते मारुत पर्य्यये।
पूर्वभक्तं हितं सर्पिः चीरं वाप्यथ भोजने ॥
वृचादन्यां कपित्थे च पञ्चमूले महत्यपि।
सचीरं कर्कट रसे सिद्धञ्चापि पिबेद् घृतम्।
अभिष्यन्द मधीमन्थं रक्तोत्थ मथवार्जुनम्।
शिरोत्पातं शिराहर्षं मन्यांश्चास्त्रभवान् गदान् ॥
स्निग्धस्याज्येन कोष्णेन शिराविधैः शमं नयेत् ॥
अस्त्राध्युषित शान्त्यर्थं कुर्य्याल्लेपान् सुशीतलान्।
तैलकं त्रैफलं सर्पि जीर्णं वा केवलं हितम् ॥
शिराविधं विनाकार्य्यः पित्तस्यन्दहरो विधिः ॥
सर्पिः चौद्राञ्जनञ्च स्याच्छिरोत्पातस्य भेषजम्।
तद्वत्सैन्धव कासीसं स्तन्य पिष्टञ्च पूजितम् ॥
शिराहर्षेऽञ्जनं कुर्य्यात् फाणितं मधुसंयुतम्।
मधुना तार्च्यशैलं वा कासीसं वा समाचिकम् ॥

व्रणशुक्र प्रशान्त्यर्थं षड़ङ्गं गुग्गुलुं पिवेत्।
करञ्जस्य फलं शङ्खं तिन्दुकं रूप्य मेव च।
कांस्ये निघृष्टं स्तन्येन क्षत शुक्रार्त्ति रागजित्॥

व्रणशुक्रहरीवर्त्तिः।

चन्दनं गैरिकं लाक्षा मालतीकलिकाः समाः।
व्रणशुक्रहरो वर्त्तिः शोणितस्य प्रसादनी॥
शिरया वाहयेद्रक्तं जलौकाभिश्च लोचनात्।
अक्षमज्जाञ्जनं साय स्तन्येन शुक्रनाशनम्॥
एकं वा पुण्डरीकञ्च च्छागक्षीरावसेचितम्।
रागाश्च वेदनां हन्यात् क्षतपाकात्ययाजकाः॥
तुत्थकं वारिणायुक्तं शुक्रं हन्त्यक्षि पूरणात्॥
समुद्रफेन दक्षाण्ड त्वक् सिन्धुत्थैः समांशिकैः।
शिग्रुवीज युतैर्वर्त्तिः शुक्रघ्नी शिग्रु वारिणा॥

धात्रीफलं निम्ब कपित्थ पत्रं
यष्ट्याह्व लोध्रं खदिरं तिलाश्च।
क्वाथः सुशीतो नयने निषिक्तः
सर्वप्रकारं विनिहन्ति शुक्रम्॥

कुसुमपुन्नाग पत्रेण परिभावित वारिणा।
श्यामाक्वाथाम्बुना वाथ सेचनं कुसुमापहम्॥
दक्षाण्डत्वक् शिलाशङ्ख काच चन्दन गैरिकैः।
तुल्यैरञ्जन योगोऽयं पुष्पार्मादि विलेखनः॥
शिरीष वीज मरिच पिप्पली सैन्धवैरपि।
शुक्रे प्रघर्षणं कार्य्यमथवा सैन्धवेन च॥

बहुशः पलाशकुसुमस्वरसैः परिभाविता जयत्यचिरात्
नक्ताह्ववीजवर्त्तिः कुसुमचयं दृक्षु चिरजमपि ॥
सैन्धव त्रिफला कृष्णा कटुका शङ्खनाभयः।
सताम्र रजसो वर्त्तिः पिष्टा शुक्रविनाशिनी ॥
चन्दनं सैन्धवं पथ्या पलाशतरुशोणितम्।
क्रमवृद्ध मिदं चूर्णं शुक्रार्मादि विलेखनम् ॥

दन्तवर्त्तिः।

दन्तैर्दन्ति वराहोष्ट्रगवाश्वाजखरोद्भवैः।
सशङ्ख मौक्तिकाम्भोधिफेनैर्मरिचपादिकैः ॥
क्षतशुक्रमपि व्याधिं दन्तवर्त्ति र्निवर्त्तयेत् ॥
शङ्खस्य भागाश्चत्वार स्ततोऽर्द्धेन मनःशिला।
मनःशिलार्द्धं मरिचं मरिचार्द्धेन सैन्धवम् ॥
एतच्चूर्णाञ्जनं श्रेष्ठं शुक्रयोस्तिमिरेषु च।
एषाच्चूर्णं मधुना विमर्द्याञ्जनम्।
ताप्यं मधुकसारो वा वीजमक्षस्य सैन्धवम्।
मधूनाञ्जनयोगाः स्युश्चत्वारः शुक्रशान्तये ॥
वटक्षीरेण संयुक्तं श्लक्ष्णं कर्पूरजं रजः।
क्षिप्रमञ्जनतो हन्ति शुक्रञ्चापि घनोन्नतम् ॥
तालस्य नारिकेलस्य तथैवारुष्करस्य च।
करीरस्य तु वंशानां कृत्वा क्षारं परिस्रुतम् ॥
करभास्थिकृतं चूर्णं क्षारेण परिभावितम्।
सप्तकृत्वोऽष्टकृत्वो वा श्लक्ष्ण चूर्णन्तु कारयेत् ॥
एतच्छुक्रेषु साध्येषु कृष्णीकरण मुत्तमम्।

यानि शुक्राण्यसाध्यानि तेषां परममञ्जनम् ॥

पटोलाद्यं घृतम् ।

पटोलं कटुका दार्वीं निम्बं वासा फलत्रिकम् ।
दुरालभां पर्प्पटकं त्रायन्तीञ्च पलोन्मिताम् ॥
प्रस्थ मामलकानाञ्च क्वाथयेन्नल्वणेऽम्भसि ।
पादशेषे रसे तस्मिन् घृत प्रस्थं विपाचयेत् ॥
कल्कै र्भूनिम्ब कुटज मुस्त यष्ट्याह्व चन्दनैः ।
सपिप्पलीकै स्तत्सिद्धं चक्षुष्यं शुक्रयोर्हितम् ॥
घ्राणकर्णाक्षि वर्त्मत्व मुखरोग व्रणापहम् ।
कामला कुष्ठवीसर्प गण्डमालापहं परम् ॥

कृष्णाद्यन्तैलम् ।

कृष्णा विडङ्ग मधुयष्टिक सिन्धुजन्म-
विश्वौषधैः पयसा सिद्धमिदं छगल्याः ।
तैलं नृणां तिमिर शुक्रशिरोऽक्षि शूल-
पाकात्ययान् जयति नस्य विधौ प्रयुक्तम् ॥
अजकां पार्श्वतो विद्ध्वा सूच्या विस्राव्य चोदकम् ।
व्रणं गोमय चूर्णेन पुरयेत्सर्पिषा सह ॥
सैन्धवं वाजिपादञ्च गोरोचन समन्वितम् ।
शेलुत्वग्रस संयुक्तं पूरणं चाजकापहम् ॥

शशकाद्यं घृतम् ।

शशकस्य शिरःकल्के शेषाङ्गक्वथिते जले ।
घृतस्य कुडवं पक्वं पुरणञ्चाजकापहम् ॥

अश्मकाद्यं घृतम्।

अश्मकस्य कषाये तु सर्पिषः कुड़वम्पचेत्।
यष्टि प्रपौण्डरीकस्य कल्केन पयसा समम् ॥
छगल्या पुरणाच्छुक्र चेत पाकात्त्रयाजकाः।
हन्ति भ्रूशङ्खशूलञ्च दाहराग विशेषतः ॥

कृष्णाजेषु।

त्रिफलाघृतमधुयवाः पादाभ्यङ्गाः शतावरी मुद्गाः।
-चक्षुष्यः संक्षेपाद्वर्गः कथितो भिषग्भिरयम् ॥
लिह्यात्सदा वा त्रिफलां सुचूर्णितां
घृतप्रगाढ़ां तिमिरेऽथ पित्तजे।
समीरजे तैलयुतां कफात्मके
मधु प्रगाढ़ां विदधीत युक्तितः ॥
कल्कः क्वाथोऽथवा चूर्णं त्रिफलाया निषेवितम् ॥
मधुना सर्पिषा वापि समस्त तिमिरापहम् ॥
यस्त्रैफलञ्चूर्णमपथ्य वर्जी
सायं समश्नाति हविर्मधुभ्याम् ॥
स मुच्यते नेत्रगतैर्विकारै-
र्भृत्यैर्यथा क्षीणधनो मनुष्यः ॥
सघृत वा वराक्वाथ शीलयेत्तिमिरामयी।
जाता रोगा विनश्यन्ति न भवन्ति कदाचन।
त्रिफलायाः कषायेण प्रातर्नयनधावनात् ॥
जलगण्डूषैः प्रातर्बहुशोऽम्भोभिः प्रपूर्य मुखरन्ध्रम्।
निर्दय मुच्चनति चपयति तिमिराणि ना सद्यः

भुक्त्वा पाणितलं घृष्ट्वा चक्षुषोर्दीयते यदि।
अचिरेणैव तद्वारि तिमिराणि व्यपोहति॥

सुखावतीवर्त्तिः।

कतकस्य फलं शङ्खं त्र्यूषणं सैन्धवं सिता।
फेनो रसाञ्जनं क्षौद्रं विडङ्गानि मनःशिला॥
कुक्कुटाण्ड कपालानि वर्त्तिरेषा व्यपोहति।
तिमिरं पटलं काच मर्म्म शुक्रं तथैव च॥
कण्डूक्लेदार्बुदं हन्ति मलं चाशु सुखावती॥

चन्द्रोदयावर्त्तिः।

हरीतकी वचा कुष्ठं पिप्पली मरिचानि च।
विभीतकस्य मज्जा च शङ्खनाभिर्मनःशिला॥
सर्वमेतत्समाहृत्यच्छागक्षीरेण पेषयेत्।
नाशयेत्तिमिरं कण्डू पटलान्यर्बुदानि च॥
अधिकानि च मांसानि यश्च रात्रौ न पश्यति।
अपि द्विवार्षिकं पुष्पं मासेनैकेन नश्यति॥
वर्त्तिश्चन्द्रोदयानाम नृणां दृष्टि प्रसादनी॥

वृहच्चन्द्रोदयावर्त्तिः।

रसाञ्जन मथैला च कुङ्कुमं समनःशिलम्।
शङ्खनाभिः शिग्रुवीजं शर्करा चात्र तत्समौ॥
एषा चन्द्रोदया नाम वर्त्तिश्चक्षुः प्रसादनी।
हन्त्यात्पिच्छञ्च कण्डूञ्च तिमिरञ्चापकर्षति॥

हरीतक्यादिवर्त्तिः।

हरीतकी हरिद्रा च पिप्पल्यो लवणानि च।

कण्डूतिमिरजिद्वर्त्तिर्न क्वचित् प्रतिहन्यते ॥

कुमारिकावर्त्तिः ।

अशीतिं स्तिलपुष्पाणि षष्टिः पिप्पलीतण्डुलाः ।
जातीपुष्पाणि पञ्चाशन्मरिचानि च षोडश ॥
एषा कुमारिका वर्त्तिर्गतं चक्षुर्निवर्त्तयेत् ॥

दृष्टिप्रदावर्त्तिः ।

त्रिफलाकुक्कुटाण्डत्वक् कासीसमयसो रजः ।
नीलोत्पलं विड़ङ्गानि फेनञ्च सरितांपतेः ॥
आजेन पयसा पिष्ट्वा भावयेत्ताम्रभाजने ।
सप्तरात्रं स्थितं भूयः पिष्टं चोरेण वर्त्तयेत् ॥
एषा दृष्टिप्रदा वर्त्तिरन्धस्याभिन्नचक्षुषः ॥

चन्दनाद्या वर्त्तिः ।

चन्दनं त्रिफला पूगं पलाशतरुशोणितैः ।
जलपिष्टैरियं वर्त्तिः श्रेष्ठा तिमिरापहा ॥

त्र्यूषणाद्या वर्त्तिः ।

त्र्यूषणं त्रिफला वल्कं सैन्धवानि मनःशिला ।
क्लेदोपदेहकण्डूघ्नी वर्त्तिः शस्ता कफापहा ॥

नयनसुखा वर्त्तिः ।

एकगुणा मागधिका द्विगुणा च हरीतकी सलिलपिष्टा ।
वर्त्तिरियं नयनसुखा तिमिरार्म्म पटलकाचाश्रुहरी ॥

चन्द्रप्रभा वर्त्तिः ।

अञ्जनं श्वेतमरिचं पिप्पली मधुयष्टिका ।

विभीतकस्य मध्यन्तु शङ्खनाभिर्मनःशिला ॥
एतानि समभागानि अजाक्षीरेण पेषयेत् ।
छायाशुष्कां कृतां वर्त्तिं नेत्रेषु च प्रयोजयेत् ॥
अर्वुदं पटलं काचं तिमिरं रक्तराजिकाम् ।
अधिमांसार्म्मणी चैव यच्च रात्रौ न पश्यति ॥
वर्त्तिश्चन्द्रप्रभा नाम जातान्ध्यमपि नाशयेत् ॥

पञ्चशतिका वर्त्तिः ।

नीलोत्पलपत्रशतं सुश्रशतं
यवशतञ्च निस्तुषं ग्राह्यम्
मालत्याः कुसुमशतं पिप्पलीतण्डुल शतञ्च ।
पञ्चशतैर्वर्त्तिर्विहिताञ्जनं
कुर्य्यात्सर्वात्मके नयने
तिमिराशुकाचपटलेन नास्त्यपरः साधनोपायः ॥
व्योषोत्पलाभयाकुष्ठताक्षैर्वर्त्तिः कृता हरेत् ।
अर्वुदं पटलं काचं तिमिरार्म्माशु निःसृतिम् ॥

नागार्जुनाञ्जनम् ।

त्रिफला व्योष सिन्धूत्थ यष्टितुल्य रसाञ्जनम् ।
प्रपौण्डरीकं जन्तुघ्नं लोध्रं ताम्रं चतुर्दश ॥
द्रव्याण्येतानि सञ्चूर्ण्य वर्त्तिः कार्य्या न भोऽम्बुना ।
नागार्जुनेन लिखिता तन्त्रे पाटलिपुत्रके ॥
नाशिनी तिमिराणाञ्च पटलानां विशेषतः ।
सद्यः प्रकोपं स्तन्येन स्त्रिया विजयते ध्रुवम् ॥

किंशुक स्वरसेनाथपैन्यं पुष्पञ्च रक्तताम् ।
अञ्जनाल्लोध्रतोयेन आसन्न तिमिरं जयेत् ॥
चिरं संछादिते नेत्रे वस्त्र मूत्रे ण संयुता ।
उन्मोलयत्यकृच्छ्रे ण प्रसादं चाधिगच्छति ॥

निशाद्दयाभयामांसी कुष्ठ कृष्णा विचूर्णिता ।
सर्वनेत्रामयान् हन्यादेतत्सौगतमञ्जनम् ॥

पिप्पलीं सतगरोत्पल पत्रमात्रां
वर्त्तयेत्समधुकां सहरिद्राम् ।
एतया शतमञ्जयितव्यं यः सुपर्ण सममिच्छति चक्षुः ।
व्योषायश्चूर्णं सिन्धूत्थ त्रिफलाञ्जन संयुता ॥
त्रिफला जल संपिष्टा कोकिला तिमिरापहा ॥

त्रीणि कटूनि करञ्जफलानि
द्वे च निशे सहसैन्धवकञ्च ।
विल्वतरोर्वरुणस्य च मूलं
वारिचरं दशमं प्रवदन्ति ॥
हन्ति तमस्तिमिरं पटलञ्च
पिच्चट शुक्र मयार्वुदकञ्च ।
अञ्जनकं जनरञ्जनकञ्च
दृष्ट् न विनश्यति वर्षशतेऽपि ॥

नीलोत्पलं विड़ङ्गानिपिप्पली रक्तचन्दनम् ॥
अञ्जनं सैन्धवञ्चैव सद्य स्तिमिर नाशनम् ॥

पत्र गैरिक कर्पूर यष्टि नीलोत्पलाञ्जनम् ।
नागकेशर संयुक्त मशेषतिमिरापहम् ॥

शङ्खस्य भागाश्चत्वार स्ततोऽर्द्धेन मनःशिला ।

मनःशिलार्द्धं मरिचं मरिचार्द्धेन पिप्पली ॥
वारिणा तिमिरं हन्ति अर्व्बुदं हन्ति मस्तुना।
पिच्चटं मधुना हन्ति स्त्रीक्षीरेण तदुत्तमम् ॥
हरिद्रा निम्बपत्राणि पिप्पल्यो मरिचानि च।
भद्रमुस्तं विड़ङ्गानि सप्तमं विश्वभेषजम् ॥
गोमूत्रेण गुड़ी कार्य्या छागमूत्रेण चाञ्जनात्।
ज्वरांश्च निखिलान् हन्ति भूतावेशं तथैव च ॥
वारिणा तिमिरं हन्ति मधुना पटलं तथा।
नक्तान्ध्यं भृङ्गराजेन नारीस्तन्येन पुष्पकम् ॥
शिशिरेण परिस्रावमर्व्बुदं पिच्चटं तथा ॥

कज्जलम्।

भूमौ निघृष्टयाङ्गुल्याञ्जनं संगमनं तयोः।
तिमिरकाचार्म्मंहरं धूमिकायाश्च नाशनम् ॥
त्रिफला भृङ्ग महौषध्य मध्वाज्य च्छागपयसि गोमुत्रे।
नागं सप्तनिषिक्तं करोति गरुड़ोपमं चक्षुः ॥
त्रिफल सलिल योगे भृङ्गराज द्रवे च
हविषि च विषकल्के चौर आजे मधूग्रे।
प्रतिदिन मथ तप्तं सप्तधा सीसकं
प्रणिहितमथ पश्चात्कारयेत्तच्छलाकाम् ॥
सवितुरुदयकाले साञ्जना व्यञ्जना वा
कनकनिभ समेतानञ्जपैश्चिटा रोगान्
असित सित ससुत्थान् सन्धि मर्म्माभिजातान्
हरति नयनरोगान् सेव्यमाना शलाका ॥

चिञ्चापत्ररसं निधाय विमले लौहे खरे भाजने
मूलं तत्र निघृष्य सैन्धव युतं गौरं विशोष्यातपे।
तच्चूर्णं विमलाञ्जनेन सहितं नेत्रामये शस्यते
काचार्मार्जुन पिच्चटे सतिमिरे स्रावञ्च निर्नाशयेत्॥
त्रिफला यष्टियोगे सैन्धव ममलं विचूर्ण्य तेनाक्षि।
समसञ्जयतस्तिमिरं गच्छति वर्षादसाध्यमपि॥
दद्यादुशीर निर्य्यूहे चूर्णितं कणसैन्धवम्।
तच्छृतं सघृतं तत्र भूयः क्षौद्रं क्षिपेद्घने॥
शीते चास्मिन् हितमिदं सर्वजे तिमिरेऽञ्जनम्॥
धात्रीरसाञ्जन क्षौद्र सर्पिर्भिस्तु रसक्रिया।
पित्तानिलाक्षि रोगघ्नी तैमिर्य्यं पटलापहा॥
शृङ्गवेरं भृङ्गराजं यष्टि तैलेन मिश्रितम्।
नस्यमेतेन दातव्यं महापटल नाशनम्॥
लिङ्गनाशे कफोद्भूते यथावद्विधिपूर्वकम्।
विद्धा दैवकृते च्छिद्रे नेत्रं स्तन्येन पूरयेत्॥
ततो दृष्टेषु रूपेषु शलाकामाहरेच्छनैः।
नयनं सर्पिषाभ्यज्य वस्त्रपट्टेन वेष्टयेत्॥
ततो गृहे निराबाधे शयीतोत्तान एव च।
उद्गार कास क्षवथुष्ठीवनोत्कम्पनानि च॥
तत्कालं नाचरेदूर्द्ध्वं यन्त्रणा स्नेहपीतवत्।
त्र्यहात्त्र्यहाद्धावयेत्तत्कषायैरनिलापहैः॥
वायोर्भयात्त्र्यहादूर्द्ध्वं स्वेदयेदक्षि पूर्ववत्।
दशरात्रन्तु संयम्य हितं दृष्टिप्रसादनम्॥
पश्चात् कर्म्म च सेवेत लघ्वन्नञ्चापि मात्रया।

रागश्चोषोऽर्बुदं शोथो बुद्बुदं शर्कराचता ॥
अधिमन्थादयश्चान्ये रोगाः स्युर्दुष्टवेधजाः ।
अहिताच्चारतो वापि यथास्वं तानुपाचरेत् ॥
रुजायां मक्षिरागे वा भूयो योगान्निबोध मे ॥
कल्किता सघृता दूर्वा यवगैरिकशारिवा ।
मुखालेपे प्रयोक्तव्या रुजारागोपशान्तये ॥
पयस्या शारिवापत्र मञ्जिष्ठा मधुकैरपि ।
अजाक्षीरान्वितैर्लेपः सुखोष्णः पथ्य उच्यते ॥
वातघ्नसिद्धे पयसि सिद्धं सर्पिश्चतुर्गुणे ।
काकोल्यादि प्रतीवापं तद्युञ्ज्यात्सर्वकर्मसु ॥
शाम्यत्येवं नचेच्छूलं स्निग्धस्विन्नस्य मोक्षयेत् ।
ततः शिरां दहेच्चापि मतिमान् कीर्त्तितं यथा ॥
दृष्टेरथ प्रसादार्थमञ्जनं शृणु मे शुभे ।
मेषशृङ्गस्य पुष्पाणि शिरीष धवयोरपि ॥
मालत्याश्चापि तुल्यानि मुक्ता वैदूर्य्यमेव च ।
अंजाक्षीरेण सम्पिष्य ताम्रे सप्ताह मावपेत् ॥
प्रविधाय तु तद्वर्त्तीर्योजयेदञ्जने भिषक् ।
स्रोतोजं विद्रुमं फेनं सागरस्य मनःशिला ॥
मरिचानि च तां वर्त्तिं कारयेच्चापि पूर्ववत् ॥
रसाञ्जनं घृतं क्षौद्रं तालीशं स्वर्णगैरिकम् ।
गोशकृद्रससंयुक्तं पित्तोपहतदृष्टये ॥
नलिनोत्पलकिञ्जल्कं गोशकृद्रससंयुतम् ।
गुड़िकाञ्जनमेतत्स्याद्दिनरात्र्यन्धयोर्हितम् ॥

नदीज शङ्खत्रिकटून्यथाञ्जनं
मनःशिला द्वे च निशे गवां शकृत्।
सचन्दनेयं गुड़िकाथ वाञ्जने
प्रशस्यते रात्रिदिनेष्वपश्यताम्॥
कणाच्छागयकृन्मध्ये पक्वा तद्रसपेषिता।
अचिराद्धन्ति नक्तान्ध्यं तद्वत्सक्षौद्रमूषणम्॥

त्रिफलाद्यं घृतम्।

त्रिफला क्वाथकल्काभ्यां सपयस्कं शृतं घृतम्।
तिमिराण्यचिराद्धन्ति पीतमेतन्निशामुखे॥

महात्रिफलाद्यं घृतम्।

त्रिफलाया रसप्रस्थं प्रस्थं भृङ्गरजस्य च।
वृषस्य च रसप्रस्थं शतावर्य्याश्च तत्समम्॥
अजाक्षीरं गुड़ूच्याश्च आमलक्यारसं तथा।
प्रस्थं प्रस्थं समाहृत्य सर्वैरेभिर्घृतं पचेत्॥
कल्कः कणा सिता द्राक्षा त्रिफला नीलमुत्पलम्।
मधुकं क्षीरकाकोली मधुपर्णी निदिग्धिका॥
तत्साधुसिद्धं विज्ञाय शुभे भाण्डे निधापयेत्।
ऊर्द्धपानमधःपानं मध्ये पानञ्च शस्यते॥
यावन्तो नेत्ररोगास्तान् पानादेवापकर्षति।
रक्तजे रक्तदुष्टे च रक्ते चातिस्रुतेऽपि च॥
नक्तान्ध्ये तिमिरे काचे नीलिका पटलार्बुदे।
अभिष्यन्देऽधिमन्थे च पक्ष्मकोपे च दारुणे॥
नेत्ररोगेषु सर्वेषु वातपित्तकफेषु च।

भृङ्गराजतैलम्।

भृङ्गराजरसप्रस्थे यष्टीमधुपलेन च॥
तैलस्य कुड़वं पक्वं सद्यो दृष्टिं प्रसादयेत्।
नस्याद्वलीपलितघ्नं मासेनैतन्न संशयः॥
निराकरोति नक्तान्ध्यं सगोमयरसा कणा।
यथा रतेन रमणी रमणस्य महाबलम्॥

गोमयतैलम्।

गवां शकृत्क्वाथविपक्वमुत्तमं
हितश्च तैलं तिमिरेषु नस्ततः॥
घृतं हितं केवलमेव पैत्तिके
तथाम्बुतैलं पवनासृगुत्थयोः॥

नृपवल्लभन्तैलं घृतञ्च।

जीवकर्षभकौ मेदा द्राक्षांशुमती निदिग्धिका बृहती
मधुकं बला बिड़ङ्गं मञ्जिष्ठा शर्करा रास्ना॥
नीलोत्पलं स्वदंष्ट्रा प्रपौण्डरीकं पुनर्नवा लवणम्।
पिप्पल्यः सर्वेषां भागैरक्षांशिकैः पिष्टैः॥
तैलं वा यदि वा सर्पिर्दत्वा क्षीरञ्चतुर्गुणं पक्वम्।
आत्रेयनिर्म्मितमिदन्तैलं नृपवल्लभं सिद्धम्।
तिमिरं पटलं काचं नक्तान्ध्यं चार्बुदं दिवान्ध्यञ्च।
श्वेतञ्च लिङ्गनाशं नाशयति च नीलिका व्यङ्गम्॥
मुखनासादौर्गन्ध्यं पलितञ्चाकालजं हनुस्तम्भम्।
श्वासं कासं शोषं हिक्कां तथात्ययं नेत्रे॥

मुखजैह्ममर्द्धभेदं रोगं बाहुग्रहं शिरःस्तम्भम्।
रोगानथोर्द्धजत्रोः सर्वानचिरेण नाशयति॥
पक्तव्यं कुड़वन्तैलं नस्यार्थं नृपवल्लभम्।
अर्च्चांशैः शाणिकैः कल्कैरन्यैर्भृङ्गादितैलवत्॥

अजितन्तैलम्।

तैलस्य पचेत्कुड़वं मधुकस्य पलेन कल्कपिष्टेन।
आमलकरसप्रस्थं क्षीरप्रस्थेन संयुतं कृत्वा॥
अजितं नाम्ना तैलन्तिमिरं हन्यान्निनिप्रोक्तम्।
विमलां कुरुते दृष्टिं नष्टामप्यानयेत्तद्वत्॥

दृष्टिजेषु।

अर्म्म तु च्छेदनीयं स्यात्कृष्णप्राप्तं भवेद्यदा।
वड़िशविद्धं मनुष्यस्य त्रिभागच्चात्र वर्जयेत्॥
पिप्पली त्रिफला लाक्षा लौहचूर्णं ससैन्धवम्।
भृङ्गराजरसे पिष्टं गुड़िकाञ्जनमिष्यते॥
अर्म्म सतिमिरं काचं कण्डूं शुक्रं तथार्जुनम्।
अञ्जनान्नेत्ररोगांश्च हन्यान्निरवशेषतः॥

पुष्पाख्यतार्क्ष्यजसितोदधिफेन शङ्ख-
सिन्धूत्थगैरिकशिला मरिचैः समांशैः।
पिष्टैस्तु माक्षिकरसेन रसक्रियेयं
हन्त्यर्म्मकाचतिमिरार्जुनवर्त्मरोगान्॥

क्षौद्रस्य सर्पिषः पानैर्विरेकालेपसेचनैः।
स्वादुशीतैः प्रशमयेत् शुक्तिकामञ्जनैस्ततः॥
प्रवालमुक्ता वैदूर्य्यं शङ्खस्फाटिकचन्दनम्।

सुवर्णरजतक्षौद्रमञ्जनं शुक्तिकापहम् ॥

शङ्खः क्षौद्रेण संयुक्तः कतकः सैन्धवेन वा ।
सितयार्णवफेनो वा पृथगञ्जनमर्जुने ॥

पैत्तं विधिमशेषेण कुर्य्यादर्जुनशान्तये ॥

वैदेहीं श्वेतमरिचं सैन्धवं नागरं समम् ।
मातुलुङ्गरसैः पिष्टमञ्जनं पिष्टकापहम् ॥

शुक्रजेषु ।

भित्त्वोपनाहं कफजं पिप्पली मधुसैन्धवैः ।
विलिखेन्मण्डलाग्रेण प्रच्छयित्वा समन्ततः ॥

पथ्याक्षधात्री फलमध्यबीजै-
स्त्रिद्व्येकभागैर्विदधीत वर्त्तिम् ।
तयाञ्जयेदस्रमति प्रगाढ़-
मक्ष्णोर्हरेत्कोपमति प्रवृद्धम् ॥

स्रावेषु त्रिफलाक्वाथं यथादोषं प्रयोजयेत् ।
क्षौद्रेणाज्येन पिप्पल्यामिश्रं विध्येत् शिरान्तथा ॥

त्रिफलातुत्थकासीससैन्धवैः सरसाञ्जनैः ।
रसक्रिया क्रिमिग्रन्थौ भिन्ने स्यात्प्रतिसारणम् ॥

सन्धिजेषु ।

सप्तामृतलौहम् ।

त्रिफलारज आयसच्चूर्णं
सह यष्टिमधुकं समांशयुक्तम् ।
मधुना सर्पिषा दिनान्ते
पुरुषो निष्परिहारमाददीत ॥

तिमिरक्षतरक्तराजि कण्डू
क्षणदान्ध्यार्बुदतीयदाहशूलान् ॥
पटलं सहकाचपिल्लकं
शमयत्येव निषेवितः प्रयोगः ॥
न च केवलमेव लोचनानां
विहितो रोगनिवर्हणाय पुंसाम् ।
दशनश्रवणोर्द्धकण्ठजानां
प्रशमे हेतुरयं महागदानाम् ॥
पलितानि विनाशयेत्तथाग्निं
चिरनष्टं कुरुते रविप्रचण्डम् ।
दयिता भुजपञ्जरोपगूढ़ः
स्फूटचन्द्राभरणासु यामिनीषु ॥
सुरतानि चिरं निषेवतेऽसौ
पुरुषो योगवरं निषेवमाणः ।
मुखेन नीलोत्पलचारुगन्धिना
शिरोरुहैरञ्जनमेचकप्रभैः ।
भवेच्च गृध्रस्य समानलोचनः
सुखैनैरो वर्षशतञ्च जीवति ॥

मधुकाद्यं लौहम् ।

मधुकं त्रिफलाचर्णं लौहचूर्णं तथैव च ।
भक्षयेन्मधुसर्पिर्भ्यामक्षीरोगप्रशान्तये ॥

नयनचन्द्रलौहम् ।

त्रिकटु त्रिफला शृङ्गी शटी रास्ना महौषधम् ।

द्राक्षा नीलोत्पलञ्चैव काकोली मधुयष्टिका ॥
वाटालकं केशरञ्च कण्टकारीद्वयं तथा ।
लौहाभ्रयोः पलं दत्त्वा भावयेदौषधैरिभैः ॥
त्रिफलाक्काथतैलेन भृङ्गराजरसेन च ।
भावयित्वा वटीकार्य्या वदरास्थिमिता शुभा ॥
यावन्तो नेत्ररोगाश्च तान्निहन्ति न संशयः ॥
अत्र सर्वचूर्णसमं लौहाभ्रम् ।

इति भैषज्यरत्नावल्यां नेत्ररोगाधिकारः समाप्तः ।

अथ नासारोगाधिकारः ।

सर्वेषु पीनसेष्वादौ निर्वातागारगो भवेत् ।
स्नेहस्वेदप्रधमनं धूमगण्डूषधारणम् ॥
वासो गुरूष्णं शिरसः सुघनं परिवेष्टनम् ।
लघूष्णं लवणं स्निग्धमुष्णभोजनमद्रवम् ॥
पञ्चमूलीशृतं क्षीरं स्याच्चित्रकहरीतकी ।
सर्पिर्गुड़ः षड़ङ्गश्च यूषः पीनसशान्तये ॥

व्योषाद्यचूर्णम् ।

व्योषचित्रकतालीश तिन्तिड़िकाम्लवेतसम् ।
सचव्याजाजितुल्यांशमेला त्वक् पत्रमादिकम् ॥

व्योषादिचूर्णमिदं पुराणगुड़संयुतम् ।
पीनसश्वासकासघ्नं रुचिपरम् ॥

पाठादितैलम् ।

पाठा द्विरजनीमूर्वा पिप्पली जातिपल्लवैः ।
दन्त्या च तैलं संसिद्धं नस्यं सम्यक् पीनसे ॥

व्याघ्रीतैलम् ।

व्याघ्री दन्ती वचा शिग्रु सुरसा व्योषसैन्धवैः ।
पाचितं नावनन्तैलं पूतिनासा गदापहम् ॥
त्रिकटुकविड़ङ्गसैन्धव वृहतीफलशिग्रुदन्तीभिः ।
तैलं गोजलसिद्धं नस्यं स्यात् पूतिनस्यस्य ॥
कलिङ्गहिङ्गुमरिचलाचा स्वरसकटफलैः ।
व्योषोग्राशिग्रुजन्तुघ्नैरवपीड़ः प्रशस्यते ॥
तैरेव मूत्रसंयुक्तैः कटुतैलं विपाचयेत् ।
अपीनसे पूतिनस्ये शमनं परिकीर्त्तितम् ॥

नासापाके पित्तहरं विधानं
कार्य्यं सर्वं वाह्यमाभ्यन्तरञ्च ।
हृत्वा रक्तं चीरिवृच्चत्वचश्च
योज्याः सेके सर्पिषश्च प्रदेहाः ॥
पूयस्रे रक्तपित्तघ्नाः कषाया नावनानि च ॥
शुण्ठीकृष्णा कणा बिल्वद्राचा कल्ककषायवत्
साधितं तैलमाज्यं वा नस्यं चवथुरुक् प्रणुत् ॥
दीप्ते रोगे पैत्तिके पैत्तिकन्तु
कार्य्यं कुर्य्यान्मधुरं शीतलञ्च ।

नासादाहे सेऽहपानं प्रधानं
स्निग्धा धूमामूर्द्धवस्तिश्च नित्यम् ॥
वातिके तु प्रतिश्याये पिवेत्सर्पिर्यथाविलम् ॥
पञ्चभिर्लवणैः सिद्धं प्रथमेन गणेन च ॥
नस्यादिषु विधिं कृत्स्नमवेक्षेतार्दितेरितम् ॥
पित्तरक्तोत्थयोः पेयं सर्पिर्मधुरकैः शृतम् ।
परिषेकान् प्रदेहांश्च कुर्य्यादपि च शीतलान् ॥
कफजे सर्पिषा सिद्धतिलमाषविपक्वया ।
यवाग्वा वामयित्वा वा कफघ्नं क्रममाचरेत् ॥
दार्वीङ्गुदी निकुम्भैश्च किणिह्याः स्वरसेन च ।
वर्त्तयोऽथ कृता योज्या धूमपाने यथाविधि ॥
अथवा सघृतान् शक्तून् कृत्वामलकसम्पुटे ।
नवप्रतिश्यायवतां धूमं वैद्यः प्रयोजयेत् ॥
यः पिवति शयनकाले शयनारूढ़ः सुशीतलं भुरि ।
सलिलं पीनसयुक्तोमुच्यते तेन रोगेण ॥
पुटपक्वं जयापत्रं सिन्धुतैलसमायुतम् ।
प्रतिश्यायेषु सर्वेषु शीलितं परमौषधम् ॥
सोषणं गुड़संयुक्तं स्निग्धदध्यम्लभोजनम् ।
नवप्रतिश्याय हरं विशेषात् कफपाचनम् ॥
प्रतिश्याये नवे शस्तो यूषश्चिञ्चाच्छदोद्भवः ।
ततः पक्वं कफं ज्ञात्वा हरेच्छीर्षविरेचनैः ॥
शिरसोऽभ्यञ्जनस्वेद नस्य कट्वम्लभोजनैः ।
वमनैर्घृतपानैश्च तान्यथास्वमुपाचरेत् ॥
भक्षयेत्तु भुक्तमात्रे सलवणसुस्विन्नमाषमत्युष्णम् ।

सजयति सर्वसमुत्थं चिरजातञ्च प्रतिश्यायम् ॥
पिप्पल्यः शिग्रुबीजानि विड़ङ्गं मरिचानि च ।
अवपीड़ः प्रशस्तोऽयं प्रतिश्याय निवारणः ॥
समुत्रपिष्टाश्चोद्दिष्टाः क्रियाः क्रिमिषु योजयेत् ।
धावनार्थं क्रिमिघ्नानि भेषजानि च बुद्धिमान् ॥
शेषाणान्तु विकाराणां यथास्वं स्याच्चिकित्सितम् ॥

करवीराद्यन्तैलम् ।

रक्तकरवीरपुष्पं जात्यास्तथाशनमल्लिकाश्च ।
एतैः समस्तैस्तैलं नासार्शोनाशनं पक्वम् ॥

शिखरितैलम् ।

गृहधूमकणा दारु चारनक्ताह्वसैन्धवैः ।
सिद्धं शिखरिबीजैश्च तैलं नासार्शसां हितम् ॥

चित्रकतैलम् ।

चित्रकचविका दीप्यकनिदिग्धिका करञ्जबीजलवणार्कैः ।
गोमूत्रयुतैः सिद्धं तैलं नासार्शसां शान्त्यै ॥

चित्रकहरीतकी ।

चित्रकस्यामलक्याश्च गुड़ूच्या दशमूलजम् ।
शतं शतं रसं दत्वा पथ्याचूर्णाढ़कं गुड़ात् ॥
शतं पचेद्घनीभूते पलद्वादशकं चिपेत् ।
व्योषत्रिजातयोः चारात्पलार्द्धमपरेऽहनि ॥
प्रस्थार्द्धं मधुनो दत्वा यथाग्न्यद्यादयन्नगः ।

वृद्धयेऽग्नेः क्षयं कासं पीनसं दुस्तरं क्रिमीन् ॥
गुल्मोदावर्त्तदुर्नाम श्वासान् हन्ति सुदारुणान् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां नासारोगाधिकारः समाप्तः ।

अथ कर्णरोगाधिकारः ।

कपित्थमातुलुङ्गाम्ब, शृङ्गवेररसैः शुभैः ।
सुखोष्णैः पूरयेत् कर्णं कर्णशूलोपशान्तये ॥
शृङ्गवेरञ्च मधु च सैन्धवं तैलमेव च ।
कदुष्णं कर्णयोर्देयमेतद्वा वेदनापहम् ॥
लशुनार्द्रकशिग्रूणां स्वरसो मूलकस्य च ।
कदल्याः स्वरसः श्रेष्ठः कदुष्णः कर्णपूरणे ॥
समुद्रफेनचूर्णेन युक्त्या वाप्यवचूर्णयेत् ।
आर्द्रकसूर्य्यावर्त्तकशोभाञ्जनमूलकस्वरसाः ।
मधुतैलसैन्धवयुताः पृथगुष्णाः कर्णशूलहराः ॥
शोभाञ्जनस्य निर्य्यासस्तिलतैलेन संयुतः ।
व्यक्तोष्णः पूरणः कर्णे कर्णशूलोपशान्तये ॥
अष्टानामपि मूत्राणां मूत्रेणान्यतमेन वै ।
कोष्णेन पूरयेत् कर्णं कर्णशूलोपशान्तये ॥
अश्वत्थपत्रखल्लं वा विधाय बहुपत्रकम् ।

तैलाक्तमङ्गारपूर्णं निदध्यात् श्रवणोपरि ॥
यत्तैलञ्चवते तस्मात् खल्लादङ्गारतापितात् ।
तत्प्राप्तं श्रवणस्रोतः सद्यो गृह्लाति वेदनाम् ॥
अर्कपत्रपुटे दग्ध स्नुहीपत्रोद्भवो रसः ।
कदुष्णः पूरणादेव कर्णशूलनिवारणः ॥

दीपिकातैलम् ।

महतः पञ्चमूलस्य काण्डान्यष्टाङ्गुलानि च ।
क्षौमेनावेष्ट्य संसिच्य तैलेनादीपयेत्ततः ॥
यत्तैलञ्चवते तेभ्यः सुखोष्णं तत्प्रयोजयेत् ।
ज्ञेयं तद्दीपिकातैलं सद्यो गृह्लाति वेदनाम् ॥
एवङ्कुर्य्याद्भद्रकाष्ठे कुष्ठे काष्ठे च सारले ।
मतिमान्दीपिकातैलं कर्णशूल निवारणम् ॥
अर्कस्य पत्रं परिणामपीत-
माज्येन लिप्तं शिखिनावतप्तम् ।
आपीड्य तोयं श्रवणे निषिक्तं
निहन्ति शूलं बहुवेदनञ्च ॥
तीव्रशूलातुरे कर्णे सशब्दे क्लेदवाहिनि ।
वस्तमूत्रं क्षिपेत्कोष्णं सैन्धवेनावचूर्णितम् ॥
हिङ्गुतुम्बुरुशुण्ठीभिः साध्यन्तैलन्तु सार्षपम् ।
कर्णशूले प्रधानन्तु पूरणं हितमुच्यते ॥

क्षारतैलम् ।

बालमूलकशुण्ठीनां क्षारो हिङ्गु सनागरम् ।
शतपुष्पा वचा कुष्ठन्दारु शिग्रुरसाञ्जनम् ॥

सौवर्चल यवक्षार स्वर्जिकोद्भिद सैन्धवम्।
भूर्जग्रन्थिविड़ं मुस्तं मधुशुक्तञ्चतुर्गुणम्॥
मातुलुङ्गरसश्चैव कदल्या रस एव च।
तैलमेभिर्विपक्तव्यं कर्णशूलहरम्परम्॥
वाधिर्य्यं कर्णनादश्च पूयास्रावश्च दारुणः।
पूरणादस्य तैलस्य क्रिमयः कर्ण संश्रिताः॥
चिप्रं विनाशङ्गच्छन्ति कृष्णात्रेयस्य शासनात्।
क्षारतैल मिदं श्रेष्ठं मुखदन्तामयापहम्॥
'मधुप्रधानं शुक्तन्तु मधुशुक्तं तथापरम्।
जम्बीरस्य फलरसं पिप्पली ग्रन्थि संयुतम्॥
मधुभाण्डे विनिक्षिप्य धान्य राशौ निधापयेत्।
मासेन तज्जात रसं मधुशुक्त मुदाहृतम्॥
कर्णनादे कर्णक्ष्वेड़े कटतैलेन पूरणम्।
नादवाधिर्य्ययोः कुर्य्याद्वातशूलोक्तमौषधम्॥

अपामार्गक्षारतैलम्।

मार्गक्षार जलेन च तत्कृतकल्केन साधितन्तैलम्।
अपहरति कर्णनादं वाधिर्य्यञ्चापि पुरणतः॥

स्वर्जिकाद्यं तैलम।

स्वर्जिका मूलकं शुष्कं हिङ्गु कृष्णा महौषधम्।
शतपुष्पा च तैस्तैलं पक्वं शुक्तं चतुर्गुणम्॥
प्रणादशूल वाधिर्य्यं स्रावश्चाशु व्यपोहति॥

दशमूली तैलम्।

दशमूली कषायेण तैलप्रस्थं विपाचयेत्।

एतत्कल्कं प्रदायैव वाधिर्य्ये परमौषधम् ॥

बिल्वतैलम्।

फलं बिल्वस्य मूत्रेण पिष्ट्वा तैलं विपाचयेत्।
साजक्षीरं तद्धितरेद्वाधिर्य्ये कर्णपूरणे ॥
एष एव विधिः कार्य्यः प्रणादे नस्यपूर्वकः।
गुड़नागरतोयेन नस्यं स्यादुभयोरपि ॥

बिल्वतैलम् तन्त्रान्तरे।

बिल्वगर्भं पचेत्तैलं गोमूत्राजपयोऽन्वितम्।
वाधिर्य्ये पूरयेत्तेन कर्णांसकफवातजित् ॥

लशुनाद्यं तैलम्।

लशुनामलकं तालं पिष्ट्वा तैले चतुर्गुणे।
तैलाच्चतुर्गुणं क्षीरं पाच्यं तैलावशेषकम् ॥
तत्तैलं पूरयेत् कर्णे वाधिर्य्यं परिणाशयेत् ॥
वातोक्तं माषतैलादि वाधिर्य्यादौ तु योजयेत्।
वर्जयेन्मैथुनं क्रोधं रुक्षं वाधिर्य्यपीड़ितः ॥
चूर्णं पञ्चकषायाणां कपित्थ रस संयुतम्।
कर्णस्रावे प्रशंसन्ति पूरणं मधुना सह ॥
मालतीदलरस मधुना पूरितमथवा गवां मूत्रैः।
दूरेण विभज्यते वै श्रवणयुगं पूतिरोगेण ॥
हरितालं सगोमूत्रं पूरणं पूतिकर्णजित् ॥
सर्जत्वक्चूर्णसंयुक्तः कार्पासीफलजो रसः।
मधुना संयुतः साधु कर्णस्रावे प्रशस्यते ॥

जम्बाम्रपत्रं तरुणं समांशं
कपित्थकार्पासफलञ्च सार्द्रम् ।
कृत्वा रसन्तं मधुना विमिश्रं
स्रावापहं तं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥

जम्बाद्यं तैलम् ।

एतैः शृतं निम्ब करञ्जतैलं
ससार्षपं स्रावहरं प्रदिष्टम् ॥
पुटपाकविधिस्विन्नो हस्तिविड्जात कृमजः ।
रसः सतैलसिन्धूत्थः कर्णस्रावहरः परः ॥

शम्बूकतैलम् ।

शम्बूकस्य च मांसेन कटुतैलं विपाचितम् ।
तस्य पूरणमात्रेण कर्णनाडी प्रशाम्यति ॥

निशातैलम् ।

निशागन्धपले पक्वं कटु तैलं पलाष्टकम् ।
धुस्तूरपत्रजरसे कर्णनाड़ीजिदुत्तमम् ॥

कुष्ठाद्यं तैलम् ।

कुष्ठ हिङ्गु वचा दारु शताह्वा विश्वसैन्धवैः ।
पुतिकर्णापहं तैलं वस्तमूत्रेण साधितम् ॥
अथ कर्णप्रतीनाहे स्नेहस्वेदौ समाचरेत् ॥
ततो विरिक्तशिरसः क्रियां प्राप्तां समाचरेत् ॥
कर्णपाकस्य भैषज्यं कुर्य्यात् क्षतविसर्पवत् ।
विधिश्च कफहा सर्वः कर्णकण्डूं व्यपोहति ॥

क्लेदयित्वा तु तैलेन स्वेदेन प्रविलाप्य च ।
शोधयेत् कर्णगूथन्तु भिषक् सम्यक् शलाकया ॥
निर्गुण्डीस्वरसस्तैलं सिन्धुधूमरजो गुडः ।
पूरणात् पूतिकर्णस्य शमनो मधुसंयुतः ॥
जातीपत्र रसे तैलं विपक्वं पूतिकर्णजित् ।
वरुणार्क कपित्थाम्र जम्बूपल्लव साधितम् ॥
पूतिकर्णापहं तैलं जातीपत्ररसोऽथवा ॥
सूर्य्यावर्त्तकस्य रसं सिन्धुवार रसं तथा ।
लाङ्गलीमूलज रसं क्षारपेनावचूर्णितम् ॥
पूरयेत् क्रिमिकर्णन्तु जन्तूनां नाशनं परम् ॥
क्रिमिकर्ण विनाशाय क्रिमिघ्नं योजयेद् विधिम् ।
वार्त्ताकु धूमश्च हितः सर्षपस्नेह एव च ॥
हलीसूर्य्यावर्त्तयोश्च स्वरसेनाति पूतिते ।
कर्णे पतन्ति सहसा सर्वास्तु क्रिमिजातयः ॥
घृष्टं रसाञ्जनं नार्य्याः चीरेण चौद्र संयुतम् ॥
प्रशस्यते चिरोत्थेऽपि सास्रावे पूतिकर्णके ॥

इन्दुवटी ।

शिलाजत्वभ्रलौहानि समानि हेम पादिकम् ।
काकमाचीवरीधात्रीपत्राणामम्भसा पृथक् ।
भावयित्वा वटीः कुर्य्याद् द्विगुञ्जाफलमानतः ।
धात्री तोयेन संमर्द्य प्रातः प्रातः प्रयोजयेत् ॥
कर्णनादादयः सर्वे गदा वातोद्भवाश्च ये ।
प्रमेहा विंशतिश्चापि नश्यन्त्ये तन्निषेवणात् ॥

सुधाविश्राणनादिन्दु र्जगतां तापहृद्यथा ।
तथैषेन्दुवटी नाम रोगतापनिसूदनी ॥

सारिवादिवटी ।

सारिवां मधूकं कुष्ठं चातुर्जातं प्रियङ्गुकम् ।
नीलोत्पलं गुडूचीञ्च देवपुष्पं फलत्रिकम् ॥
अभ्रं सर्वसमञ्चाभ्रसमं लौहं विभावयेत् ।
केशराजाम्बुना पार्थक्वाथेन यवजाम्भसा ॥
काकमाचीरसेनापि गुञ्जामूलद्रवेण च ।
षड्गुञ्जाप्रमिताः पश्चाद्विदध्याद्वटिका भिषक् ॥
धारोष्णेनापि पयसा शतमूलीरसेन वा ।
एकैकां योजयेत् प्रातः श्रीखण्डसलिलेन वा ॥
निखिलान् कर्णजान् रोगान् प्रमेहानपि विंशतिम् ।
रक्तपित्तं क्षयं श्वासं क्लैव्यं जीर्णज्वरं तथा ॥
अपस्मारमदार्शांसि हृद्रोगञ्च मदात्ययम् ।
सारिवादिवटी हन्यात् स्त्रीगदानखिलानपि ॥

दार्व्यादि तैलम् ।

दार्व्याश्च दशमूलस्य क्वाथेन मधुकस्य च ।
कदल्याः स्वरसेनापि पचेत्तैलं तिलोद्भवम् ॥
कल्कैः कुष्ठवचाशिग्रु शतपुष्पारसाञ्जनैः ।
देवदारु यवक्षार स्वर्जिकाविड़सैन्धवैः ॥
कर्णशूलं कर्णनादं वाधिर्य्यं पूतिकर्णकम् ।
कर्णक्ष्वेड़ं जन्तुकर्णं कर्णपाकञ्च दारुणम् ॥

कर्णकण्डूप्रतीनाहौ शोथान् कर्णसमुद्भवान्।
तैलं दार्व्यादिकं हन्ति कर्णस्रावं तथैव च॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां कर्णरोगाधिकारः समाप्तः।

अथ मुखरोगाधिकारः।

ओष्ठप्रकोपे वातोत्थे साल्वनेनोपनाहयेत्।
मस्तिष्के चैव नस्येन तैलं वातहरैः शृतम्॥
सेकोऽभ्यङ्गः स्नेहपानं रसायनमिहेष्यते॥
श्रीवेष्टकं सर्जरसं गुग्गुलुं सुरदारु च।
यष्टीमधुकचूर्णञ्च विदध्यात् प्रतिसारणम्॥
वेधं शिराणां वमनं विरेकं
तिक्तस्य पानन्त्वथ भोजनञ्च।
शीतान् प्रलेपान् परिषेचनञ्च
पित्तोपसृष्टेष्वधरेषु कुर्य्यात्॥
शिरोरक्ताभिभूतोत्थान् जलौकाभिरुपाचरेत्।
पित्तविद्रधिवच्चापि क्रियां कुर्य्यादशेषतः॥
शिरोविरेचनं धूमः स्वेदः कवड़धारणम्।
हृतरक्ते प्रयोक्तव्यमोष्ठकोपे कफात्मके॥

त्रिकटुः सर्जिका क्षारः क्षारश्च यवशूकजः ।
क्षौद्रयुक्तं विधातव्यमेतच्च प्रतिसारणम् ॥
मेदोजे स्वेदिते भिन्ने शोधिते ज्वलनो हितः ।
प्रियङ्गु त्रिफला लोध्रं सक्षौद्रं प्रतिसारणम् ॥
हितञ्च त्रिफला चूर्णं मधुयुक्तं प्रलेपनम् ॥
सर्षप कनकगैरिक धान्य घृत तैल सिन्धु संयुक्तम् ।
सिद्धं सिक्थक मधरेस्फुटितोच्चटिते व्रणं हरति ॥
शीतादे हृतरक्ते तु तोये नागर सर्षपान् ।
निःक्वाथ्य त्रिफलाञ्चापि कुर्य्याद् गण्डूष धारणम् ॥
प्रियङ्गवश्च मुस्ता च त्रिफला च प्रलेपनम् ।
कुष्ठं दार्वी लोध्रमब्दं समङ्गा
ततः पाठा तेजनी पीतिका च ।
चूर्णं शस्तं घर्षणं तद्द्विजानां
रक्तास्रावं हन्ति कण्डूं रुजाश्च ॥
भद्रमुस्ताभयाव्योषविडङ्गारिष्टपल्लवैः ।
गोमूत्र पिष्टैर्गुड़िकां छायाशुष्कां प्रकल्पयेत् ॥
तां विधाय मुखे सुप्याच्चलदन्तातुरो नरः ॥
नातः परतरं किञ्चिच्चलदन्तस्य भेषजम् ॥
करञ्ज करवीरार्क मालती ककुभाशनाः ।
शस्यन्ते दन्तपवने ये चाप्येवं विधा द्रुमाः ॥
चलदन्तस्थिरकरं कार्य्यं वकुलचर्वणम् ।
श्रार्त्तगल दल क्वाथ गण्डूषो दन्तचालनुत् ॥
दन्तचाले हितं श्रेष्ठं तिलोग्रा चर्वणं सदा ॥
दन्तपुप्पुटके कार्य्यं तरुणे रक्तमोक्षणम् ।

सपञ्च लवण क्षारं सक्षौद्रं प्रतिसारणम् ॥
दन्तानां तोदहर्षे च वातघ्नाः कवला हिताः ॥
माक्षिकं पिप्पली सर्पिर्मिश्रितं धारयेन्मुखे।
दन्तशूलहरं प्रोक्तं प्रधानमिदमौषधम् ॥
विस्फारिते दन्तवेष्टे व्रणन्तु प्रतिसारयेत्।
लोध्र पत्तङ्ग मधुक लाक्षा चूर्णैर्मधुत्तरैः ॥
गण्डूषे क्षीरिणो योज्याः सक्षौद्र घृतशर्कराः ॥
शौषिरे हृतरक्ते तु लोध्रमुस्तारसाञ्जनैः।
सक्षौद्रैः शस्यते लेपो गण्डुषे क्षीरिणो हिताः ॥
क्रियां परिदरे कुर्य्यात् शीतादोक्तां विचक्षणः ॥
संशोध्योभयतः कायं शिरश्चोपकुशे ततः।
काकोडुम्बरिका गोजी पत्रैर्विस्रावयेदसृक् ॥
क्षौद्र युक्तैश्च लवणैः सव्योषैः प्रतिसारयेत्।
पिप्पल्यः सर्षपाः श्वेता नागरं नैचुलं फलम् ॥
सुखोदकेन संमर्द्य कवड़ं तस्य योजयेत् ॥
शस्त्रेण दन्तवैदर्भे दन्तमूलानि शोधयेत्।
ततः क्षारं प्रयुञ्जीत क्रियाः सर्वाश्च शीतलाः ॥
उद्धृत्याधिकदन्तन्तु ततोऽग्निमवचारयेत्।
क्रिमिदन्तकवच्चात्र विधिः कार्य्यो विजानता ॥
छित्त्वाधिमांसं सक्षौद्रैरेतैश्चूर्णैरुपाचरेत्।
पाठा वचा तेजवती स्वर्जिका यावशूकजैः ॥
क्षौद्रद्वितीयाः पिप्पल्यः कवलश्चात्र कीर्त्तितः ॥
पटोलनिम्बत्रिफलाकषायश्चात्र धावने।
शिरोविरेकश्च हितो धूमो वैरेचनश्च यः ॥

नाड़ीव्रणहरं कर्म्म दन्तनाडीषु कारयेत् ।
यं दन्तमधिजायेत नाडी तं दन्तमुद्धरेत् ॥
छित्त्वा मांसानि शस्त्रेण यदि नोपरिजो भवेत् ।
शोधयित्वा दहेच्चापि क्षारेण ज्वलनेन वा ॥
गतिर्हि नस्ति हन्वस्थि दशने समुपेक्षिते ।
तस्मात्समूलं दशनं निर्हरेद्भग्नमस्थि च ॥
उद्धृते तूत्तरे दन्ते शोणितं संप्रसिच्यते ।
रक्तातियोगात् पूर्वोक्ता घोरा रोगा भवन्ति च ॥
चलमप्युत्तरं दन्तमतो नोपहरेद्भिषक् ॥
कषायां जातीमदन कटुक स्वादुकण्टकैः ।
लोध्र खदिर मञ्जिष्ठा यष्ट्याह्वैश्चापि यत्कृतम् ॥
तैलं संशोधनं तद्धि हन्याद्दन्तगतां गतिम् ॥
सुखोष्णाः स्नेह कवलाः ससर्पिस्त्रैवृतस्य वा ।
निर्यूहाश्चानिलघ्नानां दन्तहर्षप्रमर्दनाः ॥
स्नैहिकश्च हितो धूमो नस्यं स्नैहिकमेव च ॥
अहिंसन् दन्तमूलानि शर्करामुद्धरेद्भिषक् ।
लाक्षाचूर्णैर्मधुयुतै स्ततस्तां प्रतिसारयेत् ॥
दन्तहर्षक्रियाश्चापि कुर्य्यान्निरवशेषतः ।
कपालिका कृच्छ्रसाध्या तत्राप्येषा क्रिया हिता ।
जयेद्विस्रावणैः स्विन्नमचलं क्रिमिदन्तकम् ।
तथावपीडैर्वातघ्नैः स्नेहगण्डूषधारणैः ॥
भद्रदार्व्यादिवर्षाभूलेपैः स्निग्धैश्च भोजनैः ।
हिङ्गु सोष्णन्तु मतिमान् क्रिमिदन्तेषु दापयेत् ॥
वृहती भूकदम्ब पञ्चाङ्गुल कण्टकारिका क्वाथः ।

गण्डूषस्तैलयुतः क्रिमि दन्तकवेदनाशमनः॥
नीलीवायसजङ्घाख्युग् दुग्धीनान्तु मूलमेकैकम्।
सञ्चर्व्य दशनविधृतं दशनक्रिमिपातनं प्राहुः॥
चलमुद्धृत्य वा स्थानं दहेत्तु शुषिरस्य वा।
ततो विदारी यष्ट्याह्वश्रृङ्गाटक कशेरुभिः॥
तैलं दशगुण क्षीरं सिद्धं नस्ये तु पूजितम्॥
हनुमोक्षे समुद्दिष्टा कार्या चार्दितवत् क्रिया॥
फलान्यम्लानि शीताम्बु रुक्षान्नं दन्तधावनम्।
तथाति कठिनान् भक्ष्यान् दन्तोरोगी विवर्जयेत्॥
ओष्ठकोपे त्वनिलजे यदुक्तं प्राक् चिकित्सितम्।
कण्टकेष्वनिलोत्थेषु तत्कार्य्यं भिषजाखलु॥
पित्तजेषु निघृष्टेषु निःस्रुते दुष्टशोणिते।
प्रतिसारणगण्डूषनस्यञ्च मधुरं हितम्॥
कण्टकेषु कफोत्थेषु लिखितेष्वसृजः क्षये।
पिप्पल्यादिर्मधुयुतः कार्य्यस्तु प्रतिसारणः॥
गण्डूषात् कवलश्चापि गौरसर्षपसैन्धवैः।
पटोल निम्ब वार्त्ताकु क्षार यूषैश्च भोजयेत्॥
जिह्वाजाड्यं माणकभस्म लवण तैल घर्षणं हन्ति।
ईषत् खुक्क्षीराक्तं जम्बीराद्यम्ल चर्वणं वापि॥
कर्कटाङ्घ्रि क्षीरपक्व घृताभ्यङ्गेन नश्यति।
दन्तशब्दः कर्कटाङ्घ्रि लेपाद्वा दन्तयोजितात्॥
चरणौ कर्कटस्यापि गोक्षीरेण विपाचयेत्।
घनताञ्च गते तस्मिन् रात्रौ चरणलेपनात्॥
दन्तानां कड़मतीं हन्ति सत्यं सत्यञ्च पार्वति॥

कृष्णवर्णाश्वपुच्छस्य सप्तकेशेन वेणिका ।
तां बद्ध्वा च गले दन्तकण्डूमतीं हन्ति मानवः ॥
उपजिह्वान्तु संलिख्य क्षारेण प्रतिसारयेत् ।
शिरोविरेक गण्डूष धूमैश्चैनामुपाचरेत् ॥
व्योषक्षाराभया वह्नि चूर्णमेतत्प्रघर्षणम् ।
उपजिह्वा प्रशान्त्यर्थमेतैस्तैलं विपाचयेत् ॥
छित्त्वा घर्षेद्गले शुण्ठीं व्योषाद्या क्षौद्र सिन्धुजैः ।
कुष्ठोषण वचा सिन्धु कणा पाठाप्लवैरपि ॥
सक्षौद्रैर्भिषजा कार्य्यं गलशुण्ड्याः प्रघर्षणम् ॥
उपनासाव्यधो हन्ति गलशुण्ठीं विशेषतः ।
गलशुण्ठीं हरेत्तद्वच्छेफालीमूलचर्वणम् ॥
वचामतिविषां पाठां रास्नां कटुकरोहिणीम् ।
निःक्वाथ्य पिचुमर्दञ्च कवलं तत्र योजयेत् ॥
क्षारसिद्धेषु मुद्गेषु यूषश्चाप्यशने हितः ॥
तुण्डिकेर्य्यध्रुषे कूर्मे सङ्घाते तालुपुप्पुटे ।
एष एव विधिः कार्य्यो विशेषः शस्त्रकर्म्म च ॥
तालुपाके तु कर्त्तव्यं विधानं पित्तनाशनम् ।
स्नेहस्वेदौ तालुशोषे विधिश्चानिलनाशनः ॥
साध्यानां रोहिणीनान्तु हितं शोणितमोक्षणम् ।
छर्दनं धूमपानञ्च गण्डूषो नस्तकर्म्म च ॥
वातिकीन्तु हृते रक्ते लवणैः प्रतिसारयेत् ।
सुखोष्णांस्तैलकवलान् धारयेच्चाप्यभीक्ष्णशः ॥
पतङ्गशर्करा क्षौद्रैः पैत्तिकीं प्रतिसारयेत् ।
द्राक्षा परूषक क्वाथो हितश्च कवडग्रहे ॥

आगारधूम कटुकैः कफजां प्रतिसारयेत्।
श्वेता विडङ्ग दन्तीषु सिद्धं तैलंससैन्धवम्॥
नस्तर्कर्मणि दातव्यं कवडश्च कफोच्छ्रये।
पित्तवत्साधयेद्वैद्यो रोहिणीं रक्तसम्भवाम्॥
विस्राव्य कण्ठशालूकं साधयेत्तूण्डिकेरिवत्।
एककालं यवान्नञ्च भुञ्जीत स्निग्धमल्पशः॥
उपजिह्विकवच्चापि साधयेदधिजिह्विकाम्।
उन्नाम्य जिह्वामाकृष्य वडिशेनाधिजिह्वकम्॥
छेदयेन्मण्डलाग्रेण तीक्ष्णोष्णैर्घर्षणादिभिः।
विस्राव्य शोणितं स्वल्पं ततः शोधनमाचरेत्॥
असमर्मस्थं सुपक्वञ्च भेदयेद्गलविद्रधिम्॥
कण्ठरोगेष्वसृङ्मोक्षस्तीक्ष्णैर्नस्यादि कर्म च।
क्वाथपानन्तु दार्वीत्वङ् निम्बद्राक्षाकलिङ्गतः॥
हरीतकीकषायो वा पेयो माक्षिकसंयुतः।
कटुकातिविषा दारु पाठा मुस्त कलिङ्गकाः॥
गोमूत्र क्वथिताः पेयाः कण्ठरोगविनाशनाः॥

दन्तरोगाशनिचूर्णम्।

जातीपत्र पुनर्नवा तिल कणा कौरुण्ट मुस्ता वचाः
शुण्ठीदीप्य हरीतकी च सहृतं चूर्णं मुखे धारयेत्।
वातघ्नं क्रिमिकर्णशूलदहनं सर्वामय ध्वंसनम्।
दौर्गन्ध्यादि समस्त दोष हरणं दन्तस्य रोगाशनिः॥

कालकचूर्णम्।

गृहधूमो यवक्षारः पाठा व्योषं रसाञ्जनम्।

तेजोह्वा त्रिफला लोहं चित्रकश्चेति चूर्णितम् ॥
सक्षौद्रं धारयेदेतद्गलरोगविनाशनम् ।
कालकं नाम तच्चूर्णं दन्तास्यगलरोगनुत् ॥

पीतकश्चूर्णम् ।

मनःशिला यवक्षारो हरितालं ससैन्धवम् ।
दार्वी त्वक् चेति तच्चूर्णं माक्षिकेण समायुतम् ॥
मूर्च्छितं घृतयोगेन कण्ठरोगेषु धारयेत् ।
मुखरोगेषु च श्रेष्ठं पीतकं नाम कीर्त्तितम् ॥

यवाग्रजं तेजवतीं सपाठां
रसाञ्जनं दारुनिशां सकृष्णाम् ।
क्षौद्रेण कुर्य्याद्गुड़िकां मुखेन
तां धारयेत्सर्वगलामयेषु ॥

दशमूलं पिबेदुष्णं यूषं मूलकुलत्थयोः ।
क्षीरेक्षुरस गोमूत्र दधिमस्त्वम्लकाञ्जिकैः ॥
विदध्यात् कवलान् वीक्ष्य दोषं तैलघृतैरपि ॥

क्षारगुड़िका ।

पञ्चकोलकं तालीशपत्रैला मरिचत्वचः ।
पलाशमुष्कक क्षार यवक्षाराश्च चूर्णिताः ।
गुड़े पुराणे क्वथिते द्विगुणे गुड़िकाः कृताः ।
कर्कन्धु मात्राः सप्ताहं स्थिता मुष्ककभस्मनि ॥
कण्ठरोगेषु सर्वेषु धार्य्याः स्युरमृतोपमाः ॥
मूलसिद्धां शिवां तुल्यां मधुरी कुष्ठ बालकैः ।
अभ्यस्य मुखरोगांस्तु जयेच्चिरसतामपि ॥

वातात्सर्वसरञ्चूर्णैर्लवणैः प्रतिसारयेत् ।
तैलं वातहरैः सिद्धं हितं कवलनस्ययोः ॥
पित्तात्मके सर्वसरे शुद्धकायस्य देहिनः ।
सर्वः पित्तहरः कार्य्यो विधिर्मधुरशीतलः ॥
प्रतिसारण गण्डूषान् धूमसंशोधनानि च ।
कफात्मके सर्वसरे क्रमं कुर्य्यात्कफापहम् ॥
मुख पाके शिरावेधः शिरःकायविरेचणम् ।
कार्य्यञ्च बहुधा नित्यं जातीपत्रस्य चर्वणम् ॥
जातीपत्रामृता द्राक्षा पाठा दार्व्वी फलत्रिकैः ।
क्वाथः चौद्रयुतः शीतो गण्डूषो मुखपाकनुत् ॥
पटोल निम्ब जम्बाम्र मालती नवपल्लवैः ।
पुष्पपल्लवजः श्रेष्ठः कषायो मुखधावने ॥
पञ्चवल्ककषायो वा त्रिफलाक्काथ एव वा ।
मुखपाकेषु सचौद्रः प्रयोज्यो मुखधावने ॥
स्वरसः क्वथितो दार्व्या घनीभूतो रसक्रिया ।
सचौद्रा मुखरोगास्रृग्दोषनाड़ीव्रणापहा ॥

सप्तच्छदादिः ।

सप्तच्छदोशीरपटोलमुस्त-
हरीतकीतिक्तकरोहिणीभिः ।
यष्ट्याह्वराजद्रुम चन्दनैश्च
क्वाथं पिबेत् पाकहरं मुखस्य ॥

पटोलादिः ।

पटोल शुण्ठी त्रिफला विशाला
त्रायन्ति तिक्ता द्विनिशामृतानाम् ।

पीतः कषायो मधुना निहन्ति
मुखे स्थितश्चास्यगदानशेषान् ॥
क्वथितास्त्रिफला पाठा मृद्वीका जातिपल्लवाः
निषेव्या भक्षणीया वा त्रिफला मुखपाकहा ॥
कृष्णा जीरक कुष्ठेन्द्रयव चर्वणतस्त्र्यहम् ।
मुखपाके व्रणक्लेद दौर्गन्ध्यमुपशाम्यति ॥
तिला नीलोत्पलं सर्पिः शर्करा क्षीरमेव च ।
सक्षौद्रो दग्धवक्त्रस्य गण्डूषो दाहपाकहा ॥
पञ्चयोगाः सर्वत्र मधूपयोगः । तिलक्काथस्तथा नीलोत्पलक्काथः ।
तैलेन काञ्जिकेनाथ गण्डूषधूर्णं दाहहा ।
घनकुष्ठैलाधान्यक यष्टीमध्वेलवालुका कवड़ः ।
वदनेऽति पूतिगन्धं हरति सुरालशुनगन्धञ्च ॥
घनादिकं मुखे निक्षिप्य चर्वणीयमिति वृद्धाः ।

सहाचरतैलम् ।

तुलां धृतां नीलसहाचरस्य
द्रोणेऽम्भसः संस्रपयेद्यथावत् ।
पूते चतुर्भागरसे तु तैलं
पचेत् शनैरर्द्धपल प्रमाणैः ॥
कल्कैरनन्ता खदिरारिमेद-
जम्बाम्र यष्टी मधुकोत्पलानाम् ।
तत्तैलमाश्वेव धृतं मुखेन
स्थैर्यं द्विजानां विदधाति सद्यः ॥

अरिमेदाद्यं तैलम्।

अरिमेदत्वक्पलशतमभिनवमापोथ्य खण्डशः कृत्वा।
तोयाढ़कैश्चतुर्भिर्निःक्वाथ्य चतुर्थशेषेण॥
क्वाथेन तेन मतिमान् तैलस्यार्द्धाढ़कं शनै विंपचेत्।
कल्कैश्च समांशैर्मञ्जिष्ठा लोध्र मधूकानाम्॥
अरिमेद खदिर कट्फल लाक्षा न्यग्रोधसूक्ष्मैला।
कर्पूरागुरु पद्मक लवङ्ग कक्कोल जातीनाम्॥
फल पत्तङ्ग गैरिक वराङ्ग गजकुसुम धातकीनाञ्च।
सिद्धं भिषग्विदध्यादिदं मुखोत्थेषु रोगेषु॥
परिशीर्ण दन्तविद्रधि शौषिर शीताद दन्तहर्षेषु।
क्रिमिदन्त दरणचलित प्रहृष्ट मांसावशीर्णेषु॥
मुखदौर्गन्ध्येषु च कार्य्यं प्रागुक्तेष्वामयेषु तैलमिदम्॥

लाक्षाद्यं तैलम्।

तैल लाक्षा रसं क्षीरं पृथक् प्रस्थं समं पचेत्।
चतुर्गुणेरिम क्वाथे द्रव्यैश्च पलसंमितैः॥
लोध्र कट्फल मञ्जिष्ठा पद्मकेशर पद्मकैः।
चन्दनोत्पल यष्ट्याह्वैस्तैलं गण्डूष धारणम्॥
दालनं दन्तचालञ्च दन्तमोक्षं कपालिकाम्।
शीतादं पूतिवक्त्रञ्च अरुचिं विरसास्यताम्॥
हन्यादाशु गदानेतान् कुर्य्याद्दन्तानपि स्थिरान्॥

दशनसंस्कारचूर्णम्।

शुण्ठी हरीतकी मुस्ता खदिरं घनसारकम्।

गुवाकभस्म मरिचं देवपुष्पं तथात्वचम् ।
शैलाचूर्णीकृतं यत्नात्क्षिपेत् खल्लमध्यतः ।
कठिनीसंभवचूर्णं प्रक्षिपेत्तत्र तत्समम् ॥
एतद्दशनसंस्कार चूर्णं दन्तास्य रोगजित् ॥

वकुलाद्यं तैलम् ।

वकुलस्य फलं लोध्रं वज्रवल्ली कुरण्टकम् ।
चतुरङ्गुल वव्वोल वाजिकर्णारिमाशनम् ॥
एषां कषायकल्काभ्यां तैलं पक्वं मुखे धृतम् ।
स्थैर्य्यं करोति चलतां दन्तानां नावनेन च ॥

स्वल्पखदिरवटिका ।

खदिरस्य तुलां सम्यक् जलद्रोणे विपाचयेत् ।
शेषेऽष्टभागे तत्रैव प्रतिवापं प्रदापयेत् ॥
जातीकर्पूर पूगानि वव्वोल फलकानि च ।
इत्येषा गुड़िका कार्य्या मुख सौभाग्यवर्द्धिनी ॥
दन्तोष्ठमुखरोगेषुजिह्वातात्वामयेषु च ।

वृहत्खदिर वटिका ।

गायत्रीसार तुलमेरिव वल्कलानां
सार्द्धं तुलायुगलमम्बु घटैश्चतुर्भिः ।
निःक्वाथ्य पादमवशिष्ट सुवस्त्र पूतं
भूयः पचेदथ शनैर्मृदुपावकेन ।
तस्मिन् घनत्वमुपगच्छति चूर्णमेषां
श्लक्ष्णं क्षिपेत् कवड़ग्रहभागिकानाम् ।

एलामृणाल सितचन्दन चन्दनाम्बु
श्यामातमालविकषावनलोहयष्टी ।
लज्जा फलत्रय रसाञ्जन धातकीभ-
श्रीपुष्पगैरिक कटङ्कट कट्फलानाम्।
पद्माट लोध्र वटरोह यवासकानां
मांसी निशा सुरभि वल्कल संयुतानाम् ॥
कक्कोल जातिफलकोष लवङ्गकानि
चूर्णीकृतानि विदधीत पलांशकानि
शीतेऽवताय्य घनसार चतुःपलञ्च
क्षिप्त्वा कषायसदृशीगुडिकाः प्रकुर्य्यात् ॥
शुष्का मुखे विनिहिता विनिवारयन्ति
रोगान् गलौष्ठ रसना द्विजतालुजातान् ।
कुर्य्यु र्मुखे सुरभितां पटुतां रुचिञ्च
स्थैर्य्यं परं दशनग रसनालघुत्वम् ॥

मुखरोगहरो रसः।

रसगन्धौ समौ ताभ्यां द्विगुणञ्च शिलाजतु ।
गोमूत्रेण विमर्द्याथ सप्तधार्कद्रवेण च ॥
जातीनिम्ब महाराष्ट्री रसैः सिध्यति पाकहा ।
कणामधु युता हन्ति मुखपाकं सुदारुणम् ॥
अष्टगुञ्जा धृता वक्त्रे सद्यो हन्ति वटी गदान् ।
महारक्ताश्च कल्केन मुखञ्च प्रतिसारयेत् ॥
धारणात् वेदनादेव वटी हन्ति मुखामयान् ॥
दन्तकाष्ठं स्नानमम्लं मत्स्यमानूपमामिषम् ।

दधि क्षीरं गुड़ं माषं रूक्षान्नं कठिनाशनम्॥
अधोमुखेन शयनं गुर्वभिष्यन्दकारि च
मुखरोगेषु सर्वेषु दिवानिद्रां विवर्जयेत्॥

रसेन्द्रवटी।

रसेन्द्रगन्धाश्मजतुप्रवाल-
लौहानि वैद्यः समभागिकानि।
रसेन्द्रपादप्रमितञ्च हेम
विभाव्य निम्बाशनवह्नितोयैः॥
ततो वटीर्वल्लमिता विमर्द्य
विधाय बुद्ध्वा बहुवारवारा।
फलत्रिकक्वाथजलेन वापि
प्रातः प्रयुञ्ज्यात् प्रकराम्बुना वा॥
रसेन्द्रवट्यास्यगदान्निहन्ति
वातामयान्मेहगणान् ज्वरांश्च।
करोति वह्निं बलवीर्य्ययोश्च
वृद्धिं विशेषेण रसायनीयम्॥

सहकारवटी।

सहकारस्य निम्बस्य खदिरस्याशनस्य च।
तुलां पृथग्विनिःक्वाथ्य द्रोणमानेन चाम्बुना॥
एकीकृत्य कषायांश्च पादशिष्टान् पुनःपचेत्।
तत्र क्षिपेन्मलयजं बालकं रक्तचन्दनम्॥
गैरिकं देवपुष्पञ्च धातकीं रजनीद्वयम्।
लोध्रं जातीफलं श्यामां चातुर्जातं फलत्रयम्॥

वटप्ररोहमञ्जिष्ठामांसीरञ्जवरं विड़म् ।
कट्त्रयमयश्चन्द्रं प्रत्येकं प्रमाणतः ॥
ततः कर्षायसम्मोर्विदध्याद् गुड़िका भिषक् ।
रोगान् कण्ठोष्ठरसना दन्ततालुसमुद्भवान् ॥
सहकारवटी हन्यादास्ये व वदने धृता ।
जनयेन्मुखसौरभ्यं सुरुचिं स्थिरदन्तताम् ॥

मालत्याद्यं घृतम् ।

मालत्या द्रोणपुष्प्याश्च निम्बवब्बोलयोस्तथा ।
सहाचरस्य सर्जस्य स्वरसेन पृथक् पृथक् ॥
कल्कैर्मलयजोशीर रक्तचन्दन चम्पकैः ।
अश्वत्थवटनीलीभीरजनीदारुसैन्धवैः ॥
दार्व्या विश्वाह्वकुष्ठाभ्यां कणया च पचेद् घृतम् ।
शनैस्ताम्रमये पात्रे कृतवस्त्रविलेपने ॥
मालत्याद्यमिदं सर्पिर्गदान्मुखसमुद्भवान् ।
निहन्यान्नात्र सन्देहो भास्करस्तिमिरं यथा ॥

जात्याद्यं तैलम् ।

जातीपल्लवतोयेन भृङ्गपुष्पीरसेन च ।
वकुलत्वक्कषायेण पचेत्तैलं तिलोद्भवम् ॥
गायत्रीमाम्रबीजञ्च त्रिफलां कटुकत्रयम् ।
चव्यं नीलोत्पलं कुष्ठं मधुकं रजनीद्वयम् ॥
मुस्तकं बालकं लोध्रं सिन्दूरं स्वर्णगैरिकम् ।
कल्कीकृत्य क्षिपेत्तत्र वटरोहमयोऽपि च ॥

जात्याद्याख्यमिदं तैलं निखिलान् मुखजान् गदान् ।
भगन्दरोपदंशौ च व्रणं दुष्टं निहन्ति च ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां मुखरोगाधिकारः समाप्तः ।

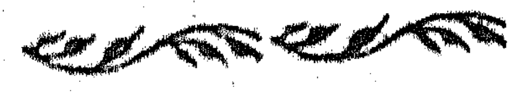
अथ क्षुद्ररोगाधिकारः ।

तत्राजगल्लिकामामां जलौकाभिरुपाचरेत् ।
शुक्ति सौराष्ट्रिका क्षार कल्कैश्चालेपयेन्मुहुः ॥
नवीन कण्टकार्य्याश्च कण्टकैर्वेधमात्रतः ।
किमाश्चर्य्यं विपच्याशु प्रशाम्यन्त्यजगल्लिकाः ॥
वृषमूल विशालाभ्यां लेपो हन्त्यजगल्लिकाम् ।
कठिनां क्षारयोगैश्च द्रावयेदजगल्लिकाम् ।
श्लेषविद्रधि कल्पेन जयेदनुशयीं भिषक् ।
विवृतामिन्द्रविद्धाञ्च गर्दभीं जालगर्द्दभम् ॥
इरिवेल्लिकां गन्धमालां जयेत्पित्तविसर्पवत् ।
मधुरौषधसिद्धेन सर्पिषा शमयेद् व्रणम् ॥
रक्तावसेकैर्बहुभिः स्वेदनै रपतर्पणैः ।
जयेद्विदारिकां लेपैः शिग्रु देवद्रुमोद्भवैः ॥
पनसिकां कच्छपिकामनेन विधिना भिषक् ।
साधयेत्कठिनानन्यान् शोथान् दोषसमुद्भवान् ॥

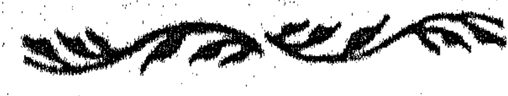
अन्त्रालजीं कच्छपिकां तथा पाषाणगर्द्दभम्।
सुरदारु शिलाकुष्ठैः स्वेदयित्वा प्रलेपयेत्॥
कफ मारुत शोथघ्नो लेपः पाषाणगर्द्दभे।
शस्त्रेणोद्धृत्य वल्मीकं चाराग्निभ्यां प्रसाधयेत्।
मनःशिलाल भल्लात सूक्ष्मैलागुरुचन्दनैः॥
जातीपल्लव कल्कैश्च निम्बतैलं विपाचयेत्।
वल्मीकं नाशयेत्तद्धि बहुच्छिद्रं बहुद्रवम्॥
सशोथं व्रणगन्धञ्च प्रवृद्धं मर्म्मसुस्थितम्।
हस्तपादस्थितञ्चापि वल्मीकं परिवर्जयेत्॥
पाददारीषु तु शिरां वेधयेत्तलशोधिनीम्।
स्नेहस्वेदोपपन्नौ तु पादौ चालेपयेन्मुहुः।
मधूच्छिष्ट वसा मज्ज घृतचारैर्विमिश्रयेत्।
गुड़लवण घृतञ्चेत्तिन्तिड़ी युक्तमेतद्
द्विगुणमिह विदध्यान्मूत्रमेकत्र कृत्वा।
दिन कतिचिदथेदं किञ्चिदाशोष्य लेपात्
स्फुटित पदतलं स्यात् पद्मपत्राभमाशु॥
सर्जाख्य सिन्धूद्भवयोश्चूर्णं मधुघृतान्वितम्।
निर्म्मथ्य कटुतैलाक्तं हितं पादप्रमार्जनम्॥
उपोदिका सर्षप निम्ब मोच-
कार्क्कारुकैर्वारुकभस्म तोये।
तैलं विपक्वं लवणं सकल्कं
तत्पाददारीं विनिहन्ति शीघ्रम्॥
चलशैः क्लेदिर शिरं सिक्तौ चरणौ परिलेपयेत्।
पटोलारिष्ट कासीस त्रिफलाभिर्मुहुर्मुहुः॥

जात्याद्याख्यमिदं तैलं निखिलान् मुखजान् गदान्।
भगन्दरोपदंशौ च व्रणं दुष्टं निहन्ति च॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां मुखरोगाधिकारः समाप्तः।

अथ क्षुद्ररोगाधिकारः।

तत्राजगल्लिकामामां जलौकाभिरुपाचरेत्।
शुक्ति सौराष्ट्रिका क्षार कल्कैश्चालेपयेन्मुहुः॥
नवीन कण्टकार्य्याश्च कण्टकैर्वेधमात्रतः।
किमाश्चर्य्यं विपच्याशु प्रशाम्यन्त्यजगल्लिकाः॥
वृषमूल विशालाभ्यां लेपो हन्त्यजगल्लिकाम्।
कठिनां क्षारयोगैश्च द्रावयेदजगल्लिकाम्।
श्लेष्मविद्रधि कल्पेन जयेदनुशयीं भिषक्।
विवृतामिन्द्रविद्धाञ्च गर्दभीं जालगर्दभम्॥
इरिवेल्लिकां गन्धमालां जयेत्पित्तविसर्पवत्।
मधुरौषधसिद्धेन सर्पिषा शमयेद् व्रणम्॥
रक्तावसेकैर्बहुभिः स्वेदनैरपतर्पणैः।
जयेद्विदारिकां लेपैः शिग्रुदेवद्रुमोद्भवैः॥
पनसिकां कच्छपिकामनेन विधिना भिषक्।
साधयेत्कठिनानन्यान् शोथान् दोषसमुद्भवान्॥

अन्त्रालजीं कच्छपिकां तथा पाषाणगर्द्दभम्।
सुरदारु शिलाकुष्ठैः स्वेदयित्वा प्रलेपयेत्॥
कफ मारुत शोथघ्नो लेपः पाषाणगर्द्दभे।

शस्त्रेणोद्धृत्य वल्मीकं क्षाराग्निभ्यां प्रसाधयेत्।
मनःशिलाल भल्लात सूक्ष्मैलागुरुचन्दनैः॥
जातीपल्लव कल्कैश्च निम्बतैलं विपाचयेत्।
वल्मीकं नाशयेत्तद्धि बहुच्छिद्रं बहुद्रवम्॥
सशोथं व्रणगन्धञ्च प्रवृद्धं मर्म्मसुस्थितम्।
हस्तपादस्थितञ्चापि वल्मीकं परिवर्जयेत्॥

पाददारीषु तु शिरां वेधयेत्तलशोधिनीम्।
स्नेहस्वेदोपपन्नौ तु पादौ चालेपयेन्मुहुः।
मधूच्छिष्ट वसा मज्ज घृतक्षारैर्विमिश्रयेत्।
गुड़लवण घृतञ्चेत्तिन्तिड़ी युक्तमेतद्
द्विगुणमिह विदध्यान्मूत्रमेकत्र कृत्वा।
दिन कतिचिदथैद्रं किञ्चिदाशोष्य लेपात्
स्फुटित पदतलं स्यात् पद्मपत्राभमाशु॥

सर्जाख्य सिन्धूद्भवयोश्चूर्णं मधुघृताप्लुतम्।
निर्म्मथ्य कटुतैलाक्तं हितं पादप्रमार्जनम्॥

उपोदिका सर्षप निम्ब मोच-
ककारुकैर्वाहकभस्म तोये।
तैलं विपक्वं लवणं सकल्कं
तत्पाददारीं विनिहन्ति शीघ्रम्॥

अलसेऽम्लैश्चिरं सिक्तौ चरणौ परिलेपयेत्।
पटोलारिष्ट कासीस त्रिफलाभिर्मुहुर्मुहुः॥

करञ्जवीजं रजनी कासीसं मधुकं मधु।
रोचना हरितालञ्च लेपोऽयमलसे हितः॥
लाक्षाभयारसालेपः कार्य्यं रक्तस्य मोक्षणम्।
बृहतीरस सिद्धेन तैलेनाभ्यज्य बुद्धिमान्॥
शिलारोचनकासीस चूर्णैर्वा प्रतिसारयेत्॥
दहेत्कदरमुद्धृत्य तैलेन दहनेन वा॥
चिप्पमुष्णाम्बुना स्विन्नमुत्कृत्याभ्यज्य तं व्रणम्।
दत्त्वा सर्जरसं चूर्णं बुद्धा व्रणवदाचरेत्॥
स्वरसेन हरिद्रायाः पात्रे कृष्णायसेऽभयाम्।
घृष्ट्वा तज्जेन कल्केन लिम्पेच्चिप्पं मुहुर्मुहुः॥
नखकोटौ प्रविष्टेन टङ्कनेन प्रशाम्यति।
कुनखश्च तदा भ्रातः शैलोऽपि प्लवते जले॥
काश्मर्य्याः सप्तभिः पत्रैः कोमलैः परिवेष्टितः।
अङ्गुलीवेष्टकः पुंसो ध्रुवमाशु व्यपोहति॥
निम्बोदकेन वमनं पद्मिनीकण्टके हितम्।
निम्बोदक कृतं सर्पिः सक्षौद्रं पानमिष्यते॥
पद्मनाल कृतः क्षारः पद्मिनीं हन्ति लेपनात्।
निम्बारग्वधकल्कैर्वा मुहुरुद्वर्त्तनं हितम्॥
नीली पटोलमूलाभ्यां साज्याभ्यां लेपनं हितम्
जालगर्दभ रोगे तु सद्यो हन्ति च वेदनाम्॥
अहिपूतनके धात्र्याः पूर्वं स्तन्यं विशोधयेत्।
त्रिफला खदिर क्वाथैर्व्रणानां धावनं सदा॥
करञ्जत्रिफलातिक्तैः सर्पिः सिद्धं शिशोर्हितम्
रसाञ्जनं विशेषेण पानालेपनयोर्हितम्॥

गुदभ्रंशे गुदं स्वेदैरभ्यज्याशु प्रवेशयेत्।
प्रविष्टे स्वेदयेच्चापि वद्धं गोस्फणया भृशम्॥

गोस्फणा वन्धनविशेषः मलनिर्गमार्थं सच्छिद्रेण चर्म्मणा कौपीनवन्धः कार्य्यः।

कोमलं नलिनीपत्रं यः खादेच्छर्कराान्वितम्।
अचिरेण शमं याति गुदभ्रंशो रुजान्वितः॥

वृचाम्लानल चाङ्गेरी विल्वपाठा यवाग्रजम्।
चारेण शीलयेत्पायुभ्रंशार्त्तोऽनलदीपनम्॥

गुदञ्च गव्यवसयाभ्रचयेदविशङ्कितः।
दुष्प्रवेशो गुदभ्रंशो विशत्याशु न संशयः॥

मूषिकाणां वसाभिर्वा गुदे सम्यक् प्रलेपनम्।
खिन्नमूषिकमांसेन अथवा स्वेदयेद्गुदम्॥

गोतैलाभ्यक्तः शीघ्रं प्रविशेन्निर्गतो गुदः।

चाङ्गेरीघृतम्।

चाङ्गेरी कोल दध्यम्ल नागर चारसंयुतम्।
घृतं सुत्क्वथितं पेयं गुदभ्रंशरुजापहम्॥
शुण्ठी चारावत्र कल्कौ शिष्टन्तु द्रवमिष्यते॥

मूषिकाद्यं तैलम्।

क्षीरे महत्पञ्चमूलं मूषिकामन्त्रवर्जिताम्।
पक्त्वा तस्मिन् पचेत्तैलं वातघ्नौषधसंयुतम्॥
गुदभ्रंशमिदं तैलं पानाभ्यङ्गात् प्रसाधयेत्॥

चर्म्मकीलं जतुमणिं मशकांस्तिलकालकान्।
उत्कृत्य शस्त्रेण दहेत् चाराग्निभ्यामशेषतः॥

कङ्गुनालाच्च, चूर्णेन घर्षो मशक नाशनः।
निर्मोकभस्म घर्षाद्वा मशः शान्तिं व्रजेद् द्रुतम् ॥
युवानपिड़काश्चच्छ नीलिका व्यङ्गशर्कराः।
शिरावेधैः प्रलेपैश्च जयेदभ्यञ्जनैस्तथा ॥
लोध्र धान्य वचा लेपस्तारुण्यपिड़कापहः।
तद्वद् गोरोचना युक्तं मरिचं मुखलेपनम्।
वमनञ्च निहन्त्याशु पिड़कां यौवनोद्भवाम् ॥
व्यङ्गेषु चार्जुनत्वग्वा मञ्जिष्ठा वा समाक्षिका।
लेपः सनवनीता वा श्वेताश्वखुरजा मसी ॥
रक्तचन्दनमञ्जिष्ठा कुष्ठलोध्रप्रियङ्गवः।
वटाङ्कुरा मसूराश्च व्यङ्गघ्ना मुखकान्तिदाः ॥
वटाङ्कुराः वटस्य अभिनवपत्रमुकुलाः।
व्यङ्गानां लेपनं शस्तं रुधिरेण शशस्य च।
दृष्टफलमेतत्।
कैवलान् पयसा पिष्ट्वा तीक्ष्णान् शाल्मलिकण्टकान्।
आलिप्तं त्र्यहमेतेन भवेत् पद्मोपमं मुखम् ॥
मसूरैः सर्पिषा भृष्टैर्लिप्तमास्यं पयोऽन्वितैः।
सप्तरात्राद्भवेत्सत्यं पुण्डरीकदलप्रभम् ॥
मातुलुङ्ग जटासर्पिः शिला गोशकृतो रसः।
मुखकान्तिकरो लेपः पिड़कातिलकालजित् ॥
नवनीत गुड़क्षौद्र कोलमज्ज प्रलेपनम्।
व्यङ्गजिद्वरुणत्वग्वा छागक्षीरप्रपेषिता ॥
जातीफल कल्कलेपो नीली व्यङ्गादि नाशनः।
वायच कटुतैलेनाभ्यङ्गो वक्त्र प्रसाधनः ॥

कालीयकोत्पलामय दधिसर वदरास्थि मध्यफलिनीभिः ।
लिप्तं भवति हि वदनं शशिप्रभं सप्तरात्रेण ॥
तुषरहितमसूरण यवचूर्णं सम यष्टीमधुक लोध्रलेपेन ।
भवति मुखं परिनिर्जितचामीकरचारुसौभाग्यम् ॥
रक्तोघ्र शर्वरीद्वयमञ्जिष्ठा गैरिकाज्य वस्तपयः ।
सिद्धेन लिप्तमाननमुद्यद्विधु विम्बवद्विभाति ॥
परिणतदरिशरपुंखैः कुवलयदलकुष्ठचन्दनोशीरैः ।
मुखकमलकान्तिकारी भ्रुकुटी तिलकालकान् जयति ॥
अर्कक्षीर हरिद्राभ्यां मर्दयित्वा विलेपनात् ।
मुखकार्ष्ण्यं शमं याति चिरकालोद्भवं ध्रुवम् ॥
हरिद्राद्वय यष्ट्याह्व कालीयककुचन्दनैः ।
प्रपौण्डरीक मञ्जिष्ठा पद्म पद्मक कुङ्कुमैः ॥
कपित्थ तिन्दुक प्लक्ष वटपत्रैः पयोऽन्वितैः ।
लेपयेत्कल्कितैरेभिस्तैलञ्चाभ्यञ्जनं पचेत् ॥
पिप्लवं निलीकां व्यङ्गांस्तिलकान् मुखदूषिकाम् ।
नित्यसेवी जयेत् क्षिप्रं मुखं कुर्य्यान्मनोरमम् ॥

कनकतैलम् ।

मधुकस्य कषायेण तैलस्य कुडवं पचेत् ।
कल्कैः प्रियङ्गु मञ्जिष्ठा चन्दनोत्पलकेशरैः ॥
कनकं नाम तत्तैलं मुखकान्तिकरं परम् ।
आभीर नीलीकाव्यङ्ग शोधनं परमर्चितम् ॥

मञ्जिष्ठाद्यं तैलम् ।

मञ्जिष्ठा मधुकं लाक्षा मातुलुङ्गं सयष्टिकम् ।

कर्षप्रमाणैरेतैस्तु तैलस्य कुड़वं तथा ॥
आजं पयस्तद्द्विगुणं शनैर्मृद्वग्निना पचेत् ।
नीलीका पिड़का व्यङ्गानभ्यङ्गादेव नाशयेत् ॥
मुखं प्रपन्नोपचितं वलिपलितवर्जितम् ।
सप्तरात्रं प्रयोगेण भवेत् कनकसन्निभम् ॥

कुङ्कुमाद्यं तैलम् ।

कुङ्कुमं चन्दनं लाक्षा मञ्जिष्ठा मधुयष्टिका ।
कालीयकमुशीरञ्च पद्मकं नीलमुत्पलम् ॥
न्यग्रोधपादाः प्लक्षस्य मूलं पद्मस्य केशरम् ।
द्विपञ्चमूलसहितैः कषायैः पलिकैः पृथक् ॥
जलाढ़कं विपक्वाथ पादशेषमवोन्धरेत् ।
मञ्जिष्ठा मधुकं लाक्षा पत्तङ्ग मधुयष्टिके ॥
कर्षप्रमाणैरेतैस्तु तैलस्य कुड़वं पचेत् ।
अजाक्षीरं द्विगुणितं शनैर्मृद्वग्निना पचेत् ॥
सम्यक्पक्वं परं ह्येतन्मुखवर्णप्रसादनम् ।
नीलिका पिड़का व्यङ्गानभ्यङ्गादेव नाशयेत् ॥
सप्तरात्र प्रयोगेण भवेत्काञ्चनसन्निभम् ।
कुङ्कुमाद्यमिदं तैलमश्विभ्यां निर्मितं पुरा ॥

कषायार्थं पठितमपि कुङ्कुमं सिद्धतैले प्रक्षिपन्ति
वृद्धाः ।

कुङ्कुमाद्यं तैलम् ।

कुङ्कुमं किंशुकं लाक्षा मञ्जिष्ठा रक्तचन्दनम् ।
कालीयकं पद्मकञ्च मातुलुङ्गस्य केशरम् ॥

कुसुम्भं मधुयष्टि च फलिनी मदयन्तिका।
निशे द्वे रोचना पद्ममुत्पलञ्च मनःशिला॥
काकोल्यादिसमायुक्तैरेतैश्चसमैर्भिषक्।
लाक्षा रसे पयोश्चाज्ञ तैलप्रस्थं विपाचयेत्॥
कुङ्कुमाद्यमिदं तैलमभ्यङ्गात्काञ्चनोपमम्।
करोति वदनं सद्यः पुष्टि लावण्य कान्तिदम्॥
सौभाग्यलक्ष्मी जननं वशीकरणमुत्तमम्॥

वर्णकघृतम्।

मधुकं चन्दनं कङ्गु सर्षपं पद्मकं तथा।
कालेयकं हरिद्रा च लोध्रमेभिश्च कल्कितैः॥
विपचेद्धि घृतं वैद्यस्तत्पक्वं वस्त्रगालितम्।
पादांशं कुङ्कुमं सिक्थं चिप्त्वा मन्दानले पचेत्॥
तत्सिद्धं शिशिरे नीरे प्रक्षिप्याकर्षयेत्ततः।
तदेतद्वर्णकं नाम घृतं वक्त्र प्रसादनम्॥
अनेनाभ्यासलिप्तं हि वलीभूतमपि क्रमात्।
निष्कलङ्केन्दुबिम्बाभं स्याद्विलासवतीमुखम्॥

कुङ्कुम सिक्थयोर्मिलिता पादांशः। सिक्थकस्य द्रवीकरणार्थं स्वल्प पाकं दत्त्वा शीतल जले कियत्क्षणं स्थापयित्वा शीतलं सत् अनुगुप्तं निधापयेत्।

अरुंषिकायां रुधिरेऽवसिक्ते
शिराव्यधेनाथ जलौकसा वा।
निम्बाम्बुसिक्ते शिरसि प्रलेपो
देयोऽश्ववर्चोरससैन्धवाभ्याम्॥

पुराणमथ पिण्याकं पुरीषं कुक्कुटस्य वा ।
मूत्रपिष्टः प्रलेपोऽयं शीघ्रं हन्यादरूंषिकाम् ॥
अरूंषीघ्नं भृष्टकुष्ठचूर्णं तैलेन संयुतम् ।
खोलके कुष्ठं भृष्टा कटुतैलेन तद्वच्च लेपः ।

द्विहरिद्राद्यं तैलम् ।

हरिद्राद्वय भूनिम्ब त्रिफलारिष्टचन्दनैः ।
एतत्तैलमरूंषीणां सिद्धमभ्यञ्जने हितम् ॥
दारुणे तु शिरां विध्येत् स्निग्धस्विन्नां ललाटजाम् ।
अवपीड़शिरोवस्तीनभ्याङ्गांश्चावचारयेत् ॥
कोद्रवाणां तृणक्षारपानीयं परिधावने ॥
कार्य्यो दारुणके मूर्द्ध्नि प्रलेपो मधुसंयुतः ।
पियालवीज मधुक कुष्ठमाषैः ससैन्धवैः ॥
काञ्जिकस्याञ्जिसम्पाष्टं माषा दारुणकापहाः ॥
सह नीलोत्पलकेशर यष्टिमधु तिल सममामलकम्
चिरजातमपि शीर्षे दारुण रोगं शमं नयति ॥

त्रिफलाद्यं तैलम् ।

त्रिफलायोरजो यष्टी मार्कवोत्पल शारिवैः ।
ससैन्धवैः पचेत्तैलमभ्यङ्गाद्दुच्चिकां जयेत् ॥

बह्नितैलम् ।

चित्रकं दन्तीमूलञ्च कोषातकिसमन्वितम् ।
कल्कं पिष्टा पचेत्तैलं केशदद्रुविनाशनम् ॥

गुञ्जातैलम् ।

गुञ्जाफलैः पचेत्तैलं भृङ्गराजरसेन तु ।

काण्डूदारुणजित्कुष्ठ कपालव्याधिनाशनम् ॥

स्वल्पभृङ्गराजतैलम्।

भृङ्गराजस्त्रिफलोत्पल शारि
लौहपुरीष समन्वितकारि।
तैलमिदं पच दारुणहारि
कुञ्चित केश घन स्थिरकारि ॥

महाभृङ्गराजतैलम्।

आनूपदेशसम्भूतं गृहीत्वा मार्कवं शुभम्।
सुधौतं जर्जरीकृत्य स्वरसं तस्य चाहरेत् ॥
चतुर्गुणेन तेनैव तैलप्रस्थं विपाचयेत्।
क्षीरपिष्टैरिमैर्द्रव्यैः संयोज्य मतिमान् भिषक् ॥
मञ्जिष्ठा पद्मकं लोध्रं चन्दनं गैरिकं बला।
रजन्यौ केशरञ्चैव प्रियङ्गुमधुयष्टिका ॥
प्रपौण्डरीकं गोपी च पलिकान्यत्र दापयेत्।
सम्यक् पक्वं ततो ज्ञात्वा शुभे भाण्डे निधापयेत् ॥
केशपाते शिरोदुष्टे मन्यास्तम्भे गलग्रहे।
शिरः कर्णाक्षि रोगेषु नस्येऽभ्यङ्गे च योजयेत् ॥
कुञ्चिताग्रानतिस्निग्धान् कचान् कुर्य्याद्दृढं स्तथा।
खालित्यमिन्द्रलुप्तञ्च तैलमेतदपोहति ॥

प्रपौण्डरीकाद्यं तैलम्।

प्रपौण्डरीक मधुक पिप्पली चन्दनोत्पलैः।
कार्षिकैस्तैल कुडवस्त्वेदिं रामलकी रसः ॥

साध्यः स प्रतिमर्षः स्यात्सर्वशीर्षगदापहः॥

मालत्याद्यं तैलम्:

मालती करवीराग्नि नक्तमाल विपाचितम्।
तैलमभ्यञ्जने शस्त मिन्द्रलुप्तापहं परम्॥
इदं हि त्वरितं हन्ति दारुणं दारुणं नृणाम्॥

धात्र्याम्रमज्जलेपात् स्यात् शिरोरुस्निग्धकेशता।
इन्द्रलुप्ते शिरां विद्धा शिला कासीस तुत्थकैः।
लेपयेत्परितः कल्कै स्तैलञ्चाभ्यञ्जने हितम्॥
कुटन्नट शिखी जाती करञ्ज करवीरजैः॥
अवगाढ़ पदञ्चैव प्रच्छयित्वा पुनः पुनः।
गुञ्जाफलैश्चिरं लिम्पेत्केशभूमिं समन्ततः॥

हस्तिदन्त मसीं कृत्वा मुख्यञ्चैव रसाञ्जनम्।
लोमान्यनेन जायन्ते नृणां पाणितलेष्वपि॥

हस्तिदन्त मसीं कृत्वा तैलेन सह योजयेत्।
हस्तेष्वपि प्रजायन्ते केशा नात्र्यत्र संशयः॥

भल्लातक बृहतीफल गुञ्जामूल फलेभ्य एकेन।
मधुसहितेन विलिप्तं सुरपतिलुप्तं शमं याति॥

गुञ्जा फल रस पिष्टं गुञ्जामूल मिन्द्रलुप्तस्य।
कनक फल निघृष्टस्य सतोय दातव्यं प्रच्छितस्यसदा॥

घृष्टस्य कर्कशैः पत्रै रिन्द्रलुप्तस्य गुण्ठनम्।
चूर्णितैर्मरिचैः कार्य्यमिन्द्रलुप्त विनाशनम्।

छागक्षीर रसाञ्जन पुटदग्ध गजदन्त मसीलिप्ताः।
जायन्ते सप्त दिनात् खल्वामपि कुञ्चिताश्चिकुराः॥

मधुकेन्दीवर मूर्वा तिलाज्य गोक्षीर भृङ्गलेपेन।

अचिराद्भवन्ति केशा घनदृढ़मूलायतांत्नजवः ॥

स्नुह्याद्यं तैलम्।

स्नुहीपयः पयोऽर्कस्य मार्कवो लाङ्गली विसम्।
मूत्रमाजं सगोमूत्रं रक्तिका चेन्द्रवारुणी ॥
सिद्धार्थं तीक्ष्णतैलञ्च गर्भं दत्त्वा विचक्षणः।
वह्निना मृदुना पक्वं तैलं खालित्य नाशनम् ॥
कूर्म्मपृष्ठ समानापि रुच्या या रोमतस्करी।
दिग्धा सानेन जायेत ऋक्ष शारीर लोमशा ॥
वटावरोह केशिन्यो श्चूर्णेनादित्य पाचितम्।
गुड़ चौ स्वरसेतैल मभ्यङ्गात् केशरोहणम् ॥

चन्दनाद्यं तैलम्।

चन्दनं मधुकं मूर्वा त्रिफला नीलमुत्पलम्।
कान्ता वटावरोहश्च गुड़ूचौ विसमेव च ॥
लौहचूर्णं तथा केशी शारिवे द्वे तथैव च।
मार्कवस्वरसेनैव तैलं मृदग्निना पचेत् ॥
शिरस्युपचिताः केशा जायन्ते घन कुञ्चिताः।
स्निग्धाश्च दृढ़मूलाश्च तथा भ्रमरसन्निभाः ॥
नस्येनाकाल पलितं निहन्यात्तैल मुत्तमम्।

यष्टीमध्वाद्यं तैलम्।

तैलं सयष्टिमधुकैः क्षीरे धात्री फलैः शृतम्।
नस्ये दत्तं जनयति केशान् श्मश्रुणि चाप्यथ ॥

केशरञ्जकः।

त्रिफला नीलिनीपत्रं लौह भृङ्गरजः समम्।

अग्निमूलेन संयुक्तं कृष्णोकरण मुत्तमम् ॥

त्रिफला चूर्णं संयुक्तं लौह चूर्णं विनिक्षिपेत् ।
ईषत्पक्वे नारिकेले भृङ्गराज रसान्विते ॥
मासमेकन्तु निक्षिप्य सम्यग्गर्त्तात्समुद्धरेत् ।
ततः शिरो मुण्डयित्वा लेपं दद्याद् भिषग्वरः ॥
संवेष्ट्य कदली पत्रैर्मोचयेत्सप्तमे दिने ।
क्षालयेत्त्रिफला क्वाथैः क्षीर मांस रसाशिनः ॥
कपाल रञ्जनञ्चैतत् कृष्णीकरणमुत्तमम् ॥
उत्पलं पयसा सार्द्धं मासं भूमौ निधापयेत् ।
केशानां कृष्णीकरणं स्नेहनञ्च विधीयते ॥

भृङ्गपुष्पं जवापुष्पं मेषदुग्ध प्रपेषितम् ।
तेनैवालोड़ितं लौहपात्रस्थं भूम्यधः कृतम् ॥
सप्ताहादुद्धृतं पश्चाद् भृङ्गराज रसेन तु ।
आलोड्याज्येन च शिरो वेष्टयित्वा वसेन्निशाम् ॥
प्रातस्तु क्षालनं कार्य्यमेवं स्यान्मूर्द्ध रञ्जनम् ।
एवं सिन्दूर बालाम्र शङ्ख भृङ्गरसैः क्रिया ।

नरदग्ध शङ्ख चूर्णं काञ्जिक
रस संयुतं हि सीसकं घृष्टा ।
लेपात्क्षानर्कदलावबद्धान्
शुभ्रान् करोति नीलतरान् ॥

लौह मल कल्कैः सजवाकुसुमैर्नरः सदा स्नायी ।
पलितानीह न पश्यति गङ्गास्नायीव नरकाणि ॥

निम्बस्य बीजानि हि भावितानि
भृङ्गस्य तोयेन तथाशनस्य ।

तैलन्तु तेषां विनिहन्ति नस्यात्

दुग्धाम्बुभोक्तुः पलितं समूलम्॥

निम्बस्य तैलं प्रकृतिस्थमेव

नस्यो निषिक्तं विधिना यथावत्।

मासेन गोक्षीर भुजो नरस्य

यवाग्रभूतं पलितं नि हन्ति

क्षीरात्समार्कवरसात् द्विप्रस्थे मधुकात्पले।

तैलस्य कुड़वं पक्वं तन्नस्यं पलितापहम्॥

महानीलतैलम्।

आदानी वक्रया मूलानि कृष्णशैरीयकस्य च।

सुरसस्य च पत्राणि फलं कृष्णगणस्य च॥

मार्कवः काकमाची च मधुकं देवदारु च।

पृथक् दशपलांशानि पिप्पल्य स्त्रिफलाञ्जनम्॥

प्रपौण्डरीकं मञ्जिष्ठा लोध्रं कृष्णागुरूत्पलम्।

आम्रास्थि कर्दमः कृष्णो मृणाली रक्तचन्दनम्॥

नीली भल्लातकास्थीनि कासीसं मदयन्तिका।

सोमराज्यशनं शस्त्रं कृष्णौ पिण्डीत चित्रकौ॥

पुष्पाण्यर्जुन काश्मर्यो राजजम्बूफलानि च।

पृथक् पञ्चपलैर्भागैः सुपिष्टैराढ़कं पचेत्॥

विभीतकस्य तैलस्य धात्रीरस चतुर्गुणम्।

कुर्य्यादादित्य पाकं वा यावत् शुष्को भवेद्रसः॥

लौहपात्रे ततः पूतं संशुद्ध मुपयोजयेत्।

पाने नस्यक्रियायाञ्च शिरोऽभ्यङ्गे तथैव च॥

एतच्चक्षुष्यमायुष्यं शिरसः सर्वरोगनुत्।
महानीलमिति ख्यातं पलितघ्नमनुत्तमम्॥

भृङ्गराजघृतम्।

भृङ्गराजरसेपक्वं शिखिपित्तेन कल्कितम्।
घृतं नस्येन पलितं हन्यात्सप्ताह योगतः॥
काञ्जिकपिष्टशेलुफलमज्जनिसच्छिद्रलौहगी।
यदर्कपातात्पततितैलं तन्नस्यरक्षणात्॥
केशा नीलालिसंकाशाः सद्यः स्निग्धा भवन्ति च।
नयनश्रवणग्रीवादन्तरोगांश्च हन्त्यदः॥
कासीसरोचनातुल्यहरितालरसाञ्जनैः।
अम्लपिष्टैः प्रलेपोऽयं वृषणकच्छ्वहिपूतयोः॥
पटोलपत्रत्रिफलारसाञ्जनविपाचितम्।
पीतं घृतं नाशयति कच्छामप्यहिपूतनाम्॥
रजनीमार्कवमूलं पिष्टं शीतेन वारिणा तुल्यम्
हन्ति विसर्पं लेपाद्वराहदशनाह्वं घोरम्॥
नाड़ीचबीजकल्कः पीतो गव्येन सर्पिषा प्रातः।
शमयति शूकरदंष्ट्रं सदाहपाकज्वरं घोरम्॥
विसर्पोक्तः प्रतीकारः कार्य्यः शूकरदंष्ट्रके।

अमृताङ्कुरवटी।

अमृतं पारदं गन्धं लौहमभ्रं शिलाजतु।
गुञ्जामात्रां वटीं कुर्य्यान्मर्द्दयित्वामृताम्भसा॥
एषामृताङ्कुरवटी पीता मात्राम्भसा सह।
क्षुद्ररोगानशेषांस्तु गदान् पित्तास्रकोपजान्॥

ज्वरं जीर्णं प्रमेहञ्च कार्श्यमग्निचयं तथा।
नाशयेज्जनयेत्तुष्टिं कान्तिं मेधां शुभां मतिम्॥

चन्द्रप्रभारसः।

चन्द्रप्रभां तुगाक्षीरीं सैन्धवञ्च शिलाजतु।
कौशिकञ्चाक्षमानन्तु हेमारं रौप्यमभ्रकम्॥
माक्षिकं शाणमानञ्च मधुना परिमर्दयेत्।
ततो द्विवल्लमानेन वटिकाः परिकल्पयेत्॥
अनुपानविशेषेण योजितोऽयं महारसः।
सर्वान् क्षुद्रगदान् हन्ति प्रमेहाणपि दुस्तरान्॥
वातव्याधीनशेषांश्च पित्तजान् कफसम्भवान्।
चिरप्रनष्टमग्निञ्च दीपयेज्जनयेद्बलम्॥

कुङ्कुमादिघृतम्।

कुङ्कुमेन निशाभ्याञ्च कणया वह्निवारिणा।
घृतं पक्वं निराकुर्य्यान्नीलिकां मुखदूषिकाम्॥
सिध्मादींस्त्वग्गदान् सर्वान् व्याधिन् कफसमुद्भवान्।
शिरोऽर्त्तिं नाशयेच्चाशु लावण्यं जनयेत्परम्॥
जगतामुपकाराय दस्राभ्यां विहितन्त्विदम्।
पानेऽभ्यङ्गे तथानस्ये युक्त्या योज्यं विचक्षणैः॥

सप्तच्छदादितैलम्।

सप्तच्छदस्य वासायाः पिचुमर्दस्य चाम्भसा।
तैलप्रस्थं पचेत् कल्कैर्निशादार्व्वी फलत्रिकैः॥
कोषेन्द्रयव मञ्जिष्ठा खदिर क्षार सैन्धवैः।

गोमूत्रस्याढ़कं दत्वा शनैश्च मृदुनाग्निना ॥
पद्मिनीकण्टकं चिप्पं कदरं व्यङ्गनीलिके।
जालगर्दभकच्छ्रै तत्त्वग्गदांश्च विनाशयेत् ॥

सहाचरघृतम्।

सहाचर तुलाक्काथे क्काथे च दशमूलजे।
शिरीषस्य कषाये च घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
कल्कान् दत्त्वा पञ्चकोलं क्रिमिघ्नं पटुपञ्चकम्।
चारत्रयं छ्यिकालीं सिन्दूरमपिगैरिकम् ॥
हन्यादेतद् घृतं न्यच्छं नीलिकां तिलकालकम्।
अङ्गुलीवेष्टकं पाददारीञ्च मुखदूषिकाम् ॥

चारघृतम्।

मुष्ककं कुटजं गुञ्जां चित्रकं कदलीं वृषम्।
अर्कञ्चाप्यपामार्गमश्वमारं विभीतकम् ॥
पलाशं पारिभद्रञ्च नक्तमालञ्च सन्दहेत्।
ततः प्रस्थं समादाय चारस्य षड्गुणाम्भसा ॥
निःसमक्काली विस्राव्य पचेत् सर्पिस्तदम्बुना।
कल्कं चारत्रयं दत्त्वा नातितीव्रेण वह्निना ॥
चारसर्पिरिदं हन्यात् मशकं तिलकालकम्।
पद्मिनीकण्टकं चिप्पमलसं दद्रुसिध्मनी ॥

शय्यामूत्रचिकित्सा।

क्षतमुत्रार्द्रभूभागमृदमाक्षप्य खोलके।
सम्भज्य मधुसर्पिर्भ्यां लेहयेन्मृतिं जनम् ॥

शय्यायां मूत्ररोधः स्यान्मूत्रितस्य न संशयः॥
शय्यातलस्तिमितमृत्तिकां गृहीत्वा खोलके भर्ज-
यित्वा घृतमधुभ्यां लेहयेत्।
बिम्बमूलरसः पीतः शय्यामूत्रं निवारयेत्॥
अहिफेनप्रयोगेण मूत्ररोधो भवेद्ध्रुवम्॥

लोमशातनविधिः।

हरितालचूर्णकणिका लेपात्तप्तेन वारिणा सद्यः।
निपतन्ति लोमनिचयाः कौतुकमिदमद्भुतं मन्ये॥
दग्ध्वा शङ्खं क्षिपेद्रम्भारसे तच्च पेषितम्।
तुल्यालं लेपतो हन्ति लोम गुह्यादिसम्भवम्॥
रक्ताञ्जनीपुच्छचूर्णयुक्तं तैलन्तु सार्षपम्।
सप्ताहमुषितं हन्ति मूलाद्रोमाण्यसंशयम्॥
पलाशभस्मान्विततालमूलै-
रम्भाम्बुमिश्रैरुपलिप्य भूयः।
कन्दर्पगेहे मृगलोचनानां
रोमाणि रोहन्ति कदापि नैव॥
एकः प्रदेयो हरितालभागः
पञ्च प्रदेयाजलजस्य भागाः।
रचस्तरोर्भस्मन एव पञ्च
प्रोक्ताश्च भागाः कदली जलार्द्रः॥
संमिश्य पात्रे षु सप्ताह मात्रं
कृत्वा स्मरागार विलेपनञ्च।
रोमाण्यि सर्वाणि विलासिनीनां
पुनर्न रोहन्ति कदाचिदेव॥

रम्भाजले सप्तदिनं विभाव्य
भस्मानि कम्बोर्मस्टणानि पश्चात्।
तालेन युक्तानि विलेपनेन
लोमानि निर्म्मूलयति च्षणेन॥

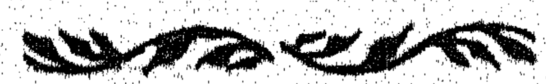
कुसुम्भतैलाभ्यङ्गो वा रोम्नामुत्पाटकोऽन्तकृत्॥

कर्पूर भल्लातक शङ्खचूर्णं
चारो यवानाञ्च मनःशिला च।
तैलं सुपक्वं हरिताल मिश्रं
रोमाणि निर्म्मूलयति च्षणेन॥

क्षारतैलम्।

शुक्तिशम्बूकशङ्खानां दीर्घवृन्तात्समुष्ककात्।
दग्धा चारं समादाय खर मूत्रेण भावयेत्॥
क्षाराष्टभागं विपचेत्तैलं वै सार्षपं बुधः।
इदमन्तःपुरे देयं तैलमात्रेयपूजितम्॥
विन्दुरेकः पतेद्यत्र तत्र लोमापुनर्भवः।
मदनादि व्रणे तैलमश्विभ्यां परिकीर्त्तितम्॥
अर्शसां कुष्ठरोगाणां पामादद्रुविचर्च्चिनाम्।
क्षारतैलमिदं श्रेष्ठं सर्वकृमिरुजापहम्॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां क्षुद्ररोगाधिकारः समाप्तः

अथ स्त्रीरोगाधिकारः ।

तत्रादौ प्रदरचिकित्सा ।

दध्ना सौवर्च्चलाजाजी मधुकं नीलमुत्पलम् ।
पिवेत् क्षौद्रयुतं नारी वातासृग्दरपीड़िता ॥
पिवेद्वैणेयकं रक्तं शर्करा मधुसंयुतम् ।
कुशमूलं समुद्धृत्य पेषयेत्तण्डुलाम्बुना ॥
एतत्पीत्वा त्र्यहान्नारी प्रदरात्परिमुच्यते ॥

दार्व्यादिः ।

दार्वीरसाञ्जन वृषाब्द किरात विल्व-
भल्लातकैरवकृतो मधुनाकषायः ।
पीतो जयत्यतिवलं प्रदरं सशूलं
पीतासितारुणविलोहितनीलशुक्लम् ॥

अशोकवल्कलक्वाथशृतं दुग्धं सुशीतलम् ।
यथाबलं पिवेत्प्रातस्तीव्रासृग्दरनाशनम् ॥
क्षौद्रयुक्तं फलरसं काटोड़ुम्बरजं पिवेत् ।
असृग्दरं विनाशाय सशर्करपयोऽन्नभुक् ॥
प्रदरं हन्ति वलाया मूलं दुग्धेन संयुतं पीतम् ।
कुशवाट्यालकमूलं तण्डुलसलिलेन रक्ताख्यम् ॥
गुड़ेन वदरीचूर्णमसृग्दरविनाशनम् ॥
गुड़ेन वदरीचूर्णं मोचमासं तथापयः ।
पीता लाक्षा च सघृता पृथक् प्रदरनाशनम् ॥

रक्तपित्त विधानेन प्रदरांश्चाप्युपाचरेत्।
रक्तातिसारवद्वाथ रक्तार्शोवत्तथैव च ॥
असृग्दरे विशेषेण कुटजाष्टक इष्यते ॥
रोहितकमूल कल्कं पाण्डुरेऽसृग्दरे पिवेत्।
जलेनामलकीवीजकल्कं वा ससितामधु ॥
धातक्याश्चाचमात्रं वा आमलक्या मधुद्रवम्।
काकजानुकमूलं वा मूलं कार्पासमेव वा ॥
पाण्डुप्रदर शान्त्यर्थं पिवेत्तण्डुलवारिणा ॥
शर्करा मधुकं शुण्ठी तैलं दधि च तत्समम्।
खजेन मथितं पीतं हन्याद्वातोत्थितं रजः ॥
वासक स्वरसं पित्ते गुडूच्या रसमेव वा ॥
धात्रीरसं सितायुक्तं योनिदाहापहं पिवेत् ॥
भूम्यामलक चूर्णन्तु पीतं तण्डुलवारिणा।
दिनत्रयान्तरेणैव स्त्रीरोगं नाशयेद्ध्रुवम् ॥

अशोकघृतम्।

अशोक वल्कलप्रस्थं तोयाढ़क विपाचितम्।
पादस्थेन घृतप्रस्थं जीरक क्वाथ संयुतम् ॥
तण्डुलाम्बु त्वजाक्षीरं घृततुल्यं प्रदापयेत्।
तथैव केशराजस्य प्रस्थमेकं भिषग्वरः ॥
जीवनीयैः पियालैस्तु परुषैः सरसाञ्जनैः।
यष्ट्याह्वाशोकमूलञ्च मृद्वीका च शतावरी ॥
तण्डुलीयकमूलञ्च कल्कैरेभिः पलार्द्धकैः।
शर्करायाः पलान्यष्टौ शिद्धशिते प्रदापयेत् ॥

पीतमेतद्द्घृतं हन्ति सर्वदोषसमुद्भवम्।
श्वेतं नीलं तथा कृष्णं प्रदरं हन्ति दुस्तरम्।
कुक्षिशूलं कटीशूलं योनिशूलञ्च सर्वगम्॥
मन्दाग्निमरुचिं पाण्डुं कृशतां श्वासकामलाम्॥
आयुःपुष्टिकरं बल्यं बलवर्णप्रसादनम्।
देयमेतत्परं सर्पिर्विष्णुना परिकीर्त्तितम्॥
जीवकर्षभकौ मेदे काकोल्यौ शूर्पपर्णिके।
जीवन्तौ मधुकञ्चेति दशको जीवनो गणः।

न्यग्रोधाद्यं घृतम्।

न्यग्रोधाश्वत्थपार्थामृतवृषकटुका प्लक्ष जम्बू पियालाः
श्योनाकोडुम्बराख्या मधुकतरुबला वेतसं केन्दुनीपौ।
रोहीतं पीतसारं विधिविहितहृतं सर्वमेवां तरूणां
प्रत्येकं बल्कलं तद्युगपलमखिलं चोदयित्वा भिषग्भिः॥
क्वाथं द्रोणाम्भसा तद्दृढविमलकटाहेऽपि पादावशेषं
सर्पिः प्रस्थन्तु पाच्यं पचन कुशलिना मन्दमन्दानलेन।
प्रस्थं धात्रीरसानां विधिविहितजलप्रस्थमेकञ्च शाले-
र्दत्त्वा त्वत्वन्तु कल्कं मधुकमपि मधोः पुष्प खर्जूर दार्वी॥
जीवन्तो काश्मरीणां फलमपि युगलं चीरकाकोलि युग्मं
रक्ताख्यं चन्दनं यत्तदपरममलं चाञ्जनं शारिवा च॥
न्यग्रोधाद्यं घृतं ह्येतद्देहं प्राप्यामृतायते।
दुस्तरं प्रदरं हन्ति नीलं रक्तं सितासितम्॥
योनिशूलं कुक्षिशूलं वस्तिशूलं सुदुःसहम्।
अङ्गदाहं योनिदाहमक्षिकुक्षिभवञ्च यम्॥

मन्दद्दष्टि मश्रुपातं तिमिरं वातसम्भवम्।
आध्मानानाह शूलघ्नं वातपित्त प्रकोपजित्॥
अम्लपित्तञ्च पित्तञ्च योनिरोगं विनाशयेत्।
दृष्टिप्रसाद जननं बलवर्णाग्निकारकम्॥

पैत्तिके।

चन्दनादिचूर्णम्।

चन्दनं नलदं लोध्रमुशीरं पद्मकेशरम्।
नागपुष्पञ्च बिल्वञ्च भद्रमुस्तञ्च शर्करा॥
ह्रीवेरञ्चैवपाठा च कुटजस्य फलत्वचम्।
शृङ्गवेरं सातिविषा धातकी च रसाञ्जनम्॥
आम्रास्थि जम्बु सारास्थि तथा मोचरसोद्भवः।
नीलत्पलं समङ्गा च सूक्ष्मैला दाड़िमोद्भवम्॥
चतुर्विंशतिमेतानि समभागानि कारयेत्।
तण्डुलोदकसंयुक्तं मधुना सह योजयेत्॥
चतुःप्रकारं प्रदरं रक्तातीसार मुल्वणम्।
रक्तार्शांसि निहन्त्याशु भास्करस्तिमिरं यथा॥
अश्विन्योः सम्मतो योगी रक्तपित्तनिवर्हणः॥

एतानि चूर्णानि समभागानि एकीकृत्य माषक-चतुष्टयं तण्डुलोदकेन मधुना च सह योजयेत्।

प्रदरारिलौहः।

वल्कलस्य तुलां सम्यग् जलद्रोणे विपाचयेत्।
अष्टभागावशिष्टन्तु कषायमवतारयेत्॥
वस्त्रपूते घनीभूते द्रव्याणीमानि दापयेत्।

समङ्गा शाल्मलं पाठा विल्वं मुस्तञ्च धातकी ॥
अरुणाव्योमकं लौहं प्रत्येकन्तु पलं पलम्।
तोलमात्रं प्रयुञ्जीत कुशमूलं पयो ह्यनु ॥
श्वेतं रक्तं तथा नीलं पीतं प्रदर दुस्तरम्।
कुक्षिशूलं कटीशूलं देहशूलञ्च सर्वगम् ॥
प्रदरारिरयं लौहो हन्ति रोगान् सुदुस्तरान्।
आयुःपुष्टिकरश्चैव बलवर्णाग्निवर्द्धनः ॥

पुष्यानुगचूर्णम्।

पाठा जम्बाम्रयोर्मध्यं शिलाभेदं रसाञ्जनम्।
अम्बष्ठकी मोचरसः समङ्गा पद्मकेशरम् ॥
बाह्लीकातिविषा मुस्तं विल्वं लोध्रं सगैरिकम्।
कट्फलं मरिचं शुण्ठी मृद्वीकारक्तचन्दनम् ॥
कट्वङ्गवत्सकानन्ता धातकी मधुकार्जुनम्।
पुष्ये णोद्धृत्य तुल्यानि श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत् ॥
तानि क्षौद्रेण संयोज्य पाययेत्तण्डुलाम्बुना।
अर्शःसु चातिसारेषु रक्तं यच्चोपविश्यते ॥
दोषागन्तु कृता ये च बालानां तांश्च नाशयेत्।
योनिदोषं रजोदोषं श्वेतं नीलं सपीतकम् ॥
स्त्रीणां श्यावारुणं यच्च तत्प्रसह्य निवर्त्तयेत्।
चूर्णं पुष्यानुगं नाम हितमात्रेय पूजितम्।
अम्बष्ठा दक्षिणे ख्याता रक्तन्त्यन्ये तु लक्षणाः ॥

सितकल्याणकं घृतम्।

कुमुदं पद्मकोशीरं गोधूमं रक्तशालयः।

मुद्गपर्णी पयस्या च काश्मरी मधुयष्टिका॥
बलातिबलयोर्मूलमुत्पलं तालमस्तकम्।
विदारी शतपुष्पी च शालपर्णी सजीरका॥
फलं त्रपुषबीजानि प्रत्यग्रं कदलीफलम्।
एषामर्द्धपलान् भागान् गव्यक्षीरं चतुर्गुणम्॥
पानीयं द्विगुणं दत्त्वा घृतप्रस्थं विपाचयेत्।
प्रदरे रक्तगुल्मे च रक्तपित्ते हलीमके॥
बहुरूपञ्च यत् पित्तं कामलायाञ्च शोणिते।
अरोचके ज्वरे जीर्णे पाण्डुरोगे मदे भ्रमे॥
तरुणी याल्पपुष्पा च या च गर्भं न विन्दति।
अहन्यहनि च स्त्रीणां भवति प्रीतिवर्द्धनम्॥

मधुकाद्यवलेहः।

मधुकं चन्दनं लाक्षा रक्तोत्पलरसाञ्जनम्।
कुशवीरणयोर्मूलं बलावासकयोस्तथा॥
कोलमज्जाम्बुदं बिल्वं पिच्छादं र्व्वी च धातकी
अशोक वल्कलं द्राक्षा जवाकुसुममस्फुटम्॥
आम्रजम्बूकिशलयं कोमलं नलिनीदलम्।
शतमूली विदारी च रजतं लौहमभ्रकम्॥
एषां कोलमितं चूर्णं द्विगुणा सितशर्करा।
वरीरसस्य प्रस्थार्द्धं पचेन्मन्देन वह्निना॥
घनीभूते क्षिपेच्चूर्णं शीतीभूते पलं मधु।
मधुकाद्यवलेहोऽयं महादेवेन भाषितः॥
दुस्तरं प्रदरं हन्ति नानावर्णं सवेदनम्।

योनिशूलं कुक्षिशूलं वस्तिशूलं सुदुःसहम् ॥
रक्तातिसारं रक्तार्शो रक्तपित्तं चिरोद्भवम् ।
मूत्ररोगानशेषांश्च दाहं मोहं वमिं भ्रमम् ।
नाशयेन्नात्र सन्देहो भास्करस्तिमिरं यथा ॥
वासाकषायसहितं रसभस्म प्रयोजितम् ।
प्रदरं हन्ति वेगेन सक्षौद्रं नात्र संशयः ॥
रक्तपित्तहरः सर्वः प्रदरे नूतने विधिः ।
रक्तातिसारयोगश्च सर्वमत्र प्रयोजयेत् ।

उत्पलादिः ।

कन्दं रक्तोत्पलस्याथ रक्तकार्पास मूलकम् ।
करवीरस्य मूलानि तथा रक्तोड्र मूलकम् ॥
वकुलस्य तथा मूलं गन्धमातृक जीरकौ ।
रक्तचन्दनकं चैव समभागञ्च कारयेत् ॥
तण्डुलोदक संपिष्टं रक्तमूत्राय दापयेत् ।
योनिशूलं कटीशूलं कुक्षिशूलञ्च नाशयेत् ॥
योनिशूलहरः प्रोक्त उत्पलादिर्न संशयः ।
तण्डुलोदकेन गोलयित्वा पेयः ।
मूलञ्च शरपुङ्खायाः पेषयेत्तण्डुलाम्बुना ।
पीत्वा च कर्षमानन्तु अतिरिक्तं प्रशान्तयेत् ॥

धात्रीघृतम् ।

धात्रीफलरसप्रस्थे विदार्याः स्वरसे तथा ।
तृणपञ्च रसप्रस्थे घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥
क्षीरस्यापि शतावर्याः प्रस्थं प्रस्थं रसस्य च ।

दत्त्वा मृद्वग्निना वैद्यः पचेल्लिह्यं विधानतः ॥
सुशीते प्रक्षिपेच्चूर्णमेषाञ्चापि पलं पलम् ।
मधुकं त्रिवृताञ्चैव क्षारञ्च हृद्दारकम् ॥
शर्करायाः पलान्यष्टौ मधुनश्च पलाष्टकम् ।
चूर्णं दत्त्वा प्रमथितं स्निग्धे भाण्डे निधापयेत् ॥
सोमरोगं निहन्त्याशु तृष्णां दाहमरोचकम् ।
मूत्रकृच्छ्रञ्च कृच्छ्रञ्च बहुमूत्रं विनाशयेत् ॥
पित्तजान् विविधान् व्याधीन् वातजांश्च सुदुस्तरान् ।
करोति शुक्रोपचयं सर्पिरेतदनुत्तमम् ॥

प्रदरान्तको रसः ।

शुद्धसूतं तथा गन्धं शुद्धवङ्गकरूप्यकम् ॥
खर्परञ्च वराटञ्च शानमानं पृथक् पृथक् ॥
तृतीयतोलकं ग्राह्यं लौहचूर्णं क्षिपेत्सुधीः ।
कन्यानीरेण संमर्द्य दिनमेकं भिषग्वरः ॥
असाध्यं प्रदरं हन्ति भक्षणान्नात्र संशयः ॥

शिलाजतुवटिका ।

शुद्धसूतं समं गन्धं रक्तोत्पलदलद्रवैः ।
कौटजेनाम्भसा चापि मर्दयेद्दिवसद्वयम् ॥
शिलाजतु पलान्यष्टौ तावती सितशर्करा ।
त्वक्क्षीरी पिप्पली धात्री कर्कटाख्या पलोन्मिता ।
निदिग्धिका फलमूलाभ्यां पलं युञ्ज्यात्त्रिजातकम् ।
मधुनः पञ्च संयुक्तं कुर्य्यान्माष समान् गुड़ान् ॥
दाड़िमाम्बु पयः पत्त्रिरस तोय सुवासनान् ।

तां भक्षयित्वाऽत्र पिबेन्निरन्नो भुक्त एव वा।
पाण्डुकुष्ठज्वरप्लीहतमकार्शो भगन्दरान्।
पूतिविश्रूत्वग्रक्तादिदोषमेहमहोदरम्॥
कासासृग्रक्तपित्तञ्च प्रदरं रक्तसम्भवम्।
तान् सर्वान् सुतरां हन्ति सर्वदोषहरा शिवा॥
चन्द्रप्रभोक्तं शिलाजतु शोधनं कार्य्यम्॥

अशोकारिष्टः।

अशोकस्य तुलामेकाञ्चतुर्द्रोणे जले पचेत्।
पादशेषे रसे पूते शीते पलशतद्वयम्॥
दद्याद् गुड़स्य धातक्याः पलषोड़शिकं मतम्।
अजाजीं मुस्तकं शुण्ठीं दार्व्युत्पलफलत्रिम्॥
आम्रास्थि जीरकं वासां चन्दनञ्च विनिक्षिपेत्॥
चूर्णयित्वा पलांशेन ततो भाण्डे निधापयेत्॥
मासादूर्द्ध्वञ्च पीत्वैन मसृग्दर रुजां जयेत्।
ज्वरञ्च रक्तपित्तार्शो मन्दाग्नित्वमरोचकम्॥
मेहशोथादिकञ्चहरस्त्वशोकारिष्टसंज्ञितः॥

पत्राङ्गासवः।

पत्राङ्गं खदिरं वासा शाल्मलीकुसुमं बला।
भल्लातकं सारिवे द्वे जवाकुसुममस्फुटम्॥
आम्रास्थिदार्वी भूनिम्ब आफेनफलजीरकम्।
लौहं रसाञ्जनं विल्वं केशराजं त्वचं तथा॥
कुङ्कुमं देवकुसुमं प्रत्येकं पलसम्मितम्।
सर्वं सुचूर्णितं कृत्वा द्राक्षायाः पल[illegible]म्॥

धातकीं षोड़शपलां जलद्रोणद्वये क्षिपेत्।
शर्करायास्तुलां दत्त्वा क्षौद्रस्यार्द्धतुलां तथा॥
एकीकृत्य क्षिपेद्भाण्डे निदध्यान्मासमात्रकम्।
हन्त्युग्रं प्रदरं सर्वं श्वेतारुणं सवेदनम्॥
ज्वरं पाण्डुं तथा शोथं मन्दाग्नित्वमरोचकम्॥

प्रियङ्ग्वादितैलम्।

प्रियङ्गुत्पलयष्ट्याह्व फलत्रिकरसाञ्जनैः।
चन्दनद्वयमञ्जिष्ठाशताह्वा सर्जसैन्धवैः॥
मुस्तमोचरसानन्ता वायसीबिल्वबालकैः।
कल्कैः करिकणा कृष्णाकाकोलीयुगलैस्तथा।
गन्धद्रव्यैश्च निखिलैश्छागीक्षीरेणमस्तुना।
दार्वीक्काथेन च पचेत्तैलं तिलसमुद्भवम्॥
प्रियङ्ग्वाद्यमिदं तैलं प्रदरं योनिजान् गदान्।
ग्रहणीमतिसारञ्च हन्याद् गर्भस्य रक्षणम्॥

योनिव्यापच्चिकित्सा।

योनिव्यापत्सु भूयिष्ठं शस्यते कर्म वातजित्।
वस्त्यभ्यङ्गपरीषेकप्रलेपाः पिचुधारणम्॥
वचोपकुञ्चिकाजाजी कृष्णा वृषकसैन्धवम्।
अजमोदां यवक्षारं चित्रकं शर्करान्वितम्॥
पिष्ट्वा प्रसन्नयालोड्य खादेत्तद् घृतभर्जितम्।
योनिव्यापत्तिहृद्रोगगुल्मार्शोविनिवृत्तये॥
गुडूची त्रिफला दन्ती क्वाथैश्च परिषेचनम्।
नतवार्त्ताकिनीकुष्ठसैन्धवामरदारुभिः॥

तैलात् प्रसाधितात्कार्य्यः पिचुर्योनौ रुजापहः ॥
पित्तलानान्तु योनीनां सेकाभ्यङ्ग पिचुक्रियाः।
शीताः पित्तहराः कार्य्याः स्नेहनार्थं घृतानि च ॥
योन्यां बलासदुष्टायां सर्वं रुक्षोष्णमौषधम्।
पिप्पल्या मरिचैर्माषैः शताह्वाकुष्ठ सैन्धवैः ॥
वर्त्तिस्तुल्या प्रदेशिन्या धार्य्या योनिविशोधिनी ॥
हिंस्राकल्कन्तु वातार्त्ता कोष्णमभ्यज्य धारयेत्।
पञ्चवल्कस्य पित्तार्त्ता श्यामादीनां कफोत्तरा ॥
मूषिकमांससंयुक्तं तैलमातपभावितम्।
अभ्यङ्गात् हन्ति योन्यर्शः स्विदस्तन्मांससैन्धवैः ॥
गोपित्ते मत्स्यपित्ते वा क्षौमं सप्ताह भावितम्।
स्त्रोतसां शोधनं कण्ड् क्लेद शोषहरञ्च तत् ॥
वामिन्याः पूतियोन्याश्च कर्त्तव्यः स्वेदनोऽपि वा।
क्रमः कार्य्यस्ततः स्नेह पिचुभिस्तर्पणं भवेत् ॥
नलकी जिङ्गिनी जम्बूधवत्वक् पञ्चपल्लवैः।
कषायैः साधितः स्नेहः पिचुः स्याद्विप्लुतापहः ॥
कर्णिन्यां वर्त्तिकाकुष्ठपिप्पल्यर्कोग्रसैन्धवैः।
वस्तमूत्रे कृता धार्य्या सर्वञ्च कफनुद्धितम् ॥
त्रैवृतं स्नेहनं स्वेद उदावृत्तानिलार्त्तिषु।
तदेव च महायोन्यां स्रस्तायाञ्च विधीयते ॥
आखोर्मांसं सपदि बहुधा खण्डखण्डीकृतं तत्
तैलेपाच्यं भवति नियतं यावदेतन्न सम्यक्।
तैलाक्तं वसनमनिशं योनिभागे दधाना
हन्ति व्रीड़ाकर भगफलं नात्र सन्देह बुद्धिः ॥

शतपुष्पातैललेपात्तुवरीदलजात्तथा ॥
पेटिका मूललेपेन योनिर्भिन्ना प्रशाम्यति ॥
मुषवीमूललेपेण प्रविष्टा तु वहिर्भवेत् ।
योनिर्मूषावसाभ्यङ्गाच्चि:सृता प्रविशेदपि ॥
लोध्रतुम्बी फलालेपो योनिदार्ढ्यं करोति च ।
वेतसमूलनि:क्वाथ क्षालनेन तथैव च ॥
वचा नीलोत्पलं कुष्ठं मरिचानि तथैव च ।
अश्वगन्धा हरिद्रा च गाढ़ीकरण मुत्तमम् ॥
पलाशोडूम्बरफलं तिलतैलसमन्वितम् ।
मधुना योनिमालिप्य गाढ़ीकरणमुत्तमम् ॥
मदनफल मध कर्पूरप्रपूरितं कामिनीजनस्य ।
चिरगलित यौवनस्य च वराङ्गमति गाढ़सुकुमारम् ।
पञ्चपल्लव यष्ट्याह्व मालती कुसुमैष्टतम् ।
रविपक्वमन्यथा वा योनिगन्ध निवारणम् ॥
इक्ष्वाकुवीजदन्ती चपला गुड़ मदनफल मूलायष्टाङ्गैः ।
सस्नुक् चीरैर्वर्त्तिर्योनिगता कुसुम सञ्जननी ॥
सकाञ्जिकं जवापुष्पं भृष्टं ज्योतिष्मतीदलम् ।
दूर्वापिष्टञ्च संप्राश्य वनिता लार्त्तवं लभेत् ॥
दूर्वापिष्टं तण्डुलयोगात् ।
धात्र्यर्जुनाभया चुर्णं तोयपीतं रजो हरेत् ।
शेलुच्छदमिश्रपिष्ट भक्षणञ्च तदर्थकृत् ॥
पाठापत्रं ऋतुस्नातो पीत्वा गर्भं न धारयेत् ।
रसाञ्जनं हैमवती वय:स्था
चूर्णीकृतं शीतजलेन पीतम् ।

रजो विनाशं नियतं करोति
शङ्कात्र का गर्भसमागमस्य ॥
पुष्योद्धृतं लक्ष्मणायास्त्वकाङ्गायास्तु कन्यया ।
पिष्टं मूलं दुग्धघृत पीत मृतौ तु पुत्रदम् ॥
सुवर्णस्य रूप्यकस्य चूर्णं ताम्रस्य चाज्य सम्मिश्रे ।
पीते शुद्धे चेत्रे भेषजयोगाद्भवेद्गर्भः ॥
कृत्वा शुद्धौ स्नानं विलङ्घ्य दिवसान्तरे ततः प्रातः
स्नात्वा द्विजाय दत्वा भक्ता संपुज्य लोकनाथेशम् ॥
श्वेत बलाङ्घ्रियष्टि कर्षं कर्षं पलन्तु शर्करायाः ।
पिष्ट्वैकवर्ण जीवद्वत्सैकवर्णाया गोस्तु दुग्धेन ॥
समधिकघृतेन पेयं नात्र दिने देयमन्यच्च ।
क्षुधिते सदुग्धमन्नं दद्यादापुरुषसन्निधिस्तस्याः ॥
सम दिवसे शुभयोगे दक्षिण पार्श्वावलम्बिनी धीरा ।
त्यक्तस्वान्तर सङ्गप्रहृष्ट मनसोऽति वृद्धधातोः ॥
पुंसः सङ्गम मात्राल्लभते पुत्रं ततो नियतम् ॥
गोष्ठजातवटस्य प्रागुत्तरशाखजे शुभे ।
शुङ्गे माषौ तथा गौरसर्षपौ दधियोजितौ ॥
पुष्ये पीतौ द्रुतापन्नसत्वायाः पुत्रकारकौ ॥
पत्रमेकं पलाशस्य गर्भिणी पयसान्वितम् ।
पीत्वा च लभते पुत्रं रूपवन्तं न संशयः ॥

फलकल्याणघृतम् ।

मञ्जिष्ठा मधुकं कुष्ठं त्रिफला शर्करा बला ।
मेदे पयस्या-काकोलीमूलञ्चैवाश्वगन्धजम् ॥

अजमोदा हरिद्रे द्वे हिङ्गुः कटुकरोहिणी।
उत्पलं कुमुदं द्राक्षा काकोल्यौ चन्दनद्वयम्॥
एतेषां कार्षिकैर्भागैर्घृतप्रस्थं विपाचयेत्।
शतावरीरसक्षीरं घृताद्देयं चतुर्गुणम्॥
सर्पिरेतन्नरः पीत्वा नित्यं स्त्रीषु वृषायते।
पुत्रान् सञ्जनयेन्नारी मेधाढ्यान् प्रियदर्शनान्।
या चैवास्थिरगर्भा स्याद् या च वा जनयेन्मृतम्॥
अल्पायुषं वा जनयेद्या च कन्यां प्रसूयते॥
योनिदोषे रजोदोषे परिस्रावे च शस्यते।
प्रजावर्द्धनमायुष्यं सर्वग्रहनिवारणम्॥
नाम्ना फलघृतं ह्येतदश्विभ्यां परिकीर्त्तितम्॥
अनुक्तं लक्ष्मणामूलं क्षिपन्त्यत्र चिकित्सकाः।
क्वाथेन हयगन्धायाः साधितं सघृतं पयः।
ऋतुस्नातावला पीत्वा गर्भं धत्ते न संशयः।
पिप्पली शृङ्गवेरञ्च मरिचं नागकेशरम्।
घृतेन सह पातव्यं वन्ध्यापि लभते सुतम्॥

सोमघृतम्।

सिद्धार्थकं वचा ब्राह्मी शङ्खपुष्पी पुनर्नवा।
पयस्यामय यष्ट्याह्वं कटुका च फलत्रयम्॥
शारिवे रजनी पाठा शृङ्गदारु सुवर्चलाः।
मञ्जिष्ठा त्रिफला श्यामा वृषपुष्पं सगैरिकम्॥
धीमान् पक्त्वा घृतप्रस्थं सम्यङ्मन्त्राभिमन्त्रितम्।
द्विमास गर्भिणी नारी षण्मासानुपयोजयेत्॥

सर्वज्ञं जनयेत् पुत्रं सर्वामय विवर्जितम्।
अस्य प्रयोगात् कुक्षिस्थः स्फुटबन्ध्या हरत्यपि॥
योनिदुष्टाश्च या नार्योरेतोदुष्टाश्च ये नराः।
स्त्रीणां पुंसां दोष हरं घृतमेतदनुत्तमम्॥
बन्ध्यापि लभते पुत्रं शूरं पण्डितमानिनम्॥
जड़गद्गद मूकत्वं पानादेवापकर्षति॥
सप्तरात्र प्रयोगेण नरः श्रुतिधरो भवेत्।
नाग्निर्दहति तद्वेश्म न वज्रमुपहन्ति च॥
न तत्र म्रियते बालो यत्रास्ते सोम संज्ञितम्॥

कटुका च फलत्रयमित्यत्र कटुतैला फलत्रयमिति पाठः प्राचीन सम्मतः। अत्र फलत्रयं द्राक्षा काश्मरी परुषकानि, श्यामा प्रियङ्गुः शेषं सुवोधम्। कल्कार्थं प्रति २ तो ३ मा। मन्त्रश्च गायत्री यदाह सुश्रुतः। यत्र नोदीरितो मन्त्रो योगेषु येषु सारनैः। सर्वत्र गदिता तत्र गायत्री फलसिद्धिदा॥ मन्त्रश्चायम्। ओं नमो महाविनायकाय अमृतं रक्ष रक्ष ममफलसिद्धिं देहि देहि रुद्रवचनेनस्वाहा इति सप्तधा मन्त्रयेत् इति ग्रन्थान्तर दृष्टं लिखितम्।

कुमारकल्पद्रुमं घृतम्।

पञ्चाशच्छागमांसस्य दशमूल्यास्तथैव च।
जलमष्टगुणं दत्त्वा क्वाथेनामृदुनाग्निना॥
चतुर्भागावशेषञ्च क्वाथं गृह्यात्प्रयत्नतः।
गव्यं प्रस्थद्वयं सर्पिर्गृह्णीयात् कुशलो भिषक्॥

क्षीरं घृतसमं दद्यान्नारायण्या रसं तथा ।
ताम्रे वा मृण्मये पात्रे तदेकत्र पचेच्छनैः ॥
कुष्ठं शठी च मेदे द्वे जीवकर्षभकौ तथा ।
प्रियङ्गु त्रिफला दारु पत्रमेला शतावरी ॥
काश्मरी मधुकं क्षीरकाकोली मुस्तमुत्पलम् ।
जीवनी चन्दनञ्चैव काकोली शारिवायुगम् ॥
श्वेतवाट्यालजं मूलं मूलञ्च शरपुङ्खजम् ।
विदारीद्वय मञ्जिष्ठा पर्णिनीद्वयमेव च ॥
नागपुष्पं तथा दारु हरिद्रा रेणुकं तथा ।
ज्योतिष्मतीभवं मूलं शङ्खिनी नीलिनी वचा ॥
अगुरुत्वगलवङ्गञ्च कुङ्कुमं निक्षिपेत्ततः ।
एतेषां कार्षिकं कल्कं दत्वा शुभदिने सुधीः ॥
शुभनक्षत्रयोगे च संपूज्य गणनायकम् ।
शङ्करञ्च मृडानीञ्च नमस्कृत्यातिभक्तितः ॥
पाकं कुर्य्यात्प्रयत्नेन विजानन्मन्त्रपूर्वकम् ।
सिद्धे शीते क्षिपेत्तत्र पारदं परिनिर्मलम् ॥
सुजीर्णं शोधितञ्चाभ्रं गन्धकं कार्षिकं न्यसेत् ।
ततः पुष्परसं तत्र प्रस्थार्द्धञ्च विनिक्षिपेत् ॥
काचसम्पुटके वान्यपात्रे वा स्थापयेत्सुधीः ।
पराशर मुनिः प्रीतिकरुणावारिधिर्मुदा ॥
वन्ध्यामय विनाशाय शिशुकल्पद्रुमं घृतम् ।
चकारास्य प्रसादेन जन्मवन्ध्या लभेत्सुतम् ॥
खादेत्कर्षद्वयं सर्पिर्दत्त्वा विप्राय सादरम् ।
अनुपानं प्रकुर्वीत पयश्छागं विशेषतः ॥

गव्यं वापि पिवेत् चिरं शीतं पलयुगं तथा।
घृतस्यास्य सुसिद्धस्य गुनान् शृणु समाहितः॥
अस्य प्रसादाद् षण्डोऽपि बन्ध्यायां जनयेत्सुतान्।
रजोदोषेण या दुष्टा शुक्रदोषेण यापि च॥
स्त्रीभगस्य गदेनैव पीड़िता या च सर्वदा।
या च पुष्पं न विन्देत ऋतुना पीड़िता च या॥
भूत्वा भूत्वा च नश्यन्ति सुता यासां मुहुर्मुहुः।
अनेकौषधयोगेन मन्त्रयोगेन वा पुनः॥
अनेक व्रत योगेन यासां पुत्रो न जायते।
तासां कामसमाः पुत्रा जायन्ते चिरजीविनः॥
एतद् घृतं गृहे यस्य न तस्य कुलिशाद्भयम्।
न राक्षसैः पिशाचैश्च गृह्यते तस्य बालकः॥
नोपसर्पति सर्पोऽपि दर्पात्तस्य गृहान्तिकम्॥

अथ गर्भिणीचिकित्सा।

प्रथमे मासि गर्भे तु यदा भवति वेदना।
चन्दनं शतपुष्पा च शर्करा मदयन्तिका॥
एतानि समभागानि पिष्ट्वा तण्डुल वारिणा।
पाययेत्पयसालोड्य गर्भिणीं मात्रया भिषक्॥
तथा तिलान् पद्मकञ्च शालूकं शालितण्डुलान्।
क्षीरेण पिष्ट्वा क्षीरेण सिता क्षौद्रान्वितेन च।
आलोड्य पाययेन्नारीं ततः सम्पद्यते शुभम्।
तस्मिन् सुजीर्णे दातव्यं भोजनं क्षीर संयुतम्॥
द्वितीये मासि गर्भे तु यदा भवति वेदना।

तद्वोत्पलस्य कल्कन्तु शृङ्गाटक कशेरुकम्॥
तण्डुलोदक पिष्टन्तु पाययेत्तण्डुलाम्बुना।
निवार्य्य गर्भशूलञ्च स्थिरं गर्भं करोति च॥
तृतीये क्षीरकाकोलीकाकोल्यामलकीफलम्।
पिष्टमुष्णोदकेनैतत्पाययेत् गर्भिणीं भिषक्॥
शाल्यन्नं पयसा जीर्णे भोजयेदनुगर्भिणीम्।
तथा पद्मोत्पलं कुष्ठं शालूकञ्च समांशिकम्॥
सितोदकेन पिष्ट्वा तु क्षीरेणालोड्य पाययेत्।
तेन शूलं निवर्त्तेत न गर्भो व्यथते ध्रुवम्॥
चतुर्थे तु विधानज्ञः पाययेदिदमौषधम्।
पिष्टोत्पलञ्च शालूकं कण्टकारी त्रिकण्टकम्॥
यथाग्निमात्रया काले गर्भिणीं पयसा सह।
तथागोक्षुरकं सिंहीं बालकं नीलमुत्पलम्॥
पिष्ट्वा क्षीरेण पातव्यं गर्भशूलनिवारणम्॥
पञ्चमे मासि गर्भे तु यदा भवति वेदना।
तत्र नीलोत्पलं वीरां पिष्ट्वा क्षीरेण पाचनम्॥
घृतक्षौद्रान्वितं पीत्वा गर्भस्य च रुजां हरेत्।
तथा नीलोत्पलं नारीं काकोलीं समभागिकम्॥
शीत तोयेन पिष्ट्वा च क्षीरेणालोड्य पाययेत्।
अनेन विधिना गर्भः स्थिरः स्यात् रुक् प्रशाम्यति
षष्ठे मासि यदा गर्भे वेदना जायते तथा।
मातुलुङ्गस्य वीजानि प्रियङ्गु चन्दनोत्पलम्॥
क्षीरेणालोड्य पातव्यं गर्भशूल निवारणम्।
तथा पियाल वीजानि क्षौद्रीकालाज सक्तवः॥

एतत् सुशीतलं काले पीत्वा च सुखमश्नुते ॥
सप्तमे शतपुष्पीञ्च मृणालसहितं पिबेत्।
पिष्ट्वा क्षीरेण शूलार्त्ता गर्भिणी या सुखार्थिनी ॥
कपित्थकंसुकाम्बुलं सलाजं शर्करायुतम्।
शीततोयेन संपिष्टं क्षीरेणालोड्य पाययेत् ॥
पीत्वा हन्त्यबला शीघ्रं शूलं गर्भ समुद्भवम् ॥
अष्टमे तु यदा मासे गर्भे भवति वेदना।
तदा पिष्ट्वा तु धन्याकं पाययेत्तण्डुलाम्बुना ॥
शूलं निवर्त्तते न तेन गर्भः संधार्य्यते स्त्रियाः ॥
एवं पलाशस्य दलं सुपिष्टं
संपीय तोयेन सुशीतलेन।
अत्यन्त घोराष्टममास गर्भ-
व्यथातुरा यान्ति सुखं तरुण्यः।
गर्भिण्या नवमे मासे जदा भवति वेदना
एरण्डमुलं काकोलीं पिष्ट्वा शीतोदकेन च
पीत्वा शूलाद्विमुच्येत तदा नारी न संशयः
तथा पलाशबीजञ्च सकाकोलीकुरूण्टकम् ॥
भक्तेन् वारिना पिष्ट्वा गर्भशुलं व्यपोहति ॥
अथवा दशमे मासे वेदना जायते यदा।
तदा नीलोत्पलं जष्टीमधुकं मुद्गसंजूतम् ॥
ससितं चाम्भसा पीत्वा चीरेणालोड्य पाययेत्।
दोषञ्च नाशयेदेष शूलं गर्भ समुद्भवम् ॥
तथा चैकादशे मासि गर्भे भवति वेदना।
मधुकं पद्मकञ्चैव मृणालं नीलमुत्पलम् ॥

शीततोयेन पिष्ट्वा तु क्षीरेणालोड्य पाययेत् ।
तेनैव वेदनातीव नाशमायाति सत्वरम् ॥
क्षीरिकामुत्पलं कुष्ठं समङ्गामूलकं सिता ।
पिबेदेकादशे मासि गर्भिणी शूलशान्तये ॥
सिताविदारी काकोली तथा क्षीरविदारिका ।
गर्भिणी द्वादशे मासि पिबेच्छूलघ्नमौषधम् ॥
मधुकं शाकबीजञ्च पयस्या सुरदारु च ।
अश्मान्तकं कृष्णतिलास्ताम्रवल्ली शतावरी ॥
वृक्षादनी पयस्या च तथैवोत्पलशारिवा ।
अनन्ता सारिवा रास्ना पद्मा मधुकमेव च ॥
बृहतीद्वयकाश्मर्य्यं क्षीरिशुङ्गास्त्वचोघृतम् ।
पृथक्पर्णी बलाशिग्रु श्वदंष्ट्रा मधुयष्टिका ॥
शृङ्गाटकं विषं द्राक्षा कशेरु मधुकं सिता ॥
मासेषु सप्तयोगाः स्युरर्द्धश्लोकसमापकाः ॥
यथाक्रमं प्रयोक्तव्या रक्तस्रावे पयोऽन्विताः ॥
कपित्थबिल्वबृहती पटोलेक्षु निदिग्धिका ।
मूलानि क्षीरपिष्टानि दापयेद्भिषगष्टमे ॥
नवमे मधुकानन्तापयस्याशारिवाः पिबेत् ॥
पयस्तु दशमे शुण्ठ्या शृतं शीतं प्रशस्यते ।
सक्षीरा वा हिता शुण्ठी मधुकं देवदारु च ॥
एवमाप्यायते गर्भस्तीव्रा रुक् च प्रशाम्यति ॥
कुशकाशोरुबूकानां मूलैर्गोक्षुरकस्य च ।
शृतं दुग्धं सितायुक्तं गर्भिण्याः शूलनुत्परम् ॥

कशेरुशृङ्गाटकजीवनीय-
पद्मोत्पलैरण्डशतावरीभिः।
सिद्धं पयः शर्करया विमिश्रं
संस्थापयेद्गर्भमुदीर्णवेगम्॥

मधुना च्छागदुग्धेन कुलालकरकर्दमः।
अवश्यं स्थापयेद्गर्भं चलितं पानयोगतः॥

कशेरु शृङ्गाटक पद्मकोत्पलं
समुद्गपर्णी मधुकं सशर्करम्।
सशूलगर्भस्रुतिपीड़िताङ्गना
पयो विमिश्रं पयसान्नभुक् पिवेत्॥

गर्भे शुष्के तु वातेन बालानाञ्चापि शुष्यताम्।
सितामधुककाश्मर्य्यैर्हितमुत्थापने पयः॥

चन्दनं शारिवा लोध्रं मृद्वीका शर्करान्वितम्।
क्वाथं कृत्वा प्रदातव्यं गर्भिण्या ज्वरनाशनम्॥

एरण्डादिः।

एरण्डमूलममृता मञ्जिष्ठा रक्तचन्दनम्।
दारुपद्मयुतः क्वाथो गर्भिण्या ज्वरनाशनः॥

अत्र सामान्य ज्वरोक्ताः कषायाश्च बुद्धा देयाः। सिंहास्यादिर्गुड़ूच्यादिः पञ्चमूलीरसोऽपिवा। मधुना शमयन्त्येते गर्भिण्या ज्वरमाशु च। पञ्चमूलीशृतं क्षीरं गर्भिण्या ज्वरशान्तये॥ इति ज्वराधिकारे चक्रदत्त लिखितम्।

आम्रजम्बूत्वचः क्वाथं लेहयेल्लाजशक्तुभि॥

चतुर्थे दिवसे ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः सम्पद्यते शुभम् ॥ १ ॥

द्वितीये दिवसे मासे वर्षे वा गृह्णाति सुनन्दा नाम मातृका। तया गृहीत मात्रस्य प्रथमं भवति ज्वरः। चक्षुरुन्मीलयति गात्रमुद्वेजयति न शेते क्रन्दति स्तन्यं न गृह्णाति आत्कारश्च भवति। बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्। तण्डुलं हस्त-मुष्टैकं गृहीत्वा दधि गुड़ घृत मिश्रितं कृत्वा शरावेकं गन्धं ताम्बूलं पीत पुष्पं पीत सप्तध्वजाः सप्तप्रदीपाः सप्त स्वस्तिकाः। मत्स्य मांस सुरा तिल चूर्णञ्च पश्चिमायां दिशि चतुष्पथे दिवाबलिर्दातव्यः दिनानि त्रीणि सन्ध्यायां ततः शान्त्युदकेन स्नापयेत्। शिवनिर्माल्य सिद्धार्थक मार्जाररोमोशीर वासकहृतैर्धूपं दद्यात्। ओं रावणाय। अमुकस्य व्याधिं हन हन मुञ्च मुञ्च ह्रुं फट् स्वाहा। चतुर्थे दिवसे ब्राह्मणान् भोजयेत् ततः सम्पद्यते शुभम् ॥ २ ॥

तृतीये दीवसे मासे वर्षे वा गृह्णाति पूतना नाम मातृका। तया गृहीत मात्रस्य प्रथमं भवति ज्वरः। गात्रमुद्वेजयति स्तन्यं न गृह्णाति मुष्टिं बध्नाति क्रन्दति ऊर्द्धं निरीक्षते। बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्। नद्युभय तट मृत्तिकां गृहीत्वा पुत्तलिकां कृत्वा गन्धं ताम्बूलं रक्तपुष्पं रक्तचन्दनं रक्त सप्तध्वजाः सप्त प्रदीपाः सप्त स्वस्तिकाः पक्षिमांस सुरा कृशरभक्तञ्च दक्षिणस्यां दिशि अपराह्णे चतुष्पथे बलिर्दातव्यः शिव-

निर्माल्य गुग्गुलु सर्षपनिम्बपत्र मेषशृङ्गैर्दिनत्रयं धूपयेत्। ओं रावणाय बालस्य व्याधिं हन हन मुञ्च मुञ्च त्रासय स्वाहा। चतुर्थे दिवसे ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः सम्पद्यते शुभम्॥ ३॥

चतुर्थे दिवसे मासे वर्षे वा गृह्णाति मुखमुण्डितिका नाम मातृका। तया गृहीत मात्रस्य प्रथमं भवति ज्वरः। ग्रीवां नामयति चक्षुरुन्मीलयति स्तन्यं न गृह्णाति रोदिति स्वपिति मुष्टिं वध्नाति। बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्। नद्युभय कूल मृत्तिकां गृहीत्वा पुत्तलिकां कृत्वा उत्पल पुष्पं गन्धं ताम्बूलं दश शुक्ल ध्वजाः चत्वारः प्रदीपास्त्रयोदश स्वस्तिकाः मत्स्य मांस सुरा अग्रभक्तञ्च उत्तरस्यां दिशि चतुष्पथे अपराह्णे बलिर्दातव्यः। ओं रावणाय अमुकस्य व्याधिं हन हन मुञ्च मुञ्च स्वाहा। चतुर्थे दिवसे ब्राह्मणान् भोजयेत् ततः सम्पद्यते शुभम्॥ ४॥

पञ्चमे दिवसे मासे वर्षे वा गृह्णाति कटपूतना नाम मातृका। तया गृहीतमात्रस्य प्रथमं भवति ज्वरः। गात्र मुद्वेजयति मुष्टिं वध्नाति स्तन्यं न गृह्णाति। बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्। कुम्भकारस्य चक्रमृत्तिकां गृहीत्वा पुत्तलिकां कृत्वा गन्धं ताम्बूलं शुक्लोदनं शुक्लपुष्पं पञ्चध्वजाः पञ्चवटकाः पञ्चप्रदीपाः ऐशान्यां दिशिबलिर्दातव्यः ततः शान्त्युदकेन स्नापयेत्। शिवनिर्माल्य सर्पनिर्मोक गुग्गुलु निम्बपत्र वासक घृतैर्धूपं दद्यात्। ओं रावणाय चूर्णय चूर्णय स्वाहा।

चतुर्थे दिवसे ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः सम्पद्यते शुभम् ॥ ५ ॥

षष्ठे दिवसे मासे वर्षे वा गृह्णाति शकुनिका नाम मातृका। तया गृहीत मात्रस्य प्रथमं भवति ज्वरः। गात्र भेदश्च दर्शयति दिवा रात्री उत्तानो भवति ऊर्द्धं निरीक्षते। बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्। पिष्टेन पुत्तलकं कृत्वा शुक्लपुष्पं रक्तपुष्पं पीतपुष्पं गन्धं ताम्बूलं दशप्रदीपाः दशपीतध्वजाः दशस्वस्तिकाः दशवटकाः चीर गुड़िका मत्स्य मांस सुरा आग्नेय्यां दिशिनिशिनिष्कान्ते मध्याह्ने बलिर्दातव्यः शान्त्युद-केन स्नापयेत्। शिवनिर्माल्य रसोन गुग्गुलु सर्पनिर्मोक निम्बपत्र घृतैर्धूपं दद्यात्। ओं रावणाय। चूर्णय चूर्णय हन हन स्वाहा। चतुर्थे दिवसे ब्राह्मणान् भोज-येत्। ततः सम्पद्यते शुभम् ॥ ६ ॥

सप्तमे दिवसे मासे वर्षे वा गृह्णाति शुष्करेवती नाम मातृका। तया गृहीत मात्रस्य प्रथमं भवति ज्वरः। गात्र मुद्वेजयति मुष्टिं बध्नाति रोदिति। बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्। रक्तपुष्पं शुक्लपुष्पं गन्धं ताम्बूलं रक्तौदनं कृशरा त्रयोदश स्वस्तिकास्त्रयो-दश शष्कुलिका जम्बुड़िका मत्स्य मांस सुरा त्रयोदश ध्वजाः पञ्चप्रदीपाः पश्चिमे दिग्भागे ग्राम निष्क्रान्ते अपराह्णे वृक्षमाश्रित्य बलिं दद्यात् ततः शान्त्युदकेन स्नापयेत्। गुग्गुलु मेषशृङ्ग सर्षपोशीर वासक घृतैर्धूप-येत्। ओं रावणाय दीप्तदेहाय हन हन मुञ्च मुञ्च स्वाहा।

चतुर्थे दिवसे ब्राह्मणान् भोजयेत्। ततः सम्पद्यते शुभम्॥ ७॥

अष्टमे दिवसे मासे वर्षे वा यदि गृह्णाति अर्य्यमा नाम मातृका। तया गृहीतमात्रस्य प्रथमं भवति ज्वरः। गृध्रगन्धः पूतिगन्धश्च जायते आहारञ्च न गृह्णाति उद्वेजयति गात्राणि। बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्। रक्त पीत ध्वजाश्चन्दनं पुष्पं शष्कुल्यः पर्पटिका मत्स्य मांस सुरा जम्बुड़िका प्रत्यूषे बलिर्दातव्यः। प्रान्तरेव मन्त्रः ओं द्रावणाय त्रैलोक्य विद्रावणाय चतुर्दिशां मोचणाय ज्वल ज्वल दह दह ओं क्रूं फट् स्वाहा चातुर्थे ब्राह्मणान् भोजयेत्। ततः सम्पद्यते शुभम्॥ ८॥

नवमे दिवसे मासे वर्षे वा गृह्णाति सूतिका नाम मातृकाः। तया गृहीत मात्रस्य प्रथमं भवति ज्वरः। नित्यं छर्दिर्भवति गात्र भेदं दर्शयति मुष्टिं बध्नाति स्वापो भवति। बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्। नद्युभय कूल मृत्तिकां गृहित्वा पुत्तलिकां कृत्वा शुक्ल वस्त्रेणावेष्टयेत्। शुक्ल पुष्पं गन्धं ताम्बूलं शुक्ल त्रयोदश ध्वजास्त्रयोदश प्रदीपास्त्रयोदश स्वस्तिकास्त्रयोदश पूपिका मत्स्य मांस सुरा उत्तरास्यां ग्राम निष्क्रांशे बलिं दापयेत्ततः शान्त्युदकेन स्नापयेत्। गुग्गुलु निम्बपत्र गोशृङ्ग श्वेतसर्षप घृतैर्धुपयेत्। ओं रावणाय चतुर्भुजाय हन हन स्वाहा। चतुर्थे दिवसे ब्राह्मणान् भोजयेत्। ततः स्वस्थो भवति बालकः॥ ९॥

दशमे दिवसे मासे वर्षे वा यदि गृह्णाति नैऋतिर्नाम मातृका। तया गृहीतमात्रस्य प्रथमं भवति ज्वरः। गात्रमुद्वेजयति। आत्कारश्च भवति रोदिति मूत्रपुरीषञ्च भवति। बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्। नद्युभयकूल मृत्तिकां गृहीत्वा पुत्तलिकां कृत्वा गन्धं ताम्बूलं रक्तपुष्पं रक्तचन्दनं पञ्चवर्णपञ्चध्वजाः पञ्चप्रदीपाः पञ्चस्वस्तिकाः पञ्चपूपलिका मत्स्य मांस सुरा वायव्यां दिशि बलिं दद्यात्। काकविष्ठा गोमांस गोशृङ्ग• रसोन मार्जाररोम निम्बपत्र घृतैर्धूपयेत्। ओं रावणाय कुर्णित हस्ताय मुञ्च मुञ्च स्वाहा। चतुर्थे दिवसे ब्राह्मणान् भोजयेत्। ततः सुस्थो भवति बालकः॥ १०॥

एकादशे दिवसे मासे वर्षे वा यदि गृह्णाति पिलिपिञ्छिका नाम मातृका। तया गृहीत मात्रस्य प्रथमं भवति ज्वरः। आहारं न गृह्णाति ऊर्द्धदृष्टिर्भवति। गात्रभङ्ग आत्कारश्च भवति। बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्। पिष्टेन पुत्तलिकां कृत्वा रक्तचन्दनाक्तां तस्या मुखं दुग्धेन सेचयेत्। पीतपुष्पं गन्धं ताम्बूलं सप्तपीतध्वजाः सप्तप्रदीपाः अष्टौ वटकाः अष्टौ पुलिका अष्टौ शष्कुलिका मत्स्य मांस सुरा पूर्वस्यां दिशि बलिं दद्यात् शान्त्युदकेन स्नापयेत्। शिवनिर्माल्य गुग्गुलु गोशृङ्ग सर्पनिर्मोक, घृतैर्धूपयेत्। ओं रावणाय मुञ्च मुञ्च स्वाहा। चतुर्थे दिवसे ब्राह्मणान् भोजयेत्। ततः सम्पद्यते शुभम्॥ ११॥

द्वादशे दिवसे मासे वर्षे वा यदि गृह्णाति कामुका नाम मातृका। तया गृहीत मात्रस्य प्रथमं भवति ज्वरः। विह्वलस्य वादयति करेण तर्ज्जयति स्तन्यं न गृह्णाति क्रन्दति निःश्वसिति मुहुर्मुहुराहारं न करोति। बलिं तस्य प्रवक्ष्यामि येन सम्पद्यते शुभम्। चौरेण पुत्तलिकां कृत्वा गन्धं ताम्बूलं शुक्लपुष्पं शुक्लसप्तध्वजाः सप्तप्रदीपाः सप्तशष्कुलिकाः करभेण सर्वकर्म्म बलिं दद्यात् शान्त्युदकेन स्नापयेत्। शिवनिर्म्माल्य गुग्गुलु सर्षप घृतैर्धूपयेत् ओं रावणाय मुञ्च मुञ्च हन हन स्वाहा। चतुर्थे दिवसे ब्राह्मणान् भोजयेत्। ततः सुस्थो भवति बालकः॥ १२॥

इति रावणकृतं कुमारतन्त्रं समाप्तम्।

इति भैषज्यरत्नावल्यां बालरोगाधिकारः समाप्तः।

अथ विषाधिकारः।

सर्वैरेषादितः सर्पैः शाखादष्टस्य देहिनः।
दंशस्योपरि बध्नीयादरिष्टाश्चतुरङ्गुले॥
न गच्छति विषं देहमरिष्टाभिनिवारितम्।
दहेद्दंशमथोत्कृत्य यत्र बन्धो न जायते॥

मूलं तण्डुलवारिणा पिबति यः प्रत्यङ्गिरा सम्भवं
निष्पिष्टं शुचि भद्रयोग दिवसे तस्याहिभीतिः कुतः ॥
दर्पादेव फणी यदा दशति तं मोहान्वितो मूलपं
स्थाने तत्र स एव याति नियतं वक्त्रं यमस्याचिरात् ॥

मसूर निम्बपत्राभ्यां योऽत्तिमेषगते रवौ ।
अब्दमेकं न भीतिः स्याद्विषात्तस्य न संशयः ॥

धवलपुनर्नवजटयातण्डुलजलपीतया च पुष्यर्क्षे ।
अपसरति खलु विषधरोपद्रव आवत्सरं पुंसाम् ॥

गृहधूमो हरिद्रे द्वे समूलं तण्डुलीयकम् ।
अपि वासुकिना दष्टः पिबेद्दधिघृताप्लुतम् ॥

कुलिकमूलनस्येन कालदष्टोऽपि जीवति ॥

शिरीषपुष्पस्वरसे भावितं मरिचं सितम् ।
सप्ताहं सर्पदष्टानां नस्यपानाञ्जने हितम् ॥

द्विपलं नतकुष्ठाभ्यां घृतक्षौद्रचतुःपलम् ।
अपि तक्षकदष्टानां पानमेतत् सुखप्रदम् ॥

वन्ध्याकर्कोटजं मूलं छागमूत्रेण भावितम् ।
नस्यं काञ्जिकसंपिष्टं दार्वीपहृतचेतसः ॥
पीते विषे स्यादमनं त्वक्स्थेप्रदेह सेकादिसुशीतम् ॥

अगारधूम मञ्जिष्ठा रजनी लवणोत्तमैः ।
लेपोजयत्याखुविषं शोणितस्रावणं तथा ॥

सोमवल्लोऽश्वगन्धाचगोजिह्वा हंसपद्यपि ।
रजन्यौ गैरिकं लेपो नखदन्तविषापहः ॥

यः कासमर्दनत्रं वदनेनिक्षिप्य कर्णफूत्कारम् ।
मनुजो ददाति शीघ्रं जयति विषं वृश्चिकानां सः ॥

उष्णं गव्यघृतञ्चापि सैन्धवेन समन्वितम् ।
वृश्चिकस्य विषं हन्ति लेपनात्पर्वतात्मजे ॥
शिरीषस्य तु वीजं वै स्नुहीक्षीरेण घर्षितम् ।
तल्लेपेन महादेवि नश्येत् कुक्कुरजं विषम् ॥
पिष्टतण्डुलमध्यस्थं भक्षितं मेषलोमकम् ।
कुक्कुरस्य विषं हन्ति नात्र कार्य्या विचारणा ॥
वचा हिङ्गु विड़ङ्गानि सैन्धवं गजपिप्पली ।
पाठा प्रतिविषा व्योषं काश्यपेन विनिर्म्मितम् ॥
दशाङ्गमगदं पीत्वा सर्वकीटविषं जयेत् ॥

अजितागदः ।

विड़ङ्ग पाठा त्रिफलाजमोदा
हिङ्गूनि वक्रं त्रिकटूनि चैव ।
तथैव वर्गो लवणस्य सूक्ष्मः
सचित्रकः क्षौद्रयुतो निधेयः ।
शृङ्गे गवां शृङ्गमयेन चैव
प्रच्छादितः पक्षमुपेक्षितश्च ।
एषोऽगदः स्थावरजङ्गमानां
जेता विषाणामजितो हि नाम्ना ॥

तार्क्ष्यागदः ।

प्रपौण्डरीकं सुरदारु मुस्ता
कालानुसार्य्या कटुरोहिणी च ।
स्थौणेयकध्यामक पद्मकानि
पुन्नागतालीशसुवर्चिकाश्च ॥

कुटन्नटैलासितसिन्धुवाराः
शैलेयकुष्ठं तगरं प्रियङ्गु।
लोध्रं जलं काञ्चनगैरिकञ्च
समागधं चन्दनसैन्धवञ्च॥
सूक्ष्माणि चूर्णानि समानि कृत्वा
शृङ्गे निदध्यान्मधुसंयुतानि॥
एषोऽगदस्तार्क्ष्य इति प्रदिष्टो
विषं निहन्यादपि तक्षकस्य॥

कुलिकादिवटिका।

कुलिकं सप्तपर्णञ्च कुष्ठं तालकमन्वितम्।
आपमार्गं तथा दारु मर्दयेदर्कवारिणा॥
सर्षपाभां वटीं कृत्वा योजयेन्मतिमान् सदा।
अपि तक्षकदष्टस्य कृतकार्य्यं कृतान्तकम्॥
पुनः सञ्जीवयेदाशु सर्वेषां विनाशिनी।
कुलिकादिवटी हन्ति ज्वरांश्च विषमांस्तथा।

भीमरुद्ररसः।

मनःशिलाच मरिचैर्दार्व्या दर्दुरेण च।
अपामार्गस्य बीजञ्च शतमारम्भरीषयोः॥
मूलै रुद्रजटायेन विष्णुक्रान्ताम्बुना तथा।
भावना भाविते कुर्याद् वटिका मुद्गसन्निभाः।
व्यालदष्टं पीतविषं निरिन्द्रियमचेतनम्।
पुनः सञ्जीवयेदेष भीमरुद्राभिधो रसः॥

तण्डुलीयकघृतम्।

तण्डुलीयकमूलेन गृहधूमेन चैकतः।
क्षीरेण च घृतं सिद्धं समस्तविषरोगनुत्॥

मृत्युपाशच्छेदिघृतम्।

अभयां रोचनां कुष्ठमर्कपत्रं तथोत्पलम्।
नलवेतसमूलानि गरलं सुरसां तथा॥
सकलिङ्गां समञ्जिष्ठामनन्ताञ्च शतावरीम्।
शृङ्गाटकं समङ्गाञ्च पद्मकेशरमित्यपि॥
कल्कीकृत्य पचेत्सर्पिः पयो दद्याच्चतुर्गुणम्।
सम्यक् पक्केऽवतीर्णे च शीते तस्मिन् विनिक्षिपेत्॥
सर्पिस्तुल्यं भिषक् क्षौद्रं कृतरक्षं निधापयेत्।
विषाणि हन्ति दुर्गाणि गरदोषकृतानि च॥
स्पर्शाद्धन्ति विषं सर्वं गरैरुपहतां त्वचम्।
योगजं तमकं कण्डूं मांससादं विसंज्ञताम्॥
नाशयत्यञ्जनाभ्यङ्गपानवस्तिषु योजितम्।
सर्पकीटाखुलूतादिदष्टानां विषहृत्परम्॥

धुस्तूरस्य शिफा पेया क्षीरेण परिपेषिता।
अङ्कोटस्य शिफा चापि खविषघ्नी प्रकीर्त्तिता॥
रजनीयुग्मपत्तङ्ग मञ्जिष्ठा नागकेशरैः।
शीताम्बुपिष्टैरालेपः सद्यो लूतविषं हरेत्॥
जीरकस्य कृतः कल्को घृतसैन्धवसंयुतम्।
सुखोष्णो मधुना लेपो वृश्चिकस्य विषं हरेत्॥

शिखरिघृतम्।

शिखरि स्वरसेनैव कल्कान् दत्वा च दाड़िमम्।

कुष्ठमेलाद्वयं शृङ्गीं शिरीषमसृतं वचाम् ॥
परशू पारिभद्रञ्च चन्दनं तगरं मुराम् ।
पचेत्सर्पिस्त्वसलिलं मन्दमन्देन वह्निना ॥
घृतमेतन्निहन्त्याशु निखिलान् विषजान् गदान् ।
सन्निपातज्वरं घोरं ज्वरांश्च विषमांस्तथा ॥

शिरीषारिष्टः।

पचेत्तुलार्द्धं द्विद्रोणे शिरीषस्य जले सुधीः।
पादशेषे कषायेऽस्मिन् क्षिपेद्गुडतुलाद्वयम् ॥
कृष्णाप्रियङ्गुकुष्ठैला नीलिनीं नागकेशरम् ।
रजन्यौ पलमानेन दद्यादत्र च नागरम् ॥
मासादूर्द्ध्वं जातरसं यथामात्रं प्रयोजयेत ।
शिरीषारिष्टमित्येतं विषव्यापद्विनाशनम् ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां विषाधिकारः समाप्तः।

अथ वीर्य्यस्तम्भाधिकारः।

शूरणं तुलसीमूलं ताम्बूलैः सह भक्षयेत् ।
न मुञ्चति नरोवीर्य्यमेकैकेन न संशयः ॥
कृष्णमार्जारसव्याङ्घ्रिसम्भवास्थिरतोद्यमे ।
दक्षिणे भ्रियते येन तस्य वीर्य्यस्य न च्युतिः ॥

चटकाण्डन्तु संगृह्य नवनीतेन पेषयेत्।
तेन लेपयतः पादौ शुक्रस्तम्भप्रजायते।
यावन्न स्पृशते भूमिं तावद्वीर्य्यं न मुञ्चति॥
नीलोत्पलसितपङ्कजकेशरमधुशर्करावलिप्तेन।
सुरते सुचिरं रमते दृढ़लिङ्गो नाभिविवरेण॥
सिद्धं कुसुम्भतैलं भूमिलताचूर्णमिश्रितं कुरुते।
चरणाभ्यङ्गेन रते वीजस्तम्भात् दृढ़ं लिङ्गम्॥
गोरैकोन्नतशृङ्गत्वग्भव चूर्णेन धूपितं वस्त्रम्।
परिधाय भजत ललनां नैकाण्डो भवति हर्षार्त्तः॥
योगजवराङ्गबन्धं मथितेन चालितं हन्ति॥
उष्ट्रखरगोशृङ्गोद्भवलेपो योगजध्वजभङ्गहरः॥

अर्जकादिवटिका।

मूलमर्जकशङ्खिन्योर्निर्गुण्डीकेशराजयोः।
जातीफलं देवपुष्पं विड़ङ्गं गजपिप्पलीम्॥
जातुर्जातं तुगाचीरीमनन्तां मुषलीं वरीम्।
विदारीं गोक्षुरं वीजञ्चाभातोयेन मर्दयेत्॥
माषमानां वटीं कृत्वा सुरामण्डेन योजयेत्।
वीर्य्यस्तम्भकरी वृष्या वटिकेयं प्रकीर्त्तिता॥

नागवल्ल्याद्यचूर्णम्।

नागवल्ली बला मूर्वा जातीकोषफले मुरा।
अपामार्गस्य वीजञ्च काकोलीयुगलं तथा॥
कक्कोलोशीरयष्ट्याह्व वचाद्यं तानि मर्दयेत्।

वीर्य्यस्तम्भकरं श्रेष्ठं चूर्णमेतद्रसायनम् ॥

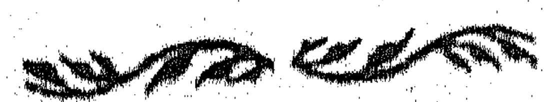
शक्रवल्लभोरसः।

रसगन्धकलौहाभ्ररौप्यहेमानि माक्षिकम्।
शाणमानेन संगृह्य तुगाक्षीरीञ्च कार्षिकीम् ॥
पलप्रमाणं विजयावीजञ्चैकत्र मर्दयेत्।
विजयावारिणा पश्चान्माषमानां वटीं चरेत् ॥
एकैका भक्षणीयैषा पेयश्चानु पयः पलम्।
श्रीशक्रवल्लभो नाम रसो वाजिकरः परः ॥
वीर्य्यस्तम्भकरोऽत्यर्थं प्रमदादर्पनाशनः।
गतो ह्यप्सरसां शक्रो वाल्लभ्यं यत्प्रसादतः ॥

कामिनीविद्रावणोरसः।

आकारकरभं शुण्ठीं लवङ्गं कुङ्कुमं कणाम्।
जातीफलञ्च तत्कोषं चन्दनं कार्षिकं पृथक् ॥
हिङ्गुलं गन्धकं शाणं फणिफेनं पलोन्मितम्।
गुञ्जात्रयमितां कुर्य्यात् मर्द्दं वटिकां भिषक् ॥
पयसा परिपीतोऽयं शुक्रस्तम्भकरो रसः।
विद्रावणः कामिनीनां वशीकरण एव च ॥

इति भैषज्यरत्नावल्यां वीर्य्यस्तम्भाधिकारः समाप्तः।

अथ रसायनाधिकारः।

यज्जराव्याधिविध्वंसि भेषजं तद्रसायनम् ।
पूर्वे वयसि मध्ये वा शुद्धकायः समाचरेत् ॥
नाविशुद्धशरीरस्य युक्तो रासायनो विधिः ।
न भाति वाससि क्लिष्टे रङ्गयोग इवार्पितः ॥

जरणान्तेऽभयामेकां प्राग्भक्ते द्वे विभीतके ।
भुक्त्वा तु मधुसर्पिर्भ्यां चात्वार्यामलकानि च ॥
प्रयोजयेत्समामेकां त्रिफलाया रसायनम् ।
जीवेद्वर्षशतं पूर्णमजरोऽव्याधिरेव च ॥

ये मासमेकं स्वरसं पिबन्ति
दिने दिने भृङ्गरजः समुत्थम् ।
क्षीराशिनस्ते बलवर्णयुक्ताः
समाशतं जीवितमाप्नुवन्ति ।
मण्डूकपर्ण्याः स्वरसः प्रयोज्यः
क्षीरेण यष्टीमधुकस्य चूर्णम् ।
रसोगुडूच्यास्तु समूलपुष्प्याः
कल्कः प्रयोज्यः खलु शङ्खपुष्प्याः ॥
आयुःप्रदान्यामयनाशनानि
बलाग्निवर्णस्वरवर्द्धनानि
मेध्यानि चैतानि रसायनानि ।
मेध्याविशेषेण तु शङ्खपुष्पी ॥
पीताश्वगन्धा पयसार्द्धमासं
घृतेन तैलेन सुखाम्बुना वा ।

कुमारस्य पुष्टिं वपुषो विधत्ते
बालस्य शस्यस्य यथाम्बुवृष्टिः ॥
धात्रीतिलान् भृङ्गरजोविमिश्रान्
ये भक्षयेयुर्मनुजाः क्रमेण ।
ते कृष्णकेशा विमलेन्द्रियाश्च
निर्व्याधयो वर्षशतं भवेयुः ॥

वृद्धदारकमूलानि श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत् ।
शतावर्य्यारसेनैव सप्तवारांश्च भावयेत् ॥
अक्षमात्रन्तु तच्चूर्णं सर्पिषा सह योजयेत् ।
मासमात्रोपयोगेन मतिमान् जायते नरः ॥
मेधावी स्मृतिमांश्चैव वलीपलितवर्जितः ॥

हस्तिकर्णरजः खादेत्प्रातरुत्थाय सर्पिषा ।
यथेष्टाहारचेष्टोऽपि सहस्रायुर्भवेन्नरः ॥
मेधावी बलवान् कामी स्त्रीशतानि व्रजत्यसौ ।
मधुना लब्धवेगः स्याद्बलिष्ठः स्त्रीसहस्रगः ॥
मन्त्रश्चासौ प्रयोक्तव्यो भिषजा चाभिमन्त्रणे ॥
मन्त्रो यथा ओं नमो महाविनायकाय अमृतं
रक्ष मम फलसिद्धिं देहि रुद्रवचनेन स्वाहा ॥

धात्रीचूर्णस्य कंसं स्वरसपरिगतं क्षौद्रसर्पिः समांशं
कृष्णामाणी सिताष्टप्रसृतयुतमिदं स्थापितं भस्मराशौ ।
वर्षान्ते तत्समश्नन् भवति विपलितो रूपवर्णप्रतापै-
र्निर्व्याधिर्बुद्धिमेधा स्मृतिवचनबलस्थैर्य्यसत्त्वैरुपेतः ॥

गुडूच्यपामार्गविडङ्गशङ्खिनी
वचाभया शुण्ठिशतावरी समा ।

घृतेन लीढ़ा प्रकरोति मानवं,
त्रिभिर्दिनैः श्लोकसहस्रधारिणम् ॥
अङ्गवलीपलितघ्नं पीनसवैस्वर्य्यकासहरम्।
रजनीचर्येऽम्बुनस्यं रसायनं दृष्टिजननञ्च ॥
अम्भसः प्रसृताष्टौ रवावनुदिते पिवन्।
वातपित्तगदान् हत्वा जीवेद्वर्षशतं नरः ॥

ऋतुहरीतकी।

सिन्धूत्थशर्करा शुण्ठी कणा मधुगुडैः क्रमात्।
वर्षादिष्वभया सेव्या रसायनगुणैषिणा ॥
दुर्नाम श्वास ज्वर वमथु तृषा पाण्डुता नेत्ररोगान्
हिक्का कुष्ठातिसार भ्रममदकसना जीर्णशूलप्रमेहान्।
तृष्णा शूलास्रपित्त ज्वर वितत जरा रोचकानाहदाहान्।
हन्यादेतानवश्यं मधुनि परिगता पुतना चाम्लपित्तम् ॥

अत्र मधुनि परिगतेत्यनेन मधुभाविता मधुपूर्णभाण्डे चिरावस्थिता हरीतकी ग्राह्या। व्यवहारस्तु मधुपिष्टा हरीतक्येव।

निर्गुण्डीकल्पः।

ओं सिद्धिः पिङ्गलायोगिनी कथितम्। निर्गुण्डीमूलचूर्णमष्टपलं गृहीत्वा षोड़शपल मधुमिश्रितं घृत भाण्डे कृत्वा शरावेण निविड़लेपनं दत्वा मर्द्दयित्वा मासैकं धान्यमध्ये स्थापयेत्तन्मासमेकं भक्षितमात्रेण नरः कनकवर्णो गृध्रदृष्टिः सर्व्वरोगविवर्जितः वलीपलितहीनः सम्बत्सरं खादिते चन्द्रार्कं यावज्जीवेत् वद्धशुक्रः

श्रीसिद्धमोदकः ।

त्रिकटो स्त्रिपलं चर्णं त्रिफलायाः पलत्रयम् ।
गुडूच्याश्च विडङ्गानां ग्रन्थिक ग्रन्थिपर्णयोः ॥
रक्तचित्राग्निजं चूर्णं ग्राह्यञ्चापि पृथक् पृथक् ।
प्रत्येकं द्विपलञ्चैषां गृह्णीयान्मतिमान् नरः ॥
कामरूपोद्भवा ग्राह्या गुड़स्याद्दितुला तथा ।
सर्वमेकत्र संमर्द्य सयष्टितिग्मतं शुभम् ॥
मोदकं कारयेद्धीमान् समभागेन यत्नतः ।
प्रत्यहं प्रातरेवैतत्पानीयेनैव भक्षयेत् ॥
एवं निरन्तरं कार्य्यं संवत्सरमतन्द्रितः ।
प्रथमेमासि वाग्युक्तो द्वितीये बलवर्णवान् ॥
तृतीये नाशयेत् कुष्ठं श्वास कासौ तुरीयके ।
पञ्चमे स्त्रीप्रियत्वञ्च षष्ठे च पलितक्षयः ।
सप्तमे कान्तियुक्तश्च अष्टमे बलवान् भवेत् ।
नवमे च शतायुः स्याद् दशमे च स्वरान्वितः ॥
महाबलस्त्वेकादशे अष्टज्ञो द्वादशे भवेत् ।
इच्छाहारविहारीस्यात्ततो दैत्यरिपोः समः ॥
षड्मिरहितो देही प्राप्नोति कल्पजीवितम् ।
युवा निरन्तरं तिष्ठेद्यावत् कालञ्च जीवति ॥
भवन्ति सिद्धयोऽष्टाष्टौ याश्चापि परिकीर्त्तिताः ।
श्रीसिद्धमोदको ह्येष सिद्धादिषु निषेवितः ॥

वसन्तकुसुमाकररसः ।

प्रवाल रस मौक्तिकाभ्र मिदं चतुर्भागभाक्
पृथक् पृथगथ स्मृते रजत हेमतोऽंशके ।

अयोभुजगरङ्गकं त्रिलवकं विमर्द्याखिलं
शुभेऽहनि विभावयेद्भिषगिदं धिया समग्रः।
द्रवैर्द्रुमनिभेक्षुजैः कमल मालती पुष्पजैः
पयः कदलि कन्दजैर्मलयजैर्वृताम्बुद्रवैः।
वसन्तकुसुमाकरो रसपतिर्द्विवल्लोऽशितः
समस्तगदहृद्भवेत्किल निजानुपानैरयम्॥

अष्टाङ्गरसः।

रसराजस्य भागैकं द्विभागं गन्धकस्य च।
भाग मेकं सुवर्णस्य भागार्द्धं रजतस्य च॥
नागं ताम्रं खर्परञ्च वङ्गञ्चैव समांशकम्।
प्रत्येकं रजतार्द्धञ्च सर्वमेकत्र मर्दयेत्॥
वटाङ्कुररसैर्यामं यामं कन्यारसैः सह।
कूप्यभ्यन्तरे संस्थाप्य त्रिदिनं पाचयेत् सुधीः॥
दाड़िमी कुसुम प्रख्यं जायते अविकल्पतः।
वली पलित विध्वंसि बलपुष्टिकरं महत्॥
आरोग्य जननं मेधाकान्तिचक्षुर्बलवर्द्धनम्।
महौषधवरञ्चैतदष्टावङ्गेन निर्मितम्॥

त्रैलोक्यचिन्तामणिः।

रसं वज्रं हेमतारं ताम्रं तीक्ष्णं मृताभ्रकम्।
मौक्तिकं गन्धकं शङ्खं प्रवालं तालकं शिला॥
शोधितञ्च समं सर्वं सप्ताहं मर्दयेद्दृढ़म्।
वह्निमूलकषायेण भानुदुग्धे दिनत्रयम्॥

वाक्शुद्धिं धैर्यं स्मृतिलब्धिरिष्टा
निषेव्यतां तच्छमृतं भवन्ति ॥

शब्दार्णवेण ।

इति भैषज्यरत्नावल्यां रसायनाधिकारः समाप्तः ॥

अथ वाजीकरणाधिकारः ।

(वृष्याधिकारः ।)

चिन्तया जरया शुक्रं व्याधिभिः कर्म्मकर्षणात् ।
क्षयं गच्छत्यनशनात् स्त्रीणाञ्चाति निषेवणात् ॥

वाजं शुक्रं तदस्यास्तीति वाजी अवाजी वाजी क्रियते पुरुषोऽनेन इति वाजीकरणम् । अथवा वाजीव योगात् यदुक्तं चरके । येन नारीषु सामर्थ्यं वाजिवल्लभते नरः । येन वाप्यधिकं वीर्य्यं वाजीकरणमेव तत् ॥

अथ तदकरणे दोषाः ।

ग्लानिः कम्पोऽवसादस्तदनु च कृशता क्षीणता चेन्द्रियाणां
शोषोच्छ्वासोपदंशज्वरगुदजगदाः क्षीणता सर्वधातौ ॥
जायन्ते दुर्निवारा पवनपरिभवाः क्लीवता लिङ्गभङ्गौ ।

वामावस्थातियोगाद्भजत इह सदा वाजिकर्म्मच्युतस्य ॥

यत्किञ्चिन्मधुरं स्निग्धं जीवनं वृंहणं गुरु।
हर्षणं मनसश्चैव सर्वं तद्दृष्य मुच्यते ॥

घृतभृष्टमाषविदलं दुग्धसिद्धञ्च शर्कराविमिश्रम्।
भुक्त्वा सदैव कुरुते तरुणीशतमैथुनं पुरुषः ॥

शतावरी घृतं क्षीरं प्रपिबेत्सितया युतम्।
रममाणस्य विरतिं मृदुतां यातिनेन्द्रियम् ॥

वृद्धशाल्मलिमूलस्य रसं शर्करया समम्।
प्रयोगादस्य सप्ताहाज्जायते रेतसोऽम्बुधिः ॥

लघुशाल्मलि मूलेन तालमूलीं सुचूर्णिताम्।
सर्पिषा पयसा पीत्वा रतौ चटकवद्भवेत् ॥

विदारीकन्दचूर्णञ्च घृतेन पयसा पिबेत्।
उडुम्बररसेनैव वृद्धोऽपि तरुणायते ॥

सप्तधामलकीचूर्णमामलक्यम्बु भावितम्।
घृतेन मधुना लीढ्वा पिबेत् क्षीरपलं नरः।
वाजीकरणयोगोऽयमुत्तमः परिकीर्त्तितः ॥

अत्यन्तमुष्ण कटुतिक्त कषायमम्लं
क्षारञ्च शाकमथवा लवणाधिकञ्च।
कामी सदैव रतिमान् वनिताभिलाषी
नो भक्षयेदिति समस्तजनप्रसिद्धिः ॥

पिप्पलीलवणोपेतौ वस्ताण्डौ क्षीरसर्पिषा।
साधितौ भक्षयेद्यस्तु स गच्छेत्प्रमदाशतम् ॥

वस्ताण्डसिद्धे पयसि भावितांश्च सकृत्तिलान्।
यः खादेत्स नरो गच्छेत् स्त्रीणां शतमपूर्ववत् ॥

चूर्णं विदार्य्याः सुकृतं तद्रसेनैव भावितम्।
सर्पिःक्षौद्रयुतं लब्ध्वा शतं गच्छेन्नरोऽङ्गनाः॥
एवामलकचूर्णं स्वरसेनैव भावितम्।
शर्करामधुसर्पिर्भिर्युक्तं लीढ्वा पयः पिवेत्॥
एतेनाशीतिवर्षोऽपि युवेव परिहृष्यति॥
विदारीकन्दकल्कन्तु घृतेन पयसा नरः।
उडुम्बरसमं खादेद्वृद्धोऽपि तरुणायते॥
स्वयं गुप्तेक्षुरकयोर्वीजं समधुशर्करम्।
धारोष्णेन नरः पीत्वा पयसा न क्षयं व्रजेत्॥
उच्चटाचूर्णमप्येवं क्षीरेणोत्तम मुच्यते।
शतावर्य्युच्चटाचूर्णं पेयमेवं सुखार्थिना॥
कर्षं मधुकचूर्णस्य घृतक्षौद्रसमन्वितम्।
पयोऽनुपानं यो लिह्यान्नित्यवेगः स ना भवेत्॥
गोक्षुरकः क्षुरकः शतमूली
वानरी नागबलातिबला च।
चूर्णमिदं पयसा निशिपेयं
यस्य गृहे प्रमदाशतमस्ति॥
आर्द्राणि मत्स्यमांसानि शफरीर्वा सुभर्जिताः।
तप्ते सर्पिषि यः खादेत्स गच्छेत् स्त्रीषु न क्षयम्॥

नरसिंहचूर्णम्।

शतावरीरजः प्रस्थं प्रस्थं गोक्षुरकस्य च॥
वाराह्या विंशतिपलं गुडूच्याः पञ्चविंशतिः॥
भल्लातकानां द्वात्रिंशच्चित्रकस्य दशैव तु।

तिलानां शोधितानाञ्च प्रस्थं दद्यात्सुचूर्णितम् ॥
चूर्णस्य पलान्यष्टौ शर्करायाश्च सप्ततिः।
माक्षिकं शर्करार्द्धेन माक्षिकार्द्धेन वै घृतम् ॥
शतावरीसमं देयं विदारीकन्दजं रजः।
एतदेकीकृतं चूर्णं स्निग्धे भाण्डे निधापयेत् ॥
पलार्द्धं सुपयुञ्जीत यथेष्टञ्चास्य भोजनम्।
मासैक मुपयोगेन जरां हन्ति रुजामपि ॥
वलीपलित खालित्य मेह पाण्ड्वाढ्य पीनसान्।
हन्त्यष्टादश कुष्ठानि तथाष्टावुदराणि च ॥
भगन्दरं मूत्रकृच्छ्रं गृध्रसीञ्च हलीमकम्।
क्षयञ्चैव महाव्याधिं पञ्च कासान् सुदारुणान् ॥
अशीति वातजान् रोगांश्चत्वारिंशच्च पैत्तिकान्।
विंशतिं श्लैष्मिकांश्चापि संसृष्टान् सान्निपातिकान् ॥
सर्वानर्शोगुदान् हन्ति वृक्षमिन्द्राशनिर्यथा ॥

सकाञ्चनाभो मृगराजविक्रम-
स्तुरङ्गमञ्चाप्यनुयाति वेगतः।
स्त्रीणां शतं गच्छति सातिरेकं
प्रकृष्टपुष्टश्च यथा विहङ्गः ॥

पुत्रान् संजनयेद्धीमान् नरसिंहनिभां स्तथा।
नरसिंह मिदं चूर्णं सर्वरोगहरं नृणाम् ॥
वाराहीकन्दसंज्ञस्तु चर्म्मकारालुको मतः।
पश्चिमे घृष्टिशब्दाख्यो वराह इव लोमवान् ॥

गोधूमाद्यं घृतम्।

गोधूमात्तु पलशतं निःक्वाथ्य सलिलाढ़के।

गुड़कुष्माण्डकम् ।

कुष्माण्डकात्पलशतं सुस्विन्नं निष्कुलीकृतम् ।
प्रस्थञ्च घृततैलस्य तस्मिंस्तप्ते निधापयेत् ॥
त्वक्पत्र धान्यक व्योष जीरकैलाद्वयानलम् ।
ग्रन्थिकं चव्य मातङ्गपिप्पली विश्वभेषजम ॥
शृङ्गाटकं कशेरुञ्च प्रलम्बं तालमस्तकम ।
चूर्णीकृतं पलांशञ्च गुड़स्य तुलया पचेत् ॥
शीतीभूते पलान्यष्टौ मधुनः संप्रदापयेत् ।
कफपित्तानिलहरं मन्दाग्नीनाञ्च शस्यते ॥
कृशानां बृंहणं श्रेष्ठं वाजीकरण मुत्तमम् ।
प्रमदासु प्रसक्तानां ये च स्युःक्षीणरेतसः ॥
क्षयेण तु गृहीतानां परमेतद्भिषग् जितम् ।
कासं श्वासं ज्वरं हिक्कां हन्ति च्छर्दिमरोचकम् ।
गुड़कुष्माण्डकं ख्यातमश्विभ्यां समुदाहृतम् ।
खण्डकुष्माण्डवत्पातं स्विन्नकुष्माण्डकाद्रवः ॥

योगान् संसेव्य-हृष्यान् मितमथ पयः शीतलञ्चाम्बु पीत्वा
गच्छेन्नारी रसज्ञां स्मरशरतरुणीं कामुकः काममाद्ये ।
यामे हृष्टः प्रहृष्टां व्यपगत सुरतस्तत् समस्याद्य सद्यः
कान्तः कान्ताङ्गसङ्गादमहदपि न वै धातुवैषम्यमेति ॥

सुरूपा यौवनस्था च लक्षणैर्यदि भूषिता ।
वश्यस्था शिक्षिता या च सा स्त्री वृष्यतमामता ॥
स्त्रीष्वक्षयं मृगयतां वृद्धानाञ्च रिरंसताम् ।
क्षीणानामल्पशुक्राणां स्त्रीषु क्षीणाय ये नराः ॥
विलासिनामर्थवतां रूपयौवनशालिनाम् ।

वक्षीणपतीनां नृणाञ्च योगा वाजीकरा हिताः॥

बृहच्छतावरीमोदकः।

शतावरी श्वदंष्ट्रा च बला चातिबला तथा।
मर्कटीक्षुरबीजञ्च विदारी कन्दजं रजः॥
एतानि समभागानि पलिकानि विचूर्णयेत्।
तस्माच्चतुर्गुणं देयं त्रैलोक्यविजयारजः॥
एतदेकीकृतं यावत्तद्द्वैं माहिषं पयः।
ताम्रमात्रेण दातव्यः शतावर्य्या रसस्तथा॥
विदार्य्याः स्वरस प्रस्थं सितापलशतद्वयम्।
गोलयित्वा सिताञ्चैव पात्रे ताम्रमये दृढ़े॥
पाचयेत् पाकविद्वैद्यो मोदकं परमं हितम्।
त्र्यूषणं त्रिफलादन्ती त्रिजातं सैन्धवं शटी॥
धन्याकं बालकं मुस्तंकस्तुरी गोस्तनी तुगा।
जातीकोषफलं मांसी पत्रं नागेन्द्र ग्रन्थिकम्॥
शतपुष्पा चवीदारु प्रियङ्गु सलवङ्गकम्।
सरलं शैलजं कुष्ठं जातीपुष्पं यमानिका॥
कट्फलं केशरं मेथी मधुकं सुरदारु च।
मिषीतालीशपत्रञ्च खर्जुरं रसगन्धकौ॥
चन्दणं तगरं चारं प्रत्येकं कार्षसम्मितम्।
आलोड्य त्रिसुगन्धेन कर्पूरेणाधिवासयेत्॥
काञ्चने राजते पात्रे स्थाप्यमेतद् भिषग्वरैः।
कर्ष प्रमाणं कर्त्तव्यं चीरं चानुपिवेत् पलम्॥
प्रातर्भोजन काले वा भक्षयेत्तु विचक्षणः।

मेलयेन्मृगनाभिञ्च गद्यानक मितं ततः।
श्लक्ष्णपिष्टो रसो नाम जायते मकरध्वजः॥
वल्लं वल्लद्वयं वाथ ताम्बूलीदल संयुतम्।
भक्षयेन्मधुरं स्निग्धं मृदुमांसमवातलम्॥
सृत शीतं सितायुक्तं दुग्धं गोभव माज्यकम्।
मध्वाद्यं पिष्टमपरं मद्यानि विविधानि च॥
करोत्यग्निबलं पुंसां बलीपलित नाशनः।
मेधायुः कान्तिजननः कामोद्दीपनकृन्महान्॥
अभ्यासात् साधकः स्त्रीणां शतं जयति नित्यशः।
रतिकाले रतान्ते च पुनः सेव्यो रसोत्तमः॥
मानहानिं करोत्यासां प्रमदानां सुनिश्चितम्।
कृत्रिमं स्थावरं विषं जङ्गमं विषवारि च।
न विकाराय भवति साधकानाञ्च वत्सरात्॥
मृत्युञ्जयो यथाभ्यासाम्मृत्युं जयति देहिनाम्।
तथायं साधकेन्द्रस्य जरा मरण नाशनः।

अत्र गद्यानं षण्माषकम्। वल्लं द्विगुञ्जकम्।

अत्रार्थं परिभाषामाह।

यवद्वयेन गुञ्जा स्यात् द्विगुञ्जो वल्ल उच्यते।
धरणः स्याच्चतुर्माषैः षड्भिर्गद्यान मुच्यते॥

कामिनीमदभञ्जनः।

शुद्धसूतं समं गन्धं त्र्यहं कह्लारकद्रवैः।
मर्दितं वालुकायन्त्रे यामं सम्पुटके पचेत्॥
रक्ताङ्गस्य द्रवैर्भाव्यं दिनैकन्तु सितायुतम्।

यथेष्टं भक्षयेच्चानु कामयेत् कामिनीशतम् ॥

हरशशाङ्कः ।

शाल्मल्यास्त्वचमादाय स्वच्छा चूर्णानि कारयेत् ।
शुद्ध गन्धक चूर्णानि तद्रसेनैव भावयेत् ॥
मासमात्र प्रयोगेण शृणु वच्चामि ये गुणाः ।
मकरध्वजरूपोऽपि स्त्रीशतानन्द वर्द्धनः ॥
शतायुश्च भवेद्देवि वलीपलित वर्जितः ।
तेजस्वी बल सम्पन्नो वेगेन तुरगोपमः ।
सततं भक्षयेद्यस्तु तस्य मृत्युर्नजायते ॥

कामधेनुः ।

गन्धमामलकं चूर्णं धात्रीरस विभावितम् ।
सप्तधाशाल्मली तोयैः शर्करा मधुयोजितम् ॥
लीढ्वा चानुपयः पानं प्रत्यहं कुरुते तु यः ।
एतेनाशीति वर्षोऽपि शतधा रमते स्त्रिया ॥

लक्षणालौहम् ।

लक्षणाहस्तिकर्णाभ्यां त्रिकत्रय समन्वयात् ।
अश्वगन्धा समायोगाल्लौहं पुंसवनं मतम् ॥
पुत्रोत्पत्तिकरं वृष्यं कन्यासूति निवर्त्तकम् ।
क्षयस्य बलदं श्रेष्ठं सर्वामयहरं परम् ॥

गन्धामृतरसः ।

भस्मसूतं द्विधागन्धं कन्यकाद्भिर्विमर्द्दयेत् ।

मिति प्रसिद्धं दग्गिग् द्रव्यं एवं मस्तकीति गुडावदरी फल प्रस्यं धूर्त्तो धुस्तूरवीजं चीनीचोपः चोपचिनीति प्रसिद्धं काष्ठवत्मूलं सिंहलादौ प्रसिद्धं समुद्रशोषः-छिजलवीजं शिखरं लवङ्ग आकरकरभं आकरकरा इतिख्यातं कचं वाला इन्दुः कर्पूरं शाम्भवो रसः।

पल्लवसारतैलम्।

त्रिफलायारस प्रस्थं भृङ्गराजरसं तथा।
शतावरीरसं क्षीरं कुष्माण्डस्वरसं पृथक्॥
प्रत्येकं तिलतैलस्य पचेत् मृदग्निना भिषक्।
लाक्षारनाल सिद्धाम्बु प्रस्थं प्रस्थं विपाचयेत्॥
कल्कं कणा शिवा द्राक्षा त्रिफला नीलमुत्पलम्।
मधुकं क्षीरकाकोली प्रत्येकञ्च पलं पलम्॥
कर्पूरञ्च नखं गन्धमण्डजं विरजा समम्।
जातीकोषं लवङ्गञ्च प्रतिकर्षद्वयं पचेत्॥
महावलहरं तैलं महापित्तार्णवनाशनम्।
नेत्ररोगेषु सर्वेषु अपस्मारेऽनिलामये॥
विद्रधिव्रणशोथघ्नं मेहदोषहरं परम्।
मूत्ररोगप्रशमनमानाहकृच्छ्रनाशनम्॥
गुल्मघ्नं हृदिशूलघ्नं मूत्राघात विनाशनम्।
प्रशस्तं ग्रहणीरोगे प्रमेहज्वरनाशनम्॥
नाम्ना पल्लवसाराख्यं तैलं विद्याद्भिषग्वरः॥

श्रीगोपालतैलम्।

रसाढ़कं शतावर्य्याः कुष्माण्डामलयोस्तथा।

वाजीगन्धा सहचर बलानाञ्च शतं पृथक् ॥
परिपच्याम्भसां द्रोणे पादशेषेऽवतारयेत् ।
पञ्चमूलं महद्वासाग्नी मूर्वाकेतकपूतिकाः ।
पारिभद्रश्च सर्वेषां ग्राह्यं दशपलं शुभम् ॥
क्वाथयित्वा जलद्रोणे तत्पादमवशेषयेत् ।
आढ़कं तिलतैलस्य कल्कैरेतैश्च संपचेत् ॥
अश्वगन्धा चोरपुष्पी पद्मकं कण्टकारिका ।
बलागुरु घनं पूति शिल्हकागुरु चन्दनम् ॥
चन्दनं त्रिफला मूर्वा जीवनीय कटूत्रयम् ।
पूति कुङ्कुमकस्तूर्य्यश्चातुर्जातञ्च शैलजम् ॥
नखमुस्त मृणालानि नीलोत्पलसुशीरकम् ।
मांसी मुरा सुरतरु वचा दाड़िम तम्बुरु ॥
ऋद्धिवृद्धि दमनकं क्षुद्रैलाद्यं पलं पृथक् ।
एतत्तैलवरं हन्ति वातपित्तकफोद्भवान् ॥
व्याधीनशेषान् जनयेत् स्मृतिं मेधां धृतिं श्रियम् ।
वातरोगान् विशेषेण प्रमेहान् हन्ति विंशतिम् ॥
गर्भं संस्थापयेत स्त्रीणां सर्वं शूलं व्यपोहति ।
मूत्रकृच्छ्रमपस्मारमुन्मादान् निखिलानपि ॥
स्थविरोऽपि जराजीर्णः तैलस्यास्य निषेवणात् ॥
लीलया प्रमदानाञ्च उन्मादानां शतं जयेत् ॥
तिष्ठेद्यस्य गृहे तैलं श्रीगोपालाभिधं शुभम् ।
न तत्र भूताः सर्पन्ति न पिशाचा न राक्षसाः ॥
न दारिद्र्यं भवेत्तस्य विघ्नः कश्चिन्न जायते ।
अश्विभ्यां निर्मितं ह्येतद् विश्वकल्याणहेतवे ॥